

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE HANIM
SULTANLARIN TÜRK SİYASİ TARİHİNE ve SOSYO-
KÜLTÜREL HAYATA ETKİLERİ**

Doktora Tezi

**Hazırlayan
Elif KÖMÜRCÜ**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN**

Haziran 2025, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Elif KÖMÜRCÜ

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Tarih
Program Adı : Doktora
Tez Başlığı : Türkiye Selçukluları Döneminde Hanım Sultanların Türk
Siyasi Tarihine ve Sosyo-Kültürel Hayata Etkileri

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 308 sayfalık kısmına ilişkin 24/06/2025 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %10' dur.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki alıntılar ve kaynakça dâhil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 24/06/2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

Öğrenci: Elif KÖMÜRCÜ

KILAVUZA UYGUNLUK

“Türkiye Selçukluları Döneminde Hanım Sultanların Türk Siyasi Tarihine ve Sosyo-Kültürel Hayata Etkileri” başlıklı Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Elif KÖMÜRCÜ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN danışmanlığında **Elif KÖMÜRCÜ** tarafından hazırlanan “**Türkiye Selçukluları Döneminde Hanım Sultanların Türk Siyasi Tarihine ve Sosyo-Kültürel Hayata Etkileri**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda **Doktora Tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

24/06/2025

JÜRİ

Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Nizamettin PARLAK	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Rıfat İlhan ÇELİK	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Özkan DAYI	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI	(İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2025 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /2025

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Türkiye Selçuklu Devleti döneminde hatunların siyasi, sosyal ve kültürel yaşam üzerindeki etkilerini ele almakta; özellikle onların sanat ve mimari aracılığıyla topluma bıraktıkları izleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti, yalnızca siyasi gücüyle değil, aynı zamanda kadın figürlerinin toplum içerisindeki aktif rolleriyle de dikkat çeken bir dönemi temsil etmektedir. Evlilikler yoluyla kurulan hanedanlar arası ilişkilerde kadınlar, yalnızca siyasi bir araç olarak değil, devlet yönetiminde söz sahibi bireyler olarak ön plana çıkmışlardır. Hatunların baniliğini üstlendikleri cami, medrese, kervansaray, darüşşifa ve diğer hayır kurumları; onların yalnızca yönetsel değil, aynı zamanda kültürel ve estetik alandaki etkilerini de gözler önüne sermektedir. Bu yapılar, sadece hizmet ettikleri işlevleriyle değil, aynı zamanda dönemin sanat anlayışını yansıtan süslemeleri ve mimari detaylarıyla da dikkat çeker. Kadın banilerin estetik yaklaşımlarının, inşa ettirdikleri yapılara farklı bir ruh ve karakter kazandırdığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışma, ataerkil bir toplum yapısı içinde yetişmiş ancak sanatı bir ifade biçimi olarak kullanarak kendi kimliklerini yansıtmış olan Selçuklu hatunlarının, dönemin sosyo-kültürel yapısına katkılarını analiz etmeyi hedeflemektedir. Selçuklu kadınlarının tarih sahnesindeki bu özel konumlarının anlaşılması, sadece dönemin mimari gelişimini değil, aynı zamanda kadının tarih içindeki yerini de yeniden değerlendirmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, akademik yolculuğum boyunca bana rehberlik eden,engin bilgi ve tecrübeleriyle yönümü bulmamda büyük katkı sağlayan kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN hocama en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Kütüphanesinden faydalanmama izin vererek kaynaklara ulaşmamı kolaylaştıran değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI hocama şükranlarımı sunarım. Bu süreçte bilgi ve birikimlerini benimle cömertçe paylaşan, kıymetli bölüm başkanımız Prof. Dr. Abdulkadir GÜL hocama da teşekkür ederim. Ayrıca, çalışmam boyunca bana destek olan, hocalarım Doç. Dr. Rıfat Özkan ÇELİK ve Doç. Dr. Özkan DAYI hocalarıma da şükranlarımı arz ederim.

Bu süreçte sabırları, anlayışları ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olan kıymetli aileme ve sevdiklerime de gönülden teşekkür ederim.

Elif KÖMÜRCÜ, Erzincan, 2025

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE HANIM SULTANLARIN TÜRK SİYASİ TARİHİNE ve SOSYO-KÜLTÜREL HAYATA ETKİLERİ

ELİF KÖMÜRCÜ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Haziran 2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

ÖZET

Orhun Abidelerinde (Bilge Kağan Abidesi -kuzey yüzü) *oğuş* kelimesiyle ifade edilen aile, Türk toplum yapısını ve kültürünü tanımlamak için kullanılmıştır. Tarih boyunca aile kurmaya önem gösteren Türk toplumunda evlilikler sadece bireyler arası bir bağ değil aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak da görülmüştür. Evlilik süreçleri, toplumun sosyal yapısının ve kültürel değerlerinin bir yansıması olarak, belirli gelenekler, görenekler, törenler ile şekillenmiştir. Bu gelenek ve görenekler devletin üst kademelerinde daha derin ve resmi bir anlam taşımaktaydı.

Özellikle Türkiye Selçuklularında, hanedan üyelerinin, melik ve melikelerin evlilikleri, bölgedeki sosyal ve kültürel yapıyı da etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Türkiye Selçuklu Devletinde yalnızca hükümdarlar ve devlet adamlarının değil zaman zaman Sultan eşlerinin ve hanedan mensubu kadınlarında siyasi alanın yanı sıra sanatsal faaliyetlerde etkin roller üstlenmişlerdir. Dönemin önemli kaynakları olan kitabelerden, tarihi ve edebi metinlerden edinilen bilgiler ile kadın banilerin varlığı da tarihe damgasını vurmuştur. Bu anlamda XIII. yüzyıl Türkiye Selçuklu Anadolu'sunda imar edilen kültürel yapıların tahlili Türkiye Selçuklu dönemi için oldukça önemlidir. Dolayısıyla Türkiye Selçukluları dönemindeki banilik faaliyetlerinin Selçuklu sanatı ve sosyo-kültürel alanlardaki derin tesirlerinin daha iyi anlaşılması gerektiği düşünülerek konu daha ayrıntılı çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hatun, Siyasi Evlilik, Selçuklu, Bani, Müessese

THE INFLUENCE OF LADY SULTANS ON TURKISH POLITICAL HISTORY DURING THE SELJUK PERIOD IN TURKEY

ELİF KÖMÜRCÜ

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

PhD Dissertation, June 2025

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Kader ALTIN

ABSTRACT

In the Orkhon monuments (Bilge Kagan's monument -north side), the family, expressed with the word *oguş*, was used to describe the Turkish social structure and culture. In Turkish society, which has attached importance to establishing a family throughout history, marriages have been seen not only as a bond between individuals but also as a social phenomenon. Marriage processes have been shaped by certain traditions, customs and ceremonies as a reflection of the social structure and cultural values of the society. These traditions and customs had a deeper and more formal meaning at the higher levels of the state.

Especially in the Seljuks of Turkey, the marriages of dynasty members, sultans, and their wives were an important factor affecting the social and cultural structure of the region. In the Seljuk State of Turkey, not only the rulers and statesmen, but also the wives of sultans and women of the dynasty played active roles in artistic activities as well as in the political field. The existence of women banis has also left its mark on history with the information obtained from inscriptions, historical and literary texts, which are important sources of the period. In this sense, the analysis of the cultural structures constructed in the eighteenth century Seljuk Anatolia of Turkey is very important for the Seljuk period of Turkey. Therefore, considering the need for a better understanding of the deep effects of the banilik activities in the Seljuk art and socio-cultural fields of the Seljuk period of Turkey, the subject will be studied in more detail.

Keywords: Hatun, Political Marriage, Seljuk, Bani (Particularity of a Building), Institution

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE HANIM SULTANLARIN TÜRK SİYASİ TARİHİNE ve SOSYO-KÜLTÜREL HAYATA ETKİLERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU KÜLTÜRÜNDE EVLİLİKLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

1.1. Eş Seçimi	6
1.2. Kalın (Başlık)	9
1.3. Mehir	11
1.4. Nişan.....	13
1.5. Çeyiz.....	14
1.6. Nikâh	16
1.7. Düğün	17
1.8. Boşanma	20
1.9. Levirat.....	23

1.10. Sorarat.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA HANEDAN EVLİLİKLERİ VE HATUNLARIN SİYASİ ROLLERİ

2.1. I. Süleyman Şah Dönemi (467- 1075/479- 1086)	29
2.1.1. I. Süleyman Şah'ın Evliliği.....	29
2.1.2. I. Süleyman Şah'ın Melik ve Melikelerinin Evlilikleri	31
2.2. İzzeddin Kılıç Arslan Dönemi (486- 1093/500- 1107)	32
2.2.1. İzzeddin Kılıç Arslan'ın Evlilikleri	32
2.2.2. Ayşe Hatun'un Evlilikleri	36
2.2.3. Kılıç Arslan'ın Melik ve Melikelerinin Evlilikleri	39
2.3. Şahin Şah Dönemi (503- 1110/510- 1116).....	40
2.3.1. Şahin Şah'ın Evliliği	40
2.4. I. İzzeddin Mesud Dönemi (510/1116-550/1155)	41
2.4.1. I. İzzeddin Mesud'un Evlilikleri	41
2.4.2. I. İzzeddin Mesud'un Melik ve Melikelerinin Evlilikleri	43
2.5. II. Kılıç Arslan Dönemi (550/1155-588/1192).....	48
2.5.1. II. Kılıç Arslan'ın Evlilikleri.....	48
2.5.2. II. Kılıç Arslan'ın Melik ve Melikelerinin Evlilikleri	50
2.6. I. Gıyaseddin Keyhüsrev(İlk Saltanatı= 588-1192/593-1196, İkinci Saltanatı= Recep 601- Mart 1205/607-1211)	63
2.6.1. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Evlilikleri	63
2.6.2. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Melik ve Melikelerinin Evlilikleri	67
2.7. Rükneddin Süleyman Şah (592 /1196- 600/ 1204)	68
2.7.1. Rükneddin Süleyman Şah'ın Evliliği/Evlilikleri	68
2.7.2. Rükneddin Süleyman Şah'ın Melik ve Melikelerinin Evlilikleri	76

2.8. I. İzzeddin Keykavus (608/1211-617/ 1220).....	77
2.8.1. I. İzzeddin Keykavus'un Evlilikleri.....	77
2.9. I. Alaeddin Keykubad (616/1220-634/ 1237)	83
2.9.1. I. Alaeddin Keykubad'ın Evlilikleri	83
2.9.2. I. Alaeddin Keykubad'ın Melik ve Melikelerinin Evlilikleri	91
2.10. II. Gıyaseddin Keyhüsrev (634/1237-643/1246).....	93
2.10.1. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Evlilikleri.....	96
2.11. II. İzzeddin Keykavus (643-1246/647-1249 müstakil, 647-1249/660-1262 müşterek saltanat).....	113
2.11.1. İzzeddin Keykavus'un Evlilikleri	117
2.11.2. İzzeddin Keykavus'un Melik ve Melikelerinin Evliliği	119
2.12. IV. Rükneddin Kılıç Arslan (646-1249/652-1254 ortak saltanat, 16 Safer 655-5 Mart 1257/ 664-1266).....	125
2.12.1. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Evlilikleri	127
2.12.2. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Melik ve Melikelerinin Evliliği.....	129
2.13. III. Gıyaseddin Keyhüsrev (664-1266/ 681-1282)	135
2.13.1. III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Evliliği/Evlilikleri	137
2.14. III. Alaeddin Keykubad Dönemi (697-1298/ 702-1302).....	138
2.14.1. III. Alaeddin Keykubad'ın Evliliği/Evlilikleri.....	139
2.15. II. Gıyaseddin Mesud Dönemi (680-1282-/695-1296, 702-1302/708-1308).....	141
2.15.1. II. Gıyaseddin Mesud'un Evliliği/Evlilikleri	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANIM SULTANLARIN BANİLİĞİNİ YAPTIĞI MİMARİ ESERLER

3.1. Sanavber Atika Hatun.....	146
3.1.1 Konya Ilgın Sultan Mescidi	146
3.2. Gevher Nesibe Hatun.....	150

3.2.1. Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası (Çifte Medrese)	150
3.3. Ümmühan Hatun	156
3.3.1. Eskişehir- Seyitgazi Külliyesi	156
3.4. Elti Hatun.....	164
3.4.1. Mazgirt Elti Hatun Cami.....	164
3.4.2. Elti Hatun Türbesi.....	166
3.4.3. Elti Hatun Cami Çeşmesi.....	168
3.5. Hond Fatma Hatun	169
3.5.1. Ferhuniye (Süt Tekkesi) Mescidi ve Türbesi.....	169
3.5.2. Konya Ferhuniye Darülhuffazı	172
3.6. Raziye Devlet Hatun.....	173
3.6.1. Konya Devlet Hatun Sarayı	173
3.6.2. Konya Hatuniye Mescidi (Güçük Minare)	174
3.6.3. Konya Kadınhanı	178
3.7. Melike Adile Hatun	179
3.7.1. Uluborlu Alaeddin Cami.....	179
3.8. Mahperi Huand Hatun	183
3.8.1. Huand Hatun Külliyesi	183
3.8.2. Kayseri-İncesu Şeyh Turesan Zaviyesi.....	194
3.8.3. Kayseri-İncesu Şeyh Turesan Zaviyesi Mescidi.....	197
3.8.4. Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı	198
3.8.5. Tokat-Pazar Hatun Hanı Çeşmesi.....	200
3.8.6. Yozgat-Saraykent Çiğirli/Çiğirli Sultan Hanı.....	201
3.8.7. Amasya Ezinepazar Hanı	203
3.8.8. Tokat Çekereksu Hanı.....	204

3.8.9. Tokat Tahtoba Hanı	205
3.8.10. Tokat Çamlıbel Hanı.....	206
3.8.11. Tokat İbibse Hanı.....	206
3.9. Melike Adile/Adiliye Hatun	207
3.9.1. Kayseri Çifte Kümbet/Çifte Kümbetler	207
3.10. Havandzade/Hondi Hatun.....	210
3.10.1. Hatuniye Medresesi/Çifte Minareli Medrese.....	210
3.10.2. Hatuniye Medresesi/Çifte Minareli Medresesi Çeşmesi.....	217
3.11. Gürcü Hatun	218
3.11.1. Konya Mevlânâ Türbesi.....	218
3.12. Gömeç Hatun.....	224
3.12.1. Gömeç Hatun Medresesi ve Türbesi.....	224
3.13. Hüdavend Hatun.....	227
3.13.1. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi	227
3.13.2. Niğde Beylerbeyi Türbesi	232
3.14. Gevher Naima Hatun	234
3.14.1. Afyonkarahisar Kadınana Suyu	234
3.15. Hundi Hatun	237
3.15.1. Amasya Küneç (Kuneç) Köprüsü.....	237
3.16. Melike Hatun/Melike Sultan Hatun.....	238
3.16.1. Melike Hatun Medresesi	240
3.16.2. Melike Hatun Cami/Mescid.....	242
3.16.3. Melike Hatun Çeşmesi, Bahçesi	244
3.16.4. Melike Hatun Mezarı	244
3.16.5. Melike Hatun Kervansarayı	245

3.16.6. Eyne Bey Hamamı	245

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HANIM SULTANLARIN SİYASİ-TOPLUMSAL-KÜLTÜREL ETKİLERİ

4.1. Diplomatik Evliliklerin Devlet Stratejileri ve İktidar Dengelerindeki Yeri	248
4.2. Hanım Sultanlar Aracılığıyla Müttefiklik ve Barış Antlaşmalarının Pekiştirilmesi	253
4.3. Hanım Sultanların Veliaht Seçimi, Veraset Mücadeleleri ve Saltanatın İstikrarına Katkıları	259
4.4. Sosyal Refahın İnşasında Hanım Sultanların Rolü: Vakıf Kurumları, İmaretler, Hastaneler, Hanlar ve Hamamlar.....	266
4.5. Hanım Sultanların Dini Mimari Mirası: Zaviye ve Türbeler Üzerinden Ruhani Otoritenin Kurulması.....	273
4.6. Hanım Sultanların Eğitim, Sosyal ve Kültürel Hayata Katkıları: Medrese, Köprü, Hamam, Çeşme.....	281
4.7. Giyim, Kuşam ve Saray Adabının Şekillenmesinde Hanım Sultanların Etkileri ..	290
SONUÇ	300
KAYNAKÇA.....	309
EKLER	368
ÖZ GEÇMİŞ	425

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

A.Ü	: Ankara Üniversitesi
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜTAE	: Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
b.	: bin
BAÜSBED	: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bknz	: Bakınız
BSOAS	: Bulletin of the School of Oriental and African Studies
C	: Cilt
cm	: Santimetre
Çev	: Çeviren
DİA/TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
d.t	: Doğum Tarihi
Ed	: Editör
Ens	: Enstitü
Fak	: Fakülte
H	: Hicri
Haz	: Hazırlayan
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜEFY	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
Km	: Kilometre
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
M	: Metre

M	: Miladi
m²	: Metrekare
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Nşr	: Neşreden
ö.t	: Ölüm Tarihi
S	: Sayı
SAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDAD	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Trc	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TKGM	: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
USAD	: Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi
Ün	: Üniversite
V	: Volume
vb	: Ve Benzeri
vd	: Ve Diğerleri
Yay	: Yayınları
yay	: Yayınlayan
YTY	: Yeni Türkiye Yayınları
Yy	: Yüzyıl
TKGM	: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

GİRİŞ

Mimari, sanat, dil, din ve gelenekler açısından son derece renkli bir yapıya sahip olan Anadolu, farklı kültürlerin bir arada varlık gösterdiği bir coğrafya olmuştur. Anadolu'nun kültürel ve tarihi çeşitliliği, özellikle Selçuklu döneminde büyük bir derinlik kazanmıştır. Türk Töresine bağlı kalan Selçuklu Devletinde Sultanın yanında bulunan Hatun da söz sahibidir. Özellikle dönemin siyasi ve toplumsal rollerine bakıldığında Selçuklu Hatunlarının da savaş, elçilik, kültürel yapı (banilik) gibi rollerinin olduğunu görmekteyiz. Erkeğin destekçisi olarak eşlerinin yanlarında bulunan kadınların görev ve sorumlulukları böylece yalnız ev ile sınırlı kalmamıştır. Türkiye Selçuklu devletinde bulunan Hatunların birçok konuda söz sahibi olup ailede öncelikli bir konuma sahiptir. Bu nedenle Türkiye Selçuklu Sultanları eşlerini seçerken herhangi bir masraftan kaçınmayarak kalın (başlık) bedeli ödemişlerdir. Türkiye Selçuklu Devletinin bulunduğu konum nedeniyle komşu devletler ile siyasi, sosyal, iktisadi açıdan etkileşim halinde olmuşlardır. Selçuklu Devleti, özellikle Anadolu'daki komşu devletlerle olan ilişkilerini sağlamlaştırmak için evlilik müessesesini sıklıkla kullanmışlardır. Evlilikler, savaşların ardından barış anlaşmalarının teminatı, toprakların paylaşılması, hanedanlar arasında güçlü bağlar kurulması ve olası tehditlere karşı ortak hareket edilmesi için bir araç haline gelmiştir. Bu tür ittifaklar, sadece birer stratejik adım olarak kalmamış, aynı zamanda siyasi dengeyi koruma ve güç kazanma yolunda oldukça etkili olmuştur.

Türk toplumunda bulunan sosyal devlet anlayışı ve toplum adına yapılan hayır işlerinin önemi Türkiye Selçuklu devletinde de devam etmiştir. Hükümdarların, devlet adamlarının, Sultan eşlerinin, kızlarının mallarını hayır işlerinde kullanması sosyal yapının oluşmasında önemli bir durumdur. Hatunlarla yapılan evlilikler sosyal ve kültürel açıdan da birtakım sonuçları beraberinde getirmiştir. Bu evlilikler toplumda sosyal ahengin düzenlenmesine ve oluşmasına hizmet etmiştir. Cami, mescid, medrese, kervansaray, han, su yolları, darüşşifa, hamam gibi yapıların işleyişinde vakıflar önemli rol oynamaktadır. XIII. yüzyılda kültürel hayatta görülen bu yapılaşma ekonominin de canlılığı ile nicel olarak artmıştır. Bu dönemde Konya, Sivas, Kayseri gibi şehirlerin sosyal ve kültürel açıdan önemli şehirler arasındadır. Özellikle Kayseri'nin *Darül-mülk* unvanına sahip olması ve Selçuklular tarafından payitaht olarak kullandığı görülmektedir. Kayseri'de bu dönemde pek çok yapı inşa edilmiş olup Selçuklu Sultanlarının eşleri, kızları, kız kardeşleri için anıtsal mezar yapıların inşasının varlığı da dikkat çekicidir.

Özellikle Gevher Nesibe, Gaziye Hatun, Mahperi Hatun türbeleri buna örnektir. Kayseri şehrinin kültürel dokusunu ele aldığımızda Gevher Nesibe Hatuna ait Darüşşifası, hamamı, türbesi, Güllük Cami, Huand Hatun'a ait medresesi, cami ve hamamı, Develi Ulu Cami, Adile Hatun Türbesi (Çifte Kümbet), Gevher Nesibe Hatun Türbesi, Güllük Medresesi, Güllük Hamamı gibi yapıların kadın baniler tarafından tesis edildiği görülmektedir.

Hanım Sultanlar, Selçuklu toplumunun sosyal ilişkilerinde önemli figürlerdir. Bu dönemde Hanım Sultanların, camileri, medreseleri, hastaneleri, kervansarayları ve diğer hayır kurumlarını inşa ettirmeleri, sadece dini değil, sosyal anlamda da önemli bir katkı sağlamıştır. Bu yapılar, dönemin eğitim, sağlık ve sosyal bakım merkezi haline gelmiş ve halkın refahını artırmıştır. Bu bağlamda, Hanım Sultanların inşa ettirdikleri yapılar ve verdikleri sanatsal destekleri, Selçuklu Devleti'nin kültürel dokusunu derinleştirmiş ve önemli birer kültürel miras niteliği taşıyan eserler bırakmıştır. Bu yapılar, sadece dini ve sosyal anlayışını değil, aynı zamanda Selçuklu hanedanının sanat ve kültür anlayışını da yansıtmaktadır.

Kapsam, Amaç, Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye Selçuklu Devleti döneminde hanedan mensubu Hanım Sultanların evlilik yoluyla üstlendikleri siyasi roller ile banilik faaliyetleri aracılığıyla gerçekleştirdikleri kültürel, sosyal ve dini etkileri ortaya koymaktır. Özellikle Hanım Sultanların yaptıkları evliliklerin yalnızca hanedan içi ilişkilerle sınırlı kalmadığı; aynı zamanda diplomatik, toplumsal ve sanatsal etkiler doğurduğu varsayımıyla hareket edilmiştir. Tezde ayrıca, Selçuklu Hanım Sultanlarının bireysel kimliklerinin ötesinde, devletin yapısını şekillendiren ve Selçuklu sonrası Anadolu'daki beyliklere sirayet eden bir kültürel sürekliliğin parçası oldukları düşüncesi irdelenmektedir. Hatunların hem siyasi hem de kültürel alanda gösterdikleri bu etkinlik Selçuklu Devleti'nin uzun süreli etkisini sürdürmesinde ve Anadolu'da pek çok kültürel değişimin şekillenmesinde önemli birer rol oynamıştır.

Çalışma kapsamında tez; giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın önemi, amacı, kapsamı, analizi ve yöntemi yer almaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde; Türkiye Selçuklu devletinde evlilikle ilgili gelenekler ve uygulamalar, dönemin İslam anlayışını ve toplumun sosyal yapısını

yansıtırken, aynı zamanda Selçuklu Devleti'nin kültürel zenginliğini ve çok yönlülüğünü de ortaya koymaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti'nde evlilik kurumu, İslam hukukunun esasları ile dönemin geleneksel yapısının birleştiği önemli bir toplumsal unsurdur. Bu bölümde Selçuklu toplumunun sosyal yapısının bir parçası olan evlilik sürecinde gerçekleşen eş seçimi, kalın, başlık, mehir, nişan, çeyiz, nikâh, düğün, boşanma gibi unsurlar hakkında bilgi verilmiştir.

Tezin ikinci bölüm başlığı oluşturulurken öncelikle Türkiye Selçuklu Sultanlarının evliliklerini, bu evliliklerin hangi amaçlarla yapıldığı, Türkiye Selçuklu Hanım Sultanlarının kimliği, Hatunların devlet içerisindeki siyasi, sosyal, kültürel etkileri birinci el kaynaklar başta olmak üzere detaylıca incelenmiştir. Türkiye Selçuklu hanedanına mensup Melik, Melike ve Hanım Sultanların evlilikleri belirlenmiş ve bu evlilikler detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu kapsamda, araştırmanın temelini oluşturan Türkiye Selçuklu hanedan üyelerinin gerçekleştirdiği evlilikler, dönemin kaynakları incelenerek; Sultanlar, onların kız ve erkek çocukları, amcaları, amca çocukları, kardeşleri, kardeş çocukları ve Sultanların dul eşlerinin hanedan içi ve diğer hanedanlarla yaptıkları evlilikler araştırılarak ortaya koyulmuştur.

Tezin üçüncü bölümünde ise; Türkiye Selçuklu Devletinde Hanım Sultanlar tarafından inşa ettirilen ve onarımına katkıda bulunan yapılar hakkında bilgi verilmiştir. Selçuklu dönemi kent dokusu içindeki konumları, yapının türü, kitabeleri, günümüze ulaşan vakfiyeleri, mimari dokuları göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde Hanım Sultanların banilik hareketlerinden yola çıkarak dönemin sosyo-kültürel ve sanatsal etkisinin ortaya çıkarılması için konunun bir bütün olarak ele alınması hedeflenmiştir.

Bu tez, 467-1075/708-1308 yılları arasında hüküm süren Türkiye Selçuklu Devleti döneminde yaşamış olan Hanım Sultanlar, Melikeler ve Meliklerin evliliklerini, bu evliliklerin siyasi, sosyal ve kültürel etkilerini kapsamaktadır. Ayrıca söz konusu kadınların yaptırdıkları mimari eserler, vakfiye kayıtları, kitabeler ve tarihî kaynaklar üzerinden banilik faaliyetleri analiz edilmiştir. Tez kapsamında yalnızca Hatunların değil, aynı zamanda Selçuklu meliklerinin de evlilik ilişkileri ele alınarak hanedanın soy yapısı ve siyasi ittifakları ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışma, Türkiye Selçuklu hanedanının iç ve dış evlilik stratejilerini karşılaştırmalı olarak ele alırken, kadınların sanat, mimari ve

dini hayattaki etkilerini de analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda çalışmada tarihsel yöntem esas alınmış, nitel veri analiz teknikleri kullanılmıştır. Birincil kaynaklar olarak vakfiye kayıtları, dönemin kronikleri, biyografik metinler, mimari yapı kitabeleri ve şer‘iyye sicilleri incelenmiştir. Bunun yanında modern akademik literatürden de yararlanılarak ikincil kaynaklar taranmış, karşılaştırmalı tarih ve kadın çalışmaları disiplinleri bağlamında yorumlayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Hanım Sultanların eserleri mimari açıdan değerlendirilerek; bu yapıların konumu, mimari özellikleri ve kitabeleri üzerinden sosyo-kültürel işlevleri analiz edilmiştir. Ayrıca hanedan üyelerinin evlilik ilişkileri, dönemin siyasi dengeleri bağlamında değerlendirilerek kapsamlı bir soy şeceresi oluşturulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU KÜLTÜRÜNDE EVLİLİKLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

Orhun abidelerinde (Bilge Kağan Abidesi -kuzey yüzü)¹ *oguş* kelimesiyle ifade edilen aile, Türk toplumunda ataerkil bir yapıya sahiptir. Türk ailesi pederi aile sistemine dahil olup aile bireyleri birbiriyle eşittir. Eşler aynı haklara sahip olmakla birlikte özgürlüktür. Pederi aile ile pederşahi aile birbirine karıştırılmamalıdır. Çünkü pederşahi aile tipinde akrabalar sadece asabelerden (kabile) ibaret olup kadın ve çocuğun değeri yoktu. Ailenin mülkiyet hakları yalnızca aile reisine aitti. Evlilik Türk toplumunda erkek açısından *kavuşmak* ya da *Ocak kurma*, *evli almak* (*kadın*, *eş almak*) olarak adlandırılmaktadır. Kadın açısından ise *beglenmek* (*bey sahibi olmak*) ya da *erlenmek* (*er sahibi olmak*) olarak ifade edilmektedir.² Toplamlar kimle, kaç eşle, hangi koşullar altında evlilik gerçekleştirebileceğine dair bazı koşullar oluşturmuşlardır. Türklerde de evlilik birçok aşama ile gerçekleşmiştir. Bu aşamalar toplamlar tarafından belirli gelenek, görenek, adet ve törenler gibi belirli kalıpları içinde barındırmaktadır. Türk tarihi ve devlet nizamında önemli yere sahip olan gelenekler ve törenler Türk kültürünü yansıtan en önemli değerler bütünüdür.³

¹ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2019), 89./ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968), 140..

² Kaşgarlı Mahmud, *Divanü 'l-Lugati 't-Türk Cilt:I*, trc. Besim Atalay, (Ankara: TDK Yayınları, 1992), 61-88./ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü 'l-Lugati 't-Türk Cilt:II*, trc. Besim Atalay, (Ankara: TDK Yayınları, 1992), 103./ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), 148./ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken, 2017), 219-222./ Şemsettin Orhan, *Kadın*, (İstanbul: Yaz Yayınları, 2005), 75./ Abdulkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, *Tarih Dergisi*, 11 (Haziran 2011): 162.

³ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, (Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001), 253./ Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, II. Baskı, (İstanbul: IQ Kültür –Sanat Yayıncılık, 2004), 251-256./ Ali Erkul, “Eski Türklerde Aile”, içinde *Türkler Cilt:III*, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 97-105./ Filiz Nurhan Ölmez-

Evlilik biçimleri kültürlerarası çeşitlilik gösterirken diğer sosyal kurumlar gibi zamanla değişime açık olmuştur. Grup içi evlilik (endogamy), grup dışı evlilik (exogamy), çok eşli evlilik (poligamy), tek eşli evlilik (monogamy), çok erkekle evlilik (polyandry), çok kadınla evlilik (polygny), yenge ile evlilik (levirat), baldız ile evlilik (sorarat) şeklinde evlilik türleri biçimlendirilmiştir.⁴

1.1. Eş Seçimi

Evliliğin en önemli ve ilk aşaması eş seçimidir. Aile, soy, kültür, maddi güç, fizikî güzellik vb. ölçütler eş seçimi için oldukça önemlidir. Türkiye Selçuklularında dönemin şartlarına göre hanedan üyelerinin yaptığı evliliklerde genellikle evlenecek kişi ile görüşmedikleri ve dünür gezme şeklinde yapıldığı görülmektedir. Kırgızlarda yaygın olan dünür olma adetine kadının yeri oldukça önemlidir. Türklerde toplumun çekirdeği aileden oluşmaktadır. Aileyi babadan sonra anne temsil ederdi. Türk tarihinde Hatunların hükümdarların naibi olabilmeleri ya da devlet içerisinde söz sahibi olmaları bu anlayıştan ileri gelmektedir. Aile içi ilişkilerde kadının (anne, eş, gelin, elti, görümce) birden çok rolü bulunmaktadır. Türk kültüründe kadına verilen değer *ana-baba*, *karı-koca* gibi söylemlerde kadının erkeğin önünde anılmasıyla açıkça görülmektedir.⁵ Babayı kang olarak ifade eden Türkler anneyi ög olarak ifade etmektedir. Bugünkü öksüz (ögsüz) tabiri buradan gelmekteydi.⁶

Sop eski Türkçede *semiyye* anlamındadır. Yakut Türklerinde ise *semiyye*'nin adı *sip*'tir. Bu kelime Batı Oğuzlarda *sop*, Kara Kırgızlarda *sibit* şeklinde kullanılmıştır. Türk ailesi ne maderi (anne soyundan gelen akrabalık olup çocuğun velisi dayısı olarak kabul

Sultan Sökmen, "İsparta-Gönen'de Geçmişten Günümüze Evlilik Adetleri", *Milli Folklor Dergisi*, 24/95 (2012): 333.

⁴ Berrin Eyce, "Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı", *SÜSBD*, 4, (2000): 223-243./ Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 40-50.

⁵ Ahmet Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001), 161./ Ali Çolak, "Hadis Temelli Anadolu Düğün Adetleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2012): 153.

⁶ Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II Maytrisimit: Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Dram*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), 116, 233-234./ E. Aydın, *Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 104./ Talat Tekin, *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*, haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), 25, 33./ Abdülkadir Özcan, "Hatun", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 499-500./ Tuncer Gülensoy, "Altay Dillerindeki Akraba Üzerine Notlar", *Belleten*, 21/22 (1973-1974): 283-291/ M. Ergin, *Orhun Âbideleri*, (İstanbul: Boğaziçi Yay.,1975)/ Hacer Tokyürek, "Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı", *Belleten*, 61/1 (2013): 121-122./ Nurdin Useev, "Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı", *Dil Araştırmaları*, 11/11 (2012): 64-65.

edilmiştir.) ne de asabevi⁷ aile tipine mensup değildir. Türklerde soy kavramı kendi içinde hem kadın hem de erkek tarafındaki akrabaları da içine almaktadır. Batı Türklerinde soy anlayışı, yedinci göbeğe kadar uzanıyordu ve bu göbeğe ait olmayan bireyler yabancı olarak kabul edilirdi. Bu bağlamda bu kişilere, *yedi yad* veya *yad yabancı* denilmekteydi. Kültürel bir ifade olarak, “Kızımı, yedi yabancıya veririm; yedi yabancıdan kız alırım” şeklindeki cümleler, evliliklerin soy dışından gerçekleşebileceğini ortaya koyar. Doğu Türklerinde soy dokuz göbeğe kadar çıkmaktadır. Nitekim anne ve baba soyunun eşit olması yani asaletin her iki tarafta da olması önemlidir. Harezmi Türklerinde bir kızın hem annesi hem babası Türkmen olmayan bir erkekle evlenmemesinin sebebini erkeğin soyunun eşit olmamasına bağlardı.⁸ Ayrıca kaynaklarda Gök Türklerde evlilik çağında olan gençlerin cenaze merasimi esnasında eş seçtiklerine dair bilgiler yer almaktadır. Gençler cenaze töreni yapılacağı zaman özenle elbiselerini giyerek cenazenin bulunduğu yere gelirdi. Erkek, yakınlarından birini burada beğendiği kızın ailesine gönderirdi.⁹

Eş seçiminde soy, kızın ailesinin mal varlığı, fiziki güzellik, kültür gibi pek çok etken bulunmaktadır. Selçuklu toplumunda evlilik, sosyal, ekonomik ve dini açıdan uyumlu bir birliktelik kurmaları için önemli bir kurum olarak kabul edilmiştir. Evlenecek erkekler, eş seçiminde belirli seçimlere dikkat ederek, ideal bir eş arayışına girmişlerdir. Bunlar genellikle zenginlik, takva, asalet, güzellik olarak dört temel özellik çevresinde toplanmıştır. Yusuf Has Hacib’in nasihat türünde yazdığı ve dönemin toplum düzeni, sosyal ve bireysel davranışlara yol gösterici olarak öne çıkan bir eser olan Kutadgu Bilig adlı eserde eş seçiminde dikkate alınması gereken özellikler vurgulanmıştır. Bu öğütler Kutadgu Bilig’de şöyle sıralanmaktadır:

Eğer iyi ve takvâ sahibi bir kadın bulursan, bu fırsatı kaçırma, derhâl evlen, ey iyi insan. Arzun zenginlik ise o tasarruf ederek, seni zenginleştirir ve yüzünü

⁷Pederi soydan oluşur. Asabe reisi kendine mensup olan bireyi kovabilir. Asabevi aile tipi *bölünmez asabe*, *Zadruga*, *Pederşahi* aile olarak 3’e ayrılmıştır. Bölünmez asabede kardeşler arasında kocalık ortaklığı mevcuttur. Bu aile tipi bir dönemler Tibet’te ve Yemen’de görülmüştür. Bu tip ailede büyük kardeşe ait mallarda ortaklık olduğu gibi onun nikahı altında bulunan kadınlardan yararlanma hakkına da sahip olmuşlardır. Onlara göre asıl namussuzluk yabancı bir erkeğin aile arasına karışmasıdır. *Zadruga* aile tipinde ise hayatta olan ya da ölen bir dedenin oğulları ve torunları arasında miras taksimini kabul etmeyip mallar aile topluluğuna ait görülmüştür. Pederşahi ailede ise asabeye ait bütün mal asabe reisine ait kabul edilmiştir. Reis malları isteği doğrultusunda kullanabildiği gibi kendi eş ve çocukları da dahil olmak üzere tüm aile bireylerini satabilir ya da öldürebilirdi. Erkul, “Eski Türklerde Aile”, 101.

⁸ Mualla Türköne, *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, (Ankara: Ark Yayınevi, 1995), 285-286.

⁹ Lin Gan, “Göktürklerde Gelenekler ve Dinî İnançlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, çev. Eyüp Sarıtaş, 3/2 (1999): 219-223.

*güldürür. Ahlâkı dürüst olan kimse güzel görünür; kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir, bunu bilen bilir. Kadın takvâ sâhibi ve temiz olursa, asil demektir ve diğer üç şey de onda birleşir, ey kudretli insan. Ey hakîm insan, takvâ sâhibi kadın iste; takvâ sâhibi biri bulunursa, her dört şey onda birleşmiş olur. Böyle bir kadın bulursan, çabuk davran; fırsatı kaçırma; ey mert yiğit.*¹⁰

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*'sinde evlilikle ilgili birçok ahlaki ve irfani öğüt verirken, özellikle eş seçiminde kişinin güzel huylu olması ve soyunun iyi bir aileden gelmesinin önemli olduğunu vurgular.¹¹ Taraflar arası yapılan görüşmelerde devlet erkânının ve saray ile yakın ilişki içinde olan kişilerin etkisi büyüktür.¹² Evlilik öncesi ritüeller *arguç* (dünürler arasında arabuluculuk eden kişi), *sawç* (sözcü-elçi), *yoriğçi* (hısımlar, akraba ve dünürler arasında arabuluculuk eden adam), *yazığçılar*¹³ vasıtası ile gerçekleştirildiği görülmektedir.

Büyük Selçuklu Sultanlarında olduğu gibi Türkiye Selçuklu Sultanları da eş seçiminde devletin bekası ve çıkarlarını ön planda tutmuşlardır. Selçuklular Müslüman hanedanlar başta olmak üzere Gürcü, Moğol, Bizans, Haçlılar ile yürüttükleri yoğun siyasi ve askeri ilişkilerini kurdukları sihiriyet bağları ile pekiştirmişlerdir. Örneğin; I. Kılıç Arslan'ın Isabella¹⁴ ile gerçekleştirdiği evlilikte Haçlı tehlikesinin önüne geçtiği görülmektedir.¹⁵ I. Alaeddin Keykubad'ın Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'in kızı ile evlenmesi Eyyübî ilişkilerini düzeltmiştir.¹⁶

Yine bu dönemde kadı'ların dünür ve elçilik vazifesinde hareket ettikleri görülmektedir. Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus, Mengücekli beyi Fahreddin Behramşah'ın kızını istemek üzere dünür olarak dönemin önemli kadısı Şerefeddin'i

¹⁰ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara: TTK, 1985, 2: 324-326.

¹¹ Mevlânâ, *Mesnevî Cilt:IV*, çev. Recep Kibar, (İstanbul: MEB Yayınları, 2014), 340.

¹² Emine Uyumaz, "XII.- XIII. Yüzyıllarda Anadolu'daki Düğün Törenlerine Bir Bakış", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5 (2020): 26.

¹³ Divanı Lugati't Türk'te Türk toplumlarında arguçları; evlenme zamanında dünürler arasında gelip giden kişiler, Sawç; gelin ve damadın aileleri arasında yazılı mesaj taşıyan elçiler, yoriğçi; hısımlar, akrabalar ve dünürler arasında gelip giden kişiler, yazığçi; hısımlar arasında mektup götüren kişiler olarak adlandırılmıştır. Bknz. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü'l-Lugati't-Türk, Cilt: II*, 51./ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü'l-Lugati't-Türk Cilt: I*, 141./ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk C.III*, çev. Besim Atalay, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992), 154, 441.

¹⁴ Ünlü Haçlı komutanlarından Toulouse ve Saint Gilles kontu IV. Raimond'un kız kardeşidir.

¹⁵ Franz Babinger, Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, trc. Ragıp Hulusi, haz. M. Kanar, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 15./ İsmail Çiftçiöğlü, "Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 5/1 (2013): 10.

¹⁶ Çiftçiöğlü, "Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri", 13.

görevlendirdiği görülmektedir. Aynı zamanda kadı Şerefeddin çeyiz hazırlıklarının tamamlandığını ve nikah işlemlerinin tamamlanması için Sultan İzzeddin Keykavus'a haber göndermiştir. Kadı'nın geldiğini haber alan Sultan bazı devlet adamlarını da yanına alarak kadıyı karşılamış ve ona ikramlarda bulunmuştur.¹⁷

1.2. Kalın (Başlık)

Kalın, kaling, kalınlık gibi farklı terimlerle karşımıza çıkan kalın sözcüğü eski Türk hukukunda evlenecek erkeğin sosyo-ekonomik durumuna göre kız tarafına ödediği para ya da mal miktarıdır.¹⁸ Kalın; *Yelü, Süt hakkı, Tüy mal, Kara mal* olarak dörde ayrılmaktadır. Kızın babasına verilen *Kara Mal* çeyiz harcamaları için kullanılmaktaydı. *Tüy mal*; 20-60 atın düğün masraflarının karşılanması için kız tarafına verilmektedir. *Yelü*, erkeğin nişanlısını ilk ziyaretinde getirdiği hediyeye verilen isimdir. *Süt hakkı* ise nişanlı erkeğin kızın annesine verdiği hediyein karşılığıdır. Kızın erkek kardeşine verilen hediyeye ise *ağırlık* denirdi.¹⁹ Kalın hukuki yönden tartışmalı olup bu konu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Başlık terimi kalın sözcüğü yerine en çok kullanılan kelimedir. Bir görüşe göre satış bedeli olduğu, diğer bir görüşe göre kızın terbiye masraflarının karşılığı şeklindedir.²⁰ Böylece Kalın genellikle, evlilik öncesinde erkeğin ailesi tarafından kız tarafına verilen mal veya parayı ifade etmektedir. Bu uygulama, kızın ailesine bir nevi destek sağlama amacı taşır ve evliliğin gerçekleşmesi için bir ön koşul olarak görülür. Başlık ise evlilik gerçekleşip düğün tamamlandıktan sonra, erkeğin ailesinin kız tarafına verdiği bir hediyedir. Bu, düğün sonrasında kız tarafına saygı ve minnettarlık göstergesi olarak sunulur. Her iki aile için yardımlaşma maiyeti taşıyan kalın gelin adayının fiyatı değildir. Erkek evinin düğün için vermiş olduğu kalına karşılık kız tarafı da uzun süren düğün hazırlığının ürünü olarak çeyiz vermektedir.

¹⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye I*, 196./ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, XI. Baskı, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011), 323-324./ Erdoğan Merçil, "Kırman Selçukluları" içinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 7: 231-289./ Aydın Taneri, *Celâlüddin Harizmşâh ve Zamanı*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977), 134.

¹⁸ Latife Kabaklı Çimen, *Türk Töresine Kadın ve Aile*, I. Baskı, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 128./ Yaşar Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, (Konya: Eğitim Kitabevi, 2004), 270./ Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1997), 58./ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971), 56./ Necdet Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1987), 69-70.

¹⁹ Bekir Şişman, *Türk Kültüründe Evlilik*, (Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2017), 73.

²⁰ Harun Yücel, "Kazak ve Kırgız Türklerinde Evliliğin Gerçekleşmesi İçin En Önemli Şart: Kalın", *Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, (2010): 2.

Buna karşılık kalın ve çeyiz miktarlarının aynı olmadığı aksine birbirlerini tamamlayan mahiyette olduğu görülmektedir.²¹

Orta Asya Türklerinde *kalın*, *kalın*, Yakutlarda *sülü* adı verilen kalının kız tarafına çeyize katkı sağlaması açısından hediye olarak verilmesi muhtemeldir. Kalın, Süt hakkı yanında aynı şekilde ana bezi, kemik hakkı ve bacı yolu gibi anlamlara gelse de kalın aslında kızların erkek evinde köle haline gelmemeleri için bir güvence, teminat akçesi olarak görülmüştür.²² Oğuzlarda evlenecek olan erkek, evleneceği kadını Harezm kumaşı karşılığında ister, başlık parasını babaya vermesinin ardından kızı alıp evine götürebilirdi. Kutluklarda ise erkek başlık olarak tüm mal varlığını verebildiği gibi bir yıl boyunca kızın velisine de hizmet ederdi. Bu nedenle Kutluklarda çok eşlilik görülmemekteydi.²³ Diğer taraftan Kazaklar arasında yoksul kişiler için geçerli *balamalı kalın* adı verilen ve hayvan sayısı onu geçmeyen gelenekte bulunmaktadır. Kalın miktarı normal ödemenin ¼'i oranından daha az olan *döngelik kalın* ve baldızı ile evlenen kişilerin ödediği *baldız kalın* veya *olkı kalın* türleri de bulunur. Erkeğin iç güvey olduğu *kuş küyev (işçi damat)* ya da *kuşık küyev (enik damat)* olarak adlandırılan kişiler kalın ödememektedir. Kalın vermemek için kızlarını birbirlerine vererek evlendiren aileler de *karsı kuda* olarak adlandırılırdı.²⁴

Erkek tarafının kızı ailesinden istemesinden sonra taraflar arası anlaşma dâhilinde kız tarafına ödenecek kalın şartları ve miktarı görüşülürdü. Kalın miktarı iki tarafın mali durumları çerçevesinde belirlenirdi.²⁵ Kalını verilen kız artık erkek tarafının ailesinin eşit üyesi ve mirasçısı olarak görülürdü. Kalının hepsi ödendikten sonra düğün yapılırdı. Kız tarafı herhangi bir sebep olmadan kızı vermekten vazgeçtiği takdirde kalını iade etmek

²¹ Abdülkadir Yuvalı, Hikmet Demirci, *Türk Dünyasının Ortak Kültür Tarihinde Aile ve Kadın*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 157./ Gülden Sağol Yüksekaya, “Kalın ve Çeyiz”, içinde *Hediye Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007), 397./ Ahmet Akgündüz, “Türk-İslam Hukuk Tarihinde Başlık ve Hükümler”, *Yeni Ümit Dergisi*, 8 (1990): 15.

²² Ahmet Akgündüz, “Başlık”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5:131-132./ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, (Ankara: AÜHF Yayınları, 1974), 274./ Bu geleneğin ilk defa Uygurların Suci kabilesinde uygulandığı bilinmektedir. Günümüzde erkek tarafının evlenecek kızın ailesine verdiği bu ödeme *başlık*, *ağırlık* ya da *namzetlik akçesi* olarak devam etmektedir. Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, (Ankara: TDK Yayınları, 1987), 156.

²³ Ali Erkul, “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, içinde *Türkler Cilt:III*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 63.

²⁴ Yuvalı, Demirci, *Türk Dünyasının Ortak Kültür Tarihinde Aile ve Kadın*, 158./ Osman Yorulmaz, “Kazak Türklerinde Evlilik Adetleri”, haz: Mustafa Aksoy, Osman Yorulmaz, Mehmet Erzöz Armağanı, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 195-196./ Mehmet Ziya Binler, *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2007), 169- 170.

²⁵ Yasemin Kurtoglu, *Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Aile*, (Ankara: TTK, 2019), 63.

zorundaydı.²⁶ Aslında kalın, erkeğin kadını istediği zaman bırakamaması ve boşanamaması için bir depozito olarak görülebilir.²⁷ Bunun yanı sıra kocası ölen bir kadın kalın geleneğinin varlığıyla kocasının ve çocuklarının da sahibidir. Bir kadın aile ve boy içerisinde biri ile evlenme hakkı olduğu gibi isteğine bağlı olarak çocuklarının yanında da kalabilirdi. Ancak kadının dışarıdan biri ile evlenmesi halinde, kadının yeni kocasının kalını, eski kocasının ailesine vermesi gerekirdi.²⁸

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un, Behramşah'ın kızı Selçuk Hatun ile evlenmesi örneğinde olduğu gibi, Sultanın bu evlilik için Fahreddin Behramşah'a 100.000 dinar ödeme yapması, sadece bir evlilik akdi değil, aynı zamanda iki ebeveyn ve dolayısıyla iki gücün birleşimini simgelemektedir. Verilen meblağ, yalnızca bir çeyiz ya da evlilik masraflarını karşılama amacı taşımamakta; aynı zamanda iki hanedan arasında karşılıklı bağımlılık ve sadakat taahhüdünün bir sembolü olarak değerlendirilmektedir.²⁹

1.3. Mehir

Mehir-Mihr-Mehr sözlükte ücret, aşk bedeli, nikâh bedeli, menfaat bedeli gibi anlamlara gelmektedir.³⁰ Hukuki terim olarak ise, nikâh esnasında erkek tarafının kadına verdiği ağırlık anlamına gelmektedir. Bunun birlikte *ecr*, *nihle*, *alaik*, *ukr* gibi mehir manasında birçok kelime kullanılmaktadır. Kadının mülkiyetine giren bu hediyein İslam hukukunda muhakkak verilmesi gerektiği belirtilmiştir.³¹ Mehir bir nevi kadının güvencesi olup aile birlikteliğinin sağlanması ve boşanma sırasında kadının haklarını korumaya yöneliktir.³²

²⁶ Sadri Maksudi Arsal, "Eski Türklerin Hususi Hukuku", içinde *Türkler Cilt. III*, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 90-92./ Mehmet Eröz, *Türk Ailesi*, (İstanbul: MEB, 2000), 15.

²⁷ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 260./ Gülden Sağol, "Destanlarda Evlilik", *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III, Teşkilat, Kültür, Ekonomi*, 8/45 (Yeni Türkiye Yayınları, Mayıs-Haziran 2002), 273.

²⁸ Yuvalı, Demirci, *Türk Dünyasının Ortak Kültür Tarihinde Aile ve Kadın*, 156.

²⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'îyye fî'l-umûri'l Alâ'îyye Selçukname I*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi, 1996), 196.

³⁰ İlhan Ayverdi, "Mehir", içinde *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, (2005), 2: 1983.

³¹ Halil Cin, "İslam Hukukunda Mihr", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29/1 (1972): 200-201.

³² Hadi Sağlam, "İslam Hukukunda Mehir Evlilik Sigortası mıdır?", *Universal Journal of Theology*, 1/1 (2016): 3.

Kadına verilen değerin maddi sembolü olan mehir toplumlarda farklı şekillerde adlandırılrsa da her dönemde evlenecek olan kadına yahut ailesine birtakım ödemeler ve hediyeler verilmekte idi. İslamiyet'ten önce Türkler bu uygulamayı kalın olarak adlandırmışlardır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ile bu adet terk edilmeyerek başlık adı altında sürdürülse de bu geleneği İslam ile bağdaştıranlar mehir ile aynı kabul etmiştir. Ancak başlık uygulamasının İslam ile ilgisi olmadığı gibi Nisa Suresi 4. Ayette (النِّسَاءُ وَأَتُوا) 33 kadınların bir eşya gibi para ile satılmaları yasaklanmaktadır. Böylece evlenen kadının haklarının korunması amacıyla mehir sistemini ortaya koymaktadır.³⁴ İslam hukukunda mehir (veya mehr), evlilik öncesinde veya sırasında evlenecek erkeğin, doğrudan evleneceği kadına verdiği ya da vermeyi taahhüt ettiği maddi değeri ifade eder. Bu ödeme, kadının ekonomik güvencesini sağlamak amacıyla kadının hakkı olarak tanımlanır ve tamamen ona aittir. Evlilik akdi ile erkeğin kadına gönül rızası ile vereceği para ya da kıymetli eşya da mehir olarak verilmektedir.³⁵

Mehir; *mehr-i muaccel* ve *mehr-i müeccel* olarak ikiye ayrılmaktadır. Mehrin ödenme şekli ve miktarı tarafların anlaşmasına bağlı olarak değişebilir. Kimi zaman evlilikten önce peşin olarak ödenir (*mehr-i muaccel*), kimi zaman da boşanma veya eşin ölümü durumunda ödenmesi şart koşulabilir (*mehr-i müeccel*). Mehr, kadının ekonomik güvenliğini sağlamaya yönelik olup kadının ailesine değil, doğrudan kadının kendisine aittir ve yalnızca onun tasarrufundadır.³⁶ Mehrin miktarı belirlenmediği zaman veya şüphe oluşması durumunda evlenen kızın akran ve emsallerine bakılarak mehir miktarı tespit edilmekte idi. Buna *mehr-i misl* denilmektedir.³⁷ Mehrin tespit edilmesinde örf ve

³³ Aldığınız kadınlara mehirlerini gönül hoşnutluğuyla verin. Şayet ondan bir bölümünü kendileri gönül hoşnutluğuyla size bağışarlarsa, onu da içinize sine sine yiyin. Bknz: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali (Günümüz Türkçesiyle)*, haz: Mustafa Özel, (İstanbul: Seda Yayınları, 2008), 78.

³⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri*, (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002), 5: 35.

³⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1950), 2: 121-122./ Jülide Akyüz, "Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan 'Mehir' Hakkında Bazı Düşünceler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/37 (2005): 214-215.

³⁶ Saim Savaş, "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", içinde *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992), 2:519./ Ömer Ferruh, *İslam Aile Hukuku*, (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1994), 90-91./ Mehmet Emre, *İslam'da Kadın ve Aile*, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1974), 72-73.

³⁷ Otto Spies, "Mehir", içinde *İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 7: 494-495./ İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, 1/1 (1988): 36.

adetlerin yanı sıra ekonomik durumda önemlidir. Mezheplere göre değişiklik gösteren mehir için Malikiler 3 dirhem, Hanefiler 10 dirhemi alt sınır olarak kabul etmişlerdir. Hanbeli ve Şafiler ise alt sınır belirtmemişlerdir.³⁸ Mehirin kullanım hakkı tamamen nikâhlanacak kadına ait olup istediği gibi tasarruf edebilmekteydi. Ancak kadın isterse mehirin belli bir miktarını ya da tamamını kocasına hibe edebilirdi.³⁹ Örneğin; Türkiye Selçuklu Sultanlarından II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Halep hâkimi el-Aziz'in kızı Gaziye Hatun ile nikâhlanırken 50.000 dinar mehir verdiği bilinmektedir.⁴⁰

1.4. Nişan

Nişan⁴¹, evlenmesi uygun olan iki tarafın birbirlerine verdikleri evlilik sözüdür. Taraflar arasında evliliğe atılan ilk adım ile kız artık erkek tarafının nişanını taşımaktadır. Bir diğer anlamıyla *hutbe/ namzet (nişan)* erkeğin kadına evlenme isteğini duyurmasıdır. Evlenmeyi düşünen kişilerin birbirine yüzük takarak ya da mendil vererek nişanlı olduklarını göstermektedirler.⁴² Nişanda herhangi bir hukuki yaptırım bulunmamakla birlikte nişanlı kişilere evlenme zorunluluğu yüklememektedir.⁴³ Evlilik öncesi yapılan nişan ile taraflar herhangi bir sebep olmadan ya da özel şartlar içerisinde anlaşarak nişana son verebilirdi.⁴⁴

³⁸ Mehmet Akif Aydın, "Mehir", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 389-391./ Coşkun Üçok, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, 5. Basım, (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972), 78./ Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, 217.

³⁹ İsmail Kıvrım, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1950-1700)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22 (2007): 374-379./ Mustafa Aksoy, "Sosyal Hayatımızda Başlık, Kadın ve Mehir Kavramlarını Sosyolojik Tahlili", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8/1 (2006): 1-4.

⁴⁰ Tülay Yürekli, "Eyyübî Ailesi Kadınları", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2011): 234-235.

⁴¹ Mehmet Kanar, "Nişan", içinde *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (İstanbul: Say Yayınları, 2003), 1160./ H. İbrahim Acar, "Nişan", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 152-154.

⁴² Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 5. Baskı, (Ankara: TTK, 2000), 166.

⁴³ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku C. I*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 296./ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 1985), 14./ Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, 49-50./ Vehbe Zuhâyli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi C.IX*, çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), 25./ Ahmet Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, (Konya: Risale Yayınevi, 2002), 28./ Kıvrım, "XVII. Yüzyılda Gaziantep", 359./ Ahmet Gündüz, "Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies International*, 5/5 (2012): 141.

⁴⁴ İslam hukukçularına göre evlilik gerçekleşmeden nişan bozulduğunda mehir de ortadan kalkacağından erkeğin mehre ait verdiği para/malı geri alması doğal haklarından biridir. Ancak bu dönemde tarafların birbirine verdiği mehir dışındaki eşyalar hediye niteliğinde olduğundan dolayı geri istenmesi hoş karşılanmamaktadır. İslam hukukunda bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Maliki, Hanefi ve Hanbeli mezhebinde nişan hediyeleri hibe durumundadır. Ancak Hanbeli mezhebinde bu durum nişanı kimin bozduğu dikkate alınarak karar vermektedir. Eğer nişanı kadın bozarsa erkek hediyeleri geri alabilirdi. Nişanı bozan erkek ise kadından herhangi bir şey talep edemezdi. Şafi mezhebinde ise nişan hediyeleri

Örneğin: Türkiye Selçuklu Sultanlarından II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in melikliği döneminde Gürcü Rusudan'ın kızı ile nişan yapmıştır. Evlilik ise ancak Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçmesinden sonra gerçekleşmiştir.⁴⁵ Diğer taraftan nişan akdi sonrası gerçekleşmeyen evliliklerde bulunmakta olup I. Kılıç Arslan ile Dânişmend Gazi'nin kızı arasında görülmektedir. Bizans baskısına karşı Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'dan yardım isteyen Dânişmend Gazi buna karşılık kızını ve çeyiz olarak Elbistan'ı vereceğini belirtmiştir. Ancak Bizans baskı ve işgalini önleyen Dânişmend Gazi 100.000 dinarı Sultana vermişse de Elbistan konusunda kararsız kalınca Sultan Kılıç Arslan 100.000 dinarı geri göndermiş ve evlilik gerçekleşmemiştir.⁴⁶

1.5. Çeyiz

Türk kültüründe kadının aile içindeki durumuna baktığımızda çeyiz hazırlama âdetinin olduğu görülmektedir. Çeyiz *yumuş, seb, eğne, koşantı*⁴⁷ gibi çeşitli isimlerle adlandırılmaktadır.⁴⁸ Kızın baba malından kendisine düşen hakkı olan çeyiz hakkında, Dede Korkut'ta "oğlı olan ivermiş, kızı olan köçürmüş" sözünün "kızın payının oğlan evine göçürülmesi" anlamında kullanıldığı görülmektedir.⁴⁹ Aynı zamanda gelinin çeyiz hazırlıkları için akrabalar toplanarak gerekli yardımları yapar ve eksikliklerin giderilmesine yardımcı olurlardı ki buna *yüfüş* adı verilirdi. "Yüfüşlüg kelin küdhegü yafaş bulur" atasözü; gelin eli dolu gelirse, güveyin bundan mutlu olacağını ve bundan dolayı geline daha saygılı ve hoşgörülü davranacağını anlatılmaktadır.⁵⁰ Kızın baba evinden aldığı çeyizin yanı sıra erkek evi de oğula *inçü/ enşi/ sıbaga* adı verilen çeyiz vermektedir. Ailede erkeğin evlenmesi ile verilen bu pay aslında babanın kendi malından verdiği hisseye denilmektedir.⁵¹ Çeyiz kelimesiyle bağlantılı olarak adı geçen iki kavram

mehir mahiyetinde görülmektedir. Bknz: Ahmet Güneş, "İslam Hukuku Açısından Nişanlanma", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 13/29, (Eylül-Aralık 2007), 182.

⁴⁵ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye I*, 423.

⁴⁶ Aksarayî, *Müsameratü'l Ahbar*, trc. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK, 2000), 20-21.

⁴⁷ Ali Güler, "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları", içinde *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, (Ankara: TC. Başbakanlığı AAK, 1992), 1:75./ Genç, Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası, 61./ Refik Turan, Güray Kırpık, *Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, Selçuklu El Kitabı*, ed. Refik Turan, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 23.

⁴⁸ Çeyiz, Orta Asya Türklerinde *koşantı*, Yakut Türklerinde *eğne* anlamına gelmektedir. Bknz. Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1947), 336.

⁴⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (İstanbul: Hisar Yayınları, 2003), 41.

⁵⁰ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü'l-Lugati't-Türk, Cilt: II*, 182./ Fatma Akkuş Yiğit, "Memlükler'de Evlilik Hazırlıkları", *Türkiyat Mecmuası*, C.25, (Ankara: 2015), 331-351.

⁵¹ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, (Oxford: Oxford University Press, 1972), 173.

daha bulunmaktadır. Bunlar çeyiz/cihaz halayığı ve çeyiz/cihaz alayıdır. Çeyiz halayığı; gelinin yanında çeyiz olarak götürdüğü cariyeyi ifade ederken; cihaz alayı, geline verilen çeyizin baba evinden koca evine götürülmesi anlamında kullanılmıştır.⁵²

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre elbise kıymetli bir hediye olarak görülmüştür. Büyük Selçuklular döneminde Sultan Melikşah'ın kızı Mahmelek Hatun'un 480/1087 yılında halife Muktedî-Biemrillâh ile olan evliliğinde gelinin çeyizi 130 deve yüküdür. Atlas, diba ve ipekli elbiselerini de 74 katır taşıdığı görülmektedir. Görüldüğü üzere kıymetli ve pahalı kumaşlardan yapılan elbiseler çeyizin en kıymetli parçasını teşkil etmekteydi.⁵³

Türk tarihinde zengin içeriğe sahip olan çeyizde gelin için hazırlanan örgüler, işlemeli danteller, süs eşyaları, kilim, halı, yatak örtüsü gibi eşyaların hazırlanması babanın kızına yapması gereken bir yükümlülüktü.⁵⁴ Türkiye Selçuklu Devletinde de Hatunların hazırladığı çeyizlerde oldukça önemli olup ipek kumaşlar ve dokumalar sıkça bulunmaktaydı.⁵⁵ Hediye olarak hazırlanan dokumalarda Orta Asya tarzı hâkim olup bunlar Sultanlar, devlet adamları, yüksek zümreden kimseler ve vezirler için hazırlanmaktaydı. Diğer hediye dokumalar ve kumaşlar ise halkın kendisi için ürettiği dokumalardır. Selçuklu Hatunlarının çeyizlerinde elbiseler, kısa dar kollu cepkenler, iç çamaşırları, süslü çizmeler, bol paçalı işlemeli şalvarlar mevcuttu. Bunun yanı sıra terlikler, altın ve gümüşten yapılmış takılar, “engin” adı verilen allık, kirpiklere çekilen sürmede bulunurdu. Çeyizde aynı zamanda Hatunların evinde kullanacağı eşyalarda bulunmaktaydı. Ev eşyaları arasında pamuklu ve ketenden yapılan yatak örtüleri, halı, kilim, perdeler, minder ve yastıklar da mevcuttu.⁵⁶ Bu eşyalar çeyiz için hazırlandıktan

⁵² Sami Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 488.

⁵³ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, *Tarih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yay., 2018), 286./ Nurhan Atasoy, “Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4 (1971): 149-151.

⁵⁴ Abdülazim Mahmûd ed-Dîb, “Çeyiz”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 297-298./ Osman Kademoğlu, *Çeyiz Sandığı*, (İstanbul: Duran Ofset, 1999), 56./ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 264./ Emine Gürsoy, Aylin Koç, *Kültür Tarihimizde Çeyiz*, (İstanbul: Picus Yayınları, 2007), 753.

⁵⁵ Ayşegül Koyuncu Okca, “Geleneksel Dokumalarda Kadın”, *Akademik Bakış Dergisi*, 54 (Mart-Nisan 2016): 4-5.

⁵⁶ Kademoğlu, *Çeyiz Sandığı*, 59-60./ Emine Nas, “Türk Çeyiz Kültürü Çevresinde Sözsüz İletişim Dili Olarak Gelişen Milli Söz Hazinesi”, *Turkish Studies Social Sciences*, 13/18 (2018): 996./ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “İslam Aile Hukukunda Kadının Mehir Hakkında Toplumun Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gazi Üni. Hukuk Fak. Dergisi*, 17/4 (2013): 224./ Tülün Yörük, “Toplumumuzda Çeyiz Geleneği ve Sandığı”, içinde *Uluslararası Atatürk ve Güzel Sanatlar Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Cumhuriyet Kültür ve Tanıtım Vakfı Yayınları: 2005), 165-166.

sonra, evlilik gerçekleşene kadar sandıkta muhafaza edilirdi. Sandığın üzerindeki süslemeler ve malzemesi gelinin mal varlığını ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Varlıklı ailelerin gelin için hazırladıkları çeyiz sandıkları masif ağaçtan sedef kakmalı, telkâri süslemeli ya da oymalıdır.⁵⁷

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kızı Mahmelek Hatun'un çeyizi hilafet sarayına 74 katır, 103 deve ile taşınmıştır. Develerin üzeri ipekle örtülü olup boyunlarındaki çan, altın ve gümüşten idi. Yüklerin büyük çoğunluğu ipek elbise, altın, mücevher ve ziynet eşyasından oluşmaktadır. Ayrıca Mahmelek Hatun, Halife Muktedî-Biemrillâh ile evlenirken altın ve gümüş ile süslenmiş mahfe içerisinde hilafet sarayına gelmiştir.⁵⁸

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'un kızı Selçuk Hatun, Halep emiri Nûreddin Mahmud b. İmâdüddin Zengî ile evlenirken kızına çeyiz olarak Tell-başır'ı vermiştir.⁵⁹ Diğer taraftan Selçuka Hatun ile Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı emir Nureddin Muhammed ile olan evliliğinde II. Kılıç Arslan'ın kızına Malatya ve çevresini çeyiz olarak vermiştir.⁶⁰

1.6. Nikâh

Arapçada zevac kökünden meydana gelen nikâh; kadın ve erkeğin evlenmek için herhangi bir engel durumu bulunmaksızın bir araya gelmesini duyurmasıdır.⁶¹ Nikâhın İslam hukukunda geçerli olabilmesi için şahitlerin huzurunda kişilerin buna onay vermesi gerekmektedir. Türkiye Selçuklu devletinde düğün merasimlerinden önce nikâhın

⁵⁷ S. Selhan Yalçın Usal, "Türklerde Çeyiz Sandığının Kullanımı ve Geleneksel Süslemeleri", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2010):158.

⁵⁸ Mirhand, *Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)*, terc: Erkan Göksu, (Ankara: TTK, 2015), 124./ İbnü'l-Cevzi, *Mir'aztû'z-Zaman fi tarihi'l-Ayan*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK, 2011), 162./ İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), 13: 329./ Gülşen İstek, "Büyük Selçuklu Devleti İle Abbasi Hilafeti Arasında Gerçekleşen Siyasi Evlilikler", *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 6/32 (2020): 955./ Kader Altın, Elif Kömürcü, "Selçuklu Hatunlarından Mahmelek Hatun ve Çeyizi", içinde *Uluslararası Kadın Ve Aile Sempozyumu 04-05 Kasım 2021*, ed: Hatice Kumcağız, Şener Şentürk, Damla Nur Kinsiz, (2021): 13-23.

⁵⁹ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, 388./ Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II, (Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*, yay. Ali Öngül, (İzmir: Akademi Kitabevi, 2001), 17./ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, (İstanbul: E yayınları, 1979), 33.

⁶⁰ İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), 9: 447-448./ Zekeriya Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, (Konya: Alperen Kitabevi, 1994), 248.

⁶¹ Fahreddin Atar, "Nikâh", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2007), 33: 112-117.

kadı'nın huzurunda kıyıldığı bilinmektedir. Selçuklu hanedan üyelerinin nikâhları kendilerine vekâlet verilen kimseler aracılığıyla yapılmaktaydı.⁶²

Selçuklular döneminde Türk töre ve geleneklerine göre nikâh merasiminin ardından saçî âdetinin olduğu görülmektedir. Türk kültüründe, düğün törenlerinde gelinin başına çiçek, buğday, para gibi nesnelerin serpilmesi geleneği, İslamiyet öncesi dönemlere kadar uzanan köklü bir uygulamadır. Bu gelenek, “saçî” olarak adlandırılır ve bereket, uğur, mutluluk gibi temennileri simgelemektedir.⁶³

Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad'ın kızı Melike Hatun'un Halep emiri el-Melikü'n-Nâsır ile gerçekleşen evliliğinde Sultan, emir Kemaleddin Kamyar'ı vekil olarak atamıştır. Böylece nikâh akdi 50.000 altın karşılığında kıyılmıştır. Ayrıca Sultanın sarayında elbiseler, dirhemler, şekerler gibi birçok şey saçılmıştır.⁶⁴ Diğer taraftan I. İzzeddin Keykavus, Behramşah'ın kızı Selçuk Hatun ile evliliğinde nikah töreni, dönemin önemli dinî ve hukukî şahsiyetlerinden biri olan Kadı Sadreddin Lehaveri'nin huzurunda 100.000 dinar mehir anlaşması karşılığında gerçekleştirilmiştir.⁶⁵

1.7. Düğün

Türk toplulukları tarih boyunca dinî, siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamlarını şekillendiren pek çok gelenek geliştirmiştir. Bu geleneklerden biri olan 'toy', genellikle önemli olaylar vesilesiyle düzenlenen büyük şölen ve meclis toplantılarını

⁶² Cin, *İslam ve Osmanlı Hukuku*, 58-61./ Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 201.

⁶³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, (Ankara: TTK, 1995), 359, 377./ Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alametleri*, (Ankara: TTK, 2007), 80-82./ Erdoğan Merçil, “Büyük Selçuklular Devrinde Saçî Geleneği”, içinde *Prof. Dr. Abdülkerim Özyadın'a Armağan*, ed. Ebru Altan-Muharrem Kesik, Murat Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), 500-504./ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220)*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 367./ Orhan Kurtoğlu, “Klasik Türk Şiirinde Saçî Geleneği”, *Milli Folklor Dergisi*, 21/8 (2009): 89-99./ Emine Uyumaz, “Eski Bir Türk Geleneği Olan Saçî'nin Türkiye Selçuklu Devleti Resmi Protokolü'nde Uygulanışına Dair”, içinde *Mehmet Eröz Armağanı*, Haz. M. Aksoy- O. Yorulmaz, (İstanbul: 2011), 181-186.

⁶⁴ Türk kültüründe düğünden sonra halk arasında sıkça kullanılan “darısı başınıza/başına” sözünün saçî geleneğinin bir parçası olup mitolojik kökenli olduğunu göstermektedir. İbn Bibî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye I*, 319./ İbnü'l Adim, *Buğyat At-Talab fi Tarih Haleb Selçuklularla İlgili Haltercümeleri*, yay. Ali Sevim, (Ankara: TTK, 2011), 5-6./ İbn Bibî, *Selçukname*, çev: M. Halil Yinanç, (İstanbul: Kitabevi, 2007), 162./ Pervin Ergun, “Türk Gelinin Mitolojik Göçü”, *BAÜSBED*, 13/24 (2010): 282./ Hasan Köksal, “Türk Düğünlerinde ‘Saçî’ Geleneği Buna Bağlı Ritler-Pratikler”, *Bilig/1*, (Bahar 1996): 76./ Aziz Başdin, “İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Düğün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arslan Dönemi)”, *Bilecik Şeyh Edebali Üni. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, 2/2 (Aralık 2017): 402.

⁶⁵ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye I*, 192-195.

ifade etmektedir.⁶⁶ Kız tarafında başlayan düğün hazırlıkları erkek tarafında son bulurdu.⁶⁷ Türklerde düğün aile hayatı bakımından oldukça önemli bir merasimdir. Evlenen kıza *kelin*, oğlana ise *küdegü* sözcüğü kullanılmıştır.⁶⁸ Gelin baba evinden çıkarken başına *didek* adı verilen bir örtü atılırdı. Ayrıca gelinin yeni evine süslenmiş at üzerinde götürülmesi adetti. Gelinin ipek kumaşlarla (*vinçe turku*) süslenen odasına ise *münderü* adı verilmiştir. Düğün günü gelin ve güveyin üzerine giydikleri kaftanın kırmızı olduğu da görülmektedir.⁶⁹ Ayrıca gelin için altın ve gümüşten olan değerli taşlar ve inciler ile özel olarak dizilen *boğmak* adı verilen gerdanlık takılırdı.⁷⁰

Selçuklu döneminde Anadolu’da düğün hazırlıkları tamamlandıktan sonra düğün evi süslenir, ziyafetler ve sazlar eşliğinde şenlikler düzenlenirdi. Düğünlerde Hicaz, Uşşak, Rast, Neva, İsfahan gibi makamlarda şarkılar söylenirdi.⁷¹ Düğünde gelin altın işlemeli elbise giyer ve yüzünü duvak ile kapatırdı.⁷² Ayrıca düğün günü gelin yüzüne pudra (*kırşen*), allık (*eriğlik*) sürer, gözüne sürme çekerek süslenir ve çeşitli kokular sürerdi.⁷³ *Saçuv* ya da *çaçılama* olarak adlandırılan saç geleneğinde konargöçer kültürde kımız, süt, hayvan yağı, tarımsal faaliyetlerin gerçekleştiği dönemde buğday, darı şeklinde evliliğin bereket getirmesi temennisiyle saçılmıştır.⁷⁴

⁶⁶ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. M. Akalın, (Ankara: TDK Yayınları, 1995): 301./ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968), 248./ Nadejda Özakdağ, “Gagauz Türkçesinin Söz Varlığında Toy Kelimesi Üzerine”, *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3/4 (2018): 127-137.

⁶⁷ Rahmi Yaran, “Düğün”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 15-16./ Özdemir Nutku, “Türklerde Düğün”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 16-18./ Salim Koca, “Toy”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 270-272./ Ögel, *Dünden Bugüne Türk*, 269./ Sağol, “Destanlarda Evlilik”, 277.

⁶⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü'l-Lugati't-Türk*, 3: 166.

⁶⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü'l-Lugati't-Türk*, 1: 529./Özden Süslü, *Tasvirlerle göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1989), 150

⁷⁰ Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı*, Selçuklu Araştırmaları Dergisinden Ayırı Basım, (Ankara, 1971), 79.

⁷¹ Sultan Veled, *Sultan Veled Divanı*, çev. Veyis Değirmençay, (Konya: Konya Başakşehir Belediyesi Kültür Bakanlığı Yayınları, 2015), 71, 288./ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980), 369./ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri II*, 310-312./ Mehmet Ersan, “Türkiye Selçuklularında Halkın Eğlence Hayatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21/2 (Aralık 2006): 81.

⁷² Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr I*, haz. Abdalbaki Gölpınarlı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1955), 285./ Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr IV*, haz. Abdalbaki Gölpınarlı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1959), 330, 429.

⁷³ Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr V*, haz. Abdalbaki Gölpınarlı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1960), 377.

⁷⁴ Mehmet Mandaloğlu, “Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/8 (2022): 481-498.

I. Alaeddin Keykubad, Melike Adiliye ile evlenirken büyük bir düğün töreni düzenletmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin ihtişamını sergileyen bu düğün, o dönemdeki geleneklere ve Sultanın itibarına uygun olarak, son derece gösterişli ve görkemli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Sultan I. Alaeddin Keykubad, düğün için her yerin süslenmesini ve tüm hazırlıkların eksiksiz bir biçimde yapılmasını emretmiştir. Böylece düğün hem Selçuklu sarayının zenginliğini hem de Sultanın gücünü ve görkemini yansıtacak bir tören olmuştur.⁷⁵ Gösterişli şekilde gerçekleştirilen düğünlerde eğlence meclisi düzenlenmiştir. Musul, Rum, Mısır, Şam bölgelerinden hokkabazlar, kavalcılar ve oyuncular düğünde eğlence meclisine katılmıştır. Gerçekleşen bu izdivaçta Sultanın sağdıçı Harput Meliki Nizâmeddin Ebubekir olmuştur. Nizâmeddin Ebubekir dinar ve dirhemler saçarak cömert bir şekilde sağdıçlık görevini yerine getirmiştir. Düğün töreni bir hafta boyunca devam etmiştir.⁷⁶ Yine Selçuklu Sultanlarından İzzeddin Keykavus'un düğününde şehir müzisyenlerinin yanı sıra hasse musikişinasları, sema eden kavvalan-i hass gibi sanat ekibinin sarayda devamlı bulunduğunu, çenk, saz, ut, rubab, kudüm, kopuz gibi müzik aletlerinin kullanıldığı da görülmektedir.⁷⁷

Bu meclislerde devlet erkânı konumlara göre yerlerine oturlardı. Düğünlerin önemli kısmı yemek ikramıydı. Türklerde düğünlerde yemek verilmesi önemli bir Türk geleneği olup verilen bu yemeğe *küden* adı verilirdi.⁷⁸ Eski bir Türk geleneği olan düğün törenlerinde davetlilere ikramda bulunma âdeti Selçuklular döneminde de devam ettirilmiştir. Selçuklu düğünleri, sadece bir aile birliğini değil, aynı zamanda toplumsal bağların güçlenmesini ve devletin ihtişamını sergilemek için bir vesile olarak görülürdü. Ayrıca eğlence meclislerinde koyun eti, kızarmış tavuk ya da kuş etlerinin bulunduğu dane (pilav), etli pilav, kalye/kalliyeler (genellikle koyun veya tavuk eti kullanılarak yapılan, içinde sebze ve meyve bulunan bir yemek), boraniler, helvalar, yahniler, heliseler (keşkek), toygâ çorbası, zerde (safran ile sarı renk verilerek yapılan pirinç tatlısı) gibi

⁷⁵ Emine Uyumaz, *Türkiye Selçuklu- Eyyûbî Siyasi Münasebetleri Eyyübiler; Yönetim, Diploması, Kültürel Hayat*, ed. Önder Kaya, (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 194.

⁷⁶ İbn Bîbî, *el Evamirü'l-alâ'îye fî'l-Umuri'l-alâ'îye I*, 313-315.

⁷⁷ Süslü, *Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, 184.

⁷⁸ Eski Türk toplumlarında beylerin sofrâ kültürü arasında yer alan sofrâ yağmalatma bulunmaktadır. Düğünlerde ve bayramlarda halkın yağmalaması amacıyla hazırlanan yağma sofrasına *konçlüyi* denilmektedir. A. İnan, "Han-ı Yağma Deyiminin Kökeni", *Türk Dili Dergisi*, 6/70 (1957): 544./ Kenan Çetin, *Selçuklu Medeniyet Tarihi*, (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2011), 232.

yiyeceklerin yanında kımız, şarap, ayran ve çeşitli şerbetler sunulurdu.⁷⁹ Günümüz Konya mutfağında özellikle düğünlerde konuklara verilen zerde Selçuklu mutfağında kullanılan pirinç tatlısıdır.⁸⁰ Türkiye Selçuklularında hükümdarların düğün törenlerinde halka şeker dağıtılırdı. Düğün ziyafetinin ardından gülsuyu şerbeti içilip, Kuran tilaveti yapılmış, dualar ve salavatlar okunmuştur. Düğün törenlerinde adet olarak at üzerinde gösteriş yapılmakta idi. Diğer bir etkinlik ise rubai, şiir, gazel okuma geleneğidir. Selçuklu Sultanlarının gayrimüslim Hatunlarla evlilikleri de görülmekte olup bu evlilik süreçlerinde Türk gelenek ve görenekleri devam etmiştir. Gerçekleştirilen bu evliliklerde genellikle devletin çıkarları doğrultusunda yapılmış ve evleneceği kişide bu doğrultuda seçilmiştir.⁸¹

1.8. Boşanma

Evlilik kadar eski bir olgu olan boşanma hususunda, kalının geçersiz sayılması nedeniyle aile üyeleri tarafından karşı çıkılmıştır. Türklerde boşanma az rastlanan bir durum olsa da kocasıyla geçinemeyen kadın bu hakka sahipti. Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde yer alan "er kişisi birle tek tek boldu", "koca karısı ile geçimsizliğe düştü", "ol işler boş", "o kadın boştur" gibi ifadelerle bakıldığında, boşanma eyleminin genellikle erkek tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.⁸² Ancak *Uragut*

⁷⁹ Bknz.: Metin Saip Sürücüoğlu, Ayşe Özfer Özçelik, "Türk Mutfak ve Beslenme Kültürünün Tarihsel Gelişimi", *Standart Dergisi*, 439 (2008): 1289-1310./ Türk mutfağı, Selçukluların Anadolu'ya geldiği XII. yüzyılın ardından oluşmaya başlayarak, XIV. ve XV. yüzyıllarda gelişmiş ve kendilerine özel mutfak kültürleri ile Osmanlılar döneminde ihtisaslaşarak dünya mutfakları arasına girmiştir. Selçuklu döneminden itibaren pişirilen tutmaç, boza, pekmez, pastırma, sucuk, paça yemeği, etli pide, hoşmerim gibi yemeklerin isimleri değişmeden günümüze kadar ulaşmıştır. Aynı zamanda yoğurt, kaymak, yoğurt, çökelek oldukça fazla tüketilmekte olup günümüzdeki gibi yağın kullanılmadığı yemek bulunmamakta idi. Etin beslenmede yeri oldukça önemliydi, ayrıca en çok sevilerek tüketilenler at ve erkek etleridir. (M. S. Sürücüoğlu, A. Ö. Özçelik, "Eski Türk Besinleri ve Yemekleri", *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayın No:34, (Ankara: Birlik Matbaacılık, 2005), 12: 12./ M. Z. Oral, "Selçuk Devri Yemekleri ve Ekmekleri" içinde *Yemek Kitabı I*, ed: M. Sabri Koz, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 18-34./ G. Akın, V. Özkoçak, T. Gültekin, "Geçmişten Günümüze Geleneksel Anadolu Mutfak Kültürünün Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, S.30 (2015): 33-52./ Furkan Demirgöl, "Çadırdan Saraya Türk Mutfağı", *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (Temmuz 2018): 105-125./ Sibel Güler, "Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (Nisan 2010): 25-29./ Yılmaz Seçim, "Selçuklu ve Osmanlı Mutfağının Gastronomi Açısından Değerlendirilmesi", *Journal of Tourism Theory and Research*, 4/2 (2018): 125./ Said Bodur, Semin Güler, Mehmet Akman, "Konya Düğün Yemeği Üzerine Bir Çalışma", *Beslenme ve Diyetik Dergisi*, 25/2 (1996): 38-40.

⁸⁰ Demirgöl, "Çadırdan Saraya Türk Mutfağı", 112./ Yasemin Solmaz, "Türk Mutfak Kültürü ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme", *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (2018): 118.

⁸¹ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, 2: 410./ Sevim Can, *Selçuklular Döneminde Kadın*, (İstanbul: Ufukötesi Yayınları, 2008), 165.

⁸² Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, haz: Fuat Bozkurt, (İstanbul: Salon Yayınları, 2017): 106-108.

başın yoldı (kadın başını kurtardı, mehrinden vazgeçerek kocasından ayrıldı) ifadelerinden kadının haklarını reddetmesi dahilinde kocasını boşamaya razı ettiği görülmektedir. Ancak *Uragut yolundı* (kadın kocasına para vererek boşandı) ifadesinden kadın kocasından boşanmak istediği taktirde hem haklarından vazgeçtiği hem de para verdiği görülür.⁸³

Sözlükte “serbest bırakmak, bağından kurtulmak” anlamına gelen *talak*⁸⁴, herhangi bir nedenden dolayı eşlerin evliliğine son vermesidir. İslam hukukuna göre boşanma yetkisi erkeğe verilmiştir. Ancak kadının da eşinden kötü davranış görmesi, anlaşamama, zina gibi sebepler karşısında talak hakkı bulunmaktadır.⁸⁵ Kadının talak hakkını almasına *tefvîzü't-talâk*⁸⁶ adı verilmektedir.⁸⁷

Örneğin; Gürcü kraliçesi Tamara ile evlenmek için II. İzzeddin Saltuk'un oğlu Muzaffereddin din değiştirmiştir. Ancak evlilikten bir süre sonra kraliçenin kendisinden bıkması ile boşanmışlardır. Daha sonra Muzaffereddin memleketine geri dönmüştür. Bazı kaynaklar boşanma sebebinin kraliçe Tamara'nın eşini aldatmasından dolayı gerçekleştiğini yazmaktadır.⁸⁸ Türkiye Selçuklularında boşanmaların birçoğu ölüm nedeniyle gerçekleşmiştir. Ancak bunun dışında eşlerin anlaşamamasından kaynaklanan boşanmalarda görülmektedir. Selçuklularda ilk boşanma hadisesi Sultan Alp Arslan ile Abhaz kralı Bagrat'ın yeğeninin evliliğinde görülmektedir. Alp Arslan, bu evliliği, Bizans İmparatorluğu'na karşı stratejik bir adım olarak gerçekleştirmiştir. Ancak, bu evlilik kısa süre sonra sona ermiştir. Sultan Alp Arslan'ın eşini boşamasının ardından veziri Nizamülmülk ile evlendirmiştir.⁸⁹

İslam hukukunda “talak”, kocanın tek tarafı olarak boşanma hakkı ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. Ancak bu kelimeyle genel anlamda “boşanma” yöntemini

⁸³ Erkul, “Eski Türklerde Evlenme”, 78.

⁸⁴ Halil İbrahim Acar, “Talak”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 33: 496-500./ Cemil Liv, “İslâm Aile Hukukunda Boşama Yetkisinin Kullanım Şekline Devletin Müdahalesi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Temmuz 2020): 571-586.

⁸⁵ Mehmet Soysaldı, *Kuran ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1999), 76-86.

⁸⁶ Şakir Ansay, “Aile Hukuku”, *AÜİFD*, 1/1 (1952): 30.

⁸⁷ Acar, “Talak”, 498-500./ İbrahim Ülker, İki Belge Işığında Anadolu Selçuklularda Noterlik İşlemleri, *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri 13-14 Mayıs 2016*, ed. Fethi Gedikli, (İstanbul, 2016), 1: 31-48.

⁸⁸ İbnü'l Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, haz. Mustafa Alican, (İstanbul: Kronik Yayınevi, 2014), 107.

⁸⁹ Bundari, *Zübdetü'n- Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, trc. M. Th. Houtsma, Leiden 1889, trc. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (Ankara: TTK, 1999), 31.

ifade etmek için daha geniş bir kullanım kazanmıştır. İslam hukuku boşanmayı meşru saymış fakat hoş karşılamamıştır. Bu nedenle boşanma durumunda olan eşler için toplumun önde gelen büyükleri ara bulmaya çalışmışlardır. Örneğin; Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatından sonra Gürcü Hatun sarayın pervanesi Muînüddin Süleyman ile evlenmiştir.⁹⁰ Daha sonra Pervane Muînüddin ile Gürcü Hatun arasında anlaşmazlık olunca devlet büyükleri araya girerek Hatun'un, Pervane Muînüddin'i affetmesini istemişlerdir. Gürcü Hatun "Yalnız bir şartla razı olurum, Pervane kendinden rica ettiğim her şeyi vereceğine dair üç talakla yemin etsin" demiştir. Gürcü Hatun'un bu istekleri karşısında çaresiz kalan Pervane Muînüddin, Mevlânâ'dan konu hakkında fikir istemiştir. Mevlânâ "Onun bu isteğini ertele, sürekli olarak veririm diye geçiştir" diye öneride bulunmuştur.⁹¹

Selçuklularda nikah akdi, miras, boşanma gibi hukuki dava ve işlemler kadılar tarafından yürütülmekteydi. Selçuklularda bir kadıya görev verildiğinde, bu atamanın resmi olarak belgelenmesi ve görev tanımlarının açıklanması için "kadılık menşuru" adı verilen yazılı bir belge hazırlanırdı. Menşurlarda Kadı'nın görevleri şu şekilde zikredilmiştir:

*...bütûn memleketin şer'i işlerine nezaret edilmesi ve dindar, tamahkâr olmayan naipler tayin etmesi, dâvaların hallinde, münazaa ve husumetlerin kaldırılmasında zengin, fakir, yabancı ve yakın arasında fark gözetmemesi, nikâhların akdi, mirasların taksimi, vesika, sicil ve sâkların tahririnde, vasiyetlerin takdimi, yetim ve kayıp mallarının muhafazasında din ve emanet şartlarını yerine getirmesi, şahitlerin doğruluğu ve tezkiyesine dikkat etmesi, vakıf, cami, medrese, hankâh, zaviye, türbe ve yol gibi hayır işlerine nezaret etmesi, istihkak sahiplerinin murakabe ve terfihinde gayret gösterip yiyicilerin el uzatmasına mani olması...*⁹²

Metinde geçen ifadeler, kadının görevlerini hem bireysel hem de kamusal alanda tanımlamaktadır. Zengin, fakir, yerli ya da yabancı ayrımı yapmaksızın herkesin hakkını eşit gözetmesi, adaletin temel ilkesini temsil etmektedir. Aynı zamanda kadının, nikâh akdinden miras taksimine, resmî belgelerin yazımından yetim mallarının korunmasına

⁹⁰ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, 382./ İbn Bîbî, *Selçukname*, 233-235.

⁹¹ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 353.

⁹² Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, 40.

kadar birçok farklı hukukî işlemi yürüttüğü görülmektedir. Kadı, yalnızca hüküm vermekle kalmaz; tanıklık yapan kişilerin dürüstlüğüne araştırmak, naip olarak tayin edeceği kişileri liyakat ve ahlak temelinde seçmek gibi sorumluluklar da taşır. Ayrıca vakıf mallarının amacı dışında kullanılmaması, cami, medrese, zaviye gibi kurumların işleyişinin kontrolü gibi kamusal görevler de ona aittir. Kadı'nın yetimler, yoksullar ve sahipsizler adına gözetici olması ise adaletin vicdani ve ahlaki boyutunu öne çıkarır. Bu yönüyle kadılık müessesesi, sadece hukuki değil, aynı zamanda toplumsal, ahlaki ve idari bir görev alanıdır. Alıntı, şer'î düzenin yalnızca bireylerin değil, kurumların da denetlenmesiyle sürdürülebileceğini ve adaletin dinî, vicdanî ve kamusal bir sorumluluk olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye Selçukluları dönemine ait günümüze kadar ulaşan herhangi bir boşanma belgesi mevcut değildir. Ancak İlhanlılar döneminde kayda geçen münşeat mecmuasında bulunan bir boşanma belgesi, İslam hukukunun evlilik ve boşanma ilişkilerini göstermektedir. Mecmuada geçen talâknâmede belge şu şekildedir;

Filan b. filan b. filan, şer'i hükümlere uygun olarak, kendi ehli (hanımını) Filana bin Filan'ı boşayarak serbest bıraktığını, geri dönme ve vazgeçmede bulunmayacağını beyân ve ikrâr eyledi. Yüce Allah der ki: Erkek zevcesini boşarsa ondan sonra kadın kendinden başka bir ere nikâhlanıp varıncaya kadar ona helal olmaz. Filan bint filan, kocası Filan b. filan'ın üzerine vazife olan nakit 50 Tabiz şehri saf gümüş dinarı ki bunun yarısı 25 dinar eder mihr ile boşandı ve kendisini azad kıldı. Giyecek eşya vb. değerli şeylerden her ne var ise, taraflardan her birisi kendi arzusuna ulaştı ve birbirinden ayrıldılar. Bu durum ihtiyaç anında ibraz edilmek üzere hüccete kaydedildi. 4 Rebiü'levvel 1056(?)/16 Aralık 1330(?)⁹³

1.9. Levirat

Levirat kelimesi, Kırgız Türkçesinde *Amangerlik*, Kazakça'da *Amengerlik*, Özbek Türkçesinde *Omonatgirlik* olarak adlandırılmakta olup konar-göçer hayatı yaşayan tüm Türk halklarında çok yaygın bir gelenektir.⁹⁴ Bu evlilik türünde çocuğu olmayan kişi

⁹³ Osman G. Özgüdenli, "İlhanlı Devrine Ait Bir Münşeat Mecmû'ası: Risâla al-Şâhabîyya", *Belleten*, 63/238 (1999): 741.

⁹⁴ Gülnisa Aynakulova, "Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri", *Millî Folklor*, 72 (2006): 101./ Şamil Dağcı, "İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.39

vefat ettiğinde onun tüm mal varlığı kardeşlerine ve kardeş çocuklarına kalmaktadır. Hatta onun karısı da amengerlik yoluyla kardeşlerinden biri ile evlendirilmekteydi. Kazaklar arasında “Aga ülse jenge mura, ini ülse kelin mura, at ülse sauru mura (Ağabey ölse yenge miras, kardeş ölse gelin miras, at ölse derisi miras)” sözleri bu geleneğin varlığına işaret etmektedir. Bu gelenekte erkek kardeşin yengesi ile evlenmesinin diğer bir sebebi bir zamanlar yengesi için ödenen kalını kaybetmemek ve eğer onun kızı varsa gelecekte de o kız için alınacak kalını kaybetmemektir.⁹⁵

Selçuklu devletinde dikkat çeken levirat usule göre amcası ya da ağabeyi ölen bir erkeğin yengesiyle evlenmesi şeklindedir. Levirat evliliklerde amaç aile bütünlüğünün korunması ve babasız kalan çocukların üvey baba ile büyümesinin önüne geçmektir.⁹⁶ Ancak bazı uygulamalarda levirat evliliklerin daha farklı olduğu bilinmektedir. Örneğin; Tunguzlarda babası ölen evladın üvey anne ile evlenmesi veya ağabeyi ölen erkeğin yengeleri ile evlenmeleri şeklinde görülmektedir.⁹⁷ Ortadoğu halklarında görülen levirat daha çok dini nitelik taşımakta olup Yahudi ve Hindularda bu evliliğin gerçekleşmesi için vefat eden kardeşin çocuğunun olmaması şartı bulunmaktadır. Hindu geleneklerinde levirat evlilik uygulaması bazı topluluklarda dul yengenin, ölen kocasının ailesindeki bekar bir erkekle – genellikle ölenin küçük erkek kardeşiyle – evlenmesi şeklinde görülmüştür. Bu tür evlilikler, dul kadının ailesine geri dönmesini engellemek kadının ve çocuklarının aileye bağlı kalmasını sağlamak amacıyla yapıldı. Yahudi geleneklerinde levirat evlilik ise *Yibbum* olarak bilinmektedir. Eğer bir adam çocuksuz ölürse, erkek kardeşi, dul kalan yengesiyle evlenmeye teşvik edilirdi. Bu evlilikten doğan ilk erkek çocuğa ölen kardeşin adı verilirdi ve çocuk, ölen babasının mirasçısı kabul edilirdi. Bu uygulama, ölen kardeşin soyunun devam etmesi ve miras hakkının korunması için

(1999): 186./ Erkul, *Eski Türklerde Evlenme*, 197-206./ Donuk, “Eski Türklerde Aile”, 162-163./ İsenbike Togan, “Bir Miras Olarak Yenge”, *NTV Dergisi*, 14 (2010): 98.

⁹⁵ Halel Arınbayev, *Kazak Otbası (Kazak Ailesi)*, (Almatı: Kaynar, 1996), 146-148./ Yuvalı, Demirci, *Türk Dünyası*, 173

⁹⁶ Mualla Uydu, *Türk İslam Bütünleşmesi*, (İstanbul: Hamle Basın Yayıncılık, 1995), 135./ Güler, “İlk Yazılı Türkçe Metinler”, 63./ Kader Altın, Elif Kömürcü, “Türk Tarihinde Görülen Siyasi Evliliklere Bir Örnek: Levirat”, *Turkish Studies Social*, 16/6 (2021): 2159-2161./ Kader Altın, Elif Kömürcü, Memlüklerde Levirat Evlilikler”, *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2 (2022): 161-169./ Nilgün Dalkesen, “Gender Roles and Women’s Status in Central Asia and Anatolia Between the Thirteenth and Sixteenth Centuries”, (Basılmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007), 86.

⁹⁷ Wolfram Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, çev. N. Uluğtuğ, (Ankara: TTK, 1996), 102-103.

yapılırdı.⁹⁸ Aynı şekilde Çin kaynaklarında da bu tip evliliklerden bahsedilirken H'yung-nu'ların çocuksuz kalan üvey annelerle evlendikleri belirtilmiştir.⁹⁹

Levirat evliliklerin siyasi, sosyal, dini, ekonomik pek çok sebebe dayandırılmıştır. Ancak en temel sebep eşinin ölümüyle savunmasız kalan kadının her türlü haklarının devam ettirilmesi isteğidir.¹⁰⁰ Moğollarda bu durum biraz daha farklı olup evladın üvey anne ile evliliğinin yanı sıra bir erkeğin iki kız kardeşle peş peşe ya da aynı anda evlendiği durumlarda bulunmaktadır.¹⁰¹

Gazneliler, Dânişmendliler, Büyük Selçuklular, Mengücekliler, Irak Selçukluları, Harezmsahlarda pek çok örneğine rastladığımız levirat evlilikler genel itibariyle siyasi amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Örneğin Gaznelilerde; Gazneli hükümdarı Mevdud'un vefatının ardından yerine geçen kardeşi Ali b. Mesud onun dul kalan eşi (Çağrı beyin kızı) ile Sultan İbrahim'in oğlu Nasr'ın dul eşi Gevher Hatun ile Gazneli Sultan Mesud'un evliliği levirat evliliğidir.¹⁰²

Selçuklu hanedan üyesi Mikail b. Selçuk'un ölümünden sonra dul kalan eşi Mikail'in kardeşi Yusuf Yınal ile evlenmiştir. Bu evlilikten İbrahim Yınal dünyaya gelmiştir. Bu, Selçuklular arasında gerçekleşen bilinen en eski levirat usulü evlilik olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁰³ Çağrı Bey'in 450/1059 yılında ölümünün ardından dul kalan ve adı bilinmeyen eşi, Türk geleneklerine uygun olarak kayınbiraderi olan Sultan Tuğrul Bey ile evlendirilmiştir.¹⁰⁴ Bu evlilik, dul kadının ailesinin geri dönmesi yerine, hanedan içinde kalma durumu korunmuştur. Yine Sultan Tuğrul Bey'in ölümüyle dul kalan Akke

⁹⁸ Yuvalı, Demirci, *Türk Dünyası*, 171.

⁹⁹ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, 76-87.

¹⁰⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 220./ Donuk, "Eski Türklerde Aile", 163-167./ W. V. Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, çev. E. Ayan, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001), 41./ Dalkesen, "Gender Roles and Womens", 86.

¹⁰¹ Özkan İzgi, "İslamiyet'ten Önceki Türklerde Kadın", *Türk Kültürü Araştırmaları*, C.XI-XV, (1973): 157.

¹⁰² Erdoğan Merçil, "Gazneliler", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 480-484./ M. H. Yınanç, "Çağrı Bey", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 3: 324-325./ Ali Sevim, "Çağrı Bey", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 183-186./ Abdülkerim Özeydin, "Harizm", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 217-220./ İbrahim Kafesoğlu, "Melikşah", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2004), 7: 665-673/ Muharrem Kesik, "Melikşah", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 58-59./ Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, (İstanbul: Ötüken, 1975), 42./ Ergin Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 209.

¹⁰³ Aksarayı, Aksarayı, *Müsameratül Ahbar*, 6.

¹⁰⁴ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 7: 211./ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken, 2011), 147.

Hatun (bazı kaynaklarda Ferruh Hatun), daha sonra kayınbiraderi Sultan Alparslan ile 1065 yılında evlenmiştir.¹⁰⁵

Irak Selçuklu Sultanı I. Tuğrul'un 528/1134 yılında vefat etmesiyle tahta kardeşi Sultan Mesud geçmiştir. Sultan Mesud kardeşi Sultan I. Tuğrul'un dul kalan eşi Mümine Hatun ile diğer kardeşi Azerbaycan atabeyi Şemseddin İldeniz'i evlendirmiştir.¹⁰⁶ Irak Selçuklu Sultanlarından diğer bir levirat evlilik ise II. Tuğrul döneminde gerçekleşmiştir. Sultan Tuğrul'un eşi Rey hâkimi Emir İnanç'ın kızı olan İnanç Hatun'da eşi vefat edince atabeyi Cihan Pehlivan ile evlenmiştir. Cihan Pehlivan'ın da vefat etmesinin ardından Hatun, onun kardeşi atabey Kızılarslan ile evlenmiştir.¹⁰⁷ Bu dönemde meydana gelen taht kavgaları meydana gelince İnanç Hatun, atabey Kızılarslan'ı 586/1191 yılında öldürttü. Oldukça ihtirash olan Hatun, Kızılarslan'ın ölümüyle maiyetine giren askerî ve mali gücün de etkisi ile II. Tuğrul'un da desteğini almak istedi ve ona evlilik teklifi etti. Hatun, Sultana mektubunda:

Ben öteden beri sana mailim. Uzaktan ve yakından sana düşmanlık edenlere ben de düşmanım. Şimdi Allah sana babanın ve ecdadının mülk ve saltanatını ihsan etti. Ben de senin hizmetçin ve cariyelerinden biriyim. Birçok hazineye ve paraya sahibim. Eğer beni eş olarak kabul edersen ben de Hemedan'a gider elimde bulunan hazine ve malları birer birer senin tasarrufuna bırakırım. şeklinde teklifini belirtmiştir.¹⁰⁸

Sultan II. Tuğrul, İnanç Hatun'un bu teklifini kabul edince Şaban 588/ Eylül 1192'de evlilik gerçekleşti. Ancak İnanç Hatun, kendi oğullarını Irak Selçuklu tahtına çıkarmak için Sultan II. Tuğrul'u öldürmek istemiştir. Atabeg Kızılarslan'ın başına gelenleri unutmayarak titizlikle hareket eden Sultan II. Tuğrul, İnanç Hatun'un kendisini

¹⁰⁵ Ayan, *Hanedan Evlilikleri*, 29./ Altın- Kömürcü, "Türk Tarihinde Görülen Siyasi Evliliklere Bir Örnek: Levirat", 2159-2161.

¹⁰⁶ İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), 8: 106-107./ Ravendi, *Rahatüs-Sudur ve Ayetüs-Surur I*, çev. Ahmed Ateş, (Ankara: TTK, 1999), 201./ Ayan, *Hanedan Evlilikleri*, 154./ Ergin Ayan, "Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 10/I (2008): 151-165./

¹⁰⁷ El-Hüseynî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selcukiyye*, trc. N. Lügal, (Ankara: TTK, 1999), 126./ Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 404-406./ Faruk Sümer, "Irak Selçukluları", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 365-371./ Pınar Kaya Tan, "Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi İnanç Hâtûn ve Evlilikleri", *USAD*, 9 (2018): 205- 218.

¹⁰⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, 129.

zehirleyerek öldüreceğini öğrenince kendisi için hazırlatılan zehri bizzat Hatun'a içirerek İnanç Hatun'u öldürmüştür.¹⁰⁹

1.10. Sorarat

Sorarat karısı ölen erkeğin baldızı ile evlenmesidir.¹¹⁰ Sorarat evlilikte amaç çocuklara annelik görevi üstlenecek en iyi kişinin teyze olarak görülmesi düşüncesi ile gerçekleştirilir. Diğer taraftan bu tarz evliliklerde erkeğin ölen karısının kız kardeşini daha önce tanıyor olması, aile sırları, yaşama alışkanlıkları ve mal ortaklıklarının korunması diğer nedenler arasında sıralanabilir. Bu gelenek ile kadın için ödenen başlık parasından alınan töre çerçevesinde karısı ölen koca, baldızı ile evlenmeyi onun hakkı olarak kabul etmektedir. Kadının ailesi de bu durumu kabullenerek diğer kızlarının ölen ablalarının yerine gelin gitmelerini kabul etmektedir.¹¹¹ Bu tür evlilikler levirat evliliklerdeki toplumsal bir görev olmanın aksine tamamen aile bireylerinin kararına bırakılmıştır. Sorarat evlilikte levirat evliliğin aksine düğün töreni yapılmaktaydı. Buradaki durum ölümle ilgili olmayıp kadının dul olması ile ilişkilidir.¹¹²

Evliliklerdeki kalın hususunda ise ölen kadının başka bir kız kardeşi varsa ve sorarat evliliğin gerçekleşmesi onaylanmışsa kız tarafında oluşan zarardan dolayı ailenin hakkı *baldız kalını* adı altında önceden ödenen kalına ek bir kalın verilerek bu giderilmiştir. Ancak burada verilen kalın miktarı normal verilen kalın miktarından daha az olduğu görülmektedir. Eğer kadın evlilik öncesinde ölmüş ise evlenecek erkek, baldızı ile evlenmek isterse kalının erkek tarafına geri ödenmesine gerek kalınmazdı.¹¹³

Örneğin; Sultan Sancar'ın kızı Mahmelek Hatun, Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud ile 512/1119 yılında evlenmiştir. Ancak Hatun 17 yaşında iken ölünce Sultan Sancar'ın eşi Sitti Hatun diğer kızı Gevher Neseb Hatun'u, Sultan Mahmud ile

¹⁰⁹ Faruk Sümer, "II. Tuğrul", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 342-344./ Tan, "İnanç Hâtûn ve Evlilikleri", 214.

¹¹⁰ A. Lundberg, C. Schrag, N. Larsen, *Sosyoloji*, (Ankara: Siyasal Bilimler Derneği Yayınları, 1970), 2: 111.

¹¹¹ Ali Rıza Balaman, *Evlilik Akrabalık Türleri*, (Ankara: KB Yayınları, 2002), 50./ Adil Çelik, *Türk Folklorunda Levirat*, (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022), 67.

¹¹² Yaşar Kalafat, "Türk Kültür Coğrafyasında Dul Karı Kültü", *Lokman Hekim Journal*, 1/2 (2011): 9.

¹¹³ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, (Konya: Sayram Yayınları, 2011), 34./ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2014), 72./ Mazhar Bağlı, Aysan Sever, "Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sorarat", *Aile ve Toplum: Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi*, 2/8 (Ocak-Mart, 2005): 9-21./ Akgündüz, "Türk-İslam Hukuk Tarihi", 15-18.

evlendirmesi ile sorarat evliliğın gerekleştiiğini görmekteyiz.¹¹⁴ Bir diğeri sorarat evlilik örneğini de Harezmşahlar’da görmekteyiz. İbnü’l Esir’in, *el-Kâmil fî’t-Târih* adlı eserinde aktardığına göre, Sultan Alaeddin Tekiş, 1187 yılında Harezm’e dönerken, Mü’eyyed Ayaba’nın torunu Sancarşâh’ı, onun annesini ve Nîşâbûr’un önde gelen şahsiyetlerini yanında götürmüştür. Bu yolculuk sonrası Sultan Alaeddin Tekiş, Sancarşah’ın annesiyle evlenmiştir. İbnü’l Esir, Harezmşah’ın Sancarşah’ın annesiyle evlenip kızını da ona verdiğini, sonra kızı ölünce kız kardeşiyle evlendirdiğini belirtmiştir.¹¹⁵

¹¹⁴ İbnü’l Esir, *el-Kâmil fî’t-Tarih*, 8: 599, 612-616./ Ayan, “Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri”, 153.

¹¹⁵ İbnü’l Esir, *el-Kâmil fî’t-Tarih*, 11: 305.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA HANEDAN EVLİLİKLERİ VE HATUNLARIN SİYASİ ROLLERİ

2.1. I. Süleyman Şah Dönemi (467- 1075/479- 1086)

2.1.1. I. Süleyman Şah'ın Evliliği

I. Süleyman Şah, Türkiye Selçuklu devletinin kurucusu olup Bizans kaynaklarına göre Kutalmış¹¹⁶ Bey'in beş oğlundan biridir.¹¹⁷ Kutalmış Bey 455/1063 yılında Alp Arslan ile giriştiği mücadelenin ardından kaçarken atından düşerek ölmüştür. Böylece 456/ 1064 yılında Kutalmış Bey'in Alp Arslan'a isyanının ardından tutsak edilen Süleyman Şah, Alp İlig, Mansur ve Devlet adındaki oğullarının öldürülmesi vezir Nizamülmülk tarafından engellenmiştir. Süleyman Şah, Sultan Melik Şah'ın tahta çıktığı

¹¹⁶ Kutalmış, Selçuk Bey'in torunu olup Arslan Yabgu'nun oğludur. Selçuklu tarihinin önemli isimlerinden biri olan Kutalmış, Selçukluların güç mücadelesinde yer almış ve etkili bir figür olmuştur. Kutalmış'ın ilk evliliği, dönemin önemli beylerinden Dânişmend Gazi'nin kız kardeşi (yani Dânişmend Ali Taylu'nun kızı) ile olmuştur. Bu evlilik, iki güçlü Türkmen beyliği olan Selçuklular ve Dânişmendliler arasındaki bağı kuvvetlendirme amacı taşıyordu. Kutalmış'ın bu evliliği, Selçuklu hanedanının güçlenmesine katkıda bulunmuş, aynı zamanda iki aile arasındaki stratejik ittifakı sağlamlaştırmıştır. Emir Dânişmend'in Canik muhasarası esnasında Hristiyanların yolda kurduğu pusuya düşerek ağır yaralanması sonucu Niksar'a dönerek burada ölmüştür. Emir Dânişmend'in ölümü ile Hristiyanların Tokat, Amasya, Niksar ve Sivas'ı yeniden ele geçirmesi ile sağ kalan Müslümanlar Dânişmend'in oğlu Gazi ile Bağdat halifesi el-Muktedi Billah'ın yanına Bağdat'a gelerek durumu haber verir. Halife onlara yardım edeceğini vadetti. Halife el-Muktedi Billah Sultan Tuğrul'a elçi göndererek yardım etmesini istedi. Sultan, emir Süleyman'a bunların yardıma gitmesini ve Melik Gazi Muhammed'i tekrar babasının ülkesine iade etmesini emretti. Emir Süleyman, Bağdat'a gelerek Halife ile görüştü. Melik Gazi Muhammed'i ona vasiyet etti. Ayrıca Süleyman Şah'ın kız kardeşini Melik Gazi Muhammed'e nikâhladı. Melik Muhammed Gazi'nin emir Süleyman Şah'ın kız kardeşinden bir oğlu oldu. Oğluna Yağısıyan adını verdi. Bknz: İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, 8: 378./ Müneccimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 150-151./ Faruk Sümer, "Kutalmış", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2002), 26: 480-481./ Mükrimin Halil Yınanç, "Anadolu'nun Fethi", içinde *Türkler*, Editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6: 313-314./ Sefer Solmaz, "Dânişmendli Ailesi ile Büyük Selçuklu Hanedanı Arasındaki Akrabalık İlişkileri", içinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II*, (Konya: Süşam yayınları, 2001), 275-276.

¹¹⁷ J. Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjoudide Dans l'Asie Occidentale Jusqu'en 1081*, (Paris-Nancy, 1914), 11.

dönemde, kardeşleriyle birlikte Anadolu'ya yönelerek fetih faaliyetlerine girişmiştir. İlk olarak Fırat Nehri kıyılarında ve Urfa çevresinde Bizans hâkimiyetindeki topraklarda mücadele etmiş, ardından Orta Anadolu'ya ilerleyerek buradaki fetih hareketlerini sürdürmüştür.¹¹⁸ Selçuklu devletine tabi olarak Suriye'de bir Türkmen beyliği kuran Selçuklu kumandanı Atsız'a karşı Şöklü, Fâtımîlerden Akka'yı almak için girişimlerde bulundu. Taberiye'ye gelerek Şöklü'ye katılan Kutalmışoğulları, Fâtımî hilafetine tabi olduklarını ilan ettiler. Durumu haber alan Atsız, Şöklü ve müttefiklerine karşı harekete geçerek 467/ Temmuz 1075'te Taberiye'de Kutalmışoğullarını yenilgiye uğrattı. Atsız, Şöklü ve oğlunu öldürerek Kutalmışoğullarını koruma altına aldıktan sonra durumu Melik Şah'a arz etti. Kardeşlerinin tutsak olduğu haberini alan Süleyman Şah Halep'i kuşattı. Ardından Atsız'dan tutsak kardeşlerinin teslimini istedi ise de bu isteği yerine getirilmeyince buradan ayrılarak Antakya'yı kuşattı. Vali Isaakios Komnenos ile 20.000 dinar koşuluyla anlaşma yaparak buradan ayrıldı. Süleyman Şah Anadolu'ya gelerek 467/ 1075 yılında başkenti İznik olan Türkiye Selçuklu Devletini kurmuştur.¹¹⁹

I. Süleyman Şah'ın hakkında kaynaklarda onun çocukluğuna, doğduğu tarihe, eşi ya da çocukları olup olmadığına dair net bilgiler mevcut değildir. Kayıtlarda sadece Muna/Menia Hatun ile evliliği bulunmaktadır. I. Süleyman Şah 24 Safer 478/ 23 Haziran 1085'te Halep ile Antakya arasındaki Kurzahil'de meydana gelen savaşta Müslim b. Kureyş'i öldürdü.¹²⁰ Süleyman Şah, Kınnesrin'ı da ele geçirerek burada Müslim b. Kureyş'in dul olan karısı Muna Hatun ile evlenmiştir.¹²¹

¹¹⁸ İbnü'l Cevzi, *Mir'âtü'l-zamân fî târîhi'l-a'yân*, 202./ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, (Ankara: Akyıldız Matbaası, 1963), 104./ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, *tercüme ve notlar Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner*. (Ankara: Atıf Yayınları, 2014), 35-36.

¹¹⁹ Aksarayı, *Müsameratül Ahbar*, 11./ Osman Turan, "Süleyman-Şah I", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 11: 201-219./ Ali Sevim, "Süleyman Şah I", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 103-105./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 72-76.

¹²⁰ İbnü'l Kalanisi, *İbnü'l Kalanisi'nin Zeyl Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklular İle İlgili Bilgiler I (H. 436-500=1044/45- 1106-07)*, Belgeler, çev. Ali Sevim, 29/33, (Ankara: TTK, 2008), 13-14./ İbnü'l Esir, *el Kamil fî Tarih*, 8:319./ İbnü'l Azimi, *Azimi Tarihi*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK, 1988), 25./ İbnü'l Adim, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H.447-521 = 1055-1127)*, (Ankara: TTK, 2014), 22-25./ Selim Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah Dönemi Selçuklular Tarihi (1192-1211)*, (Ankara: TTK, 2006), 2-3.

¹²¹ Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri", içinde *Eyyübiler Yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat*, ed. Önder Kaya, (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 356.

I. Süleyman Şah'ın ölümünün ardından¹²², Suriye ve Filistin Selçuklu meliki olan Tâcüddevle Tutuş, Süleyman Şah'ın ailesini ve yakınlarını kontrol altına almak istemiştir. Rivayetlere göre, Tutuş, Süleyman Şah'ın veziri olan Hasan b. Tahir'i, Süleyman Şah'ın oğulları ve eşini Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'a teslim etmiştir. Bu olay, Tutuş'un Süleyman Şah'ın mirası üzerinde hak iddia etmek ve Melik Şah ile ilişkilerini güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiş olabilir. Bu rivayetlerde belirtilen bilgilere göre, Süleyman Şah'ın çocukları Melik Şah'ın ölümüne kadar İsfahan'da tutsak olarak kalmıştır. Anna Komnena'nın *Alexiad* adlı eserinde Süleyman Şah'ın oğulları olan Kulan Arslan ve Kılıç Arslan'ın Horasan'dan kaçarak İznik'e geldiği bildirilmektedir.¹²³

2.1.2. I. Süleyman Şah'ın Melik ve Melikelerinin Evlilikleri

I. Süleyman Şah'ın tespit edilen Davud Kulan Arslan, Kılıç Arslan adında iki oğlu ve adı kaynaklarda geçmeyen bir kızı bulunmaktadır. Ancak bu çocukların Muna Hatundan mı yoksa başka bir kadından mı olduğu bilgisi mevcut değildir. Davud Kulan Arslan, ismini bilmediğimiz en az bir Hatunla evlenmiştir. Bu evlilikten Hasan Beg adında bir oğlu olmuştur. Ancak amcası I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şahin Şah (503- 1110/510- 1116) tahta oturduktan sonra Hasan'ı öldürmüştür.¹²⁴ Diğer taraftan Süleyman Şah'ın tespit edilen en az bir kızı olduğunu ve bu kızın Haçlıların İznik'i muhasarası esnasında Çaka Beyin kızı (I. Kılıç Arslan'ın eşi) ve I. Kılıç Arslan'ın kız kardeşi ile esir alındığı bilinir.¹²⁵ I. Süleyman Şah, Hasan İbnü'l Huteyî'nin elinde bulunan Halep yakınlarındaki Ayn Seylem bölgesinde yapılan savaşta mağlup olarak 18 Safer 479/ 4 Haziran 1086'da hayatını kaybetti. Herhangi bir tarihî kaynakta açıkça zikredilmemesine rağmen, Ca'ber Kalesi yakınlarında yer alan ve halk arasında "Türk Mezarı" olarak bilinen türbe, zamanla Süleyman Şah'a nispet edilmiştir.¹²⁶

¹²² Süleyman Şah'ın ölümü iki farklı rivayete dayanmakla birlikte ilki amcazadesi Tutuş 18 Safer 479/ 5 Haziran 1086 yılında Haleb'in üç mil yakınındaki Ayn Saylam mevkinde yaptığı savaş neticesinde gerçekleşmiştir. Sultanın savaş sırasında adamlarının kendisini terk etmesi sonucu intihar etmiştir. (Aksarayî, *Müsameratü'l Ahbar*, 15.) Diğer rivayete göre ise Tutuş tarafından öldürülmüştür. (Anna Komnena, *Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umut, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996), 195./ İbnü'l Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 25.) Buna ek olarak Urfalı Meteos, Tutuş'un askerleri tarafından öldürüldüğünü kaydetmektedir. Tutuş, Süleyman Şah'ın naaşını Halep kapısında defnetti. Bknz: Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 105-106.

¹²³ Komnena, *Alexiad*, 328.

¹²⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 180.

¹²⁵ Komnena, *Alexiad*, 328.

¹²⁶ Sevim, "Süleyman Şah I", 105.

2.2. İzzeddin Kılıç Arslan Dönemi (486- 1093/500- 1107)

2.2.1. İzzeddin Kılıç Arslan'ın Evlilikleri

I. Süleyman Şah'ın ölümünün ardından Türkiye Selçuklu Devleti (479-1086/ 485-1092) yılları arasında altı yıl hükümdarsız kalmıştı. Bu dönem içerisinde devlet işleri ile Ebu'l Kasım ilgilenmiştir. Melik Şah'ın ölümü ile ortaya çıkan saltanat kavgaları sırasında Kılıç Arslan 485 sonları/1093 yılında İznik'e gelerek Sultan olmuştur. Kılıç Arslan hem devlet nizamını toparlamak hem de Bizans ile giriştiği mücadeleleri bertaraf edebilmek için İzmir Beyi Çaka/Çağa'nın¹²⁷ kızı Ayşe Hatun¹²⁸ ile evlenmiştir.¹²⁹ Siyasi

¹²⁷ Mücteba İlgürel, “Çaka Bey”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1993), 8: 186-187./ İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklu Çağındaki İzmir Beyi'nin Adı: Çaka mı, Çağa Mı, Çakan Mı”, *İÜFTED*, S.34, (1984): 55-60./ Coşkun Alptekin, “İzmir Türk Beyliği (Çaka Beyliği)”, içinde *Tarihte Türk Devletleri*, (Ankara 1987), 2: 477-478./

¹²⁸ İlk dönemlerde yazılan kaynaklarda Ayşe Hatun'un Çaka Bey'in kızı olmadığı, Sultan Kılıç Arslan'ın diğer eşi olduğu da kaydedilmiştir. Emine Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikleri'nin Evlilikleri”, içinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II*, (Konya 2001), 398. Ayrıca Ayşe Hatun'un Çaka Bey'in kızı olabileceği hakkında Bknz: Tülay Metin, “Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine”, içinde *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, (Ankara: Lotus Yayınları, 2001), 473. Tülay Metin'in araştırmalarına göre, bahsi geçen Hatun'un, ünlü Haçlı komutanlarından Toulouse ve Saint Gilles Kontu IV. Raimond'un kız kardeşi Isabella olabileceği rivayet edilmektedir. Ancak, IV. Raimond'un Antakya'da hüküm sürdüğü dönem (1136-1149), Ayşe Hatun'un yaşadığı dönemden sonradır. Bu kronolojik uyumsuzluk, Isabella'nın Ayşe Hatun ile aynı kişi olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Diğer taraftan Ayşe Hatun'un Isabel adlı bir Hristiyan olabileceğine Süryani Mihael'de bahsedilmektedir. Süryani Mihael'in kayıtlarına göre, 1152 yılında Malatya'da yönetimi ele alan Zülkarneyn'in annesinden “yeni bir Isabel” olarak bahsedilirken, “eski Isabel” ifadesiyle Tuğrul Arslan'ın annesi Ayşe Hatun'a atıfta bulunmaktadır. Bknz: Süryani Mihael, *Süryani patrik Mihail'in Vakayinamesi 1042-1195*, terc. Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesinde henüz basılmamış nüsha, 167. Abu'l Farac ise Ayşe Hatundan ikinci bir Isabel olarak bahseder. Ayrıca 1125 yılındaki Malatya kuşatması hakkında şehrin hâkimi olan kadının Musul'dan geldiğini, halka zulmeden davranışları nedeniyle ikinci bir Isabel olduğunu söylemektedir. Bknz: Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, 2: 359. Urfalı Mateos Vakayinamesi notlarına bakıldığında Ed. Dulaurier, Abu'l Farac'ın notlarından hareketle Sultanın eşinin Isabel olduğunu ve bu isimden dolayı Hristiyan olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Urfalı Mateos, Malatya'nın Emir Gazi'nin eline geçtiği 1125 yıllarını anlatırken I. Kılıç Arslan'ın eşinin şehir Dânişmendlilerin eline geçtikten sonra Minşar'a çekildiğini söyler ve Sultanın eşinin kimliği hakkında bilgi vermez. Bknz: Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: TTK, 2000), 282. Mükrimin Halil Yinanç ise kaynak belirtmeden, Sultanın eşinin Isabel değil Ayşe Hatun olduğunu kaydeder. Bknz: Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, (Ankara: TTK, 2020), 57. Diğer taraftan Muharrem Kesik, Malatya'da halka kötü davranan ve idaresiyle bilinen Isabel adlı hatundan sonra Malatya'yı ele geçiren Dânişmendli Emir Gazi'nin yönetiminde rahat nefes aldığını belirtir. Bknz: Muharrem Kesik, *Dânişmendliler (1085-1178) Orta Anadolu'nun Fatihleri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 75-76. Ayrıca sözü edilen Süryani kaynaklarında gördüğümüz Isabel ifadesi Gabriel döneminde şehirde yaşayanlarda ilişkilendirilebilir. Tanınmış Anadolu Selçuklu Sultanı olan Kılıç Arslan'ın eşinin böyle zalimce davranışları olsaydı eğer adı geçen her iki Süryani kaynağı hatun hakkında yeni bir Isabel adı yerine Sultanın eşi ya da Kılıç Arslan'ın eşi tabirini kullanabilirlerdi. Ayşe Hatunu Isabel olduğunu varsaymak eldeki bu bilgilerle mümkün değildir.

¹²⁹ Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey (İzmir ve Civarındaki Adaların Büyük Beyi M.S. 1081-1086)*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966), 43./ Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, 17.

amaçlar gözetilerek yapılan bu evlilik ile Bizanslılar yenilgiye uğratılarak Ulubat Gölü ve Kapıdağ yöreleri fethedildi. Diğer taraftan Çaka Bey’de donanması ile Abidos’u kuşatmıştır. Böylece evlilik yolu ile sağlanan akrabalık bağları iki Türk beyinin güçlenmesini sağlamıştır.

Siyasi çıkarlar göz önünde bulundurularak gerçekleşen bu evlilikte Çaka Bey’in hedefinde Doğu Roma bulunduğundan Sultan Kılıç Arslan ile iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Daha önceki yıllarda Çaka Bey ve Doğu Roma komutanı Dalassenos arasında meydana gelen deniz muharebesinde, Çaka Bey üstünlük sağlamış ve Bizans kuvvetlerini mağlup etmiştir. Çaka Bey ile kumandan arasından yapılan barışın bir evlilik anlaşması ile güçlendirilmek istendi ise de bu evlilik gerçekleşmemiştir. Komnena bu evlilik anlaşması hakkında;

Eğer ortaya çıkan düşmanlığa bir son vermek istiyorsa, benim hak kazanmış olup da sonra yoksun bırakıldıklarımın tümünü bana geri versin. Sana gelince; eğer sen kendi gönül rızanla, çocuklarımız arasında bir evlilik yapılmasını düşünürsen hem siz Rumlarda hem biz Barbarlarda âdet olduğu üzere ikimizin anlaşmasıyla evlilik mukavelenamesi yazılıp hazır edilsin. O zaman, eğer benim belirtmiş bulunduğum koşulların tümü yerine getirilirse imparatora, senin aracılığıyla, Rum devletlerinden almış bulunduğum ve istila ettiğim adaların her birini geri vereceğim ve seninle yaptığım antlaşmanın hükümlerini yerine getirmiş olarak yurduma (İzmir’e) döneceğim. şeklinde bilgi vermiştir.¹³⁰

26 Zilkade 488/ 27 Kasım 1095’te Papa II. Urbanus’un Clermont Konsili’nde yaptığı çağrı ile başlayan I. Haçlı Seferi, Latin Hristiyanlarının doğudaki merkezi olan Akka’dan 17 Cemâziyelevvel 690/ 18 Mayıs 1291’de çıkarılmalarına kadar sürmüştür.¹³¹ İznik’i kuşatmak amacıyla yola koyulan Haçlılar 21 Cemâziyelevvel 490/ 6 Mayıs 1097 yılında İznik’i kuşattılar. İznik kuşatmasına hazırlıksız yakalanan Sultan Kılıç Arslan sayıca üstün olan Haçlı kuşatmasına dayanamayarak Bizans komutanı Manuel Butumites ile görüşme teklifinde bulundu. Sultan Kılıç Arslan kadınlar ve çocukların gitmelerine izin verilmesi karşılığında anlaşma teklifinde bulunarak Bizans komutanı Manuel

¹³⁰ Komnena, *Alexiad*, 233.

¹³¹ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997), 651./ Aydın Usta, “Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler”, *Belleten*, 77/279, (Ankara: TTK, 2013): 365.

Butumites'e şehri teslim etti. Böylelikle altı haftalık kuşatma sonunda şehir Bizans'ın eline geçmiştir.¹³²

Bizanslılar, Haçlılar ile 13 Recep 490/ 26 Haziran 1097 yılında İznik'i alarak Türklerin cesaretini kırmak için Sultanın eşini (Çaka Bey'in kızı) yanlarında götürmüşlerdi. Böylece İznik'in işgali ve Hatun'un esir edildiğini öğrenen Türkler şehri terk etmişlerdi.¹³³ Bizans imparatoru Aleksios Türklere karşı Ayşe Hatun ve çocuklarını esir ederek İznik'in düştüğünü göstermek maksadıyla koz olarak kullanmıştı. Daha sonra Sultan Kılıç Arslan esir edilen eşini almak için haber gelmesini beklemek üzere İstanbul'a götürülerek misafir edildi. Sultana haberin gelmesi üzerine bedelsiz şekilde eşini ve çocuklarını geri almıştır.¹³⁴ Ayrıca İmparator Komnenos'un Sultan'a yazdığı mektupta Kılıç Arslan'ı kışkırtmıştır. Mektupta:

*Şanı büyük Sultan Kılıç Arslan! Biliyorsun ki Sultanlık sana baba mirası olarak geçmiştir. Oysa senin kayın baban Çaka görünüşte Rum devletine karşı silahlanıyor ve kendisine (Rum uyrukları ağzından) Basileus dedirtiyor ama besbelli ki bu bir aldatmacadır. Aslında, öylesine büyük deneyim sahibi bulunan ve son derecede bilgili bir kişi olan o, kendisinin Rumlar üzerinde Basileus'luğa hiçbir hakkının bulunmadığını ve bu kadar büyük bir devletin başına geçmesinin olanaksız olduğunu biliyor. Kurduğu bütün tezgâh sana karşı yönelmiştir. Bu durum karşısında sen ne onu başıboş bırakmalısın ne de cesaretini yitirmelisin; yapman gereken, erk'inden yoksun bırakılmamak için uyanık durmaktır. Bana gelince, ben, Tanrının yardımıyla onu Rum ülkesinin sınırlarından kovarım, seni de kendi çıkarın için, ülkelerini ve egemenliğini uyanıklıkla korumaya ve olabilirse barışçı yollardan, o bunu istemezse silahla, onu yeniden kendi buyruğuna almaya davet ederim.*¹³⁵

Metin, Çaka Bey'in Bizans'a karşı silahlandığını belirtse de asıl hedefinin damadı olan Kılıç Arslan olduğunu ileri sürerek, Selçuklu Sultanını kayınbabası Çaka Bey'e karşı

¹³² Birsal Küçüksipahioğlu, "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers", *İÜFTD*, 41 (2005): 19./ Necati Kotan, *Türk ve İslam Âlemine Karşı Haçlı Seferleri*, (Adana: Kemal Matbaası, 1974), 31./ Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015), 65.

¹³³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999), 95.

¹³⁴ Fulcherius Carnotensis, "Kutsal Toprakları Kurtarmak", *Kudüs Seferi*, çev: İlcan Bihter Barlas, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009), 125./ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği, Başlangıcından Kudüs'ün Zaptına Kadar*, çev: Ergin Ayan, (İstanbul: Ötüken, 2016), 67./ Metin, "Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine", 473.

¹³⁵ Komnena, *Alexiad*, 270.

kışkırtma amacı taşımaktadır. Aleksios, Çaka Bey'in "Basileus" unvanını kullandığını ama bunun bir aldatmaca olduğunu vurgularken, onun gerçek niyetinin Selçuklu egemenliğine yönelmiş bir tehdit olduğunu iddia etmektedir. Böylece Bizans, Çaka Bey'i sadece kendi toprakları için değil, Selçuklu egemenliği açısından da bir tehdit olarak sunarak Kılıç Arslan'ı onunla savaşmaya ikna etmeye çalışmaktadır.

Böylece Çaka Bey'in sınırlarını genişletmesine daha fazla izin vermek istemeyen Kılıç Arslan kendi menfaatleri açısından tehlikeli gördüğü için kayınpederini bir içki ziyafeti sırasında öldürttüğü kaynaklarda belirtilmektedir.¹³⁶ Sultan Kılıç Arslan 1 Muharrem 500 / 2 Eylül 1106 yılında Malatya'yı ele geçirdikten¹³⁷ sonra emir Çavlı ile Bozmuş arasındaki hâkimiyet mücadelesinde Ayşe Hatun ve çocuklarını yanına alarak Musul'a doğru hareket etmiştir. Sultan Kılıç Arslan, emir Çavlı ile olan mücadelesinde 20 Zilkade 500/ 13 Temmuz 1107'de Habur Irmağında boğularak ölmüştür.¹³⁸

Sultan I. Kılıç Arslan'ın diğer evliliği ise Haçlı Seferleri sırasında ünlü Haçlı komutanlarından Toulouse ve Saint Gilles Kontu IV. Raimond'un kız kardeşi Isabella ile evlendiğine dair rivayetler bulunmaktadır.¹³⁹ Sultan bu evliliğini Haçlı tehlikesine karşı bir güvence temin etmek için siyasi amaçlarla yapmıştır. Isabella'nın din değiştirip değiştirmediği ise tarihi kaynaklarda net bir şekilde belirtilmemektedir.¹⁴⁰

I. Kılıç Arslan'ın bir evlilik girişiminde daha bulunduğu ancak gerçekleşmediği görülmektedir. I. Haçlı ordusu (Fransız, Lombard, Alman) Dânişmend topraklarına hareket edince Melik Dânişmend, Mardin, Harput, Amid, Erzincan, Divriği melikleri ile ittifak girişiminde bulunmuştur. Öte yandan Kılıç Arslan'a da durumu belirterek zafer

¹³⁶ Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", içinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarih*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 7: 224./ Demirkent, *Sultan I. Kılıçarslan*, 17-18./ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, (İstanbul: Devlet Basımevi, 1937), 201./ Salim Koca, *Türkiye Selçuklu Tarihi, Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)*, (Çorum: Karam Yayınları: 2003), 70./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 430./ Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, (Ankara: TTK, 2018), 89-90.

¹³⁷ Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'atü'l-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, (Ankara: TTK, 2011), 267./ Tülay Metin, *Selçuklular Döneminde Malatya*, (İstanbul: Malatya Kitaplığı Yayınları, 2013), 43-48.

¹³⁸ İbn Kalanisi, *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 27./ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özaydın, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987, 10: 344-345./ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, 346-347./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 139-140./ Birsell Küçüksipahioğlu, "Haçlılar Karşısında İlk Türk Lideri: Sultan I. Kılıçarslan", *Şarkiyat Mecmuası* S.26, (2015): 78.

¹³⁹ F. Babinger, F. Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, trc. Ragıp Hulusi, (İstanbul: İnsan Yayınları: 1996), 15./ Tamara Talbot Rice, *Ancient Peoples and Places The Seljuks in Asia Minor*, ed. Dr. Glyn Daniel, (London: Thames and Hudson, 1961), 92./ F. Sarre, *Konya Köşkü*, trc. Ş. Uzluk, (Ankara: TTK, 1989), 31.

¹⁴⁰ Çiftçioğlu, "Anadolu Selçuklu Sultanları", 10-11.

kazanması halinde Elbistan, 100.000 dinar, ganimetin 1/5'i ile kızını onunla evlendirerek akrabalık bağı kurmak istediğini söyledi. Melik Dânişmend'in bu teklifini kabul eden Kılıç Arslan, Zara yakınlarında yapılan savaşta Haçlı ordusunu hezimete uğrattı. Bu olayın ardından Melik Dânişmend, Kılıç Arslan'a 100.000 dirhem göndererek Elbistan'ı daha sonra vereceğini bildirmiştir. Kılıç Arslan bu haberi alınca üzülmüş ve 100.000 dirhemi geri gönderdi. Kılıç Arslan "Ben ücret için değil İslam'ı korumak için geldim. Benim onun dirhemine ve dinarına ihtiyacım yok." diyerek vilayetine geri döndü. Böylece iki taraf arasında kararlaştırılan bu evlilik gerçekleşmedi.¹⁴¹ Bu evlilik girişimi ile kadın yine siyasi ittifakın sağlaması amacıyla bağlayıcı bir unsurdur.

2.2.2. Ayşe Hatun'un Evlilikleri

Ayşe Hatun, Sultan Kılıç Arslan'ın vefatından sonra üç Türk beyi (İl-Arslan- Emir Çavlı ve Belek Gazi) ile evlendi. Bu evlilikler, Ayşe Hatun'un oğlu Tuğrul Arslan'a atabeylik yapmalarını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.¹⁴² Emir Bozmuş ile Emir Çavlı arasındaki Musul'a hâkim olma mücadelesi Çavlı'nın şehre hâkim olması ile sonuçlanmıştır. Emir Çavlı hutbeyi Muhammed Tapar adına okutunca o sırada Musul'da Ayşe Hatun, Şahin Şah (Melik Şah), Tuğrul Arslan bulunuyordu. Emir Çavlı, Kılıç Arslan'ın oğlu Şahin Şah'ı Sultan Muhammed Tapar'a götürmek üzere esir almıştır. Diğer taraftan Emir Bozmuş, Ayşe Hatun ile oğlu Tuğrul Arslan'ı Malatya'ya götürdü.¹⁴³ Ayşe Hatun buradaki beyleri toplayarak oğlunu Sultan ilan ettirdi. Tuğrul Arslan'ın henüz küçük yaşta olmasından dolayı siyasi kabiliyeti yüksek olan annesi Ayşe Hatun şehrin idaresinde bizzat söz sahibi oldu. Bir süre sonra emir Bozmuş'u, hâkimiyetine engel olarak gördüğünden Malatya'da bulunan İl-Arslan ile anlaşarak onunla evlenmiş ve emir Bozmuş'u öldürtmüştür. Ancak İl-Arslan'ın Malatya halkına kötü davranması nedeniyle

¹⁴¹Aksarayi, *Müsameratü'l Ahbar*, 21./ Muharrem Kesik, "Türkiye Selçukluları- Danişmendliler İlişkilerinde Siyasi Evlilikler ve Hatunların İdaredeki Roller", içinde *Selçuklu Siyasi Tarihi*, Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan, ed. Emine Uyumaz vd., (Ankara: TTK, 2014), 384./ Mustafa Demirci, "Selçuklular ve Danişmendliler Arasındaki Evlilikler ve Evlilik Diplomasisi", içinde *Danişmendliler Sempozyumu, (12-13 Kasım Tokat 2015) Bildiriler*, (2016): 43./ Abdulcelil Işık, "Türkiye Selçukluları ve Danişmendliler Mücadelesinde Zengilerin Yeri ve Önemi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/4 (2019): 2271-2272.

¹⁴² Cahen, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, 101./ Kader Altın, Elif Kömürcü, "Türk Tarihinin Siyasi Evliliklerine Bir Örnek: Atabey Evlilikleri", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, V/I (Haziran 2022): 1-10./ Kemal Taşcı, "Serman/Seryan Savaşı (514/1120) Beylikler Dönemi Türkiye'sinde Mengücekli - Artuklu - Selçuklu - Danişmendli - Bizans İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2023):2 51.

¹⁴³Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 349./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 176./ Demirkent, *Sultan I. Kılıçarslan*, 64.

onu da yakalattırarak hapsedtirdi.¹⁴⁴ İl-Arslan bir yıl sonra Ayşe Hatun tarafından hapisten çıkarılarak Sultan Muhammed Tapar'a gönderilmiştir. Hatun'un asıl amacı oğlunun hükümdarlığını meşrulaştırmak için Büyük Selçuklu Devleti ile ilişkilerini iyileştirmek olsa da durum beklediği gibi gelişmemiştir. Sultan esir olarak elinde tuttuğu Kılıç Arslan'ın oğlu Şahin Şâh'ı serbest bıraktı. Malatya'ya gelen Şahin Şah kardeşi Tuğrul Arslan'ı tahtan indirerek, diğer iki kardeşi melik Arab ve Mesud'u hapsederek Selçuklu tahtına çıkmıştır. Böylece Ayşe Hatun'un Malatya idaresindeki hâkimiyeti sona ermiştir.¹⁴⁵

Bu süreçten sonra Ayşe Hatun hem idareyi ele geçirmek hem de oğlunun can güvenliğini tehlikede gördüğünden dolayı Artukoğullarından Belek b. Behramşah'ın¹⁴⁶ himayesine girmek için Palu'ya gitti. Ayşe Hatun, Belek Gazi'ye "Sultan nice defalar sizi methederek dedi ki, bütün Türk emirleri içinde Balak derecesinde akıllı ve kudretli bir kimse yoktur. Ben de beni de çocuklarımı da adınızla korumanızı istiyorum" dedi. Bunun üzerine Belek Gazi Hatun'u himayesine aldı ve 507/ 1113 yılında onunla evlendi. Ayşe Hatun 508/ 1114 senesinde Belek Gazi'nin desteği ile Malatya'ya geri dönerek oğlu Tuğrul Arslan'ın atabeyini uzaklaştırarak onu kaleye yerleştirmiştir.¹⁴⁷ Belek Gazi, Tuğrul Arslan'ın atabeyliğini üstlenmiş olmasına rağmen, Ayşe Hatun'un idarede asıl söz sahibi olması, Selçuklu hanedanı içindeki kadınların siyasi ve sosyal rolleri açısından dikkat çekicidir. Bu durum, dönemin erkek egemen yapısına rağmen kadınların etkin bir biçimde yönetim süreçlerinde yer aldığını göstermektedir. Belek Gazi, Malatya hâkimi Tuğrul Arslan ve ona bağlı Selçuklu kuvvetlerinin desteğiyle Harput'u ele geçirerek burayı 509/1115 yılında beyliğin merkezi yapmıştır.¹⁴⁸ Daha önceki yıllarda Palu ve Dersim'i işgal eden Belek Gazi'nin Mengücekoğulları beyliği ile arası bozulmuştu.

¹⁴⁴ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 349./ Süryani Mihael, *Süryani Patrik Mihael'in Vekayinamesi*, terc. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: TTK, 1944), 2: 54./ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-911/ 1105-1118)*, (Ankara: TTK, 1990), 64./ Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları", 356-357.

¹⁴⁵ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 349./ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), 10: 345./ Erdoğan Merçil, "İslam'dan Sonra Türklerde Kadın", içinde *Kadın Ansiklopedisi*, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1984), 488.

¹⁴⁶ Coşkun Alptekin, "Artuklular" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1991), 3: 415-418.

¹⁴⁷ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 351.

¹⁴⁸ Faruk Sümer, "Anadolu Selçukluları", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 381./ Coşkun Alptekin, "Belek B. Behrâm", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 402-403./ Gülay Ögün Bezer, *Sultan I. Mesud ve II. Kılıçarslan Dönemi, Türkiye Selçuklu Tarihi*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 58.

Mengücekoğlu İshak Bey bu nedenle Belek Gazi'nin Malatya'nın kontrolünde olmasından ötürü şehre akınlar düzenleyince Ayşe Hatun oğlunun hâkimiyetinin sona ermesinden korktu. Bunun üzerine Hatun Urfa kontu Josselin'e adam göndererek yardım teklifinde bulundu. Ancak, 510/1116 yılında Artuklular, Haçlılara karşı bir taarruza geçtiğinde, Belek Gazi bu durumu fırsat bilerek Ceylan ve Elbistan bölgelerini Tuğrul Arslan adına itaati altına almıştır.¹⁴⁹

Belek Gazi Nisan 518/1124 yılında Hasan b. Gümüştegin'in hâkimiyetindeki Menbiç kalesini kuşatırken kaleden atılan bir okla öldürülünce amcasının oğlu olan Timurtaş, Halep'i ele geçirerek oraya yerleşti. Belek Gazi'nin evladı olmadığı için memleket Artukoğulları arasında paylaşıldı. Tuğrul Arslan, Belek Gazi'nin üvey oğlu olduğundan mirasta pay hakkı olduğu düşüncesi ile ona Minşar (Masara) ve Gerger verildi. Bu nedenle Tuğrul Arslan ile Artukoğlu Süleyman arasında çatışmalar yaşandı.¹⁵⁰ Ayşe Hatun, eşi Belek Gazi'nin vefatının ardından, onun mirasçısı olarak Gerger'i ele geçirdi. Ancak Gerger'in kaybı, Artuklu hükümdarı Rükneddin Davud ile Ayşe Hatun'un arasının açılmasına neden oldu. Bu sırada Davud, Ahlatşah İbrahim ile Gürcistan seferine odaklandığı için bu duruma müdahale edemedi.¹⁵¹

Belek Gazi'nin vefatının ardından en önemli desteğini kaybeden Tuğrul Arslan meydana gelen siyasi karışıklıklar ve Dânişmendlilerin bölgede güç kazanması ile Malatya'daki yönetimi zayıflamıştır. Dânişmendli emir Gazi'nin Malatya'ya hâkim olmak istemesi ile oğlu Muhammed'i de yanına alarak 6 ay şehri kuşattı. Bu dönemde şehir ayrıca kıtlık ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Öyle ki halk açlıktan kedi, köpek hatta ölü eşek eti yemeye başlamıştır. Diğer taraftan Tuğrul Arslan ve annesinin halktan zorla altın almaları yönünde yaptığı muameleler sonucunda daha fazla dayanamayarak 1 Zilkade 518/ 10 Aralık 1124 yılında Selçuklu birlikleri ile şehirden kaçarak Minşar kalesine sığındılar. Tuğrul Arslan ve annesinin şehirden ayrılmalarından sonra melik Muhammed şehre girerek Malatya'ya hâkim oldu. Selçuklu siyasi tarihinde önemli izler bırakan Hatun, oğlunun saltanatını devam ettirebilmesi için devletlerarası ilişkileri

¹⁴⁹ Süryani Mihael, *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi*, 2: 66./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 162-163.

¹⁵⁰ Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi*, 2: 82./ Abû'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 358./ Mükrimin Halil Yinanç, "Belek", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB, 2001), 2: 468-472./ E. Honingmann, "Malatya", içinde *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB, 2001), 7: 225-239.

¹⁵¹ Abdülkerim Özeydin, "Ahlatşahlar", içinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 8:197.

dengede tutmaya çalışarak ona sürekli destek olmuştur.¹⁵² Ayşe Hatun bundan sonraki hayatında Hısn-Keyfâ Artuklu hükümdarı Rükneddin Dâvud ile evlenmiştir.¹⁵³

2.2.3. Kılıç Arslan'ın Melik ve Melikelerinin Evlilikleri

Sultan Kılıç Arslan'ın Şahin Şah, Mesud, Tuğrul Arslan, Arap, Gök Arslan adında beş oğlu ve Sa'ide/ Sacide Hatun adında bir kızı bulunmaktadır.¹⁵⁴ Sultan I. Kılıç Arslan'ın kızı Sa'ide Hatun, Meyyâfârikîn'in idaresini eline alan Şemsüddeve Süleyman ile evlenmiştir. Bu evlilik, Selçuklu hanedanları arasında siyasi ve sosyal bağları güçlendirmek açısından önemli bir gelişmedir. Sa'ide Hatun'un Meyyafarikin'e getirilmesi sürecinde, Kadı Taceddin Ebu Salim b. Nubata, Malatya'ya giderek bu görevi üstlenmiştir. Gerçekleşen bu evlilikten Mahmud dünyaya gelmiştir. Sa'ide Hatun 523/1129 yılında Meyyafarikin'de öldü ve babasının yanına (Sultan kubbesine) defnedildi.¹⁵⁵

Kılıç Arslan'ın oğlu Tuğrul Arslan ise Rükneddevle Davud'un kızı ile evlenmiştir. Tuğrul Arslan'ın bu evlilikten kaç çocuğunun olduğu bilinmemekle birlikte en az bir kızı bulunmaktadır. Tuğrul Arslan yeniden Malatya hâkimi olmak için çabalamıştır ancak muvaffakiyet gösterememiştir. Bazı kaynaklar bu tarihten sonra Tuğrul Arslan'ın bir daha görülmediğini bildirirse de onun, annesi Ayşe Hatun'un eşi olan Rükneddevle Dâvud'un yanına geldiği bilinmektedir.¹⁵⁶ Daha sonra Tuğrul Arslan kız kardeşi Sa'ide Hatun'un vefatı ile Hısn-Keyfa'dan Meyyâfârikîn'e gelerek merhumenin mal varlığını teslim almıştır.¹⁵⁷

Kılıç Arslan'ın diğer oğlu Arap¹⁵⁸ ise kardeşi Şahin Şah'ın tahta çıktığı dönemde, Mesud ile hapsedilmiştir. Evliliği ya da çocuklarının varlığı hakkında bilgi mevcut

¹⁵² Abu'l Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 359./ Runciman, *Haçlı Seferleri I*, 135-136./ Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 282.

¹⁵³ İbnü'l-Ezrak, *Meyyafarikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Savran, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Yay., 1992), 45./ Remzi Ataoğlu, "Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Davud'un Siyasi Faaliyetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16/27 (1992): 36./ Remzi Ataoğlu, "Selçuklu-Artuklu Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, (İstanbul 1995), 143-175.

¹⁵⁴ Komnena, *Alexiad*, 498./ Zeki Atçeken, Yaşar Bedirhan, *Malazgirt'ten Vatana Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, (Konya: Eğitim Yayınları, 2014), 101.

¹⁵⁵ İbnü'l-Ezrak, *Meyyafarikin ve Amid Tarihi*, 39./ Şeyhmus Nayır, "Artukluların Yaptığı Siyasî Evliliklere Dair Örnekler", içinde *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özeydin'a Armağan*, ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), 531.

¹⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, *Meyyafarikin ve Amid Tarihi*, 45./ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 361.

¹⁵⁷ İbnü'l-Ezrak, *Meyyafarikin ve Amid Tarihi*, 45.

¹⁵⁸ Muharrem Kesik, "Melik Arab", *Tarih Dergisi*, 38 (2011): 23.

değildir. Ayrıca Sultanın evlilik dışı bir cariyeden Mesud adında bir oğlu olmuştur. Hatun'un adı ve evliliği ile ilgili bilgiler kayıtlarda bulunmamaktadır. Sultan I. Kılıç Arslan'ın oğullarından Gök Arslan hakkında net bilgiler sınırlıdır, ancak kaynaklarda kendisinden Göksun (Keysun) meliki olarak bahsedilmektedir.¹⁵⁹

2.3. Şahin Şah Dönemi (503- 1110/510- 1116)

2.3.1. Şahin Şah'ın Evliliği

I. Kılıç Arslan'ın vefatının ardından oğlu Şahin Şah Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın yanından kaçarak önce Malatya sonra da Konya'ya gelerek tahta oturmuştur. Şahin Şah olası bir taht kavgasını önlemek amacıyla kardeşleri Arap ve Mesud'u tutuklatmıştır.¹⁶⁰ Ancak buna rağmen Sultanın kardeşi Mesud kaçarak Dânişmendlilerin beyi Emir Gazi'nin¹⁶¹ kızı ile evlenerek akrabalık bağı kurmuştur. Sultanın diğer kardeşi Arap ise kaçarak Ankara'ya gelmiştir.¹⁶² Böylece Dânişmendlilerin desteğini alan Mesud çok geçmeden ağabeyi Şahin Şah'a karşı harekete geçmiştir. Bu mücadelede Şahin Şah, Bizans İmparatoru II. Aleksios ile ittifak yaparak kardeşine karşı koymaya çalıştı. Her ne kadar kendi tarafında görünse de uzun süredir Sultan Mesud'un hizmetinde bulunan Poukheas'un tavsiyesine uyan Şahin Şah, Iğın yakınlarındaki Tyragion'a yöneldi. Burada yaşayan Rum halkı, Bizans İmparatoru ile yapılmış olan antlaşmadan haberdar oldukları için Şahin Şah'ı dostane bir şekilde karşıladılar. Ancak kısa süre sonra Mesud'a bağlı kuvvetler kaleyi kuşatma altına aldılar. Sonunda Tyragion halkı, Sultan Mesud'un kuvvetlerini kaleden içeri aldılar. Bu kuvvetler, Sultan Şahin Şah'ı yakalayarak gözlerine mil çektiler (510/1116). Ancak bir süre sonra Melikşah'ın tamamen kör olmadığı yönünde haber alan Mesud, nüfuzlu bir bey olan Elegmon'a emir vererek, Konya'da bulunan Şahin Şah'ı boğdurarak öldürttü (511/1117). Şahin Şah, yaklaşık altı yıl boyunca Türkiye Selçuklu tahtında bulunmuştu. Genç yaşta tahta çıkması, yeterli siyasî tecrübeden yoksun oluşu ve etrafındaki kişilerin ihanetine

¹⁵⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 111.

¹⁶⁰ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, (Ankara: TTK, 2018), 119./ Muharrem Kesik, "Sultan I. Kılıç Arslan'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti Tahtına Kim Geçti?", içinde *XIV. Türk Tarih Kongresi Bildiriler I*, (Ankara: TTK, 2005), 311./ M. Ali Hacıgökmen, "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29 (2011): 242-248.

¹⁶¹ Sefer Solmaz, "Dânişmend-Nâme'ye Göre Emirgazi'nin Faaliyetleri", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.2 (2009): 199-209.

¹⁶² Koca, *Malazgirt'ten Miryokefalon'a II*, 99.

uğraması, onun kısa süren saltanatının sonunu hazırlamıştır.¹⁶³ Genç Sultanın ölümü tahminen 20/21'li yaşlara denk gelmektedir. Sultanın genç ve tecrübesiz oluşu, adamlarından Emir Boğa'nın ihaneti ile altı yıllık saltanatı sona ermiştir.¹⁶⁴

Selçuklu Sultanı Şahin Şah'ın (503-1110/ 506-1116) kim ya da kimlerle evlendiği hakkında bilgiler mevcut değildir. Günümüze kadar gelen herhangi bir sikke, kitabe ya da tarihi yapı kaynaklarda zikredilmemektedir. Ancak Konya İzzet Koyunoğlu müzesi 216 numaralı kayıtlarda bulunan kitabenin üzerinde *Şehin/Şahin Şah oğlu Şerefü'd-Din İshak* adının geçmesinden dolayı Sultanın en az bir evlilik yaptığı muhtemeldir. Şerefü'd-Din İshak'ın evlenip evlenmediği ya da çocuklarının olup olmadığına dair bilgiler mevcut değildir.¹⁶⁵

2.4. I. İzzeddin Mesud Dönemi (510/1116-550/1155)

2.4.1. I. İzzeddin Mesud'un Evlilikleri

Sultan Mesud, I. Kılıç Arslan'ın ikinci oğludur. Ağabeyi Şahin Şah ile giriştiği saltanat mücadelesinde ağabeyinin Bizanslılarla ilişkilerinin yoğun olduğu dönemi fırsat bilerek harekete geçmiştir. Diğer taraftan Emir Gazi'nin kızı ile evlenerek Dânişmendlilerin de desteğini alarak güçlenmiştir. Selçuklu tahtında söz sahibi olmak isteyen Mesud, Emir Gazi'nin de desteği ile Şahin Şah'ı bertaraf ederek 510/1116 yılında tahta çıkmıştır.¹⁶⁶ Sultanın diğer kardeşi Arap ise Mesud'a karşı 3 defa ayaklanmış ancak bir sonuç alamayınca aralarında anlaşmışlardır. Melik Arap, bazı beylerin kıskırtması ile yeniden saltanat iddiasında bulunarak 519/1125'te 30.000 kişilik ordusuyla Mesud'un

¹⁶³ Muharrem Kesik, "Melikşah" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29:58-59./ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 349./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 102./ Mihael, *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi*, 195./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 159-163./ Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 436./ Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklular Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, (Ankara: TTK, 2003), 32./ Mesud Suat Bal, "Türkiye Selçuklu Devletinde Kardeş Katli", içinde *Selçuklu Siyasi Tarihi Bildirileri*, haz. Metin Hülagü- Abdulkadir Yuvalı vd., (Ankara: TTK, 2014), 338.

¹⁶⁴ Züriye Çelik, "Selçuklu Hükümdarlarının Ölümleri Hakkında Bilgiler", içinde *Selçuklu Siyasi Tarihi Bildirileri*, haz. Metin Hülagü-Abdulkadir Yuvalı vd., (Ankara: TTK, 2014), 667-668.

¹⁶⁵ Remzi Duran, *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri*, (Ankara: TTK, 2001), 4./ Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Devrine Ait Bir Yapı Kitabesi ve Düşündürdükleri", içinde *Antalya 5. Selçuklu Semineri, Bildiriler ve Seçkiler*, (Antalya: Antalya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1988), 25./ Arda Deniz, "Türkiye Selçuklu Sultanı Şahin Şah'ın Oğlu Şerefü'd-din İshak ve Yapı Kitabesine Dair Yeni Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 8/37 (2015): 327-332.

¹⁶⁶ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 345-350./ Komnena, *Alexiad*, 498-500.

üzerine yürümüştür. Sultan Mesud, İmparator II. Ioannes'in desteğini alarak Melik Arap'ı mağlup etmiştir.¹⁶⁷

Sultan İzzeddin Mesud birden fazla evlilik yapmıştır. İlk Dânişmendli Emir Gazi'nin kızı ile olan evliliğidir. İki hanedan arasından gerçekleştirilen bu evlilik ile Sultan Mesud kayınpederinin desteği ile tahtı kazanırken Dânişmendli hükümdarı Selçuklu devletinin içişlerine müdahale edebilme imkânını elde etmişti. Emir Gazi damadına sağladığı askeri destek ile Sultan Mesud'u himayesi altına almayı başarmıştı. Bu hâkimiyet süreci Emir Gazi'nin¹⁶⁸ ölümüne kadar devam etmiştir. Bu evlilik ile iki taraf arasında siyasi ittifaklar kurularak güç birliği oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁶⁹ Akrabalık ilişkilerinin aktif olduğu bu dönemde Emir Gazi, Konya ve çevresi dışında Malatya, Kayseri, Elbistan, Ankara, Çankırı, Kastamonu bölgelerini Dânişmendli devletine bağladı ve fetihlerini Karadeniz sahillerine kadar götürdü.¹⁷⁰

İzzeddin Mesud bir diğer evliliğini ise Alman asıllı bir kadın ile gerçekleştirmiştir. II. Kılıç Arslan'ın Alman Prensi Henri ile yaptığı görüşme esnasında, annesinin asil bir Alman kızı olduğunu belirtmesi, dönemin uluslararası ilişkileri ve siyasi evlilik açısından önemli bir ayrıntıdır. Ancak bu Hatun hakkında herhangi bir bilgi mevcut olmamakla birlikte sonraki dönemlerde Müslüman olup olmadığı da bilinmemektedir.¹⁷¹ Ayrıca bazı kaynaklar, Kılıç Arslan'ın annesinin gayrimüslim kökeni üzerinde durarak Sultan I. Mesud'un eşlerinden birinin Kiev Prensi II. Sviatoslav'ın torunu olabileceğini belirtir.¹⁷²

¹⁶⁷ Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 117./ Mehmet Ersan, "Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri", *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, ed. İdris Bal, Mustafa Çufalı, (Ankara: Nobel Yayınları, 2003), 54.

¹⁶⁸ Muhammed (Mehmet), Yağıbasan, Aynüddeve, Yağan adlarında dört oğlu vardır. Emir Gazi'nin 30 yıllık hükümdarlığının ardından 1134 yılında vefat etmiştir. Yerine en büyük oğlu Muhammed geçmiştir. Melik Muhammed hükümdar olunca kardeşleri Aynüddeve ve Yağan isyan etmişlerdi. Melik Muhammed, isyan eden kardeşi Yağan'ı öldürerek otoritesini pekiştirmeye çalışmıştır. Diğer kardeşi Aynüddeve ise Malatya'ya kaçtı. Melik Muhammed'in ise Zünnün, İbrahim, Yunus adında üç oğlu vardı. 6 Aralık 1143 yılında vefat edince yerine oğlu Zünnün'u veliyaht tayin etmiştir. Mükrimin Halil Yinanç, "Dânişmendliler", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 3: 468-479./ Abdullah Bayındır, "Sultan İzzeddin Mesud'un Emir Gazi'nin Çocukları ile Mücadelesi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1 (2018): 374.

¹⁶⁹ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 350./ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, haz. Refet Yinanç, (Ankara: TTK, 2013), 238./ Kesik, *I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, 120./ Gündüz, "Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadın", 141.

¹⁷⁰ Sefer Solmaz, "Dânişmendliler", içinde *Türkler Ansiklopedisi*, editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6: 731./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 170.

¹⁷¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 232./ Çiftçioğlu, "Anadolu Selçuklu Sultanları", 11.

¹⁷² Rustam Shukurov, "Harem Christianity: The Byzantine Identity of Seljuk Princes", in *The Seljuks of Anatolia Court and Society in the Medieval Middle East*, ed. A.C.S. Peacock- S. N. Yıldız, (New York: L. B. Tauris, Co Ltd., 2013), 116.

2.4.2. I. İzzeddin Mesud'un Melik ve Melikelerinin Evlilikleri

Sultan Mesud'un Kılıç Arslan, Melikşah (Şahin Şah), Devlet adında üç oğlu bulunmaktadır. Ayrıca Halep atabēği Nureddin Mahmud, Danişmendli Nizâmeddin Yağıbasan'ın yeğeni Kayseri hâkimi Zünnûn, Melik Gazi'nin oğlu Sivas meliki Yağıbasan ve Müslüman olan Komnenos prensi ile evli dört kızı vardır. Sultanın 550/1155 yılında vefatının ardından yerine II. Kılıç Arslan tahta geçmiştir. Oğullarından Şahin Şah Ankara, Çankırı, Kastamonu bölgelerinin meliki olup Dânişmendli Nizâmeddin Yağıbasan'ın kızı ile evlenmiştir.¹⁷³ Sultan Mesud'un üçüncü oğlu Devlet hakkında ise kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.¹⁷⁴

2.4.2.1. Sultan Mesud'un Kızının Komnenos Prensi ile Evliliği

Sultan Mesud 540/1145'te Bizans'ın Isauria eyaletindeki Prakana kalesini fethetti. Bu fetih, Bizans'ın Suriye bağlantısını ciddi şekilde tehdit altına sokmuştur, zira Prakana'nın kaybı, Selçuklu güçlerinin bölgedeki etkisini artırırken, Bizans İmparatorluğu'nun stratejik konumunu zayıflatmıştır. Bu gelişmeler üzerine Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Selçuklu toprakları üzerindeki Ulubat'ta askeri hazırlıklara başlamıştır. İki ordunun karşılaşmasında Manuel yara aldıysa da Selçuklu ordusu düşman karşısında çekilmek zorunda kaldı. Bizans ordusu Akşehir'in ardından yönünü Konya'ya çevirdi. Sultan Mesud Konya'da gerekli tedbirleri aldıktan sonra iki ordu payitaht önlerinde karşılaştı. Sultan Mesud ordusunu ikiye ayırarak bir kısmını şehrin arkasına bir kısmını da dağın yamacına yerleştirdi. Sultan şehrin içindeki müdafaa kuvvetini görevlendirerek burayı Hatun'un idaresine bıraktı.¹⁷⁵ Sultan Mesud, Rumlardan 20.000 kişiyi öldürmüştü. Konya'yı alamayacağını anlayan İmparator endişeye kapıldı. Bizans ordusu, Selçuklular tarafından oldukça hırpalanmıştı. İmparator Konya'dan ayrılırken şehir civarındaki her yeri yağmaladı. Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos, Sultan I. Mesud'un karısına yazdığı bir mektupta, "İmparatorluğumuzun kölesi olan

¹⁷³ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: TTK Yayınları, 2020), 80./ Mihail, *Süryanî Patrik Mihail'in Vekayinâmesi*, 326, 332./ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Selçuklu-Danişmendli İlişkileri Çerçevesinde Kadınhanı'na Adını Veren Raziye Devlet Hatun", *Vakıflar Dergisi*, S.44 (2015), 38.

¹⁷⁴ Aksarayı, *Müsameratü'l Ahbar*, 22./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 193./ Muharrem Kesik, "Melik Şahinşah'ın Saltanat Mücadelesi (1155-1176)", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2014): 90.

¹⁷⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 207./ Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*, çev. Işın Demirkent, (Ankara: TTK, 2020), 35, 42.

Sultan yaşıyor. Savaşın tehlikelerinden kaçtığı için hayatta” ifadelerini kullanarak Sultana hakarete bulundu. Oysaki imparator, böyle bir tutum sergilemeseydi, Hatun onun için 2000 koyun, öküz ve çeşitli yiyecekler hazırlatmıştı. Kaynaklarda Hatun’un böyle bir tutum sergilemesindeki amaç İmparatorun yağma hareketlerine engel olmak istemesi olarak geçmektedir.¹⁷⁶

Ayrıca kaynaklar Sultan Mesud’un Konya kuşatması esnasında Aksaray’a kaçtığından bahseder. Kaynaklarda bu durum “Mesud Konya’dan kaçarak Taksara (Aksaray), eski Koloneia’ya gitti. Konya surları üstünde savunmayı Mesud’un kızlarından birisi, babası Sultan adına başarı ile yürütmekteydi.” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁷⁷ Ancak Sultan Mesud’un Konya kuşatmasında savaştan kaçmadığı aksine kalabalık Bizans ordusu karşında düşman ordusunu yıpratmak taktikler uyguladığı ve Dânişmendli beylerinden Elbistan ve Malatya meliki Aynüddeve ile Sivas meliki Nizâmeddin Yağıbasan’ın yardımına başvurduğu görülmektedir.¹⁷⁸

Diğer taraftan, kaynaklarda yer alan bir rivayete göre, Konya surları üzerindeki savunmayı Bizans İmparatoru Manuel’in Türklerin yanına kaçan kuzeni Ioannes Komnenos ile evli olan I. Mesud’un kızının idaresinde olduğunu kaydeder.¹⁷⁹ Bu bilgi, Selçuklu ve Bizans hanedanları arasındaki evlilik bağlarının, siyasi ve askeri iş birliğini nasıl etkilediğini göstermektedir. 533/1139 yılında İmparator Ioannes’in Niksar’ı kuşatması sırasında kendisine sinirlenen kuzeni Ioannes Komnenos karşı tarafa geçmiştir. Bir süre sonra dinin değiştirerek Müslüman olan Ioannes, Sultan Mesud’un kızı ile muhtemelen 534/1140 yılında evlenmiştir.¹⁸⁰

2.4.2.2. Sultan Mesud’un Kızının Zünnûn ile Evliliği

Sultan Mesud’un ismi kaynaklarda geçmeyen diğer kızı ise Yağıbasan’ın yeğeni Zünnûn ile evlenmiştir. Selçuklu Sultanı Mesud, melik Muhammed’in ölümünün ardından hanedan mensupları arasından Zünnûn’a destek vermiştir. Meydana gelen taht kavgaları neticesinde Zamantı’ya kaçan Zünnûn’u, Sultan Mesud 537/ 1143 yılında kızıyla evlendirerek onu himayesi altına almıştır. Daha sonra Zünnûn kayınpederi Sultan

¹⁷⁶ Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*, 80.

¹⁷⁷ Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*, 80./ *Târih-i Âl-i Selçuk*, 36.

¹⁷⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 206.

¹⁷⁹ Niketas, *Historia*, 80-84.

¹⁸⁰ Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Sultanları”, 360.

Mesud'un da desteğini alarak Kayseri'ye gelerek oraya hâkim olmuş ve Dânişmendlilerin gücünü kırmayı başarmıştır. Bu olaylar ile Aynüddeve ile Yağıbasan ittifak oluşturarak Yağıbasan Sivas'ta, Aynüddeve Malatya'da, Zünnûn'da Sivas'ta idareyi eline alması ile devlet üç kola ayrılmıştı.¹⁸¹

Sultan Mesud, Yağıbasan'ın ardından Aynüddeve'nin itaati altına girmesini bildirince karısını¹⁸² (Sultan Mesud'un yeğeni) Sultana göndererek onu ikna etmesini istemiştir. Ancak Sultan bunu kabul etmeyerek 1 Zilhicce 537/ 17 Haziran 1143'te Malatya'yı kuşattı. Yaklaşık 3 ay süren kuşatmanın ardından İmparator Ioannes Komnenos'un Selçuklu topraklarına girdiğini öğrenince kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Sultan 538/1144 yılında Aynüddeve'ye ait olan Elbistan ve Ceyhan bölgelerini alarak buraya oğlu Kılıç Arslan'ı melik olarak tayin etmişti.¹⁸³ Aynüddeve 547/1152 yılında vefat edince yerine oğlu Zülkarneyn tahta çıkmıştır. Ancak yaşının küçük olmasından dolayı şehrin idaresi büyük çoğunlukla annesinin idaresi altındaydı. Yağıbasan, Zülkarneyn'e Sultana karşı ittifak teklifinde bulunmuştu. Sultan Mesud bunu duyunca yeniden Malatya üzerine hareket ederek şehri muhasara altına aldı. Kuşatma karşısında dayanamayan Zülkarneyn ve annesi Sultana af dilemesi ile Sultan muhasarayı kaldırarak kendisine tabi olması şartıyla geri dönmüştür.¹⁸⁴ Ancak bazı kaynaklarda Zülkarneyn'in annesinin büyücülükle uğraştığını ve halka eziyet ederek vergi ve para topladığını bildirmiştir. Hatta etrafına topladığı büyücüler sayesinde şehri kurtardığını ve saltanatının uzun süreceğini iddia etmiştir. Bu nedenle oğlunu öldürmek için suikast düzenlemiş ancak plan ortaya çıkınca halk büyücü kadın ve etrafındakileri memleketten kovmuştur.¹⁸⁵

¹⁸¹ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, (Ankara: TTK, 1993), 257./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 109./ Muharrem Kesik, "Sultan Melikşah ve Sultan I. Mesud Dönemleri", içinde *Türkler Ansiklopedisi*, Editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 6: 952.

¹⁸² İsmi kaynaklarda geçmeyen bu hatunun kimliği hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte bazı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları bu hatunun Tuğrul Arslan'ın Rüküddeve Davud'un kızı ile olan evliliğinden dünyaya gelen kızı olarak değerlendirirken diğerleri ise Şahin Şah'ın kızı olarak belirtmişlerdir. Bknz: Atçeken, Bedirhan, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, 101./ Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları", 382.

¹⁸³ Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi*, 166./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 446./ Özeydin, "Danişmendliler", 469-474.

¹⁸⁴ Abul Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 390.

¹⁸⁵ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 390./ Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail Vakayinamesi*, 167.

2.4.2.3. Sultan Mesud'un Kızının Yağıbasan ile Evliliği

Sultan Mesud'un ismi bilinmeyen diğer bir kızı ise Melik Gazi'nin oğlu Sivas meliki Yağıbasan ile evlenmiştir.¹⁸⁶ Böylece Sultan Mesud Dânişmendliler ile olan siyasi ilişkilerini akrabalık yoluyla düzenleyerek onların itaatlerini sağlamıştır. Sultan Mesud Dânişmendli melikleri arasında kendisine en çok muhalefet eden ve mücadele içerisine giren Sivas meliki Yağıbasan ile kızını evlendirerek ilişkileri güçlendirmiştir. Bu izdivacın ardından Sultan, damadı Yağıbasan ile 548/1153 yılında Ermeni prensi II. Toros üzerine harekete geçmiştir. Ancak Ermenilerin Haçlılar ile ittifak yapması ve savunmada beklemesi üzerine iki ordu arasında mücadele olmamıştır. Sultan Mesud girişim faaliyetlerinin sonuçsuz kalması üzerine geri çekilmiştir.¹⁸⁷ Sultan Mesud damadı ile Ermeniler üzerine 548/1153 yılında giriştiği Kilikya seferinin ardından hastalanarak 550/1155 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁸ Yağıbasan'ın 560/1164 yılında vefat etmesinin ardından dul kalan karısı onun 16 yaşındaki yeğeni İsmail ile evlenmiştir.¹⁸⁹ Türk geleneklerine göre dul kalan kadının himayesi, onların hayatının temini ve aile yapısının bozulmaması için yapılan levirat evlilik ile bu yapı korunmaya çalışılmıştır.¹⁹⁰ 567/1172 yılında Yunan memleketinde kıtlık ve susuzluk başlayınca halk evlerinde hapsolmuştu. Sebastia'da baş gösteren kıtlık yüzünden Kapadokya emiri, Dânişmendli İsmail'den yardım talebinde bulunmuştur. Ancak Yunanlılar, İsmail'in bu isteği reddetmesi üzerine İsmail'i, eşi olan Hatun'u, köle ve cariyeler ile 500 kişiyi öldürerek tüm ambarı ele geçirmişlerdir.¹⁹¹

2.4.2.4. Selçuk Hatun'un Nureddin Mahmud ile Evliliği

İzzeddin Mesud'un kızlarından Selçuk Hatun'un evliliği hakkında kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Selçuk Hatun'un Bizans İmparatorunun

¹⁸⁶ Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 225./ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, (Ankara: TTK, 2003), 59./ Mustafa Demir, "Dânişmendli Emaretinin Kurucuları", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1 (2008): 145.

¹⁸⁷ M. Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, (Ankara: TTK, 2007), 134./ Ali Sevim, *Genel Çizgileri ile Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, (Ankara: TTK, 2002), 22.

¹⁸⁸ Faruk Sümer, "Mesud I, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 339-342./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 193.

¹⁸⁹ Abdülkerim Özaydın, "Dânişmendliler", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 8: 469-474.

¹⁹⁰ Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, 332.

¹⁹¹ Abul Farac, *Abul Farac Tarihi I*, 413-414./ Atçeken, Bedirhan, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, 98-100.

yeğeni Ioannes ile evliliği; ikincisi ise Halep atabeği Nureddin Mahmud ile olan evliliğidir.

Bizans Tarihçisi Khoanites'in verdiği bilgilere göre İmparatorluktaki taht kavgaları nedeniyle Türklere sığınan Ioannes, Bizans'ın yaptığı Niksar kuşatmasında İmparatora sinirlenerek Sultan Mesud'a sığınmıştır. Daha sonra Konya'ya gelerek Müslüman olan Ioannes, Sultanın kızı ile (535/1140 yılı civarı) evlenerek Konya'ya yerleşmiştir.¹⁹² Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesine göre ise Sultanın kızının Nureddin Mahmud ile evlendiği belirtilmektedir. İmadüddin Zengi'nin vefatı ile (5-6 Rebiülâhir 541/14-15 Eylül 1146) Halep'i ele geçirerek Suriye topraklarında (541-1146/570-1174) hüküm süren Nureddin Mahmud, Selçuklu Sultanı İzzeddin Mesud'a elçi göndererek iki devlet arasındaki ilişkilerin güçlenmesini istemiştir. Sultan Mesud Haçlı tehdidine karşı ittifak oluşturmak için o sıralarda Grek İmparatorunun yeğeni ile nişanlı olan kızını Nureddin Mahmud b. Zengi ile evlendirerek Tell-başir'i çeyiz olarak vermiştir. Her iki tarafında menfaatleri ile gelişen siyasi ortaklık evlilik yolu ile güçlendirildi.¹⁹³

Evliliğin tarihide kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Buna göre 544/1149 yılında Nureddin Mahmud ile Kont II. Joscelin arasında gerçekleşen savaş, dönemin önemli çatışmalarından birini temsil etmektedir. Bu savaşta Kont II. Joscelin, Nureddin Mahmud'un askerlerinin silahlarını ve silahtarını esir alarak önemli bir zafer elde etmiştir. II. Joscelin, Konya'da bulunan Sultan Mesud'a damadının mağlubiyetini bir mektup ile "Bu senin damadının silahıdır. Onun başına gelenle senin başına bundan daha büyüğü gelecektir" bildirmesi ile evliliğin muhtemelen 544/1149 yılında veya daha önce bir tarihte yapıldığını göstermektedir.¹⁹⁴ Bir diğer görüş ise evliliğin 545/1150 yılında Sultan Mesud'un Tell-başir seferi esnasında gerçekleştiği bilgisi yer almaktadır.¹⁹⁵

¹⁹² Niketas, *Historia*, 36./ Müneccimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 17.

¹⁹³ Gülay Ögün Bezer, "Sultan I. Mesud ve II. Kılıç Arslan Dönemi", *Türkiye Selçuklu Tarihi*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 63.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 390-393./ Kesik, *I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, 101.

¹⁹⁵ Abu'l-Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 388.

2.5. II. Kılıç Arslan Dönemi (550/1155-588/1192)

2.5.1. II. Kılıç Arslan'ın Evlilikleri

Sultan Mesud Kilikya seferinden dönüp hastalanarak 550/1155 yılı güz mevsiminde vefat edince yerine oğlu Elbistan meliki II. Kılıç Arslan geçmiştir. Saltanatının ilk dönemlerinde kardeşleri arasında taht kavgaları baş gösterdi. İlk önce yakışıklı ve liyakatli olarak anılan ortanca kardeşini bertaraf etti. Şahin Şah kendisine ait Ankara ve Çankırı bölgelerinde harekete geçti. Sivas hükümdarı Dânişmendli Yağıbasan'da bunu fırsat bilerek Kayseri bölgesine büyük bir ordu ile girdi. İki ordu arasında kan dökülmeden mütareke yapıldı.¹⁹⁶ Diğer taraftan Anadolu'daki Türk birliğini yeniden düzenleyerek Bizans'a karşı mücadelelerini sürdürmüştür. 11 Rebûlevvel 572/ 17 Eylül 1176'da meydana gelen Miryokefalon savaşı¹⁹⁷ ile Türklere Malazgirt zaferinden (463/1071)¹⁹⁸ sonra ikinci bir büyük zaferi kazandırmıştır.¹⁹⁹

Sultan II. Kılıç Arslan'ın ilk evliliğinin hangi tarihlerde gerçekleştiği bilinmemekle birlikte Bizans sarayından gayrimüslim bir kadınla evlendiği bilinmektedir. Sultan Kılıç Arslan'ın eşinin kim olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi olan Hatun'un Bizans İmparatorluğu hanedanına mensup olduğu yönündedir. Kılıç Arslan bu Hatun ile muhtemelen Bizans ile dostluk dönemlerinde 558/1162 yılında evlendiği kabul edilebilir.²⁰⁰ Diğer bir görüşe göre Rum olduğu sanılan Sanavber Hatun, II. Kılıç Arslan'ın azatlı cariyesi olup oldukça bilgin, dindar, hayır müesseselerinin inşasına katkıda bulunan varlıklı bir kimsedir.²⁰¹

¹⁹⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 223-224.

¹⁹⁷ Mehmet Akif Ceylan, "Miryokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 187, (2010): 159-196./Yusuf Ayönü, "Miryokephalon Savaşının Bizans İmparatorluğunun Açısından Ne İfade Ettiğine Dair Bazı Düşünceler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, (2014): 139-148./ Tunay Karakök, "III. Haçlı Seferine Bir Adım Kala: Miryokefalon Savaşı (17 Eylül 1176)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, (2014): 192-211./ Kemal Turfan, "Miryokephalon Savaşının Yeri Üzerine Yeni Araştırmalar", içinde *X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986*, (Ankara: TTK, 1991), 1117-1161./ Ali Öngül, "Anadolu'nun Tapusu: Miryokefalon Savaşı 17 Eylül 1176", *Askeri Tarih Bülteni*, 16 (1984): 67-70./ Kemal Göde, "Anadolu'nun Vatanlaşmasında Myriokephalon Zaferinin Yeri ve Önemi", içinde *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, (Denizli: Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayınları, 1997), 47-50.

¹⁹⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi I*, (Ankara: TTK, 2008), 58-59.

¹⁹⁹ Münecimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 21./ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, (Ankara: TTK, 2006), 361./ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, 126./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 234-235./ Feridun Dirimtekin, "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", *Malazgirt Armağanı*, (Ankara: TTK Yayınları, 1972), 252.

²⁰⁰ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164 – 1211) Gazi-Şehit*, (Ankara: TTK Yayınları, 1997), 7.

²⁰¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.315.

576/1180 yılında Bizans İmparatoru Manuel'in ölümü sonrasında İmparatorlukta iç isyanlar başlamıştır. Merkezi otoritenin zayıflaması ile Bizanslı bazı feodal beyler bağımsızlık mücadelesi vermeye başlamıştır. Bunlardan biri olan Theodore Mangaphas kontrolün bir kısmını sağlayarak Gıyaseddin Keyhüsrev'in iznini alarak topladığı Türkmen paralı askerleri ile bazı Bizans şehirlerine zarar vermiştir.²⁰² Uluborlu meliki (585/1189) olan Gıyaseddin Keyhüsrev, Bizans ile ilişkilerini annesinin de Bizanslı olmasından dolayı iki devlet arasındaki diplomatik bağların güçlenmesine katkı sağlamıştır. İmparator Isaak Angelos, Keyhüsrev'e kaçan Selçuklu melikine gönderdiği hediyelerle birlikte bir elçi göndererek asi kumandan Mangaphas'ı istemiştir. İmparatorluk ile ilişkilerinin bozulmasını istemediğinden kumandan Mangaphas'a zarar vermemesi şartı ile teslim etmiştir. Onun bu hareketi kardeşleri tarafından iyi karşılanmamıştır.²⁰³ Bir diğer görüşe göre ise Kılıç Arslan'ın eşinin Bizans tekfurı Kaloyan'ın Despina'nın hemşiresinin kızı olduğu ifade edilmektedir. Ancak Keyhüsrev'in en küçük evlat olması Kaloyan'ın İmparator Yuannis Komnenos'un (512-1118/538-1143) bahis mevzu olamayacağına kanıttır. Ayrıca Sultan Kılıç Arslan'ın 558/1162 yılında İstanbul'da olduğu zamanda böyle bir evliliğin gerçekleşmesi oldukça zordur.²⁰⁴ Ayrıca Gıyaseddin Keyhüsrev'in İmparator Thedor'a sıkıntılı zamanlarda silah yardımı yaptığı dönemlerde Kraliçe Anna'yı kız kardeşi olarak tanıttığı bilinmektedir.²⁰⁵

559-1164/560-1165 yılları arasında Kılıç Arslan, Erzurum ve çevresindeki bazı şehirlerin hâkimi Saltuk (Salik) b. Ali b. Ebu'l Kasım'ın kızı ile evlenmiştir. Düğün için hazırlanan gelin alayı, çeyizle birlikte Kılıç Arslan'a gönderilmiştir. Ancak, bu süreçte Yağıbasan b. Dânişmend, gelin alayına baskın yaparak gelini ve yanındaki eşyaları ele geçirmiştir. Yağıbasan, ele geçirdiği gelini kendi kardeşinin oğlu Zünnûn b. Muhammed b. Dânişmend ile evlendirmek istemiştir. Fakihler gelinin İslam'dan çıkmasını (irtidat) istediler. Böylece gelin dinden çıkınca Kılıç Arslan ile olan nikâhı bozuldu. Tekrardan dine giren Hatun, Zünnûn ile evlendirildi.²⁰⁶ Bunu haber alan Sultan Kılıç Arslan

²⁰² Şahin Kılıç, "Yükselme Devri Selçuklu-Bizans İlişkileri", içinde *Türkler*, Editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6: 1079-1080./ Osman Çetin, "Anadolu'nun İslamlaşmasında Kadınların Rolü", içinde *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, (1993): 65.

²⁰³ Kılıç, *Selçuklu-Bizans İlişkileri*, 1080./ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 395-397.

²⁰⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 261-262.

²⁰⁵ Bruno Lehmann, "Theodor I. Laskaris 1204-22 ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3 (1971): 594.

²⁰⁶ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 333./ Mihail, *Süryani Mihail Vakayinâmesi*, 189-190.

ordusunu toplayarak Dânişmendoğlu'nun üzerine yürüdü. Ancak meydana gelen savaşta Kılıç Arslan mağlup olmuştu. Bizans'tan yardım istemek zorunda kalan Sultan, Nureddin Mahmud'un kardeşi Emir Miran'ı yanına alarak İstanbul'a gitti. İmparator tarafından hoş karşılanan Sultan Kılıç Arslan burada 80 gün²⁰⁷ kaldıktan sonra (558/1162) kendisine verilen değerli hediyeler ile geri döndü.²⁰⁸ Bizans ile ittifak kuran Sultan harekete geçerek bazı yerleri ele geçirdi. Yağlıbasan'ın o günlerde ölmesi üzerine Sultan Kılıç Arslan, Melik İbrahim b. Muhammed b. Dânişmend ile anlaşma yaptı.²⁰⁹

Sultan Kılıç Arslan'ın bir evlilik girişimi daha olmuştur. İtalya'da Bizans ve Alman imparatorları arasında çıkan ihtilaf nedeniyle Kılıç Arslan ve Friedrich Barbarossa arasında elçi ve hediyeler ile dostluk kurulmuştur. Hatta Sultanın, İmparatorun kızı ile evlenmesi kararlaştırıldığı ancak kızın ölümü ile evliliğin gerçekleşmediği bilinmektedir.²¹⁰

2.5.2. II. Kılıç Arslan'ın Melik ve Melikelerinin Evlilikleri

Sultan Kılıç Arslan uzun ve başarılı saltanat dönemlerinin sonuna doğru eski Türk feodal devlet anlayışına uyarak ülkeyi 11 oğlu arasında paylaştırdı (582/1186).²¹¹ Kutbeddin Melik Şah'a *Aksaray ve Sivas*, Rükneddin Süleyman Şah'a *Tokat ve yöreleri*, Nureddin Sultan Şah'a *Kayseri ve yöreleri*, Mugiseddin Tuğrul Şah'a *Elbistan ve Erzurum*, Muizeddin Kayser Şah'a *Malatya*, Muhyiddin Mesud'a *Çankırı, Ankara, Eskişehir ve Kastamonu*, Gıyaseddin Keyhüsrev'e *Kütahya, Uluborlu yöreleri*, Nasrüddin Berkayaruk Şah'a *Niksar ve Koyluhisar*, Nizâmeddin Argun Şah'a *Amasya*,

²⁰⁷ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 399. (Sultan'ın Bizans'ta misafir olarak kaldığı gün sayısı 8 olarak belirtilmiştir.)

²⁰⁸ Niketas, *Historia*, 81./ Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 334./ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, II*, (Ankara: TTK, 2008), 298-299.

²⁰⁹ Müneccimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 19./ Ali Öngül, "Saltuklular", içinde *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 6: 798./ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, 124./ Metin, "Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine", 54./ Sefer Solmaz, "Danişmedliler Devleti ve Kültürel Mirasları", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 182-183.

²¹⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 221.

²¹¹ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", içinde *İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: MEB Devlet Kitapları, 2001), 10: 381./ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, (Ankara: TTK, 1995), 446./ Aksarayı, *Müsameratü'l Ahbar*, 22./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 216-217./ Müneccimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 25'te ise ülkenin 12 oğlu arasında taksim edildiği söylenmektedir.

Arslan Şah'a *Niğde*, Sancar Şah'a *Ereğli ve güney uç bölgesi* atanmıştır.²¹² Sultan Kılıç Arslan'ın 11 oğlunun yanı sıra Selçuka Hatun, Gevher Nesibe Hatun, İsmeti Hatun ve ismi bilinmeyen 1 kızı olmak üzere toplam 4 kızı bulunmaktadır.

2.5.2.1. Kutbeddin Melik Şah ile Muizzeddin Kayser Şah'ın Evliliği

Sultanın devlet taksiminden sonra oğulları arasında saltanat mücadeleleri başladı. Yaptığı taksimden pişman olan Kılıç Arslan ülkeyi oğlu Kutbeddin Melik Şah'ın elinde toplamak istedi. Hatta onu Selâhaddîn Eyyûbî'nin kızı ile evlendirmeyi dahi düşünmüştü.²¹³ Ancak saltanat ihtirasında olan diğer oğullarının kardeşinin veliahtlığına karşı çıkmaları ile bu düşüncesinden vazgeçmiştir.²¹⁴ Kutbeddin Melikşah veliahtlığı aldıktan sonra babasını tahakkümü altına alarak faaliyetlerini kısıtlamıştı. Ayrıca Malatya'yı da kardeşinden alarak kendisine teslim etmesi için zorlamıştı. Bunu duyan Muizzeddin Kayser Şah korkarak Selâhaddîn Eyyûbî'nin yanına sığınmıştı. Bu sığınma sonrasında Muizzeddin Kayser Şah'ı, yeğeni el-Melikü'l-Adil'in kızı ile 100.000 dinar mehir karşılığında evlendirdi.²¹⁵ Diğer oğulları bunu duyunca ellerindeki yerleri teslim etmek istemeyerek itaatten çıktılar.²¹⁶ Sonunda Kılıç Arslan en küçük oğlu Uluborlu meliki Gıyaseddin Keyhüsrev'i veliaht ilan etti. Bu dönemde 583/1187 yılında Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Kudüs'ü işgal etmesi üzerine, Avrupa'da tekrar harekete geçen Alman imparatoru ile İngiltere ve Fransa krallarının idaresindeki III. Haçlı ordusu Selçuklu ülkesine doğru ilerlemişti. Sultan Kılıç Arslan Haçlı ordusuna karşı Friedrich Barbarossa ile dostluk ilişkileri yürütmüştür. Sultan buna rağmen Akşehir'deki Türkmen mağlubiyeti sonrasında Haçlıların Konya'ya girip tahribat ve yağmalarını önleyememişti.

²¹² Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü 'i-Şefik ve 'l-Hafidü 'l-Halik (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*, trc. Ali Ertuğrul, (Ankara: TTK, 2015), 1: 439./ Vladimir Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, trc. A. Yaran, (İstanbul: Onur Yayınları, 1988), 297./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 446.

²¹³ Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah*, 38./ Ramazan Şeşen, *Selahattin Devrinde Eyyübîler Devleti*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1983), 47.

²¹⁴ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 583.

²¹⁵ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 574, 584./ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 458./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 227./ Bunun aksine Claude Cahen, 1187 yılı sonlarına doğru Kılıç Arslan'ın oğlu Kutbeddin'i, Selâhaddîn Eyyûbî'nin kızı ile nişanlandığını belirtmektedir. Ancak Selâhaddîn Eyyûbî'nin tek kızı olan Munise Hatun Selahaddin'in kardeşi el-Melikü'l-Âdil'in oğlu olan kuzeni (amcasının oğlu) el-Melikü'l-Kâmil ile evlenmiştir. Bknz: Ebu'l Fidâ, *el-Muhtasar fi ahhâri'l-beşer II*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997), 174./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 57.

²¹⁶ Müneccimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 26.

Oldukça hasta olan Sultan 15 Şaban 588/ 26 Ağustos 1192 yılında 80 yaşında iken vefat etti.²¹⁷

2.5.2.2 Muhyiddin Mesud'un Evliliği

Kaynaklarda II. Kılıç Arslan'ın oğlu Muhyiddin Mesud hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Rükneddin Süleyman Şah ile Muhyiddin Mesud arasında meydana gelen saltanat kavgası anlaşmazlığı yüzünden araları bozulmuştu. Muhyiddin Mesud'un Ankara'da bağımsız hareket etmesi üzerine Rükneddin Süleyman Şah kardeşi üzerine hareket etti. Ankara muhasarasında karşılaşılan direniş ile muharebenin bir yıl kadar sürmesinin ardından Süleyman Şah, kardeşini ve onun iki oğlunu buradan çıkartarak öldürttü (600/1204). Süleyman Şah, kardeşi ve onun oğullarının vefatından sonra kendisi de sırt ağrısı nedeniyle vefat etti.²¹⁸ Bu bilgiler doğrultusunda Muhyiddin Mesud'un bilinen iki çocuğu bulunduğu en az bir evlilik yaptığını anlamaktayız.

2.5.2.3. Mugiseddin Tuğrul Şah'ın Evliliği

II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Mugiseddin Tuğrul Şah'ın bilinen iki evliliği olup bunlardan biri Mengüceklî Fahreddin Behramşah'ın kızı Melike Hatun ile 619/ 1223 yılı öncesinde gerçekleşmiştir.²¹⁹ Tuğrul Şah, Erzurum Selçukluları için önem arz eden Bayburt kalesini yeniden inşa etmiş ve bu kalenin kitabelerinde kullandığı gaza ve zaferlere ait olan (*muzaffer, kâfir ve müşriklerin kökünü kazıyan, mücahid*) unvanlar kullanması şimalden gelen tehditlere karşı aldığı tedbirlerin bir parçası olarak görünmektedir. Ayrıca kalede bulunan kitabelerden diğeri de bir burcun üzerinde olup eşi olan Melike Hatun'a ait olduğu bilinmektedir.²²⁰ Tuğrul Şah diğer evliliğini ise Ahlatşah Begtimur'un kızı ile yapmıştır.²²¹ Yaklaşık 23 yıl Erzurum melikliği yapan Tuğrul Şah'ın (599-1202/622-1225) en az 3 erkek çocuğu bulunmaktadır. Ayrıca Tuğrul Şah'ın Melike

²¹⁷ Aksarayı, *Müsameratü'l Ahbar*, 23./ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 582./ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, 129./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 447.

²¹⁸ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 485-486./ Selim Kaya, "Süleyman Şah II", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 105-108.

²¹⁹ Faruk Sümer, "Mengüçöklüler", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 138-142./ Faruk Sümer, "Mengüçöklüler", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 7: 711-718./ Abdurrahim Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, (İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936), 245.

²²⁰ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1986), 38.

²²¹ Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, (Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1992), 45./ Gonca Sutay, *Anadolu'da Moğol İstilasının Başlangıcı ve Kadim Şehir Erzurum*, (Ankara: İksad Yayınevi, 2020), 53.

Adile adında bir kız kardeşi bulunmaktadır. Melike'ye ait 629/1232 tarihli Uluborlu'da inşa edilen camiinin kapısında bir kitabe bulunmaktadır.²²²

2.5.2.3.1. Rükneddin Cihan Şah'ın Evliliği

Mugiseddin Tuğrul Şah'ın büyük oğlu Rükneddin Cihan Şah (622-1225/ 627-1230) babasının 622/1225 yılında vefat etmesinin ardından onun yerine geçmiştir. Ayrıca Cihan Şah'ın Gürcü kraliçesi Rusudan ile evlilik yaptığı bilinmektedir. Tuğrul Şah'ın ismi bilinmeyen diğer oğlu ise Alaeddin Keykubad'ın Erzurum seferi sırasında görülmektedir. Kaynaklarda Rükneddin Cihan Şah'ın kardeşinin şehri müdafaaya hazırlandığından bahsedilmektedir. Ancak Rükneddin Cihan Şah mukavemet edemeyeceğini anlayınca Selçuklu sancağını şehrin burçları üzerine dikmişti. Ertesi gün Erzurum'a giren Alaeddin Keykubad, esir olan Cihan Şah'ı serbest bırakmıştı.²²³

Rusudan 585/1189 yılında Gürcü kraliçesi Tamara²²⁴ ile David Soslan'ın evliliğinden dünyaya gelmiştir. Annesi Tamara'nın saltanatının sona ermesinin ardından kardeşi George Laşa (609/1212-620/1223) tahta oturmuştur. George Laşa, 13 yaşında tahtada oturan Gürcü Kralı olarak bilinir. Moğollarla mücadelesi sırasında hastalanan Kral Giorgi Laşa, kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. Kakheti'nin Velistskhe köyünde karşılaştığı bir kıza âşık olan Kral Giorgi, bu ilişkiden David adında bir oğlu olmuştur. Ancak David'in, kilise nikâhı olmadan dünyaya gelmesi ve yaşının küçük olması, bölgenin ileri gelenleri tarafından tahtın yasal varisi olarak kabul edilmesi engellenmiştir. Taht krizi henüz çözülememişken, Kral Giorgi'nin kız kardeşi Rusudan (620/1123-645/1247), fırsatı değerlendirerek tahtı ele geçirmiştir.²²⁵ Gürcü kraliçesi

²²² Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri -Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm, 35./ Abdullah Bakır, "Ortaçağ'da Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2013): 62./ Şevki Duymaz, "Uluborlu Alâeddin Camii", *Vakıflar Dergisi*, 32 (2010): 71.

²²³ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 42.

²²⁴ Kraliçe Tamara, Gürcü Kralı III. George (1156-1184) ile Oset Kralı'nın kızı Burduhan'ın evliliğinden dünyaya gelmiştir. Gürcü kraliçesi Tamara babası III. George'un ölümünden sonra 1178 yılında Tiflis yakınlarındaki İsan Kalesi'nden başkent Tiflis'e gelerek tahta oturmuştur. Bknz.: Fahrettin Çiloğlu, *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, (İstanbul: Ant Yayınları, 1993), 355./Ahmet Özkan Melaşvili, *Gürcüstan Kültür, Edebiyat, Sanat, Tarih, Folklor*, (İstanbul: Aksiseda Matbaası, 1968), 84./ İbrahim Tellioğlu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009), 103-108./ Valeri Beygua, *Ahbazya Tarihi*, trc. P. M. Tuna, (İstanbul: Asyayın, 2000), 38.

²²⁵ Vasilii Viladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Nşr: Hakkı Dursun Yıldız, (Ankara: TTK, 1990), 432./ Müverrih Kiragos Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar", çev: Mahmud Kemal Ayas, *Türkiyat Mecmuası*, 5 (1938): 27-48./ Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi- Güney Kafkasya 1220-1346*, (İstanbul: Kitabevi, 2015), 37./ İsmail Mehmetov, *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009), 277./ Ayşe Beyza

Rusudan tahta geçtiğinde annesi kraliçe Tamara gibi soylular ve devletin ileri gelenleri kadın tek başına hükümdar olamaz diyerek ona eş aramaya başladılar. Bu dönemde Selçuklu hanedanı ileri gelenlerinden II. Kılıç Arslan'ın torunu Cihan Şah eş adayı olarak görülmekte idi. Yakışıklı, uzun boylu ve cesur olan Selçuklu şehzadesine talip olan Rusudan, Mugiseddin Tuğrul Şah'a, haber göndererek oğlu ile evlenmek için teklifte bulundu. Ancak Gürcü devletinin ileri gelen devlet adamları bu teklifi kabul etmeyerek "Kesinlikle buna razı olmayız. Bir Müslümanın başımıza geçip yönetimi ele geçirmesine asla göz yumamayız" dediler. Gürcülerin bu tavrı üzerine Mugiseddin Tuğrul Şah "Oğlum Hristiyan olacak ve o şekilde kraliçenizle evlenecektir" şeklinde mektup yazdı. Selçuklu şehzadesi babasının emri üzerine Hristiyanlığı kabul ederek Gürcü ülkesine yerleşti. Böylece Cihan Şah Gürcü hükümdar olarak ülkenin yönetimini ele geçirdi. Şehzadenin Hristiyanlığı kabul ederek evlenmesi, Gürcü hil'atı giyinmesi ve başında hac işareti bulunan bir serpuş taşıması bir Müslümanın taht arzusu ile din değiştirmesi kaynaklarda daha önce görülmemiş bir hadise olarak anlatılmaktadır.²²⁶

İbnü'l Verdi bu evliliği şu şekilde ele almıştır:

Gürcü hükümdarı vefat etti. Onların başında bir kadın vardı. Erzurum sahibi Mugiseddin Tuğrul Beğşah es-Selçuki elçi göndererek orada kendi adına hutbe okunmasını istedi. Fakat onlar, Hristiyan olmadığı takdirde böyle bir şey olmayacağını söylediler. Bunun üzerine Mugiseddin, oğlunu görevlendirdi ve o Kerec'e (Gürcü ülkesine) giderek Hristiyan oldu ve o kadınla evlendi. Fakat bu kadın Mugiseddin'in oğlu ile evlenmiş olsa da emrindeki kölelerden birine âşıktı. İbn Tuğrul Beğşah onları duysa da bir şey yapmaya gücü yetmiyordu. Bir seferinde haremine girdiğinde karısını o köle ile yatakta yakaladı. Bunun karşısında o sabredemedi ve çok kızdı. Karısı onu yakalatıp kalede hapsetti. Sonra yanına yakışıklılığı ile meşhur iki adam getirdi (Alan ailesinden) ve onlardan biri ile evlendi. Daha sonra kocası ile bütünü ile ayrıldı. Yine bu kadın Genceli bir Müslümana âşık olup onunla evlenmek istemiş, fakat o adam bunun teklifini kabul etmemiştir.²²⁷

Büyükcınar, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar", *Karen*, 3/4 (2017): 31-46.

²²⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 434.

²²⁷ İbnü'l Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 107-108.

Selçuklu şehzadesi ile Kraliçe Rusudan'ın 620/1223 yılında gerçekleşen bu evliliğinden Tamara adında bir kızı ile David adında bir oğlu dünyaya gelmiştir.²²⁸ Celâleddin Harezmşah Azerbaycan ve Arran'dan sonra Tebriz'i (622/1225) ele geçirip başkent yapmasının ardından Gürcüler kuzeye çekilmek zorunda kalmıştır. Harezmşah kalede esir olan Gürcü kraliçesi Rusudan'ın eski eşi Cihan Şah'ı serbest bırakmıştı.²²⁹ Nesimi bu durumu şu şekilde anlatılmıştır:

*Erzekırrum (Erzurum) Emiri oğullarından birini Hristiyan etmiş Gürcüstan Kraliçesi ile evlendirmişti. Sultan Tiflisi alınca bu delikanlı son seferinde, şeytana uymuş Gürcülerin yanına avdet eylemiş. Tiflis az ve kuvvetsiz bir asker elinde olduğunu haber vermişti. Sultanın yokluğundan, askerin azlığından ve kendi başına taraftarlarından gayrete gelen Gürcüler toplayabildikleri atlı ve yayalarla Tiflis üzerine yürüdüler. Korkaklığı ile tanınmış olan Kara Melek diğer emirler Tiflis'i hemen terketti.*²³⁰

Müellifin *Kara Melek* şeklinde hitap ettiği Rusudan, şehrin işgalinin ardından Kartli bölgesinden Kutaisi'ye kaçmak zorunda kaldı.²³¹

2.5.2.4. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Tamara ile Evliliği

Alaeddin Keykubad döneminde Moğollar Sivas yakınlarındaki Kemaleddin Ahmed b. Rahat ribatına²³² kadar olan bölgeleri yağma etti. Bunun üzerine Sultan, Kemaleddin Kamyar komutasındaki orduyu Moğolların durumunu kontrol etmesi için Sivas'a gönderdi. Kemaleddin Kamyar Moğol kuvvetlerinin Azerbaycan'a gittiklerini öğrenince takipten vazgeçerek birkaç gün Erzurum'da kaldı.²³³ Kemaleddin Kamyar

²²⁸ Step'annos Orbelean, *Step'annos Orbelean's History of the State of Sisakan*, çev. Robert Bedrosian, (New Jersey, 2015)./ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, çev. Hrand D. Andreasyan, yayına haz. Erdoğan Merçil, (Ankara: TTK, 2003), 410, 374-376./ Ayşe Beyza Büyükcınar, "Gürcü-Moğol İlişkilerinin İlk Evresi: 1220-1247", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6 (2018): 267-282.

²²⁹ Celâlüttîn Harezemşâh, çev. Necip Asım Yazıksız, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1934), 69./ V. Minorsky, "Tiflis", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB, 2001), 12/1: 264-278./ Aydın Taneri, *Harezmşahlar*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 66./ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006), 295./ V. A. Gordlevsky, *Küçük Asya'da Selçuklular*, (Ankara: TTK, 2015), 40.

²³⁰ Nesevi, *Celâlüttîn Harezemşâh*, çev. Necip Asım Yazıksız, (İstanbul: MEB, 1934), 78.

²³¹ Nesevi, *Celâlüttîn Harezemşâh*, 78.

²³² Sadi S. Kucur, "Rahatoğulları", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 410-411.

²³³ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l Alâ'îye fî'l-Umûri'l- Alâ'îyye I*, 420-421./ Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017), 576./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 396./ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, *Sorularla Selçuklular Tarihi, Osmanlılardan Önce Onlar Vardı: Türkiye Selçukluları*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 138./ Leo de Hartog, *Cengiz Han: Dünyanın Fethi*,

Erzurum'da kaldığı bu sürede Sivas'a yapılan Moğol seferinin Gürcü kraliçesinin kışkırtması ile gerçekleştiğini haber alınca “bu bahane bizim için yeterli” diyerek Erzurum valisi Mübarizeddin Çavlı ile Gürcü ülkesine doğru hareket etti. Kraliçe Rusudan, Hah, Nagah gibi pek çok kalenin işgal edildiğini görünce Kemaleddin Kamyar'a elçiler göndererek kendi emirlerinden bazılarının Selçuklulara karşı tutumlarından ve Moğol ordusunu Rum ülkesine yönlendirmelerinden dolayı af dileyerek barış teklifinde bulunmuştur. Ayrıca kraliçe “Selçuk sulbundan ve David soyundan gelen iffetli ve namuslu kızımızı ülke komşuluğu ve memleket yakınlığı dolayısıyla melik Gıyaseddin Keyhüsrev'in evlilik haremine girmesini” önererek bir evlilik teklifi de sunmuştur.²³⁴ Kemaleddin Kamyar teklifi Sultana bildirmiştir. Alaeddin Keykubad, Rusudan'ın teklifini olumlu karşılayarak oğlu Erzincan valisi Gıyaseddin Keyhüsrev ile Tamara'nın evliliğini de onaylamıştır. Böylece Sultan Selçuklu topraklarını kuzeydoğudan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı emniyete almış oldu.²³⁵

2.5.2.5. Selçuka Hatun'un Evliliği/ Evlilikleri

Selçuka Hatun ilk evliliğini Hısn-ı Keyfa ile Diyarbakır'daki diğer yerlerin hâkimi olan Nureddin Muhammed ile yaptı. Selçuka Hatun bir süre Nureddin Muhammed'in yanında kaldı. Ancak Nureddin Muhammed gönlünü şarkıcı bir kadına kaptırdı ve onunla evlendi. Bu evlilikten sonra Selçuka Hatun'a yüz çevirerek onu kendi haline terk etti.²³⁶ Bunu duyan Sultan Kılıç Arslan, Nureddin Muhammed'in üzerine yürüyerek kızına çeyiz olarak verdiği Malatya civarındaki Hanzit bölgesini almaya karar verdi.²³⁷ Bunun üzerine Nureddin Muhammed kardeşi İmadeddin Ebubekir ile Selâhaddîn Eyyûbî'ye sığınarak ülkesini korumasını istedi. Selâhaddîn Eyyûbî, Nureddin Muhammed ve kardeşini oldukça iyi ağırlayarak onlara kıymetli elbiseler, gerdanlıklar, elbise mahfazaları,

çev: Serkan Uzun, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003), 152./ Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi IV*, (Ankara: Akba Kitabevi Yayını, 1946), 57.

²³⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'ıye fî'l-Umûrî'l- Alâ'ıyye II*, 465-466./ Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, çev: Faik Reşit Unat, M. Altay Köymen, (Ankara: TTK, 1949), 1: 20-21.

²³⁵ Abu'l Farac, *Abul Farac Tarihi II*, 532./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 83-84./ Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi II*, (İstanbul: Berikan Yayınevi, 2013), 574.

²³⁶ Hısn-ı Keyfa hâkimi Nureddin Muhammed, Kılıç Arslan'ın kızı Selçuka Hatundan 1180 yılında boşanmıştır. Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vekayinamesi II*, 261./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 45.

²³⁷ Fahameddin Başar, “Artuklular”, içinde *Siyasi-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1994), 8: 251./ Ramazan Şeşen, “İmade'd-din el-Kâtib İsfahan'ının Eserlerindeki Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar”, *SAD*, 3 (1971): 346.

mücevherat, Arap atları ve 100.000 dinar değerinde giysiler ve sayısı bilinmeyen atlar hediye etti.²³⁸

Selâhaddîn Eyyûbî bu konuda Kılıç Arslan'a elçiler gönderdi ancak anlaşma sağlanamadı. Selâhaddîn Eyyûbî savaş halinde bulunduğu haçlılar ile barış yaparak ordusuyla Kılıç Arslan'ın üzerine doğru yürüdü. Kılıç Arslan, Selâhaddîn Eyyûbî'nin ordusu ile yaklaşmakta olduğunu öğrenince emiri İhtiyaruddin Hasan b. Gabras'ı elçi olarak gönderdi. İhtiyaruddin Hasan ona "Nureddin benim kızıma şöyle şöyle yaptı; mutlaka ülkesine gitmeli ve ona haddini bildirmeliyim" dedi. Elçi Selâhaddîn Eyyûbî'nin yanına giderek tebliği ona ilette. Selâhaddîn Eyyûbî buna öfkelenerek, elçiye "Efendine de ki; kendinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, Malatya üzerine yürüyeceğim. Malatya'ya iki günlük mesafedeyim, oraya varmadan da atımdan inmeyeceğim, sonra da bütün ülkesine saldırıp elinden alacağım." dedi. Elçi bu işin çetin olduğunu anlayınca Selâhaddîn Eyyûbî'nin öfkesi geçtiğinde yeniden huzuruna gelerek meseleyi görüşmek için talebini bildirdi. Selâhaddîn Eyyûbî, İhtiyâreddîn Hasan'ın talebini kabul etti. Huzura çıkan İhtiyâruddîn Hasan şöyle dedi:

*Ey Efendimiz! Bu çirkin iş senin gibi bir Sultan'a yakışmaz! Sen Sultanların en büyük en şanlı en şöhretlilerinden birisin. Halkın senin Haçlılarla anlaşma yaptığını ve cihadı terk edip ülkenin çıkarlarını bir kenara ittiğini sana emrindeki halka ve bütün Müslümanlara faydalı bir işten yüz çevirdiğini, uzak-yakın her taraftan asker toplayıp, senin ve askerlerinin bir kahbe şarkıcı için yollara düşüp büyük masraflar ettiğini duyması kadar büyük bir kötülük düşünebiliyor musunuz? Yarın Allah Teâlâ'ya ne mazeret beyan edeceksiniz? Sonra Halife'nin, diğer Müslüman hükümdarların ve bütün halkın nezdindeki itibarı ne olur? Onlara bunu nasıl anlatırsın? Düşün ki, hiç kimse senin yüzüne karşı bunları söylemez; fakat meselenin böyle olduğunu bilmezler mi? Sonra farzet ki Kılıç Arslan öldü, bu kızı da beni sana gönderdi. O sana sığınıyor ve kocasından hakkını almamı istiyor. Zaten senden beklenen de budur bugün sen bunu reddedemezsin, dedi.*²³⁹

Buna karşılık Selâhaddîn Eyyûbî, İhtiyâreddîn Hasan'ın sözlerine karşılık:

²³⁸ Sobernheim, "Salah-Ad-Din Eyyûbî" içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları 2001), 10:104-106./Şeşen, "İmade'd-din el-Kâtib İsfahan", 268-270.

²³⁹ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev: Abdulkerim Özaydın, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 11: 371

*Vallahi sen haklısın! And olsun ki, mesele senin dediğin gibidir; fakat bu adam (Nüreddin) yanıma geldi ve bana yapıştı. Şimdi onu bırakırsam bu bana yakışmaz. Sen onunla görüş ve aranızdaki meseleyi dilediğiniz gibi halledin. Ben bu meselede size yardımcı olur ve onun yaptığı işin kötü olduğunu söylerim, diyerek aralarında müzakere ettiler.*²⁴⁰

Sonunda Nureddin'in bir süre sonra şarkıcı kadını uzaklaştırmasına ve eğer bunu yapmazsa Selahaddin'in ondan yardım eli çekmesine ve Kılıç Arslan ile Selâhaddîn Eyyûbî'nin, Nureddin'in aleyhine dönmesine karar verme şartı ile anlaştılar.²⁴¹ Selâhaddîn Eyyûbî oradan Suriye'ye, Nureddin Muhammed ise kendi ülkesine döndü. Anlaşmadaki süre içerisinde Nureddin Muhammed şarkıcı kadını uzaklaştırdı. Şarkıcı kadın Bağdat'a gitti ve ölünceye dek orada kaldı.²⁴²

Nureddin Muhammed 581/1185-86 yılında vefat edince Selçuka Hatun, Abbasi halifesi Nâsır-Lidînillâh ile evlendi.²⁴³ Selçuka Hatun 2 Rebiü'l-evvel 584/1 Mayıs 1188 yılında vefat edinceye dek halifenin yanında hürmet görerek kaldı. Rivayete göre;

Sultan Kılıç Arslan'ın kızı olan ve kendisine Halataita denilen Hatun, Mekke'yi ziyaret etmek üzere yola çıktığında Bağdat'a uğramıştı. Burada güzelliğinden bahsedilen Hatun, halifenin dikkatini çekmiş ve halife, onunla nişanlanmak üzere sarayının ihtiyar kadınlarını göndermişti. Ancak Halataita, evli olduğunu bildirerek özür diledi ve halife ile evlenmenin imkânsız olduğunu anlattı. Bağdat'tan ayrılarak Mekke'ye gitmeyi planlayan Hatun, halifeden korkarak Suriye yolu ile memleketine dönmeye karar verdi. Ancak Halife Nasir, onun bu şekilde hareket edeceğini önceden tahmin ettiği için, Mekke'yi ziyarete gidiyormuş gibi onun peşine bir grup atlı göndermişti. Hatun, yolunu değiştirmeye karar verince bu atlılar ona engel oldular ve zorla Bağdat'a geri götürdüler. Hatun, Bağdat'a ulaştığında kendisine kocasının ölmüş olduğu

²⁴⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11: 372.

²⁴¹ Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyûbî Münasebetleri", içinde *Türkler*, (Ankara: YTY, 2002), 5: 147-148.

²⁴² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 447-448./ Müneccimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 22-23./ Süryani Mihael, *Süryani Patrik Mihail'in Vekayinamesi*, 261./ Müneccimbaşı, *Cami'u'd-Düvel II*, 23./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 237-238./ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, 120./ Zerrin Günel, "Selçuklu Hizmetinde Gabras'lar ve Vezir İhtiyarüddin Hasan", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), 404./ Ramazan Şeşen, *Selahattin Eyyûbî ve Devri*, (İstanbul: İSAR Yayınları, 2000), 72./ Şeyhmus Nayır, "Artukluların Yaptığı Siyasi Evliliklere Dair Örnekler", içinde *Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), 533.

²⁴³ Bknz: Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 517.

*bildirildi. Kocası nasıl ölmüştü, bunu sadece Allah bilir. Halife Nasir, Hatun'u saraya çağırarak onunla evlendi.*²⁴⁴

Halife, Hatun'un vefatına o kadar üzüldü ki Bağdat'ın batısında bulunan kabri üzerine türbe yaptırdı. Türbenin çöl tarafına onun "er-Remle" adıyla meşhur ribatı bulunmaktadır. Kaynaklarda bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

*Nasır bu Hatun'u bütün varlığı ile seviyordu ve bu kadın Halat'taki sarayına benzer bir saray isteyince ondan sarayının vasıfları ve hususiyetleri hakkında malumat alarak geceleyin vezirini çağırttı ve yapılacak saray ve bahçenin planını verdi. Vezir derhal giderek 200 mimar ve 2000 işçi buldu, bunlar da lazım olan taşları ve harçları hazırlayarak her biri ayrı bir bölümde bütün gün çalıştı. Diğer taraftan eski sarayların kapıları sökülerek yeni saraya takılmış, bahçelerdeki ağaçlar yerlerinden çıkarılarak yeni bahçeye dikilmiş, velhasıl akşam olduğu zaman bütün işler bitmiş, halılar ve yaygılar yayılmış, lüzumlu eşyanın hepsi getirilmiş ve Halatlı Hatun yeni sarayına yerleşmişti.*²⁴⁵

2.5.2.6. İsmeti Hatun'un Evliliği/ Evlilikleri

Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı İsmeti Hatun Erzincan hükümdarı Mengüçük oğlu Fahreddin Behramşah²⁴⁶ (560/1165-622/1225) ile evlenmiştir. Kaynaklarda Selçuklu Sultanının damadı olarak bilinen Behramşah ile ilgili "Melik Fahrüddin Behram Şah ki damad-ı Sultan-ı rav'ez ahfad-ı Mengücek Gazi bud"²⁴⁷ ve "Melik Alaeddin Davud hayatını tamamladıktan sonra Melik Fahreddin Behram Şah bin Davud yerine geçti. Bu da Rum (Anadolu) Sultanı İzzeddin bin (II.) Kılıç Arslan bin Mes'ud'un kızıyla evlendi ve ondan destek görerek ona dayandı." şeklinde

²⁴⁴ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 517-518.

²⁴⁵ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 536./ Müneccimbaş, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 22-23./ Hasan Fehmi Turgal, *Anadolu Selçukluları Müneccimbaşına Göre*, (İstanbul: Türkiye Matbaası, 1935), 17.

²⁴⁶ Behramşah'ın en az iki evlilik yaptığı düşünülmektedir. Bunlardan biri İsmeti Hatun'dur. Ancak bazı kaynaklarda Behramşah'ın eşi İsmeti Hatun'un, II. Kılıç Arslan'ın kızı ve Tuğrul Şah'ın kız kardeşi olduğunu belirtilmiştir. Ariflerin Menkıbeleri adlı eserde İsmet Hatun hakkında "Bu kadın ismet ve iffette dünyanın Ayşe'si, dönemin Hatice'si idi. Veliliği ile de ün salmıştı." şeklinde bahsedilmiştir. (Ariflerin Menkıbeleri, 23-24). Behramşah'ın bu evliliklerinden 6 çocuğu dünyaya gelmiştir. Kızları Selçuk Hatun, Melike Hatun, Melike Turan Melek olup, oğulları Alaeddin Davud, Muzaffereddin Mehmet ve Selçuk Şah'tır. Behramşah, 1142-1227 yılları arasında 85 yıl süren Erzincan Melikliği döneminde 61 yıl boyunca yönetimde bulunmuştur. 1225 yılında vefat eden Fahreddin Behramşah'ın ardından, Erzincan tahtına oğlu Alaeddin Davud Şah geçmiştir. Bknz: Sümer, "Mengüçüklüler", 138-142./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 322./ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, (Ankara: TTK, 1990), 145.

²⁴⁷ İbn Bîbî, *el-Avamirü'l-Ala'îyye fi'l-Umuri'l-Ala'îyye*, haz. A. S. Erzi, (Ankara: TTK, 1956), 34.

geçmektedir.²⁴⁸ Gerçekleşen bu evlilik ile Fahreddin Behramşah ve Selçuklu hanedanı arasındaki bağların güçlenmesini sağlamıştır. Erzincan Behramşah döneminde önemli kültür merkezi haline gelmiştir. Özellikle Melik Fahreddin Medresesi, Kaledibi Kümbeti, darüşşifa ve Behramşah Türbesi, Mengücekler'in mimari yapısının önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Ancak Mengücek melikinın kaynaklarda sözü edilen zenginliğine rağmen günümüze kadar ulaşmış yapısı bulunmamaktadır. Kaynaklarda Bahaeddin Veled'in Bağdat'a gittiği dönemde Alaeddin Keykubad tarafından oraya gönderilen kimselerin onunla karşılaşması ve Konya'ya döndüklerinde Sultana Bahaeddin Veled'in büyüklüğünü anlattıklarından bahseder. Bahaeddin Veled'in Erzincan'dan geçtiğini öğrenen Behramşah'ın eşi İsmeti Hatun yollara düşerek onun geçeceği güzergâha gider. Bahaeddin Veled burada Behramşah ve eşi İsmeti Hatun'u müritliğe kabul etmiştir. Bunun üzerine Bahaeddin Veled, Behramşah'ın kendisi için burada yaptırdığı medresede 4 yıl kalarak hocalık yaptığı bilinmektedir.²⁴⁹ Ancak bu bilginin doğruluğu tartışmalıdır. Zira, Fahreddin Behrâm Şah'ın Bahâ Veled için medrese yaptırdığına dair diğer kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu rivayet, daha çok Eflâkî'nin anlatımıyla sınırlı kalmaktadır. Eflaki'de bu bilgi şu şekilde anlatılmaktadır:²⁵⁰

Şöyle rivayet ederler: Erzincan hükümdarı Fahreddin (Tanrı'nın rahmeti onun üzerine olsun) aydın gönüllülerden olup velilere inanırdı. Onun İsmetî Hatun adında bir de karısı vardı. Bu kadın iffet ve ismette dünyanın Ayşe'si, çağı ve zamanın Hatice'siydi. Veliliğiyle de meşhur olmuştu. Gayb âleminden ona, böyle bir dünya kutbunun şehrin yöresinden geçtiği malum oldu. Derhal bir yorga [rahvana yakın bir hızla giden] ata binerek Bahâ Veled'in arkasından yola koyuldu. Has köleler de hemen durumu Fahreddin padişaha bildirdiler. O da birkaç süvariyle İsmetî Hatun'un arkasından hareket etti. Erzincan, Akşehir yöresinde Bahâ Veled'e ulaştılar. Atlarından inerek yeri öptüler. Bahâ Veled

²⁴⁸ Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, 70.

²⁴⁹ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri I*, 14./ Ferruh Kayalan, "Geçmişte Erzincan Şehrinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II. Yüzyıl- M.S. XVII. Yüzyıl)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 9 (2017): 155.

²⁵⁰ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri I*, 79-80./ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsalar, Mevlânâ ve Etrafindakiler, trc. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 28-30./ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Mesnevî, trc. Adnan Karaismailoğlu, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 23./ Sultan Veled, İbtidâ-Nâme, çev. Abdülbâkî Gölpınarlı, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2014), 251- 254./ Seda Şat, *Ahmed Eflâkî'nin Menâkıbü'l-Ârifin Adli Eserine Göre Selçuklu Türkiye'sinde Türkler/Türkmenler, Moğollar, Ahiler ve Mevlevîler*, (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 57-58.

hazretleri onların gönüllerini aldı ve her ikisini de müritliğe kabul etti. Fahreddin padişah, Bahâ Veled'e Erzincan'a dönmesi için tam bir ciddiyetle hadsiz hesapsız yalvarmalarda bulunduysa da mümkün olmadı. Bahâ Veled sonunda şöyle buyurdu: "Eğer beni istiyor ve benim âşığımsanız, benim için bu şehirde bir medrese yaptırırsınız; böylece burada bir süre kalmak mümkün olur." Bunun üzerine Erzincan Akşehir'de onlar için bir medrese yaptılar. Tam dört yıl o medresede herkese ders verdi. Dünya kraliçesi (İsmetî Hatun) onun hizmetindeydi.

Bu dönemde Behramşah Selçuklu Devleti ile herhangi bir çatışma ortamına girmeyerek olumlu bir siyaset izlemiştir.²⁵¹ Ancak 585/1189 yılında II. Kılıç Arslan ile Sivas meliki olan oğlu Kudbeddin Melik Şah'ın arası bozulmuştur. Kılıç Arslan'ın veziri olan ihtiyar ed-Din Hasan, II. Kılıç Arslan'ı oğluna karşı kötüleyince iki taraf Kayseri'de karşı karşıya geldi. Ancak Selçuklu Sultanına hürmeten oğlu etrafında bulunan kalabalık dağıldı. Kudbeddin Melik Şah'ta Sivas'a dönerek babasına karşı herhangi bir saldırıda bulunmadı. II. Kılıç Arslan bu olaydan sonra oğlunun etrafında toplanan 4.000 Türkmen'in öldürülmesi emrini verdi. Bunun üzerine Behramşah arabuluculuk yaparak baba-oğul arasındaki dengeyi sağlamaya çalışmıştır (584/1188). Ayrıca veziri Hasan'ın azlini istemiştir. Mengücekoğulları²⁵² beyliği, Fahreddin Behramşah'ın ölümüne kadar (622/1225) ciddi bir tehdit unsuru oluşmadan Selçuklu devletine karşı izlediği siyaset ve kurduğu sıhriyet bağları ile başarılı bir politika yürütmüştür.²⁵³

2.5.2.7. II. Kılıç Arslan'ın İsmi Bilinmeyen Kızının Evliliği

II. Kılıç Arslan'ın ismi bilinmeyen bir diğer kızı olduğu ve Diyarbakır hâkimi melik Salih ile evli olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Halep hâkimi el-Melikü'z-Zahir'e yaptığı ziyaretinde soğuk karşılanmasından dolayı Diyarbakır'a doğru yola çıkan Gıyaseddin Keyhüsrev burada kız kardeşi ile görüşmüştür.²⁵⁴ Gıyaseddin Keyhüsrev Diyarbakır sınırına gelince Melik Salih hazırlıkları tamamlayarak kabile ile Sultanı

²⁵¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 61.

²⁵² Mengüçük/ Mengücek, Türkçe Mengü kelimesi ile 'cük' ya da 'cek' ekinden oluşmuştur. Mengü'nün anlamı sonsuz, ebedi anlamına gelmektedir. Bknz.: Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, (Ankara: TTK, 1990), 1./ Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, 27.

²⁵³ Ahmet Toksoy, "Mengücekleli Hükümdarı Fahreddin Behram Şah", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/3 (2020): 126.

²⁵⁴ Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah*, 102.

karşılamaya gitti.²⁵⁵ İhtişamlı bir şekilde karşılanan Sultan, Melik Salih’e teşekkür ettikten sonra “Allah senden razı olsun. Seni mükâfatlandırıp kötülüklerden korusun. Çocuklarını da afetlerden uzak tutsun. Verdiklerini alıp kabul ettikten sonra onları tekrar sana veriyorum. Allah malına bereket versin. Çok yiğit birisin. Padişahlar ve ülkeler seninle yücelsin. Taraftarların mutlu, düşmanların kahrolsun” buyurdu.²⁵⁶ Bu konuşmaların ardından sofralar kuruldu. Ziyafetten sonra kalabalık dağılınca Sultan Harem-i Hümayuna vararak kardeşini ziyarete gitti. Melike, Sultanı görünce sevindi. Gıyaseddin Keyhüsrev’e şöyle dedi:

*Cihan padişahı hiçbir şekilde hatır ülkesinin alanını, devletini kaybetmiş olmaktan dolayı kaderle doldurmasın. İnsanın durumunu perişan eden ve rahatı ve huzuru ortadan kaldıran endişeleri parlak düşüncesinin yanına sokmasın. Yıldızların şahının, yedi menzili dolaşmaktan usanmadığı gibi gezmekten usanıp sıkılmasın.*²⁵⁷ dedi.

Melike’nin Diyarbakır hâkimi Melik Salih ile evliliğinden kaç çocukları olduğu bilinmemektedir.

2.5.2.8. Gevher Nesibe Hatun’un Evliliği

II. Kılıç Arslan’ın İsmetüddin Gevher Nesibe Hatun (576/1180- 600/1204) adında bir kızı olup kiminle evlendiğine dair net bilgiler bulunmamaktadır. Ancak halk arasında efsaneleşen bir aşk hikâyesi vardır. Rivayete göre Gevher Nesibe Sultan saray baş sipahisine âşık olmuş ve onunla evlenmek istemiştir. Fakat ağabeyi Gıyaseddin Keyhüsrev buna razı olmayarak kız kardeşini saray pervanesi ile evlendirmek istemiştir. Bu nedenle kumandanı harbe göndermiştir. Bir süre sonra kumandanın şehit olduğu haberini duyan Nesibe Hatun üzüntüsünden verem olmuştur.²⁵⁸ Gıyaseddin Keyhüsrev kız kardeşinden özür dilemek için yanına geldiğinde Gevher Hatun ağabeyine:

Ben devasız bir derde düştüm, kurtulmama imkân yok. Hiçbir hekim derdime çare bulamadı, ben ahiret yolcusuyum. Eğer dilersen benim mal varlığımla adıma bir

²⁵⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fî'l-umûri'l Alâ'iyye Selçukname II*, çev: Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi, 1996), 73.

²⁵⁶ İbn Bîbî, *Selçukname II*, s.74.

²⁵⁷ İbn Bîbî, *Selçukname II*, s.74.

²⁵⁸ Ahmet Hulusi Köker, “Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 39-42./ Abdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, (Ankara: TTK, 1969), 65-67.

*darüşşifa yaptır. Bu darüşşifa bir yandan dertlilere şifa verilirken diğer taraftan devası olmayan dertlere şifa aransın. Burada ünlü cerrahlar ve hekimler yetişsin. Burada kimse bir kuruş ödemesin. Burası benim adıma vakıf olsun...*²⁵⁹ diyerek tüm servetini ve mal varlığını buraya bağışlamıştır.

Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci kez tahta çıktığında kız kardeşinin vasiyeti üzerine darüşşifayı iki yıl (603/1206) gibi kısa zamanda Kayseri’de inşa ettirir. Gevher Nesibe Hatun da medresenin içindeki türbeye gömülür.²⁶⁰ Hatun’un kesin ölüm tarihi bilinmemekle birlikte XII. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyıl başları arasında olduğu medresenin inşa edildiği tarihten çıkarılabilmektedir.²⁶¹

2.6. I. Gıyaseddin Keyhüsrev (İlk Saltanatı= 588-1192/593-1196, İkinci Saltanatı= Recep 601- Mart 1205/607-1211)

2.6.1. I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Evlilikleri

Sultan II. Kılıç Arslan’ın vefatının ardından kendinden sonra veliaht olarak en küçük oğlu Uluborlu ve Kütahya meliki Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıktı.²⁶² Ancak kardeşleri Gıyaseddin Keyhüsrev’in Sultanlığını kabul etmedi. Kardeşlerinden Tokat meliki Rükneddin Süleyman Şah ile Ankara, Çankırı, Kastamonu, Bolu meliki Muhyiddin Mesud onun için tehdit unsuru haline gelmişti. Bu melikler ilk yıllarda saltanat mücadelesi ile ilgilenmeyerek kendi bölgelerinde Bizans’a karşı politikalar uygulamıştır. Kardeşler arasında devam eden saltanat mücadelesinin yanı sıra Sultan Keyhüsrev’de Bizans’a karşı Menderes vadilerine karşı fetihler gerçekleştirmiştir. Bir süre sonra Rükneddin Süleyman Şah Selçuklu tahtı için mücadele girişimde bulunarak

²⁵⁹ Nebahat Gülcü Bulut, Hilal Sarı, “Dünyanın İlk Eğitim Hastanesi: Gevher Nesibe Şifaiyesi”, *Türk-İslam Tarihinde Yükseköğretim Selçuklu-Osmanlı Sınırında Gelenek ve Değişim*, ed. Mustafa Gençer, (Bolu: İzzet Baysal Ün., 2015), 44-45.

²⁶⁰ Afet İnan, *Kayseri’de Gevher Nesibe Şifaiyesi, Malazgirt Armağanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972), 1-7./ Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah*, 196./ Müjgan Cunbur, “Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler”, *Erdem*, 3/8 (1987): 343./ Mehmet Kemaloğlu, “XI- XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Darüşşifalar”, *Hikmet Yurdu, Düşünce -Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7/13 (2014), 296.

²⁶¹ Gevher Nesibe Hatun Darüşşifasının şifaiye bölümündeki giriş kapısındaki kitabeye göre yapımına 1204 yılında başlanmış, 1206’da bitirilip hizmete açılmıştır. Kazım Gürkan; Gevher Hatun’un 26-27 yaşlarında veremden öldüğünü belirtirken, Meltem Cunbur; Hatun’un 1165 yılında doğduğunu ve 37 yaşında iken öldüğünü belirtmektedir. / Kazım Gürkan, *Selçuklu Hastaneleri*, (Ankara: TTK, 1972), 37-38.

²⁶² Ali Sevim, “Keyhüsrev I”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 35: 346-348./ Osman Turan, “Keyhüsrev I”, içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 6: 613-620./ İbnü’l Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 9: 583-584./ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi Şehid*, (Ankara: TTK, 1997), 7.

Sultan Şah ve Melikşah'ın mülklerini (Aksaray, Sivas, Kayseri) ele geçirdi. Hazırlıklarını tamamlayan Rükneddin Süleyman Şah ordusu ile 593/1196 yılında Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in üzerine yürüdü. Konya'da 4 ay savunmada kalan Sultan ağabeyi Süleyman Şah ile sefer masraflarının (Na'l-baha)²⁶³ karşılanması karşılığında anlaşma yapmak istedi. Ancak Süleyman Şah'ın tahttan vazgeçmeyeceğini anlayan Sultan yeniden anlaşma teklifinde bulundu. Anlaşmaya göre Sultan Keyhüsrev ve maiyetinde bulunanların hayatına zarar verilmemesi ve istedikleri yere gitmelerine müsaade edilmesi halinde şehri ve saltanatın teslimini sağlayacaklarını bildirdiler. Şartları kabul eden Süleyman Şah, kardeşi Keyhüsrev ile ahitname imzalayarak tahtı terk etti. Böylece şehre giren Rükneddin Süleyman Şah 593/1196 yılında tahta çıktı.²⁶⁴ İkinci kez Gürcistan seferine katılırken 6 Zilkade 600/ 6 Temmuz 1204'te vefat Süleyman Şah'ın yerine henüz çocuk yaşta olan oğlu III. Kılıç Arslan tahta çıktı. Yaklaşık 8 ay tahtta kalan Sultan III. Kılıç Arslan döneminde herhangi bir toprak kaybı yaşanmayarak devletin kudreti ve bekası babası döneminde olduğu gibi devam ettirilmiştir. Ancak III. Kılıç Arslan'ın tahta çıkmasına karşı Emir Mübarizüddin Ertokuş, Selçuklu hizmetinde olan Dânişmendli beylerinden Zahirüddin İli, Bedreddin Yusuf, Muzafferuddin Mahmud, Gıyaseddin Keyhüsrev'i yeniden tahta çıkartmak için birtakım faaliyetlerde bulundular.²⁶⁵ Gıyaseddin Keyhüsrev 602/1205 yılında önce Uluborlu'ya daha sonra ordusuyla birlikte Konya'ya giderek muhasaraya başladı. Böylece Gıyaseddin Keyhüsrev 9 yıl süren gurbet hayatının ardından Recep 601/ Mart 1205 yılında Konya'ya gelerek yeniden tahta çıktı.²⁶⁶

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk evliliğinin ne zaman gerçekleştiği tam olarak bilinmese de Uluborlu meliki olduğu dönemde evlendiği muhtemeldir. Sultanın ilk eşinin Müslüman bir Hatun olduğu bilinmektedir. Eskişehir Seyitgazi ilçesinde bulunan türbedeki kişinin Ümmühan Hatun olduğu düşünülmektedir. Kaynaklarda bu Hatun'dan

²⁶³ Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, (Ankara: TTK, 2005), 227- 229./ Erdoğan Merçil, "Na'l Baha ve Kullanışına Dair Örnekler", *Belleten*, 60/227 (Nisan 1996): 21-32.

²⁶⁴ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10: 68-69./ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 486./ Aksarayı, *Müsamematü'l Ahbar*, 31./ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye*, 15./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 211, 238./ Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah*, 49-50./Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Hanedan Mensupları", içinde *XI. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: TTK Bildiriler, 1994), 6: 715-717.

²⁶⁵ Ali Sevim, "Kılıçarslan III", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 403./ Osman Turan, "Kılıç Arslan III", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 6: 703./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 451.

²⁶⁶ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10: 68./ Müstevfi, *Tarihi Güzide*, 380./ Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 452.

Sultan Hatun/ Selçuk Hatun olarak da bahsedilmektedir. Ümmühan Hatun'un 604/1207-1208 yılında gördüğü bir rüya neticesinde oğlu Alaeddin Keykubad'a bu türbeyi yaptırmıştır.²⁶⁷ Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in Ümmühan Hatun ile olan bu evliliğinden İzzeddin Keykavus ile Alaeddin Keykubad adında 2 oğlu olmuştur.²⁶⁸ Rükneddin Süleyman Şah'ın tahtı ele geçirmesi ile Konya'yı terk eden Gıyaseddin Keyhüsrev henüz küçük yaşta olan oğullarını sarayda unutmuştur. Yeğenlerine iyi davranarak onlara şefkat gösteren Süleyman Şah, onlara çokça para ve değerli eşyalar vererek atabeyleri Seyfeddin Ayaba'nın yanında birkaç has adamı ile babalarının yanına gönderdi.²⁶⁹

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in diğer evliliği ise ağabeyinin tahtı ele geçirmesinden sonraki süreçte olmuştur. Gıyaseddin Keyhüsrev yeniden tahtı elde etmek ümidiyle önce Ermenilere ardından Eyyûbî hükümdarının yanına Halep'e gitti. Ancak beklediği desteği göremeyen Keyhüsrev, Trabzon üzerinden İstanbul'a geçerek Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos'un himayesine sığındı.²⁷⁰ Gıyaseddin Keyhüsrev, Latinlerin İstanbul'u işgal ettiği (600/1204) dönemde, Bizans İmparatoru III. Aleksios tarafından Komnenoslar hanedanına mensup Mavrozomes'in yanına gönderilmiştir.²⁷¹ Gıyaseddin Keyhüsrev adaya geldiğinde büyük asilzadelerden Manuel Mavrozomes'in kızı ile evlendi. Siyasi amaçlar ile gerçekleştirilen bu evlilik ile Gıyaseddin Keyhüsrev'in

²⁶⁷ Baykara, I. *Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi Şehid*, 7./ Yavuz Selim Burgu, *Anadolu Selçukluları Alaeddin Keykubad ve Zamanı*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 81./ Seval Orhan Dündar, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Evlilik 1075-1308*, (İstanbul: DBY Yayınları, 2021), 66-67./ Yılmaz Önge, "Seyyid Battal Gazi Külliyesinde Sultan Hatun Türbesi", *Önasya*, 5/57 (1970): 56./ Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar", *Vakıf Kuran Kadınlar*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bezmîâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 2019), 25.

²⁶⁸ Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 80.

²⁶⁹ Rükneddin Kılıç Arslan, Melik İzzeddin Keykavus ile Melik Alaeddin Keykubad'ı yanına çağırarak her ikisini de bağrına bastı, yanaklarından öptü. Sonra onlara hitaben, "Eğer yanımda kalırsanız sizi canımdan daha üstün tutarım. Sizi öyle mutlu ederim ki, kötü olayların kabından, günlerinizin damağına ve ağzına mutsuzluk acılığı dökülmez. Hatta sabah rüzgârı bile izinsiz olarak sancağınızın üzerinden geçemez. Hazineimde ve evlerimde bulunanlar sizin kıymetli arzularınıza ve aziz isteklerinize feda olacak. Eğer baba özlemi duyar, ayrılığa dayanamazsanız, istediğiniz zaman selamete eş ve mutluluğa arkadaş olarak sizi onun yanına gönderirim" dedi. Ancak atabegler daha önce şehzadelere "Eğer Sultan böyle bir şeyi dile getirirse, 'İyiliklerine ve nimetlerine güvendiğimiz padişahımız, kullarına zararlı şeyi buyurmaz. Engin cömertliği, şanının yüceliği ve kullarının hakkına riayet etmesi gibi özelliklerinden dolayı verdiği sözün bin katını dahi yapacağına inanıyoruz. Fakat babamızın ayrılığına dayanamayız deyin' diye nasihatle bulunmuşlardı. Bknz: İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'îyye fi'l-umûri'l Alâ'îyye I*, 66./ Kaya, I. *Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah*, 66.

²⁷⁰ Sevim, "Keyhüsrev I", 346./ Yurdağül Özdemir, Ali Baş, "Anadolu Selçuklu Devleti'nde Bizans Kökenli Bir Aile: Maurozomes Ailesi ve Anadolu'daki Eserleri", içinde *Güncel Sosyal Bilimler Araştırmaları III* (Ankara: Vadi Matbaacılık, 2021), 106.

²⁷¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'îyye fi'l-umûri'l Alâ'îyye I*, 76.

yeri sağlamlaştırmıştır. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bu Hatun ile olan evliliğinden Celâleddin Keyferidun adında bir oğlu olmuştur.²⁷²

I.Gıyaseddin Keyhüsrev, 600/1204 yılında Haçlıların İstanbul'u işgal etmesi üzerine, İmparator'un artık kendisini koruyamayacağını anlayınca kayınpederinin yanına giderek ona sığındı.²⁷³ Daha sonra Süleyman Şah'ın vefatı ile devletin ileri gelenleri durumu Keyhüsrev'e bildirmek ve onu ülkeye davet etmek üzere elçi olarak Hacib Zekeriya'yı görevlendirdiler. Hacib Zekeriya, Mavrozomes'in idaresindeki bölgeye gelerek Gıyaseddin Keyhüsrev'in misafir olarak kaldığı sarayı bularak onunla görüştü. Ağabeyinin vefatı nedeniyle 3 gün yas tutan Gıyaseddin Keyhüsrev daha sonraki günlerde kayınpederine durumunu anlatarak ülkesine gitmek istediğini bildirdi. Buna karşılık Mavrozomes, damadına Sultan olması için her türlü destek ve yardımı yapacağını ve damadının hizmetinde olacağını söylemiştir. Konya'ya giderek ülke yönetimini (602/1205) ele alan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev devlet işlerini düzene koydu ve kayınpederi Mavrozomes'in adamlarına da makamlarına göre hilatlar, bağışlar, hediyeler verdi.²⁷⁴

Aynı zamanda Gıyaseddin Keyhüsrev'in kayınpederi Mavrozomes'in Bizans İmparatorluğuna ait Menderes bölgesinin bazı yerlerini Türklerle fethettiği bilinmektedir. Bu nedenle Sultan Keyhüsrev kayınpederine Lâdik (Denizli), Honaz (Kadınhisar) ve Menderes vadisini içine alan Ege Denizine kadar uzanan bölgeyi Mavrozomes'e vererek burada kendisine ait bir beylik oluşturmuştur. Ancak kısa bir süre sonra Theodoros Laskaris (Vasilyus), Mavrozomes'i ağır yenilgiye uğrattınca damadının yanına gelerek Selçuklu Devletinin hizmetinde kumandan olarak görev yapmıştır.²⁷⁵

²⁷² Baykara, I. *Gıyaseddin Keyhusrev*, 47./ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Meşkûresi Tarihi*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1988), 149./ DüNDAR, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Evlilik*, 69./ Bahsi geçen adanın Marmara (Mağrib) yakınlarında olduğu yazılmaktadır. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 293.

²⁷³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye*, 111./ Merçil, "Bizans'ta Hanedan Mensupları", 715./ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 384-386./ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (İstanbul: Dünya Yayınları, 2007), 167-182./ Charles M. Brand, "The Turkish Element in Byzantium Eleventh Century Centuries", *Dumbarton Oaks Paper*, 43 (1989): 12.

²⁷⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye*, 120./ Kaya, I. *Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah Dönemi Selçuklular Tarihi (1192-1211)*, 119./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 288./ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 297. / Clement Huart, *Epigraphie Arabe, D'asie Mineure*, (Paris: Imprimerie Paul Lemare, 1895), 60.

²⁷⁵ Mavrozomes, I. Gıyâseddin Keyhürev öldükten sonra Selçuklu Devletinde Emir-ül Ulema, Çaşnigir ve gulâmhânede görev yaparak devlet için önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bknz: Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, 210-211./

Diğer taraftan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, tahta geçtiğinde ilk olarak büyük oğlu İzzeddin Keykavus'a Malatya'yı ikta etti. Ayrıca, Şeyh Necmeddin İshak'ı da oğlunu yetiştirmesi için onun yanına gönderdi. Diğer oğlu Alaeddin Keykubad'a Tokat vilayetini verirken, en küçük oğlu Celâleddin Keyferidun'u da Koyulhisar'a melik olarak tayin etti.²⁷⁶

2.6.2. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Melik ve Melikelerinin Evlilikleri

Gıyaseddin Keyhüsrev'in İzzeddin Keykavus, Alaeddin Keykubad, Celâleddin Keyferidun adında 3 oğlu bulunmaktadır. İzzeddin Keykavus ilk evliliğini Nizâmeddin Yağıbasan'ın oğlu Muzafferuddin Mahmud'un kızı Raziye Devlet Hatun ile yapmıştır. İkinci evliliğini Selçuklu tahtına oturduktan sonra Emir Mübarizeddin Ertokuş'un aracılığı ile aynı zamanda halasının da kızı olan Mengücekli hükümdarı Fahreddin Behramşah'ın kızı Selçuk Hatun ile 613/1216-1217 yılında gerçekleştirmiştir.²⁷⁷

Alaeddin Keykubad ise 2 evlilik gerçekleştirmiş olup ilki 617-618/1221 yılında Mahperi Hatun ile olan evliliğidir. Bu evliliğinden Gıyaseddin Keyhüsrev adında bir oğlu ve ismi bilinmeyen bir kızı olmuştur.²⁷⁸ Sultan Alaeddin Keykubad'ın ikinci evliliği ise 624/ 1226-1227 yılında Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Âdil'in kızı Adiliye Hatun ile gerçekleştirmiştir. Sultanın, Melike Adiliye Hatun'dan İzzeddin Kılıç Arslan, Rükneddin Süleyman ve Melike adında 3 çocuğu olmuştur.²⁷⁹ Kaynaklarda küçük oğlu Celâleddin Keyferidun'un kaç evlilik yaptığı ve çocuğunun olup olmadığı hakkında malumat bulunmamaktadır.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 3 oğlunun yanı sıra ismi kaynaklarda belirtilmeyen en az bir kızı bulunmaktadır. Sultanın 607/1211 yılında vefat etmesinin ardından yerine oğlu I. İzzeddin Keykavus tahta çıkmıştır. Ancak kardeşler arasında

Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 293./ Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, (Konya: Kömen Yayınları, 2005), 40./ Mikail Bayram, "Türkiye Selçukluları Uç Beyi Denizlili Mehmet Bey", içinde *Türkler*, Editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6: 480-481./ Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, 35./ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Manuel Mavrozomes ve Türkiye Selçuklu Devletine Hizmeti", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18 (2017): 249-265.

²⁷⁶ Sevim, "Keyhüsrev I", 376-348./ Müneccimbaşı, *Camiu'd-Düvel*, 36./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 275./ Salim Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25 (2009): 5.

²⁷⁷ Müneccimbaşı, *Camiu'd-Düvel*, 52./ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 200.

²⁷⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 270-272.

²⁷⁹ Müneccimbaşı, *Camiu'd-Düvel*, 94.

meydana gelen taht kavgaları üzerine Alaeddin Keykubad kardeşine karşı harekete geçti. Kuşatmanın uzaması, mühimmat ve erzakın azalması ile Sultan, Çaşnigir Emir²⁸⁰ Mübarizeddin Çavlı, Emir Meclis Mübarizeddin Behramşah ve Emir-i Ahur²⁸¹ Zeyneddin Başara ile görüşerek Konya'ya gitmeye karar verdiğini söyledi. Ancak emirler bu düşüncenin tehlikeli bir hareket olduğunu söyleyerek sabırlı olmasını tavsiye ettiler. Kayseri yöneticisi ve subaşı Celâleddin Kayser durumu öğrenince Sultanın yanına giderek “Eğer padişahımız kutlu haremine gider, kadın takılarından kıymetli bir takıyı getirirse hemen bu gece aklımdan geçenleri uygulamaya koyar, amaca ulaşmak için çaba harcarım” dedi. Sultan bunun üzerine hareme giderek 12.000 Mısır dinarı değerinde mücevheri kız kardeşlerinden alarak Celâleddin Kayser'e verdi. Emir Celâleddin Ermeni Tekfuru ile görüşerek mücevheri Tekfurun önüne koydu. Ondan Alaeddin Keykubad'a yardımını kesmesini buna karşılık 1. İzzeddin Keykavus tahtta olduğu sürece ülkesine saldırmayacağını söyledi. Böylelikle aralarında anlaşma sağlanarak ahitname imzalandı. Aynı zamanda bu bilgidен hareketle I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in en az bir kızı olduğu kanısına varabilmekteyiz.²⁸²

2.7. Rükneddin Süleyman Şah (592 /1196- 600/ 1204)

2.7.1. Rükneddin Süleyman Şah'ın Evliliği/Evlilikleri

II. Kılıç Arslan 580/1184 yılında ülkeyi 11 oğlu arasından paylaştırdıca Süleyman Şah'ı da Tokat meliki olarak tayin etmiştir. II. Rükneddin Süleyman Şah melikliği döneminde hâkimiyet alanını Hristiyanlar ile yaptığı fetihler neticesinde Karadeniz sahillerine kadar genişletmiştir. Rükneddin Süleyman Şah, Sultan Kılıç Arslan'ın vefatı ile meydana gelen taht kavgalarından ilk zamanlarda uzak kalarak mücadeleye girişmemiştir. İlerleyen dönemlerde önce kardeşi Mesud'u daha sonra Kutbeddin Melik Şah idaresindeki yerleri ele geçirdikten sonra kardeşi Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in üzerine yürümüştür. Rükneddin Süleyman Şah 4 aylık muhasaranın ardından kardeşini

²⁸⁰ Aydın Taneri, “Çaşnigir”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 232.

²⁸¹ Anadolu Selçukluları döneminde şahne bir şehrin askeri valisi veya o şehirdeki garnizonun kumandanı durumunda olup bölgenin asayiş ve emniyetinden sorumlu idi. Bknz: Erdoğan Merçil, “Şahne”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 292-293.

²⁸² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye I*, 136-137./ Münecceimbaşı, *Camiu'd-Düvel*, 43./ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, 135./ Dündar, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Evlilik*, 70./ Uyumaz, *Türkiye Selçuklu Sultanları*, 366.

bertaraf ettikten sonra Konya'ya girerek 8 Zilkade 592/ 3 Ekim 1196 yılında tahta çıkmıştır.²⁸³

Süleyman Şah'ın kaç kez evlendiği ve kaç çocuğu olduğu konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sultanın evliliği hakkında Erzincan beyi Fahreddin Behramşah'ın, Rükneddin Süleyman Şah'ın kayınbabası olduğundan bahsedilmektedir.²⁸⁴ Fahreddin Behramşah, Sultanın düzenlediği Gürcü seferine (599/1202-1203) iştirak etmiştir. Ancak Micingert'te yapılan savaşta Gürcülere esir düşmüştür. Gürcü kraliçesi Tamara, Mengücek beyi Fahreddin Behramşah ile dostluk ilişkilerinden dolayı kendisine iyi muamelede bulunarak payitahtını Erzincan'a göndermiştir. Behramşah bu seferideki başarılarından dolayı Gazi unvanı almıştır.²⁸⁵

Gürcü kaynağındaki bilgilere göre:

Micingert mağlubiyetinden sonra düşmanın sayısız altın ve gümüş kaplar, kumaş, altın kadehler, taş ve incilerle süslü kıymetli tabaklar, sürahi ve tencereler ile dolu ağırlığı üzerine atıldılar. Orada büyük miktarda kumaş, altın kadehler, taş ve incilerle süslü kıymetli tabaklar, sürahiler ve tencereler ile dolu inanılmayacak zenginlikte bir ganimet vardı. Ele geçirilen at, katır, deve, çadır ve halının miktarını tespit etmek mümkün değildi. Zaferden sonra Tiflis zenginleri de şehirlerini süslettiler ve Tamara ile David buraya geldi. Rükned-Din'in sancağının arkasından ilk hatta Ezinga (Erzincan) kumandanı Fahred-Din Behramşah, sonra da diğer ileri gelenler yürüyorlardı. İçlerinden Tamara'nın seçtiği bazı kimseler kendisine takdim edildi. Tamara onlara teselli edici sözlerle hitap etti. Kendilerini bir ziyafete davet etti ve her birine rütbelerine uygun hediyelerle taltif etti. Sonra Erzincan sahibi hariç olmak üzere, onları çeşitli kalelere dağıttı. Tamara Erzincan sahibini, eski itibarı ve dostluk

²⁸³ Aksarayi, *Müsameratü'l Ahbar*, s.23-24./ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fî'l-umûri'l Alâ'iyye*, 60./ Tamara Talbot Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Kaan Taştan, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015), 66./ Osman Turan, "Süleyman Şah II", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 11: 219-231.

²⁸⁴ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 53.

²⁸⁵ Ravendi, *Rahatüs-Sudur ve Ayetüs-Surur I*, 208./ Ravendi eserinde Mengücekli Meliki Behramşah'ı "İşfehşalar-ı Kebir, Muzaffer, Tanrı yardımı gören, Emirlerin hükümdarı, İkbal sahibi" gibi unvanlar ile överek Behramşah'ın sultana olan bağlılığını methiyelerle övmektedir.

*münasebetinden dolayı esir olarak Tiflis'te alıkoydu. Bu çok meşhur zat, sonra Tamara tarafından bir at nalı mukabilinde satıldı.*²⁸⁶

Ayrıca Gürcistan seferi ile ilgili Fahreddin Behramşah'ın savaş için Sultanın huzuruna ilk gelenler arasında olduğunun belirtilmesi ve güzel övgülerle bahsedilmesi aralarındaki akrabalık bağlarını kuvvetlendirmiştir.²⁸⁷ Erzincan meliki Fahreddin Behramşah gerek kurduğu sıhriyet bağları ile gerekse Selçuklu Sultanlarına verdiği güven duygusu ve bağlılığı ile ölümüne (622/1225) kadar Mengücekli beyliğinin Erzincan ve Kemah kolunu ciddi bir tehlike ve tehdit ile karşılaşmadan yönetmiştir.²⁸⁸ Ayrıca Behramşah'ın Selçuklu Sultanlarından sonra Anadolu'da bir Türkmen beyinin Diyarbakır'da ilk kez altın sikkeler bastırması dönem açısından oldukça önemlidir. Basılan bazı sikkelerde Gazi unvanının kullanılmasında Gürcistan seferine iştirak etmesiyle ilişkilendirilmiştir.²⁸⁹ Altın sikkelerin yaklaşık 4,00 g- 5,00 g ağırlıklarında olması Türkmen beyinin zenginliğinin bir göstergesidir.²⁹⁰

Gürcü kraliçesi Tamara'nın²⁹¹, Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'a âşık olduğu ve onunla evlenmek istediği rivayet edilmektedir. Gürcü kroniklerinde *Kraliçeler Kraliçesi*

²⁸⁶ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, 410./ Toksoy, "Mengücekli Hükümdarı Fahreddin Behram Şah", 117.

²⁸⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 101-104.

²⁸⁸ Ali Mıynat, "Bir Selçuklu Türkmen Beyi: Fahreddin Behramşah ve Yeni Keşfedilen Altın Sikkeleri", *Tarih Dergisi*, 70 (2019): 26.

²⁸⁹ Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, 84./ Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 311-313.

²⁹⁰ Adil Özme, "Mengücekli Beyliği Sikkeleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, 13/1 (2004): 95-105.

²⁹¹ Gürcü kraliçesi Tamara, babasının ölümünden sonra tahta çıkmıştır. Ancak "*kadından hükümdar olmaz, kadın tahta varis olamaz*" gibi soylu baskılarından dolayı 2 siyasi evlilik gerçekleştirmiştir. İlk evliliğini 1185 yılında Rusya Suzdal prensi Andrei'nin oğlu Yuri Bogoliubski ile gerçekleştirmiştir. Yuri Bogoliubski kaynaklarda "*ayyaş, sefil, ahlaksız, hain*" olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte kraliçe, Bogolubsky'i 1187-1188 yılında boşayarak onu sürgün etmiştir. Eski eşi Bogoliubski'i affeden Kraliçe Tamara, daha sonra onu serbest bıraktırmıştır. İkinci evliliğini ise 1189 yılında Asetinler'den Davud Soslan ile gerçekleştirmiştir. Bu evlilikten Giorgi Laşa adlı bir erkek çocuk ile bir kızı oldu. Kraliçe bu kızına çok sevdiği halasının Rusudan'ın ismini verdi. Bknz: *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, 364, 369, 374./ Subaşı, *XI.- XIII. Yüzyıl Yakın Doğu Hristiyan Dünyasında Kadın ve Siyaset*, 472./ Ahmet Özkan, *Gürcüstan -Tarih Edebiyat Sanat Folklor*, (İstanbul: Akseida Matbaası, 1968), 85./ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958), 325./ Elizabeth A. Zachariadou, *Trabzon'da Kuman Adları*, çev. Murat Keçiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 9/18 (2015), 48./ L. N. Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları I*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2006), 406./ Cihan Yalvar, "Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan'da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124/245, (2020): 298./ Ayşe Beyza Ercan, "Patronqmob: Orta Çağ Gürcü Krallığı'nda Feodaliteye Genel Bir Bakış", *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/13 (2022):11- 15./ Ayşe Beyza Ercan, "11. ve 12. Yüzyıllarda Gürcü Siyasetini Etkileyen Kadınlar", *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar I*, ed: Enis Baha Biçer, Orhan Şanlı, (İzmir: Duvar Yayınları, 2023), 148-149. Ayrıca bu dönemde hakkında az bilgiye sahip olduğumuz Şota Rustaveli karşımıza çıkmaktadır. Gürcüceyi şiir dili seviyesine çıkarması onu Gürcü

olarak bahsedilen Tamara Kıpçak kökenli olup Gürcü kralı III. George (551/1156-580/1184) ile Oset kralı Burdyhan'ın kızıdır.²⁹² Bir rivayete göre kraliçe Tamara evlenmek istemektedir. Bu sırada Kılıç Arslan'ın on iki oğlu olduğunu duyunca bir ressam görevlendirmiştir. Muhibirler Kılıç Arslan'ın ülkesine varınca her yeri dolaştılar, şehzadelerin yüzlerini mükemmel şekilde resmettiler. Sonra da geri döndüler. Kraliçe Tamara raporu inceleyince yakışıklılığı ve servi boylu oluşu ile tanınan Sultan Rükneddin Süleyman Şah'a âşık oldu. “Dokuz katlı göğün altında benim eşim bundan başkası olamaz” dedi. Kraliçe, kâtibini çağırarak Sultan Kılıç Arslan'a mektup yazmasını istedi. Mektupta;

Şanı yüce ve saltanatı devamlı olan Allah, görülen ayın mutluluk saçan ışıklarını ve parlaklığını aldığı, şansın ve devletin rızasına ve isteğine boyun eğmeyi görev bildiği siz cihanın efendisinin şerefli hatırına ve parlak kalbine dünyada yaşayanların isteklerini yerine getirmek ve onların işlerini kolaylaştırmak konusunda güç ve keramet versin. Çünkü Allah, ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye muktedir. Dinin ve dünyanın direği, İslam'ın ve Müslümanların sultanı, inananların emiri olan siz Allah başarınızı arttırsın dünyanın efendisine saklı ve gizli değildir ki büyüklüğü sonsuz ve nimeti genel olan Allah, bu cariyenize geniş, mamur ve güzel bir ülke, güçlü ve haşmetli bir devlet verdi. Karun'un nisabından pay alabileceği bir pay alabileceği bir hazineye sahibim. Bu diyarda yaşayan itibarlı ve büyük kimseler, nimetlerimin kölesi ve fermanımın esiri oldu. Ben zayıfın ağzından çıkan söz, onların çoluk çocukları ve malları üzerinde kader gibi etkili oldu. Bütün bunlara rağmen geleceğim konusunda tereddütlere ve endişelere sahibim. Padişahlık sarayında ülkemi yönetecek birisi eksik. Bilgiyi ve beceriyi kendinde toplayan, ahlaki kuralları uymayı kendine

tarihinde ayrı bir konumda olmasını sağlamıştır. Kraliçe Tamara'ya olan sevgisi ile bilinen Şota Rustaveli, aşkına karşılık bulamadığı için Kudüs'e gitmiş ve ölümüne kadar yaşamını orada devam ettirmiştir: Bknz: Sudan Altun, “Altın Çağın Altın Şairi Şota Rustaveli ve Mecnunluk, Aşk, Akılla Anlaşılmaz; Yürekte Yaşanır”, TURAN-SAM Uluslararası Hakemli Dergisi, 9/33 (2017), 55./Ömer Subaşı, XI.- XIII. Yüzyıl Yakın Doğu Hristiyan Dünyasında Kadın ve Siyaset (Haçlı, Bizans, Ermeni ve Gürcü), (İstanbul: Kitabevi, 2024), 467-468.

²⁹² Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, (Ankara: TTK, 1992), 131./ Laszló Rasonyi, “Tuna Havzasında Kumanlar”, *Doğu Avrupa'da Türklük*, çev. Yusuf Gedikli (İstanbul: Selenge Yayınları, 1939), 130./ Robert W. Thomson, *Rewriting Caucasian History- The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles- The Original Georgian Texts and The Armenian Adaptation*, (Oxford: Clarendon Press, 1996), 105./ Manana Gabachvili, “La Politique de la Reine Tamar envers la Perse et l'Occident” in *Giorgi Tsereteli Institute of Oriental Studies-60 Selected Papers 1960-2020*, (Georgia: Ilia State University Press, 2020), 302-303./ Ayşe Beyza Ercan, “Gürcü Krallığında Kadın Kral Tamar ve İktidarı”, içinde *Ortaçağda Kadın (Hırs, Tutku ve Hakimiyet)*, ed: Tülay Metin, Songül Dumlupınar Alican, (İstanbul: Kronik Kitap, 2024), 168-188.

görev bilen, ülkemi yönetmek için danışıp konuşabileceğimi ülkemi yabancıların müdahalesinden ve düşmanların saldırılarından koruyabilecek bir eşe sahip olmaktan başka çarem ve çıkar yolum yok. Ehl-i sahib olmama rağmen evleneceğim o kimsenin soyundan ülkemin varisi olacak, devletimin kalıcılığını sağlayacak ve onun güçlenmesine sebep olacak, David hanedanının isminin devam ettirilip yaşatacak bir evlat sahibi olmam mümkündür. Eğer beklenen ecel aniden gelir, ölüm kapımı çalarsa, tabiatıyla bu diyarın ve ülkenin yönetimi ona kalır. Aramızdaki din ve milliyet farklılığına rağmen bu ülkede oturanlar onu padişah olarak kabul ederler. Bana mutluluk habercisinden, büyüklük ve yücelik postasından şöyle haber geldi ki, meliklerin meliki Rükneddin Süleyman Şah, padişahların övülen özelliklerine ve mükemmel sıfatlarına sahip olup adamlarına ve yakınlarına da aynı huyları aşlamıştır. O, her ne kadar yaş sayısının küçüğü, hayat bahçesinin yenisi ve emniyet bağının fidanıysa da keskin zekâsı, üstün aklı onun halkın istek ve arzularını yerine getirmede yeterli olacağını göstermektedir. Sahip olduğu bu faziletler ve özellikler, böyle güzel bir ülkenin böyle bir Melike, böyle büyük bir tahtın böyle bir sultana, böyle bir Belkıs'ın böyle bir Süleyman'a layık olduğunu göstermektedir. Eğer siz yüce padişahın şerefli düşüncesi ve yüce rızası, bu birleşmenin yollarını açar ve bu yakınlaşmanın şartlarını hazırlarsa, nikâhın gerçekleşmesi mümkün olur. O zaman o şanslı şehzadenin saltanat çetresinin gölgesi, meliklerin hasretini çektikleri ve sultanların gıpta ettikleri bu ülkeye düşsün. Şahların şahının kafilesinin yolunun çıkardığı toz, bu makamın burnuna güzel kokular saçsın. Süleyman uğurlu ayağıyla salına salın David hanedanının haremine girsin. Bu devletin tahtı, onun güzel huyu ve parlak yüzüyle aydınlansın ve şeref lensin. Hüsrana uğrayacak ve kahrolup ezilecek olan muhtelif şeytanlar ve haset ifritler, bulundukları yerlerden çıkmaz olsunlar. şeklinde ifade etmiştir.²⁹³

Elçiler bu mektupla birlikte hediyelerle Sultanın huzuruna gittiler. Süleyman Şah durumu babasından öğrenince sinirlenerek amacının Ahbaz ülkesini almak olduğunu, manastır ve kiliselerin yerine medrese ve mescidler yaptıracağını, gayrimüslim bir kadının cilvesine kanmayacağını, saltanatın yok olmasını göze alamayacağını, Hristiyan

²⁹³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'îyye fi'l-umûri'l Alâ'îyye II*, 98-99./ N. Berdzenişvili, S. Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu, (İstanbul: Sorun Yayınları, 1997), 152.

ülkesine bu nedenden dolayı gitmeyeceğini söylemiştir. Kılıç Arslan oğlunun düşünceleri üzerine bu istekten vazgeçerek oğluna övgüde bulunmuştur.²⁹⁴

Ayrıca Gürcü kaynakları Sultan Rükneddin Süleyman Şah ile Gürcü kraliçesi Tamara arasındaki siyasi mektuplaşmadan da bahsetmektedir. Süleyman Şah Gürcüler üzerine düzenlediği savaş sırasında elçi vasıtası ile Tamara'ya mektup göndermiştir. Süleyman Şah'ın elçisi mektubu takdim ettikten sonra “Hükümdarınız kendi dinini terk ederse Sultan kendisiyle evlenecek, reddettiği takdirde ise onu cariyesi yapacaktır” şeklinde teklifte bulunmuştur. Bu durum karşısında hiddetle ayağa kalkan başkomutan (Amirspasalar) Zakaria²⁹⁵, elçiyi tokat ile yere serdikten sonra “Eğer elçi olmasaydın önce dilin sonra da başını kesmek yerinde olurdu” diye karşılık vermiştir.²⁹⁶ Kraliçe Tamara endişeye kapılmadan askerlerinin savaş için hazırlanması emrini verdi. Rükneddin Süleyman Şah Sivas'ta iken elçilerin Kraliçe Tamara'ya gittiğini ve ona şu mesajı iletteği belirtilmektedir:

Göklerin altında yükselmiş sultanların en yükseği, meleklerle benzeyen ve büyük Muhammed'i göndermiş olan Allah'ın yardımcısı ben, Rükneddin, Gürcülerin hükümdarı olan sana Tamara'ya bildiririm ki her kadın akılca zayıftır. Sen Gürcülere, Allah'ın sevgilileri olan İslam halkını katletmek için kılıç kaldırmalarını, bundan başka da hür bir milleti kölelik vergisine tabi tutmalarını emretmişsin. İşte ben İranlılar (Türkler) hanedanının adaletini icra etmeye ve

²⁹⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 100./ Ünsi, *Ünsi'nin Selçuk Şehnamesi*, çev: Mehmet Ferit Uğur, (Konya: Ülkü Basımevi, 1942), 24./ Ali Üremiş, *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, (Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2005), 146-147./ Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, 80-81./ Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, (Ankara: Çizgi Kitabevi, 2000), 189-199.

²⁹⁵ Gürcü Krallığı'nın Tamara döneminde, önemli feodal ailelerden biri olan Mhargrdzeli ailesi, özellikle komutanlar Zakaria ve Ivane Mhargrdzeli ile tanınır. Ancak bu ailenin kökenleri konusunda çeşitli spekülasyonlar bulunmaktadır. Aile üyelerinin menşeiyle ilgili olarak Ermeni, Kürt veya Yezidi olduklarına dair farklı görüşler mevcut olsa da Mhargrdzeli ailesinin bilinen en kesin özelliği, Gürcü Krallığı'na hizmet etmiş olmalarıdır. Bu durum, o dönemdeki çok kültürlü yapıyı ve farklı etnik grupların krallığın bünyesindeki rollerini yansıtmaktadır. Kökenleri konusunda var olan tartışmaların yanı sıra bu dönemde Gürcü Krallığı'nda Ermeni nüfusunun varlığı bilinmektedir. Gürcistan ile Ermenistan arasındaki coğrafi ve kültürel yakınlık, bu tür etnik birleşimlere yol açmıştır. Ermenilerin Gürcü Krallığı içinde dini, ticari ve askeri alanda önemli rolleri olduğu gibi, Ermeni kökenli feodal ailelerin de bu dönemde önemli pozisyonlarda yer aldıkları görülmüştür. Diğer taraftan Müverrih Vardan ve Minorsky, Zakaria ve Ivane'nin Kürt olduğu görüşünü ileri sürmektedir. Bknz: Müverrih Vardan, “Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)”, *Tarih Semineri Dergisi*, çev: Hrant D. Andreasyan, 1/2 (1937), 217./ V. Minorsky, *Studies in Caucasian History: I. New Light on the Shaddadids of Ganja II. The Shaddadids of Ani III. Prehistory of Sladin*, (London: Taylor's Foreign Press, 1953), 102.

²⁹⁶ Berdzenişvili, Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, 154./ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, 200-201./ Donald Rayfield, *Edge of Empires A History of Georgia*, (London: Reaktion Books, 2012), 113-114.

sana ve halkına anlatmaya geliyorum. Ben gelmeden önce, önüme diz çökerek, Muhammed'in resullüğünü kabul ettiğini beyan eden ve kendi dinini inkâr edip, boş yere ümit bağladığın haçı huzurunda kıracak olanların hayatlarını bağışlamaya razı olacağım. Şimdilik, İran'a iade edeceğim vekilimi bekle. dedi.

Kraliçe Tamara mektubu okuduktan ve elçiyi dinledikten sonra memleketindeki bütün askerlerin toplanmasını emretti. Askerleriyle birlikte Javahet'e doğru giden Kraliçe, Meryem Ana Kilisesi'ne giderek burada ayin yaptı. Ardından Kars yakınlarına gelince elçisini çağırarak Süleyman Şah'a mektup gönderdi. Mektupta;

Ey Rükneddin, mutlak kudret sahibi Allah'ın tam güvenle, Meryem Ana'ya dua ederek ve ümidini mukaddes haça bağlı olduğu halde, gökleri gazaba getirmek üzere yazılmış olan mektubunu okudum ve orada, Allah'ın muhakeme edeceği kötülüğünün delillerini gördüm. Allah'ın adına boş yere yemin edenlerin onun tarafından mahvedileceğini bilmiyor musun? Sen para kuvveti ile toplamış eşek sürücülere dayanıyorsun. Fakat ben ne servete ne asker çokluğuna ne de diğer herhangi bir insani şeye deyil, yalnız mutlak kudret sahibi Rab oğluna ve senin tahkir ettiğin İsa haçına itimat ederim. Mektubuna karşı gururunu kırmak için sana İsa'nın askerlerini gönderiyorum. Seninki değil, Allah'ın idaresi yerine gelsin, seninkinin yerine Allah'ın adaleti yerine getirilsin. Senin adamlarının savsaklığını bildiğimden cevabımın tam zamanda yetişmesi ve tedbir alabilme için benim adamlarımdan birini de sana gönderiyorum. Harekete geçirdiğim askerlerim ise, esasen kapına dayanmışlardır. İfadeleri yer almaktadır.²⁹⁷

598/1202'de Pasinler civarındaki Micingerd'de iki tarafın da pek çok kayıp ve zayıat²⁹⁸ verdiği savaş Selçukluların mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır.²⁹⁹ Gürcü

²⁹⁷ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, 404-406./A. C. S. Peacock, "Georgia and Anatolian Turks in the 12th and 13th Centuries", *Anatolian Studies*, 56 (2006): 133./ Gürsoy Solmaz, "Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri", (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 69-71.

²⁹⁸ Bknz: *The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha*, çev., Katharine Vivian, Adolf M. Hakkert, (Amsterdam: 1991), 76-77.

²⁹⁹ Sultan Süleyman Şah'ın Gürcistan üzerine yaptığı savaşta mağlup olmasının nedenleri arasında Sultanın atının ayağının derin bir çukura düşmesi ile Sultan'ın şehit olduğunu sanan ordunun savaş düzenlerini bozması ve bundan faydalanan Gürcü askerlerinin saltanat şemsiyesinin (çetr-dar) düştüğünü görünce Selçuklulara hücum etmesi gösterilmektedir. Bknz: *İbn Bibî, el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 104./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 450./ Nebi Gümüş, "İlk Anadolu Selçuklu-Gürcü Karşılaşması: Pasinler Savaşı ve Sonuçları", *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3 (2006): 199-219./ Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, (Ankara: TTK, 1989), 142./ Gürsoy Solmaz, "Gürcü Kraliçesi Tamara'nın Sarıkamış (Micingerd) Savaşı (23-31 Temmuz 1202)", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28 (2014): 171-180.

vakayinamesinde Süleyman Şah'ın Gürcülere karşı topladığı ordu hakkında şu bilgiler verilmektedir:³⁰⁰

O, çok geçmeden seksen bin kişilik bir ordu topladı, baba ve atalarının hazinelerini açarak muazzam meblağlar çıkardı. Bu adamlar bütün ülkeleri, Mezopotamya'yı, Kalonero'yu, Galati'yi, Gangra (Çankırı)'yı, Ankuria (Ankara)'yı, Isavria'yı, Kapadokya'yı, Büyük Ermenistan'ı, Bitinya'yı, Paflagonya sınırlarını dolaştılar ve şehirlerde yalnız kadınları bırakarak bütün erkekleri silahlaltına aldılar. Kendisi (sultan) de acilen, çekirge ve karınca sürüleri gibi sayısız ve savaşlarda gösterdikleri cesaretleri ile meşhur olan Türk-Uçlar'ın memleketine gitti ve onlara pek çok altın ve hediyeler vererek tam teçhizatlı 100,000 atlı aldı. Sultan, aynı zamanda zor ve korku ile Ezinga (Erzincan), Halferdlileri (Harputluları) ve Karnakulak (Erzurum) sahibi Saltuk'un oğlunu da zorla refakatine aldı.

Süleyman Şah, savaşı kaybettiğini anlayınca geri kalan ordusuyla birlikte Erzurum'a giderek burada bir müddet kalmıştır. Daha sonra Konya'ya dönmüştür. Gürcüler ise bu savaştan yüklü miktarda ganimet ele geçirerek galip olmuşlardır.³⁰¹

Ancak bazı kaynaklarda bu durum Rükneddin Süleyman Şah'ın, Gürcü kraliçe Tamara'nın güzelliğine âşık olduğunu ve ona evlilik teklifinde bulunduğunu belirtmektedir. Hatta Süleyman Şah'ın din değiştirmeye dahi razı olduğunu ancak bu durumun babası Kılıç Arslan tarafından güçlükle engellendiği söylemektedir.³⁰² Daha sonra bu evlilik İzzeddin Saltuk'un (540/1145-570/1174) oğlu Muzaffereddin (Mutafradin) arasında gerçekleşmiştir. Muzaffereddin babasının iznini almadan kraliçenin güzelliğini ve Gürcistan tahtının cazibesi ile İslamiyet'i terk etmiştir. II. Saltuk'un torunu Muzaffereddin asker, köle ve hizmetlilerden oluşan önemli görevlilerle birlikte kıymetli kumaşlar, mücevherler, inciler ile Erzurum'dan Tiflis'e gelmiştir. Muzaffereddin, Gürcü devlet adamları tarafından saygı ile karşılanarak saraya götürüldü. Bir müddet kraliçenin yanında kalan Muzaffereddin, kraliçe Tamara'nın kendisi ile

³⁰⁰ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, 404-406.

³⁰¹ Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, (İstanbul: İstanbul Kitabevi, 2015), 29./ Erhan Ateş, "Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32/2 (2017): 363-390.

³⁰² *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, 371./ Osman Turan, "Süleyman-Şah II", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 11: 219-231.

evlenmesini ümit ediyordu. Ancak kraliçe Thamara, kendisi için layık görmediği bu birleşmeyi reddetti.³⁰³

Rükneddin Süleyman Şah'ın III. Kılıç Arslan ve Elti Hatun adında çocukları olduğu düşünülürse en az bir evlilik yaptığı kanısına varılmaktadır.

2.7.2. Rükneddin Süleyman Şah'ın Melik ve Melikelerinin Evlilikleri

650/1252 yılında Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde inşa edilen Elti Hatun Caminin kitabesine³⁰⁴ göre baninin Sultan Süleyman Şah'ın kızı Elti Hatun olduğu görüşü bulunmaktadır.³⁰⁵ Cami, türbe, çeşme ve medreseler gibi inşa ettirdiği yapıların birbirine benzer işçilik ve teknik özelliklerde olması bu müesseselerin banisinin Elti Hatun olduğunu göstermektedir. Ancak yapılardaki inşa kitabesinin büyük oranda tahrip edildiğinden dolayı tam olarak okunamamıştır. Bu sebeple inşa edilen yapının banisinin kimliği hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre Elti Hatun Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Şah'ın torunu olarak kabul edilmektedir.³⁰⁶ Elti Hatun hakkında diğer bir görüş ise Mengücek Beyliğinden Süleyman Şah'ın torunu Ahmet Şah'ın kızı olduğu yönündedir. Fahreddin Behramşah'ın kızı Turan Melek Hatun ile evli olan Ahmet Şah'ın babası ise Mengücek beyliğinin Divriği kolunun kurucusu I. Süleyman Şah'ın oğlu Seyfeddin Şah'ın oğlu II. Süleyman'dır. Kitabede yer alan *Süleyman Şah* ibaresi bunun ile ilişkilendirilmiştir.³⁰⁷ Ancak caminin taç kapısında bulunan kitabede Ahmet Şah'ın eşi Melike Turan Melek'in adının geçmemesinden dolayı Elti Hatun'un annesi olup olmadığı yönündeki bilgi net değildir.

Tüm bu bilgilerin yanı sıra Elti Hatun'un kimliği hakkında bilgiler yeterli düzeyde olmadığından tartışmaya açık olup bazı kaynaklarda Uzun Hasan'ın kız kardeşi bilgisine yer verilse de caminin inşa edildiği tarih ile Uzun Hasan'ın saltanat dönemi (856/ 1452-

³⁰³ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, 372./ Ancak bazı kaynaklarda bu evliliğin gerçekleştiği belirtilmektedir. Şehzade saraya yerleştikten sonra onun onuruna eğlenceler düzenledi. Kraliçe Thamara şehzadenin bıkınca onu boşayarak memleketine gönderdi ve David ile evlendi. Bknz: Abdülkerim Özyayın, "Saltuklular", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 54-56./ Ravendi, *Rahatü's-Sudür ve Ayetü's Sûrur*, 208./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 256-267./ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, 35-36.

³⁰⁴ Hakkı Önkol, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2015), 107.

³⁰⁵ Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklu Sanatında Kalan Baniler", *Vakıflar Dergisi*, 27, (1988): 23-31.

³⁰⁶ Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2007), 44-47./ Mustafa Kemal Şahin, "Mazgirt Elti Hatun Camisi, Türbesi ve Çoban Baba (Dede) Türbesi Üzerine Gözlemler", *Anadolu Arkeolojisine Katkıları* 65. *Yaşında Abdullah Yahyalı'ya Sunulan Yazılar*, Der. Turan Takaoğlu, (İstanbul: Hitit Color: 2006), 348.

³⁰⁷ Sümer, "Mengücekler", 716./ Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, 186.

882/1478) tarihleri uyuşmamaktadır. Bu nedenle bu tasnifin müphem olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁸

Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ın oğlu olan III. Kılıç Arslan'ın evlilikleri ve çocuklarının varlığı hakkında da kayıtlar bulunmamaktadır.

2.8. I. İzzeddin Keykavus (608/1211-617/ 1220)

2.8.1. I. İzzeddin Keykavus'un Evlilikleri

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev Alaşehir'de Theodoros Laskaris ile yaptığı savaşta şehit olunca ileri gelen devlet erkânı bir araya gelerek Sultanın en büyük oğlu Malatya meliki I. İzzeddin Keykavus'u Kayseri'ye davet ettiler. Konya büyükleri, hocalar, ahiler, mehter takımı ve müzisyenler, seyyar köşkler ile Sultanı Konya'ya götürdüler. Gedük'te (Sivas-Kayseri arası) karşılanan İzzeddin Keykavus 6 Safer 608/ 20 Temmuz 1211 yılında gerçekleşen törenle tahta oturdu. Tahta çıkarılan Sultan İzzeddin Keykavus'a 10.000 dirhem, 5.000 dinar kıızıl altın, 100 kat altın işlemeli elbise, 50 kat her renkten elbise, 30 at, 20 katır ve 50 deve hediye takdim ettiler ve biat yemini ile tören yaptılar.³⁰⁹

Ancak Sultanın kardeşi Tokat meliki Alâeddin Keykubad bu duruma karşı gelerek amcası Erzurum meliki Mugisüddin Tuğrul Şah, Çukurova Ermeni prensi II. Leon ve Dânişmendli emiri Zahirreddin İli'nin yardım kuvvetleri ile kardeşinin üzerine yürümüştür. Saltanat mücadelesi önce Kayseri daha sonra Ankara'da devam etmiştir. Alaeddin Keykubad Ankara'daki kuşatmanın uzun sürmesi üzerine daha fazla dayanamayınca "Hayatına ve şehir halkına zarar verilmemesi" şartı ile teslim olacağını bildirdi. Sultan, Seyfeddin Ayaba, Hüsameddin Çoban ve Seyfeddin Kızıl ile görüştüktan sonra kardeşinin teklifini kabul etti. Alaeddin Keykubad saraydan çıkarıldıktan birkaç gün sonra Malatya yakınlarındaki Minşar (veya Masara) kalesine hapsedildi.³¹⁰

³⁰⁸ H. D. Yıldız, "Anadolu Türk Tarihi", içinde *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, (İstanbul: Görsel Yayınları, 1982), 3: 694./ Mustafa Kemal Şahin, "Anadolu Selçuklu Dönemi Düşünce ve Kültürünün Oluşumunda Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinden Bir Grup Yapı Üzerine Düşünceler", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14/3 (2022): 651.

³⁰⁹ Faruk Sümer, "Keykavus I", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 351-353./ Osman Turan, "Keykavus I", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 6: 631-642./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 297.

³¹⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 301./ Sümer, "Keykavus I", 351-353.

2.8.1.1. İzzeddin Keykavus'un Raziye Devlet Hatun ile Evliliği

Sultan İzzeddin Keykavus'un meliklik döneminde evli olup olmadığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte Nizâmeddin Yağıbasan'ın oğlu Muzafferuddin Mahmud'un kızı Raziye Devlet Hatun ile evlendiğine dair bazı görüşler bulunmaktadır.³¹¹ Kaynaklarda Raziye Hatun'un kiminle evlendiğine dair kesin bilgi bulunmamakla birlikte konuyla ilgili iki farklı görüş mevcuttur. İlki Raziye Hatun'un I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlilik yapması iken ikincisi Sultan I. İzzeddin Keykavus'un meliklik döneminde Raziye Hatun ile evlendiği görüşüdür.³¹² Konyalı, eserinde Hatun'un I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hasekileri arasında yer aldığını belki de bu Hatun'un İzzeddin Keykavus ve Alaeddin Keykubad'ında anneleri olduğunu söylemektedir.³¹³

Bu evliliğin İzzeddin Keykavus'un Malatya'daki melikliği sırasında henüz tahta çıkmadan gerçekleşmesi dönemin kaynaklarında bahsedilmemesinin en önemli nedeni olarak görülmektedir. Bu anlamda Raziye Devlet Hatun, İzzeddin Keykavus'un ilk eşi olarak bahsedilebilir. Raziye Hatun'un Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlenmesi konusunda Sultanın yaptığı evliliklerin kaynaklardan takip edilebildiğinden dolayı bu evliliğe pek ihtimal verilmemektedir.³¹⁴

Hatun'un ailesine bakıldığında babası Muzafferuddin Mahmud'un Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Aksaray valisi olduğu görülmektedir. Muzafferuddin Mahmud, burada *Muzafferîye medresesi*³¹⁵, *Melik Mahmut Gazi hangahı*³¹⁶, *Zahirüddin hangahı*³¹⁷, *Beramuniye medresesi*³¹⁸, *Melikiyye medresesini* inşa ettirmiştir. Ayrıca Kayseri Ulu camisini tamir ettirdiği bilinmektedir. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde pervanelik

³¹¹ Zeki Atçeken, "Güçük Minare ve Hatuniye Mescidi", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 215-216./ İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeniden Gözden Geçirenler: Muhammet Ali Orak, Ali Bektaş, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007), 263-265.

³¹² Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları*, 32.

³¹³ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 264.

³¹⁴ Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları*, 33-34./ Sema Gündüz Küskü, "Raziye Devlet Hatun: "Arusî Min Âl-i Selçuk", Canan Parla Armağanı Sanat Tarihi", *Arkeoloji, Tarih ve Filoloji Araştırmaları*, ed: M. Erol Altınsapan- B. Yelda Olcay Uçkan, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020), 176.

³¹⁵ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, 47./ Nevzat Topal, "Education-Training And Scientific Activities In Aksaray City During The Seljuk Period Of Turkey", *The Journal of International Civilization Studies*, 1/2 (2016): 214-228.

³¹⁶ Bekir Deniz, "Aksaray Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane Kazısı)", *Sanat Tarihi Dergisi*, 9/9 (1998): 13-36.

³¹⁷ İbrahim H. Konyalı, *Âbideleri ve kitabeleri ile Niğde Aksaray tarihi I*, (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974), 1408.

³¹⁸ Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi I*, 1309-1320.

makamına getirilen Hatun'un amcası Zahirreddin İli ise İzzeddin Keykavus'un en çok sevdiği çocukluk arkadaşıdır. Alaeddin Keykubad, İzzeddin Keykavus'un (6 Sefer 608/ 21 Temmuz 1211) tahta çıktığı dönemde saltanatı elde etmek için ordusunu hazırladı. Dânişmendli Zahirreddin İli'yi de bu işe sokarak Ermeni kralını da yardıma çağırdı. Alaeddin Keykubad Kayseri'ye gelerek ağabeyini kuşattı. Uzun süren kuşatma sırasında, Kayseri Valisi Celâleddîn Kayser'in stratejik hamleleriyle Ermeni Kralı Leon ve Tuğrulşah ittifaktan ayrılmış, bu durum Keykubad'ın kuşatmayı kaldırmasına neden olmuştur. Kuşatmanın ardından, I. Alaeddin Keykubad Ankara Kalesi'ne sığınmış ve burada bir yıl süren direnişin ardından teslim olmuştur. İzzeddin Keykavus, ona ve kale halkına zarar vermemek şartıyla teslim almış ve Keykubad'ı Malatya yakınlarındaki Minşar Kalesi'ne hapsetmiştir. Hayal kırıklığına uğrayan İzzeddin Keykavus bunu bir ihanet olarak görerek Farsça bir şiir yazmıştır. Öyle ki daha sonra İzzeddin Keykavus, Zahirreddin İli'nin Tell-i Başır'deki kabrinin yerini buldurdu. Onun kemiklerini ateşe attırarak yaktırdı.³¹⁹

Diğer taraftan Raziye Hatun Sultan İzzeddin Keykavus ile evlendiğinin en önemli kanıtı Konya'nın Kadınhanı ilçesinde bulunan 610/1213 tarihli hanın vakfiyesindeki ibaredir. Bu ibarede “Devlet Hatun bin Ahmed el-Arusi min Al-i Selçuk” olarak geçmesi Hatun'un Selçuklu saray gelini olduğu kanısını kuvvetlendirmektedir. Nitekim hükümdar ailesine mensup kadınların isimleri yerine sıklıkla “sitti devlet”, “hant” gibi unvanlar kullanılmıştır. Bu unvanlar, kadınların sosyal statülerini ve prestijlerini belirtmek amacıyla tercih edilmiştir. Ayrıca, bu kelimeler bazen isimlerin önünde veya yanında bir sıfat ve saygınlık ifadesi olarak da kullanılmıştır. Bu gelenek, dönemin kültürel ve toplumsal yapısının bir yansıması olarak, kadınların toplumdaki yerini ve hükümdar ailesinin önemini vurgulamakta önemli bir rol oynamıştır. Unvanların kullanımı hem saygı göstergesi hem de sosyal hiyerarşinin bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Raziye Hatun'un inşa ettirdiği yapının kitabesinde yer alan *Al-i Selçuk gelini* olarak yapılan tanım ile bir Hatun'un ilk kez kendisini Sultan eşi olarak hanedan ile olan evlilik bağını ilan ettiğini açıkça göstermiştir. Ayrıca Hatun'un 620/1223 yılında inşa ettirdiği Kadın Hanı

³¹⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye I*, 206./Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 316./Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları*, 35-36.

kitabesindeki “Allah’ım, H. 620/M. 1223 yılında bu hanı yaptıran sahibesi olan Mahmud kızı Raziye Hatun’a rahmet eyle” ibaresinden Hatun’un ölüm tarihi de anlaşılmaktadır.³²⁰

İzzeddin Keykavus ile Raziye Hatun’un ne zaman evlendiğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Sultanın tahta çıkmadan yaklaşık altı yıl önce bu evliliğin gerçekleştiği düşünülmektedir. Dönem kaynaklarında bu konuya dair ayrıntılı bilgiye rastlanılmaması, evliliğin tarihini net bir şekilde belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Sultanın bu evliliği hakkındaki bilgilere karşın Erzincan meliki Fahreddin Behramşah’ın kızı ile olan evliliği dönemin kaynaklarında ayrıntılı şekilde bahsedilmiştir. Büyük olasılıkla bu evlilik ile ilgili bilgilere kaynaklarda yer verilmemesinin nedeni Sultanın Malatya melikliği sırasında gerçekleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır.³²¹

Hatun’un bu evlilikten kız ve erkek çocuklarının varlığına ise Hatuniye mescidinin vakıf kayıtlarındaki vakfın yönetiminin sağ iken kendisine, öldükten sonra kız ve erkek çocuklarına istifade edilmesini şart olarak belirtmesinden anlamaktayız.³²²

Raziye Devlet Hatun ayrıca mimari kimliği ve baniliğini üstlendiği yapılar ile saray Hatunları arasında han inşa ettirme geleneğinin ilkinin başlatarak ön plana çıkmıştır.³²³

2.8.1.2. İzzeddin Keykavus’un Selçuk Hatun ile Evliliği

Sultan İzzeddin Keykavus’un diğer evliliğini ise Selçuklu tahtına oturduktan sonra Emir Mübarizeddin Ertokuş’un aracılığı ile aynı zamanda halasının da kızı olan Mengücekli hükümdarı Fahreddin Behramşah’ın kızı Selçuk Hatun ile 613/1216-1217 yılında gerçekleştirmiştir.³²⁴

Sultan İzzeddin Keykavus’un Selçuk Hatun ile olan evliliği Selçuklu devleti siyasi ve iktisadi hayatı için oldukça önemlidir. Dönemin kanaat önderleri Sultanın evliliği konusunda Fahreddin Behramşah’ın kızını iffet, nesep, soy üstünlüğü ile kendisine

³²⁰ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 265.

³²¹ Müneccimbaşı, *Camii’-d-Düvel*, 52./ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l Alâ’iyye fî l-umûri’l Alâ’iyye I*, 192./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 340.

³²² Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 264.

³²³ Gary Leiser, “The Madrasah and the Islamization of Anatolia Before the Ottomans”, in *Law and Education in Medieval Islam: Studies in Memory of Professor George Makdisi*, der. J. E. Lowry vd., E. J.W. Gibb Memorial Trust, (Cambridge, 2004), 176-179./ Küskü, “Raziye Devlet Hatun: “Arusî Min Âl-i Selçuk”, 246-257.

³²⁴ Müneccimbaşı, *Camii’-d-Düvel*, 52.

münasip bir eş olarak değerlendirmiştir. Bu hususta yapılan istişarelerin ardından Selçuk Hatun ile evlilik düşüncesi Sultanın büyük beğenisini kazanmıştır. Sultanın emri üzerine devlet büyüklerinden biri elçi olarak yanına kıymetli hediyeler alarak Erzincan'a gitti. Melik Fahreddin Behramşah bu haberi alınca oldukça memnun oldu, elçiyi karşılayarak izzet ve ikramlarda bulundu. Behramşah, Sultanın bu talebini sevinç ile kabul ederek şöyle söylemiştir:

*Yüce ve Ulu Allah'ın sonsuz lütuf ve kerem hazinesinden ben kulu için gönderdiği böyle bir iyilik hangi dille anlatılabilir. Eğer Hazreti Sultandan, evladımın onun kutlu haremine katılması emri gelmişse, bu benim için en büyük iftihar vesilesi, benden sonra gelecekler için de itibar kaynağı olacaktır. Böyle büyük bir padişahın bize böylesine iltifatta bulunmuş ve kulunu yüceltmek için böyle bir karar almış olması bizi son derece memnun etti. Bize üç ay mühlet verilirse, düğün ve çeyiz hazırlıklarını eksiksiz yerine getiririz. Şimdi yapılacak iş, habercilerin buradaki işlerini bitirdikten sonra Padişah'ın huzuruna giderek, ona bu işin olacağını ilan etmeleridir. Hazırlıklar bittikten sonra Padişah, kızı almaya kimi isterse onu göndersin.*³²⁵

Behramşah elçiye cevap mektubunu ve çeşitli hediyeleri takdim ettikten sonra Selçuk Hatun'un çeyiz ve eşyası için zaman kaybetmeden hazırlıklar başlatıldı. Vilayetin tecrübeli terzi ve ustaları çağrılarak 3 ay gece-gündüz mücevher işlemeli başörtüler, yüzükler, küpeler, gerdanlıklar, değerli taşlarla süslenmiş halhallar, değerli kitaplar, kokular (Misk, Amber, Hoten, Çin), katırlar, atlar, develer, köle ve cariyelerden de oluşan çeyizler hazırlandı. Öyle ki dönemin en lüks ve şaşalı çeyizi hazırlanırken hesap işlerinin yapılması için görevlendirilen kişilerin hesap tutmakta zorlandıkları görülmüştür. Hazırlıklar bittikten sonra Behramşah, Kadı Şerefeddin'i çeyizin hazır olduğunu ve nikâh akdinin gerçekleştirilmesi için haber vermek üzere pek çok hediye ile Sivas'ta bulunan Sultan İzzeddin Keykavus'a gönderdi.³²⁶ Bunun üzerine Sultan, kadı'nın karşılanması için Zeyneddin Başara, Çaşnigir Emir Seyfeddin Ayaba, Mübarizeddin Çavlı, Bahaeddin Kutluca gibi itibarlı devlet adamlarını gönderdi. Kadı şehre varınca çeşitli ikramlar yapıldıktan sonra Sultan ertesi gün Kadı Şerefeddin'e, büyük imamlara, şehir kadılarına (Kudat-ı Emsar) haber göndererek toplantıda hazır olmalarını emretti. İzzeddin Keykavus

³²⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'yye fi'l-umûri'l Alâ'yye I*, 192-193.

³²⁶ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 79.

onların her birinin önüne altın ve gümüş ile işlenmiş tabakların içine 1000, 500, 100, 50 miskal³²⁷ ağırlığında altın koydurdu.³²⁸ O sırada iki tarafın şahitleri ve vekilleri, devrin müftüsü ve imamı olan Humam Sadreddin Lehaveri nikâhın gerçekleştirilmesi için ortaya çıktı. Sadreddin Lehaveri ve Halife Me'mun nikâhın kısılması için yüzünü hareme doğru çevirerek hutbeyi okudular. Sadreddin Lehaveri iki tarafın şahitleri huzurunda İzzeddin Keykavus ile Selçuk Hatun'un nikahını 50.000 muaccel ve 50.000 müeccel olmak üzere toplam 100.000 kızıl dinar mehir karşılığında kıydı. Nikahın ardından kız tarafı:

*İsteği kabul edip istenileni verdik. Fazilet yağmuru her zaman onları üzerine yağsın. Sevgi ve mutluluk yoldaşları olsun. Bu mutlu nikâh ve uğurlu evlilik hayırlı olsun. Kıymetli hediyeler ve armağanlarla sonuçlansın. Huzur ve mutluluk onlardan ayrılmasın. Onların Hz. peygamber ve ailesi için sevgi duyguları daim olsun*³²⁹ diyerek temennilerde bulundular.

Selçuk Hatun ve İzzeddin Keykavus'un nikâh işlemleri tamamlandıktan sonra etrafa altın ve mücevherler döküldü. Özel sofralar (han-ı has) kurulup ziyafetler verildi. Sultan, Kadı Şerafeddin'e altın, elbiseler, at, katır, köle ve cariyeler gönderdi. Nikâh merasiminin ardından Sultan başlığın kız tarafına götürülmesi ve gelinin alınması için gerekli hazırlıkların yapılması için emir verdi. Gelinin getirilmesi için Mübarizüddin Behramşah'ı görevlendirdi. Altın, gümüş, mücevherat, elbiseler ve katır yükleri Hatunlar ve kalabalık askerler eşliğinde Erzincan'a doğru yola çıktı. Fahreddin Behramşah Erzincan'a doğru gelen topluluğu karşılayarak Selçuklu beylerini Mengücek sarayında misafir ederek sofralar kurdurdu. Emir-i Meclis Sultanın gönderdiği hazine ve hediyeleri hükümdara teslim etti. Behramşah'ta bunları getiren hazinedar ve bohçacılar (boğcadar) ihsan ve ikramlarda bulundu. İki tarafın beyleri 10 günlük süreç içerisinde eğlence, şenlik ve ziyafet sofraları içerisinde vakit geçirdiler. Melik Behramşah derecelerine göre 300 hilat, 30.000 dirhem ve atları Mübarizüddin Behramşah' a gönderdi. Gelin alayının

³²⁷ Sikal kökünden oluşan miskal kelimesi ağırlık manasına gelmektedir. Altın, gümüş gibi değerli maddelerin tartılması amacıyla kullanılan ölçü birimidir. 4,25 ağırlığında bulunan sikkeleri Araplar miskal olarak adlandırmıştır. Özellikle 685/1296 yılında İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın yaptığı yenilik ile altın paralara miskal denilmiştir. Cengiz Kallek, "Miskal" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30:182-183.

³²⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Âlâ'iyye fi'l-umûri'l Âlâ'iyye I*, 193./ Mevlâna Celâleddin-i Rumî, *Rubailer*, çev. Şefik Can, (Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 203./ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, (Ankara: TTK, 2014), 43./ Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklularında Köle Emirler (I) Mübarizeddin Çavlı", *Karadeniz*, 3 (2010): 127.

³²⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Âlâ'iyye fi'l-umûri'l Âlâ'iyye I*, 192-195.

hazırlıkları tamamlanınca büyük bir coşku içerisinde Erzincan'dan Sivas'a doğru yola çıkıldı. Geceye doğru şehre gelen gelin alayı Selçuk Hatun'un arkasından mum ve meşaleler eşliğinde saraya girdiler.³³⁰

Düğün şiir, dans, müzik, top ve çevgan³³¹ gibi çeşitli oyunlar eşliğinde 1 hafta devam etti.³³² Düğünden sonra Sultan İzzeddin Keykavus 500 hilat, 700.000 dirhem gümüş akçe, tam takımlı 100 at ve 100 katırı; çeşitli kumaş ve elbiselerle yüklenen 200 at ve katırı, hazinedarları ve ahır eminleri, Emir-i Meclisin gözetimi altında Kadı Şerefeddin'e gönderdi. Daha sonra Erzincan emirleri veda için Sultanın elini öperek Erzincan'a döndüler.³³³

İzzeddin Keykavus bu evlilik ile bir taraftan Mengücekliler ile arasındaki sıhriyet bağlarını güçlendirirken diğer taraftan doğudan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı önlem almış oldu. Sultanın Selçuk Hatun ile yaptığı evlilikten çocuğunun olup olmaması konusu net değildir.³³⁴ En azından kendisinden sonra varis olarak bırakabileceği bir erkek çocuğu bulunmamaktaydı. Bu nedenle vefatından sonra yerine kardeşi I. Alaeddin Keykubad tahta oturmuştur.

2.9. I. Alaeddin Keykubad (616/1220-634/ 1237)

2.9.1. I. Alaeddin Keykubad'ın Evlilikleri

Sultan İzzeddin Keykavus verem hastalığından dolayı Şevval 616 / Ocak 1220 yılında vefat etmiştir. Sultanın kendisinden sonra Selçuklu tahtına geçecek bir oğlu olmadığından veya hiçbiri babasının yerine geçebilecek yaşta olmamasından dolayı devlet erkânı (Seyfeddin Ayaba, Şerefeddin Muhammed, Mübarizeddin Behramşah,

³³⁰ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye I*, 196./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 323-324./ Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, 74-76.

³³¹ Feyzi Halıcı, "Çevgan", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 294-295./ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 1: 360./ Doğan Yıldız, *Çağlarboyu Türkler'de Spor*, (İstanbul: Tele Basım, 2002), 54-56./ Gönül Onay, "İran Selçukluları İle Mukayeseli Anadolu Selçuklularında Atlı Av Sahneleri", *Anadolu Dergisi*, 11 (1967): 121-138./ Turgut Karabey, "Evliyâ Çelebî Seyâhatnâmesinde Güy-u Çevgân Oyunu", *Turkish Studies*, 7/1 (2012): 81-86.

³³² Düğünün tarihi bazı kaynaklarda 1216-1218 yılları arasında gerçekleştiği belirtilirken bazı kaynaklarda ise 1216-1217 arasında olduğunu söylemektedir. Bknz: Müneccimbaşı, *Camîu'd-Düvel*, 52./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 234.

³³³ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye I*, 197./ İbn Bibî, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, 72-74./ Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, 70.

³³⁴ Sevil, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 459./ Mehmet Ali Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları: Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017), 33-34.

Mübarizeddin Çavlı, Zeyneddin Başara, Nizâmeddin Ahmed b. Mahmud) bir araya gelerek durumu müzakere ettiler. Sonunda tahta Alaeddin Keykubad'ın geçmesine karar verildi. O sıralarda Kezirpert kalesinde hapiste olan Alaeddin Keykubad derhal Sivas'a gelerek büyük bir törenle 616/ 1220 yılında saltanat tahtına oturdu.³³⁵

2.9.1.1. I. Alaeddin Keykubad'ın Mahperi Huand Hatun ile Evliliği

Sultan Alaeddin Keykubad ülke sınırını genişletmek için Antalya, Sinop gibi ticari noktalar üzerine sefer düzenlemiştir. İlk seferini Kalonoros (Alanya) üzerine 619/1222 yılında ordusu ve deniz kuvvetleri ile yaparak kaleyi kuşatmıştır. İki ay süren muhasaranın ardından Kyr Vard (Kir Farid) daha fazla dayanamayacağını anlayınca Antalya subaşı Mübarizeddin Ertokuş'a elçi göndererek sadakatini ispat etmek için “Hayatına dokunulmaması, şehrin teslimine karşılık Alaşehir ve yörelerinin yönetiminin kendisine verilmesi ve kızının Sultana verilmesi şartı ile kaleyi Sultana teslim edeceğini” bildirdi. Sultan I. Alâeddin Keykubâd, Kyr Vart'ın teslim olma ve can güvenliği talebini öğrendiğinde memnuniyetini dile getirmiştir. Sultan, “Bu adam, iyi yetişmiş, bilgili ve akıllı biridir. Onun isteklerini yerine getirmek gerekir. Eğer onun sadakat niyetinin bağlarını akrabalık yoluyla güçlendirme isteğimizi en kısa zamanda ona duyurursak, o zaman onun bize olan güveni daha da artar.” demiştir.³³⁶ Kyr Vart bu haberi duyunca mutlu oldu. Karşılıklı anlaşmaya varıldıktan sonra şehre giren Alaeddin Keykubad, “Şehrin Kalonoros adının, Alaiyye olarak değiştirilmesini, kale ve şehir imar ve inşasını, tersane yapılmasını” fermanla bildirdi.³³⁷

Kyr Vart kızlarından birini, hazırlıkların tamamlanmasının ardından, Sultanın haremine ve ailesinin fertleri arasına katılmak üzerine saraya gönderdi. Sultan I. Alâeddin Keykubâd, Kalonoros Kalesi'nin fethinin ardından, kale hâkimi Kyr Vart ile yaptığı anlaşma çerçevesinde, ona Konya'ya bağlı Akşehir'in emirlik menşurunu ve geliri yüksek birkaç köyün mülkiyetini verdiğini bildiren bir yazı göndermiştir. Kyr Vart iktâ ve temlik menşurunu inceledi. Kyr Vart, kızı ile Sultanın evliliğinin gerçekleştiğini

³³⁵ Faruk Sümer, “Keykubad I”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 357-359./ Osman Turan, “Keykubad I”, içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları 2001), 6: 646-661./ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme II*, 151./ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, 375./ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 298./ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, 231./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 326./ Koca, “Selçuklu İktidarı”, 1-38./ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, 10: 207.

³³⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 268.

³³⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 336./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 75./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 460./ Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, 69.

duyunca Sultanın karargâhına gelerek özür ve af diledi. Bunun üzerine Alaeddin Keykubad, ona ilgi gösterdi, izzet ve ikramlarda bulundu.³³⁸

‘Kir’ unvanının Yunanca *Bey* manasına gelmesi ve bu unvanın Rum kökenli Trabzon İmparatorlarının ve Bizanslı asilzadelerin kullanması Kir Vard’ın Rum olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Mahperi Hatun’un etnik kimliği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar Hatun’un Ermeni olduğunu söylerken bazıları Rum kökenli olduğundan bahsetmektedir.³³⁹ Ancak Hatun’un babasının ‘Kir’ Yunanca lakabını ve ‘Vard’ Ermeni adını birlikte kullanması her iki kültürden de etkilenmiş olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan Hatun’un bu iki kültür etrafında yetişmesi ve 641/1243 Köseadağ³⁴⁰ savaşı sonrasında Kilikya Ermeni Krallığına sığınması Hatun’un etnik kimliğinden ötürü yakınlık hissetmesi ile bağdaştırabiliriz.³⁴¹ Kaynaklar Mahperi Hatun’un Rum asıllı, soylu ve güzel kadın olduğu vurgusu yapılırken Hatun’un üstünlüğünü yaptığı iyilikler, hayırlar, Anadolu’nun çeşitli yerlerine inşa ettirdiği kervansaraylar, mescidler, medreseler, tekkeler, zaviyeler, çeşmeler gibi pek çok eserde görüldüğünü aktarmaktadır.³⁴²

Hatun’un evlendikten sonra Müslüman olup olmadığı konusu da net olmamakla birlikte bazı kaynaklarda Hristiyan inancını devam ettirdiği belirtilirken³⁴³ bazı

³³⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l Alâ’iyye fi’l-umûri’l Alâ’iyye II*, 270-272.

³³⁹ Kaymaz konu ile ilgili “*Kir Vard’ın kızından önce başka zevcesi veya zevceleri bulunması mümkündür. Bu bakımdan Keyhüsrev’in annesi Kir Vard’ın kızından başka biri de olabilir. Şimdilik bu hususta kati bir şey söylemeye imkân yoktur. Yalnız gerek Keyhüsrev’in annesinin Rum olduğuna ait malumat, gerekse Keyhüsrev’in Sultan olduğu zaman çocuk yaşta bulunması, bu tarihten (1123) sonra doğduğu ve Kir Vard’ın kızından olduğu ihtimalini kuvvetlendiriyor*” demiştir. Kaymaz, *II. Gıyâsü’l-dîn Keyhüsrev ve Devri*, 111.

³⁴⁰ Köseadağ, Zara-Suşehri arasında bir dağ olup, günümüzde de mevcut coğrafi bir noktadır. Selçuklu ordusunun bunun kuzeyinde Kelkit çayına yakın bir düzlükte dağa yaslanarak ordugâh kurduğu anlaşılmaktadır. Köseadağ’ın bu yol üzerinde olduğuna dair bilgiler kaynaklarda birleşmekte olup diğer kaynaklarda muharebenin Erzincan-Erzurum arasında meydana geldiği bildirilmektedir. Bknz: İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l Alâ’iyye fi’l-umûri’l Alâ’iyye II*, 497./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 440.

³⁴¹ Shukurov, “Harem Christianity: The Byzantine Identity of Seljuk Princes”, 136-137./ Suzan Yalman, “The ‘Dual Identity’ of Mahperi Khatun: Piety, Patronage and Marriage Across Frontiers in Seljuk Anatolia”, *Architecture and Landscape in Medieval Anatolia 1100-1500*, ed. Patricia Blessing, (Edinburg: Rachel Goshgarian Edinburgh University Press, 2017), 237./ Anthony Eastmond, “Gender and Patronage Between Christianity and Islam in the Thirteenth Century”, *Change in the Byzantine World in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, ed. A. Ödekan, (İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 2010), 78-88.

³⁴² Esterabadi, *Bezm-u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK, 2014), 55./ Durukan, “Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar”, 27-28./ Mehmet Ali Hacıgökmen, “I. Alaaddin Keykubad’ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma”, *Mediterranean Journal of Humanities*, 2/1 (2012): 113-114.

³⁴³ *Du Fresne Du Cange Charles, Histoire de L'Empire de Constantinople Sous Les Empereurs Francais Jusqu'a La Conquete Des Turcs*, ed. J. A. Buchon, (Paris: 1826), 290./ Eastmond, “Gender and Patronage Between Christianity and Islam in the Thirteenth Century”, 84./ Kerim Türkmen, *Kayseri’de Türk Dönemi*

kaynaklarda Müslüman olduğu, dindarlığı ve hayır işlerinde oldukça etkin olduğundan bahsedilmiştir.³⁴⁴ Mahperi Hatun'un, Alaeddin Keykubad'ın iktidarının son yıllarına kadar Hristiyan olarak yaşamını sürdürdüğü, Gıyaseddin Keyhüsrev'in İstanbul Latin Kralı Baudouin'e yazdığı mektupta belirtilmiştir.³⁴⁵ Bu durum, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanatının ilk dönemlerinde Mahperi Hatun'un Müslüman olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Sultan Alaeddin Keykubad'ın Mahperi Hatun ile olan 618/1221 yılında gerçekleşen evliliğinden Gıyaseddin Keyhüsrev adında bir oğlu ve ismi bilinmeyen bir kızı olmuştur. Sultan Alaeddin Keykubad'ın 635/1237'de ziyafette yediği av etinden zehirlenerek ölmesinin ardından Sultanın eşi Mahperi Hatun henüz küçük yaşta (15-16) olan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta çıkararak oğlunun naibeliğini üstlenmiştir. Böylece Hatun, hanedanın idari mekanizmasında aktif rol oynamıştır.³⁴⁶ Eşinin ölümünden sonra oğlunun tahta geçmesi için siyasi ve politik iş birliği yapan ve oğlunu destekleyen Hatun oğlunun tahta çıkışına zarar vermemek adına Müslüman olmuştur. *Bilge, seçilmiş* anlamına gelen Hond Hatun kaynaklarda Huand Hatun olarak geçmekle birlikte Müslüman olduktan sonra Mahperi adını almıştır.³⁴⁷ Hatun'un halk arasında saygın yer edinme düşüncesi imar faaliyetlerinin başlangıcına ve baniliğini üstlendiği

Yapılarında Kadınların Rolü, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Proje Raporu, 2010), 13. Ayrıca Müslüman olmadan önce Hristiyan inancına mensup olan Hatun Konya İç kalede bulunan sarayda Hristiyanların ibadet edebileceği bir alan olan şapel bulunmaktaydı. Mahperi Hatun'un, Müslümanlığı kabul edene kadar bu şapelde ibadet ettiği düşünülmektedir. Bknz: M. Tekinalp, "Palace Churches of the Anatolian Seljuks: Tolerance or Necessity?", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 33/2 (2009): 148-167./ Sema Gündüz Küskü, "Hanedan Kadınları: Anadolu Selçuklu Devleti ve Aydınoğlu Beyliği Zamanı" içinde *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III*, ed: Hakan Göncü, Akın Ersoy, Duygu S. Akar Tanrıver, (İstanbul: Ege Yayınları, 2019), 247-268.

Diğer taraftan Hatunun türbesindeki sanduka üzerinde, "çağının Meryem'i" ve "zamanının Hatice'si" olarak bahsedilmesi onun hem Hristiyanlık hem Müslümanlık açısından önemli bir hatun olduğunu ifade etmektedir. "Çağının Meryem'i" ifadesi, onun Hristiyanlığın önemli figürlerinden biri olan Hz. Meryem'e benzetildiğini ve Hristiyan geçmişine atıfta bulunurken; "Zamanının Hatice'si" ifadesi ise, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in eşi Hz. Hatice'ye olan benzerliği vurgulamaktadır. Bu, onun Müslümanlıkta da saygın bir yer edindiğini ifade eder. Bknz: Kerim Türkmen, "Ölümün Engel Olamadığı İki Hatun Sultanın Rekabeti", içinde *XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 18-20 Ekim 2012*, ed: M. Acara Eser, E. Bilget Fataha, G. Koyun, (Sivas: Cumhuriyet Ün. Yayınları, 2014), 2:781-789.

³⁴⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 403, 455./ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, (Ankara: TTK, 2014), 25.

³⁴⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 423.

³⁴⁶ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, 124.

³⁴⁷ Rüstem Şüküroğlu, *Türk-Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*, (İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi, 2016), 137./ Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 133-134./ Halil Erkişletlioğlu, *Kayseri Kitabeleri*, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., 2001), 52.

yapıların artmasını sağlamıştır. Özellikle yaptırdığı Huand Hatun caminin 635/1238 yılında tamamlanmış olduğu dönemde Hatun'un henüz İslamiyet'i kabul etmediği görülmektedir. Bundan dolayı eşinin vefatından (635/1237) önceki yaptırmış olduğu müesseselerin birçoğunun baniliğini üstlendiği söyleyebilmekteyiz. Aynı zamanda II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 16 Safer 641/ 5 Ağustos 1243'te Latin Kralı II. Baudouin'e gönderdiği mektupta babası hayatta iken annesinin dinini muhafaza ettiğini, yazılmıştır.³⁴⁸

641/1243 Köseadağ mağlubiyeti sonrası Moğolların Anadolu'da yaptığı kıyım ve yağma halkı endişeye düşürmüştür. Moğolların Kayseri'ye kadar gelmesinin ardından Hatun, Kayseri Kalesi'ne sığınmıştır.³⁴⁹ I. Alaeddin Keykubad'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in validesi, bu tahribattan sonra Sultanın kız kardeşi, köleleri, cariyeleri ve servetiyle birlikte Kilikya'ya giderek Kral Haitum'a sığındı. Moğollar, Hatun'un burada olduğunu öğrendiklerinde, Kral Haitum'un babası Pali'den onun teslimini talep ettiler. Pali, Moğolları memnun etmek amacıyla "Filan ve falan şahsiyetler benim yanımdadır; haber gönderin, size teslim edeyim" şeklinde bir mektup yazdı. Bu gelişme üzerine Moğollar, elçi göndererek Hatun'u teslim aldılar. Böylece, Valide Hatun esir düşmüş ve serbest bırakılmamıştır. Mahperi Huand Hatun'un vefatı ile ilgili bilgiler kesin değildir. Ancak bazı kaynaklarda Hatun'un vefatı oğlunun vefatından sonra olduğu yazılmaktadır.³⁵⁰ Hatun'un ismi en son Kayseri'nin İncesu ilçesinde yaptırdığı Şeyh Turesan Veli zaviyesinde zikredilmektedir. 652/1254 yılı sonrasında Selçuklu hanedanından uzaklaşan Hatun'un Ürgüp'te yaşadığından dolayı burada vefat etmiş olabileceği ve na'sının daha sonra Kayseri'ye taşındığı düşünülmektedir.³⁵¹ Diğer taraftan Sultanın bu Hatun'dan olan kızı hakkında annesi Mahperi Hatun ile Kilikya Ermeni

³⁴⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 423.

³⁴⁹ İbn Bîbî, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, çev. M. N. Gençosman, (Ankara: Uzluk Basımevi, 1941), 219.

³⁵⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l Alâ'iyye fî'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 502./ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 542-543./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 423./ Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, (Ankara: Kök Yay, 1990), 58-60./ Hacıgökmen, "Kir Fard Hakkında Bir Araştırma", 126./ İlyas Gökhan, "Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler", *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2012): 100./ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, (Ankara: Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, 1970), 9./ Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi I*, (Ankara: Ankara Ün. Yayınları, 1963), 4-5.

³⁵¹ Mehmet Çayırdağ, *Şeyh Turesan Veli Hazretleri*, (Kayseri: Şeyh Turesan Veli Hazretleri Derneği Yayınevi, 2008), 3-4./ Abdulkadir Dünder, "Kayseri İncesu Şeyh Turesan Veli Zaviyesi", *Belleten*, 44/174 (1980): 271-278.

Baronuna sığınmasından başka bilgi bulunmamaktadır.³⁵² Hatun'un ölüm tarihi kesin olarak bilinmemesine rağmen kendi türbesine defnedilen torunu Selçuki Hatun'a ait olan sandukanın üzerindeki tarihten Mahperi Hatun'un da 652-1254/656-1258 arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir.³⁵³

2.9.1.2. I. Alaeddin Keykubad'ın Adiliye Hatun ile Evliliği

Sultan Alaeddin Keykubad'ın ikinci evliliği ise 624/ 1226-1227 yılında Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Âdil'in kızı Adiliye Hatun ile gerçekleştirmiştir.³⁵⁴ I. Alaeddin Keykubad iki devlet arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemek amacıyla evlilik düşüncesini Hokkabaz oğlu Naib Seyfeddin'e "Benim düşünceme göre, bağlılığımızı güçlendirmek ve akidlerimizi geçerli kılmak için Adil'in oğullarıyla akrabalık ilişkisi kurmak lazım. O halde saltanatımızın gücü ve padişahlığımızın etkinliği artar. Dostlarımızın sayısı kabarır." şeklinde bildirmiştir. Bunun üzerine Seyfeddin şu şekilde cevap verdi:

Bu doğru düşüncenizi gerçekleştirmek için acele etmek, birleşme şartlarını hazırlamak için vakit kaybetmemek gerekir. Çünkü düşüncenizin üzerinde başarı ışıkları görünmekte, onun sonucunun emniyet ve huzur olacağı sezilmektedir. Eğer siz Sultanımız izin vererseniz, ben kulunuz bu işi gerçekleştirmek için can-u gönülden çalışırım, dedi.

Naib Seyfeddin, Sultanın buyruğu üzerine hazineden, elbise odasından, haremden ve ahırdan; kakmalı bilezikler, göz alıcı ve kıymetli, eşi benzeri bulunmayan taşlar, altın halhallar, ipek elbiseler, seçkin cariyeler, Irak ve Horasan işi kaplar, soylu atlar ve yük develerinden oluşan çeşitli hediyeler hazırlatarak birkaç itibarlı kişi ile Şam'a doğru yola koyuldu. Ancak Malatya taraflarına geldiğinde hastalanarak vefat etmiştir.³⁵⁵ Haberi alan Sultan Alaeddin Keykubad onun yerine çaşnigir Şemseddin Altunaba'yı görevlendirdi. Bunun üzerine Şemseddin Altunaba Malatya'ya geldi. Naib Seyfeddin ile Şam'a giden

³⁵² Abu'l Farac, *Abul Farac Tarihi II*, 542./ Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 176, 185./ Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 190./ Dündar, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Evlilik*, 88.

³⁵³ Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*, 94.

³⁵⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'îyye fi'l-umûri'l Alâ'îyye II*, 433./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 459./ Evlilik akdinin tarihi Eyyûbî kaynaklarında ve İbn Bîbî'de yer almamakla birlikte yalnızca Müneccimbaşında geçmektedir. Bknz. Müneccimbaş, *Camiü'd-Düvel II*, 65.

³⁵⁵ Hokkabazoğlu Seyfeddin'in zehirlenmesinde Mahperi Huand Hatun'un etkisi olduğunu ve gerçekleştirilecek bu evliliğin uğursuz gösterilerek engellenmeye çalışıldığı kaynaklarda yer almaktadır. Bknz: Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 134./ İbn Bîbî, *Selçukname*, 95-96.

İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'îyye fi'l-umûri'l Alâ'îyye II*, 311./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 349.

hediyeleri, mücevherleri, eşyaları ve malları teslim alarak yoluna devam etti. Diğer taraftan İzzeddin b. Bedr, Sultandan kendilerine bir elçi gelmekte olduğu haberini Şam meliklerine bildirince derhal hazırlıklara koyuldular. Ertesi gün Şam'da toplanmış olan el-Eşref, el-Gazi, Muazzam nikâh akdi için Şemseddin Altunaba'yı ve kadıyı davet ettiler. Emir Şemseddin Altunaba getirdiği hediyeleri onlara takdim etti. Orada bulunan herkes Sultan Alaeddin Keykubad'ın cömertliğinden övgülerle bahsetti. Daha sonra Adiliye Hatun ile Sultan Alaeddin Keykubad arasında nikâh akdi gerçekleştirilerek şekerler dağıtıldı. Ancak melikler gelinin hazırlanması ve gerekli hazırlıklarının tamamlanması için Emir Şemseddin Altunaba'dan bir müddet beklemelerini rica etti. Şemseddin Altunaba onların bu ricasını kabul etti. Bu arada Sultan'a "Eğer siz padişahımızın rikabı Malatya'ya hareket ederse, o sizin meliklere ilgi gösterdiğiniz manasına gelir. Onların kalplerinin rahatlamasına ve sevinmelerine vesile olur. Hem de saadet burcu, mutluluk yeri ve cömertlik arsası olan Malatya mahrusesinde güneş ile ay birleşmiş olur." şeklinde mektup yazarak orada işlerin istenilen şekilde gittiğinin haberini verdi.³⁵⁶ Mektup Sultan'a ulaşınca oldukça sevindi. Bütün memleket emirlerine "Kutlu alaylarımız Malatya tarafına gitmektedir. Hepimiz vakit kaybetmeden oraya gelin" şeklinde ferman çıkarttıktan sonra Malatya'ya doğru hareket etti. Sultan yolda hastalandı, boynunda şişler ve urlar çıktı.³⁵⁷ Sultan Malatya'ya yaklaştığında üç gün önce orada bulunan gelin alayı tarafından karşılanmıştır. Ancak Alaeddin Keykubad'ın boynundaki şişliklerin etkisiyle rahatsızlık ve acı artınca şehre ünlü hekimler davet edildi. Tedavi için Feridüddin Muhammed Cacermi, Bedreddin Ceriri, Musullu İzzeddin b. Hübel, Takiyüddin tabib-i Reanil Safiyüddeve Nasrani gibi hekimler gelerek Sultanı tedavi ettiler. Ancak "Eğer neşterin ucu cerahate değerse, büyük bir tehlike doğar, ümidimiz odur ki, bu pansuman ve sargıyla yara baş verir, sıkıntı ortadan kalkar ve acı diner" diyerek istişarede bulundular. Sultan durumu gün geçtikçe ağırlaşınca ve ağrıları artınca şehre cerrah Vasil'i çağrılmasını buyurdu. Şehre gelen hekim Vasil, Sultanın yarasının olgunlaştığını görünce neşteri iltihaplı bölgeye batırarak tedavi etti. İrin tamamen boşalınca günlerdir uyumayan

³⁵⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'îyye fî'l-umûri'l Alâ'îyye II*, 312./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 350./ Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 132.

³⁵⁷ Malatya'ya giderken yolda zehirlenerek ölen Naib Seyfeddin'in ardından Sultan Alaeddin Keykubad'ın da rahatsızlanarak boynunda urlar çıkması ve acının çok şiddetli olmasından dolayı hayatından bıkmaya derecesine gelmiştir. Bu iki olayın birbiri ardına gerçekleşmesi ve evliliğin engellenmek istemesi ilk eşi Mahperi Hatun tarafından olabileceği tuhaf bir tesadüf olarak ele alınmıştır. Bknz: Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 135.

Sultan bir gün boyunca uyuyunca halk Sultan'ın başına bir şey geldi düşüncesi ile endişeye kapıldı. Alaeddin Keykubad ertesi gün uyanınca cerrah Vasil, Sultanın yanına gelerek ona pansuman yaptı ve durumunun daha iyiye doğru gittiğini görünce sevindi. Sultan bir hafta sonra iyileşince düğün hazırlıklarının eksiksiz yapılmasını istedi. Şam emirleri altın ve gümüş işlemeli yedi köşkü hazırladılar. Harput Artuklu hükümdarı Nizâmeddin Ebubekir, Sultanın sağdıcı olmuştur. Sağdıcı olan Nizâmeddin Ebubekir düğün töreninde dinar ve dirhemler saçtı. Sultan Alaeddin Keykubad'ın Adiliye Hatun ile olan düğün töreni (625/1127) bir hafta boyunca şenlikler ve ziyafet içinde devam etmiştir. Sultan düğünün ertesi günü Şam emirlerini hediyeler ile yolcu etti.³⁵⁸ Ayrıca Sultan eşine de büyük bir servet sunduktan sonra düğün alayı Kayseri'ye doğru yola çıktı. Yolda geçtikleri şehirlerde düğün eğlenceleri düzenlendi. Bu merasimler ve eğlenceler Sultan ve eşi Adiliye Hatun'un Antalya'ya gitmesine kadar devam etmiştir.³⁵⁹

Sultan Alaeddin Keykubad Eyyûbîlerle ilişkilerini düzenledikten sonra yönünü doğuya çevirdi. Fahreddin Behramşah'ın vefatına kadar iyi giden siyasi ilişkiler Celâleddin Harezmşah'ın Azerbaycan'a yerleşmesi ile Anadolu'ya müdahalesi Sultanı Erzincan ve Erzurum'un alınması gerektiğini düşündürmüştür. Erzincan hükümdarı Davut Şah ve Erzurum hükümdarı Cihan Şah'ın Sultana karşı bağımsızlık hareketlerine girişimleri sonucu Sultan 626/ 1128 yılında Erzincan'ı işgal ederek oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i Mengücek iline tayin etmişti.³⁶⁰ Alaeddin Keykubad bu dönemde yaptığı toplantı esnasında Melike Adiliye Hatun ile izdivacından olan oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı düzenlediği merasimde devlet erkânına kendinden sonra veliaht olarak yemin ettirerek tayin etti. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesinin Hristiyan olması ülkedeki Rum ve Ermenilerinde tahta etkisi kaçınılmaz olacağından henüz 1 ya da 2 yaşlarında olan oğlunun veliahtlığına karar vermiştir.³⁶¹ Bu durum bazı emirler tarafınca hoş karşılanmamıştır. Özellikle Nizâmeddin Ahmed Tuğrayı, Sultanın eğlence meclisinde

³⁵⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 314-316./ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, 50-55./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 351./ Süheyl Ünver, "Anadolu Selçuklu Sağlık Hizmetleri", *Malazgirt Armağanı*, (Ankara: TTK, 1993), 115-144./ Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 136.

³⁵⁹ Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyûbî Münasebetleri", 90./ Uyumaz, *Sultan Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti (1220-1237)*, 71.

³⁶⁰ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 523./ Anonim Selçukname, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, yay. Feridun Nâfiz Uzluç, (Ankara: TTK, 1952), 54./ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, 75.

³⁶¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 363./ Bazı kaynaklarda ise Sultanın oğlunu doğar doğmaz veliaht ilan ettiği belirtilmektedir. Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, 27-28./ 82

konuyla ilgili şu rubaiyi söyledi: “İskender’in geleneğini yerleştirip imparatorluk ayinini kanunlaştırınca, bir güneşe (yani doğan çocuğa) şahlık sancağı verdin. şam (hem karanlık ve hem de şam Eyyûbîleri) için sabah aydınlığı açtın”.³⁶² Bazı kaynaklar büyük oğul dururken küçüğünün veliaht tayin edilmesinde Gıyaseddin Keyhüsrev’in Hristiyan Kir Fard’ın kızından dünyaya gelmesi, diğer oğlunun Eyyûbî melikesinden olmasının yanı sıra Sultanın daha o zamandan büyük oğlunun kifayetsizliğini kavramasının etkisinin olduğunu yazmaktadırlar.³⁶³ Böylece Sultanın bu tutumunda çocuklarından ziyade annelerinin siyasi ve şahsi durumlarının etkisi olduğu görölmektedir.

2.9.2. I. Alaeddin Keykubad’ın Melik ve Melikelerinin Evlilikleri

Sultan Alaeddin Keykubad’ın Melike Adiliye Hatun’dan İzzeddin Kılıç Arslan, Rükneddin Süleyman şah ve Melike ve adında 3 çocuğu olmuştur. Ancak kaynaklarda Sultanın bu Hatun’dan iki kızı daha olduğunu ve Kahire’ye gittiklerinden bahsetmektedir. Kahire’ye giden Hatun’un evlilik yapıp yapmadığı ve çocuklarının olup olmadığı konusunda bilgi bulunmamaktadır. Sultanın oğlu Rükneddin Süleyman şah ise 629/ 1232 yılında Harran’da evlenmiştir. O tarihlerde Sultanın, oğlunu şam vilayetinin varisi ilan ettiği düşünöldüğünde muhtemelen nikâhı kıyılan Selçuklu meliki Rükneddin’dır.³⁶⁴ Melike Hatun ise, el-Melikü’n-Nâsir ile 635/1238 yılında evlenmiştir.³⁶⁵

Sultanın Mahperi Hatun’dan olan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev ise 5 evlilik gerçekleştirmiştir. Gerçekleşen bu evlilikler ile Berduliye Hatun’dan İzzeddin Keykavus, Rum cariyesinden Rükneddin Kılıç Arslan, Gürcü prensesinden Alaeddin Keykubad, Havandzade/Hondi, Aynü’l Hayat adında çocukları dünyaya gelmiştir. Diğer evlilikleri ise Kögonya hâkimi Muzaffereddin’in kızı ve Abbasi halifesi el-Melikü’n-Nâsir’ın kızı Gaziye Hatun ile gerçekleşmiştir.³⁶⁶

³⁶² İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l Alâ’iyye fi’l-umûri’l Alâ’iyye II*, 364.

³⁶³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 378.

³⁶⁴ Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Sultanları”, 374./ Emine Uyumaz, *Sultan Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti (1220-1237)*, (Ankara: TTK, 2003), 73.

³⁶⁵ İbnü’l Adim, *Buğyat At-Talab Fi Tarih Halab*, 5-6.

³⁶⁶ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 271./ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, (Ankara: TTK, 2011), 9./ Uyumaz, *Sultan Alaeddin Keykubad Devri*, 71.

2.9.2.1. I. Alaeddin Keykubad'ın kızı Melike Hatun'un Evliliği

Alaeddin Keykubad'ın kızı Melike Hatun, Halep emiri el-Melikü'n-Nâsır ile evlenmiştir.³⁶⁷ Gıyaseddin Keyhüsrev'in Sultan olduğu dönemde gerçekleşen evlilikte, o sırada Akça-Derbend'de bulunan İbnü'l Adim nikâh için Keykubadiye köşküne davet edildi. İbnü'l Adim Kayseri'ye geldiğinde kente uğramadan doğrudan 17 Şevval 635/ 2 Haziran 1238 yılında Sultanın huzuruna geldi. Gıyaseddin Keyhüsrev kız kardeşinin nikâhı için emir Kemalüddin Kamyar'ı vekil olarak atadı. Melike Hatun ile el-Melikü'n-Nâsır'ın nikâh akdi için hazırlıklar yapıldı. Nikah 50.000 dinar mehir bedeli ile Kemaleddin Kamyar'ın vekilliği ve diğer şahitlerin huzurunda gerçekleştirildi. Nikâhtan sonra etrafa altın ve gümüş saçılarak müjde davulları vuruldu. Nikâhta tanımlanamayacak derecede fazla saçılan saçlarla birlikte İbnü'l Adim'de Halep'ten getirdiği 1000 altını saçtı. Ayrıca merasimde bolca şeker ve elbiseler hediye edilerek ziyafetler verildi.³⁶⁸ Zehebî, Melike Hatun'un Dımaşk'a girişini şu şekilde yazmıştır:

*Sultan Alaaddin'in kızı Rum'dan eşi Sultan en-Nâsır'a geldi. Hizmetinde, emrinde beş yüz atlının bulunduğu Subaşı vardı. Çeyizi ve ağırlıkları bin deve üzerindeydi. Mahfesi altın ve gümüşlerle süslü atlandı. Kalabalık, görülmeye değer bir gündü. Onun için Dımaşk ve çevresinde eşi duyulmamış düğün yapıldı. Kubbeler kuruldu, askerler oyunlar oynadı.*³⁶⁹

el-Melikü'n-Nâsır'ın Melike Hatun ile olan evliliğinden 653/ 1255-1256 yılında Alaeddin adında bir oğlu olmuştur.³⁷⁰

Sultan I. Alaeddin Keykubad, Erzurum'u almak için Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref ile hareket ettiği dönemde amcazadesi ve damadının Harezmşah ile dostane ilişki kurduğu görülür. Sultanın, el-Melikü'l-Eşref ile yaptığı muharebede Cihan Şah esir düşmüştür. Şehrin içindekiler esir düşen emirlerin öldürülmeyeceğine dair biat aldıktan sonra şehri Sultana teslim ettiler. Şehrin içinde Erzurum emirinin kız kardeşi de bulunuyordu. Alaeddin Keykubad uzun zamandır bu Hatun ile evlenmeye istekli olsa da kardeşi buna razı olmamıştır. Sultan şehre girmesinden sonra Hatun'u da alınca oldukça

³⁶⁷ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 141./ Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 193.

³⁶⁸ İbnü'l Adim, *Buğyat At-Talab Fi Tarih Halab*, 5-6./ Üremiş, *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, 300./ Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti- Eyyûbî Münasebetleri", 257.

³⁶⁹ Zehebî, *Târihu'l-islam*, XLI-L, Tahkik: Ömer Abdusselâm Tedmurî, *Dâru'l-kitâbi'l-arabî*, (Beyrut: 1996-2000), 10-16./ İbn Bîbî, *Selçukname*, 90.

³⁷⁰ Yürekli, "Eyyûbî Ailesi Kadınları", 335.

sevinmiştir. Ancak kısa süre sonra Hatun, Cihan Şah'ın serbest bırakılmasını talep edince Sultan, bu isteğe öfkeyle karşılık vererek Hatun'u öldürtmüş ve kardeşini de denizde boğdurmuştur.³⁷¹

I. Alaeddin Keykubad 1 Şevval 634/ 28 Mayıs 1237 yılında Meşhed ovasında sefer hazırlığı içindeyken Kayseri'de bulunan tüm ülkelerin elçilerini ve ümerayı akşam yemeğine davet etti. Ziyafet esnasında Çaşnigir Nasireddin Ali'nin kızarmış tavuk etini Sultana sunmasından sonra Alaeddin Keykubad rahatsızlanınca meclis dağılmak zorunda kaldı. Zaman geçtikçe rahatsızlığı artan ve konuşamayan Sultan, Keykubadiye sarayında 3 Şevval 634/ 30 Mayıs 1237 yılında vefat etti.³⁷² Bazı kaynaklarda Sultanın zehirlenmesinde Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmak için İranlı ümera ve Sâdeddin Köpek ile iş birliği içinde olduğu ve olaya annesi Hond Hatun'un da karışmış olduğu kaydedilmektedir.³⁷³

2.10. II. Gıyaseddin Keyhüsrev (634/1237-643/1246)

I. Alaeddin Keykubad'ın (634/1237) vefatının ardından yerine oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etmesine rağmen Sâdeddin Köpek, Kadı Şerafettin oğlu Taceddin Pervane, Seyfeddin Ayaba, üstadüddar³⁷⁴ Cemaleddin Ferruh ve Gürcüoğlu Zahirüddin gibi bazı devlet adamlarının gayreti ile Gıyaseddin Keyhüsrev 5 Şevval 634/1 Haziran 1237 yılında tahta çıkmıştır.³⁷⁵

³⁷¹ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 528-529.

³⁷² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 446./ Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 193./ Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, 67./ Süleyman Özbek, *Selçuklu – Eyyubî İlişkileri*, (Ankara: Berikan Yayınları, 2018), 171.

³⁷³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 389./ Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 193./ Mehibe Şahbaz, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın Kolonoros Kalesini Fethi ve Siyasi Evlilikleri", 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Araştırma Makalesi*, 7/19 (2018): 85.

³⁷⁴ Farsça 'istez' ve 'dar' sözcüklerinden meydana gelen ve evin sorumlusu anlamını taşıyan kelime zaman içerisinde üstadar biçiminde kullanılmıştır. En parlak dönemini Memlükler zamanında yaşayan bu müessese mutfak, şaraphane, taşthane gibi sultana ait dairelerin gelir- giderlerine bakmak, tüm saray memuru ve hademelerinin en büyük amiridir. Ayrıca Türkiye Selçukları döneminde vakıflara nezaret faaliyetleri bu kurumun yetki alanına girmektedir. Bknz: Fatih Yahya Ayaz, "Üstadüddar", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2012), 42: 393-395./ Sadi S. Kucur, "Vekil-i Hasslık ve Selçuklu Saraylarında Üstadü'd-darlık", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 14 (2006): 1-10./ Saim Yılmaz, Abbasilerde Üstadarlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 21 (2009): 1-24./ M. Hanefi Palabıyık, "Gazneliler Devletinde Teşkilat ve Kültür", *Yeni Türkiye Dergisi Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı*, 3 (2002): 29-53.

³⁷⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 448./ Ahmed b. Lütfullah, *Cami'ud-Düvel II*, 80./ Osman Turan, "Keyhüsrev II", içinde *İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 6: 620-629./ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, 124.

Ancak Gıyaseddin Keyhüsrev kendisini tahtın meşru varisi olarak görmediği için kendini güvence altına almak istedi. Bu sebeple Sultan tahta çıktıktan sonra kendisi için engel gördüğü kişileri ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Üvey annesi Adiliye Hatun ve erkek kardeşlerinin öldürülmesi için Sâdeddin Köpek'e emir verdi. Bunun üzerine Sâdeddin Köpek³⁷⁶ emir üzerine Hatun'u Ankara'ya gönderdi. Gaziye Hatun burada yayın kirişi ile boğduruldu.³⁷⁷ Bu ölümün gerçekleşmesinde Mahperi Huand Hatun'un, Melike Adiliye Hatun'un ön planda olmasının kendisinde yarattığı kıskançlık oğlu ile iş birliği yapmasına neden olmuştur. Kaynaklarda Hatun'un ölümünden önce şu şekilde dua ettiği bildirilmektedir:

Her hareketinde asil yaradılışının izleri görülen, son derece iffetli ve namuslu olan bu Merhume, cellatlar gelmeden önce izin alıp abdestini yeniledi. Hayatına veda etmek için iki rekât namaz kıldı. Yüzünü dua kiblesi olan göğşe çevirerek Allah'ım ben senin kulunum ve kulunun zulüm görmüş, ümitsizliğe düşmüş, değersiz kızyım. Benimle çocuklarım arasında karanlık perde koydular. Ruhumu ve vicdanımı köreltip kanımı akıtmaya niyet ettiler. Allah'ım çocuklarımı sana emanet ediyorum. Onları koru. Sen tövbeleri kabul eder, kullarına acırsın. Zalimlere hak ettiği cezayı ver. Beni acı ve beni bağışla, tövbelerimi kabul et.³⁷⁸

Daha sonra Hatun başörtüsünü dolayarak yüzünü kapattı. Kibleye dönüp oturduktan sonra kelime-i şehadet getirdi.³⁷⁹ Gıyaseddin Keyhüsrev, kardeşleri İzzeddin Kılıç Arslan ile Rükneddin Süleyman Şah'ı ise Uluborlu kalesinde hapsedirmiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev henüz erkek evladı olmadığı için kardeşlerinin hayatlarına dokunmadı. Sonraki dönemlerde Berduliye Hatun'dan İzzeddin Keykavus, Rum cariyesinden Rükneddin Kılıç Arslan ve Gürcü prensesi ile gerçekleşen evliliğinden

³⁷⁶ Muharrem Kesik, "Sadettin Köpek", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 392-393./ Osman Turan, "Saded-Din Köpek", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 10:32-35.

³⁷⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 404./ Feda Şamil Arık, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl (1075-1243)", *Belleten*, 63/236 (1999): 88./ M. Ali Hacıgökmen, "Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Eseddin Ayaz", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27 (2010): 479./ Kemal Taşcı, "Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri" içinde *1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed.: Abdullah Kaya, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay, 2018), 161-197./ Ahmet Kütük, "Kösedağ Savaşı'nın Kaybedilmesinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kişiliği ve Uygulamalarının Rolü" içinde *1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed.: Abdullah Kaya, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay, 2018), 295.

³⁷⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 455.

³⁷⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 409-410.

Alaeddin Keykubad adlı oğulları olduktan sonra Mübarüzeddin Armağan Şah'ı kardeşlerini öldürmesi için Borgulu'ya görevlendirdi.³⁸⁰ Ancak kaynaklarda bu konuda farklı görüşler bulunmakla birlikte dürüstlüğü ve iyi huyu ile tanınan Mübarüzeddin Armağan Şah'ın, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ve Sâdeddin Köpek'in bu emrini yerine getirmediğini bildirmektedir. Bazıları Borgulu'da hapsedilen kardeşlerin yerine iki köleyi öldürerek, Sultanı ikna ettiği yazarken bazı kaynaklar onların öldürüldüğünü yazmaktadırlar.³⁸¹

Sultan Alaeddin Keykubad'ın erkek çocuklarının yanı sıra kız çocukları da bölgeden uzaklaştırılmıştır. Ancak Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatının ardından genel af ilan etmesi sonucunda yeniden Kayseri'ye dönmüşlerdir. Anneleri için 645/1247'de Kayseri'de yaptırdıkları kümbete Ankara'dan naaşı getirtilerek defnedilmiştir.³⁸²

Bu dönemde Alaeddin Keykubad'ın Mengücek beyliğinin Erzincan kolunun başında bulunan Alaeddin Davutşah'ın babası gibi Selçuklulara sadakatle bağlı olmaması ikili ilişkilerin zamanla bozulmasına neden olmuştur. Bu nedenle Sultan 10 Zilhicce 625/ 10 Kasım 1228'de Erzincan'ı ilhak etmiştir. Alaeddin Keykubad buranın idaresini büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i atayarak onun atabeyliğine de Mübarezeddin Ertokuş'u görevlendirmiştir.³⁸³ Ayrıca Gıyaseddin Keyhüsrev bu dönemde Celâleddin Harezmşah ailesinden Şiraz hâkimi Atabek Sa'd b. Ebubekr'in kız kardeşi ile evlenmesi kararlaştırılmışsa da evlenip evlenmediği kesin olarak bilinmemektedir.³⁸⁴

Diğer taraftan Sâdeddin Köpek, Sultanın genç ve tecrübesizliğini fırsat bilerek tahtı ele geçirmek için devletin idari mekanizmasındaki devlet adamlarını ortadan

³⁸⁰Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 9./ M. Fuat Köprülü, "Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökmenin Memnuiyeti", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, (1949): 1-9.

³⁸¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 456.

³⁸² Ara Altun, "Çifte Kümbet", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 113./ Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 103-107./ Ahmed Nazif Efendi, *Kayseri Tarihi (Mir'at-ı Kayseriye)*, yay. M. Palamutoğlu, (Kayseri: Kayseri Belediyesi Kültür Yayınları, 1987), 86./ Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I. Selçuklu Dönemi*, (Ankara: Güven Matbaası, 1986), 138-141./ Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Türkiye'de Çıkarılan Kolektif Aflar (1075-1243)", *Selçuk Dergisi*, 3 (1988): 26./ Ahmet Akşit, "Melike-i Adiliye Kümbetinde Selçuklu Devri Saltanat Mücadelesinden İzler", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (2002): 242.

³⁸³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 456./ Emine Uyumaz, "I. Alaeddin Keykubad Zamanında (1220-1237) Türkiye Selçuklu Devletinin Elçilik İlişkileri", *Tarih Dergisi*, 39 (2004), 55-84./ Sümer, "Mengüçlüler", 138-142.

³⁸⁴ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri II*, 24.

kaldırmıştır.³⁸⁵ Sâdeddin Köpek halka kendisini kabul ettirmek için Selçuklu soyundan geldiğini iddia etmeye başladı. Kaynaklarda bu durum şöyle anlatılmıştır:

*Köpek'in annesi Şehnaz Hatun, Konya'nın ileri gelen aydınlarından birinin kızıdır. Sultan Alaeddin Keykubad'ın babası Gıyaseddin Keyhüsrev onun güzelliğine âşık olmuştu. Bu nedenle onu Sultanın sarayına kimseye görünmeden ikramda bulunmak için getirip götürmeye başladılar. Bu durumdan büyük annesinden başka kimsenin haberi yoktu. Sâdeddin Köpek'in annesini babasının evine götürdükleri zaman iki aylık hamile idi. Hileyle kendisini bakire gösterdi. Büyük annesinin kurnazca planlarıyla, babasını gelinin zıfaf gecesi hamile kaldığına inandırdılar. Ben (Köpek) yedi aylık iken dünyaya geldim.*³⁸⁶

Yazıcızade, Sâdeddin Köpek'in annesi Şehnaz Hatun'un zıfaf gecesi kendisini bakire gösterdiği ve annesinin de onun gibi hilekâr ve düzenbaz olduğu üzerinde durmuştur.³⁸⁷

Sâdeddin Köpek'in yalan ve hileleri günden güne artınca Sultan onu öldürterek (Cemâziyelevvel 636 / Aralık 1238) cenazesini darağacına astırmıştır.³⁸⁸

2.10.1. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Evlilikleri

2.10.1.1. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun ile Evliliği

II. Gıyaseddin Keyhüsrev ilk evliliğini Gürcü kraliçesi Tamara ile gerçekleştirmiştir. Meliklik döneminde nişanlanan Sultanın evliliği ancak tahta çıktığı zamanda yapılmıştır. Alaeddin Keykubad Anadolu'daki üstünlüğünü kurmaya çalışırken diğer taraftan Cormagon ve Baycu Noyan'ın komutası altındaki Moğol birlikleri Sivas yakınlarındaki Kemaleddin Ahmed b. Rahat ribatı adı ile bilinen kervansaraya kadar olan bölgeleri yağmalamıştı. Selçuklu Sultanı Kemaleddin Kamyar komutasındaki orduyu bölgeye gönderdiğinde Moğol birlikleri geri dönmüştü. Kemaleddin Kamyar Erzurum'da kaldığı süre içerisinde etrafa casuslar göndererek durumu kontrol ettirdi. Moğollara ders vermek niyetinde olan Kemaleddin Kamyar o sırada Moğolların Gürcü kraliçesi

³⁸⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 454./ Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, 44.

³⁸⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 458./ Kesik, "Sâdeddin Köpek", 393.

³⁸⁷ Yazıcızade, *Tevârih-i Ali Selçuk*, 627./ Kemal Taşcı, "Türkiye Selçuklu Devletinde Gayri Meşru Bir Kan Bağı İddiası: Emir Sâdeddin Köpek'in Selçuklu Hanedanına Mensubiyeti Meselesi", içinde *Kan Bağı Kitabı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2022), 219.

³⁸⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 464.

Rusudan'ın tahriki ile harekete geçtiğini öğrenince “*bu bahane bizim için yeterli*” diyerek ordusu ile Gürcistan içlerine kadar ilerlediler.³⁸⁹ Kraliçe Rusudan; Hah (Gag), Nagah gibi kalelerinin elden çıktığını görünce kurtuluş yolu olarak Sultanın devlet adamları ve ileri gelenlerine iyi ithamlarda bulunulması kanısına varmıştır. Bu nedenle Kemaleddin Kamyar'a elçi göndermenin ve barış teklifinde bulunmanın iyi olacağını düşündü. İki ülke arasında barışın sağlanması için Emir Kemaleddin Kamyar'a mektup yazdı. Mektupta şöyle geçmektedir:³⁹⁰

Eğer Hazreti Sultan, sizin yaptıklarınızı öğrenirse, engin padişahlık merhametine rağmen suratı asılır. Bu işin aslını öğrenmenin peşine düşer. Bizim Melikü'l Ümera'nın merhametinden beklediğimiz odur ki, geri kalan beldelerimizi yakıp yıkmaktan, yağma ve talan etmekten kaçınması; barış talebimizi saltanat dergâhının huzuruna arz etmesi; Sultan bize iyilik yapmak istiyorsa, bunu evlilik akrabalığı kurarak göstermesidir. Bizim aklımızdan geçen, Selçuk sulbünden ve David soyundan gelen iffetli ve namuslu kızımızı, ülke komşuluğu ve memleket yakınlığı dolayısıyla Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'in evlilik haremine ve birleşme odasına sokmaktır.

Melikü'l ümera Kemaleddin, onun bu isteğini kabul ederek Gürcü ülkesine dağılan askerleri geri çağırdı. Hah, Nagah vilayetlerinin fethedildiğini ve buralarda oturanların malların el konulduğunu Sultana bildirdi. Sultan haberciden iyi haberleri alınca ülkenin her yerine fetihnameler yazıldı. Ondan sonra devlet emirleri ve meclistekileri yemeğe davet ederek hilatlar ve değerli hediyeler verdi. Habercinin torbasını mücevher ve altınla doldurdu. Ayrıca Melike ile evlilik düşüncesini memnuniyetle kabul ederek bundan sonra Ahbaz ülkesine saldırılmasına izin vermeyeceğini bildirdi.³⁹¹

II. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta geçtiğinde nişanlısı Gürcü kraliçesinin kızı Tamara'yı yanına almak istedi. Bu nedenle evlilik merasimi için Şehabeddin Kirmani'yi görevlendirerek pek çok hediye ile Tiflis'e gönderdi. Yola çıkan Kirmani, Gürcü ülkesine vardıklarında dönüş hazırlıklarını da tamamlayarak şehirden ayrıldılar. Sultan, melikenin şehre yaklaştığını haber alınca eğlence meclisleri kurdurarak 635/1238 yılında büyük bir

³⁸⁹ İbn Bîbî, *el-Avamirü'l- Ala'ıyye fi'l-Umuri'l-Ala'ıyye*, 417./ Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 168.

³⁹⁰ İbn Bîbî, *el-Avamirü'l- Ala'ıyye fi'l-Umuri'l-Ala'ıyye*, 417.

³⁹¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'ıyye fi'l-umûri'l Alâ'ıyye II*, 413-414.

tören ile evlendiler. Sultanın Tamara Hatun ile olan evliliğinden Alâeddin Keykubad adında oğlu ile Havendzade/ Hundi³⁹² ve Aynü'l-Hayat³⁹³ adlı kızları dünyaya gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde Havandzade, Pervane'nin 660-661/ 1262 yılında kendisine müstevfi yaptığı Mecdüddin Mehmet Erzincani ile evlenmiştir. Mehmet Erzincani 670/ 1271 yılında Fahreddin Ali'nin yerine vezirliğe atanmıştır. 674/1275 yılında Fahreddin Ali'nin yeniden makama dönmesi ile Celâleddin Karatay'ın yetkileriyle atabeyliğe getirilmiştir.³⁹⁴ Gerçekleşen evliliğin tarihi ile bu evlilikten dünyaya gelen çocuklarının olup olmadığı bilinmemektedir.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Rusudan'ın kızı Tamara ile yaptığı bu evlilikte onu din değiştirmeye zorlamamıştır. Hatun Konya sarayına doğru giderken yanında kilise papazları, mukaddes eşyaları, hizmetçilerini de yanında götürmüştür. Kraliçe Rusudan'ın kardeşi David'de Rusudan'ın yanında Konya'ya gelmiştir.³⁹⁵ Ancak Tamara kısa zaman sonra Müslüman olan David'i yakalatarak Kayseri kalesine hapsedirmiştir. David, Moğolların Kayseri'ye gelişine kadar yaklaşık yedi yıl burada kalmıştır.³⁹⁶ Kraliçe yeğeni David'i Gürcü Hatun'un yanına göndermesindeki amaç kendi oğlu David'i tahtta rakipsiz kılmaktı. Yeğenini Anadolu'ya gönderen Rusudan oğlu Narin lakaplı David'i kral ilan ederek Kutaisi'de taç giydirdi. Ancak bazı bölgelerin yöneticileri (Ani, Şavşat, Tao) ile

³⁹²Havendzâde'nin, Muînüddin Pervâne'nin kızı olduğu yönündeki bazı görüşler, aslında onun üvey kızı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, Pervâne'nin, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşi olan Gürcü Hatun ile evlenmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Gürcü Hatun'un, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'den olan kızı Havendzâde, annesinin Pervâne ile evliliği nedeniyle, bazı kaynaklarda Pervâne'nin kızı olarak anılmıştır. Dolayısıyla, Havendzâde biyolojik olarak Pervâne'nin kızı değil, üvey kızıdır. Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 271./ Osman Gürbüz, "Erzurum Çifte Minareli Medresenin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11/25 (2004): 145-160.

³⁹³ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 287.

³⁹⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Celaleddin Mektupları*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1999), 244./ Kaymaz, *Mu'ineddin Süleyman Pervane*, 143, 146, 150./ Ömer Subaşı, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/33 (2016): 398./ Gürbüz, "Erzurum Çifte Minareli Medresenin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", 148-150.

³⁹⁵ David; bazı kaynaklarda Rusudan'ın yeğeni yani ağabeyi Georgi Laşa'nın oğlu, bazı kaynaklarda ise Tamara'nın kardeşi olarak geçmektedir. Bunun sebebi ise Georgi Laşa'nın vefatı ile kız kardeşine emanet ettiği oğlunun adının David olması hem de kraliçenin Tuğrul Şah'ın oğlu Cihan Şah ile gerçekleştirdiği evlilikten olan oğlunun David adında olmasıdır. Bknz: Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri, 150-151. Diğer taraftan Abu'l Farac ise David'in, Tamara'nın kardeşi olduğunu ve Hatun'un Hristiyan dinini terk ederek Müslüman olmasının ardından kardeşi David ile Katolikus'u (rahip) kalelerden birine hapsedtiğini yazmaktadır. Bknz: Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 538.

³⁹⁶ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 537-538./ Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbar*, 27-28./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 94./ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev: H. D. Andreevyan, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007), 22./ Simon de Saint Quentin, *Histoire de Tatares, Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev: E. Özbayoglu, (Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları, 2006), 60.

Somkhedi ve Kartli komutanları David'in taç giymesini olumlu karşılamamışlardır. Bu dönemde Moğolların iş birliği isteğine yanaşmayan Rusudan oğlunun, krallığının onaylanması için onu Baycu Noyan'a yanına göndermiştir. Böyle bir dönemde kraliçe Rusudan ağabeyi Giorgi Laşa'nın küçük oğlu David'i kendisine sorun çıkarmasın diye Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına göndermiştir.³⁹⁷ Kraliçe Rusudan, David'in öldürülmesi için emirler vermiş ancak Sultan ve Tamara Hatun onun bu isteğini göz ardı ederek ona iyi davranmışlardır. Ancak kraliçe Selçuklu sarayına daha önce gönderdiği mektupların karşılık bulmamasına rağmen oğlunu tahtın asıl varisi yapma düşüncesi ile plan kurdu. Kızına ve damadına aslı olmayan mektuplar yazarak kızının David'i korumasının nedenini onunla gayrimeşru ilişkide olduğunu söyledi. Rivayete göre mektubu okuyan Sultan oldukça sinirlenerek karısını dövdü, mukaddes tasvirlerini kırdı, Hatun'un hizmetindeki uşakların bir kısmını sürgüne göndererek bazılarını da öldürmüştür.³⁹⁸ Sultan, David'i huzuruna çağırıp her şeyi itiraf etmesini istedi. David tüm yaşananların Gürcistan'daki taht kavgalarından dolayı olduğunu, iftiraların veliahtlık mücadelesinin sonucu olduğunu söyledi. Ardından "Kraliçe beni sürgüne gönderdi. Senin tarafından öldürüleceğimi düşünüyordu. O, benim öldürüldüğümü tahmin etmektedir" dedi. Buna karşın Sultan biraz sakinleşse de daha sonra fikrini değiştirerek David'i öldürmeye karar verdi. Sultan, David'i denize attırdı. Ancak ölmediğini öğrenince kuyuya atılmasını emretti. David kuyuya atıldıktan sonra üzeri kaya parçaları ile kapatıldı. Kral IV. Giorgi Laşa oğlunun koruması için önceden görevlendirdiği Soslan adındaki kişi tarafından David kuyuya atıldığı zamanda yerini öğrenmişti. Soslan, Sultanın adamları gittikten sonra kayaların altından tünel kazarak David'in hayatta kalması için ona yiyecek verdi.³⁹⁹ Kaynaklar daha sonra David'in kuyudan kurtulduğunu, büyük kağan Mengü'nün yanına gittikten sonra kendi ülkesine giderek topraklarında yönetici olduğunu yazmaktadır.⁴⁰⁰ Ayrıca kaynaklar bu olayın ardından Sultanın, Hatun'a din değiştirmesi için baskı yaptığını eğer İslamiyet'i kabul etmezse onu idam ettireceğini söyleyince prenses Tamara baskılara daha fazla dayanamayarak Müslüman olmayı

³⁹⁷ Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar*, çev. G. Solmaz, (Ankara: Elips Yay., 2009), 55./ Tellioglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, 138./ Kartlis Tskhovreba, *A History of Georgia*, Trans.: Dmitri Gamq'relidze, ed: Roin Metreveli and Stephen Jones, (Tbilisi: Georgian National Academy of Sciences, Artanuji Publishing, 2014), 327-328./ Subaşı, "Gürcü Hatun Tamara", 391.

³⁹⁸ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, 426-428./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 435./ Tskhovreba, *A History of Georgia*, 336./ Subaşı, "Gürcü Hatun Tamara", 390.

³⁹⁹ Tskhovreba, *A History of Georgia*, 337.

⁴⁰⁰ Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, 38-40.

seçtiğini yazmaktadır.⁴⁰¹ Her ne kadar Hatun'un zorla Müslüman oluşundan bahsedilse de Sultanın eşinin, Mevlânâ'nın müridelerinden biri olduğu ve onun zorla din değiştirmedeği görülmektedir. Tamara Hatun Müslüman olduktan sonra Anadolu'da Gürcü Hatun adı ile tanınmaya başlamıştır.⁴⁰²

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Tamara Hatun ile evlendikten sonra kendisini tamamen eğlence hayatına vermiştir.⁴⁰³ Hatun'a olan sevgisi ve bağlılığı öyle artmıştı ki bastırdığı paralara karısının yüzünü resmettirerek ona halk arasında itibar kazandırmak istemiştir. Ancak Türk devlet geleneklerine aykırı olan bu düşünce devlet adamları tarafından hoş görülmemiştir. İran mitolojisinin etkisinde kalan Sultan bu düşüncesini semboller kullanarak uygulamıştır. Böylece sikkelerin bir yüzü Sultanı temsil eden aslan ve Hatun'u temsil eden güneş şeklinde basılmıştır. Güneş sembolünü hayatına ışık olduğu anlamında eşine, gücü ve kuvveti temsil eden aslan figürünü de kendisi ile bağdaştırmıştır. Ayrıca güneş tasvirinin Hatun'un talihine işaret edilmesinin yanı sıra Türk mitolojisinde dişiliği ve sıcaklığı ifade ettiği de bilinmektedir.⁴⁰⁴

Şir-i Hürşid (aslan ile güneş) tasvirli paralar ilk defa Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde basılmış olup nasıl ki "Keyânîyan" hükümdarları (eski İran Şahlarından) Hüsrev'ü Perviz, kendisiyle karısı Şirin'i temsil etmek üzere yaptırmışsa, Selçuklu Sultanı da eşine olan sevgisini göstermek için yaptırmıştır.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Tskhovreba, *A History of Georgia*, 336.

⁴⁰² Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 348, 407, 546./ Subaşı, "Gürcü Hatun Tamara", 394.

⁴⁰³ Kaynaklarda Sultanın alkol ve içki bağımlılığı olduğunu hatta Köseadağ savaşında dahi sarhoş olduğu yazılmaktadır. Savaş öncesi Sultanın sarhoş olduğu ve savaşta galip gelen Moğolların ele geçirdiği ganimetlerde eğlence meclislerine yönelik çok sayıda malzeme ve şarabın mevcut olduğu kaydedilir. Ayrıca bazı rivayetlerde alkol bağımlılığı nedeniyle vefat ettiği yazmaktadır. Bknz: Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, 35./ Quentin, *Bir Keşişin Anıları*, 58-60./ Victor Anglois, *Extrait de la Chronique de Sempad, seigneur de Babaron, connétable d'Arménie*, (Petersbourg: 1982), 30-31./ Georgies Akropolites, *Vekayiname*, çev. Bilge Umar, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 75./ Zühal Şen, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Karakter İncelemesi", *USAD*, 14 (2021): 277.

⁴⁰⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, 308./ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 537./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 435./ Dündar, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Evlilik*, 92-93./ Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev ve Devri*, 74./ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, (Ankara: TTK, 2014), 237./ Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezen ve Burç Tasvirleri*, (Konya: Palet Yayınları, 2019), 38./ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2000), 137./ Gündegül Parlar, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Sikkelerinde Görülen Geçme Motifler", içinde *Türkler*, Editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 7: 918-922./ Gündegül Parlar, "Sanat Tarihi Yönleriyle Figürlü Anadolu Selçuklu Sikkeleri", içinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Kongresi Bildirileri*, haz. O. Eravşar, (Konya: Selçuk Araştırmaları Merkezi Yay., 2001), 195-196.

⁴⁰⁵ Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*, 65./Rıza Kurtuluş, "Keyânîler", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 345-346.

Siyasi anlamda gerçekleştirilen bu evlilikte beklenen olumlu sonuçların aksine Sultanın Hatun'a olan bağlılığını fırsat bilen Gürcü prensesinin adamları sarayda nüfuz sahibi olmaya çalışmışlardır. Bu evlilik ile Selçuklu ordusunda Gürcü askerlerin sayısı artmıştır. Gürcü oğlu Zahirüddeve (Şalva) adında bir komutanın Selçuklu ordusunda hizmet ettiği bilinmektedir. Sultanın, kayınbiraderinin Hristiyan olması ve onu askeri kumandanlığa tayin etmesi Selçuklu beyleri tarafından hoş karşılanmamıştır.⁴⁰⁶ Ayrıca rüşvetle makam sahibi olan tecrübesiz devlet adamlarının saraya girişi deneyimli devlet adamlarının yaşanan zorluklar karşısında tedbir almasını zorlaştırmıştır. Diğer taraftan karısının isteklerini göz ardı etmeyen Sultan, Gürcü prensesinden doğan oğlunu anne soyu bakımından kardeşlerine üstünlük sağlaması nedeniyle kendinden sonra veliaht ilan etmiştir. Baskın bir karaktere sahip olan Hatun'un kendi çocukları doğduktan sonra Sultanı, kardeşlerini öldürmeye teşvik ettiği yazmaktadır.⁴⁰⁷

2.10.1.2. Gürcü Hatun'un Muînüddin Süleyman Pervane ile Evliliği

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatının ardından 21 gün sonra Gürcü Hatun, Muînüddin Süleyman Pervane⁴⁰⁸ ile 643/ 1245 yılında evlenmiştir. İlk evliliğini ne zaman ve kiminle yaptığı bilinmeyen Süleyman Pervane, Sultanın dul kalan karısı ile evlenerek siyasi gücü ve iktidarını artırarak fiilen hükümdar gibi davranmaya başlamıştır.⁴⁰⁹ Devlet içerisinde otoritesini artırmak amacıyla Moğollara karşı izlediği sadakat politikası ile Anadolu'ya hükmederek bu dönemde gücünün zirvesine ulaşmıştır. Öyle ki Gürcü kroniği Pervane'ye Sultan şeklinde hitap etmiştir.⁴¹⁰

Anadolu'da Gürcü Hatun olarak tanınan Gürcü prensesi, Pervane ile evlendikten sonra Mevleviliğe ilgi duyarak Mevlânâ ile sıkça görüşmüştür. Bir dönem Kayseri'ye

⁴⁰⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 436./ Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, 27-28

⁴⁰⁷ Müneccimbaşı, *Camîu'd-Düvel II*, 92./ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, (Ankara: TTK, 2011), 124.

⁴⁰⁸ I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in veziri Mühezzebüddin Ali ed-Deylemî'nin oğlu olan Muînüddin'in adı ilk kez kaynaklarda Tokat emiri olarak geçmektedir. Daha sonra Baycu Noyan'ın desteği ile Erzincan subaşılığı görevinde bulunmuştur. II. İzzeddin Keykavus döneminde ise emiri hacip görevini üstlenmiştir. 654/1256 tarihinde II. İzzeddin Keykavus'un Moğollarla yaptığı Sultanhanı savaşında yenilerek kaçmasıyla birlikte yerine IV. Kılıç Arslan tahta geçti. Muînüddin Süleyman bu dönemde pervâne olarak görev yapmıştır. Muharrem Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31: 91./ Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-Dîn Süleyman*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970), 65-66.

⁴⁰⁹ Ahmet b. Mahmud, *Selçukname*, 309./ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, 537-538./ Müstevfî, *Tarihi Güzide*, 382./ Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", 92-93./ Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-Dîn Süleyman*, 23.

⁴¹⁰ Tskhovreba, *A History of Georgia*, 369.

gitmek zorunda kalan Gürcü Hatun, Mevlânâ ile ayrı kalmaya daha fazla dayanamayınca Sultan, Aynüddeve Rumi adıyla anılan ressama hediyeler vererek ona Mevlânâ'nın resmini bir kâğıda çizmesini istedi. Daha sonra Aynüddeve birkaç memurla birlikte durumu bildirmek üzere Mevlânâ'nın yanına geldi. Ressam birkaç kâğıt ve kalemi eline alarak Mevlânâ'ya döndü. Çizimi tamamlayıp yeniden resme bakınca Mevlânâ'nın yüz şeklinin değişmiş olduğunu gördü. Bir başka resim daha yaptı. Ancak durum değişmedi. Aynüddeve Rumi bu sefer 20 tabaka üzerine resim yaptı. Her baktığında suretin değiştiğini görünce ağlayarak secde etti ve kâğıtları Gürcü Hatun'a götürdü. Hatun tüm resimleri bir sandığa koyarak muhafaza etti.⁴¹¹

Muînüddin Pervane dönemin önemli mutasavvıfı olan Mevlâna ile yakın temaslarda bulunmuştur. Mevlânâ'yı sık sık ziyaret ederek onun katıldığı davetler düzenleyerek ondan sık sık öğütler alırdı.⁴¹² Muînüddin Pervane ailesindeki birtakım problemlerinden dolayı eşi ile arası açılınca Mevlânâ'dan yardım istediği bilinmektedir. Divan naiplerinin barış için araya girmesine rağmen Gürcü Hatun, Muînüddin Pervane'yi affetmeyerek “yalnız bir şartla razı olurum,” dedi. “Pervâne kendinden rica ettiğim her şeyi vereceğine dair üç talâkla yemin etsin”. Pervâne buna razı olup kabul edince bu sefer Gürcü Hatun “Beni boşamasını istiyorum”, dedi. Pervâne bu durum karşısında ne yapacağını bilemeyince Mevlânâ'nın yanına giderek ondan yardım istedi. Mevlânâ, “Onun bu isteğini askıda bırak ve her zaman veririm, veririm, de dur.” diyerek sorunu çözmüştür.⁴¹³

Gürcü Hatun'un Mevlânâ⁴¹⁴ ile olan ilişkilerine bakıldığında Hediye Hatun ile Nizâmeddin'in evliliklerinde çeyiz hazırlığında yaptığı yardım ile görmekteyiz. Mevlânâ ile Çelebi Hüsamettin, harem dairesinde yaşayan Hediye Hatun'u Mevlânâ'nın oğlu Veled ile evlendirmek istemişlerdir. Ancak Hediye Hatun'un çeyizinin olmaması durumu evliliğe engel teşkil ettiğinden Mevlânâ, Gürcü Hatun'un sarayından Usta Hatun'u yanına çağırıştır. Mevlânâ'nın huzuruna gelen Usta Hatun'a şöyle demiştir:

⁴¹¹ Ahmet Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri*, 400-401.

⁴¹² Mevlânâ, *Fih-i mâ-fih*, Çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, (Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği Yay., 2006), XXIII-XXVIII. / Mehmet Çayırdağ, “Kayseri’de Pervane Bey Medresesi”, *Vakıflar Dergisi*, 26 (1997): 227.

⁴¹³ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri*, 405.

⁴¹⁴ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 441-448.

*Kızım Gürcü Hatun'a git benden selam söyle ve Hediye Hatun'un bu halini anlat da ona yardım etsin. Emirlerin Hatunları ve kendi kızları yardım etsinler, buna çeyiz hazırlasınlar. Her biri bu Hediye Hatun'a bir hediye versin ve bu suretle şeyh Selahaddin'in inayetine mazhar olsunlar. O sultanın himmeti, onların dinlerinin ve dünyalarının koruyucusu olsun.*⁴¹⁵

Bunun üzerine saraya gelen Usta Hatun durumu Gürcü Hatun'a anlattı. Bütün Hatunlar, Mevlânâ'nın bu isteği için çalıştılar. Gürcü Hatun hemen hazinedarına haber vererek inci gerdanlıklar, 20 kıymetli yüzük ve küpe, bilezikler, altın işlemeli külâh, yüz örtüleri hazırladı. Diğer taraftan halılar, seccadeler, Aksaray ve Şiraz perdeleri, bakır ve çini kâseler, kazan tepsi, şamdan gibi mutfak eşyalarını Mevlânâ'nın medresesine götürülmek üzere yola çıkarıldı. Mevlânâ bu durumdan oldukça hoşnut oldu. Gelen çeyizin yarısını Hediye Hatun'a diğer yarısını da Arif Çelebi'nin annesi Fatma Hatun'a verdi. Daha sonra Hediye Hatun ile Nizâmeddin-i Hattat arasında nikâh kıyılmıştır. Gürcü Hatun kendisine Mevlânâ'nın gömleğini hediye eden Serleşker-i Divan-ı Celali Alemeddin-i Kayser'e 2000 dinar vermişti. Mevlânâ vefat ettikten (672/1273) sonra Alemeddin-i Kayser, Mevlânâ'nın türbesini tamir ettirmek ve eşi benzeri olmayan bir mezar yaptırmak istedi. Bu nedenle Sultan Veled'in yanına giderek durumu anlattı. Alemeddin-i Kayser, Sultan Veled'in yardım ve desteğini alınca sevinçten o gece Sultanın damına çıkarak beyitler okudu. Bunun üzerine Muînüddin Pervane ve Gürcü Hatun oldukça mutlu oldular ve gözyaşı döktüler. Sabahleyin Alemeddin-i Kayser'i yanlarına çağırarak 80.000 dirhem verdiler. Ayrıca hilatlar giydirerek, Kayseri'nin gelirlerinden de 50.000 dirhem hediye ettiler. Alemeddin-i Kayser aldığı destekler ile türbeyi inşa etmiştir.⁴¹⁶

Gürcü Hatun'un bu tavrı Mevlânâ ile arasındaki ilişkinin karşılığı olarak daima hediyeler dağıtması, hayır işleri ile meşgul olmasının yanı sıra Hatun'un büyük bir hazinesinin varlığını da açıkça ortaya koymaktadır.

Sultan Baybars 675/1277 yılında Anadolu'yu Moğol istilalarından kurtarmak amacıyla Elbistan'a geldi. 30.000 kişilik Moğol ordusunun yanında Muînüddin Pervane'de Moğol Noyanlarının yanında yer almaktaydı. 10 Zilkade 675/ 15 Nisan

⁴¹⁵ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 157-158.

⁴¹⁶ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri II*, 202-203.

1277’de yapılan savaşta Moğol ordusu yenilgiye uğramıştı. Moğol ordusunda Pervane’nin emrinde yer alan Selçuklu birlikleri ise savaşta ya taraf değiştirmiş ya da savaşa katılmamıştır. Moğolların korkusu nedeniyle Muînüddin Pervane, eşi, kızı (onun da adı Gürcü Hatun) ve onun 400 kadar cariyesi ile Tokat’a kaçmıştır. Kayseri halkı tarafından sevinçle karşılanan Baybars Selçuklu tahtına çıkınca Pervane’yi huzuruna çağırmıştır. Ancak Muînüddin Pervane’nin Abaka Han ile temas kurduğunu öğrenen Sultan Baybars, onun bu niyetini anlayınca Anadolu’dan ayrılmıştır. Sultan Baybars, Abaka Han’ın muharebedeki durumunu öğrenince ordusuyla harekete geçerek Elbistan’a geldi. Her tarafın Moğol cesetleriyle dolu olduğunu görünce Pervane’nin kendisine ihanet ettiği düşüncesiyle bazı şehirleri katliama başlamıştır.⁴¹⁷ Abaka, Muînüddin Pervane’nin evi olan Hısn-ı Kuganiye’yi (Şebinkarahisar) kardeşi Kongurtay’a yıkması için emir vermiştir. İzlediği ikiyüzlü denge siyasetinin kurbanı olan Muînüddin Pervane, Aladağ’da Abaka Han’ın huzuruna çıkartılarak kurultayın verdiği karar ile 1 Rebîülevvel 676/ 2 Ağustos 1277’de öldürülmüştür.⁴¹⁸

Gıyaseddin Keyhüsrev kendinden sonra yerine küçük oğlu Alaeddin Keykubad’ı veliaht ilan etmesine rağmen büyük oğlu tahta çıkarılınca 652/1254 yılında Mengü Han’ın yaptığı toplantıya Celâleddin Karatay’ın vefatı nedeniyle katılamayınca yerine küçük kardeşi Alaeddin Keykubad’ı göndermiştir. Seyfettin Torumtay, Lala Bedreddin, Şücaeddin Abdurrahman gibi devlet adamları ile Erzurum’da bir gece konaklayan II. Alaeddin Keykubad sabahleyin çadırda ölü (652/1254) bulunmuştur.⁴¹⁹ Ölüm nedeni tam olarak bilinmeyen Alaeddin Keykubad’ın annesi Gürcü Hatun’un yanına defnedildiği

⁴¹⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l Alâ’iyye fî’l-umûri’l Alâ’iyye II*, 623./ Aksarayı, *Müsameratü’l Ahbar*, 88./ İbn Tagrıberdi, *En Nücümü’z-Zahire*, trc. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 53-54./ el-Ömeri Şehabeddin b. Fazlullah, *Ebsar fî Mesaliku’l Memalik’il-emsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, trc. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 402./ Baybars Tarihi II, trc. M. Şerefüddin Yaltkaya, (Ankara: TTK, 2000), 84./ Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2007), 237./ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, trc. İlyas Kamalov, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005), 52.

⁴¹⁸ Baybars Tarihi II, 92-93./ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l Alâ’iyye fî’l-umûri’l Alâ’iyye II*, 626./ Kazım Yaşar Koprıman, “Baybars I”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5:221-223./ İbnü’l Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 119./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 564-567./ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, trc. A. Tayfun Özcan, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 129./ Z. Velidi Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadi Vaziyeti”, içinde *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I*, (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931), 18./ Erol Keleş, “Elbistan Meydan Muharebesi ve İlhanlıların Yeni Anadolu Politikası”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 123/242 (2019): 63-72.

⁴¹⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l Alâ’iyye fî’l-umûri’l Alâ’iyye II*, 582./ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri II*, 287./ Aksarayı, *Müsâmeretü’l-aḥbâr*, 39./ Faruk Sümer, “Keykubad II”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 359./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 568-569.

yazsa⁴²⁰ da annesinin 675/1277 yılında eşiyle Tokat'a kaçtığı düşünüldüğünde Hatun'un bu tarihlerde hayatta olduğu açıktır. Hatun'un Erzurum'a ne zaman ve hangi gerekçelerle geldiğine dair bilgiler bulunmasa da oğlunun vefatı ve kızı Aynü'l Hayat Hatun'un Erzurum'da yaşamını sürdürmesinden dolayı ömrünün son dönemlerde burada bulunmak istemesi oldukça mantıklıdır. Bunun yanı sıra Erzurum'daki Çifte Minareli Medresenin banisinin kimliği hakkında tartışmalar devam etse de bazı kaynaklarda baninin Gürcü Hatun'un kızı Havandzade Hatun olduğu kaydedilmektedir.⁴²¹

2.10.1.3. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kögonya hâkimi Muzaffereddin Mehmed'in kızı ile Evliliği

Sultanın diğer bir evliliği de Mengücekoğullarından Kögonya (Şarki-Karahisar) meliki Muzaffereddin Mehmed'in kızı ile gerçekleşmiştir. Alaeddin Keykubad zamanında Kögonya kalesi kuşatılınca buranın meliki Muzaffereddin bağışlanma dilemiştir. Bunun üzerine Kögonya ve buraya bağlı yerlerin karşılığı olarak kendisine Şam hududundaki Rammam, Erbisus (Afşin) mülkiyet; Kırşehir'de ikta olarak verildi. Sultan daha sonra Muzaffereddin'in kızlarından birini kendine eş olarak isteyince onun bu isteğini "Sultan günlerini sokak serserileri gibi sefahat ve iştret içinde geçiriyor. Onun için ailemizin damatlığına yakışmaz" diyerek geri çevirmiştir. Sultan, Muzaffereddin'e olan saygısından ona kızmadı, hatta özür diledi. Ancak daha sonra onun iffetli kızı Sultanın kutlu haremine girince melik Muzaffereddin'in oğulları Rum ülkesi Sultanları tarafından daima dedikleri yapılan ve saygı duyulan kişiler olmuştur. Bu evliliğin ne zaman gerçekleştiği bilinmemekle birlikte çocukların olup olmadığı hakkındaki bilgiye sahip değiliz.⁴²²

Sultan Alâeddin Keykubad ile Harezmşah hükümdarı Celâleddîn Mengüberti arasındaki ilişkilerin iyi olduğu dönemde her iki hükümdar birbirlerine elçiler göndererek dostane ilişkiler kurmuşlardır. Bu yakınlık öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki, Celâleddîn Mengüberti, yakın akrabalarından bir kızını Sultan Alâeddin'in oğlu Gıyâseddin

⁴²⁰ Kadı Ahmed, *el- Veledü 'i-Şefik ve 'l-Hafidü 'l-Halik*, 59,444.

⁴²¹ Hamza Gündoğdu, "Erzurum Çifte Minareli Medresenin Son Restorasyonunda Ortaya Çıkan Yeni Bulgular", *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 10 (2015): 38./ Gürbüz, "Erzurum Çifte Minareli Medrese", 145-160./ Haluk Karamanoğlu, "Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülâhazalar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi III*, Malazgirt Özel Sayısı, (1971): 209-247./ Beygu, *Erzurum Tarihi*, 127-129.

⁴²² İbn Bîbî, *el-Evâmirü 'l Alâ 'iyye fi 'l-umûri 'l Alâ 'iyye II*, 366./ Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları", 377.

Keyhüsrev'e nişanlamıştır. Ancak bu dostane hava uzun sürmemiştir. Celâleddîn Mengüberti, Melik Eşref'e ait olan Ahlat'ı kuşatarak ele geçirince, Melik Eşref bu duruma tepki göstermiş ve şehri geri almak amacıyla Sultan Alâeddin Keykubad ile ittifak yapmıştır. Ardından ordusuyla Sivas'a gelen Melik Eşref, buradan Sultan Alâeddin Keykubad ile birleşerek önce Şarkî Karahisar yakınlarında bulunan Akşehir Ovası'na, oradan da Yassı-Çemen Dağı eteklerine ilerlemişlerdir. İki ordu arasında burada meydana gelen şiddetli savaş, 29 Ramazan 627/10 Ağustos 1230 tarihinde gerçekleşmiştir. Sultan Celâleddîn Mengüberti, bu yenilgiden sonra Yassı-Çemen Meydan Muharebesi'nin getirdiği ağır sonuçlarla karşı karşıya kaldı. Celâleddîn, bundan sonra Moğollarla ve bölgedeki diğer yerel kuvvetlerle mücadele etmeye çalıştıysa da 628/1231 yılında Meyyâfarikin (Silvan) köylerinin birinde Moğollar tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü.⁴²³

Sultanın Köseadağ savaşından önce bir evlilik girişimi daha olmuştur ancak gerçekleşmemiştir. Latin Kralı Baudouin'in, İznik Rum İmparatorluğunun taarruzuna maruz kalmasına karşılık bir yandan ordusunu Kuman süvarileriyle güçlendirirken diğer taraftan da Gıyaseddin Keyhüsrev ile Köseadağ savaşı öncesi ittifak kurarak düşmanı doğuda zayıflatma düşüncesindeydi.⁴²⁴ Bu nedenle Baudouin, Sultana ittifak teklifinde bulundu. Sultan, İmparatorun teklifini kabul etmesinin yanı sıra buna karşılık Baudouin'in Fransa'daki akrabası olan bir prensesle evlenmek istemiştir. Bu nedenle İmparator yazdığı mektupta prensesin dinine dokunmayacağını, din özgürlüğünün yanı sıra sarayda bir ibadethaneye sahip olacağını ve yanında bir papaz bulundurabileceğini bildirmişti. Ayrıca mektupta babasının hayatında Hristiyan olan kendi annesinden de (Mahperi Hatun) bahsederek onun da dinini özgürce yaşadığını; hatta tüm şehirlerdeki Hristiyanların İstanbul patriği ve Roma kiliselerine bağlayabileceğini de ilave etmiştir. Baudouin anlaşmanın ve evliliğinin gerçekleşmesi için 16 Safer 641/ 5 Ağustos 1243'te

⁴²³ Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri -Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm, haz: Kemal Göde, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2011), 54-55.

⁴²⁴ Ayrıca bu dönemde savaş öncesi meydana gelen Babai isyanı ile halk arasında kargaşaya neden olmuştur. Devletin yıkılışını hazırlayan bu isyan ile Moğollar Anadolu'ya ani baskınlar düzenleyerek istila etmişlerdir. Bknz: Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodaksininin Teşekkülü*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 48-51./ Elvan Çelebi, *Menakıbu'l Kudsiyye Fi Menasibi'l-Ünsiyye -Baba İlyas-I Horasani ve Sülalesinin Menkabevi Tarihi*, Der. Ahmet Y. Ocak, İsmail E. Erünsal, (Ankara: TTK, 2014)./ Murat Serdar, Murat Hanar, "Moğol Hakimiyeti Sırasında Ermenek ve Çevresinde Yaşanan Siyasi ve Sosyal Gelişmeler (1277-1292)", içinde *Ermenek Araştırmaları I*, ed: Hüseyin Muşmal, Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, (Konya: Palet Yayınları, 2018), 240.

Fransa'ya yazdığı mektubunda bu şartları belirtmiştir. Ancak İznik İmparatoru J. Vatatzes, Selçuklular ile Latin Kralı arasında yapılan bu anlaşmayı öğrenince temkinli davranarak harekete geçmiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Köseadağ bozgunu ile İstanbul'a gitmek için yola çıktığında Menderes vadisinde Vatatzes'i görünce iki hükümdar 641/1243 yılında yeni bir anlaşma yapınca planlanan bu evlilik gerçekleşmemiştir. Böylece Köseadağ mağlubiyeti Selçukluların, İstanbul Latinleri ile olan ittifakına ve Batı Anadolu genişleme siyasetine engel olmuştur.⁴²⁵ Yapılan bu anlaşma kaynaklarda şöyle geçmektedir:

*İmparator Ioannes ile Sultan İathatines [III. Keyhüsrev] Menderes'in aktığı o yerde, Tripolis'de buluştular... İki hükümdar birbirlerine karşılıklı iltifat ettiler ve [yanlarındaki] ileri gelenler birbirine armağanlar sundular. Ardından, daha önce yapılmış antlaşmaları onadılar [geçerliliğini doğruladılar, te'yid ettiler] yâni düşmana karşı birbirinin yanında savaşmak için anlaştılar ve sonra ayrıldılar; İmparator Philadelphia/Alaşehir'e döndü, Sultan ise sarayının bulunduğu İkonion/Konya'ya gitti. Bu sırada iki yan arasındaki savaş durmuştu, çünkü Takharios'ların [Moğolların] ordusu bulunduğu yerde kalmakta ve alışkın olduğu gibi hareket etmemekteydi [sefer, akın yürütmemekteydi], zira kendi iç sorunlarıyla uğraşmaktaydılar.*⁴²⁶

2.10.1.4. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gaziye Hatun ile Evliliği

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bir diğer evliliği ise el-Melikü'n-Nâsır'ın⁴²⁷ kızı Gaziye Hatun ile gerçekleşmiştir. el-Melikü'n-Nâsır, Gıyaseddin Keyhüsrev'e 634/1237 yılında babasının ölümü ile başsağlığı dilemiş ve Alaeddin Keykubad ile daha önce yaptığı anlaşmaya bağlı kalacağını bildirmiştir. Sonraki yıllarda Sultan, Tokat kadısı İzzüddin aracılığıyla Halep hükümdarı ile dostluk ilişkilerini daha da pekiştirmek ve yakınlık kurmak maksadıyla hükümdarın kız kardeşi Gaziye Hatun ile evlenmeyi teklif etmiştir. Buna karşılık kendi kız kardeşini de el-Melikü'n-Nâsır'a verme teklifinde bulunmuştur. Teklifin her iki tarafça kabul etmesi ile Tokat kadısı nikâh sözleşmesini imzaladı. Nikâh merasimi el-Melikü'n-Nâsır'ın Halep kalesindeki sarayda yapıldı. İbnü'l

⁴²⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 468./ Erkan Göksu, "Köseadağ Savaşı (1243)", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2009): 7-11./ Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 252.

⁴²⁶ Akropolites, *Vekayiname*, 75-76./ Hüseyin Şen, Mehmet Yağcı, "Moğol İstilasına Karşısında İznik Rum İmparatorluğu: III. Ioannes Vatatzes Dönemi", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2021): 101-106.

⁴²⁷ el-Melikü'l-Âdil'in kızı olan Dayfe Hatun'un (582/1186-1187) torunudur. Yürekli, "Eyyübî Ailesi Kadınları", 329-342.

Adım 50.000 altın değerindeki çeyiz karşılığında nikâhı kıydıktan sonra etrafa pek çok saçı saçıldı.⁴²⁸ Halep hükümdarı ile Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Melike Hatun'un evliliği ise 14 Zilkade 635/28 Haziran 1238 yılında gerçekleşti. Bu merasimler bittikten sonra el-Melikü'n-Nâsır Yusuf Selçuklu tabiiyetini kabul ederek Sultana hutbe okutmuş ve onun adına Halep'te para bastırmıştır. Böylece Halep melikliği Selçukluların tabiiyeti altına girdi. Diğer taraftan Sultan Harezmîlerin eline geçen Urfa ve Suruç'a da menşur göndererek Habur'u Hums hükümdarı el-Melikü'l-Mücahid'e, Harran'ı el-Melikü'l-Muzaffer'e, Sincar ve Nusaybin beldelerini de Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan'a ikta etti. Bu beldeler de Sultan adına hutbe okutularak para basıldı. Sumeysat ve Amid bölgelerinin Sultana ait olmasına karar verildi. Böylece tüm Eyyûbî ve Artuklu hükümdarları Gıyaseddin Keyhüsrev'in tabiiyetini kabul ederek Mısır Sultanı el-Melikü'l-Kamil'e karşı ittifak oluşturmuşlardır.⁴²⁹

Sultanın bilinen iki evliliği daha bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde Hatun'un ismi bilinmemekle birlikte gerçekleşen bu evlilikten Rükneddin Kılıç Arslan adında oğlu olmuştur. Diğer evliliğini ise Konya zenginlerinden bir ailenin kızı olan Berduliye Hatun ile yapmıştır. Berduliye Hatun Hristiyan bir ailenin kızıdır. Shukurov, Prodoulia Hatun'un (Berduliye) babasının bir Rum papaz olduğunu belirtmektedir.⁴³⁰ Hatun'un kardeşleri Kir Kedid ve Kir Hadid olup bu ailenin üyeleri Kyr unvanı ile anılmaktadır. Sultanın, bu Hatun'dan İzzeddin Keykavus adında oğlu olmuştur.⁴³¹ 641/1243 yılında gerçekleşen Köse Dağ Savaşı'nın ardından Moğollar, Anadolu'yu istila etmiş ve bu durum Selçuklu hanedanı için ciddi tehditler oluşturmuştu. Bu tehlikelerden hedefe ulaşmak isteyen Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun, kızını (muhtemelen Selçukî Hatun), cariyelerini ve yardımcılarını yanında alarak Kilikya'ya sığınmıştır. Ancak Ermeni Kralı Hetum, Moğolların takdirini kazanmasını sağlamak amacıyla

⁴²⁸ İbnü'l Adim, *Buğyat At-Talab Fi Tarih Halab*, 5./ Ramazan Şeşen, "Eyyubîler", içinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 2012), 6:375./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 425.

⁴²⁹ M. Serdar Bekar, "el-MELİKÜ'l-KÂMİL, Muhammed" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29:68-70./ Cengiz Tomar, "el-MELİKÜ'n-NÂSİR, Yûsuf" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29:78-79./ "Süleyman Özbek, *Türkiye Selçukluları-Eyyubiler Arası Münasebetler Üzerine (1175-1250)*, Prof. İsmail Aka Armağanı, haz: Nejdet Bilgi, (İzmir, 1999), 447./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 426.

⁴³⁰ Shukurov, "Harem Christianity: The Byzantine Identity of Seljuk Princes", 113-150./ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I (Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine)*, (Ankara: TTK, 2020), 151.

⁴³¹ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l Alâ'yye fi'l-umûri'l Alâ'yye II*, 20, 436./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 210./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 430.

Mahperi Hatun'u ve beraberindekileri Moğollara teslim etmiştir. Kaynaklarda, Mahperi Hatun ile esir alınan kişinin kimliği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar, esir düşen kişinin Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşi Gaziye Hatun olduğunu belirtirken, diğerleri bu kişi Berduliye Hatun olduğunu ifade etmektedir.⁴³²

Kemal Göde, Sultanın, Celâleddin Harezmşah'ın yakın akrabasından bir kız ile de nişanlandığını yazmaktadır.⁴³³ Fakat bu uyum ve sevgi uzun sürmemiştir. Çünkü Celâleddin Harezmşah'ın 30 Recep 627/ 14 Nisan 1230 yılında Ahlat'ı ele geçirmesi İslam dünyasında büyük tepki çekmiştir. Öyle ki Alaeddin Keykubad, Celâleddin Harezmşah'a elçiler ve mektuplar göndererek muhasaradan vazgeçmesini istemiş ancak başarılı olamamıştır. Diğer taraftan Celâleddin Harezmşah'ın uyguladığı yanlış politikalar, Ahlat'ın muhasarası, Harezm bölgesine giden tüccarlara engel olunması, Anadolu'dan gelen bazı elçilerin öldürülmesi gibi olaylar Alaeddin Keykubad ile aralarının gerginleşmesine neden olmuştur.⁴³⁴ Celâleddin Harezmşah Ahlat'ı ele geçirdikten sonra kendisini toparlayamadı. Bunu fırsat bilen Alaeddin Keykubad üç ay sonra 1 Şevval 627/13 Ağustos 1230'da el-Melikü'l-Eşref ile ittifak kurarak Erzincan yakınlarında yapılan Yassıçemen savaşında Celâleddin Harezmşah'ı mağlup etti.⁴³⁵

2.10.1.5. Berduliye Hatun'un Şemseddin İsfahânî ile Evliliği

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatının ardından Berduliye Hatun, vezir Şemseddin İsfahânî⁴³⁶ ile evlenmiştir. Bu evlilik ile Selçuklular döneminde ilk kez bir

⁴³² Rustam Shukurov, *The Byzantine Turks 1204-1461*, (Brill: Leiden, 2016), 105./ Muhittin Kapanşahin, Kübra Duman, "Anadolu Selçuklu Devleti'nde Rum Kökenli Melikeler", *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2023): 7.

⁴³³ Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*, 65.

⁴³⁴ Mükremin Halil Yinanç, "Celâleddin Harzemşah", içinde *İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: MEB Yayınları, 1993), 3:49-53./ Hasan Geyikoğlu, "Harzemşahlar ve Doğu Anadolu" içinde *Türkler*, Editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 4:922./ Ahmet Demir, "Tatvan'ın Bağlı Bulunduğu Ahlat ve Çevresinden Eyyübî Hakimiyeti", içinde *I. Uluslararası Düinden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2008), 186-187.

⁴³⁵ Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa II*, haz: M. İz, (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2000), 532./ Aydın Taneri, *Celalu'd Din Harizmşah ve Zamani*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977), 82./ Oktay Bozan, "Celâleddin Harezmşah'ın Ahlat'ı Muhasarası ve Yankıları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2012): 133-159./ Ömer Tokuş, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyanları" *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 117/230 (2017): 117-208.

⁴³⁶ Köseadağ savaşının ardından Selçuklu iktidarı Altınorda devletleri hükümdarı Batu Han'a (1227-1256) ile iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Böylece Şemseddin İsfahânî'yi ikili devlet görüşmelerinin yapılması için görevlendirilmiştir. Şemseddin İsfahânî'yi Batu Han'ın huzuruna kıymetli hediyeleri sunmuştur. Batu Han'da Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'e padişahlık nişaneleri ve yarlıg göndererek onun hükümdarlığını resmen tanımış oldu. Ayrıca Batu Han, Şemseddin İsfahânî'ye kendi "Salahü'l-alem" ve Nizamü'l-mülk" lakapları vererek kendi adına Selçuklu ülkesine naip seçmiş oldu. Bu olaydan sonra İsfahânî Türkiye

vezirin ölen Sultanın dul kalan eşi ile evlendiği görülmektedir. Sultanın vefatıyla birlikte başta vezir Şemseddin İsfahânî olmak üzere Esededdin Ruzbeh, Şemseddin Hasoğuz, Celâleddin Karatay, Fahreddin Ebubekir Attar olmak üzere bir takım devlet adamları tarafından II. İzzeddin Keykavus tahta çıkarıldı. Atama menşurları⁴³⁷ ise Tuğracı Şemseddin Mahmud tarafından yazılmıştı.⁴³⁸ Konya’da tahta çıkan Sultan, cülus töreni ile yeni atamalar gerçekleştirdi. Vezirlik makamını koruyan Şemseddin İsfahânî tahtta çocuk yaşta hükümdarın bulunmasından dolayı devlet üzerindeki otoritesi artmıştı. Diğer taraftan melikü’l-ümera Şemseddin Hasoğuz’un kızının Camedar emir Esededdin’in kız kardeşinin oğlu Mübarizeddin Bayram ile evlendirilmesi ile aralarında kurulan akrabalık bağı önemli meselelerde birçok kişinin onlara başvurmasına neden oldu. Devlet işlerinin bu iki devlet adamının izni ile yönetilmesi diğer devlet erkânı arasında iktidar mücadelesinin başlamasına sebep olmuştur.⁴³⁹

Şemseddin Hasoğuz ve Esededdin Ruzbe’nin devlet içindeki öneminin artması başta vezir Şemseddin İsfahânî olmak üzere diğer devlet adamlarını rahatsız etmiştir. Emir-i Dad Nusret, Şemseddin Hasoğuz ve vezir İsfahânî’nin rindleri⁴⁴⁰ görevlendirerek aralarında kurdukları plan ile bu emirleri öldürttüler. Ardından vezir öldürülen devlet adamlarının yakınlarını da huzuruna getirterek bunların bir kısmını hapse attırdı diğer bir

Selçuklu Devletinde hükümdar gibi davranmaya başlamıştır. Bknz: Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, (İstanbul: İÜEFY, 1976), 49-53./ İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, (Ankara: TTK, 1988), 120.

⁴³⁷ W. Björkman, “Menşûr” içinde, *İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: MEB, 2001), 7: 721-722./ Abdülkerim Özaydın, “Menşur”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 148-149.

⁴³⁸ Faruk Sümer, “Keykavus II”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 354-356./ Osman Turan, “Keykavus II”, içinde *İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 6: 642-645.

⁴³⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l Alâ’iyye fi’l-umûri’l Alâ’iyye II*, 518-520./ Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtı*, 21-22./ Yazıcızade, *Tevarih-i Ali Selçuk*, 576.

⁴⁴⁰ Farsça kökenli bir kelime olan *Rind* kelimesi kaynaklarda başıboş manasına gelmektedir. Abbasiler dönemine “rind”, “şatır”, “ayyar” şeklinde isimlendirilmekte idi. Bu topluluklar işi olmayan, saldırgan, yağmacı, düzen bozan kişiler olup toplumsal düzen ve siyasal otoriteye başkaldırırlardı. Bunlar XI. yüzyıldan itibaren Selçuklu topraklarında rind olarak anılmıştır. Bknz: Abdülkadir Özcan, “Ayyar”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4:296./ Abdülbâki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011), 55./ Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 261-263./ Franz Taeschner, “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)”, Çev. Fikret İşıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1 (1953):18./ Muallim Cevdet, *İslâm Fütüvveti ve Türk Ahiliği: İbn-i Battuta’ya Zeyl*, çev. Cezair Yazar, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2008), 56-57./ Yusuf Küçükdağ, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2005), 3./ İsmail Çiftçioğlu, “Türkiye Selçuklularında Sosyal Bir Zümre: Rindler”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 14 (2015): 239-241.

kısmını da öldürttü.⁴⁴¹ Bu olayın ardından iktidarın önündeki engelin kalkacağını düşünen Şemseddin İsfahânî için işler beklendiği gibi gelişmedi. İktidar nüfuzu Pervane, Ebubekir'in ve Emir-i Dad Nusret'in eline geçmiştir. Diğer taraftan Pervane, Ebubekir'in oğlunun eğlence meclisinde veziri işaret ederek “bir gün bu yaşlı bunağın da başına aynı şey gelecek” demesi Şemseddin İsfahânî'nin büyük bir endişeye kapılmasına neden oldu.⁴⁴² Şemseddin İsfahânî, melikü'l-küttâb⁴⁴³ tuğracı Şemseddin Mahmud ile yakınlık kurdu. Tuğracı:

*Eğer Sahib-i azam, vezaret makamından bir divan kararı çıkarır, Rum memleketlerinin melikü'l-ümeralık menşurunu adına yazar gönderir de Erzincan subaşı Şerefeddin Mahmud'un saltanat makamına gelmesini ve saltanat divanında hazır bulunmasını sağlarsa o zaman Pervane'den ve Emir-i Dad'dan şikâyetle bulunur. O konuda vereceği cevap ölçülüp tartışılır. Eğer vereceği cevap Pervane'ye kızgınlık ve öfkeyi içerirse, Sahib'in isteği gerçekleşmiş olur. O zaman bu konuda ona açılır ve o yolla bu sıkıntılı durumdan çıkılmış ve kurtuluş yolu bulunmuş olur.*⁴⁴⁴ dedi.

Bunun üzerine karşılıklı yapılan görüşmelerin ardından vezir İsfahânî Konya'ya gelen Şerefeddin Mahmud'u, iyi karşılayarak ona ikramda bulunmuştur.⁴⁴⁵

Vezir İsfahânî, Şemseddin Mahmud, Erzincan Subaşı Şerefeddin Mahmud'un da desteğini alarak Emîr-i dâd Nusret ve Pervane Ebubekir'i de bertaraf ederek güç kazanmıştır.⁴⁴⁶ Önündeki rakiplerini ortadan kaldırarak nüfuzunu güçlendiren Şemseddin İsfahânî devlet yönetiminde tek güç haline gelmiştir. Küçük yaşta bulunan Sultan İzzeddin Keykavus'un yerine ülkeyi yönetmeye başlayan vezir bununla da kalmayarak hem Sultana daha yakın olarak iktidarını sağlamlaştırmak hem de itibarını artırmak amacıyla Sultanın annesi Berduliye Hatun ile evlenmiştir. Bu evlilikten bir de erkek

⁴⁴¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 521-522./ Aydın Taneri, “Emîr-i Dâd” içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11:130.

Simon de Saint Quentin, *Histoires des Tatares*, Yay. J. Richard, (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1965), 83-86./ Hasan Taşkıran, *Selçuklu Devletlerinde Suikastlar*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 216-217

⁴⁴² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 523./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 461./ Mehmet Suat Bal, “Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahânî”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19 (2006): 276.

⁴⁴³ Jacob M. Landau, “Küttâb” içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27:3-4.

⁴⁴⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 524-525.

⁴⁴⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 482./ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, 197.

⁴⁴⁶ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 240.

çocukları olmuştur.⁴⁴⁷ Bazı kaynaklarda bu evlilik vezirin isteği doğrultusunda gerçekleşmediği şu şekilde ifade edilmektedir:

*Faydasız işlerle uğraşmayı alışkanlık haline getiren, işleri yoluna koymak ve amaçlara ulaşmak için eğri ve doğru kararlar ile bocalayan, 'Evet vezir', 'Doğru vezir' sözlerini kendilerine meslek edinen lüzumsuz kişiler ve cahil kafalılar, kendilerine menfaat sağlamak için Sahib'i Sultan'ın annesiyle evlendirmeye kalktılar. Bu planı hemen uygulamaya koydular. Şerefeddin'e haber vermeden nikâh ve şeker dağıtma hazırlıklarını tamamladılar. Hiç düşünmede bu uygunsuz işi gerçekleştirmek için acele ettiler.*⁴⁴⁸

Ancak iktidar hırsı ile kendisine engel teşkil eden rakiplerini türlü hileler ile ortadan kaldırmış olan vezirin böyle bir evlilik için bazı emirlerin etkisinde kalarak hareket edecek bir karakter olduğu bilinmektedir. Bu nedenle bu evliliğin kendisinin isteği dışında gerçekleşmesi pek ihtimal dâhilinde görünmemektedir.

Bazı kaynaklarda Şemseddin İsfahânî'nin bu evliliği hoş karşılanmayarak 'Türklerin yüz karası', 'küstahça bir hareket' şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁴⁹ Devlet erkânı bu evliliği öğrendiği zaman vezirin bir dönem hizmetinde bulunduğu Sultanın eşi ile evlenmesi durumunu hanedana yapılan hakaret olarak görerek öfkelenmişlerdi. Bu konuda Şemseddin'e karşı gelerek onu kınadılar. İsfahânî bu durumdan dolayı özür diledi fakat fayda etmedi. Bazı kaynaklarda devlet erkânının vezirin Berduliye Hatun ile evlenmesinden önce onun bu kararından vazgeçmesini istemişlerdi. Ancak vezir bu evlilikte kararının kesin olduğunu söyleyerek nikâhlандığı görülmektedir. Bu olay üzerine Şerefeddin Mahmud gibi pek çok emirin Şemseddin İsfahânî'ye sinirlenerek onu öldürmek için hüküm vermiştir. Vezir bunun üzerine "Allah'ın yarattığı bir varlığı ortadan kaldırmak, gazap zehrinin hedefi olup Yaradan'ın lanetini üzerine almak din sahiplerinin ve büyük makamlıların yolu olamaz. Hiçbir insan böyle bir cüretin vebalini taşıyamaz" dedi. Onun bu söylemlerinden korkan Şerefeddin, Erzincan'a gitti.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Simon, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, 61./ C. Melville, "Anatolia Under The Mongols", in *Turkey -Volume1- Byzantium to Turkey 1071 -1453*, ed. Kate Fleet, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 54./ Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçuklu Devletinde Bir Dönüm Noktası: II. İzzeddin Keykavus Dönemi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/38 (2005): 242-243.

⁴⁴⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 528.

⁴⁴⁹ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, 548./ Simon, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, 61.

⁴⁵⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 530./ Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, 198.

Kaynaklarda Şemseddin İsfahânî hakkında, onun Sultanların gözüne girerek ülkenin en yüksek makamını kazanan ve hırs tatmininden başka bir amacı olmayan bir karakter olarak tasvir edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca yalan dolanla Selçuklu ümerasını birbirine düşürerek hepsini öldürmüş, Sultanın validesiyle evlenerek tıpkı İran'daki atabegler gibi padişah adına devleti yöneterek hükümdar gibi tavır takınan kişi olarak yazmaktadır.⁴⁵¹ Şemseddin İsfahânî, Berduliye Hatun ile evlenmesinin ardından yaklaşık iki yıl boyunca Sultan gibi devleti yönetmişti. Divan toplantılarında saltanat tacını başına koyar, ipekli kumaşlardan yapılmış külaha⁴⁵² uygun gösterişli cübbeler giydikten sonra atına binerek divana doğru yol alırdı. Atından inince eğer Sultan'ı gezdirecekse ihtişamlı şekilde yeniden atına binerek 500 muhafız eşliğinde gezintiye çıkarlardı. İsfahânî, devlet işlerini bitirdikten sonra kalan vakitlerini eğlence meclislerinde geçirirdi.⁴⁵³

Şemseddin İsfahânî'nin Mevlânâ ile yakın ilişkilerde bulunduğu görülmektedir. Hatta Sultan İzzeddin Keykavus'u Mevlânâ'nın sohbetine götürüp onunla tanıştıran kişi İsfahânî'dir. Şemseddin İsfahânî, Mevlânâ'nın eşi Gevher Hatun vefat ettikten sonra onu evlendirmek ister. Bu Hatun, Berduliye Hatun'un ailesine mensup Kira Hatun'dur.⁴⁵⁴

2.11. II. İzzeddin Keykavus (643-1246/647-1249 müstakil, 647-1249/660-1262 müşterek saltanat)

Gıyaseddin Keyhüsrev hayatta iken soy bakımından diğer oğullarından üstün olması hasebiyle Gürcü prensesinden olan oğlu Alaeddin Keykubad'ı veliaht ilan etmişti. Ancak devlet adamları tarafından İzzeddin Keykavus 643/1246 yılında Konya'da saltanat tahtına oturdu. Vezir Şemseddin İsfahânî'nin henüz 11 yaşında tahta oturan Sultanın genç ve tecrübesiz oluşunu fırsat bilerek bir takım devlet adamlarını ortadan kaldırması ve devlet yönetimindeki nüfuzunu artırmak için hükümdarın annesi Berduliye Hatun ile evliliği oldukça dikkat çekicidir.

⁴⁵¹ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, 202.

⁴⁵² Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 265./ Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, (Ankara: TTK, 2007), 238-241.

⁴⁵³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'îyye fî'l-umûri'l Alâ'îyye II*, 535-537.

⁴⁵⁴ Mevlânâ'nın bu Hatun ile olan evliliğinden Melike ve Emir Çelebi adında iki çocuğu olmuştur. Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri II*, 342-343./ B. Füzûzanfer, *Mevlâna Celaleddin*, (Konya: MEB Yayınları, 2005), 183./ Hacıgökmen, *Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, 20-21.

Moğol tahakkümlerinin iyice arttığı bu dönemde Selçuklu tahtına oturacak hükümdarın Moğol hanlarının onayı ile seçildiği görülmektedir. Moğol hanedanlığında Göyük Han'ın 643/1246 yılında tahta çıkma merasimine katılmak üzere Melik Rükneddin Kılıç Arslan, Karakum'daki kurultaya gitmişti.⁴⁵⁵ Selçuklu heyetinden Bahaeddin Tercüman, Han'ın huzuruna çıktığında “Vezir eşrafı öldürdü, vefat eden Sultanın karısı ile evlendi ve sizden emir almaksızın yeni bir Sultan tayin etmek istedi” deyince Han sinirlenerek İzzeddin Kılıç Arslan'ın tahtan inmesini yerine Rükneddin Kılıç Arslan'ın devletin başına geçmesini emretmiştir.⁴⁵⁶ Bu sırada Türk Ahmet isyanının (646/1249)⁴⁵⁷ başlamasının ardından Moğol hanının yanından gelen Kılıç Arslan'ın aldığı yarlıg ile geri döndü. Yarlığa göre İzzeddin Keykavus ile Şemseddin İsfahânî'nin azledildiği yerine Rükneddin Kılıç Arslan'ın hükümdarlığa, Bahaeddin Tercüman'ın ise vezirliğe getirildiğini bildirmişti. Şemseddin İsfahânî, Sultan İzzeddin Keykavus'u yanına alarak Akdeniz'deki bir kaleye sığınmıştır ancak Zilhicce 646/ Mart 1249'da yakalanarak öldürüldü.⁴⁵⁸ Şemseddin İsfahânî'nin bertaraf edilmesinin ardından Moğolların Anadolu'daki baskısı gittikçe artınca Celâleddin Karatay⁴⁵⁹ siyasi buhranın önüne

⁴⁵⁵ Alâeddin Atâ Melik Cüveynî, *Târih-i Cihân Güşâ*, trc. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK: 1998), 243./ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, çev. Hrant D. Andreasyan, (İstanbul: TTK Basılmamış Nüsha, 1946), 86./ Johann De Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (13.Yüzyıldan Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk)*, Terc. Ergin Ayan, (İstanbul: Kronik Yay., 2018), 144-145.

⁴⁵⁶ Cüzcani, *Tabakat-ı Nasırı*, trc. Erkan Göksu, (Ankara: Ankara 2015), 101-102./ Cüveynî, *Târih-i Cihân Güşâ*, 233./ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 548./ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 554./ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, 202-203./ M. Baron D'ohsson, *Moğol Tarihi*, Yay. Haz. Ekrem Kalan, Qiyas Şükürov, ed. Deniz Saraç, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2006), 222./ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, (Ankara: TTK Yay., 1957), 51./ Murtaza Çevik, “Selçuklu Sultanlarının Moğol Hanlarını Ziyaretleri (1246 – 1259) ve Bu Ziyaretlerin Anadolu'ya Etkileri”, *Tarih Okulu Dergisi*, 9(27) (2016): 47.

⁴⁵⁷ Kaynaklarda isyan hakkında; *Uç tarafında Ahmed adında biri ayaklandı. O, merhum Sultan Alâeddin'in oğlu olduğunu iddia etmektedir. O havalinin Türk toplulukları onun davetine uymuşlar. İlerledikçe kalabalığının sayısı artmakta, çıkardığı karışıklık daha geniş alanlara yayılmaktadır. Eğer ona karşı tedbir alma konusunda ihmal gösterilirse, iki ay sonra o diyarda saltanat devletinin taraftarı hiçbir asker kalmaz.* şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca Türk Ahmed denen kişinin Gıyaseddin Keyhüsrev'in Melike Adiliye Hatun'dan olan üvey kardeşi Kılıç Arslan'ı, Mübarizeddin Armağanşah'a teslim edip, öldürmek üzere Borgulu'ya göndermiştir. Ancak Armağanşah'ın bunların yerine geyik öldürdüğü rivayet edilmektedir. Bknz: İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 545./ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 1243-1453*, (Ankara: Tekin Yayınevi, 1979), 1: 72./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 483./ Simon, *Histoires des Tatares*, 80-81./ Mehmet Suat Bal, “Moğol İstilâsından Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İçinde Çıkan Türkmen (Oğuz) İsyanları (1243-1262)”, *Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2 (2005): 3.

⁴⁵⁸ Sümer, “Keykavus II”, 355./ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi II*, 548-549./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 475-476.

⁴⁵⁹ Karatay'ın doğum tarihi bilinmemekle birlikte kaynaklarda Grek kökenli azad edilmiş bir köle olduğundan bahsetmektedir. Karatay'a ait kitabe ve vakfiyelerde isminin Karatay b. Abdullah şeklinde geçmesi Müslüman olamayan bir aileden geldiğini göstermektedir. Bknz: Aydın Taneri, “Celâleddin Karatay”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 251-252./ Mustafa Zeki

geçmek için II. İzzeddin Keykavus, Rükneddin Kılıç Arslan, II. Alaeddin Keykubad'ı aynı anda tahta çıkararak 646-1249/ 651-1254 yılları arasında hutbe, ferman, sikkede bu üç Sultanın adı zikredilmiştir.⁴⁶⁰

Rükneddin Kılıç Arslan ve İzzeddin Keykavus'un Hülâgû⁴⁶¹ tarafından Sultan ilan edildiği dönemde ödenecek olan verginin miktarı belirlenerek çıkacağı Suriye seferine de bu iki Sultanın katılmasını istemişti. Ancak Hülâgû Han, İzzeddin Keykavus'un ödemesi gereken vergiyi ödemediğini duyunca Sultan hakkında ölüm kararı vermişti. Moğol ordusunun Aksaray'a geldiğini öğrenen Keykavus, veziri Fahreddin Ali'yi, Rükneddin Kılıç Arslan'a gönderdi. Ancak Sultan, vezirinin ihaneti sonucu Antalya'ya kaçmıştır. Durumu öğrenen Mısır Memlûklü hükümdarı Baybars⁴⁶², Keykavus'a elçiler göndererek barış teklif etmiştir. Ayrıca Baybars'ın Moğollara karşı kazandığı Ayn Calut (25 Ramazan 658/3 Eylül 1260)⁴⁶³ savaşındaki başarı İzzeddin Keykavus'u daha da cesaretlendirmiştir.⁴⁶⁴ Tüm bu gelişmelerin ardından Altın Orda

Terzi, "Gulam", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 178-180./ Erdoğan Merçil, "Gulam", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 184./ Osman Turan, "Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 13/45 (1948): 19./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 266.

⁴⁶⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 488./ Sümer, "Keykavus II", 355./ Aksarayı, *Müsameret'ül Ahbar*, 37./ İbrahim Artuk, *II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler*, (Ankara: TTK, 1972), 269-286.

⁴⁶¹ İlk İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han'ın ilk eşi Küyik Hatun olup baş Hatun olarak Dokuz Hatun'u ilan etmiştir. Babası Toluy Han vefat edince onun dul kalan eşi Dokuz Hatun ile evlenen Hülâgû Han, Moğol geleneklerine göre leviratus evlilik gerçekleştirmiştir. Hülâgû Han pek çok evlilik gerçekleştirmiş olup Abaka, Cumkur, Yoşmut, Tukşin, Turgay, Teküdar, Acay, Kongurtay, Tübşin, Yisudar, Möngke Timur, Hülaçü, Şibavuçi ve Togay Timur adını taşıyan 14 erkek ve Bulukan Aka, Camay, Tarakay, Mengülükân, Tudukaç, Kutlukân ve Baba ismini taşıyan 7 kız çocuğu olmuştur. Erkek çocuk sayısı kaynaklara göre değişiklik göstermektedir. Bknz: Joseph de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, II, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, yay. haz. Erol Kılınc, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 642./ Aknerli Grigor, *Moğolların Tarihi*, çev: H. Andreasyan, (İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1954), 38./ George Lane, *The Mongols in Iran: Qutb Al-Din Şirazi's Akhbar-i Moghulan*, Routledge, (London-New York: 2018), 61./ Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 473-475.

⁴⁶² Koprman, "Baybars I", 221-223.

⁴⁶³ Abdülkerim Özaydın, "Aynicalut Savaşı", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 275-276./ Joseph Deguignes, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Tatarların Târîhi Umûmîsi*, trc. Hüseyin Cahid Yalçın, (İstanbul: Tanin Matbaası, 1924), VI: 23./ Ramazan Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyübîler Memluklar (1193-1260)*, (İstanbul: İSAR, 2007), 266./ Ramazan Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013), 23./ Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, 603, 618.

⁴⁶⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 590./ Aksarayı, *Müsameratü'l Ahbar*, 67./ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 35./ Münecimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 105./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 488./ Kazım Yaşar Koprman, *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmudi Devri (1412-1421)*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 7./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 273.

hükümdarı Berke Han'da⁴⁶⁵ Hülâgû'ye karşı Sultan Baybars ile ittifak kurmuştur. Moğolların IV. Kılıç Arslan'ı desteklediği dönemde kardeşine karşı gösterdiği saltanat mücadelesinde etkili olamayan İzzeddin Keykavus Bizans'a sığınmak zorunda kalmıştır. II. İzzeddin Keykavus, Bizans'ta sürgün hayatı yaşadığı dönemde yanında annesi Berduliye Hatun, oğulları Rükneddin Keyumer, Gıyaseddin Mesud, dayıları Kir Haye ve Kedid olmak üzere akrabaları bulunmaktaydı. İzzeddin Keykavus'un VIII. Michael ile arası açılınca Keykavus'un yanında bulunan akrabalarının bir kısmı katledilirken diğer bir kısmı da hapsedildi. Aralarında Hristiyanlığı kabul edenlerin bağışlandığı görülmektedir. VIII. Michael 661/1262 yılında Keykavus'u, annesini ve oğullarını Enez kalesine hapsedmişti.⁴⁶⁶ Sultanın kaleye hapsedildiğini duyan Berke Han'ın eşi (aynı zamanda İzzeddin Keykavus'un halası) Sultanı kurtarmak için Berke Han'ın da desteğini alarak asker çıkartması ile bu çalkantılı dönem sona ermiştir.

Berke Han'ın Sultan İzzeddin Keykavus'a yardım etmesi şu şekilde olmuştur:

*Berke Han'ın nikâhlı eşi olan Sultan'ın halası, asker çekip Sultan'ı Frenklerin elinden kurtarması için teşvik etti. Berke Han, daha önce karargâhından elçi olarak Anadolu'ya gelmiş olan yakınlarından Kutlug Melik'i tam teçhizatlı birkaç bin süvariyle Sultan'ı kurtarmaya gönderdi. Kifayetli, tecrübeli ve yiğit bir adam olan Kutlug, deniz yolunu gemilerle geçip, kimsenin haberi olmadan İstanbul önlerine varır varmaz Sultan'ın bulunduğu kaleyi buldu. Onu kale halkından istedi, isteğini yerine getirmekte ihmal ve isteksiz davrandıkları için elini öldürme ve yağmalama işine attı. Malları yakmaya ve meyve ağaçlarını kesmeye başladı. Kale halkı zarardan kurtulmak için ister istemez Sultan'ı oğulları, maiyeti ve yakınlarıyla ona teslim ettiler. Kutlug Melik, orada diğer tutukluların bulunduğu yerlere gitti. Hepsini kurtardı, iyi bir tedbirle Sultan'ı bütün adamlarıyla birlikte geldiği yoldan götürdü.*⁴⁶⁷

Bu anlatı, siyasi ittifaklar, aile bağları ve diplomatik müdahalenin etkili bir örneğidir. Berke Han'ın nikâhlı eşi olan Sultan'ın halasının devreye girmesiyle, Sultan'ın

⁴⁶⁵ Enver Konukçu, "Berke Han", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5:506-507./ V. Leonidoviç Egorov, *Altın Orda'nın Tarihi Coğrafyası (XIII- XIV. Asırlar)*, çev: Alihan Büyükçolak, (İstanbul: Ötüken, 2022), 451.

⁴⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları: 2000), 13: 146./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 478./ Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 2./ Georges Pachymeres, *Relations Historiques-Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2009), 160-161.

⁴⁶⁷ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l- ahhâr*, 57.

esaretten kurtarılması sadece bir aile meselesi değil, aynı zamanda uluslararası bir müdahale hâline gelmiştir. Halasının teşvikiyle harekete geçen Berke Han, güvenilir adamı Kutlug Melik'i birkaç bin süvariyle birlikte görevlendirmiş; bu da olayın ne denli ciddiye alındığını göstermektedir. Kutlug'un karadan değil deniz yoluyla ve gizlice İstanbul önlerine ulaşması, planın stratejik yönünü ortaya koyarken; kale halkının Sultan'ı teslim etmedeki isteksizliği karşısında Kutlug'un zorlayıcı yöntemlere başvurması dönemin askerî diplomasisinin acımasız yönlerini gözler önüne sermektedir. Nihayetinde, baskıya dayanamayan kale halkı Sultan'ı tüm maiyetiyle birlikte teslim etmiş, Kutlug da onu ve diğer esirleri kurtararak güvenli bir şekilde geri götürmüştür.

Diğer taraftan kaynaklarda kötülük düşünen bazı kimselerin Sultan'ın annesi Berduliye Hatun'a "Yolda Sultan'ın başına felaket geldi" deyince Hatun üzüntüsünden kendisini kaleden aşağı atarak vefat ettiği yazmaktadır.⁴⁶⁸

2.11.1. İzzeddin Keykavus'un Evlilikleri

2.11.1.1. İzzeddin Keykavus'un Urbay Hatun ile Evliliği

İzzeddin Keykavus, Berke Han'ın yanına gelince ikramlar ile karşılanarak ona Kırım ve Suğdak'ı ikta olarak verdi. Ayrıca ilişkileri sağlam temellere dayandırmak amacıyla kızı Urbay Hatun'u da İzzeddin Keykavus ile evlendirmişti.⁴⁶⁹ Bazı kaynaklarda Sultanın vefatıyla dul kalan eşi Urbay/Orbay Hatun'un Moğol adetlerine göre Sultanın oğlu Mesud ile evlendirmek istemiştir. Mesud İslamiyet'e aykırı bu teklifi kabul etmeyerek Melik ve Feramurz ile gemiye binerek Kayseri'ye gittiğinden bahsetmektedir.⁴⁷⁰ Kayseri'de bulunan Moğol Noyanları Mesud'u Abaka Han'a gönderdiler. Han, Mesud'a ikramlar sunduktan sonra Sivas, Erzurum, Erzincan şehirlerini içine alan Doğu Anadolu'yu kendisine tahsis etti. O sırada Urbay Hatun'da mallarını toplayarak gemiye bindi ve Anadolu'ya hareket etti. Ancak yolda Frenk korsanlarının

⁴⁶⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 590.

⁴⁶⁹ Anonim *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Çev. Feridun Nafiz Uzluk, (Ankara: Kemal Bey Matbaası, 1952), 54./ W. De. Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İ. Hakkı İzmirli, (İstanbul: Kubbealtı Sahaf, 1941), 175./ Shukurov, *The Byzantine Turks 1204-1461*, 105. / Ömer Subaşı, *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 277.

⁴⁷⁰ İbn Şeddad, *el-Ravz el-zâhir fi sîret el-Melik el-Zâhir*, Edirne Selimiye ktb. No.134; *Baybars Tarihi*, trc. M. Şerafettin Yaltkaya, (Ankara: TTK, 1941), 2: 33./ Baybars El-Mansûrî el-Devâdâr, *Kıtab el-Tuhfet el-Mülûkiyye fi'l-Devlet el-Türkiyye*, Yay. Abdülhamid Salih Hamdan, (Kahire: 1987), 126./ Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17 (2005): 304.

saldırısına uğrayarak mallarına el konuldu. Urbay Hatun önce Samsun sahiline ardından Amasya'ya geçerek Toruntay'ın zevcesi Güray bint-i Samuk Noyan Hatun da Gürcü Hatun'a misafir oldu.⁴⁷¹ Haberi alan Abaka Han, Hatun'un kendisine gönderilmesini istedi. Amasya'da bir ay kalan Urbay Hatun daha sonra Abaka Han'ın yanına giderek orada Han tarafından iyi karşılandı.⁴⁷²

İzzeddin Keykavus'un Urbay Hatun'dan başka Mısır padişahının kızı ile evlendiğine dair bilgiler yer alsa da bu bilgiler kısıtlı olup herhangi bir kaynakta böyle bir evlilikten bahsedilmemektedir. Bu nedenle belirtilen izdivacın İzzeddin Keykavus'un şanını yüceltmek için söylenmiş olduğu belirtilmektedir.⁴⁷³

2.11.1.2. İzzeddin Keykavus'un Vatatzes'in kızı ile Evliliği

Kaynaklarda İzzeddin Keykavus'un diğer bir evliliğini İznik İmparatoru Vatatzes'in kızlarından biriyle evlenmiş olabileceği yazmaktadır. Bunda İzzeddin Keykavus'un annesi Berduliye Hatun'un Grek olması, dayıları ile sıkça temaslarda bulunması ve onlardan sürekli yardım istemesinden dolayı gerçekleştiği düşünülmektedir.⁴⁷⁴ Kaynaklarda:

*Keykavus 1261 yılının sonlarına doğru bir gün, yani Baybars'a gönderdiği elçiler Mısır'a varmadan İznik İmparatoru Vatatzes'in kızı sanılan eşini, oğullarını, kız kardeşini, Rum Ortodoks olan annesini, dayısını, yakın adamlarını hizmetkârlarını ve bütün hazinelerini yanına alarak Antalya'da hazır bulunan Kadırgalarla denize açılmış, gurbet serüvenine başlamak üzere İstanbul'a gitmiştir. şeklinde bahsedilmesi bu evliliğin gerçekleşmiş olabileceğini göstermektedir.*⁴⁷⁵

⁴⁷¹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, (Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1913), 2: 247.

⁴⁷²Rükniddin Baybars, *Zübdetü'l-fikre fî târihi'l-hicre*, haz. W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine ait Metinler*, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941) 175./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 598./ Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 58./ V.D. Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları 2016), 44./Derya Derin Paşaoğlu, "Altın Orda Hanlığında Kadın (Ailede, Toplumda ve Yönetimde)", *Journal of Black Sea Studies*, 34, (2023): 371-400./ Zühal Yüksel, "Kırım'da Sarı Saltuk", içinde *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, editör Orhan Kurtoğlu, Ayşe Çamkara Erginer (Ankara: Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Uygulamaları ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018), 778./ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/33 (2003): 49-67.

⁴⁷³ Ebu'l Hayr-ı Rumi, *Saltuk-name*, yay. Şükrü Haluk Akalın, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988), 1: 187-188.

⁴⁷⁴ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 268.

⁴⁷⁵ Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatu*, 148.

Diğer taraftan Berke Han İzzeddin Keykavus'u ülkesine göndermek istemiştir. Ancak Han'ın vefatıyla (665/1266) birlikte ülkedeki emirler Sultanın gelişini uğursuz olarak gördüler. Bu nedenle onu Sinop sahilinin tam karşısında bulunan Kırım bölgesinde oğullarıyla birlikte ikamet etmesini buyurdular. İzzeddin Keykavus 677/ 1279 yılında vefatına kadar Kırım'da hayatını sürdürmüştür.⁴⁷⁶

Bazı kaynaklar İzzeddin Keykavus'un Gürcü Hatun adında bir eşinin varlığından bahsetmekle birlikte bu Hatun hakkında bilgiler Mevlânâ'nın müridesi olduğu ile sınırlıdır.⁴⁷⁷

2.11.2. İzzeddin Keykavus'un Melik ve Melikelerinin Evliliği

İzzeddin Keykavus'un Rükneddin Kılıç Arslan, Alaeddin Siyavuş, II. Gıyaseddin Mesud, Feramurz, Rükneddin Geyumers ve Bizans'ta kalan 2 oğlu olmak üzere 7 erkek ve 3 kız çocuğu olup bunlardan birinin adının Fatma Hatun olup, adı bilinmeyen⁴⁷⁸ ve Karamanoğlu Mehmed Bey ile evlenen bir kızı olduğunu bilmekteyiz.⁴⁷⁹

Keykavus'un melik ve melikelerinin evlilikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Rükneddin Geyumers'in önce Kayseri valisi daha sonra Sinop vilayeti hâkimi olduğundan bahsedilir. Kaynaklarda Geyumers'in kardeşi Sultan Mesud'a karşı isyan edip daha sonra affedildiği belirtilmektedir. Bundan başka küçük oğlu İstanbul'da kalmıştır. Keykavus'un Enez kalesine hapsedildiği ve Kırım'a gittiği, Bizanslıların Selçuklu beylerini Hristiyan olmaları karşılığında serbest bıraktığı bu dönemde şehzadeyi

⁴⁷⁶ Bazı kaynaklarda II. İzzeddin Keykavus'un vefatıyla Türkmenlerin Mengü Timur'un izni ile Dobruca'ya gittiklerinden bahsetmektedir. Kadı Ahmed, *el- Veledü'i-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik*, 443./ Aksarayı, *Müsameratü'l Ahbar*, 57./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 597./ P. Wittek, "Yazıjioghlu 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *BSOAS*, XIV/3 (1952): 639-668./ Michael Kıl, "Sarı Saltık ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar", *TDAD*, 3/19 (1990): 25- 47./ Nüveyri, Keykavus'un vefat edinceye kadar Mengü Timur Han'ın yanında kaldığını yazmaktadır. Bknz: Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, 259-260.

⁴⁷⁷ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, 304.

⁴⁷⁸ Adı bilinmeyen bu Melike'den yalnızca Pachymérés'in eserinde bahsedilmektedir. 1264 yılında Kırım'a giden Sultan bu kızını da Bizans'ta bırakmak zorunda kalmıştır. Bknz: Georges Pachymérés, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, (İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2009), 106.

⁴⁷⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 569./ Ayrıca Bknz: İzzeddin Keykavus'un Mesud, Rükneddin Kılıç Arslan, Feramerz, Melik isminde 4 oğlu olduğundan bahseder. Kaynaklar Feramerz'in Bizans'ta vefat ettiğini ve Melik'in de Konstantin adını aldığından bahsetmektedir. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK, 1994), 1: 17./ E. de Zambaur, *Manuel de Genealogie et de Chronologie pour l'histoire del'Islam*, (Hanovre 1927), 144./ Melek Göksu Erdeğer, *III. Alaeddin Keykubad ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sonu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 41.

Hristiyan terbiyesi ile yetiştirerek ona melik Konstantin adını vermiştir. İsmi bilinmeyen bir kızının da Hristiyanlığı seçtiği bilinmektedir.⁴⁸⁰

Yazıcızade Ali, Melik Konstantin'den şu şekilde bahsetmektedir:

*Sultān Mes'ūd'un tekūr kâtındağı kardaşı bir kaç Türkler-ile kaçmağa 'azm itmiş, Fāsilyūs tıydı, anı tutup habs itdi. Ol zamānuñ Petriyārḥ'ı, ki kâfirleruñ ḥalîfesi olur, Sultānuñ kardeşini Fāsilyūs'dan dileyüp aldı ve vaftis idüp keşiş şüretine koydı. Bir müddet Ayaşofya'da Petriyārḥ hizmetinde oldı.*⁴⁸¹ şeklinde bahsetmektedir.

Alaeddin Siyavuş'un II. İzzeddin Keykavus'un oğlu olup olmadığına dair bilgiler tartışmalıdır. Babası Keykavus'un Antalya'dan İstanbul'a ve oradan Kırım'a seyahatlerinde, Alaeddin Siyavuş'un isminin yer almadığı görülmektedir. Bu durum, onun Kırım'da doğmuş olabileceğini düşündürmektedir. Diğer taraftan bazı kaynaklar, Alaeddin Siyavuş'un Keykavus'un oğlu olmadığını, taht iddiasında bulunan bir Türkmen dervişi olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Karamanoğlu Mehmet Bey Konya'da Selçuklu tahtının boş olmasını fırsat bilerek Baybars'a iş birliği yapmak için haber göndermişse de kabul edilmemiştir. O günlerde tarikat mensubu olan ve kendini şehzade olarak tanıtan Cimri adındaki şahıs ortaya çıkmıştır. Karamanoğlu'nun sözleri üzerine Sivaslı Taki, Cimri'yi yolda görünce onu Mehmet Bey'in yanına götürerek "İşte bu Sultan İzzeddin'in oğludur. Adı Siyavuş'tur." diye şahitlik edince herkesin ona güveni arttı. Alaeddin Siyavuş, Karamanoğlu Mehmet Bey'in desteğiyle Konya'ya gelerek burayı işgal etmiş ve *Alâü'd-dünya ve'd-din Ebü'l-Feth Siyavüş* lakabı ile 14 Zilhicce 675/ 12 Mayıs 1772'de tahta oturmuştur. Siyavuş'un 663/1264 yılında Kırım'da doğduğu düşünüldüğünde muhtemelen Konya'da tahta oturduğu sırada 13/14 yaşlarındadır. Cahen, Siyavuş'un, o sırada Konya'da bulunan Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızlarından biri ile evlendirildiğini yazmaktadır.⁴⁸² Germiyanlı Alişiroğlu Hüsamettin'in

⁴⁸⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 517, 597./ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 17./ Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları", 378./ Bazı kaynaklara göre Hristiyanlarla evlenen Selçuklu Sultanlarının Hristiyanlığın etkisine kapıldıklarını söylemektedir. Ayrıca Patrik Arsen, Sultan İzzeddin Keykavus'un İstanbul'a geldiğinde gizlice Hristiyan olduğunu, kutsal vaftiz suyuyla yıkandığını bildirmektedir. Bknz: Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, 334.

⁴⁸¹ *Sultan Mesud'un kardeşi, imparatorun yanında kalan, bazı Türklerle birlikte kaçmak istedi. İmparator bunu öğrendi, onu yakalattı ve gözaltına aldırdı. Daha sonra patrik onu imparatorundan isteyerek vaftiz etti ve bir keşiş yaptı. Bir müddet Ayasofya'da patriğe hizmet eyledi.* Bknz: Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, 700.

⁴⁸² Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 283.

askerlerinden birkaçı tarafından tutsak edilen Cimri, başına siyah bir kilim örtülü olduğu halde Sultan'ın huzuruna getirilmiştir. Daha sonra Sultanın emriyle derisi yüzölüp içine saman doldurularak şehir şehir dolaştırılmak suretiyle halka gösterilmiştir (678/1279).⁴⁸³

İzzeddin Keykavus'un oğullarından Feramurz hakkında bilgiler ise sınırlı olup babasının vefatından sonra diğer kardeşleri gibi Anadolu'ya geldiği 678/1280 görülmektedir. Feramurz adı kaynaklarda şu şekilde ifade edilmektedir:

*Kırım hükümdarı Mengü Temir Hân'ın yanında mukîm olan Sultân İzzeddin Keykavus Bahçesaray'da 677 senesi evâ'ilinde vefât itmekle zevcesi Orbay Hâtûn bint Berkay Hân ile şehzâdeleri Mes'ûd, Kılıç Arslan, Feramuz Kırım'dan kalkub Amasya'da ikâmet itmek üzere Samsun'a geldikleri haberi şâyi' oldukda Amasya vâlîsi Seyfeddin Torumtay derhâl halîlesi Güray Hâtûn bint Samuk Noyin'i ba'zı ümerâ ile istikbâl için göndermişdi.*⁴⁸⁴

Kaynaklarda Feramurz hakkında Basileos (Vasilyus)'un hapsinde iken öldürüldüğünden bahseder. Ancak Feramurz'un ne için hapsedildiğini ve ne kadar sürede hapiste kaldığı hakkında malumat bulunmamaktadır.⁴⁸⁵ Ayrıca Sultanın Melik Masour (Masur) adında bir Selçuklu şehzadesinin varlığından bahsedilmektedir. Melik Masour, II. Mesud ya da Rükneddin Kılıç Arslan olduğu görüşlerinin yanı sıra Sultanın Mansur adında bir oğlunun olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.⁴⁸⁶ Babasının vefatıyla Kastamonu'ya gelen melik Mansur babasının hâkim olduğu yerleri itaati altına aldı. Bunun üzerine Çobanoğullarından Muzaffereddin Yavlak Aslan Moğollarla iş birliği yaparak Mansur'a karşı mukavemete girişti. Bu durum karşısında Mansur, eşi, kızı ve

⁴⁸³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 631-632./ Tahta çıkan Cimri'nin adına hutbe okutulup sikke basılmıştır. Cimri'nin vezirliğini üstlenen Mehmet Bey o sırada "Bugünden sonra Divan'da, Dergâhta, Bargâhta, Mecliste, Meydanda Türkçe'den başka bir dil kullanılmayacaktır" şeklinde karar alarak devletin resmi dilini Türkçeye çevirmiştir. Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, 96-97./ Abu Bakr İbn Al-Zaki, *Ravzat Al-Kuttâb va Hadikat Al-Albab*, yay. Ali Sevim, (Ankara: TTK, 1972), 4, 26./ O. Ferid Sağlam, "Şimdiye Kadar Görülmeyen Cimri Sikkesi", *Belleten*, 9/35 (Temmuz 1945): 302./ Nezihi Aykut, "Türkiye Selçuklu Sultanı Siyavuş (Cimri)'un Sikkeleri", *Belleten*, 52/203 (1988): 477./ İbrahim Artuk, "Sahte Selçuklu Sultanı Cimri", *Tarih Dergisi*, 9/13 (1958): 151-160./ Ali Sevim, "Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not", *TTK Belleten*, 25/97 (1961): 63-74.

⁴⁸⁴ Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 2: 247.

⁴⁸⁵ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, 10-11./ Merçil, "Bizans'ta Hanedan Mensupları", 720./ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 57'de bahsedilen Alaeddin ismi muhtemelen Feramurz olmalıdır. Dönem kaynaklarında bulunan bazı isim karışıklıkları göz önüne alındığında Sultan Alaeddin'in Karamanoğlu Mehmet Bey'in desteği ile tahta çıkmış, daha sonraki dönemlerde ise Kırım'a gitmiş ve 1279'da öldüğü bilinmektedir.

⁴⁸⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 588, 628./ Yaşar Yücel, *Çobanoğulları Candarogulları Beylikleri*, (Ankara: TTK, 1980), 47.

maiyetinde bulunanlar ile Bizans'a sığındı. Bu sırada Nif'te olan İmparator, Mansur'u yanına çağırdı. Mansur, karısını İstanbul'da bırakarak Nif'e gitti. Ancak İmparatorun yanına gitmenin bir faydasının olmayacağı düşüncesiyle ülkesine geri döndü.⁴⁸⁷ Bu gelişmelerin ardından Yavlak Arslan, Mansur'a karşı mücadele etmenin faydasız olduğunu düşünerek oğullarıyla beraber ona biat ettiğini bildirdi. Ancak Mansur, Yavlak Arslan ve ailesini öldürtmüştü.⁴⁸⁸

Fatma Hatun, Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli hanedan üyelerinden biridir. Ancak hayatı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi mevcut değildir. Bu nedenle Fatma Hatun'un doğum tarihi, yeri, annesi ve yaşamı hakkında bazı olasılıklar bulunmaktadır. Ancak tarihsel analizlere ve elde edilen bilgilere göre bu ihtimallerden biri Fatma Hatun'un, 660/1262 yılından önce Anadolu'da doğmuş olması ve annesinin II. İzzeddin Keykavus'un ismi bilinmeyen eşlerinden biri olduğu yönündedir. II. İzzeddin Keykavus'un Bizans'a sığınmasının ardından, o dönemde bazı Selçuklu hanedanlarının Bizans İmparatorluğu'na yerleştiği bilinmektedir. Eğer Fatma Hatun, babası ve annesiyle birlikte İstanbul'a gitmişse, burada Bizans etkisi altında kalmış olabilir. Kaynaklarda, diğer kız kardeşi Bizans'ta rehin bırakılmışken, Fatma Hatun'un Kırım'a gitmesine izin verilmiştir. Daha sonra Hatun 678/ 1280 yılında Anadolu'ya gelmiştir.⁴⁸⁹

Diğer taraftan bazı kaynaklarda Fatma Hatun'un II. İzzeddin Keykavus'un kızı olarak bahsedilirken bazı kaynaklarda ise IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Gömeç Hatun ile evliliğinden dünyaya gelen kızı olarak bahsedilmektedir. Konyalı, eserinde Hand Fatma Hatun hakkında Keykavus'un kızı olarak bahseder. Günümüzde Konya'nın Ferhuniye mahallesinde o dönemlerde darülhuffaz, medrese ve mescid olarak kullanılan yapının içerisinde annesi için yaptırmış olduğu türbe bulunmaktadır. Halk arasında Süt

⁴⁸⁷ Mansur ülkesine döndüğünde imparator II. Andronikos onu tutsak ederek (muhtemelen) Karasilerden bir Türk lider olan melik İshak (Ishaq) ile evlendirilmiştir. Melik İshak'ın Mansur'un kızına evlilik teklif etmesi Selçuklu tahtında büyük bir hırs beslendiğini göstermektedir. Diğer bir görüşe göre ise Bizans imparatoru II. Andronikos, İzzeddin Keykavus'un Hristiyan olan oğlu melik Konstantin ile II. Mesud'un kızını Biga'ya (Pegai) göndererek melik İshak ile evlendirerek buranın valiliğini İshak'a vermiştir (1307). Böylece kaynaklar melik Mesud'un İstanbul'a geldiğini doğrulamaktadır. G. Pachymeres, *De Michaela et Andronico Palaeologis II*, ed. Immanuel Bekker, (CSHB: 1835), 609-613./ Wittek, "Yazijioglu 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja", 664-665.

⁴⁸⁸ Pachymeres, *De Michaela et Andronico Palaeologis II*, 327-329./ Elizabeth A. Zachariadou, "Pachymeres on the Amourioi of Kastamonu", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 3/1 (Oxford 1977): 66.

⁴⁸⁹ Zehra Odabaşı, "Selçuklu Hanedanından Bir Bani: Fatma Hatun ve Külliyesi", *Belleten*, 88/313 (2024), 739.

Tekkesi olarak bilinen türbenin vakfiyelerine göre Fatma Hatun hakkında *Ferhuniye*, *Keykavus kızı*, *Hand Fatma Hatun*, *Hatuniye* gibi şekillerde yazıldığı görülmektedir.⁴⁹⁰ Ancak İbn Bîbî eserinde Selçuki Hatun olarak bahsettiği kişinin IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı olduğunu ve doğum tarihinin belli olmadığını bildirmiştir. O dönemde büyük velilerin kitabelerinde aynı dönemde Sultan olan hükümdarların adının yazıldığı göz önüne alındığında kuvvetle muhtemel Hatun'un babasının Rükneddin Kılıç Arslan olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁹¹ Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid, I. Selim, Kanunî ve III. Murad dönemlerinde gerçekleştirilen Konya Tahrir defterlerinde Keykavus kızı türbesi'ne rastlanılmamakla birlikte Fatma Hatun'un Daru'l-Huffaz'ının⁴⁹² faaliyet gösterdiğini bilmekteyiz. Fatih ve Bayezid ilyazı defterlerinde bu kurum "Ferhuniyye-i Fatma Hatun bint-i Sultan Alâa'd-din daru'l-huffaz" şeklinde geçmektedir. Burada Fatma Hatun, Alaeddin Keykubad'ın kızı olarak görülse de Sultanın Selçuklular döneminde pek çok müessese bırakması nedeniyle devletin ikinci kurucusu sayılarak pek çok şey adına nispet edilmiştir. Anadolu'nun çoğu yerinde inşa edilen Sultan Alaeddin medreseleri, mescit ve camileri onun eseri olarak gösterilmiştir. Bu müesseselerin vakfiyelerinde neseb belirtilirken şecere kısaltılarak en büyük baba/dedeye bağlanmıştır. Bu nedenle Alaeddin Keykubad'ın kızı Fatma Hatun değil onun oğlunun oğlunun kızıdır.⁴⁹³

Kaynaklarda ihtimalinden bahsedilmeyen diğer bir olasılıkta Fatma Hatun'un doğum tarihi, 662/1264 yılından sonra tarihlendirilmesidir. Kırım, dönemin önemli bir bölgesi olup hem Altın Orda hem de Selçuklu açısından kritik bir yerdi. Kırım'da doğan Fatma Hatun'un babası II. İzzeddin Keykâvus ve annesi Urbay Hatun'un evliliğinin ardından burada büyümüş olabilir. II. İzzeddin Keykâvus, Selçuklu tahtını yeniden ele geçirmek için çeşitli stratejiler izleyerek Altın Orda hükümdarı Berke Han'ın kızı Urbay Hatun ile evlendirilmiştir. II. İzzeddin Keykâvus'un 678/1280 yılında ölmesinin ardından, Urbay Hatun'un kendi ülkesinde kalması yerine Anadolu'ya dönüşü önemli bir gelişmedir.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ İ.H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 215-216.

⁴⁹¹ İbn Bîbî, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, 280.

⁴⁹² Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 543-544.

⁴⁹³ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 216.

⁴⁹⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 56-57./ İbn Şeddâd, *Baypars Tarihi*, 2: 34./ Odabaşı, "Selçuklu Hanedanından Bir Bani: Fatma Hatun ve Külliyesi", 740.

Ayrıca kaynaklarda Kadı Burhaneddin Ahmed'in Selçuklularla olan ilişkisinden bahsedilmektedir. Kadı Burhaneddin Ahmed'in⁴⁹⁵ atalarından Mehmed Bey, Kastamonu'ya yerleşmiştir. Oğlu Celâleddin Habib, dönemin Selçuklu devlet adamlarından Kadı Hoteni'yle iyi ilişkiler kurdu ve kızıyla evlendi. Bu evlilikten sonra kayınpederinin etkisiyle Kayseri kadılığına getirildi. 676/ 1277'deki vefatının ardından oğlu Hüsameddin Hüseyin, Kayseri kadılığı görevini üstlendi. Selçuklularla iyi münasebetler kuran Hüseyin Bey, Selçuklu ümerasından bir kızla evlenerek ilişkilerini pekiştirdi. Bu evlilikten doğan Siracüddin Süleyman babasının ardından Kayseri kadılığına atandı. O, Kadı Burhaneddin'in baba tarafından dedesidir. Öztuna'ya göre Siracüddin Süleyman Bey, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in torunuyla evlenmiştir.⁴⁹⁶

Esterâbâdî, Fatma Hatun'un bir kızı olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:⁴⁹⁷

II. İzzeddin Keykâvus'un kızlarından biri, Selçuklu hanedanının başına üst üste gelen, onlar hakkında yazılmış olan tarih kitaplarında uzun uzun anlatılan felaket ve belalar dolayısıyla şartların zorlamasıyla Moğol beylerinden birinin nikahlısı olmuş, o evlilikten bir kız çocuğu dünyaya gelmiş ve bu kız çocuğu Niksar'da büyümüştür.

Gerçekleşen bu evlilikten ise Şemseddin Mehmet adından bir oğlu olmuştur. Mehmet Bey, Kadı Burhaneddin'in babasıdır. Şemseddin Mehmed Bey'de Selçuklu döneminde vezirlik yapmış olan Celâleddin Mahmud Müstevfi'nin oğlu Abdullah Çelebi'nin kızı ile evlenmiş ve bu evlilikten Kadı Burhaneddin (ö. 1398) dünyaya gelmiştir.⁴⁹⁸ Edhem, Kadı Burhaneddin'in babası Mehmet Bey'in büyük annesinin II. İzzeddin Keykavus'un torunu olarak bahsetmektedir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ Abdülkerim Özaydın, "Kadı Burhaneddin" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 74-75./ Mirza Bala, "Kadı Burhaneddin" içinde *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB, 1977), 6:47-48.

⁴⁹⁶ Esterabadi. *Bezm-u Rezm*, 53-54./ Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti*, (Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay., 1970), 17-18./Zerrin Günel Öden, "Kadı Burhaneddin Karşısında Bir Selçuklu Şehzadesi Kılıç Arslan", *Belleten*, 64/241 (2000): 859

⁴⁹⁷ Esterâbâdî, *Bezm-u Rezm*, 55.

⁴⁹⁸ Abdülkerim Özaydın, "Kadı Burhaneddin", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 74-75.

⁴⁹⁹ Stanley Lane-Poole, *İslam Devletleri Tarihi Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*, çev: Halil Edhem Eldem, haz. Samet Alıç, (İstanbul: Selenge Yay., 2020), 340-341./ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye II*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 53-54./Samet Alıç, *Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 108.

2.12. IV. Rükneddin Kılıç Arslan (646-1249/652-1254 ortak saltanat, 16 Safer 655-5 Mart 1257/ 664-1266)

635/1237 ya da 638/1240 yılında doğmuş olup babası II. Gıyaseddin Keyhüsrev, annesi ise Rum asıllı bir papazın kızıdır. II. Gıyâseddin'in vefatının ardından, Selçuklu tahtına kimin geçeceği konusu gündeme gelmiş, geleneklere uygun biçimde büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus, Vezir Şemseddin İsfahânî ve önde gelen devlet erkânının desteğiyle sultan ilân edilmiştir. Ancak taht üzerindeki hak iddiaları sadece onunla sınırlı kalmamış, ortanca kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan ile en küçük kardeşi II. Alâeddin Keykubad da tahta sembolik bir ortaklık göstergesi olarak tahtın iki yanına yerleştirilen kürsülere oturtuldu. 644/1246 yılında Göyük Han'ın kağanlık merasimi davetine katılmayarak yerine kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ı gönderdi.⁵⁰⁰ Moğolistan Karakum'a gelen Rükneddin Kılıç Arslan 2 yıl sonra Göyük Han'ın kendisi için verdiği saltanat yarlığı ile Anadolu'ya gelerek Sivas'ta 646/1249 yılında hükümdarlığını ilan etti.⁵⁰¹ Emir Celâleddin Karatay'ın⁵⁰² durumu çözüme kavuşturmak için izlediği siyasi politika ile üç kardeş aynı anda tahta çıkmıştır. Alaeddin Keykubad'ın ölümü ile kardeşlerin arası açılınca Rükneddin Kılıç Arslan 652/1254'te Kayseri'de tahta çıktı. Bu olaylar üzerine İzzeddin Keykavus, şeyh Hümeddin ile Sadreddin Konevi'yi Kılıç Arslan'a göndererek mücadeleyi bırakmasını ve Amid, Harput, Malatya, Sivas ile yetinmesini istedi. Ancak karşılıklı anlaşmalar sağlanamayınca iki ordu Kayseri yakınlarındaki Ahmedhisar'da karşı karşıya geldi. İzzeddin Keykavus'un zaferi ile sonuçlanan savaşta Kılıç Arslan Uluborlu kalesine 653/1255 yılında hapsedildi. Ancak 23 Ramazan 654/ 14 Ekim 1256 yılında Moğollar ile Aksaray yakınlarında yapılan Sultan Hanı savaşında Moğol kumandanı Baycu karşısında yenik düşen İzzeddin Keykavus

⁵⁰⁰ Ebû'l-Ferac-İbnül İbri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, trk. trc. Şerafeddin Yaltkaya, (Ankara: TTK, 1941), 21./ Faruk Sümer, "Kılıçarslan IV", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 403-405.

⁵⁰¹ Sultanın Moğol Han'ından aldığı yarlığ kaynaklarda şu şekilde bildirilmektedir: *Sultan Rükneddin, Hemedan'da İlhan'ın (Hülâgû) huzuruna çıkma şerefi kazanınca onun hakkında şahane iltifatlarda bulunup şahlara mahsus suyurgamışı verdiler. Onun emirlerine uyulması gerektiğini, memleket ve saltanat işlerinin yürütülmesinde tam yetkili kılındığını, hükümlünün bütün beldelerde halka ve askerlere geçerli olduğunu bildiren bir padişah yarlığı hazırlayıp geri dönmesine izin verdiler.* Bknz: İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 580./ Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk*, 44-45./ İbnü'l İbri, Ebul Farac, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, (Ankara: TTK, 2011), 21./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 481.

⁵⁰² Detaylı bilgi için bknz: Ferit M. Uğur, Mesud Koman, *Selçuk Büyüklerinden Celaleddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayatı ve Eserleri*, (Konya: Konya Halkevi Yayınevi, 1940). / Osman Turan, "Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyesi", *Belleten*, 12/45 (1948): 34-35.

Bizans imparatoruna sığındı. Bunun üzerine Rükneddin Kılıç Arslan 16 Safer 655/ 5 Mart 1257'de tek başına tahta çıktı.⁵⁰³

Bu dönemde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in veziri Mühezzibüddin Ali'nin oğlu Muînüddin Süleyman Moğollara dayanarak Selçuklu devletinde tek yetkili hale gelmiştir. Muînüddin Süleyman 657/1259 yılında Sinop'un alınmasının ardından kısa bir süre sonra buranın mülkiyetini istemiştir.⁵⁰⁴ Ona karşı koyacak durumda olmayan Sultan onun bu isteğini yerine getirmiştir. Böylece Sinop'ta Pervaneoğulları⁵⁰⁵ beyliği kurulmuştur. Muînüddin Pervane'nin kurduğu otoriteden rahatsız olmaya başlayan Sultan bir gün mecliste içkinin sarhoşluğu ile "Ben bu köpekten yani Muînüddin Pervane'den şikâyetle bulunmak için Han'ın huzuruna gitmek istiyorum. Çünkü o, üzerimize musallat oldu ve ülkemizde tahakküm etti" dedi. Mecliste bulunan Emir Şerefeddin b. Hatir bu sözleri Muînüddin Pervane'ye söyledi. Bunun üzerine Pervane ertesi gün Moğol yargucuları⁵⁰⁶ ve emirlerine bir miktar hediyelerle birlikte "Sultan Suriyelilerle iş birliği yapıp, isyana kalkışmak istediye de ona ben engel oldum. Onun için bizi ortadan kaldırmayı düşünmektedir. O, beni öldürüp işimi bitirdikten sonra hiç şüphesiz sizin varlığınızı ortadan kaldırmak için adam toplayacaktır." şeklinde haber gönderdi.⁵⁰⁷ Kaynaklar Sultan'ın ölümü hakkında çeşitli görüşler bildirmiştir. Müelliflerin bazıları Sultan IV. Kılıç Arslan'ın çeşitli entrikalar ile 664/1266 yılında Aksaray'da bir eğlence sırasında yayın kirişi ile boğdurularak öldürüldüğünü bildirse de diğer müellifler ise Sultanın Aksaray'da bir ziyafet sırasında şarabına katılan zehri içmesi neticesinde öldüğünü yazmaktadır. Hatta İbn Bîbî, Sultan IV. Kılıç Arslan'ın ziyafette zehirli şarabı içtikten

⁵⁰³ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev: Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK, 2013), 234./ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 518./ Aksarayî, *Müsameratü'l Ahbar*, 53./ Müneccimbaşî, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 98./ Sümer, "Anadolu Selçukluları", 380-384./ Çevik, "Selçuklu Sultanlarının Moğol Hanlarını Ziyaretleri", 60.

⁵⁰⁴ Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 29-41./ Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, çev. Ahmet Cevdet Eren, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011). / Besim Darkot, "Sinop" içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları 2001), 10: 683-689./ W. Rubruck, *The Journey of Rubruck to the Eastern Parts of the World 1253-55*, trans: W. W. Rockhill, (London: Printed for the Hakluyt Society, 1900), 42.

⁵⁰⁵ Muharrem Kesik, "Pervaneoğulları" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2007), 34: 245-246.

⁵⁰⁶ Mustafa Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", içinde *Makaleler-1*, haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, (Ankara: 2005), 140./ Mehmet Şeker, "Türk Devlet Yönetiminde Farklı Başkadılık Uygulamaları: Hazarlar, Altın Orda ve Memlükler Örneği", *ABAD* 1/1 (2018): 75-88.

⁵⁰⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 596./ Aksarayî, *Müsameratü'l Ahbar*, 65./ Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", 92.

sonra öldürüleceğini anlayarak kaçmak istediğini, ancak Hatiroğlu Şerafeddin⁵⁰⁸ ve kardeşi Ziyaeddin'in Sultanı yakalayıp öldürdükleri yönündeki bilgiye ek olarak İbn Bîbî'nin, Sultanı öldürmelerinden dolayı Hatiroğlu kardeşlere *o iki soysuz nankör* diyerek ağır ithamlarda bulunmuştur.⁵⁰⁹

2.12.1. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Evlilikleri

Rükneddin Kılıç Arslan'ın ilk evliliğini ne zaman gerçekleştirdiği bilinmese de Gazalya Hatun, Gömeç Hatun ve Fatma Hatun olmak üzere üç evlilik yaptığı bilinmektedir.

2.12.1.1. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Gazalya Hatun ile Evliliği

Sultanın eşlerinden biri olan Gazalya Hatun hakkında bilgilere bakıldığında asıl isminin Guzalia/Gazalia ya da Rozalia olup aslen Hristiyan olduğu bilinmektedir.⁵¹⁰ IV. Kılıç Arslan'ın bu evliliğinden kaç çocuğunun olduğu bilinmemekle birlikte bir kızının varlığından bahsedilmektedir. Karamanoğlu Mehmet Bey, Sultan Kılıç Arslan'ın kızını 676/1277 yılında Konya'da tahta çıkarılan Siyavuş ile evlendirmek istemiştir. Gazalya Hatun ise çeyiz hazırlıklarının tamamlanması için 4 ay mühlet istemiştir. Bunun üzerine onlar da Hatun'a istediği kadar mühlet verdiler. Ancak Siyavuş'un (Cimri) tahttan indirilmesi ile evlilik gerçekleşmemiştir.⁵¹¹

⁵⁰⁸ Hatiroğlu hakkında bilgiler sınırlı olup kaynaklarda adına 1260'lı yıllarda beylerbeyi olduktan sonra rastlanılmaktadır. Babası Hatıruddin Zekeriyâ Anadolu Selçuklularında İsfahanlı Şemseddin'in Emîr-i Dâd'ı olduğu, Çorum subaşılığı ve IV. Kılıç Arslan'ın yanında naib olarak görev yapmıştır. Kılıç Arslan'ın tahta oturmasıyla Selçuklu idari teşkilatında 1277 yılına kadar önemli güç elde eden Pervane yönetim değişikliğinde de atamalar yaparak Hatiroğlu'nu beylerbeyliğine atadı. Ayrıca Hatiroğlu'nun kardeşi Ziyaüddin'de Pervane'nin naibi ve hacibi idi. Bu atamadan sonra Şerafeddin Hatiroğlu, Niğde ve çevresini Pervane'den ikta olarak istemiştir. Bknz: İbn Bîbî, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, 269./ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman*, 41, 71.

⁵⁰⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 598./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 480./ Münecimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 113./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 548./ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, 263./ Enver Behnan Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, (Ankara: Güven Matbaası, 1972), 198-200./ Osman Çetin, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011), 272./ Mevlânâ, Kılıç Arslan'ın Aksaray'daki davete gitmemesini kaleme aldığı şiirinde dile getirmiştir. Bknz: Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, 166-167./ İbn Bîbî, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, 289.

⁵¹⁰ Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, (London: University of California Press, 1971) 227.

⁵¹¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 637./ Moğol hakimiyeti altındaki Selçuklu idaresine başkaldıran Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından Selçuklu Sultanı ilan edilen Siyavuş 14 Zilhicce 675/ 19 Mayıs 1277 yılında Konya'da tahta çıkarılmıştır. Adına hutbe okutularak sikke darp edilmiştir. Ancak Moğol veziri Sahib Şemsüddin Cüveynî'nin Konya'ya doğru geldiğini haber alan Karamanoğlu Mehmet Bey yanına Siyavuş'u da alarak Ermenek tarafına çekilmiştir. Böylece Siyavuş'un 37 gün süren saltanatı sona ermiştir. Bknz: Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbar*, 101-103./ Anonim, *Târih-i Âl-*

2.12.1.2. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Gömeç Hatun ile Evliliği

Osmanlı hanedanının Mehd-i Ulya olarak adlandırdığı Gömeç Hatun Tokatlı olup III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Hand Fatma Hatun'un annesidir. Kaynaklarda Gümeç/ Gömac/ Gömeç/ Kumaç olarak geçen Gömeç adının Sultanın ikinci (küçük) eşi anlamında kullanıldığı belirtilmektedir.⁵¹² Dönemin siyasetinde aktif rol oynayan Gömeç Hatun II. Mesud dönemindeki saltanat mücadelesinde devletin, torunları ile II. Mesud arasında paylaştırılması için mücadele etmiştir.⁵¹³

Eflaki'nin *Menakıbu'l-Arifin* adlı eserinde, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in şiirlerinde ve Sipehsalar gibi dönemin kaynaklarında övgü ve hürmetle bahsedilen Gömeç Hatun, Mevlânâ'nın müridesi olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Hatun'un eşi olan IV. Kılıç Arslan'a "oğlum" diye hitap eden Mevlânâ, Sultandan hayatı boyunca saygı görmüş, saraya davet edilerek fikirlerine önem gösterilmiştir. Gömeç Hatun hakkında kaynaklarda Mevlânâ'nın Sultan Rükneddin'in karısına hısım ve akrabaları ile evde oturdukları vakit birden evden çıkmalarını buyurmuş, bunun üzerine evde bulunan herkes koşarak dışarı çıkmış ve sonrasında sofanın kubbesi çökmüştür. Bu olaydan etkilenen Gömeç Hatun, Mevlânâ'ya hürmet etmiş, ihtiyacı olanlara sadakalar vermiş, 7000 dirhemi de arkadaşlarına göndermiştir.⁵¹⁴ Yine aynı kaynağın başka bir bölümünde ise:

Tokat (Danişmend ili) kadısı olan Kemâleddin'i Kabi, Mevlânâ'ya sema vermeye ve onun müritliğini kazanmaya karar verir. Bu nedenle gelen misafirlere ikram etmek için şeker satın almak ister. Ancak şeker almaya gönderdiği kişiler Konya da 30 zembil halis nebat şekerinden fazla bir şey bulamayınca Kemâleddin'i Kabi sultanın karısı Tokatlı Gumaç Hatun'un yanına giderek durumu anlatır. Gumaç Hatun 10 zembil nebat şeker verir. Kemâleddin-i Kabi o topluluğun ihtiyacı olan bu kadar şerbeti nasıl karşılayacağını düşünmeye başlar. O bu düşüncede iken Mevlânâ kapıdan içeri girer ve "Kemâleddin daha fazla misafirler gelince şerbetin yetmesi için suyu artırırsın." şeklinde geçmektedir.⁵¹⁵

i Selçuk, 51, 120, 122./ Anonim, *Selçukluların Nadir Paralarından Bazıları ve Cimri'nin Sikkeleri*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1972), 12.

⁵¹² Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 227./ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, 303.

⁵¹³ Muharrem Kesik, "Mesud II", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 342-343.

⁵¹⁴ Sultan Veled, *Sultan Veled Divanı*, 553./ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 17./ Mecdeddin Feridun Sipehsalar, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, çev. Mustafa Çıpan, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 187.

⁵¹⁵ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 183.

Anlatılan bu olaydan ve Gömeç Hatun'un da Tokatlı olmasından dolayı Hatun'un Kadı Kemaleddin Kâbi'nin akrabası olması ihtimalini de akla getirmektedir. Ayrıca Kemaleddin'in servet ve nüfuzu oğullarının kadı atabey olmasında Gömeç Hatun'un etkisinin de olabileceği muhtemeldir.⁵¹⁶

Ayrıca Sultan Veled'in Gömeç Hatun'a yazdığı 10 beyitlik methiyeyi Meceddin Ali b. Muhammed'e vererek Hatun'un huzuruna gönderir. Şiir;

Sen yeryüzünde gül bahçesi idin, gökyüzünde ay oldun.

*Senin yüzünün kölesi güzeller, senin mahallenin etrafında hep "Ey ay yüzü!
Dünyada senin güzelliğin gibisi yoktur" diyerek dolaşırlar.*

*Tanrı burada sana sultanlık verdi. Tanrı orada da sana ay (gibi güzellik) verdi;
burada sana beden ülkesini verdi, orada sana can mülkünü verdi.*

*İki dünyada önder oldun; canda ve gönülde sultan oldun. Hak denzinde inci
oldun; Hak (Teala) ile ebedi oldun.*

*Tanrı, sana haberler verdi; sıkıntılardan kurtardı, huzur verdi. Bundan sonra
bahtın yaver gider, bundan sonra mutlu olursun.⁵¹⁷ şeklinde geçmektedir.*

2.12.2. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Melik ve Melikelerinin Evliliği

2.12.2.1. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı Hüdavend Hatun'un Evliliği

IV. Kılıç Arslan'ın eşi Fatma Hatun hakkında bilgi bulunmamakta olup yalnızca bu evlilikten olan kızı Melike Hüdavend Hatun ve evliliği hakkında bilgi mevcuttur. Hatun'un adı kaynaklarda *Melike Hüdavend Hatun*, *Huvand/Huand Hatun* olarak adı geçen Hatun'dan İbn Bîbî, Selçuki Hatun olarak bahsetmiştir. Abaka Han şehzadelerinden birini Kılıç Arslan'ın kızı ile evlendirmek istediğini bir yarlıg ile Selçuklulara göndermiştir. Abaka Han'dan aldığı haber üzerine mutluluk ve sevinçle Hatun'un çeyizini hazırlamak üzere Kemaleddin İbn Rahat'a haber gönderdi. Hatun'un çeyiz hazırlıklarının tamamlanmasının ardından vezir Fahreddin Ali, beylerbeyi Seyfeddin Toruntay ve Naib Eminateddin'in eşliğinde gelin alayı Tebriz'e doğru yola çıktı. Bu dönemde Memlük Sultanı Baybars ile Abaka Han arasındaki rekabeti hızlandıran

⁵¹⁶ Zeki Oral, "Sultan Hatun Senedi", *Belleten*, 19/75 (1955): 389.

⁵¹⁷ Değirmençay, *Sultan Veled Divanı*, 553./ Veyis Değirmençay, "Sultan Veled'in Anadolu Selçuklu Sultanlarına Methiyeleri", içinde *Mevlâna Araştırmaları 5*, ed: Adnan Karaismailoğlu, (Ankara: Akçağ Basım, 2014), 146-147.

Muînüddin Pervane kendi iktidarına karşı Anadolu'daki Moğolları da bertaraf etmeye çalışmıştır. Abaka Han meydana gelen bu çatışmaları görüşmek üzere Pervane Muînüddin'in de gelin alayı ile kesin olarak yanına gelmesini bildirmiştir. Pervâne gelin alayı ile yola çıktıktan sonra memlekette çıkacak olan olaylardan endişe ederek önce Kayseri daha sonra Sivas'ta durarak yolu uzatmıştır. Evliliğin gerçekleşmesini istemeyen bazı devlet adamları Sivas'a geldiklerinde Hatun'un çeyizinde bazı eksikliklerin olduğunu ve bunların tamamlanması gerektiğini bahane ederek vakit kazanmaya çalıştılar. Bu dönemde bir taraftan Pervâne'nin Moğollara karşı Anadolu'da harekete geçmek için Baybars ile temas kurması diğer taraftan Abaka'dan gelen mektup üzerine daha fazla beklemenin doğru hareket olmayacağını düşünerek gelin alayı ile yola devam etti. Pervâne'nin endişeli yolculuğunun ardından gelin alayı ile Tebriz'e geldi. Hatun'un saraya teslim edilmesi ile evlilik 675/ 1276 (Mayıs/Haziran) yılında gerçekleşti.⁵¹⁸

Düğünden sonra Abaka Han'ın huzuruna çıkan Pervâne; Hatiroğullarının Baybars ile birleştiğini ve amacının genç Sultan Gıyaseddin'i ona götürmek olduğunu, Memlükler'inde Anadolu'ya girerek Selçuki Hatun'u almak istediklerini söylemiştir. Pervâne'ye eski itimadı kalmayan Abaka Han, onu elde tutmak amacıyla Selçuklu devlet adamını Toku, Tudavun ve Kongurtay noyanlar ile Anadolu'ya gönderdi. Sultan için sınırsız cömertlik göstererek Çopakçur vilayetine bağlı yerleri, nahiyeleri ve limanlar dahil olmak üzere Ermen diyarına kadar bu bölgeleri Sultanın topraklarına kattılar.⁵¹⁹

Hüdavend Hatun'un evliliği hakkında bazı görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Müelliflerden bazıları evliliğin Abaka Han ile gerçekleştiğini bildirirken⁵²⁰, bazı müellifler Abaka Han'ın oğlu Argun Han ile gerçekleştiğini bildirmektedir.⁵²¹ Bazı müellifler ise Argun Han ile evliliğin gerçekleşip gerçekleşmediğine müphem yaklaşarak Hüdavend Hatun'un, Argun Han ile evliliğinin babasının vefatıyla gerçekleştiğini bildirmektedir.⁵²² İslam aile hukukuna⁵²³ göre Müslüman olan bir melikenin Budist bir

⁵¹⁸ Turan, *Selçuklar Zamanında Türkiye*, 555, 560./ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, 36.

⁵¹⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 607, 611./ Abdul -Aziz Khowaiter, *Baibars the First: his endeavours and achievements*, (Londra: Green Mountain Press, 1978), 51-52.

⁵²⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 607, 611./ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 73./ Aksarayi, *Müsameratü'l Ahbar*, 77./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 280.

⁵²¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 554./ Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları", 379.

⁵²² ed: Kate Fleet, *Türkiye Tarihi (1071-1453), Bizans'tan Türkiye'ye*, çev: Ali Özdamar, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 95.

⁵²³ Maide Suresi 5. Ayet ve Mümtehine suresi 10. Ayet./ Kamil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, (Ankara: Sönmez Neşriyat, 1973), 9: 282-283./M. Kamil Yaşaroğlu, "Maide Suresi", içinde *TDV İslam*

şehzade ile birlikteliği hoş görülmemesine rağmen gerçekleşen evlilikte Hatun'un Moğollar arasında nasıl bir yaşam sürdüğüne dair bilgi bulunmamaktadır. Hatun'un bu evlilikten çocuğunun olup olmadığı bilgisi mevcut değildir. Evliliğin Argun Han'ın şehzadeliliği döneminde gerçekleştiği yıllarda Horasan'ın idaresi Han'ın yönetiminde olduğundan Hüdavend Hatun'un 675-1276/682-1283 yılları arasında Horasan'ın yazlıkları ile Gürkan, Arran, Kuh, Mazenderan kışlıklarında vakit geçirdiği muhtemeldir.⁵²⁴ Argun Han'ın 961/1291 yılında vefatı⁵²⁵ ile yerine Geyhatu tahta oturunca Hüdavend Hatun Selçuklu ülkesine geri dönerek Niğde ve Tokat'ta yaşam sürmüştür. 961/1292 yılında Tokat'ta inşa edilen Halef Gazi Zaviyesinin kitabesinde:

Yüce Allah şöyle der: Selam size. Hoş geldiniz. Temelli olarak buraya girin” ve Hz. Peygamber’de şöyle der: İnsan ölünce üç şey hariç, ameli kesilir: Kendisine dua eden salih bir evlat, faydalı bir ilm ve sadaka-i cariye”. Daru’l-ilm ve’l amel diye isimlendirilen bu mübarek binanın yapımı için, yüce sultan, din ve dünya işlerinde kendisine başvurulmuş Ebu’l-Feth Mesud bin Keykavus-Allah onun devletini ölümsüz kılsın-ve yüce hatun, hükümdarların övüleni, din ve dünyanın ulusu, Kılıç Arslan kızı Selçukî Havand-Allah onun devletini güçlendirsindir idareleri zamanında, Allah’ın rahmetine muhtaç ve çaresiz kul Halef bin

Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları 2003), 27: 403-405./ M. Kamil Yaşaroğlu, “Mümtehine Suresi”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31: 560-561./ Ali Aslan Topçuoğlu, “Yahudilik-Hristiyanlık ve İslam Hukukuna Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10/2 (2010): 79-120.

⁵²⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, çev: İ. Aka, M. Ersan, S. H. Khelejani, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 150-175./ Baybars, *Kıtab el-Tuhfet el-Mülûkiyye fî'l-Devlet el-Türkiyye*, çev: Hüseyin Polat, (Ankara: TTK, 2016), 120./ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 243-244.

⁵²⁵ Budist olan Argun Han, bahşılara oldukça değer vermiş, onları himaye etmiştir. Özellikle bu dönemde Yahudi ve Hristiyanlar nüfuz kazanmıştır. Han, 30'lu yaşlarına geldiğinde daha uzun yaşamak için Hindistanlı bir bahşının hazırladığı ilacı 8 ay boyunca içmiştir. Tebriz kalesinde çilehaneye giren Argun Han oradan hastalanarak çıkmış, eski sağlığına bir türlü kavuşamamıştır. 7 Rebülevvel 690 / 10 Mart 1291 yılında Arran'da vefat eden Argun Han, Moğol geleneğine uygun şekilde Sultâniye'nin batısındaki Sûcâs dağına götürülerek orada gömüldü. Yaklaşık 7,5 yıl süren devlet yönetimi, idari işlerin yanı sıra imar faaliyetlerine de önem vermiştir. Han, 689/1290 senesinde Kıpçak hanlığına ait kuvvet Argun'un askerleri tarafından mağlup edilince aynı sene Tebriz'in Şam kentinde kendi adı ile anılan (Arguniyye) şehri inşa ettirmek için emir vermiştir. Pek çok binanın inarına başlanılsa da hükümdarın ölümü ile şehir tamamlanamamıştır. Ayrıca Argun Han öldüğünde geride Gazan ve Harbanda adında iki erkek çocuk bırakmıştır. Gazan; Argun Han ile Buluhan Hatun'un oğludur. Harbanda ise Hristiyan bir anneden dünyaya gelmiştir. Harbanda kaynaklarda Muhammed Hüdabende ya da diğer adıyla Olcaytu olarak bahsedilmektedir. Gençliğinde Budist olan Hüdabende sonradan Müslüman olarak Muhammed Hudabende adını almıştır. Bknz: Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, 121, 172-174./ Judith Pfeiffer, “Karşılıklı Yakınlaşma: Erken İlhanlı Devrinde Moğol Seçkin Sınıfının İhtidasi Üzerine Düşünceler”, çev. Kâzım Uzun, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 33/2 (2018): 642-646./ Reuven Amitai, “Ghazan, İslâm and Mongol Tradition: A View From The Mamlûk Sultanate”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 59/1 (1996): 3.

*Süleyman emir vermiştir-Allah ondan kabul etsin hükümdar olarak bahsedilen Hatun'un II. Mesud ile devlet idaresinde söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır.*⁵²⁶

Yapının banisi olan Halef bin Süleyman'ın kimliği hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte II. Mesud döneminde, Hatun'un hizmetinde bulunduğu bilinmektedir.⁵²⁷ Diğer taraftan bu dönemde Pervâne'nin Hüdavend Hatun'u Tebriz'e gelin olarak götürmesi ile araları açılan Hatiroğlu Şerefeddin, Memlûk Sultanı Baybars'ın desteği ile Safer 675/ Temmuz 1276 yılında isyan hareketi başlattı. Ancak Memlûk Sultanından zamanında yardım alamayan Şerefeddin başlattığı isyan hareketinde başarısız olarak Moğollar tarafından yargılandı. Cemâziyelevvel 675/ Ekim 1276 yılında ise Abaka Han'ın fermanı ile idam edildi.⁵²⁸

Hatun hakkında “bütün meliklerin bakiyyesi olan, kadınların övüncü, azametli melike, sa'ide, mutahhara, mükerreme, merhume, mağfure, hayyire, mebrure, Selçuklu ailesinin tacı, Gevher nesepli, Sultan-ı sa'id Rükneddin Kılıç Arslan b. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev b. Sultan Alaeddin Keykubad'ın kızı Hüdavend Hatun” şeklinde zikredilmiştir.⁵²⁹ Sultan Veled bu Hatun için “Asrımızın Rum ve Şam ülkelerinde Irak ve Talkan (yani Horasan)'da meşhur Çin ve Maçin'de muteber Hatun'u, zamane ehilleri ona minnettar, erkek, kadın, ihtiyar ve gençler onun hayranı” şeklinde övgüyle bahsetmiştir.⁵³⁰ Receb 732/ Mart-Nisan 1332 yılında vefat eden Hüdavend Hatun, Niğde'deki türbesine defnedilmiştir.⁵³¹

⁵²⁶ Muhammet Okudan, “Tokat Halef Sultan Hankahı Vakfı (691/1321)”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/13 (2019): 134-135./ Emre Madran, “Ariflerin Menkıbelerinde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme”, *Vakıflar Dergisi*, 10 (2006): 192.

⁵²⁷ Mehmet Mercan, Mehmet Emin Ulu, *Tokat Kitabeleri*, (Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi İşletmeciliği, 2003), 23-26./ Hamza Gündoğdu, A. Ali Bayhan, A. Murat Aktemur, İ. Umut Kukuracı, Âdem Çelik, Burhanettin Güneş, *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, (Ankara: PYS Vakıf Sistem Matbaa Müdürlüğü, 2006), 183./ Mustafa Kemal Şahin, “Anadolu Selçuklu Döneminde Malatya ve Tokat Çevresinde Bulunan Bazı Yapılar Üzerine Düşünceler”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3 (2018): 221.

⁵²⁸ Aksarayi, *Müsameratü'l Ahbar*, 84./ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 81./ Mustafa Oflaz, “Niğde”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 94-95./ Mehmet Emin Şen, Galip Bingöl, “Anadolu'da Moğol Tahakkümüne Karşı Aykırı Bir Ses: Beylerbeyi Hatiroğlu Şerafeddin”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2022): 388-389./ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman*, 146.

⁵²⁹ Niğdeli Kadı Ahmed, *el- Veledu'î-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik*, 449.

⁵³⁰ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul: Enderun Yayınları, 1981), 266.

⁵³¹ Önkâl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 160./ M. Z. Oral, *Niğde Tarihi Tetkiklerinden Hüdavend Hatun Türbesi ve Hayatı*, (Niğde: Niğde Halkevi Yayınları, 1939), 25-27.

Hüdavend Hatun türbesinin yanında yer alan 725/1325 tarihli Niğde Beylerbeyi türbesinin⁵³² kitabesinde “Melike’nin abdi (kulu) tanrının rahmetine muhtaç olan Abdullah el-meleki oğlu beylerbeyi, Melike-i Muazzama’nın devletli günlerindeki, tanrı onun devletini ebedi kılsın. 725 Şaban ayının nısfında ahiret evini hazırladı” ibarelerinden Hatun’un büyük Melike olarak anılması, Tokat’taki Halef Gazi türbesinin kitabesinde hükümdar gibi bahsedilmesi, Fatih dönemi Karaman eyaleti vakıf kayıtlarında yer alan imaret vakfı kayıtlarına bakıldığında Hatun’un Niğde ve Tokat’ı İlhanlılardan dirlik olarak aldığını ve buraların idaresinde etkin rol oynadığını görmekteyiz.⁵³³ Muhtemelen vefat ettiğinde 65-70 yaşlarında olan Hatun türbeyi vefatından yaklaşık 20 yıl önce yaptırması da oldukça ilginç olup türbenin inşası ile kendisinin ilgilenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Ayrıca Hüdavend Hatun’un adı 28 Zilhicce 702/ 13 Ağustos 1303 tarihli başka bir kaynakta Sultan Hatun olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokat’ta İsa Meşhet⁵³⁴ adlı bir köy arazisinin satın alındığı ve belgede araziye Sultan Hatun adına Abdullah oğlu Şücaüddin’in satın aldığı görülmektedir. Bu belgelerden yola çıkarak Hatun’un eşinin vefatıyla Tebriz’den döndükten sonra bir süre Tokat’ta yaşadığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Aynı zamanda yapılan satış sözleşmesiyle de Hatun’un kişisel bir servetinin olduğu fikrini güçlendirmektedir.⁵³⁵

Moğol geleneklerinde Han vefat ettiğinde oğullarından herhangi biri tahta çıkana kadar Hatunlar devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.⁵³⁶ Yapılan kurultaylarda oğullarına naibe sıfatıyla devleti idare eden Hatunlar içerisinde adına para bastıranlar dahi olmuştur. 772/1371 senesinde naibe olarak devletin başına geçen Organa (Orkina)

⁵³² Niğde beylerbeyi türbesinin inşası 725/1324-1325 yılıdır. 1349/1931 senesinde bilinmeyen nedenlerle yıkılmış olup yapıya ait günümüze dek ulaşan bir kalıntı mevcut değildir. Bknz: Gülin Öztürk, *Niğde Sancağı Merkez Kasabası Asar-ı Atika Defteri*, (Konya: Kömen Yayınları, 2012), 62./ Halil Etem, *Niğde Klavuzu*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü Anıtlar Koruma Kurulu, 1936), 17./ Albert Gabriel, *Monuments Turcs d’Anatolie I*, (Paris: E. De Boccord, 1931), 148-150.

⁵³³ Oral, Hüdavend Hatun Türbesi ve Hayatı, 29-31./ Feridun N. Uzluk, Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi, (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958), 50.

⁵³⁴ İsa Meşhet bugün Zile’nin İğdir nahiyesine bağlı Maşat, İsakebir, İsa Sağır köylerine verilen eski isimdir. Bknz: Oral, “Sultan Hatun Senedi”, 394.

⁵³⁵ Oral, “Sultan Hatun Senedi”, 390./Ayşegül Bekmez, “Anadolu Selçuklu’sunda Kadın Olmak ‘Selçuki Hatun’ (Hüdavent Hatun)”, içinde *Sanat ve Kültür Tarihi Araştırmaları*, ed. Ercan Çalış, Resul Yelen, (İstanbul: Hiper Yayın 2020), 25.

⁵³⁶ Cengiz Han’ın gelini, Ögedey Han’ın karısı Turakina, kocasının vefatının ardından yıl hükümdarlık yapmıştır. Hatta Fatma Hatun adında bir Müslüman kadını baş vezir gibi yanında çalıştırmıştır. Bknz: Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Hükümdar Kadınlar*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011), 25.

Hatun'un adına para bastırıldığı görülmektedir.⁵³⁷ Abaka Han 14 Rebûlevvel 677/ 25 Temmuz 1278 yılında Herat'ı aldıktan sonra başkent Tebriz'e dönüp Hülâgû Han'ın geleneğine uygun olarak "bizim babamız eni ve boyu bu kadar büyük olan memleketi ele geçirdiği için muhakkak onun Hatunlarına ve oğullarına da pay vermek gerekir" dedi. Böylece bazı vilayet ve şehirleri eşlerine bağışlamıştır. Argun Han döneminde düzenlenen yeni bir kanunla Hatunların elçileri ve görevlileri tarafından vilayetlerden toplanan paraların tahsis edildiği bilinmektedir.⁵³⁸

Selçuklu ve İlhanlı hanedanları arasında gerçekleşen bu evlilik dönemin siyasetine de etki etmiştir. İlhan Abaka Han Selçuklu devleti ile akrabalık kurarak ülkede Moğol hâkimiyetini artırmayı düşünmüştür. Evlilikte Argun Han'ın Budist olmasından dolayı tepki çekmesine rağmen Selçuklu devleti saltanatının zayıflamasından dolayı bu duruma itiraz edilmemiştir.

Diğer taraftan İlhan Abaka Han şehzade Gazan'a olan sevgisinden dolayı oğlu Argun'a onu ben yetiştireyim dedi. Büyük Bulugan Hatun'un erkek çocuğu olmadığından Argun "ferman olursa onu gulamlık için Bulugan Hatun'a vereyim", dedi. Gazan'ın yanına bırakılmasına sevinen Bulugan Hatun "Bu Allah'ın hediyesi ve bağışındır. Benim belimden gelen kendi çocuğum gibidir" dedi. Böylelikle Gazan, Hatun'un ordasında ve Abaka'nın hizmetinde yetişmiştir. 678/ 1279-80 yılında Abaka Han, Fars'ta tahribat yapan Karauna ordusunu bölgeden uzaklaştırmak için Horasan'a gittiği vakit yanında Gazan'ı ve Bulugan Hatun'u da götürdü. Karşılamaya gelen Argun burada oğlu ile kucaklaşmıştır. Ayrıca Gazan, babası Argun Han'a kadeh tutmaya gittiğinde Hüdavend Hatun'da ona eşlik etmiştir.⁵³⁹ Abaka Han, Baycu Bayşi ve annesi Tukaltay'ı yanına çağırıp "benim size çok itimadım vardır. Gazan'ı sizin çocukluğunuza bırakıyorum. Hıtaılı Yaruğ (Yarı) Bahşi de sizinle olsun. Selçuk'la beraber Demavend yaylığına gidin ve orada iyi keyif sürün" demiştir. İlk olarak Bulugan Hatun'un gözetiminde bulunan şehzade Gazan daha sonra Hüdavend Hatun'un yanına gönderilmiştir. Togan'a göre

⁵³⁷ Şirin Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, (Ankara: TTK, 2015), 75.

⁵³⁸ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, 95./ Mehmet Ölmez, "Soyurgal" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37:388-389./ Osman Gazi Özgüdenli, "Tiyul", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2012), 41: 207-208./ Bert Fagner, "Social and Internal Economic Affairs", in *Cambridge History of Iran*, ed: Peter Jackson, 6 (2018): 504-505./ Spuler, *İran Moğolları*, 158./ D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 226./ Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 90, 98./ Kazım Paydaş, "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 39 (2006): 196.

⁵³⁹ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, 192-193.

Gazan⁵⁴⁰ Han'da İslamiyet ruhunun oluşması bu Hatun'un gözetiminde yetişmesinin etkisi olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁴¹

Sultan IV. Kılıç Arslan'ın, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'den başka Süleyman Şah adında bir oğlu daha vardır. Annesinin kim olduğu bilinmemekle birlikte kaynaklarda "Sultan Gıyaseddin bin Süleyman Şah bin Melik Rükneddin bin Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev bin Alaeddin Keykubad" şeklinde geçmektedir. Süleyman Şah'ın evlenip evlenmediği, evlendi ise de kimlerle ya da kaç çocuğunun olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁵⁴²

2.13. III. Gıyaseddin Keyhüsrev (664-1266/ 681-1282)

IV. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra yerine henüz 2-3 yaşlarında olan oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkmıştır.⁵⁴³ *El-Sultan el-A'zam, Seyyidü Selatin el-Arab ve'l-Acem, Şahinşah el-muazzam* gibi unvanları kullanan Sultan küçük yaşta olduğundan Muînüddin Süleyman Pervâne Sultanın terbiyesi için saray nazırı İmâdüddin el-İsfahânî'yi ve Kadı Nureddin ile kendi oğlu Mühezzibüddin Ali'yi de muhafız tayin etti.⁵⁴⁴ Bu dönemde Fahreddin Ali, devlet teşkilatının en üst konumlarından biri olan vezirlik makamına, Muînüddin Süleyman ise pervânelik makamında yer almıştır. 684/1285 yılında vezir Fahreddin Ali'nin vefatının ardından, İlhanlılar doğrudan müdahale ederek onun yerine Fahreddin Kazvîni'yi vezirliğe atamışlardır. Bu gelişmeyle birlikte İlhanlı Devleti, Türkiye Selçuklu Sultanları üzerindeki nüfuzunu daha da artırmış ve bundan sonraki dönemde vezirlerin tayininde doğrudan belirleyici olmaya başlamıştır.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ Asıl adı es-Sultanu'l-A'zam Gazan Mahmud Han b. Argun Han b. Abaka Han el-İlhani'dir. 30 Rebîülevvel 670/5 Kasım 1271-6 Şevval 703/ 11 Mayıs 1304 yılları arasında yaşamış olup 694/1295-703/1304 yıllarında İlhanlıların 7. Hükümdarı olmuştur. Asıl eşi olan Kökençin, ona Marko Polo tarafından Çin'den getirilmiştir. 4 Şaban 694/ 19 Haziran 1295 yılında Müslüman olarak ismini Mahmut olarak değiştirmiştir. Bu dönemde 23 yaşında olan Gazan Han'ının İslâmiyet'i kabul etmesinde Şeyh Sa'deddin İbrahim b. Sa'deddin Hammûye el-Cüveynî'nin de önemli rol oynadığı bilinmektedir. Bknz: Abdülkadir Yuvalı, "Gazan Han" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 429-431./ Baybars, *Kıtab el-Tuhfet el-Mülûkiyye fi'l-Devlet el-Türkiyye*, 121.

⁵⁴¹ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 266./ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, 194.

⁵⁴² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 559-660.

⁵⁴³ Bazı kaynaklarda 6 ya da 10 yaşında olduğu belirtilmektedir. Bknz: Aksarayî, *Müsameratü'l Ahbar*, 66./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 550./ Bazı müellifler ise Sultan tahta çıktığında 4 yaşında olduğunu belirtmektedir. Bknz: Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 587.

⁵⁴⁴ Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, 37.

⁵⁴⁵ Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, (İstanbul: MEB Yayınları, 2005), 47.

Sultan II. Mesud dönemindeki saltanat mücadelesi ve Sultanın Kayseri’de bulunmasını fırsat bilen III. Gıyaseddin Keyhüsrev’in annesi torunlarını öne çıkararak “Bu iki Sultan, Gıyaseddin’in çocuklarıdır ve birbirlerinin kardeşidir.” diyerek Moğollara elçi gönderdiler. Bu iki şehzadeyi Bahaeddin Vurukirdi’ye teslim ettiler. Gömeç Hatun torunlarını tahta çıkarmak amacıyla Sultan Rükneddin’in rikabdarı olan Şüca’Eynesi’yi, Eşrefoğlu Süleyman Bey ile Karamanoğlu Güneri Bey’in yanına gönderdi. Eşrefoğlu’nu saltanat naibi, Karamanoğlu’nu beylerbeyi tayin ederek kendisini desteklemelerini istemiştir.⁵⁴⁶ Gömeç Hatun, Eşref ve Karaman Bey’ini Konya’ya davet ettiği gibi diğer taraftan Türkmenler ile iş birliği yaparak Anadolu’da huzursuzluk çıkardı. Vezir Sahib Ata tehlikeyi fark edince valide Sultanı yatıştırmaya çalıştı ancak başarılı olamadı. Ahi Ahmed, Ahi Ahmedşah ve Konya kadısının araya girmesi ile aralarında ölenlerinde olduğu çatışma sona erdi. Gömeç Hatun’un torunları 8 Rebiülevvel 684/15 Mayıs 1285 Perşembe günü törenle Sultan ilan edildiler. Ancak vezir Fahreddin Ali’ye mensup Has Balaban yaklaşık 1 ay sonra Konya’ya gelince Gömeç Hatun ve adamları şehirden kaçtılar. Bu dönemde Moğolların yeniden Anadolu’ya gelmesi, Konya’da yeni bir taht kavgasının baş göstermesi ve Geyhatu’nun Anadolu’ya gönderdiği ordunun yaklaştığını öğrenen Türkmenlerin Konya’dan uzaklaşması gibi olaylarının ardından Sultan Mesud, Argun Han’ın yanına gitti. Gömeç Hatun’da Argun Han’ın yanına gitmek için yola çıktı ve 3 gün Konya dışındaki Ruzbe Hanı’nda bekledi. Bu sırada Bahaeddin Vurukürdi’yi çocuklardan biriyle tekrar Konya’ya gönderdi. Bahaeddin Vurukürdi 22 Rebiülahir/ 27 Haziran 1285’te vefat edince geri kalan emirler Sultan’ın yanında toplandılar. 23 Cemâziyelâhir 684/ 26 Ağustos 1285 Pazartesi günü Sahib Fahreddin’in hadimi Has Balaban, Sultan Mesud’un adamlarından oluşan bir grupla Konya’ya gelince Gömeç Hatun ile irtibatı olanlar şehirden kaçtı. Şehirde bırakılan küçük şehzade ise Sultan Mesud’un annesine götürüldü. Diğer taraftan Gömeç Hatun, Argun Han’ın yanına gidince yapılan görüşmelerin neticesinde bu iki çocuğun III. Gıyaseddin Keyhüsrev’e ait olmadığı anlaşılınca orada bulunan küçük çocuğun öldürülmesini buyurdular. Bununla birlikte Argun Han, (Seferihisar) Sivrihisar’ı yine de Gömeç Hatun’a verdi.⁵⁴⁷ Sultan Mesud’un annesinin yanında bulunan diğer çocuğu ise Emîr-i Dâd Nizâmeddin’in

⁵⁴⁶ Faruk Sümer, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir”, *Belleten*, 53/206 (1989): 189.

⁵⁴⁷ Sümer, “Mesud II”, 342-343./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 605./ Faruk Sümer, *Anadolu’da Moğollar*, (Ankara: TTK, 2022), 54

emriyle 684 Şaban/2 Ekim 1285 Salı günü Sultan Mesud'un annesinden alınarak aynı yıl başı kesilerek Türkmenler arasında dolaştırıldı.⁵⁴⁸

2.13.1. III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Evliliği/Evlilikleri

III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in evliliği ya da evlilikleri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak babaannelerinin II. Mesud'un saltanat mücadelesinde torunlarını tahta çıkarmak için çabaladığı dönemde "Bu iki Sultan, Gıyaseddin'in çocuklarıdır ve birbirlerinin kardeşidir." ifadesinden en az iki çocuğunun varlığı söz konusudur. Çocuklardan birinin adı V. Kılıç Arslan olup bazı araştırmacılara göre son Selçuklu Sultanıdır.⁵⁴⁹ En az bir evlilik yaptığı düşünülen Sultanın bu evliliği kiminle yaptığı bilinmemektedir.⁵⁵⁰

İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın⁵⁵¹ Hemedan'da 680/1282 yılında ölümü ile yerine geçen Ahmet Teküder⁵⁵², Selçuklu tahtını II. Gıyaseddin Mesud ile III. Gıyaseddin Keyhüsrev arasında paylaştırdı. Müşterek saltanatı kabul etmeyen Gıyaseddin Keyhüsrev vezir Sahib Ata Fahreddin Ali⁵⁵³ ve Moğolların Anadolu valisi Kongurtay ile hazırlık yaparak Ahmet Teküder ile görüşmek istedi. Ancak bu sırada Ahmet Teküder ile rakibi Argun⁵⁵⁴ arasında meydana gelen mücadeleyi Teküder'in kaybetmesi planların bozulmasına neden olmuştur.⁵⁵⁵ Argun Han (682-1284/689-1291) tahta çıkınca Mesud'u Selçuklu Sultanı olarak tayin etti. Argun Han, Kongurtay ve Ahmet Teküdar ile iş birliği

⁵⁴⁸ Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk*, 53-54.

⁵⁴⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 659.

⁵⁵⁰ Emine Uyumaz, "Selçuklu Hanedanının Sonu ve İkinci Beylikler Dönemi", içinde *Türkiye Selçuklu Tarihi*, ed. Gülay Ögün Bezer, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 158-181.

⁵⁵¹ Faruk Sümer, "Abaka", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 8./ Abaka Han, ilk İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han ve onun altıncı eşi Yesüncin Hatun'undan doğma en büyük oğludur. Cemâziyelevvel 631/Şubat 1234'te Moğolistan'da doğmuştur. Yesüncin Hatun, İlhanlı Devletinin dayanak noktasını oluşturan oymaklardan biri olan Suldus kabilesine mensuptur. Diğer önemli oymak ise Celayir kabilesidir. Bknz: Patrick Wing, *The Jalayirids – Dynastic State Formation in the Mongol Middle East*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016), 29-62./ Sümer, "Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir", 177./ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 127./ Charles Melville, "Chinese-Uigur Animal Calendar in Persian Historiography of the Mongol Period", *Iran (JBIPS)*, 32 (1994): 89./ Ch'i Tang, *Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumî Türk Tarihi Kürsüsü, 1973), 246-250.

⁵⁵² Hamid Algar, "Ahmet Teküder" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 139.

⁵⁵³ Erdoğan Merçil, "Sahib Ata" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 515-516.

⁵⁵⁴ Faruk Sümer, "Argun", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1991), 3: 355-357.

⁵⁵⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 599.

yaptığı düşüncesi ile Gıyaseddin Keyhüsrev'i Erzincan'a gönderdi ve 682/1284 yılında görevlendirdiği kişiler tarafından yayın kırıışı ile boğdurdu.⁵⁵⁶

Diğer taraftan kaynaklarda Karamanoğullarının Selçuklular ile olan münasebetlerinden bahsedilerek Keyhüsrev'in kızının torunu olan ve adına Hutun Banu /Banu Hatun denilen Hatun'un Karamanoğlu Mehmed Bey ile yaptığı evliliğdir. Şikari'nin bahsettiğı bu evlilikte düğün kırk gün sürmüştür. Larende'de gerçekleşen bu evlilikten İbrahim adında bir erkek çocuk olmuştur. Bu Hatun'un Aksaray'da köşkleri olduğu bildirilmektedir.⁵⁵⁷

2.14. III. Alaeddin Keykubad Dönemi (697-1298/ 702-1302)

III. Alaeddin Keykubad, Feramurz b. İzzeddin Keykavus'un oğludur. II. Gıyaseddin Mesud'un Gazan Han tarafından azledilmesinden sonra yerine yeğeni Alaeddin Keykubad 697/1298 yılında Konya'da tahta çıktı. Tebrizli Ahmet Lakuşi vezirliğe, Bayancar Noyan ise Moğol ordu komutanlığına atandı.⁵⁵⁸

Tugaçar Noyan, Gazan Han'ın Baltu ve Samagar Noyan'ın oğlu Arab'a gönderdiği haberle Koz Ova'da öldürüldü.⁵⁵⁹ Böylece Baltu Noyan fiilen Anadolu'da gittikçe güç kazanarak tüm Moğol beylerinin komutanı haline geldi. Ancak Gazan Han, Baltu Noyan'ın Anadolu'daki tutumundan rahatsızlık duyunca onu huzuruna çağırıldı. Baltu Noyan, bu çağrıya rağmen Tebriz'e gitmeyi reddetti ve Sultan II. Gıyaseddin Mesud ile Selçuklu emirlerinin Moğol sarayına gitmelerini de engelledi. Sultan Mesud bulunduğu durumdan hoşnut değilse de yanında bulunan haciblerin de etkisi ile Batu ile hareket etmeye başladı. Bunun üzerine Gazan Han 696/1296 yılında Anadolu'daki Moğol

⁵⁵⁶ Ali Sevim, "Keyhüsrev III", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2022), 25: 350-351./ T. H., "Keyhüsrev III", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 6: 629-630./ Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk*, 52-53./ Aksarayi, *Müsameratü'l Ahbar*, 104-108./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 600./ Kemal Taşcı, Berna Gülşah Bahar, "Moğollar/İlhanlılar Döneminde Erzincan'da İktisadi Vaziyet", *Müverrih Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (Aralık 2024): 1-41.

⁵⁵⁷ Şikari, *Karamanoğulları*, çev: Murat Dursun Tosun, (İstanbul: 2021), 254./ Şikârî, *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamanîlerin Tarihi)*, haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu, (İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi-ÇEKÜL Vakfı Yay., 2005), 211./ Şikari, *Karaman Oğulları Tarihi*, Nşr: M. Mesud Koman, (Konya: Konya Halkevi Yayınları, 1946), 161./ Halil İbrahim Gök, "Karamanoğullarının Selçukluların Vârisi Olduğu İddiasının Ortaya Çıkışı Üzerine Bir Değerlendirme", içinde *Ermenek Araştırmaları I*, editör Hüseyin Muşmal, Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, (Konya: Palet Yayınları, 2018), 207.

⁵⁵⁸ Faruk Sümer, "Keykubad III", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 359-361./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 637.

⁵⁵⁹ Aksarayi, *Müsameratü'l Ahbar*, 156-157./ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 65./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 632-633.

ordularının genel komutanı olarak Abışka Noyan'ı atayınca aynı yıl Baltu Noyan, Gazan Han'a karşı isyan etti. İsyan haberini alan Han, başkumandan Emir Kutluğşah'ı üç tümen askerle Anadolu'ya gönderdi. Kırşehir yakınlarındaki Malya Ovası'nda meydana gelen savaşta Baltu Noyan, kaçarak Ermeni Krallığı'na sığındı. Baltu Noyan Moğollara teslim edilmesinin ardından Tebriz'e götürülerek öldürüldü.⁵⁶⁰ İsyanın bastırılmasının ardından Sultan II. Gıyaseddin Mesud ise isyana zorla dahil olduğunu, Han'ın yanına gelişinin Baltu Noyan tarafından engellendiğini söyleyip özür dilese de Hemedan'da kalmaya mecbur bırakıldı. III. Alâeddin Keykubad, Anadolu'daki isyanları bastırmak amacıyla Kutluğşah'ın gözetiminde Tebriz'e götürüldü. Sultan, Tebriz dönüşünde, 2 Muharrem 698/10 Ekim 1298 tarihinde Konya'ya ulaştı ve 5 Muharrem 698/13 Ekim 1298 tarihinde tahta çıkarak saltanatına başladı.⁵⁶¹

2.14.1. III. Alaeddin Keykubad'ın Evliliği/Evlilikleri

Alaeddin Keykubad'ın saltanatının ilk yılları oldukça hareketli geçmiştir. Baltu, Moğolların Anadolu'daki başkumandanı olarak gösterdiği sadakatle tanımlanan bir komutandır. Ancak, kendisinin gösterdiği hizmetlere rağmen, Moğolların Anadolu'daki yönetiminde önemli bir değişiklik olmuş ve başkumandanlık görevi Baltu yerine Bayıncar'a verilmiştir. Bu duruma sinirlenen Baltu, gösterdiği sadakate rağmen atanan Bayıncar'a isyan etti. Şaban 698/ Nisan 1299 yılında Erzincan ovasında büyük bir ordu ile karşı karşıya geldi. Memlük ülkesine kaçan Sülemiş kısa süre sonra Anadolu'ya dönünce Ankara civarında yakalandı. Daha sonra Tebriz'e götürülerek 29 Zilhicce 698/ 27 Eylül 1299'da öldürüldü. Sülemiş'in çıkardığı isyana katılmayan Sultan Alaeddin Keykubad, Gazan Han'ın huzuruna çıkmak için Anadolu'dan ayrıldı. Rebia diyarında (merkezi Musul olan bir bölge) Han'ın huzuruna çıkarak ona bağlılığını bildirdi. Han tarafından son derece izzet ve ikramla karşılanan Sultan'a Erzurum sınırından Antalya sahiline; Diyarbekir hududundan Sinop sahiline kadar olan yerler teslim edildi. Ayrıca

⁵⁶⁰ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, 261./ Charles Melville, "Moğol Yönetimi Altında Anadolu", içinde *Türkiye Tarihi Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 79-138.

⁵⁶¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 161-165./ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel II*, 132./ Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, 541./ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, 274./ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2: 617./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 292-293./ Bayram, "III. Alâeddin Keykubad", 162-163./ İbrahim Kafesoğlu, "Keykubad III", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları 2001), 6: 662-663./ Spuler, *İran Moğolları*, 95.

Gazan Han Sultan Keykubad'ı Hülâgû Han'ın oğlu Hülacü'nün kızı ile (699-700/1300) evlendirdi. Bu evlilik ile Sultan itibar ve güç kazanmıştır.⁵⁶²

Sultanın bu evlilikten başka evlilik gerçekleştirip gerçekleştirmediği hakkında bilgi bulunmamakla birlikte kaynaklarda Sultanın Melek Peyker, Naime Gevher, Asiye Sultan adında 3 kızından bahsedilmektedir. Babalarının vefatından sonra Afyonkarahisar'a gelen kızların burada Kadınana Suyu yaptırdıkları öğrenilmektedir. Sultanın bu kızları hakkında bilgiler sınırlı olup annelerinin kim olduğu bilgisine ulaşılamamaktadır.⁵⁶³ Osmanlı tahrir defterlerinde "Mülkiye" ve "Melek" isimleriyle kaydedilen Melike Hatun'un da Sultan Alaeddin Keykubad'ın kızı olduğu düşünülmektedir. Ankara Şer'îye sicilinde Medrese-i Cedide ile ilgili Ramazan 1027/Ağustos-Eylül 1618 tarihli bir padişah emrinde Hatun'un babasının Sultan Alaeddin olduğunu bilmekteyiz.⁵⁶⁴

Elde edilen bu kayıtlardan Melike Hatun'un babasının hangi Alaeddin olduğu sorusunu akla getirmektedir. Ancak 698/1299 yılına ait Ankara Kızıl Bey Camii'nin tamir kitabesinde, Sultan III. Alâeddin Keykubad'ın adı, "Ferâmurz oğlu Sultan Alâeddin" şeklinde geçmesi padişah emrinde bahsedilen Sultan Alâeddin'in, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un torunu ve Melik Ferâmurz'un oğlu III. Alâeddin Keykubad olduğu kanısını güçlendirmektedir.⁵⁶⁵

Tebriz'den Anadolu'ya gelen Sultan müşrifü'l-memâlik⁵⁶⁶ Hamza-i Alevî ve Karahisarlı Kadı Mecdüddin'in etkisi altında kalarak Malatya, Harput ve Divriği'deki

⁵⁶² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 199-202, 226./ Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 282./ Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30: 225-229./

⁵⁶³ T. Akkoyun, *Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilayeti Tarihçesi*, (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, 1997), 103-104./ Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, (İzmir: Karınca Matbaacılık, 1971), 325./ İsmail Hızal, "Afyonkarahisar'ın Su Yolları", *Beldemiz*, 6 (Afyon 1986): 3-4./ Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar Kadınana Suyu", içinde *VIII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu (5-7 Nisan 2018)*, editör İhsan Akar, (Afyonkarahisar: 2019): 46./ Hasan Özpınar, "Afyonkarahisar'ın Yüzlerce Yıllık Su Kaynağı Kadınana", *Taşpınar Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, 10 (2013): 6-7./ Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar Kadınana Suyu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26/4 (Aralık 2024): 2016-2038.

⁵⁶⁴ Ankara Şer'îye Sicili, 703.0016.A.991./ VGMA, Defter No. 2465, 49.

⁵⁶⁵ M. Zeki Oral, "Anadolu'da San'at değeri olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, 5 (Ankara, 1962): 23-77./ Ergül Uğurlu, "Ankara Kızılbey Cami Minberi", *Türk Etnografya Dergisi*, 60 (1967): 75-88.

⁵⁶⁶ Müşrif kelimesi İslâm devletlerinde adliye ve askeriye dışındaki kurumların denetimini yapan Dîvân-ı İşrâf'ın başkanı ve ona bağlı memurlar için kullanılan bir terimdir. Büyük Selçuklular'da, Dîvân-ı İstîfâ başta olmak üzere devletin adli ve askerî dışındaki dairelerinin kontrolünü yapan, gelir-gider harcanmalarını kontrol eden kuruma *Dîvân-ı İşrâf* denilmiştir. Aynı zamanda bu görevin başında bulunan

zenginlerin mallarına el koydu. Sultanın bu tavrı halk üzerinde tepkiye neden olduğu için vezir Saveli Alaeddin, Abışka Noyan'a durumu bildirdi. Bunun üzerine Gazan Han gönderdiği bir yarlıg ile Sultanın Abışka Noyan ile hareket etmesini emretti. Şevval 700/Haziran 1301'de Abışka Noyan, Sultanı Yabanlu yaylağına getirterek buradaki otağı oturttu. Ancak yanında bulunan bazı kişilerin etkisinde kalarak Yabanlu'dan Konya'ya doğru kaçtıysa da yakalandı. Ölüm ile yargılanan Sultan, Moğol hanedanının eşinin himayesi sayesinde idamdan kurtularak Gazan Han tarafından İsfahan'a sürüldü. İsfahan'da hayatını devam ettiren Alaeddin Keykubad maiyetindeki bir görevliye ağır sözler söyleyince bu kişi tarafından bıçaklanarak öldürüldü.⁵⁶⁷

2.15. II. Gıyaseddin Mesud Dönemi (680-1282-/695-1296, 702-1302/708-1308)

Sultan II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Mesud, babasının vefatının ardından 679/1280 yılında Sinop'a geldi. Burada, Kastamonu uç beyi Muzaferreddin Yavlak Arslan tarafından önce Moğol valisi Samegar Noyan'a, ardından da İlhanlı hükümdarı Abaka Han'a götürüldü. Abaka Han, II. Mesud'a Sivas, Erzincan, Erzurum, Diyarbakır ve Harput'u tahsis etti. Ancak Ahmet Teküdar'dan sonra İlhanlı tahtına geçen Argun Han, 681/1282 yıllarında Tebriz'de bulunan II. Gıyaseddin Mesud'u Selçuklu Sultanı olarak Anadolu'ya gönderdi. III. Keyhüsrev'in annesi Gömeç Hatun'un, torunları için verdiği saltanat mücadelesi ile Argun Han Kayseri başkent olmak üzere ülkenin doğusunu II. Mesud'a, başkentini Konya olduğu batı kısmını ise III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e verdi. Devlet ileri gelenleri bu duruma karşı çıkınca torunlarının yerini sağlamlaştırmak isteyen Keyhüsrev'in annesi Karaman ve Eşref beylerin desteği ile iki şehzadeyi 9 Rebîülevvel 684/ 15 Mayıs 1285'te törenle Konya tahtına oturttu. Daha sonra şehzadeler Argun

kimseye *sâhib-i divân-ı işrâf, müşrif-i memâlik* ya da *müşrif* denirdi. Anadolu Selçukluları'nda Büyük Selçuklular'da olduğu gibi, divan görevlileri arasında müşrif de bulunmakta olup doğrudan vezire bağlı kalmıştır. Bknz: Mustafa S. Küçükbaş, "Müşrif" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 167-169./ Heribert Horst, *Die Staatsverwaltung Der Grosselguquen Und Horazamsahs 1038-1231*, (Weisbaden: 1964).

⁵⁶⁷Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 236./ Mikail, Bayram, "III. Alâeddin Keykubad", içinde *Konya Ansiklopedisi* (Konya: KBB yay., 2012), 1: 162-163./ Sultan hakkında kaynaklarda şu şekilde bahsedilmektedir: *İbn Feramurz, Gazan'ın yarlığı hükmünce saltanata geçti. Bir süre sonra Gazan Han'a isyan etti. Gazan asker gönderdi. Onu yakaladı. Rum saltanatı, Selçuklulardan elinden çıktı. Onlardan bir topluluk deniz sahillerinde ve uç bölgelerinde padişahlık yapmaktadırlar.* Bknz: Hamdullah Müstevfi, *Tarihi Güzide*, 384./ Niğdeli Kadı Ahmed ise Sultanın baş/ beyin hastalığına yakalanıp İsfahan'da yalnız başına öldüğünü ve buraya defnedildiğini yazmaktadır. Bknz: Niğdeli Kadı Ahmed, *el- Veledü'l-i-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik II*, 541.

Han'ın yanına gönderilince Kayseri'de bulunan II. Mesud, Geyhatu ile Konya'ya gelerek 685 Safer/ Rebîülevvel Nisan 1286 yılında Selçuklu tahtına oturdu.⁵⁶⁸

Bu dönemde de devam eden Moğol kumandanlarının ve Anadolu'yu idare eden İlhanlı valilerinin baskıları neticesinde Selçuklu hükümdarının hâkimiyeti sönük kalmıştır. Halk ise bir taraftan ağır vergiler altında ezilirken diğer taraftan Türkmenlerin saldırılarına maruz kalmıştır.⁵⁶⁹

2.15.1. II. Gıyaseddin Mesud'un Evliliği/Evlilikleri

II. Mesud'un evliliklerine bakıldığında melikliği döneminde mi yoksa saltanatı döneminde mi evlendiği bilgisine sahip değiliz. Kaynaklarda “Gazan Han tarafından Simre, Kastamonu, Sinop ve Samsun eyaletleri İznik ve Karesi sınırına kadar Sultan Mesud'un oğlu Gazi Çelebi'ye vermiştir.”⁵⁷⁰ ifadesinden Sultanın en az bir evlilik yaptığını bilmekteyiz. Ancak bu evliliğin ne zaman yapıldığı ya da Hatun'un kim olduğu bilgisi mevcut değildir.

Ayrıca Gazi Çelebi hakkında:

*İran'daki Moğollar ile Rusya'daki Moğolların aralarının açılması ve Rusya'daki bölümün Memlükler ile sıkı bağlar kurması üzerine, Memluklere bu ülkeden gönderilen ve köle-askerler olarak kullanılan tutsakların çoğu Boğazlar yoluyla gönderilmeye başlamış ve böylelikle doğal olarak Anadolu'dan geçmesi gereken ticaret yolları Boğazlara aktarılmıştır. Bu yeni ticaret yolu, Sinop ve Samsun limanlarının ticaretine büyük zarar vermiş ve belki de Gazi Çelebi'nin 14. yy. 'ın başlarında korsanlığa girişmesinin nedenlerinden biri olmuştur.*⁵⁷¹ ifadesi mevcuttur.

Gazi Çelebi'nin evlenip evlenmediği veya çocuğunun olup olmadığı bilgisi ise mevcut değildir. Ayrıca Osman Turan, Türkiye Selçuklularına dair hazırladığı şecerede

⁵⁶⁸İ. Hakkı Konyalı, *Akşehir Tarihi*, (İstanbul: Nümune Matbası, 1945), 54./ Barbara Fleming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien ve Lykienim Spätmittelalter*, (Wiesbaden: Deutsche Morgenländische Gesellschaft, 1964), 56-57./ Sait Kofoğlu, “Selçuklu Sonrası Güneybatı Anadolu'da Bir Uç Beyliği: Eşrefoğulları”, içinde *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu I*, (Ankara: TTK, 2018), 24./ Ş. Tekindağ, *Karaman Beyliği XIII - XV. Asırda Cenubi Anadolu Tarihine Ait Tetkik*, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Ens., 1947), 32.

⁵⁶⁹ Kesik, “Mesud II”, 342-344.

⁵⁷⁰ Müneccimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 134.

⁵⁷¹ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 313.

V. Kılıç Arslan'ın melik Alâeddin adında bir oğlu olduğunu belirtmekte ve bu oğlunun 767/1365 yıllarında vefat ettiğini ifade etmektedir.⁵⁷² Bu bilgi ile V. Kılıç Arslan'ın en az bir evlilik yaptığı kanısına varılsa da bu evliliğin ne zaman ve kiminle gerçekleştiği bilgisine sahip değiliz.

Bunun dışında bazı kaynaklarda İzzeddin Keykavus'un vefatından sonra dul kalan eşi Urbay Hatun ile Moğol adetlerine göre Sultanın oğlu Mesud ile evlendirmek istemiştir. Ancak Mesud İslamiyet'e aykırı bu teklifi kabul etmeyerek Melik ve Feramurz ile gemiye binerek Kayseri'ye gittiğinden bahsedilmektedir.⁵⁷³

687/1288 yılında Selçuklu-Moğol kuvvetleri Tarsus'u işgal eden Karamanlılara karşı Larende bölgesini tahrip edince Karamanlıların müttefiki olan Eşrefoğlu Süleyman Bey'de Ilgın'a akın düzenleyerek öldürttüğü askerlerin başını Konya'ya gönderdi. Bir süre sonra durum daha da kötüleşmeye başlayınca iki müttefikte Konya'ya haber göndererek Sultan Mesud'dan özür dilemek ve barış yapmak istediklerini bildirdiler. Bunun üzerine yapılan anlaşma ile Sultan, Karaman ve Eşref beylerin itaatini aldıktan sonra memleketlerine dönmelerine izin verdi.⁵⁷⁴ Sultan II. Mesud, Eşrefoğlu ile yaptığı anlaşmayı sağlamlaştırmak amacıyla 688/1289'da Sinop'ta bulunan kardeşi Geyumers'i Konya'ya çağırarak onu Eşrefoğlu Süleyman Bey'in kızı Gülcemal Hatun ile evlendirmeyi düşünmüştür. Bu nedenle Beyşehir'e doğru yola çıkan Geyumers, Eşref Beyi tarafından tutuklanarak hapsedilmiştir. Durumu öğrenen Sultan Mesud ordusu ile Beyşehir'e doğru hareket edince araya giren Karamanoğlu Güneri Bey, Süleyman Bey'e giderek Sultanın kardeşinin hapsedilmesinin doğru olmadığını ve yeni karışıklıkların meydana gelmemesini söyleyerek Geyumers'in serbest bırakılmasını sağlamıştır.⁵⁷⁵

708/1308 yılında Sultan II. Mesud uzun bir hastalığın ardından Kayseri'de vefat etmiştir. Özellikle Olcaytu tarafından Anadolu'ya gönderilen İrincin Noyan'ın ülkede otorite sahibi olması ve halka ağır zulümler yapması ile Sultan kahrından

⁵⁷² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 700.

⁵⁷³ Baybars, *Kıtab el-Tuhfet el-Mülûkiyye fi'l-Devlet el-Türkiyye*, 126.

⁵⁷⁴ Konyalı, *Akşehir Tarihi*, 54./ M. Çetin Varlık, *Germiyanogulları Tarihi*, (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay., 1974), 28-30.

⁵⁷⁵ Kofoğlu, "Eşrefoğulları", 26./ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1991), 34-35./ *Beyşehir Araştırmaları*, ed. Hüseyin Muşmal, (Konya: Palet Yayınları, 2021), 124-125.

hastalanmıştır.⁵⁷⁶ Hatta bazı kaynaklarda Sultanın Moğolların bitmez istekleri ve borçları nedeniyle üzüntüye kapılıp kendini zehirlediği rivayet edilmektedir. Kaynaklar Sultan Mesud'u son Selçuklu hükümdarı olarak kabul etmektedir. Mesud'dan sonra yerine hanedandan biri tahta çıkmış ise de hükümdarlığı Moğollar tarafından ve ülke içinde tanınmamış olacaktır. Günümüze kadar gelen Türkiye Selçuklu hanedanına ait son sikkeler bu dönemde basılmıştır. Ayrıca bazı müellifler Selçuklu Devleti'nin sona erdiği tarihi 718/1318 olarak kabul etse de muhtemelen Timurtaş/ Demirtaş Noyan'ın⁵⁷⁷ Selçuklu şehzadelerini öldürmesi tarihi ile ilişkilendirilir.⁵⁷⁸

Konya takvimine göre, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu Kılıç Arslan'ın 710/1310 yıllarında tahta çıktığı kaydedilmektedir. Bu durum, II. Mesud'un bu tarihe kadar Sultan olarak görevde bulunduğunu ve Selçuklu Sultanları listesinde V. Kılıç Arslan'ın da yer aldığını göstermektedir. Anadolu Moğol valisi Timurtaş'ın Selçuklu şehzadelerini imha etmesi ile bazıları dağlara kaçmış bazıları ise uç beyliklere sığınmıştır. Karamanoğulları, saltanatı elde etme umuduyla Selçuklu ailesinin kızlarıyla evlenmişlerdir. Ancak daha sonra Selçuklulara ihanet ederek onları tamamıyla ortadan kaldırmışlardır.⁵⁷⁹ Bu durum *Tevarih-i Ali Selçuk*'ta:

Gazan Han'ın vefatından sonra Çoban Bey, oğlu Temürtaş Bey'i ve Hoca Sadeddin Müstevfî'yi Rum memaliki zabtına ve yağlıları kahr itmeğe gönderdiler.

⁵⁷⁶ Aksarayî, *Müsameratü'l Ahbar*, 243-244./ Spuler, *İran Moğolları*, 570./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 294.

⁵⁷⁷ Demirtaş Noyan, İlhanlılar'ın Beylerbeyi Emir Çoban'ın ikinci oğluydu. Emir Çoban'ın diğer oğulları ise Bayram ve Dımaşk Hoca idi. Demirtaş Noyan Anadolu valisi olduğunda 16-17 yaşlarında idi. Ebu Said Bahadır Han ile ilerleyen dönemlerde arası açılan Noyan Demirtaş Anadolu valiliğinin Mısır'a geçmesi karşılığında can güvenliğini istedi. 23 Rebiülevvel 725/21 Ocak 1327'de Mısır'a gelen Noyan, Sultan tarafından iyi karşılandı. Ancak birtakım olaylar neticesinde el-Melik el-Nasr, Demirtaş'ın art niyetli olduğunu düşünerek onu 18 Haziran 1328'de tutuklattı. Ebu Said Han'ın sarayından Mısır'a gelen elçilik heyeti Sultana sunduğu mektupta önceden İlhanlılara sığınan Memlûklü Kara Sungur el-Mansuri'nin idaresi karşılığında Demirtaş'ı istemiştir. Ancak Sultan, Demirtaş'ı iade etmeyerek elçilerin şahitliği ile 4 Şevval 728/ 12 Ağustos 1328'de boğduruldu. Demirtaş'ın ölümü ile İlhanlı ve Anadolu sarayında bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren Anadolu'da Eratna Bey'in hâkimiyeti görülmektedir. Daha fazla bilgi için bkz: Spuler, *İran Moğolları*, 138./ Muammer Gül, *Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, (İstanbul: Yeditepe Yay., 2005), 97./ Charles Melville, *The Fall of Amir Chupan and The Decline of The İlkhante 1327-37*, (Indiana: Indiana University, 1999), 8./ Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)", *Muğla Ün. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi (İlke)*, 23 (2009): 162-176./ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Emir Çoban Sulduz ve Demirtaş", *Belleten*, 31/124 (Ankara, 1967): 633, 641.

⁵⁷⁸ Makrizî, *Kitabü's-Sülûk li-Ma'rifeti düveli'l-mülûk*, yay. Muhammed Mustafa Ziyade, (Kahire, 1936), 1: 718./ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, 68./ Kesik, "Mesud II", 344./ Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü'i-Şefîk ve'l-Hafidü'l-Halik*, 302.

⁵⁷⁹ Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk*, 137-138./ Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel*, 141-142.

*Geliüp Rum'da, Konya'da ve Akşehir'de Selçuk aslından bulduğu oğlanları boğdurup helak etti. Konya'da bir gün içinde yirmi dokuz nefer ay yüzlü tıfil oğlancıkları şehit ettiler. Akşehir ve Simüre'de ve Sivas'da oğlanların bazıı kurtulup gizlendiler... şeklinde bahsedilmiştir.*⁵⁸⁰

⁵⁸⁰ Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, 741.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANIM SULTANLARIN BANİLİĞİNİ YAPTIĞI MİMARİ ESERLER

“Yeryüzünde gördüğünüz her şey, Kadının eseridir.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

3.1. Sanavber Atika Hatun

3.1.1 Konya Ilgın Sultan Mescidi

Yapı Konya'nın Ilgın ilçesindeki Mahmuthisar Tekkesi köyünün (bugünkü Beykonak Mahallesi) yaklaşık 300-400 m kadar güneydoğu çıkışındaki yolun solundaki tepe üzerine Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde inşa edilmiştir. Sultan mescidi Recep 576/ Kasım-Aralık 1180 yılında Sanavber Hatun tarafından mimar Eminüddin Mirgün'e inşa ettirilmiştir.⁵⁸¹ Ancak Osman Turan bu tarihin okunuşunda tis'a sayısını seb'a olarak okunarak yanlışlık yapıldığını ve tarihin 590/1194 olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁵⁸²

⁵⁸¹ Konyalı, *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir: Tarihî-Turistik Kılavuz*, 595-598./ Rıdvan Öztürk, “Dediği Sultan Adı ve Bir Yerelleştirme Örneği: Dedegi-Dediği”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 74 (2015): 120./ Yusuf Küçükdağ, Gazi Özdemir, “Ilgın'da Tasavvufî Hayat, Tekke ve Zaviyeler”, içinde *I. Ulusal Ilgın Sempozyumu Bildirileri*, editör Ali Boran, Hakan Sarı, Aydın Arılık, (Konya: Ilgın Beled. Kültür Yay., 2012), 472.

⁵⁸² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 315.

Sanavber Hatun hakkında yalnızca Dediği Sultan tekkesinde yer alan kitabeden Sultan II. Kılıç Arslan'ın azatlı cariyesi olduğu bilinir.⁵⁸³ Mescidin giriş kapısı üzerinde bulunan yedi satırlık sülüs hatlı kitabe metni⁵⁸⁴ şu şekildedir:

مرضات ابتغاء المبارك المسجد هذا بعمارة امرة
الخاتون عقابه من خوفا و به لثا و طلبا و تعالى هلا
رضية التقية الزاهدة العابدة العالمة
الدنيا
صنوبر عفوريه الراجى العالمين نساء شرف والدين
عتيقة
د ايام فى ذالك و ارسالن قلج المعظم السلطان
ولته
كيخسرو الدين و الدنيا غياث المعظم السلطان
ارسالن قلج بن
الدين امين معمار وهذا تمت ما به خمس و سبعين و ست سنة فى رجب بتاريخ
عبدخاتون مركون

Okunuşu:

Emerat bi-imârati hâzel mescidi'l mübarek ibtigae mardati

Allâh-u Teâla ve taleben li-sevâbihi ve havfen min ikâbihi el-Hatun

el-âlime el-âbide ez-zâhide et-takiyye radiyyetü'd- dünya

ve'd-dîn şerefü nisail-alemin er-râci afve rabbihi Sanavber atike

es-Sultan el-muazzam Kılıç Arslan ve zalike fi'eyyam veledihi

es-sultan el-muazzam Gıyased-dünya ve'd-din Keyhüsrev bin Kılıç Arslan

bi-tarihi Receb fi seneti sittin ve sebîne ve hamsemie tammet ve haze mimâr Eminü'd-din

Mirkûn abdu'l hatun.

⁵⁸³ Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, (Ankara: TTK, 1995), 187./ M. Zeki Oral, 'Turgut Oğulları Eserleri Vakfiyeleri', *Vakıflar Dergisi*, 3 (1956): 31-64.

⁵⁸⁴ Ali Boran, "İlgın ve Köylerindeki Tarihi Eserler", içinde *Geçmişten Günümüze Bütün Yönleriyle İlgın*, ed. Ali Boran, Abdülhamit Tüfekçioğlu, Ahmet Ögke, (İlgın: İlgın Hizmet Birliği ve Kaymakamlık, 2001), 59.

Türkçesi: Sultanların yücesi II. Kılıç Arslan'ın oğlu büyük Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in devletli günlerinde Kılıç Arslan'ın azatlı cariyelerinden bilgin, dindar, Allah'tan korkan, din ve dünyanın sevgisini kazanmış ve kadınlığın şerefi olan Sanavber Atika, Allah'ın rızasına uygun affını ve sevabını talep ederek, bu mescidin yapılmasını emretti. Mescit 576 yılı recep ayında tamamlandı. Bu eseri adı geçen Hatun'un kölesi mimar Eminüddin Mirkün, Hatun'un (Sanavber) güvenilir kölesi yaptı, hediye etti.⁵⁸⁵

Aynı zamanda bu yapıya Karamanoğulları'na bağlı bir Türkmen oymağı olan ve hayır işleri ile uğraşan Turgut oğlu Pir Hüseyin Bey'in⁵⁸⁶, Karamanoğlu Mehmed b. Alaeddin Bey'in ve Karaman ümerasından Sinanüddin Yusuf Ağa'nın 865/1460 tarihli vakfiyesi olduğu belirtilmiştir. Vakfiye 7 Recep 824/ 8 Temmuz 1421 yılında yazılmıştır.⁵⁸⁷

Dediği Dede türbesi günümüze ulaşan en erken tarihli tarikat yapısıdır. Köyün adının tekke olarak adlandırılması, türbede Dediği Dede olarak adlandırılan kişinin Hacı Bektaş ile amcaoğulları olması, yapının kırsal mevkide oluşu, çevredeki mezar taşlarında şeyh olarak adlandırılan kişilere rastlanılması yapının bir tarikat müessesesi olduğunu desteklemektedir. Ayrıca mescidin mihrabında ve türbedeki mezar taşlarında görülen kandil ve şamdanlı mum tasvirlerinin Bektaşiliğe bağlı semboller olduğunu akla getirmektedir.⁵⁸⁸

Dediği Sultan⁵⁸⁹ türbesi adıyla adlandırılan yapıya bağlı olan mescid kitabesi Selçuklu neshiyle yazılmış olup vilayetteki en eski kitabelerden biridir. Mescidin

⁵⁸⁵ Oral, *Turgut Oğulları Eserleri Vakfiyeleri*, 44.

⁵⁸⁶ Pir Hüseyin Bey, ismini Turgutoğullarından alan Turgut Bey'in torunlarından biridir. Karamanoğullarına bağlı olarak Konya dahil olmakla birlikte Saideli, Ilgın, Emirdağ, Akşehir, Polatlı, Eskil, Koçhisar bölgelerinin komutanı ve idarecisidir. Turgut Bey'in ise Dediği Sultan ile Horasan'dan Anadolu'ya geldiği bilinir. Bknz: Mustafa Akkuş, Şükrü Daşdelen, "Turgutoğlu Pir Hüseyin Bey'in Dediği Sultan Zaviye Vakfiyesi", *USAD*, C.9 (2018): 248.

⁵⁸⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, (İstanbul: Maarif Vekaleti, 1927), 231-232./Şükrü Taşdelen, *Turgutoğulları Vakfiyelerine Göre Beylikler Dönemi*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2024), 86-88.

⁵⁸⁸ M. Baha Tanman, Sevgi Parlak, "Tekke (Mimari)", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 370-379./Baha Tanman, Sevgi Parlak, "Tarikat Yapıları", içinde *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, ed: Ali Uzay Peker, Kenan Bilici, (Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 393./Beyhan Karamağaralı, "Anadolu'da XII. ve XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 21/1-4 (1976): 247-256.

⁵⁸⁹ Dediği Sultan hakkında kitabenin dışında yazılan menakıb da verilen bilgilere göre; Dediği Sultan, Hacı Bektaş ile amcaoğullarıdır. Turgut ve Bayburt Beyler ile Horasan'dan Konya'ya gelerek buraya yerleşir ve halk tarafından kendisine evliya denilir. Asıl adı Halit olan Dediği Sultan'ın kendisine mektup gönderen Mevlâna ile temasları olmuştur. Sultan Dediği daha sonra Ilgın yakınındaki Mahmud Hisar köyüne gelerek burada kalmıştı. Konya Sultanı Alaeddin Keykubad'ın ailesinden Kadıncık Ana tarafından türbesinin yaptırıldığı söylenmektedir. Dediği Sultan'ın en az bir evlilik yaptığı ve Mahmud Padişah adında oğlu

kıblesinde bir mihrabı ve birden çok penceresi mevcuttur. Mescid türbeyi ziyarete gelenlerin namaz kılmaları veya bir han kâh olarak kullanmaları amacıyla yapıldığı düşünülebilir. Avluda ve tonozla örülen eyvanlarda mezarlar bulunmaktadır. Dediği Sultan türbesinde Yahya Bey'in kızı Selime Hatun (1009/1600), Hisar Bey'in kızı Emine Hatun (1286/1869) ve Mehmet Ali Bey'in oğlu Memiş'in mezarları bulunmaktadır. Ayrıca bu girişte ikiye bölünen kısımda Kaymakam Raşid Bey'in kızı Latife Hanım (1311/1893), Hasan Bey'in oğlu Mehmet Bey'e (815/1412) ait mezar taşları da mevcuttur. Köylülerin anlattığına göre vaktinde demir hindiden yapılan kapı bir gece vakti çalınıp Konya Hristiyanlarından birine satılmış yerine tahta kapı takılmıştır.⁵⁹⁰

Yapı muhtemelen 576/1180 yılında yalnızca mescit ve giriş kısmından ibaret olup Dediği Sultan'ın köye yerleşmesi ile tekkeye dönüştürülmüştür. Diğer eklemeler ise bu dönemden sonra inşa edilmiştir. Mescidin giriş kapısı üzerinde celi sülüs yazısı ile yazılan iki satırlık kitabe üzerinde *Amelü Osman b. Abdurrahman* yazısı tespit edilmiştir. Yazı üslubu diğer kitabelerden farklılık gösterdiği için muhtemelen sonraki yıllarda Abdurrahman oğlu Osman ustanın yapının tamiri için görev aldığı düşünülmektedir.⁵⁹¹

Mescidin girişine kadar üç ayrı iç içe bölüm bulunmaktadır. İlk bölüm büyük bir avludan meydana gelmiştir. Bu kısım hazire olarak kullanılmış olup beylikler ve Osmanlı dönemine ait on adet mezar bulunmaktadır.⁵⁹² Ayrıca avlunun köşesine bırakılmış kırık mezar taşları yapının tekke olarak kullanılmaya başladığı tarihlerle örtüşmektedir. Yapının bu bölümünde kitabeleri okunamayan bazı Selçuklu mezar taşlarının bulunması Sanavber Hatun'un mezarının da burada bulunabileceği ihtimalini gündeme getirmiş ancak bu konu kesinlik kazanmamış ve tartışmalı olarak kalmıştır. Müelliflerden bazıları

olduğu bilinmektedir. Ancak oğlu dünyaya gelmeden H. 550 yılında vefat etmiştir. Bknz: Oral, *Turgut Oğulları Eserleri Vakfiyeleri*, 46-47./ Sefa Odabaşı, "Didiği Sultan Menakıbnamesi'nin Konyalı Seyyid Mustafa Rüşdi Tarafından Yapılan Manzum Tercümesi", *Yeni İpek Yolu*, 2 (1998): 365-403./ Ahmet Taşkın, *Dediği Sultan ve Menakıbi (Konya ve Çevresinde Ahmet Yesevi Halifelerinin İzleri)*, (Konya: Çizgi Kitapevi Yay., 2015), 222-308./ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, (Ankara: TTK, 2009), 2226-2228./Öztürk, "Dediği Sultan Adı ve Bir Yerelleştirme Örneği: Dedegi~Dediği", 120.

⁵⁹⁰ Oral, *Turgut Oğulları Eserleri Vakfiyeleri*, 46-50.

⁵⁹¹ Ali Boran, "Didiği (Dediği) Sultan (ö.550/1156?) Menkıbevi Horasan Eri" içinde *Konya Ansiklopedisi*, (Konya: KBB Yayınları, 2012), 3: 95.

⁵⁹² Haşım Karpuz, Tolga Bozkurt, "İlgün-Beykonak (Tekke) Köyü'nde Halk Mimarisi", içinde *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, ed. Mehmet Tekocak, (Antalya: İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2013), 347.

Hatun'un civardaki köylerde mülk sahibi olduğunu bu nedenle bu mescidi yaptırdığını söylemektedir.⁵⁹³

İkinci bölüm avlunun güneyinde ahşap sütun dizisi ile paralel iki kısma ayrılmıştır. Bu iki mekânın duvarları sonraki dönemlerde yapı ile birleştirilmiştir. Bu bölümden sivri kemerli bir kapı ile mescidin ön girişine ulaşılır. Mescit bölümü tipik bir Selçuklu mescidi görünümündedir. Yapı 5.44×5.30 ölçülerinde kare planlı olup üstü tromp geçişli bir kubbe ile örtülmüştür. Mescidin kubbesi bugün sıvalı halde olsa da orijinal halinde tuğla ile örülü olduğu bilinmektedir. Ayrıca duvar ve kubbe kısımları beyaz ile boyalıdır. Mihrabı ise basit bir nişten ibaret olup devşirme malzeme oldukça yoğundur.⁵⁹⁴

1401/ 1980 yılında onarım çalışması yapılmış olup yapı günümüze gelene kadar pek çok değişime uğramıştır. Yapıda herhangi bir süsleme yapılmayarak oldukça sade biçimdedir.⁵⁹⁵

3.2. Gevher Nesibe Hatun

3.2.1. Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası (Çifte Medrese)

Gevher Nesibe darüşşifası Kayseri'nin Yenice ilçesindeki Hacı İkiz mahallesinde bulunmaktadır. Yapının giriş taç kapısındaki kitabesine göre 602/1205-1206 yılında Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kız kardeşinin vasiyeti üzerine inşa edilmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹³ Ömür Bakırer, Suraiya Faroqhi, "Dediği Dede ve Tekkeleri", *Belleten*, 39/155 (1975): 447-471.

⁵⁹⁴ Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli, "Dediği Sultan Haziyesi Mezar Taşları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2003): 360-361.

⁵⁹⁵ Boran, "İlgın ve Köylerindeki Tarihi Eserler", 31./ Orhan C. Tuncer, "Konya-İlgın-Beykonak Köyü 'Dediği Mahmut Sultan Mescidi'", *Milli Kültür Dergisi*, 1/9 (1977): 52./ Ali Boran, "İlgın'daki Kültür Varlıklarının Durumu", içinde *I. Ulusal İlgın Sempozyumu Bildirileri*, editör Ali Boran, Hakan Sarı, Aydın Arılık, (Konya: İlgın Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 104.

⁵⁹⁶ Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, 55-57, 79-82./ Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri, II, Kapalı Medreseler*, (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1972), 22-28, 80-89./ Mahmut Akok, "Kayseri'de Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası ve Sahabiye Medresesi Rölöve ve Mimarisi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 17/1 (1968): 133-184./ Celaleddin İcmeli, "Türk-İslâm Tabâbeti ve Dârü's-şifâlar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1 (1988): 157-175./ Şerare Yetkin, "Anadolu'da Selçuklu Şifahaneleri", *Türk Kültürü*, 10 (Ağustos 1963): 28-29./ Sarp Yılmaz, "The Prominent Health Institutions (Dârüşşifâ) and Their Functions in Anatolia From Turkic Conquest the Ottoman Era", Bilkent University Graduate School of Economics and Social Science, (A master's Thesis), (Ankara 2013): 34-36.

Yapının kapı kemeri üzerinde dikdörtgen şekilli mermer kitabesi iki satır halinde olup Selçuklu neshiyle yazılmıştır. Kitabe şu şekildedir⁵⁹⁷:

المارستان هذا بناء اتفق دامت ارسالن قلع بن كيخسرو والدين الدنيا غيث العظم السلطان ايام
ستماية و اثنين سنة هـ ل ا ظا ل ارسالن قلع ابنة نسيبة كوهـر الدنيا عسمة الملكة عن وصية

Okunuşu: Eyyamü's-sultabi'l-mu'azzam Guyasü'd-dünya ve'd-din Keyhüsrev b. Kılıç Arslan dame vakfı haze'l-maristan

Vasiyyat'ani'l-Melike azimetü'd-dünya ve'd-din Gevher Nesibe (bintü) Kılınç Arslan li-rızaillah senetü işneyn ve sittemi'e.

Türkçesi: Kılıç Arslan oğlu Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı günlerinde bu maristanın vakfı daim olsun. Dinin ve dünyanın büyüğü Kılıç Arslan kızı Melike Gevher Nesibe'nin Allah rızası için vasiyetidir (vakfidır). Sene 602/1205-1206.

Darüşşifanın orijinal vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır. Ancak 906/1500 ve 992/1584 yıllarındaki Kayseri tahrir ve evkaf defterlerine göre Talas köyünün malikanesinin yıllık geliri (10.800 akçe), Erkilet köyünün malikanesinin yıllık geliri (8.310 akçe), Malha nahiyesine bağlı Acı kuyu mezarası geliri (1584'te gelir 300 akçe idi), Yorgat köyü malikanesinin üçte bir hissesi, Erciyes nahiyesine bağlı Soslu mezarasının malikane geliri (yıllık 500 akçe), Sultan hamamının senelik ihalesinden alınan kira geliri (50 akçe), hamamın darüşşifa yanındaki arsadan alınan kira geliri (50 akçe), Gıyasiye medresesi yanındaki arsadan ve senelik alınan kira geliri (30 akçe) bulunmaktadır.⁵⁹⁸

Kitabe metninde maristan ifadesinin yer aldığı kapının hastane blokuna ait olduğu, doğudaki kısımda ise medresenin tıp teorik bilimlerinin öğretildiği bir Tıp medresesi olduğu anlaşılmaktadır. Darüşşifa I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Konstantinopolis'ten dönüşünden sonraki iktidarında (600-1204/606-1210) yapıldığı düşünülmektedir. Gıyasiye adını taşır. Bugün Gevher Nesibe darüşşifası ile anılan bu yapıya başlangıçtan günümüze kadar Şifaiye, Şifahatun medresesi, Gıyasiye, Kayseri Maristanı, Şifaiye hastanesi, Darüşşifa medresesi, Çifteler ve Çifte medreseler gibi birçok isimle adlandırılmıştır.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014), 42.

⁵⁹⁸ Refet Yinanç, "Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinin Vakfı", içinde *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi (1206)*, ed. Ahmet Hulusi Köker, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1992), 14.

⁵⁹⁹ Gürkan, *Selçuklu Hastaneleri*, 37-38.

Rivayete göre Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun sarayın baş sipahisine âşık olmuş ancak ağabeyinin siyasi nedenlerle bu evliliğe karşı çıkmasıyla büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Sultan, Gevher Nesibe Hatun'u sarayın ileri gelenlerinden (saray pervânesi) biriyle evlendirmek istemiş ve baş sipahiyi savaşa göndererek bu aşkı engellemeye çalışmıştır. Ancak sipahinin şehadet haberinin ulaşması, Gevher Nesibe Hatun'u derinden yaralamış, üzüntüsünden hastalanmış ve kurtarılamamıştır. Keyhüsrev, kız kardeşinden af dilemek için yanına geldiğinde, Hatun, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e şöyle demiştir:

*Ben devasız bir derde düştüm, kurtulmam imkânsız. Hiçbir hekim derdime çare bulamadı, ben artık ahiret yolcusuyum. Eğer istersen benim mal varlığımla adıma bir dârüşşifâ inşa ettir. Bu dârüşşifâ'da bir taraftan dertlilere şifâ verilirken bir taraftan da devası olmayan dertlere şifâ aransın. Bu dârüşşifâda ünlü cerrahlar, hekimler yetişsin. Burada kimse ücret ödemesin. Burası benim adıma bir vakıf olsun...*⁶⁰⁰

Gevher Nesibe Hatun arzu ettiği yapının bitişini görememiş, ağabeyi Gıyaseddin Keyhüsrev onun vefatının ardından vasiyetini yerine getirmiştir.⁶⁰¹ Gevher Hatun'un şahsi mücevherleri ve mal varlığını bu yapıya sarfetmiştir. Hatunların insanlığa yardım maksadıyla inşa edilen kuruluşların önemli bir kısmında şahsi servetlerini harcamaları ve buna ön ayak olmaları bu müessese de dikkat çekmektedir.

Anadolu darüşşifalarının ilk ve en önemlilerinden olan bu yapıda eğitim: şifahanelerde uygulamalı, kışlık dershanede teorik olarak verilmekteydi. Öğrenciler burada Hipokrat, er-Razi, İbn Sina, Galen'in eserlerini incelemişlerdir. İbn Sina'nın tıbbi bilgi ve uygulamaları, özellikle anestezi ve ağrı tedavisinde oldukça ileri düzeydeydi. Darüşşifada ameliyatlarda ve çeşitli ağrılı hastalıkların tedavisinde kullanılan bazı bitkisel ve doğal maddeler şunlardı: Anestezi için ameliyatlarda şarap, afyon, sarısabır, adamotu ve Hindistan cevizi içeren şuruplar kullanılırdı. Ağrı kesici olarak dereotu, keten tohumu, arıyonca ve acıbadem kullanılırdı. Şiddetli ağrılar için Adamotu, gelincik, ban otu, baldıran ve zakkum gibi bitkiler tercih edilirdi. Baş ağrısı için papatya ve menekşe

⁶⁰⁰ Müjgân Cumbur, "Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler", *Erdem*, 3/8 (1987): 343.

⁶⁰¹ Albert Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları*, çev. Ahmed Akif Tütenk, (Ankara: Güneş Matbaası, 1954), 70.

iyi gelirdi. Kulak ağrısı için mazı ve kenevir sütü kullanılırdı.⁶⁰² Akıl hastalıklarının tedavisinde kullanılan bitkilere bakıldığında ise: sinirsel ağrılar için Hindiba, kullanılırdı. Uykusuzluk için Afyonotu kullanırdı. Sinirlere iyi gelen bitkiler oğulotu, ökseotu, papatya ve kediotu idi. Baş dönmesi ve baygınlık için Melisa kullanılırdı. İbn Sina'nın bu bitkisel tedavi yöntemleri, döneminin tıp bilgisini ve uygulamalarını yansıtarak, birçok hastalığın tedavisinde önemli rol oynamıştır.⁶⁰³

Gevher Nesibe Darüşşifasının batı kanadında yer alan bîmâristân, yapıya sonradan ilave edilerek planlı bir şekilde inşa edilmiştir. Bu bölüm, özellikle akıl hastalarının tedavisi için düzenlenmiştir. Koridorun her iki tarafında toplamda 18 hasta hücresi yer almaktadır.⁶⁰⁴ Darüşşifanın bimarhane bölümünde hastaların tedavisi için çeşitli yöntemler kullanılırdı. Bu yöntemler arasında musiki, telkin ve sıcak su tedavisi bulunmaktaydı. Bu tedavi yöntemlerinin uygulanabilmesi için yapıda bazı özel düzenlemeler yapılmıştır. Müzik seslerinin yayılması amacıyla odalar arasında ses koridorları bulunurdu. Ayrıca, hekimler hastaların nabız durumuna göre müziğin makam ve nağmelerini farklı şekillerde uygulamaktaydı. Darüşşifanın bimarhane bölümünde telkin ve sıcak su tedavisi için bir hamam bulunurdu. Yapının döşemesi altında sıcak suyun dolaştığı kanallar olduğu sanılmaktadır. Bu kanallar hem yapının ısınmasını sağlamakta hem de sıcak su tedavisi için gerekli altyapıyı oluşturmaktaydı. Bu yöntemler ve yapısal düzenlemeler, bimarhanede hastaların fiziksel ve ruhsal tedavisinde önemli bir rol oynamaktaydı.⁶⁰⁵

⁶⁰² Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti (XI-XIV. Asırlar)*, (Ankara: TTK, 2014), 4-5./ Ahmet H. Köker, “Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi”, içinde *Tıbbi Etik Yıllığı II*, yay. Arslan Terzioğlu, (İstanbul 1992): 112./ İkbâl Sucu, “Ege Bölgesi Halk İlaçları”, içinde *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Ankara Ün. Basımevi, 1989), 217./ Hüsrev Hatemi, *Ağrı*, (İstanbul: Abdi İbrahim İlaç ve Ticaret A.Ş., 1997), 73-78.

⁶⁰³ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Şifalı Bitkiler*, (İstanbul: AlfamYayınları, 2001), 291./ Ramazan Yıldız, *Şifalı Bitkiler ve Hastalıklar*, (İstanbul: Akpınar Yayınları, 1983./ Saib Giray, *Şifalı Otlarla Halk İlaçları*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1956), 78-79./ Eriş Asil, Osman Soner, “Mut-Gülnar-Ermenek Yöresi Halk İlaçları Üzerine Bir İnceleme”, içinde *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu* (23-25 Kasım 1988), (Ankara: Mifad Yayınları, 1988), 451.

⁶⁰⁴ Başak İpekoğlu, “Birleşik İşlevli Yapılar”, içinde *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı* 2, ed. Ali Uzay Peker, Kenan Bilici, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 111- 125./ Betül Bakır, İbrahim Başağaoğlu, “Akıl Hastalıklarında Geleneksel Tedaviler ve Birkaç Selçuklu Darüşşifa Yapısı Tasarımı Üzerindeki Etkileri”, içinde *I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, editör. Ayşegül Demirhan Erdemir, Öztan Öncel, Yusuf Küçükdağ, Berrin Okka, Sezer Erer , (İstanbul: TTK, 2008), 532./ Mustafa Hayırlıdağ, “Gevher Nesibe Sultan Dârüşşifâsı”, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 10 (2021): 224-226.

⁶⁰⁵ Abû Bakr İbn Al-Zakî, *Ravzatü'l-Küttâb ve Hadikatü'l-Elbâb*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK Yay., 2011), 48./ Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, haz. İlter Uzel, (Ankara: Kültür Bakanlığı

2.000 m² lik bir alana inşa edilen yapının 700 m² si Gıyasiye, 1.300 m² si ise Şifahiye'ye aittir. Darüşşifanın ilk kadrosu 1 başhekim olmak üzere 2 hekim, 1 cerrah, 1 göz tabibi, 1 eczacı, 1 idareci bulunmaktadır. Gevher Nesibe darüşşifasının inşa edildiği dönemde, Konyalı Hekim Ebubekir Konevi'nin Kayseri'de başhekim olarak görev yaptığı şiir ve mektuplarından oluşan Ravzatü'l-Küttab ve Hadikatü'l-Elbab adlı 58 mektup ve manzumeden anlaşılmaktadır. Ayrıca, Ebubekir Sadrettin Konevi ile Konya'da başhekimlik yapan Ekmelüddin Müeyyed'in iletişim halinde olması, sağlık kuruluşlarının başkent Konya'dan yönetildiğini göstermektedir.⁶⁰⁶

Bu dönemde Darüşşifa'da Ebubekir b. Yusuf Re'sü'l-Ayn ve Hekim Rıdvan b. Ali isimli hekimler de görev yapmaktaydı. Hekim Kudbeddin Şirazi, optik üzerine araştırmalar yapan bir kehhâl (göz doktoru) olarak tanınmakta olup, musiki ile de ilgilenmekte ve rebap çalmaktaydı. Ayrıca, Şirazi'nin lepra ve tedavisi üzerine "Risale fil-Baras" adlı bir eser yazdığı bilinmektedir. Sultan Veled'in "Kayseri" adlı şiirinde Kudbeddin Şirazi'den bahsetmesi, onun bu darüşşifada çalışmış olabileceğini ve dermatolojinin Selçuklular döneminde ulaştığı bilimsel düzeyi göstermektedir.⁶⁰⁷ Gevher Nesibe medresesinde birçok önemli hekim yetişmiştir. Bunlar arasında Gazanferi, İbn-i Kübra, Ebu Salim, Seyit Samet, Yakubi, Ebubekir, Ali Şinasi, Sücaüddin Ali Bin Ebu Tahir gibi isimler bulunmaktadır.⁶⁰⁸ Ayrıca, darüşşifada çalışan müderrisler şunlardır: Müderris İnyetullah (Kayseri Müftüsü), Abdülkerim Ağa, Deli Müderris, Müderris Alim Efendi, Yeniçeri Ağası Fahri Paşa, Müderris Pamukhafızoğlu Emin Müjdeci, Müderris Seyyid Samed Efendi, Müderris Rauf Efendi, Müderris Hilmi Efendi, Müderris Emir Efendi ve Müderris Ali Nesai Efendi.⁶⁰⁹

Yapı birbirine bitişik, açık avlulu iki bölümden oluşmaktadır. İslam mimarisinin ulaştığı en erken tarihli binalardan biri olan bu yapı hem şifaya hem de medrese işlevine sahip olup, açık avlu etrafında şekillenen dört eyvanlı şemaya göre inşa edilmiştir.

Yay., 1991)./ Ahmet Şahin Ak, *Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları*, (İstanbul: Özeğitim Yay, 1997)./ Sezer Erer, Elif Atıcı, "Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 36/1 (2010): 29-32.

⁶⁰⁶ Abû Bakr İbn Al-Zakî, *Ravzatü'l-Küttâb ve Hadikatü'l-Elbâb*, 48.

⁶⁰⁷ Arslan Terzioğlu, "Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji Alanında Dünya Tıbbına Katkıları", içinde *Türkler*, editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 11: 349.

⁶⁰⁸ Hayırlıdağ, "Gevher Nesibe Sultan Dârüşşifâsı", 224-226.

⁶⁰⁹ Ahmet Hulusi Köker, "Gevher Nesibe Tıbbiyesinde Çalışan Hekim ve Müderrisler", içinde *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi*, (Kayseri: Erciyes Ün. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1991), 51.

Yapının doğusunda medreseye güney cephedeki taç kapıyla girilmektedir. Birkaç basamakla giriş yapılan medrese beşik tonozlu bir hacim olarak güneybatı köşe revakına açılır. Güney revakı ise biri eyvana açılan farklı iki açıklıktadır. Revakların eyvana tekabül eden açıklıkları daha geniş kemerlerle geçilmiştir. Avlunun doğu tarafında aidiyeti kesin olmayan fakat Gevher Hatun için yapılmış bir türbe bulunur. Doğu eyvanıyla kuzey-doğu köşesindeki oda arasında yer alan, altlı üstlü mezar mahzeni ve mescid avluya bakan türbe, dışarıdan sekizgen planlı mescidi ve yine sekizgen prizmatik külâhı ile tipik bir Selçuklu türbesidir. Gevher Nesibe türbesinde külâhın altına tek satırlık sülüs hattı ile derin oymalarla işlenmiş Ayet-el Kürsi bulunmaktadır. Türbe kornişin altında tüm cephede görünen ve şerit halinde bulunan Bakara suresinin 255. ve 256. ayetleri yer almaktadır. Mescidin içi silindir şeklindedir. Türbe mekanına birkaç basamakla giriş yapılmaktadır.⁶¹⁰

Dârüşşifanın mimarisi, özgün Selçuklu motifleriyle bezenmiş olup, özellikle şifahane kapısında ve kitabesinde bu motifler dikkat çeker. Kapının en üst kısmında yer alan çift yılan kabartması, tıbbın eski sembollerinden biridir. Yılan sembolünün tıpta ne zaman kullanılmaya başlandığı tam olarak bilinmemekle birlikte, günümüzde hala tıp, eczacılık ve sağlıkla ilgili diğer alanlarda kullanılmaktadır. İlkel dönemlerden itibaren yılan, mitolojik ve dini bir sembol olarak kabul görmüştür. Deri değiştirmesi, zehri ve sürünerek hızlı hareket etmesi, yılanın diğer hayvanlardan farklı olarak sembolik bir anlam kazanmasına neden olmuştur. Ayrıca, bilgelik sembolü olarak kabul edilen yılan, pek çok toplumda benimsenmiştir.⁶¹¹ Portalın sağ tarafındaki aslan figürü ise babaları Kılıç Arslan'ın hatırasına işaret edebilir.⁶¹²

Osmanlı döneminde birkaç kez elden geçirilen külliye'nin belgelerle bilinen ilk onarımı, 1080/1669 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu onarım, vakıf mütevellisi İsmâil

⁶¹⁰ Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, 65-67./ Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 188-189./ Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 381./ Nermin Şaman Doğan, “Kayseri’deki Selçuklu Dönemi Kadın Türbeleri”, *Vakıflar Dergisi*, 39 (2013): 24.

⁶¹¹ Munis Dünder, Rabia Emekli, Elif Şener, “Anadolu’daki Tıbbın Doğuşu, Dünyadaki İlk Tıp Okulu Olarak Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Dârüşşifası”, *Bilimname*, 39 (2019): 90./ Ekrem Güneri, K. Gökhan Şeker, Şebnem İ. Güner, “Dârüşşifâlardan Günümüz Sağlık Kurumlarına Yılan Sembolü”, *Lokman Hekim Dergisi*, 9/1 (2019): 97-104./ W. B. Crow, *Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi*, çev. Fulya Yavuz, (İstanbul: Drahma Yayınları, 2002), 107./ Şefik Görkey, “Asklepios Kültü ve Anadolu’dan Bazı Örnekler”, *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri (20-23 Eylül 1993)*, (Ankara: TTK, 1999), 347-353.

⁶¹² Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II (Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar)*, (İstanbul: MEB, 1973), 144.

Efendi tarafından Mimar Ömer Beşe'ye, Sultan Hamamı ile yaptırılmıştır. Medresenin içinde ve doğu kenarında yer alan iki kardeşe ait Selçuklu üslubundaki iki kümbet 1307/1889 yılında tamir edilmiştir.⁶¹³ Yapı günümüzde Tıp tarihi müzesi olarak kullanılmaktadır.⁶¹⁴

3.3. Ümmühan Hatun

3.3.1. Eskişehir- Seyitgazi Külliyesi

Eskişehir Seyitgazi Külliyesinin çekirdeğini Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen yapılar oluşturmakla birlikte, külliye içerisindeki yapı topluluğu oldukça çeşitlidir. Bu yapılar arasında Zikir odası, Kırklar odası, Halife meydanı, ekmek evi, aşevi (imarethane), Bektaşî dergâhı, Çoban Baba türbesi, Semahane (Türbedar), Çilehane, Kesikbaşlar türbesi, Mescid (Cami), Mihaloğlu Ahmed ve Mehmed Beylerin kabirleri, Ümmühan Hatun Medresesi, Ayni Ana (Kadıncık Ana) türbesi, Ümmühan Hatun türbesi ve Seyit Battal Gazi türbesi yer almaktadır.

Seyyid Battal Gazi'nin nereli olduğu ve asıl adının ne olduğu konusu tartışmalıdır. Kaynakların çoğu Battal kelimesinin onun lakabı olduğunu ve asıl adının Abdullah olduğu konusunda hemfikirdirler.⁶¹⁵ Bunun yanı sıra kaynaklar onun künyesi için Ebu Hüseyin, Ebu Yahya, Ebu Muhammed isimlerini zikreder. Künye babanın en büyük oğluna nispet edilerek verildiğine göre, Battal Gazi'nin en büyük oğlunun isminin Hüseyin, Muhammed veya Yahya olması muhtemeldir. Battal Gazi'nin ailesi hakkındaki bilgiler onun Battalname adlı eserinden elde edilmektedir. Babası Hz. Ali soyundan gelen ve Malatya Serdarı olarak bilinen Ömer, Hüseyin, Amr gibi isimlerle zikredilen kişi "Hüseyin Gazi"dir. Hüseyin Gazi, bir saldırı sırasında başı kesilerek hayatını kaybetmiş ve mezarı Ankara'da Hüseyin tepesinde bulunan kendi adına yaptırılan bir tekkeye defnedilmiştir.⁶¹⁶ Annesi Saide Hatun ise Türk kökenlidir, ancak kaynaklarda adı pek geçmemektedir. Battal Gazi'nin evlilikleri konusunda ise onun ilk eşi amcası Hasan'ın

⁶¹³ Gürkan, *Selçuklu Hastaneleri*, 40./ Köker, "Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi", 39-42.

⁶¹⁴ Halil Tekiner, *Gevher Nesibe Dârü'sşifâsı Ortaçağ'da Öncü Bir Tıp Kurumu*, (Kayseri: Kalkan Matbaacılık, 2006), 91./ Recep Çelik, "Selçuklu'da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/15 (2017): 161.

⁶¹⁵ Pertev Naili Boratav, "Battal", içinde *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2: 344-345./ Yağmur Say, "Seyyid Battal Gazi", *Alevilik Araştırmaları I*, (1998): 45-80.

⁶¹⁶ *Battal-Name (Eski Türkiye Türkçesi)*, haz. Necati Demir, Mehmet Dursun Erden, (Ankara: Hece Yayınları 2006), 61-62./ Fatih Erkoçoğlu, "Hamideli Tarihi Coğrafyası ve Battal Gazi'nin Hayatına Dair Bazı Notlar", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (2014): 65-81.

kızı Zeynep Banu'dur. Battal Gazi'nin ikinci eşi Kayser'in kızı Mahpiyruz'dur. Onun bir diğer eşi ise Harcin kalesi komutanı Taryun'un kızı Gülendâm'dır. Battal Gazi'nin bir başka eşi Mahpiyruz'un kardeşi Ketayun'dur. Battal Gazi, Asced adlı bir padişahın kızı olan Dilefruz'la da evlilik yapmıştır. Battal Gazi'nin Ali, Nezir ve Beşir adında üç oğlu olmuştur. Ali, amcasının kızı olan eşi Zeynep'ten, Nezir ise Mahpiyruz'dan dünyaya gelmiştir. Büyük oğlu Beşir ise Gülendâm'dan doğmuştur. Üç oğlu da babaları gibi birçok gazaya katılmıştır. Büyük oğlu Beşir Gazi, İstanbul muhasarasına katılmıştır. Diğer iki oğlu ise Bağdat'ta yapılan savaşta şehit olmuşlardır.⁶¹⁷

Seyyid Gazi'nin nereli olduğu konusunda ise farklı görüşler bulunmaktadır.⁶¹⁸ Bazı araştırmacılara göre Emevîlerin azatlı kölesi olup Antakya'da doğan Arap asıllı bir kumandan olduğudur. Yiğitlik ve kahramanlık anlamına gelen Battal lakabı ise bu kişiye Araplar tarafından verilmiştir.⁶¹⁹ Bazı araştırmacılar ise Battal Gazi'nin Arap bile olmadığını ve Emevîler'e intisap etmiş azatlı bir köle ailesinden geldiğini bildirmektedir.⁶²⁰ Hatta bazı müellifler Battal Gazi'nin kökeninin Türk olduğunu ve bilhassa 98-717/122-740 yılları dolaylarında Emevîler'in Bizans'a karşı yürüttükleri mücadelelerde önemli bir rol oynadığını kabul etmektedir.⁶²¹ Bu dönemdeki askeri başarıları ve kahramanlıkları, onu sadece İslam dünyasında değil, aynı zamanda Hristiyan dünyasında da tanınan biri haline getirmiştir. Ayrıca bu dönem Battal Gazi'nin neden bu kadar önemli bir figür olarak görüldüğünü ve onun etrafında oluşan efsanelerin kökenlerini anlamak için kritik bir dönemdir. Battal Gazi'nin ölümü ile ilgili en güvenilir rivayet ise onun Eskişehir'in güneybatısında Seyyid Gazi yakınlarındaki Akroinon mevkiinde Bizans İmparatoru III. Leon ile yapılan savaşta şehit düştüğünü ve buraya defnedildiğini bildirmektedir. Kaynaklarda Battal Gazi'nin ölüm tarihi olarak 111-

⁶¹⁷ Hasan Köksal, *Battanamerde Tip ve Motif Yapısı*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1984), 112-113./ Hasan Köksal, "Anadolu Türklerinde Fütihat Felsefesi ve Battal Gazi Destanı", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu* (24-27 Ekim 1985), (Elazığ: Fırat Üniversitesi Yay., 1992), 201-223.

⁶¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Battal Gazi", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 204-205./ Suraiya Faruqi, "Seyyid Gazi Revisited: The Foundation as Seen Through Sixteenth and Seventeenth-Century Documents", *Turcica*, XIII (Paris 1981): 90-122.

⁶¹⁹ Mustafa Özçelik, *Seyyid Battal Gazi*, (Ankara: Sistem Ofset Matbacılık, 2003), 17./ Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çev: Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, (Ankara: TTK, 1992)./ Elif Atıcı, Mehmet İnceoğlu, "Seyit Battal Gazi Külliyesi'nin Mimari İletişimde Dünü ve Bugünü", *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 26/3 (2018): 119.

⁶²⁰ Ocak, "Battal Gazi", 204.

⁶²¹ E. W. Brooks, "The Sources of Theophanes and the Syriac Chronicles", *Journal Byzantinische Zeitschrift*, XV (1960): 578.

730/122-740 yılları geçmektedir. Battal Gazi'nin muharebelerini anlatan kaynaklara bakıldığında, onun faaliyet gösterdiği bölgeler Malatya başta olmak üzere Kayseri, Ammuriye⁶²², Samsun, İstanbul, Fırat boyları, Tarsus, İskenderun, Suriye, Kıbrıs, zikredilmektedir.⁶²³

3.3.1.1. Seyitgazi Ümmühan Hatun Medresesi

Külliy Eskişehir'in Seyizgazi (Nacoleia)⁶²⁴ ilçesinin güneybatısında Üçler tepesinin doğuya bakan yamacında inşa edilmiştir. Medresenin kitabesi mevcut olmadığından ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak XIII. yüzyılın başlarında yapıldığı düşünülmektedir. Rivayete göre, Emevî kumandanı Seyyid Battal Gazi, 98-717/99-718 Bizans kuşatmasına katıldığını ve 122/740 yılında Bizans ve Emevî orduları arasında bugünkü Seyitgazi ilçesi yakınlarında yer alan meydan savaşında yaralanarak şehit düştüğünü kaydetmişlerdir. Efsaneye göre, Çoban Baba adıyla bilinen Kutluca Baba 598/1202 yılında Battal Gazi'nin naaşının konulduğu mağarayı bulmuş, durum I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e bildirilmişti. Alaeddin Keykubad'ın annesi Ümmühan Hatun mağaranın bulunduğu yerde Seyyid Battal Gazi adına bir türbe ve bir cami yaptırtmıştır.⁶²⁵

Ümmühan Hatun, XIII. yüzyılın başlarında Seyyid Battal Gazi için buraya bir mescid ve türbe yaptırmıştır. Medrese, tekke ve imaretin ise Osmanlı döneminde inşa edildiği kabul edilmektedir. Ümmühan Hatun, daha sonra bu medresenin eyvanında bulunan türbeye defnedilmiştir. Külliye'nin temelleri Türkiye Selçuklu döneminde atılmış olup, XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı döneminde eklenen yapılar ve sonrasında yapılan restorasyonlarla günümüzdeki halini almıştır. Külliye'nin büyük bir kısmı 916-1511/922-

⁶²² DİA, "Ammuriye", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 79.

⁶²³ Ahmet Güzel, *Battal Gazi Tarihi- Edebi- Menkıbevi Kişiliği*, (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012), 222.

⁶²⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi I*, 140-144./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 226./ Hikmet Önpeker, *Eskişehir*, (Eskişehir: Hicret Kitapevi, Basım Yılı Bulunmuyor, 88./ İsmail Tokalak, *Bizans-Osmanlı Sentezi –Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi-*, (İstanbul, Güler Boy Yayıncılık, 2006), 197./ Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, (İstanbul: Afa Türkiye Üzerine Araştırmalar, 1992)/ Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*, çev., Bilge Umar, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016), 181./ Hayrettin İvgin, "Seyyid Battal'ın Alp-Gaziliği", içinde *I. Uluslararası Seyyid Battal Gazi Semineri Bildirileri*, 10-11 Eylül 1990, (Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları, 1990): 21-24./ Erol Altınsoğan, "Heterodoks İnanç Sürecinde Seyit Battal Gazi Türbesinin Seyitgazi Bölgesindeki Diğer Anıt Mezarlara Olan Biçimsel Etkisi", içinde *I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı*, 12-15 Mayıs 2004, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2005): 403-413.

⁶²⁵ Mehmet Şimşir, Yaşar Candemir, *Seyyid Battal Gazi*, (Eskişehir: Güzeliş Matbaası, 1966), 29-31.

1517 yılları arasında Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmıştır.⁶²⁶ Bu tarihler arasında medresenin orijinal planı değiştirilerek açık avlusu kapatılmış ve üç kubbe ile örtülmüştür. Ancak Semavi Eyice, Ümmühan Hatun medresesinin tekke olarak inşa edildiğini, tekkedeki tarikat mensuplarının XVI. yüzyılın ortalarında tahribata uğradıklarını ve tekkenin medrese haline getirildiğini söylemektedir.⁶²⁷ Ümmühan Hatun Konya’da vefat etmiş ve vasiyeti üzerine oğlu Alâeddin Keykubad tarafından naaşı Seyitgazi’ye getirilerek kendisi tarafından inşa ettirilmiş olan medreseye defnettirilmiştir.

Kesme taştan yapılmış üç eyvanlı bina tek katlı, açık avlulu, çift yönden revaklıdır. Yapıya sade bir kapıdan girilmektedir. Avlunun iki yanına sivri kemerli, dar revaklar konulmuş, yan eyvanların önüne rastlayan kemerler diğerlerinden daha yüksekte inşa edilmiştir. Ana eyvanın altındaki mezar mahzeni avlu seviyesinden yarım kat aşağıda yer almaktadır. Selçuklu dönemine ait medreselerin karakteristik özellikleri, Ümmühan Hatun medresesinde görülmez. Geleneksel eyvanlı yapılarda her iki tarafa yerleştirilmiş odalar bulunmadığı için, Ümmühan Hatun medresesi Selçuklu medreselerine benzememektedir. Medresenin doğu cephesi, batı cephesiyle benzer bir planla inşa edilmiştir. Ancak, doğu cephesinde yan yana, dikdörtgen biçimli iki üst pencere mevcuttur. Bu pencerelerin üzerinde üç adet çörten bulunmaktadır. Ümmühan Hatun Medresesinde taçkapının bulunmaması, bu yapının diğer Selçuklu medreselerinden farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Taçkapının olmaması, muhtemelen Osmanlı dönemi onarımları sırasında kaldırılmasıyla açıklanabilir. Ümmühan Hatun Medresesinin özgün tasarımı, içinde eyvan türbe ve açık avlulu medresenin bir arada bulunmasıdır. Bu

⁶²⁶ Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, 69./ Erol Altınsapan, Canan Parla, *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I (Günyüzü, Mihalgazi, Mihalıççık, Sarıcakaya, Seyitgazi, Sivrihisar)*, (Eskişehir: Anadolu Ün. Yay., 2004), 222./ İlyas Küçükcan, “Kültürel Geleneğimizde Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 36 (2005): 159-188./ İlyas Küçükcan, *Nacolea’dan Seyitgazi’ye Seyyid Battal Gazi Külliyesi ve Vakfı*, (Eskişehir: Seyyid Battal Gazi Vakfı Yay., 1997)./ Yağmur Say, “Seyyid Battal Gazi Kültü ve Seyyid Battal Gazi Külliyesi”, içinde *Anadolu Üniversitesi Tarih Eskişehir Sempozyumu-I 2-4 Kasım 1998*, (Eskişehir: 2001): 190./ Çeyiz Makal, “Seyit Battal Gazi Külliyesi Tarih İçindeki Yeri ve Önemi”, içinde *İnönü Üniversitesi III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler*, Malatya 19-21 Ekim 1988, (İstanbul: 1989): 199./ Özand Gönülal, “Seyitgazi Külliyesinde Selçuklu Dönemi İnşaatı”, *Eskişehir I. Selçuklu Eserleri Semineri Bildirileri*, (Eskişehir 1990), 37-39.

⁶²⁷ Semavi Eyice, “Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2 (1962-1963): 21.

kombinasyon, Türkiye Selçuklu medreseleri arasında tek örnek olma özelliği taşımaktadır.⁶²⁸

3.3.1.2. Seyitgazi Seyyid Battal Gazi Camii

Seyyid Battal Gazi cami Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde bulunan külliye'nin güneyinde yer almaktadır. Caminin kuzey kapısı üzerindeki kitabeye göre Osmanlı döneminde Sultan II. Bayezid zamanında 917/1511 yılındaki onarım ile yenilendiği ve 604/1207-08 yılında ise inşa edildiği aktarılmaktadır.⁶²⁹ Yapının banisi I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Ümmühan Hatun'dur. Kapının üzerinde bulunan dikdörtgen çerçeveli üç satırlık kitabe şu şekildedir⁶³⁰:

تاريخ في ارسلان قليج بن كيخسرو السلطان ايام في البنا المسجد هذا بنا
ملكه الله خلد خان محمد بن خان بايزيد السلطان السلطان ايام في جدد و ستمايه و اربع سنة
917 سنة الحسنی الشيخ سيد بكوزلجه الشهير الدين محب سيد الشريف السيد ايام دولته وايد

Okunuşu: Benna hazel-mescid el-bina fi-eyyam es-sultan Keyhüsrev bin Kılıç Arslan fi-tarih

Seneti erba ve sittemâye ve ceddede fi-eyyam es-sultan es-sultan Bayezid Han bin Mehmed Han halid'Allahu mülkahu

Ve eyyede devletehu eyyam es-seyyid eş-şerif Seyyid Muhibbuddin eş-şehir bi Güzelce Seyyid eş-şeyh el-hüseyni sene 917.

Türkçesi: Bu mübarek mescit ve bina, Kılıç Arslan'ın oğlu Sultan Keyhüsrev döneminde, 604/1207–1208 yılında inşa edilmiştir ve Mehmed Han oğlu Sultan Beyazıd Han'ın saltanatı zamanında- Allah İmparatorluğunu daim etsin - “Güzelce Şeyh” olarak tanınan Seyyid Muhibbuddin tarafından 917 (1511) yılında yenilendi.

Selçuklu döneminde inşa edilen caminin o dönemlerdeki plan ve mimari özellikleri hakkında malumat yoktur. Günümüzdeki yapı 916/1511 yılında yapılan

⁶²⁸ Erol Altınsapan, *Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999), 115./ Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, 70./ Filiz Yenişehirlioğlu, “The Tekke of Seyyid Battal Gazi”, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 2 (2008): 121-164.

⁶²⁹ Theodor Menzel, “Das Bektasi Kloster Sejjid Gazi”, *Mitteilungen des Seminars Für Orientalische Sprachen*, 28/2 (1925): 100-105.

⁶³⁰ Yağmur Say, *Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi*, (İstanbul: Su Yayınları, 2006), 276./Abdulhamit Avcı, “Eskişehir'deki Selçuklu Eserleri ve Kitabeleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 28-29.

onarımın eseri olup 7,92×7,16 m ölçülerinde dikdörtgen planlı ve üstü kubbe ile örtülüdür. Kitabede herhangi bir süsleme unsuru olmamakla beraber hat yazısı olarak Selçuklu sülüsünden çok Osmanlı hattı ile benzerlik göstermektedir. Tek şerefeli minaresi olan caminin minberine sade bir merdivenle çıkılır. Mescidin sol arka tarafında kalan minare şerefesindeki kapı kibleye değil kuzeybatı yönüne açılır. Aynı zamanda mescidin ahşap kapısı üzerinde de bir kitabe bulunmaktadır. Ancak günümüzde bu kitabe okunamaz durumdadır.⁶³¹ Mihaloğlu Ahmed Bey, 916/1511 yılında cami-türbe kompleksinin girişini yenileyerek, yapıya önemli bir estetik ve işlevsel katkı sağlamıştır. Daha sonra, XVI. yüzyılın ortalarında veya sonlarında İstanbul'dan gönderilen bir fermanla caminin çatı sistemi tamir edilmiş, bu da caminin uzun ömürlü olması ve ibadet için uygun bir ortam sunması açısından önemli bir iyileştirme olarak değerlendirilebilir. Külliye 1427/2007 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında, mihrap nişi içerisindeki sıvaların altında kalem işi bitkisel motifler ortaya çıkarılmıştır. Bu süslemeler, yapıya XVII. yüzyıl sonrasında yapılan onarımlar sırasında eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.⁶³² Son olarak, 1428-2008/1429-2009 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından bu yapı üzerinde kapsamlı bir restore işlemi gerçekleştirilmiştir.⁶³³

Caminin alt kısmında dikdörtgen biçimli pencereler bulunurken, üst kısımdaki pencereler sivri kemerlidir. Harimin güney duvarında yer alan yarım yuvarlak kesitli mihrap nişi, kalem işi çiçek motifleriyle süslenmiştir. Mihrabın batısında ise mermerden yapılmış bir minber bulunmaktadır. Yapının cephesinde, iki ve üç sıralı tuğla hatıllar kullanılmıştır. Ayrıca yapıda moloz taş, kesme taş ve devşirme teknikleri de yer almaktadır.

3.3.1.3. Seyitgazi Seyyid Battal Gazi Türbesi

Seyyid Battal Gazi türbesi Ümmühan Hatun tarafından, Alâeddin Keykubad'ın hükümdarlığı döneminde inşa edilmiştir. Türbenin kuzey cephe penceresinin sivri kemerli alınlığı içerisinde yer alan beş satırlık sülüs kitabesindeki yazı şu şekildedir:

⁶³¹ Erol Altınsapan, “Eskişehir Seyitgazi Külliyesi”, *Dekorasyon Dergisi*, (1993): 115.

⁶³² Sağın, *Seyitgazi İlçesindeki Ortaçağ Yapıları*, 40.

⁶³³ Say, *Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi*, 112./ Abdullah Deveci, “Seyyid Battal Gazi Külliyesi”, *Kebikeç Dergisi*, 15 (Ankara: 2003): 107.

Mürşidler seyyidi, gaziler başkanı, cihanın sahibi, kendisine sığınılan ulu peygamberin sülalesinden, merkadi; dünya ve ötesinin ziyaretgahı olan ulu zatın türbesidir. Bu türbeyi büyük insan ve zamanın alisi sıvattı. Allah bu türbenin tarihi için şunu ilham etti, Allah O'nu cennetin en yücesi ile müşerref etsin. Burayı Mihaloğullarından Ali Bey bina etti ve sıvattı. Allah azizliğini daim etsin.⁶³⁴

Türbenin yapılışından itibaren çeşitli onarımlardan geçen türbenin asıl restorasyonu, II. Bayezid (850-1447/917-1512) döneminde, Mihaloğlu Ahmed ve Mehmet Beyler eliyle gerçekleştirilmiştir. Böylelikle türbenin tarihsel süreç içinde önemli kişilerin desteğiyle onarıldığını ve korunmuş olduğunu göstermektedir. Albek'e göre, türbe ve cami, tekkenin ünlü şeyhi Güzelce lakaplı Seyyid Muhittin'in isteği üzerine Sultan Bayezid Han döneminde yenilenmiştir. Türbenin gümüş kakmalı kapı kanatları, Cumhuriyet döneminde tekkelerin kapatılmasının ardından Ankara'ya götürülmüştür ve şu anda Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir.⁶³⁵ Bu kapının 914/1509 yılında yapıldığı düşünülmektedir. Türbenin kitabesi, mevcut olmadığından dolayı yapının inşa tarihi hakkında farklı tarihlendirmeler yapılmıştır. Altınsapan-Parla; türbenin inşa tarihini ebced hesabı ile 849/1464-65 tarihli olduğunu bildirirken⁶³⁶ müellif Wulzinger de bu tarihin türbenin tamirine ait olduğunu söylemektedir.⁶³⁷ Gönülal; türbenin Osmanlı dönemine ait bir yapı olduğunu söylerken türbenin girişindeki üç basamaklı merdivenle inilen bir mekândan bahsederek bunun Selçuklu dönemi yapılarındaki mumyalık katı olabileceğini bildirmiştir.⁶³⁸ Say'ın ifadelerine göre türbe Selçuklular döneminde inşa edilmiş, Osmanlı döneminde ise yenilenmiştir.⁶³⁹

Seyyit Battal Gazi'nin mezarı 8.5 m uzunluğunda olup asıl boyunun daha uzun olduğunu ve ayaklarının türbe dışında kaldığına inanılmaktadır.⁶⁴⁰

⁶³⁴ Altınsapan-Parla, *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, 239./ Ramazan Topraklı, "Battal Gazi'nin Türbesi Nerede?", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (2014): 83-92.

⁶³⁵ Suzan Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim ve Sağlık Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları, 1991), 105-191.

⁶³⁶ Altınsapan, Parla, *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, 239.

⁶³⁷ Wulzinger, *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*, 40.

⁶³⁸ Özand Gönülal, "Seyyid Battal Gazi Külliyesinde Selçuklu Dönemi İnşaata", *Eskişehir I. Selçuklu Eserleri Semineri Bildirileri*, 17-18 Ağustos 1989, (Eskişehir: Basım Yılı Yok), 37-39.

⁶³⁹ Say, "Seyyid Battal Gazi", 124.

⁶⁴⁰ Mehmet Mutlu, "Seyit Battalgazi Külliyesinde İnanışlar ve Adaklar", içinde *III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler*, haz. Mehmet Yardımcı, Tahir Kutsi Makal, (Malatya: 1988), 215

Yapıda süslemeler, iç mekânda mihrap nişinde ve kemerlerde görülmektedir. Mihrap nişi, on sıralı mukarnas kavsarası ile süslenmiş ve silmelerle çerçevelenmiştir. Mihrap tepeliğinde ise kademeli palmet motifi kullanılmıştır. Kemerler ise iki sıra mukarnas ile süslenmiştir.⁶⁴¹ Yapının kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarlarında birer dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Güney ve güneybatı yönünde, kubbeye geçişlerde dört mazgal pencere yer almaktadır. Güney duvarda bir mihrap nişi, kuzeydoğu köşede ise dikdörtgen bir niş mevcuttur. İç mekânda ise orijinal olmayan ahşap iki sanduka yer alır. Bu sandukalardan biri Seyyid Battal Gazi'ye aitken diğeri ise Bizans prensesi olan eşi Elenora'ya aittir.⁶⁴²

Seyyid Battal Gazi türbesinin kuzeyinde Mihaloğulları türbesi bulunmaktadır. Yine aynı külliyein bünyesinde Ümmühan Hatun medresesine bitişik Ayni Ana (Kadıncık) türbesi yer almaktadır. Bazı araştırmacılar Ayni Ana'nın Ümmühan Hatun'un hizmetkârı olduğunu ve Ümmühan Hatun medresesi ile Türbesi'nden sonra inşa edildiğini bildirir. Onlara göre, bu yapı XII. yüzyılın ilk çeyreği ile son çeyreği arasında tarihlendirilebilir.⁶⁴³ Yenişehirlioğlu, Ayni Ana Türbesi'nin cephelerinde kullanılan malzeme ile Ümmühan Hatun Türbesi'ndeki⁶⁴⁴ malzemenin benzerliğine dayanarak, her iki yapının aynı dönemde yapılmış olabileceğini öne sürmektedir. Ayni Ana'nın Selçuklu sarayına mensup olduğu ve Ümmühan Hatun'un nedimesi olduğu düşünülmektedir. Ümmühan Hatun'un yardımcısı olduğu ve aynı dönemde yaşadığı belirtilen Ayni Ana'nın türbesinin de muhtemelen XIII. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. Yapının banisi hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁶⁴⁵

Külliye de tespit edilen en eski onarım, 977/1569-70 veya 996-1588/997-1589 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu dönemde külliyein vakıf yöneticilerine İstanbul'dan bir ferman gönderilmiştir. Fermanda, cami örtü sistemi ile değirmenlerin 80.000 akçelik bir

⁶⁴¹ Altınsapan-Parla, *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, 239.

⁶⁴² Küçükcan, "Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi", 174.

⁶⁴³ Altınsapan, Parla, *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, 235./ Menzel, "Das Bektasi Kloster Sejjid Gazi", 206./ Say, "Seyyid Battal Gazi", 187.

⁶⁴⁴ Ara Altun, "Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", içinde *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, (1988): 41./ Erol Altınsapan, "Eskişehir Bölgesinde 13.-14. Yüzyıllara Tarihlenen Türbeler", içinde *Tarihte Eskişehir Sempozyumu- I (2- 4 Kasım 1998)*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2001), 130.

⁶⁴⁵ Yenişehirlioğlu, "The Tekke of Seyyid Battal Gazi", 133./ Hasan Kavruk, Salim Durukoğlu, *Battalnâme*, (Malatya: Malatya Kitaplığı Yayınevi, 2012), 314-317.

maliyetle onarılması öngörülmüştür.⁶⁴⁶ Bu belge, külliye'nin bakım ve onarım faaliyetlerinin erken dönemlerinden itibaren dikkatle yürütüldüğünü göstermektedir. 1008/1600-1601 yılında gerçekleştirilen ikinci onarım ise daha büyük çaplı olup külliye'nin bu yıllardaki 328.490 akçelik giderlerinin 158.393 akçesi onarıma harcanmıştır.⁶⁴⁷ Külliye 1241/1826'da gerçekleşen Vaka-i Hayriyye⁶⁴⁸ olayları esnasında tahrip olmuştur. Bu tarihten sonra yapılarda geniş çaplı onarım başlatılmıştır. Külliye 1386/1967 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Seyyid Battal Gazi Vakfı tarafından onarımlardan geçmiştir. Ancak iki katlı olarak ahşaptan yapılan fırın ve aşevinin betonarme olarak yeniden yapıldığı görülmektedir.⁶⁴⁹

3.4. Elti Hatun

3.4.1. Mazgirt Elti Hatun Cami

Elti Hatun cami Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde yer alan Yeni mahallede bulunmaktadır.⁶⁵⁰ Yapı cami kitabesine göre 650/ 1252 yılında Elti Hatun tarafından inşa ettirilmiştir.⁶⁵¹ Caminin kitabesindeki tahribattan dolayı Elti Hatun'un kimliği hakkındaki bilgiler net değildir. Elti Hatun'un kimliği ve caminin banisi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre Elti Hatun, Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Şah'ın

⁶⁴⁶ Yağmur Say, *Seyyid Battal Gazi Külliyesi*, (Doktora Tezi, Hacettepe Ün. Sosyal Bilimler Ens., 1999), 116.

⁶⁴⁷ Faroqi, "Seyyid Gazi Revisited", 105./ Say, *Seyyid Battal Gazi Külliyesi*, 115.

⁶⁴⁸ Kemal Beydili, "Vaka-i Hayriyye", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 42: 454-457./ Kemal Beydili, "Yeniçeri", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 450-462./ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, (Ankara: TTK, 1988), 263-264./ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 20-21./ Mehmet Ali Beyhan, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler, Vak'a-ı Hayriyye", içinde *Osmanlı*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 7: 259-263 Ahmet Elibol, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü", *Akademik Bakış Dergisi*, 3/5 (2009): 21-40./ Tuncer Baykara, "Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve İlk Tatbikat", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10/1 (1995): 1-11./ Hamiyet Sezer, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışının Taşradaki Yansıması, (1826-1827)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19/30 (1997): 215.

⁶⁴⁹ Wulzinger, *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*, 57./ Deveci, "Seyyid Battal Gazi Külliyesi", 108-109.

⁶⁵⁰ Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 107.

⁶⁵¹ Bünyamin Kara, "Tunceli (Mimari)", içinde *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 41: 380./ Orhan Cezmi Tuncer, "Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Camii", *Önasya*, 7/75 (1971): 16./ Muhammet Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enst., 1992), 88./ Mürüvet Harman, "Tunceli'de Yer Alan Tarihi Öne Sahip Dini Yapılar", *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2 (2013): 40./ M. K. Şahin, *Anadolu'da Selçuklu Döneminde Dikine Planlı Camiler (Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışına Kadar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 110.

torunu olarak kabul edilmektedir.⁶⁵² Diğer bir görüş ise Elti Hatun'un, Mengücek Beyliği'nden Süleyman Şah'ın torunu Ahmet Şah'ın kızı olduğu yönündedir.⁶⁵³ Ahmet Şah, Fahreddin Behramşah'ın kızı Turan Melek Hatun ile evliydi. Ahmet Şah'ın babası, Mengücek Beyliğinin Divriği kolunun kurucusu I. Süleyman Şah'ın oğlu Seyfeddin Şah'ın oğlu II. Süleyman'dır. Kitabede yer alan "Süleyman Şah" ibaresi bu ilişkiyi desteklemektedir. Ancak, caminin taç kapısında bulunan kitabede Ahmet Şah'ın eşi Melike Turan Melek'in adının geçmemesi, Elti Hatun'un annesi olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi sunmamaktadır.

Bazı kaynaklarda Elti Hatun'un Akkoyunlu Devleti'nin hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşi olduğuna dair bilgiler bulunsa da caminin inşa edildiği tarih ile Uzun Hasan'ın saltanat dönemi uyuşmamaktadır.⁶⁵⁴ Bu nedenle, Elti Hatun'un kimliği ve caminin inşa tarihi hakkında kesin bilgilere ulaşmak zordur. Elti Hatun'un kimliği ve caminin inşa tarihi arasındaki bu çelişki, Hatun hakkındaki bilgilere ulaşmayı sınırlamaktadır.

Caminin biri kuzey diğer doğu tarafında iki kapı bulunmaktadır. Yapının doğu cephesindeki portaldaki 152×36 cm ölçülerindeki sülüs hatlı tek satırlık kitabe⁶⁵⁵ şu şekildedir:

و خمسين سنة شهور في شاه سليمان بن خاتون التي والدين الدين كريمة بعمارته امرت منا
ستمای

Okunuşu:

Mina emeret bi-imaretehu kerimete ed-din ve'd-din Elti Hatun bin Süleyman Şah fi şuhur senehu hamsin ve sittemaye.

⁶⁵² Thomas Alain Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, III, (London: 1989): 89,90./ Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, 44-47./ Şahin, "Mazgirt Elti Hatun Camisi", 348.

⁶⁵³ Ertuğrul Danık, "Mazgirt Elti Hatun Camisi ve Türbesi Hakkında Yeni Bir Değerlendirme", içinde 10. *Ortaçağ- Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 3-6 Mayıs 2006 Bildiri Kitabı*, Haz. Muhammet Görür, (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 2009), 268-269.

⁶⁵⁴ Yıldız, "Anadolu Türk Tarihi", 694./ M. K. Şahin, "Anadolu Selçuklu Dönemi Düşünce ve Kültürünün Oluşumunda Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinden Bir Grup Yapı Üzerine Düşünceler", *Uluslararası Tarih Araştırmalar Dergisi*, 14/3 (2022): 651./ İlhan Akçay, "Mazgirt", *Yeni Fırat Aylık Sanat Fikir Dergisi*, 34, (1966): 13.

⁶⁵⁵ Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 107.

Türkçesi: Din ve dünyanın kerimesi Elti Hatun bin Süleyman Şah 650 senesinin aylarında (bu) imaretin yapılmasını emretti.

Cami kuzey-güney doğrultulu ve dikdörtgen planlı olup tamamı kesme taştan yapılmıştır. Caminin ibadet bölümü üç sahnıdır. Orta sahnın diğer sahnalara göre daha geniştir ve mekânda aydınlık açıklığı bulunmaktadır. Caminin kuzeydoğu köşesi ise kare planlı olup son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Bu bölüm kuzey ve batı bölgesi zemininden daha yüksektir. Caminin Batı cephesi sade bir görünüme sahiptir. Cephenin kuzey köşesi ise mukarnaslı bir konsolla hareketlendirilmiştir. Aynı zamanda Türkiye Selçuklu yapıları göz önüne alındığında tamamı haç tonozla örtülü tek müessese Mazgirt Elti Hatun camidir. Caminin cephelerinde düz oluklu çörtenler bulunmaktadır. Harim bölümü dokuz bölüme ayrılmış olup toplam yedi pencere ile aydınlatılmaktadır. Yapının alt kat pencereleri daha geniştir. Güney eksenindeki mihrap beş kenardan oluşmakla birlikte kubbesi üstte beş dilimli şekilde görünmektedir.⁶⁵⁶ Caminin mihrabı, dikdörtgen bir çerçeve içine yerleştirilmiş ve beş kenarlı bir nişten meydana gelmektedir. Mekânın içi tamamen sıvanmış, yalnızca mihrabın dış yüzeyi son dönemlerde yapılan kalem işi süslemelerle canlandırılmıştır.⁶⁵⁷

Yapının özgün halindeki minare mevcut değildir. 1376/1957 yılındaki onarım ile güney cepheye eklenmiştir. 2.44×1.22 m ölçülerinde olan minberin de sonradan eklendiği belirtilmektedir.⁶⁵⁸

3.4.2. Elti Hatun Türbesi

Elti Hatun Türbesi, Pertek'ten Tunceli'ye giden karayolunun, Tunceli'nin yaklaşık 25 km öncesinde Mazgirt kazasının merkezinde İslam mahallesinde ve evler arasında bulunmaktadır. Elti Hatun türbesinin kitabesi mevcut değildir. Ancak diğer yapılarda kullanılan teknik ve malzemenin (cami ile aynı ocak taşlarının kullanımı, kapı çerçevesindeki Selçuklu bezemesi, pencerelerin küçüklüğü) benzerliği yapının Selçuklu

⁶⁵⁶ Bekmez, *Selçuklu Çağı Anadolu Türk Mimarisinde Kadının Rolü*, 124./ Orhan Cezmi Tuncer, "Geleneksel Bazı Vakıf Yapılarımızda Duvar Kalınlıkları, Yükseklikleri, Açıklıkları Arasındaki Matematiksel ve Temeller Üzerine Bir İnceleme", *Vakıf Haftası Dergisi*, 9 (1992): 285.

⁶⁵⁷ Harman, "Tunceli'de Yer Alan Tarihi Öneme Sahip Dini Yapılar", 40-41.

⁶⁵⁸ Tuncer, "Tunceli- Mazgirt Elti Hatun Cami", 14./ Şahin, "Anadolu Selçuklu Dönemi Düşünce ve Kültürü", 651.

Sultanı Rükneddin Süleyman Şah'ın torunu Elti Hatun tarafından yaptırıldığı düşüncesini oluşturur.⁶⁵⁹ Yapının mimarı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Elti Hatun Türbesinin en dikkat çekici unsurlardan biri, kuzeybatı yönünde bulunan ve günümüzde yalnızca dokuz sıralık taş örgü duvarları olan, karşılıklı iki cephesi bulunan açık giriş bölümüdür. Burası giriş koridoru benzeri eyvan ile uzatılmıştır. Bu bölümde bir örtü de bulunmamaktadır. Yapı, Anadolu'da girişinin eyvan biçimli inşa edilen ve bilinen en erken tarihli türbe olması nedeniyle oldukça önemlidir. Elti Hatun türbesinin ardından Selçuklu çağına girişin eyvanlı olarak düzenlendiği türbeler arasında, Konya Tacü'l Vezir Türbesi (XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başları) ve Kayseri Ali Cafer Türbesi (750-1349-50) yer almaktadır. Bu yapılar, Selçuklu mimarisinin gelişimini ve eyvanlı girişlerin kullanımını göstermesi bakımından önemlidir.

Türbeden pencereler sivri kemerli niş içinde olup kuzeydoğu, güneydoğu-güneybatı cephelerinde bulunmaktadır. Türbede duvarlar moloz taş ile örülüdür. Binanın içi sade bir görünümündedir. İç mekân ortasında bulunan kesme taş örtüyle yapılmış seki üzerinde ikisi büyük biri küçük olmak üzere üç sanduka yer almaktadır. Türbe Elti Hatun adına onun tarafından yaptırıldığına göre Hatun'un burada yatabileceği gibi ailesi ya da yakınlarından bazı kişilerin buraya sonradan gömüldüğü düşünülmektedir. Yapıda zamanla meydana gelen tahribatlar nedeniyle ilk sandukalarda yer alan kitabelerin kaybolduğu ve günümüze kadar ulaşamadığı görülmektedir. Türbenin dış görünümü de sade olmakla birlikte günümüze kadar gelen geometrik bezemeler tahrip olduğundan bezemelerin oluşturduğu kompozisyon tam olarak anlaşılmamaktadır. Günümüzde türbede pencere nişlerinin kemerleri ve köşelerinde kullanılan tuğlanın onarımlar neticesinde yenilendiği görülmektedir. Elti Hatun türbesinin giriş kısmı büyük yıkıntıya maruz kalmıştır. Bu nedenle kuzey tarafında bulunan kapı kısmının çoğunluğu, iki tarafta yer alan süslemeler Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yapılan onarım ve tamir sırasında yenilenmiştir. Ayrıca son dönemlerde yapının külahı da onarım görmüştür.⁶⁶⁰

⁶⁵⁹ Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 105.

⁶⁶⁰ Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 106./ Bekmez, *Selçuklu Çağı Mimarisinde Kadının Rolü*, 125./ Orhan Cezmi Tuncer, "13. Yüzyıla Ait Üç Kümbet", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 6 (1976): 99.

3.4.3. Elti Hatun Cami Çeşmesi

Elti Hatun çeşmesi Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde bulunan Elti Hatun caminin kapalı son cemaat yerinin kuzey tarafında yer almaktadır. Çeşme, caminin kitabesine göre 650/1252 yılında Elti Hatun tarafından yaptırılmıştır. Çeşmenin niş kavsarası altında beyaz bir nevi tuf üzerine nesih hatla Arapça yazılmış iki satırlık kitabesi⁶⁶¹ şu şekildedir:

Okunuşu:

Hazihi'l aynu rahmeten ve gına teltezzü biha Kerimetü'd-din'i zuhra

Fe-cemi'ul-halkı tühdi ileyha'ş-şükre ve Rabbu's-sema-i bellehu ecra

Türkçesi: “Bu çeşme bir rahmet ve zenginlik olarak yapılmıştır. Bununla Kerimetü'd-din onu bir iyilik olsun diye yaptırmıştır. Bütün insanlar bundan dolayı ona teşekkür hediye etmelidir. Semanın rabbi ona bol bol ecir ihsan etsin”⁶⁶².

1.46×2.95 ebadında dikdörtgen planlı, prizmatik yapıda olan çeşme girişten bağımsız ve dışa taşkın şekildedir. Çeşmenin cepheleri 0.24 m yüksekliğinde olup 0.55×1.40 m ölçülerindeki çeşme nişi kademeli bir profille çerçevelenmiştir. Çeşmenin iki yanı sütunceli kenar ve yukarısında korniş silmeleri özelliğiyle işçiliği oldukça sadedir.⁶⁶³

Çeşme en son cami ile 1390/1971 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Suyu kesik olduğundan dolayı kullanılmayan çeşmenin onarım araştırmalarında son cemaat yerinin iç duvarında ve dıştaki çeşmenin arkasına rastlayan nişte, çeşmeye ve içerideki abdest alma musluklarına su getiren eski künkler bulunmuştur.⁶⁶⁴

⁶⁶¹ Önge, *Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, 47./ Durukan, “Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler”, 20.

⁶⁶² Danık, “Mazgirt Elti Hatun Camisi ve Türbesi”, 269.

⁶⁶³ Hatice Çelik, “Selçuklu-Beylikler Dönemi Konya Çeşme ve Su Vakıfları”, *Konya Vakıfları Konya Kitabı XVIII*, editörler Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş, (Konya: Anadolu Ofset, 2021), 304.

⁶⁶⁴ Önge, *Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, 48.

3.5. Hond Fatma Hatun

3.5.1. Ferhuniye (Süt Tekkesi) Mescidi ve Türbesi

Yapı Konya Alaeddin tepesinin kuzeyindeki Ferhuniye mahallesindeki Başara Bey mescidinin yakınında yer almaktadır. Taş ve kerpiçle yapılan yapının kapısının üstündeki mermerde talik ile yazılmış beş satırlık kitabe⁶⁶⁵ şu şekildedir:

اولان ناك عطر خاك دفين ده به تر كي دروننده شريف مسجد اشيو

وسود فاطمه سي وكريمه حرمي كيخسروك ابن كيكاوس سلجوقدن آل

لريدن منيفه مقبرة لرينك والده

رومی ۱۳۲۵ سنه اعمارى تاريخ - ۷۰۰ عتيق تاريخ

نشد او اعمار تجديداً معرفيله ومتوليسي بك ابراهيم زاده پاشا جيسى محاسبه اوقاف

Okunuşu: İşbu mescid-i şerif derunundaki türbede defni hak'ı ıdırnak olan

Al-i Selçuk'tan Keykavus ibn-i Keyhüsrev haremi kerimesi Fatma ve süt

Validelerinin makbere-i münifeleridir.

Tarih-i Atik 700- Tarih-i imarı sene 1325 Rumi mimarbaşı Süleyman.

Türkçesi: İşbu mescid-i şerifin içinde bulunan türbede defnedilmiş olan, Selçuklu handanından Keykavus b. Keyhüsrev haremi (hanımı) ve kerimesi (kızı) Fatma ile süt annelerine ait yüce bir türbe bulunmaktadır. Hicri tarih 700, onarım tarihi Rumi 1325 mimar başı Süleyman'dır. Evkaf muhasebecisi Paşazade İbrahim Bey ve mütevellisi aracılığıyla yeniden tamir edilmiştir.

Yapı kitabesine göre 700/1300 yılında yaptırılan, 1325/1909 yılında Paşazade İbrahim Bey ve vakfın mütevellisi tarafından yeniden inşa ettirilen eser II. İzzeddin Keykavus'un kızı Hond Fatma Hatun'a atfedilmektedir. Atçeken, türbenin Fatma Hatun tarafından annesi için yaptırdığı bildirilir.⁶⁶⁶

⁶⁶⁵ Konyalı, *Konya Tarihi*, 398./ Haşim Karpuz, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42*, (Ankara: TTK, 2009), 1: 365./ Mehmet Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, (Ankara: Güven Matbaası, 1971), 144./ Mehmet Ali Uz, *Tarihi Konya Mahalleleri*, (Konya: Konya BİY, 2015), 145.

⁶⁶⁶ Zeki Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, (Ankara: TTK, 1998), 168./ Nezahat Bekleyiciler, *Yolu Konya'dan Geçen Ulu Hatunlar*, (Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2007), 94-95.

Kaynaklarda Ferhuniye tekkesinin türbesi kısmında üç sandukanın bulunduğu belirtilmektedir. Bu sandukalar, kitabeye göre Hond Fatma Hatun ile annesi ve sütannesine aittir.⁶⁶⁷ Ancak annesinin ölüm tarihi kayıtlı değildir. Kendisinin öldükten sonra buraya gömüleceği vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Üçüncü yatırın kim olduğuna dair bir vesika bulunmamaktadır ancak Fatma Hatun'un süt annesi olduğu tahmin edilmektedir. Burada ayrıca bir zaviye, mescid, iki göz ambar, şeyhin kalması için inşa edilmiş bir ev ve Fatma Hatun Darülhuffazı bulunmaktadır. Böylece Ferhuniye vakfının bir külliye olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶⁸ Ancak darülhuffaz hariç diğer yapılar Fatih ve II. Bayezid dönemi vakıf tahrirlerinde yer almamaktadır. Kanuni dönemi vakıf kayıtlarında Ferhuniye adıyla zaviye, türbe ve imaret de yer almaktadır.⁶⁶⁹

Ferhuniye Süt Tekkesi, sütü azalan ya da süttten kesilen kadınların ziyaret ettiği aynı zamanda dilek ve adaklarda bulundukları bir mekandı. Kadınlar, pencerelerine çaput bağladıktan sonra sütlerinin çoğalacağına inanıyorlardı. Bu tür ibadet ve gelenekler, tekkenin hem dini hem de sosyal bir işlev taşıdığını göstermektedir. Toplumda önemli bir rol oynayan tekkenin kadınların manevi destek arayışlarında önemli bir unsur haline geldiği görülmektedir. Ünver bu konu hakkında “Ziyaret edeyim dedim. Karılara mahsustur diye bırakmadılar”⁶⁷⁰ dediği bu türbede Ahi Başara'nın süt annesinin de bu türbede yattığı, dolayısıyla burada yatan süt nineler veya bir dönemde fakir halka burada dağıtılan süt ve et nedeniyle burasının Süt Tekkesi adıyla anıldığı rivayetler arasında bulunmaktadır. Zaman içerisinde halkın burada yoğunluğunu gören vakıflar beslenme imkânı bulunmaya, sütü çekilen kadınlara süt dağıtmıştır. Günümüzde ise bu uygulamalar unutulmuş burası yalnızca dua amacıyla ziyaret edilmektedir.⁶⁷¹

Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde iki Arapça vakfiyesi mevcuttur. Bu külliye Selçuklu devletinin yıkılmasından önce 700/1300 yılında yapılmış ve vakfiyesi de düzenlenmiştir. Vakfiyede azatlı köleleriyle birlikte sekiz kişinin adı ve imzası bulunmaktadır. Bu isimler: İftiharü'd-din Gevher, Hoca Sabih ibn Abdullah, Alemü'd-

⁶⁶⁷ Emine Karpuz, “Ferhuniye Süt Tekkesi”, içinde *Konya Ansiklopedisi* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 3: 301.

⁶⁶⁸ Konyalı, *Konya Tarihi*, 399.

⁶⁶⁹ Yusuf Küçükdağ, *Konya'nın Kırk Tekkesi*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları), 35.

⁶⁷⁰ A. Süheyl Ünver, “Yetmiş Yıl Önce Konya”, *Belleten (Nisan 1967'de Ayrı Basım)*, 31/122 (1967): 201-222.

⁶⁷¹ Bülent Çevik, “Sınanmış Bir Yer Olarak Ferhuniye Tekkesi”, içinde *Konya Ansiklopedisi*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2012), 3: 301-302.

din Fakih ibn Yakup Şemsüddin ibn Şücaceddin Uğurlu ve kardeşi Ali, Aksungur ibn Abdullah, Aybekir ibn Abdullah, Alemüddin Şeyh ibn Abdullah, Osman ibn Karaca, Evren ibn Davud. Bu son iki kişinin babaları da Hatun'un azatlılarıdır. Fatma Hatun'un özgürlüğüne kavuşturduğu kadın hizmetlilerin adları ise Araku'l Hevâ, Kasbü's-süker Lems, Sünbüle, Yavaş Hatun, Şems, Mâh-ı Cihan, Mâh-ı Efruz, Mâh-ı Rûy, Müştehâ, Nâzin, Şirin, İnci Nigâr, Rûz-ı Cihan Hatun, Hızır'ın kızı ve annesi, Hümâ, Mahmûde, Ayşe ve onun büyük annesidir. Hatun'un annesinin de Fahrüddin Ayaz ibn Abdullah ve Bedrüddin ibn Lülü adında iki azatlısı bulunmaktadır.⁶⁷²

Türbe yapılan yer Selçuklu dönemi âlimlerinden Esirüddin el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandî el-Ebherî'nin⁶⁷³ evidir. Vakfiyede şu şekilde ifade edilmektedir:

المتولى وعلى عتقائها على أمها قبر فيها التي المنجم الدين بأثير المعروفة الدار أيضا وقفت وانها

Evinin bahçe sınırları Aligav Tekkesine kadar ulaşan bu yapının vakfiyesinde; “Konya, Larende, Antalya, İstanos'taki birçok köy, çiftlik, üzüm bağı, köşk ve evlerini bütün haklarıyla annesinin türbesine, Konya'da oturmak ve örfe göre muayyen zamanlarda türbede hizmet etmek şartıyla kendisinin ve annesinin erkek ve kadın bütün azadlı kölelerine vakfetmiştir. Konya'dan ayrılanların bu haktan faydalanamayacaklarını da belirtmiştir. Vakfedilen yerler şu şekildedir:

Konya'ya bağlı Selver, Hasan, Emir Aziz, Beşkilise, Kayser Oğlanı, Ekizce; Niğde'ye bağlı Kızıl Mescid, Göktüş; Larende'ye bağlı Subaruk, Korucu, Kâmil Oklu, Akviran, Salur, Kızılca; Gurguruma'a bağlı Armutlu; Aksaray'a bağlı Pelütağacı köyleri ile Antalya'ya bağlı üç köy; İstanos'a bağlı Hacı Köyü, Antalya ve Konya'da iki köşk, Konya'da Selver Kasrı bağı ve Şaraphane denen ev vardır.⁶⁷⁴

Şeriye sicil defterlerindeki sicil kaydına göre Fatma Hatun gelirlerini Mustafa oğlu Abdurrahman kiralamıştı. Fakat bazı senelerde üzerinde vakıf geliri olarak 1016 kilo

⁶⁷² Konyalı, *Konya Tarihi*, 400.

⁶⁷³ Münecimi Esirü'd-din, Emir Celâleddin Karatay Karatay döneminde pek çok siyasi olaylarda bulunmuş ve en son Esirü'd-din Baycu ile görüşmüş ve memleketin durumunu ona istediği şekilde anlatarak çok mal elde etmiştir. Bknz: İbn Bîbî, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, 244-247.

⁶⁷⁴ Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapıları*, 170./Şükrü Daşdelen, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi Konya Türbe Vakıfları”, içinde *Konya Vakıfları Konya Kitabı XVIII*, editörler Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş, (Konya: Anadolu Ofset, 2021), 369./ M. Akif Erdoğan, “Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar-I”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 18/1 (Temmuz 2003), 119-160

hububat olduğu halde ölünce kaymakam mütevellisi Ali oğlu el-Hac Emrullah ve Mehmed bin Ahmed varislerinin vekili Abdi Celil ile giderek vakıf hesabına varislerinden alınmıştır.⁶⁷⁵ Zaviyenin tamiri hakkında ise bu yapının mütevellisi olan İbrahim Çelebi kızı Ayşe'nin vekili Şeyh Mehmed Efendi, vakfın nazırı el-Hac Mustafa ve Cabileri ile kadı meclisine giderek zaviyenin içindeki iki göz ambarın tamire ihtiyacı olduğunu söylerler. Buna göre yapıda tespit edilen toplam 120,5 kuruş ile tamir edilmiştir. Günümüze kadar pek çok onarımdan geçen yapı 1280/1864 yılında Konya valisi Veliyüddin Paşa'nın destekleri ile mütevellisi Seyyid Ali tarafından onarılmıştır. Mescid yerinde ise 1325/1909 senesinde Evkaf muhasebecisi Paşazade İbrahim Bey ve Vahid Çelebi'nin destekleri ile bugünkü bina inşa edilerek ibadete açılmışsa da günümüze sadece türbe gelebilmiştir.⁶⁷⁶

3.5.2. Konya Ferhuniye Darülhuffazı

Konya'nın Ferhuniye mahallesinde yer alan Karatay medresesinin⁶⁷⁷ arkasındaki Ferhuniye süt tekkesinin bitişiğinde yer alan Ferhuniye darülhuffazı⁶⁷⁸, Sultan II. İzzeddin Keykavus'un kızı Fatma Hatun tarafından inşa edilmiştir. Hatun'un bu müessesedeki faaliyetleri Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemi İlyazıcı defterlerinde *دار الدين علاء سلطان بنت خاتون فاطمه فارخونيه الحفاظ دار* şeklinde geçmektedir. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemi tahrir defterlerinden de tespit edilen yapının vakfiyeleri yer almaktadır. Fatih Sultan Mehmed döneminde darülhuffazın mütevellisi Fatma Hatun'un azatlı köle çocuğu Mehmet Çelebi ve Sultan Bayezid dönemindeki azatlı çocuklar ise Ahmet Çelebi ve Lütfi Çelebi'lerdi. Vakfiyeye göre darülhuffazın geliri dörde taksim edilmekteydi. Bir çeyreği mütevelliiye, bir çeyreği mektepte okuyan hafızlara ve türbenin kandilini yakan kişiye, diğer kalanı ise Fatma Hatun'un azatlı kölelerine ve bunların çocuklarına verilmekteydi.⁶⁷⁹ Selçuklu dönemindeki vakfiyelerde genellikle tevliyetin (vakfın yönetiminin) erkeklere veya erkek nesle şartı koşulması, dönemin toplumsal ve kültürel yapısını ortaya koymaktadır. Fatma Hatun, vakfiyesinde kadınları da idareye dahil ederek, Selçuklu toplumunda kadınların sosyal ve ekonomik

⁶⁷⁵ Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapıları*, 171.

⁶⁷⁶ Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapıları*, 176./ Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 137.

⁶⁷⁷ Yaşar Erdemir, "Karatay Medresesi ve Karatay Müzesi", içinde *Konya Ansiklopedisi*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2012), 5: 110-114.

⁶⁷⁸ Bozkurt, "Darülkurra", 543-545.

⁶⁷⁹ Erdemir, "Karatay Medresesi ve Karatay Müzesi", 300./ Erdoğan, "Murad Çelebi Defteri:1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar I", 119-160.

hayatta kalmalarını desteklemiştir. Ancak kadınların sadece aile ve ev işleriyle sınırlı olması, toplumsal sorumlulukların üstlenilebileceğini gösteren bir adımdır. Bu uygulama, dönemin Selçuklu toplumunda kadınların vakıf yönetimi gibi önemli işlerde yer alabileceğine dair bir örnek teşkil eder.

Fatih Sultan Mehmet döneminde tahrir defterlerine göre Konya'nın Sahra nahiyesine bağlı Kayser Oğlanı, Yenice, Ekizce; Larende'ye bağlı Botsa, Kızılcaköy; Seydişehir'e bağlı Şeker Armudu, Ova; Belviran'a bağlı Kemilviran köylerinin ve Konya'nın Selyıgar Çayı yakınındaki Hasan Çiftliğinin, Selver ırmağı mukataasının ve bağla yine Selver'de bir tarlanın gelirleri bu darülhuffazın ve türbeye tahsis edilmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda faal bir eğitim kurumu olan Ferhuniye Darülhuffazı XIX. yüzyılda ortadan kalkmıştır.⁶⁸⁰

3.6. Raziye Devlet Hatun

3.6.1. Konya Devlet Hatun Sarayı

Türkiye Selçuklu devletine ait 3 Hatun'un vakfiyesi günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlar arasında saray kadınlarından Raziye Hatun banılığı ile ön plana çıkmıştır. Bilinen en erken tarihli vakfiyesi Devlet Hatun mescidine aittir. Diğer Hatun İzzeddin Keykavus'un kızı Fatma Hatun'a ait vakfiye olup annesi adına inşa ettirdiği türbesine aittir.⁶⁸¹ Üçüncü vakfiye ise Kutlu Melik Hatun'a aittir. Hatun; Hacı Mahmud'un kızı, Mevlânâ Bedrüddin Mahmud Çelebi'nin karısıdır. Melik Hatun ayrıca yaptırdığı Darülhuffazda bir vakıf kütüphanesi meydana getirerek Konya'da kütüphane kurucusu olarak bilinen ilk Hatun'dur.⁶⁸²

Raziye Hatun'un 609/1213 yılı vakfiyesine bakıldığında minare, mescit, han ve sarayı belirtirken 609/1223 yılı vakfiyesinde mescit ve ribatın yanı sıra 6 dükkândan

⁶⁸⁰ 10 numaralı Konya Şeriye Sicili (1070-1071/1659-1661), haz. İzzet Sak, (Konya: S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2003), 433./ 47 Numaralı Konya Şeriye Sicili (1128-1129/1716-1717) Transkripsiyon ve Dizin, haz. İzzet Sak, (Konya: Tablet Kitabevi, 2006), 252./ Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, (Konya: Mikro Yayınları, 1999), 57./ Hasan Yaşar, "Ferhuniye Darülhuffazı", içinde *Konya Ansiklopedisi*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi yay., 2012), 3: 300.

⁶⁸¹ Konyalı, *Konya Tarihi*, 398./ Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapıları*, 180.

⁶⁸² M. Mesut Koman, Konya'da "Kutlu Melik Hatun Darülhuffazına Dair Bir Vakfiye ve Şeyh Siracüddin Urmevi Hakkında Birkaç Söz, *Konya Halkevi Dergisi*, 7/51 (1943): 50-51./ Mütgan Cumbur, "Selçuklu Devri Konya Kütüphanesi", *SÜ Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1 (1986): 42./ Julian Raby, *Zeren Tanındı, Turkish Bookbinding in the 15 th Century: The Foundation of an Ottoman Court Style*, (London: 1993): 3-7.

bahsedilmiştir. Ancak saray bilgisi yer almamıştır. 609/1213 yılındaki vakfiyede yer alan Tâk-ı Menkûş adlı saray Konya'nın Esediye mahallesinde yer aldığı; sekiz oda, bir menkuş tak, iki sofa, samanlık, iki ahır, halâları içeren ve dört tarafı yol ile sınırlandırılmış bir ev şeklinde bahsedilmiştir. Ayrıca Hacıgökmen, sarayın Konya'ya bağlı Siad vilayetinde olduğu düşünüldüğünde bugün Sarayönü adı verilen ilçenin buradan gelmiş olabileceğini akla getirmiştir. Sarayönü ilçe toprakları ve yerleşim merkezinin sarayın önünde olmasından ötürü bu şekilde adlandırıldığını ifade etmektedir.⁶⁸³

Saray günümüze kadar ulaşmamıştır. Planı hakkında bilgiye de sahip değiliz. Ancak diğer sarayların (Konya Kılıç Arslan Köşkü, Beyşehir Kubâdâbâd Sarayı)⁶⁸⁴ planları dikkate alındığında avlu etrafında sıralanan evyan ve odaların olduğu düşünülebilir. Vakfiyenin tarihini göz önünde bulundurduğumuzda yapı muhtemelen 609/1213 yılından önce yapılmıştır.⁶⁸⁵

3.6.2. Konya Hatuniye Mescidi (Güdük Minare)

Yapı Konya'nın Karatay ilçesinde Şemsi Tebrizi mahallesi, Hatuniye sokakta yer almaktadır. Konya'da Selçuklu dönemine ait bu yapılar ve ahşap minberler mevcut olmakla birlikte bu yapıdan daha erken tarihlenen bir Selçuklu minaresine rastlanmamaktadır. Bu nedenle minare tombulluğu ve kısalığı ile eşsiz bir eserdir.⁶⁸⁶ Yapının banisi 610/1213-14 yılı Arapça vakfiyesinde, *Ahmed el-Arûsî'nin kızı Devlet Hatun* şeklinde belirtilirken 881/1476 tarihli Fatih Sultan Mehmed'in Karaman ili evkafını tespit eden defterindeki vakfiyede "Vakıf- mescid-i Devlet Hatun bint-i Biremuni Der-nefs-i Konya" şeklinde belirtilmiştir. 905-906/1500 yılında II. Bayezid'in Karaman ili evkafı Tahrir defterinde de Fatih Sultan Mehmet döneminkiyle aynı olduğu görülmektedir. Bayezid döneminin il-yazıcısı da mescidin vakfiyesine bakarak Devlet

⁶⁸³ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Konya'da Bir Danişmendli Hatunu ve Vakfiyesi: Raziye Devlet Hatun", *Konya Vakıfları Konya Kitabı XVIII*, editörler Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş, (Konya: Anadolu Ofset, 2021): 193.

⁶⁸⁴ Haşim Karpuz, *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, (Konya: Selçuk Ün. Basımevi, 2004), 114-115./Semavi Eyice, "Alaeddin Köşkü", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2:330-331./Kâmil Uğurlu, "Kubâdâbâd Sarayı", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26:299-300.

⁶⁸⁵ Konyalı, *Konya Tarihi*, 263-264.

⁶⁸⁶ Zeki Atçeken, "Güdük Minare ve Hatuniye Mescidi", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14:215-216./İbrahim H. Konyalı, *Akşehir (Tarihi-Turistik-Klavuz)*, (İstanbul: Numune Matbaası, 1945), 313./Muhammet Arslan, "Konya'nın Günümüze Ulaşmayan Selçuklu Mescitleri", *Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, 45 (2021): 183.

Hatun'un babasının adını Biremuni olarak yazmıştır. Minarenin batı yönündeki mavi çini çerçeve içindeki kitabe⁶⁸⁷ metni şu şekildedir:

والدين نيا الد عال عظم ال السلطان ايام فى
هذه صاحب اميرالمؤمنين برهان كيخسرو بن كيقباد الفتح ابو
بدرالرين تعالى رحمةهللا الي المحتاج العبدالراجى العمارة
وستهايه وعشرين سبع سنة بتاريخ محمود حاجى بن برموني

Okunuşu:

fi eyyâmi sultâni'l Azam Alâd-dünyâ ve'd-din

ebu'l feth Keykubad bin Keyhüsrev burhan Emirül müminin sâhibi hazel

el-imâreti el-abdürrâcî el-muhtâc ilâ rahmetillâhi teâlâ Bedreddin

Biremoni bin Hacı Mahmud bi târîhi sene sebin ve işrîne ve sittemaye

Türkçesi: Bu imaretin sahibi, dinin ve dünyanın ulusu, fetih babası, Emirü'l mü'mininin burhanı, din ve devletin yücesi büyük Sultan ve Keykubad bin Keyhüsrev'in döneminde 627 (1229) yılında Hacı Mahmud Zade Bedre'd-din Biremuni tarafından yaptırılmıştır.

Raziye Hatun'un babası kitabede adı geçen Biremuni ailesindendir. Bu da Muzafferuddin Mahmud'dur. Kitabede adı geçen Bedreddin Biremuni el-Arusi ise Hatun'un kardeşidir. Biremuni, el-Arusi lakabına sahip değildir. Hatuniye mescidin tamir kitabesinde kopyacılar tarafından okunamadığı için bazı cümleler atlanmış ya da okuyamadıkları bazı isimleri uydurmuşlardır. Bu ailenin Biremun lakabını nereden aldığı konusu beyliğin hakimiyet sahalarında aramak gereklidir. Beyliğin Sivas, Tokat, Kayseri, Malatya önemli merkezleri olup Biremun; Malatya'nın Kâhtâ kazasına (köyün bugünkü adı Çardak) bağlı bir köydür.⁶⁸⁸ Arşiv ve belge kayıtlarında Bedreddin'in vakfiyesinin bulunması Hatun'un 642/1230 yılından önce ölmesinden dolayı kardeşinin vakfiyesindeki şartlara uyarak mescidini tamir ettirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca minarenin doğu tarafındaki türbenin Raziye Hatun'a ait olduğu ve vasiyeti üzere

⁶⁸⁷ Konyalı, *Konya Tarihi*, 262-263.

⁶⁸⁸ Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları*, 36-37.

buraya gömüldüğü rivayet edilir.⁶⁸⁹ Mescidin yok olmasının ardından türbe ve kitabesi günümüze kadar gelememiştir. Hatun'un kardeşi Bedreddin'in de vefat etmesinden sonra buraya gömüldüğü rivayet edilmektedir.⁶⁹⁰

Konya Vakıflar Müdürlüğünün üç numaralı defterinin 436 ve iki numaralı defterinin 203. sayfalarında bu yapının 610/1213 ve 621/1224 tarihli Arapça iki vakfiyesi mevcuttur. Birinci vakfiyede mescidin gelirleri için Said vilayetine bağlı Midan, Kalamıça ve Siyrek çiftliklerinin öşrü, Konya'da eski Boyahanedeki 3 dükkân ve 2 ev vakfedilmiştir. Vakfedilen yerler sıralanırken Konya'da hamamı bulunan Ahi Murad'ın evi de geçmektedir. Vakfiyeye göre evkafın geliri 8'e bölünecek; ikişer pay imam, müteveli ve hanın tamirine, bir pay müezzine, bir pay mescidin kandil yağına, hasırına, sergisine verilecektir. İmam namaz erkanına vakıf olacak ve her gün öğle namazının ardından birer cüz Kur'an okuyarak Peygamberin ve öldükten sonra kendisinin ruhuna bağışlayacaktır. Eğer mescit ve han yıkılırsa yeniden yapılacaktır. Yapılması mümkün olmaz ise vakfın gelirleri Müslüman fakirlere dağıtılacaktır.⁶⁹¹

Konyalı'nın, "Minarenin mescit damına açılan penceresinden ve başka yerlerindeki eklenti ve tırnaklardan" ibaresinden yapının kubbeli ve kemerli olduğunu ifade etmektedir. Kubbeli ve kare biçiminde olan mescidin ön tarafı tuğla, devşirme taş ve çinilerle örülüdür. Kitabe levhasının solunda bir dizi üçgen kemerli niş kullanılmış bunları kaplayan tuğla ve çiniler dökülerek yalnız kapı üstünde firuze yıldız ve lacivert haç biçiminde çinilerden bir sıra kalmıştır.⁶⁹² Mescidin pencere kısmı yüzeysel niş içindedir.⁶⁹³ Ayrıca mescidin doğu cephesinin kuzeydoğu köşesinde 1.55×2.55 ölçülerinde kesme taştan kemerli bir kapısı mevcuttur. Buradan içeri girildiğinde doğrudan namaz kılınacak yere geçilmekteydi.⁶⁹⁴

⁶⁸⁹ Nezahat Bekleyiciler, "Devlet Raziye Hatun", içinde *Konya Ansiklopedisi*, (Konya: KBB Yayınları, 2012), 3: 87.

⁶⁹⁰ Konyalı, *Konya Tarihi*, 263.

⁶⁹¹ Konyalı, *Konya Tarihi*, 264.

⁶⁹² Ömür Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı I*, (İstanbul: Numune Matbaası, 1945), 342./ Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, 59.

⁶⁹³ Sema Gündüz Küskü, *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği*, (Ankara: TTK, 2014), 123- 362.

⁶⁹⁴ Tahsin Samur, "Akşehir'de Gündük Minareli Mescid", *Selçuk Ün. Sosyal Bil. Ens. Dergisi*, 3 (Konya, 1994): 285-296.

Güdüük minare yapısının ana malzemesi tuğladır.⁶⁹⁵ Minarenin külâhı dayanıksız tenekeden yapılmıştır. Rivayetlere göre daha önceleri minarenin iki hatta üç şerefesi bulunmaktaydı. Minarenin bulunduğu bölge birkaç depremden dolayı minarenin ikinci şerefesinden yukarısı yıkılmıştır. Sonraki depremde de ikinci şerefe birinci şerefeden üzerine yıkılmıştır. Tek şerefeli olarak günümüze kadar gelebilen minarenin ilk onarımı 971/1564 tarihlidir. Günümüzdeki hali ise 1376/1957 tarihinde yapılan onarımın eseridir. Şerefealtının ilk sırası Bursa kemerli, ikinci sırası içbükey kavisli, düz kemerli, üçüncü sırası ise üç parçadan meydana gelen içbükey parçaların art arda dizilmesiyle yapılmıştır. Şerefe mukarnaları mozaik çiniden ince işçilikle yapılmıştır. Muhtemelen bugünkü şerefe korkulukları orijinal değildir. Birinci şerefeden sonra 3.60 yüksekliğindeki ikinci gövde yatay tuğla sıralı, firuze sır altına siyah ve mavi dekorlu küçük çiniler ile süslenmiştir. İki çinili ve mozaikli kuşak şerefeyi altından bir yaprak gibi sarmıştır. Bu kuşaklardan birisi mozaiklerle, diğeri de mühr-i Süleyman şeklinde köşeli yıldızlarla süslenmiştir.⁶⁹⁶

Mescidin imamı Mevlânâ Abdi'dir.⁶⁹⁷ Mescidin ilk onarımı 971/1564 yılında yapılmıştır. Mescidin nazırı olan Pir Ahmet oğlu Memi, İbrahim oğlu Muhyiddin Usta'ya mescidin minaresi ve türbesinin tamiri için 37 sikke altın vermiştir. İkinci tamir 1125-1714/1127-1716 tarihlidir. Mescidin mütevellisi bulunan Hasan Bey, cemaatten Hüseyin oğlu Emrullah Ağa, Ali oğlu Ataç Mustafa, Süleyman oğlu Seyyid Mehmed ve diğerkleri ile kadiya gelerek mescidin zamanla harap olduğunu ve vakıf malı ile tamir edilmesi için talepte bulunulması üzerine yapılmıştır. Mescid 1289/1873'te Konya Ticaret Mahkemesi reisi Hacı Mehmet Efendi tarafından yeniden kerpiçten yaptırılmıştır. Üstü ağaçlarla örtülen yapının kible tarafında ve batı yönünde bir penceresi bulunmaktadır.

⁶⁹⁵ Sadi Dilaver, "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4 (1971): 17-28./ Osman Öztürk-Ahmet Gümüştö, "Türkiye Selçuklu ve Karamanoğulları Dönemi Konya Cami ve Mescid Vakıfları" içinde *Konya Vakıfları Konya Kitabı XVIII*, editörler Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş, (Konya: Anadolu Ofset, 2021): 286-288.

⁶⁹⁶ M. Emin Başar, "Konya'daki Selçuklu Minareleri", *İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya I*, ed. Yusuf Küçükdağ, (Konya: 1998): 307-309./ Atçeken, "Güdüük Minare ve Hatuniye Mescidi", 216./ Şerare Yetkin, "Türk Çini Sanatından Bazı Önemli Örnekler ve Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı 1964-1965*, I, (İstanbul: 1965), 68./ İrem Çalışıcı Pala, "Türk Çini Sanatında Kullanılan Teknikler", içinde *21. Yüzyılda Türk Sanatı: Meseleler ve Çözüm Önerileri Milletlerarası Sempozyum, Sergi, Konser, Çalıştay Bildiriler Kitabı*, ed. Ruhi Konak, (2018): 347- 368.

⁶⁹⁷ Konyalı, *Konya Tarihi*, 263.

1376/1957’de bugünkü kırma çatılı mescit inşa edilmiştir. Günümüzde Hatuniye mescidi günlük ibadete açıktır.⁶⁹⁸

3.6.3. Konya Kadınhanı

Raziye Hatun tarafından 621/1225 yılında Konya’nın Saideli/Saidili ilçesinde inşa edilmiştir. Selçuklular döneminde Kadınhanı derbent teşkilatı içinde bulunduğundan korunan bir bölgedir.⁶⁹⁹ Kadınhanı’nın İpek yolu üzerinde olması bölgenin gelişmesini sağlarken 1142/1730 yılında Konya’ya bağlı nahiye konumundadır.⁷⁰⁰

Banisine izafeten Kadınhanı ismiyle adlandırılan yapının kemerli girişinin üzerindeki Selçuklu sülüsü yazılan kitabesi⁷⁰¹ şu şekildedir:

Okunuşu:

es-Sultânî Allâhümme’rhamhâ li-sahibihi Raziye Hatun binti Mahmud fi senedi isnani aşrin ve sittemaye.

Türkçesi: Allah’ım, 622 yılında bu yapının sahibi Mahmut’un kızı Raziye Hatun’a rahmet et.

⁶⁹⁸ Atçeken, *Konya’daki Selçuklu Yapıları*, 89-91./ Esra Yıldız, Şefika Nur Turan, “Konya’daki XIII. Yy Minareli Mahalle Mescitleri”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5/24 (2018): 1866./ Karpuz, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42*, 1:164.

⁶⁹⁹ Abdulkadir Dündar, “Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar”, içinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, (Konya: 2001): 271./ Ataman Demir, “Anadolu Selçuklu Hanları Kadın Han”, *İlgi Dergisi*, 48 (1987): 14-17.

⁷⁰⁰ Selma Turhan Sarıköse, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemlerinde Kadınhanı”, içinde *Konya Ansiklopedisi*, (Konya: KBB Yayınları, 2012), 5: 15./ Doğan Yörük, “Osmanlı Döneminde Kadınhanı”, içinde *Konya Ansiklopedisi*, (Konya: KBB Yayınları, 2012), 5: 16./ Barış Sarıköse, “Kadınhanı ve Çevresinin İdari Yapısı (1467-1990)”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2018): 33./ Yusuf Küçükdağ, *Konya Şehri’nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı-Makaleler I*, (Konya: Selçuklu Bel. Kültür Müd. Yayınları, 2004), 180.

⁷⁰¹ Konyalı, *Konya Tarihi*, 263-264./ Hacıgökmen, *Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, 39./ H. Grant Crane, “Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C.36 (1993): 1-57.

Bugün elimize ulaşan 610/1213 ve 621/1224 tarihli vakfiye kayıtlarına bakıldığında ilk vakfiyede *Selçuk hanedan ve ailesinden Ahmed El-Arûsi'nin kızı Devlet Hatun'un... Konya mülhakatından (Seyrekviran) çiftliğinde de yolcular için bir han yaptırdığı*'ndan, 621/1224 tarihli vakfiyede ise, Hatun'un inşa ettirdiği yapıların harcamaları ve tamirleri için vakfettiği dükkânlar bildirilmiştir. Ayrıca Hatun vakfın işlerini sağ iken kendisine, öldükten sonra kız ve erkek çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına eşit biçimde istifade etmek üzere şart koymuştur. Eğer sülalesi münkariz olursa vakıf mallarına bakma görevi Konya hakimine bırakılmıştır.⁷⁰²

Kapalı ve açık avlulu bölümleri olan han günümüzde yalnızca kapalı avlusu bulunduğundan kervansaray görünümündedir. Kapalı avlusu olan bölümün doğu tarafındaki duvarı, batı, kuzey, güney duvarlarına nispeten daha incedir. Han, dikdörtgen kesitli doğu-batı doğrultusunda üç sahından meydana gelmektedir. Orta sahin yandakilerden daha geniş olup sivri tonozla örülüdür. Yapının batı duvarı eksenindeki portal kapısı sivri kemerli niş içinde bulunmaktadır. Ayrıca tüm cepheler örgü kesme taşlarla kaplanmıştır. Yapının batı duvarında 3 penceresi mevcuttur. Ayrıca batı cephesindeki sonradan açılan kapının üzerinde dikdörtgen şeklinde bir penceresi daha bulunmaktadır. Handa Bizans, Roma dönemi devşirme malzemelerin tüm cephelerde kullanımı dikkat çekmektedir. Ayrıca kuzey cephede devşirme malzeme kullanımı diğer cephelerden daha fazla olup kuzey duvarı geometrik ve bitkisel figürle süslenmiş taş bloklar kullanılmıştır. Yapı günümüzde ticarethane olarak kullanılmaktadır.⁷⁰³

3.7. Melike Adile Hatun

3.7.1. Uluborlu Alaeddin Cami

Cami, Isparta'nın Uluborlu ilçesindeki Uluborlu kalesinin batı eteğinde yüksek bir tepede Alaeddin Keykubad'ın amcasının kızı, II. Kılıç Arslan'ın torunu, Mugiseddin Tuğrul Şah'ın kızı olan Melike Adile tarafından 629/1231 yılında inşa edilmiştir.⁷⁰⁴

⁷⁰² Konyalı, *Konya Tarihi*, 264./ Haşim Karpuz, "Konya", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26 :189-193./ Osman Eravşar, "Kadınhanı", içinde *Konya Ansiklopedisi*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2013), 5: 9-10./ Hacıgökmen, *Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, 40.

⁷⁰³ Erol Altınsapan, Canan Parla, "Konya Kadın Hanı", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/3 (2002): 31-38

⁷⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sahip Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamitoğulları Hakkında Malumat*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1347-1929), 234-238, 287./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 394./ Nermin Şaman Doğan, "Isparta ve Çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı", *Vakıflar Dergisi*, 26 (1997): 347./ Duymaz, "Uluborlu Alâeddin Camii", 62./ M.

Uluborlu'nun eski yerleşim yerinde 7 camii inşa edilmiştir. Bu mimari eserlerden üç tanesinin yapısı bir tanesinin de minaresi günümüze kadar gelebilmiştir. Ancak Türkiye Selçukluları dönemine ait en önemli yapılardan biri Alaeddin Cami'dir. Kaynaklarda Uluborlu Cami, Alaeddin Cami olarak adlandırılan yapıya halk arasında Camii Kebir/Ulu Cami denmektedir.⁷⁰⁵ Caminin tuğladan yapılmış tek şerefeli minaresi, 25 penceresi, 11 kubbesi ve 3 girişi bulunmakla birlikte kuzey kapısı çarşıya, diğer iki kapıda medreseler tarafındadır. Ayrıca caminin yanında Alaeddin Keykubad tarafından inşa edilen Alaeddin kütüphanesi mevcuttur. Günümüz Uluborlu müzesinde koruma altına alınan mermer üzerine sülüs hattı ile yazılan beş satırlık kitabe⁷⁰⁶ şu şekildedir:

السلطان دولة ايام فى المبارك المسجد هذا بني

العالم فى هلا ظل المعظم شاهنشاه العظم

المالكة مال من كيخسرو بن كيغباذ الفتح بو الدين و الدنيا عال

بنت المسلمين و الاسلام الة صفورين الدو الدنيا عصمة العادلة العامة

ستمائة و عشرين تسعو رجب سنة فى اقبالها دام ارسالن قلج بن لشاه طغر الشهيد الملك

Okunuşu:

beni haza el-mescid'il mübareke fi eyyami devlet es-sultan

el-azamü şahinşahü'l-muazzam zillullahi fi'l-alemi

alaed'dünya ve'ddin ebul feth Keykubad bin Keyhüsrev ve min ma'lel-meleketil alimeti

el-Adiletü İsmetü'd-dünya ved-din safvetü'l İslam vel-müslimine benet

el-melik eş-şehid Tuğrulşah bin Kılıç Arslan dame ikbalu fi Receb sene tisa ve ışrin ve sittemaye.

Sadık Akdemir, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Uluborlu'daki Vakıf Hizmetleri", *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 7/13 (2005): 112-116.

⁷⁰⁵ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, (Ankara: TTK, 2001), 24-34./Mahmut Akok, "Konya Şehri İçindeki Alaeddin Tepesinde Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Arkeolojik Kazıların Mimari Buluntuları", *Belleten*, 34/154 (1975): 217./ Yılmaz Önge, "Alaeddin Keykubad Döneminde Konya'da İnşa Edilmiş Mimarlık Eserleri", *Selçuk Dergisi*, 3 (1988): 49.

⁷⁰⁶ Sait Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, (İstanbul: Acar Matbaası, 1968), 88./ Neşet Köse, "Hamidelinde Eski Eserler: Uluborlu Kitabeleri", *Ün Dergisi*, 1/13 (1935): 175./ Bakır, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", 62.

Türkçesi: Bu cami, yüce Sultan, azametli, şahlar şahı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, din ve dünya yücesi, ülkeler fatihi Keyhüsrev oğlu Keykubad'ın saltanat günlerinde, Kılıç Arslan'ın şehit oğlu Melik Tuğrul Şah'ın alim ve adil kızı İslam'ın ve Müslümanların saffeti, dünya ve dinin berraklığı- Allah ikbalini daim kılsın- Melike İsmet'in malından onun adına 629/1231 senesinin Receb ayında inşa edildi.

Caminin kuzey girişindeki sivri kemerli niş üzerinde yer alan ve mermer üzerine sülüs hattı ile beş satırlık yazılan onarım kitabesi⁷⁰⁷ ise şu şekildedir:

احداً الله مع عوا تد فلا الله المساجد وان
الاعظم السلطان دوله ايام فى المبارك الجامع لمسجد هذا بعمارة امر
كيكافوس بن مسعود والدين الدنيا غياث العالم فى الله ظل
ربه رحمته الى المحتاج الضيف العبد دوله الله خلد
ستمائه و ثمعين سنه فى السواحل ملك الحاج أمير بن عمر بدر الدين اللطيف

Okunuşu:

ve enne'l-mesâcide lillâhi felâ ted'ü ma'allahi ehadâ
emera bi-imâreti hâze'l mescidi'l câmi'l mübâreki fî eyyâmi devleti's- sultânî'l
azam
zıllullâhi fî'l âlem Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-din Mesud b. Keykavus
halleda'llâhü devletuhu el-abdü'z-zaif el-muhtâc ilâ rahmeti rabbihi
el-latif Bedrü'd-din Ömer b. Emirül hâc meliküs-sevâhil fî sene semânin ve
sittemae.

Türkçesi: Şüphesiz mescitler Allah'ındır. O halde orada Allah ile başkasına ibadet etmeyin. Bu mübarek caminin imarını yüce Sultan hükümdarlığı döneminde emretti. Dünyada Allah'ın gölgesi, din ve dünyaya yardımcı Keykavus'un oğlu Mesud'un üzerine olsun. Allah'ın rahmetine muhtaç zayıf kulun saltanatını Allah ebedi kılsın. Hac emiri, sahillerin kumandanı Ömer'in oğlu Bedreddin 680/1281 yılında bu tamiri yaptı.

⁷⁰⁷ Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, (Isparta: Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2012), 193./ Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, 88.

Sultan Alaeddin Keykubad döneminde 629/1232 yılında Hızır Şah'ın kızı tarafından ihya edilmiş, 680/1282'de ise Melikşah'ın canibinden Emir Hacı oğlu Ömer Bedreddin tarafından bazı eksiklikler giderilmiştir. Ayrıca 1327/1909'da çıkan yangının sonucunda caminin hasar gören bazı bölümleri 1345/1927-28 yıllarında onarım görmüştür. 1350/1932'de süslemeler ve sıva yenilenmiştir. 1363/1944'te çatısı onarılan yapının 1424/2004 yılında minaresine yıldırım düşmesi sonucu Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerekli yenilenmeleri yapıldıktan sonra 1426/2006 yılında hizmete açılmıştır.⁷⁰⁸

Günümüze kadar gelen yapı orijinal görünümünden uzak olup kesme taş, moloz taş, tuğla, ahşap- metal ve devşirme malzeme kullanıldığı görülmektedir. Yapı mekânı dikdörtgen şeklinde olup üç sahnalı harimden oluşmaktadır. Yapının kuzeyinde yer alan ve dört penceresi bulunan son cemaat yerinin üstünde kadınlar mahfili mevcuttur. Bu mahfilin altında müezzin mahfili bulunur. Ayrıca bu cephede şadırvan ve büyük bir avlu bulunmaktadır. Caminin kuzey ve güney bölümünde iki oval kubbe olup kubbeye geçiş ise pandantiftir. Caminin minaresi tek şerefeli, silindir gövdelidir.⁷⁰⁹

Yapının güney duvarındaki mihrabın bezeme şeridinde celi sülüs hattı ile Ayete'l-Kürsi yazılıdır. Ayrıca mihrap nişi bitkisel bezemeler ve sarkan kandil motifi ile süslenmiştir. Minber sade bir görünümünde olup ahşaptan yapılmıştır. Minberin giriş alınlığında Kelime-i Tevhid yazılıdır. İç mekânda yazı süslemeleri oldukça yoğundur. Geometrik ve bitkisel bezemeler kemer yüzeylerde baskı tekniği ile kullanılmıştır. Harimin orta sahnadaki kubbesinde aşere-i mübeşşere⁷¹⁰ celi sülüs hattı ile işlenmiştir.⁷¹¹ Ayrıca caminin kuzeyinde Seyyid Hasan türbesi yer almaktadır. Türbe, Seyyid Abdülmelik'in oğlu Seyyid Ahmed'in kızı Şerife Turabşa'nın oğlu Şerif Şaban'ın oğlu Şerif Hasan'a aittir.⁷¹²

⁷⁰⁸ Böküzade, *Isparta Tarihi*, 194.

⁷⁰⁹ Duymaz, "Uluborlu Alâeddin Camii", 73.

⁷¹⁰ Abdullah Aydın, İ. Lütfi Çakan, "Aşere-i Mübeşşere", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 547.

⁷¹¹ Duymaz, "Uluborlu Alâeddin Camii", 73.

⁷¹² Abdullah Bakır, "Uluborlu Tarihi Kültür ve Medeniyet Eserleri", *Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-kültürel Özellikleriyle Isparta*, editör Ayşegül Şentürk, Muzaffer Duran, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2022), 29.

3.8. Mahperi Huand Hatun

Alaeddin Keykubad'ın eşi olan Mahperi Hatun'un baniliğini üstlendiği yaklaşık 11 yapı bulunmaktadır. 635-1238/637-1240 tarihli bu yapılar eşi Alaeddin Keykubad'ın vefatından sonrasına denk geldiği görülmektedir. Hatun, oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahtta olduğu dönem boyunca yaptığı 8 yapı ile dönemin en çok banilik yapan Selçuklu Hatunları arasında ilk sırayı almıştır. Hatun'un Kayseri'de bulunan Huand Hatun Külliyesi (cami, medrese, türbe, hamam) başta olmak üzere 635/1238 yılındaki Sivas-Yozgat-Amasya yakınındaki Çiçinli Sultan hanı ile Hatun hanı, 1 zaviye, 1 çeşme kesin olarak bilinen yapılarıdır. Bunun yanı sıra 636/1239 yılı Kayseri-Amasya yolu üzerindeki Çekereksu, Pazar-Tokat yolu Artova yakınındaki Tahtoba, Pazar-Tokat yolu Sungurluköy yakınındaki İbibse Han, Sivas-Amasya yolu Yıldızeli yakınındaki Çiftlik Han gibi yapılarında banisi olduğu düşünülmektedir.⁷¹³

3.8.1. Huand Hatun Külliyesi

Huand Hatun Külliyesi Kayseri'nin surları dışında, iç Kale'nin karşısında Dizdar, Yeni ve Sivas sur kapılarının açıldığı ortak alanda yer almaktadır. Yapı topluluğunun içinde bulunan medrese, caminin kuzey cephesinin batısına bitişiktir. Caminin içinde kuzeydoğu köşedeki türbe ile caminin batı cephesinin çaprazında bulunan çift hamamdan meydana gelmektedir. Külliye tamamıyla kesme taş kaplamalıdır. Aynı zamanda Türkiye Selçuklularının ilk külliyesi olması bakımından önemlidir. Külliye cami- medrese ve türbe yapıları birbirine bitişik olarak inşa edilmiştir. Hamam ise camiye bitişik konumdadır. Adı geçen yapıların tüm bölümleri sarımsı esmer renkte taştan yapılmıştır. Kümbet oldukça sade biçimde kesme taştan, piramid külahlı sekizgen kümbet, altı sıra mukarnaslı mermer bir kaide üzerine yükselmektedir.⁷¹⁴

⁷¹³ Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, (Berlin: Verlag Gebr. Mann, 1961), 139, 205./Oktay Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, (Ankara: Türksoy Yayınları, 1996), 25.

⁷¹⁴ Charles Texier, *Description De L'Asie Mineure*, (Paris: Imprimeurs De L'Institut De France, 1849), 58./ Albert Gabriel, *Monuments Turcs D'Anatolie 1*, (Paris: Du Ministère Turc De L'Instruction Publique, 1931), 39-51./ S. Kemal Yetki, *İslam Mimarisi*, (Ankara: Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları, 1965), 123./ Mahmut Akok, "Kayseri'de Hunad Mimari Külliyesinin Rölövesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 16/1 (1967): 5-44./ Nermin Şaman Doğan, "Kayseri'deki Selçuklu Külliyesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16 (2012): 191-214.

3.8.1.1. Huand Hatun Cami

Huand Hatun cami kuzey-güney doğrultusunda 56.00×46.5 boyutunda dikdörtgen şemalı, yedi sahnalı plan görünümündedir.⁷¹⁵ Kayseri'deki en düzenli anıtsal yapı topluluğu olan Huand Hatun külliyesindeki yapılardan yalnızca caminin kitabesi mevcuttur. Medrese, türbe ve hamamın ise kitabeleri bulunmamaktadır. Caminin doğu ve batı taç kapısında bulunan kitabesine göre yapının Şevval 635/Haziran 1238 yılında Sultan Alaeddin Keykubad'ın zevcesi Huand Hatun tarafından inşa edildiği bilinmektedir.⁷¹⁶ Yapının tarihlendirilmesinde bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre Haluk Karamağaralı, bu yapıların bir bütün olmadığı ve yapı topluluğunun farklı tarihlerde birbirine eklendiğini öne sürmektedir. Hamamın erkekler bölümünün 635/1238 yılından önce inşa edildiğini daha sonraları ise medrese, cami ile hamamın kadınlar kısmı ve türbenin inşa edildiğini bildirir. Ayrıca medresenin bânîsinin de Alâeddin Keykubad olduğunu bildirmektedir.⁷¹⁷ Hamamın erkekler bölümü camiden önceki tarihlerde inşa edilmiştir. Hamamdaki kadınlar bölümü ise cami ile aynı tarihte yapılmıştır.⁷¹⁸ Mahmut Akok; yapıda hamam binasının daha erken tarihli olabileceği üzerinde durmuştur. Aynı zamanda medrese ve caminin de aynı tarihlerde inşa edildiğini ve yapıya türbenin sonradan eklendiği yorumunu yapmıştır.⁷¹⁹ Cezmi Tuncer ise; türbenin banisi olan Huand Hatun'un hayatta olduğu dönemde inşa edildiğini bildirir.⁷²⁰ Blessing ise yapı ile ilgili hamam ve medresenin kitabelerinin mevcut olmamasından ötürü külliyenin yapım aşamalarına dair bilgilerin eksikliğine vurgu yapar. Ayrıca türbede bulunan Mahperi Hatun, Selçuk Hatun ve diğer sandukaların farklı dönemlerde olduğunu bildirir.⁷²¹ Aptullah Kuran, medresenin camiden sonra 633-1236/643-1246 yılları arasında, II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde yapıldığını bildirmektedir. (1240'lar)⁷²²

⁷¹⁵ Mehmet Çayırdağ "Huand Hatun Külliyesi", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 261-262./ A. Engin Beksaç, "Kayseri (Mimarî)", içinde *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 25: 103-105.

⁷¹⁶ Kuran, *Anadolu Medreseleri*, I, 72./ Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 67 (1982): 80

⁷¹⁷ Karamağaralı, "Kayseri'deki Hunad Camiinin Restitüsyonu", 199-200.

⁷¹⁸ Rüstem Bozer, "Kayseri Hunad Hamamı Çinileri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi* (Yrd. Doç. Dr. Lale Bulut'a Armağan), 14/1 (İzmir 2005), 1.

⁷¹⁹ Akok, "Kayseri'de Huand Mimarî Külliyesinin Rölövesi", 5-44

⁷²⁰ Tuncer, *Anadolu Kümbetleri-1*, 164-172.

⁷²¹ Patricia Blessing, "Women Patrons in Medieval Anatolia and a Discussion of Mâhbarî Khâtûn's Mosque Complex in Kayseri", *Belleten*, LXXVIII/282 (2014): 475-516.

⁷²² Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, 131.

Cami iki kısımdan oluşmaktadır. Dikdörtgen yapılı binaya batıdaki taç kapıdan girilmektedir. Caminin ilk kısmında namaz kılınan bölüm yer alır. Sonradan yapılan müdahalelerle yapının özgün mimari üslubuna aykırı şekilde bir kubbe örtüsü eklenmiş ayrıca cümle kapısı üzerine mimari bütünlükle uyuşmayan direkli kule biçiminde bir eklenti inşa edilmiştir. Ayrıca kapının sağ tarafındaki minare sonradan eklenmiştir. Yapının iç avlusunda yüksek kare kesitli bir kaide üzerine oturtulan Mahperi Hatun'a ait sekizgen prizma gövdeli türbe bulunmaktadır. Caminin minberi ceviz ağacından yapılmıştır. Minber korkulukları ise bitkisel motifler ve yan yana sıralanan altıgen şekillerden oluşmaktadır. Esas itibarıyla Kayseri Cami ile benzerlik gösteren yapı kapalı iç avlulu, mihrap önü kubbelidir. Cümle kapısı olan batı yönündeki taçkapının yanları ince bir işçilikle işlenen geometrik resimlere sahiptir. Kapının mukarnas bezemeleri ise taş ve tuğlalardan yapılmış çifte sivri kemerler ile çevrilmiştir. Ayrıca yapıda düz oluklu çörten⁷²³ler bulunur.⁷²⁴ Kapı saçağının altında ise kalın sülüs yazısı ile Kuran ayetleri bulunmaktadır. Mukarnasların altında geniş bir oda ve bu odanın yanlarında birer oda daha mevcuttur. Odaların üzerinde “Allah’ın mescidlerini ancak, Allah’a, ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren yalnız Allah’tan korkanlar şenlendirir. Olur ki, onlar doğru yolu bulanlardan olurlar” Tevbe suresi 18. Ayet bulunur.⁷²⁵ Minber kapısının mihrap yüzündeki korkuluğun alt ve üst şeridinde Ayetel Kürsü sülüs hattı ile yazılmıştır. Ayrıca şerefe korkuluğunun etrafını çeviren şeritlerde de Fetih Suresi’nin 1. ve 2. ayetleri yazılıdır.⁷²⁶

⁷²³ Yağmur sularının yapıya zarar vermemesi için daha uzak mesafeden gitmesine yarayan oluklara verilen mimari unsurlardan biridir. Genel olarak gösterişsiz, sade ve düz yapıya sahiptir. Ancak yapıların bazılarında hayvan figürlü çörtenlerde görülmektedir. Bknz: Gönül Öney, “Selçuklu Figür Dünyası”, içinde *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, ed: Doğan Kuban, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 418.

⁷²⁴ Orhan Cezmi Tuncer, “Kayseri Yedi Selçuklu Taçkapısında Geometrik Düzen”, *Vakıflar Dergisi*, 26 (1997): 107-109./ Aslanapa, *Anadolu’da İlk Türk Mimarisi*, 101./Ömür Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrablari*, (Ankara: TTK, 2000), 158./ Eylem Yurdakul, *Kayseri Mihrablari (Kayseri Merkez ve İlçelerinde Bulunan Cami ve Mescidlerdeki Mihrablar*, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Bel. Yayınları, 2007), 19./ Mustafa Kemal Şahin, “Anadolu’da Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Taçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler-I”, içinde *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 14-16 Ekim 2009, (İstanbul: Pamukkale Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yay., 2011), 569-581.

⁷²⁵ Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*, 59.

⁷²⁶ Muhammed Hamdi Yazır (Elmalılı), *En Kolay Okunan Hat ile Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, (İstanbul: Bağımsız Yayıncılık, 2009), 41, 510./ M. Zeki Oral, “Anadolu’da San’at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, 5 (1962): 41-43./Alper Altın, *Hükümlerlik Mührü Kayseri Minberleri*, (Kayseri: Tezmer Kitapçılık, 2015), 41-42.

Camini batı cephesindeki kapı kemerinin yukarısına yerleştirilmiş beyaz mermerli üç satırlık sülüs hatlı kitabe⁷²⁷ şu şekildedir:

كيقباد بن كيخسرو الفتح ابو والدين نيا الد غياث الاعظم السلطان ايام في المبارك المسجد هذا بعمارة امر
ظالل هلا دام والره الحيرات فاتحة الدين و الدنيا صفوة الزاهده العالمة الكبيرة الملكة .
ستمائه و ثالئين و خمسة سنة ال شو في ها اقتدار جالهاوضاعف .

Okunuşu:

amere bi-imareti haze'l mescidil mübârek fi eyyam es-sultan el-azam Gıyas'ed-
dünya ved-din Ebu'l Feth Keyhüsrev bin Keykubad

el-meleket el-kebiret el-alâmet el-zahidet safvet'et-dünya ved-din fâtihat hayrât
vâliduhû edâme'llâhu zılâl

celâllehe ve za'afe iktidareha fi şevval seneti hamse ve selâsîne ve sittemaye

Türkçesi: Bu mübarek mescidin inşasını Keykubad oğlu, yüce Sultan, din ve dünyanın koruyucusu, fetihler sahibi, Keyhüsrev döneminde onun validesi büyük, alim, kanaatkâr, dünya ve dinin yüz akı, hayırlar fatihi dindar Melike tarafından Şevval 635 (Mayıs 1238) yılında emretti.

Caminin doğu cephesindeki tepesi çok süslü olan arka kapının üzerindeki beyaz mermer üzerine sülüs hattı ile yazılan kitabe⁷²⁸ şu şekildedir:

و الدنيا غياث الاعظم السلطان ايام في المبارك المسجد هي بعمارة امرت
برى ماه والدين الدنيا صفوة الكبيرة الملكة كيقباد بن كيخسرو الفتح أبو الدين
وستماية ثلئين خمس في جلالها ظلال الله ادام خاتون

Okunuşu:

emerat bi-imâreti hâzal-mescidil-mübarek fi ey-yami's-Sultanil'a'zam Gıyas'ed-
dünya ve

⁷²⁷ Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*, 59-60./ Karamağaralı, “Kayseri’deki Hunad Camiinin Restitüsü”, 211.

⁷²⁸ Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*, 59-60./ Karamağaralı, “Kayseri’deki Hunad Camiinin Restitüsü”, 211-212.

ed-din Ebu-l fetih Keyhüsrev bin Keykubat el-Meleket el-Kebiret safvet’et-dünya ve’d-din Mahperi

Hatun edâme’llâhu zilâle celali ha fi seneti hamsin ve selâsine ve sittemaye.

Türkçesi: Bu mübarek mescidin inşasını Keykubad oğlu, büyük Sultan, din ve dünyanın koruyucusu, fetihler sahibi Keyhüsrev döneminde 635(1238) yılında büyük Melike, din ve dünyanın yüz akı Mahperi Hatun emretti.

Caminin ilk onarımı 1138/1726-27 yıllarına rastlamaktadır. Osmanlı dönemindeki son onarımı ise 1315/1898-99 yılında II. Abdülhamit tarafından yıkılan avluya yeni bir kubbe ve günümüzdeki minaresi eklenmiştir.⁷²⁹ 1348/1930’lu yıllarda yapıyı gözlemleyen Albert Gabriel külliyeinin iyi durumda olduğunu, hamam tarafının ise yıkılan kısımlarının tadilat gördüğünü bildirmektedir.⁷³⁰ Yapının batı taç kapısı doğu taç kapısına oranla daha özenli süslemelere ve işçiliği ile tipik Selçuklu sanatını yansıtır. Ancak Yalman; külliyeinin banisi olan Mahperi Huand Hatun’un (Hristiyan-Müslüman) kimliğinin, yapının imar sürecinde (süsleme, mimari, işlevsellik) etkili olduğu görüşünü kabul etmemektedir.⁷³¹

Caminin tahrir kayıtlarına bakıldığında giderler şu şekilde sıralanmıştır: hitabet, imamet, müezzinlik, cüz okuyucular, ferraşlık, medrese masrafları ise: tedris, yardımcı, talebe ücretleri, yönetici giderleri ise: tevliyet, cibayet şeklindedir. Vakfın gelirleri ise; Kayseri civarındaki Zincirdere, Salur, Erkilet, Karasu malikaneleri ve öşürleri ile Tokat’a bağlı Kazova ile bazı mezralar, Kayseri’de hamam, medrese civarında dükkân ve Kayseri çevresinde muhtelif yerlerdeki bahçeler olarak zikredilmektedir.⁷³²

Taç kapılar; mihrabiyeleri, köşe sütunları, süsleme şeritleriyle Selçuklu taç kapılarının en iyi örneklerinden biridir. Mihrap üç köşeli bir nişe sahiptir. Köşelerde korint başlıklı sütunlar üzerine sivri kemer gelmektedir. Kavsara beş sıra mukarnaslıdır. Ana bordür girift geometrik bir süslemeye sahiptir. Güney cephenin alt kat penceresi yoktur. Üst kattaki pencereler ise dört adettir. Caminin batı cephesi şehrin caddesine

⁷²⁹ İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami ve Mescidleri*, (Kayseri: Kayseri Kocasınan Bel. Yayınları,1997), 108.

⁷³⁰ Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları*, 57./ Ayşegül Akşehirlioğlu, Can Şakir Binan, “Hunat Hatun Cami’nin Osmanlı’dan Günümüze Geçirdiği Onarımlar”, *Bilimname*, 45 (2021): 379-426./

⁷³¹ Yalman, “The ‘Dual Identity’ of Mahperi Khatun”, 224-233.

⁷³² Mevlüt Çam, “Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları”, içinde *Vakıf Kuran Kadınlar*, haz. Fahameddin Başar, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019), 76.

açılır. Bu cephenin üç adet penceresi olup bunlar üst katta bulunur ve mazgal türündedir. Güney cephede altta dört adet, üstte üç adet olmak üzere toplam sekiz penceresi bulunur. Yapının üst kat pencereleri yuvarlak kemerli, alt kat pencereleri ise dikdörtgen çerçevelidir. Bu pencerelerden doğudaki iki pencere camiye, batıdaki diğer iki pencere ise medreseye açılmaktadır. Bu tasarım, çalışmalarını genişletirken, aynı zamanda mimari hacmini de ön plana çıkarmaktadır.⁷³³ Mihrap değişik bir kompozisyonla dikkat çekmektedir. Mukarnaslı mihrap nişinin köşelerine akant başlıklı birer burmalı sütun yerleştirilmiş ve üstten örgü motifleri ile süslü hafif şişkin bir sivri kemerle kavranmıştır. Niş yuvası üstteki mukarnas sıralarından geometrik geçmelerden kufi yazıyı andıran bir süsleme kuşağı ile ayrılmıştır. Mihrap kompozisyonunda yazıya hiç yer verilmemesi ve akant başlıklar dışında sadece geometrik süslemelerden meydana gelmesi şaşırtıcıdır.⁷³⁴

Caminin vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır. Yapının mimarı hakkında bilgi mevcut değildir. Ancak caminin ve medresenin inşa tekniği ve kullanılan malzemeler arasındaki benzerlik çalışan ekibin aynı kişiler olduğu kanısına varılabilir.⁷³⁵

3.8.1.2. Huand Hatun Medresesi

İki eyvanlı medrese grubunda yer alan Huand Hatun medresesi dikdörtgen yapılı açık avlulu görünümündedir. Medresenin ortasında bulunan avlunun sağ ve solundaki revakların arkasında 16 hücre bulunur. Revakın eyvan önündeki bölümü yıkılmıştır. Giriş holü ve beş adet bölmesi bulunan yapının baş eyvan kısmında iç içe üç bölmesi ile türbe girişi ve sol tarafında kapalı dershanesi mevcuttur. Buradan türbeye geçişi sağlayan merdiven bulunur. Medrese kesme taştan yapılmıştır. Duvarlarında arslan başlı su olukları mevcuttur. Duvarlarda camideki gibi destek kuleleri bulunmaktadır. Duvar üzerindeki dendanlar düşmüştür.⁷³⁶

Medresenin güney duvarı caminin kuzey duvarı ile ortaktır. Bu iki yapıyı birleştiren duvar esasen medresenin olup caminin buraya daha sonradan eklendiği görülmektedir. Bu durumda medrese camiden daha önceki tarihlerde yapıldığını ortaya koymaktadır. Medresenin kitabesi ya da kaynaklarda herhangi bir malumat olmadığı için

⁷³³ Karpuz, *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, 33.

⁷³⁴ Aslanapa, *Türk Sanatı II*, 55.

⁷³⁵ Karamağaralı, “Kayseri’deki Hunad Camiinin Restitüsyonu”, 213.

⁷³⁶ Karpuz, *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, 58./ Aslanapa, *Türk Sanatı II*, 109.

yapının inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak medrese ve cami arasında işçilik ve malzeme benzerliği aynı işçiler tarafından inşa edildiğini göstermektedir.⁷³⁷

Medresenin doğu duvarı ile caminin kuzey duvarlarının çevrelediği alan avlu olarak kullanılmıştır. Bu iki yapının düzenlenmesinde şehrin kible yönü dikkate alınmıştır. Medrese tonoz ve kemer örgü işçiliği ile göze çarpmaktadır. Batı yönündeki kapının köşelerindeki yuvarlak kuleleri yapıya zengin görünüm katmaktadır. Mukarnaslı yarım kubbesi, onun etrafını saran çift sıra kemerli alınlığı, kenar silmeleri, geometrik desenleri, dış köşelerdeki yarım sütunların oymalı işlemeleri ile Selçuklu mimarisini yansıtmaktadır. Kapı eyvanı revaklarına bakıldığında sade, avluyu saran revak kemerleriyle örtüşen geometrik şekillerden oluşan pervaz şeridi bulunur. Baş eyvanın üst tonozu üç sıra halinde kırmalıdır. Bu eyvanın yanında yer alan büyük dersane ve diğer bölmelere açılan kapıların görünümü sadedir. Revaklar da kalın ve sade yapıdadır. Şüphesiz medresenin mimarisinde dikkat çeken unsur taş oymacılığı ile tertiplenen süslemelerdir.⁷³⁸ Medrese bugün özgün işlevinin dışında, bir alışveriş yeri olarak kullanılmaktadır.

3.8.1.3. Huand Hatun Türbesi

Külliyenin plan tasarımında Huand Hatun türbesi caminin içinde, kuzeybatı köşesinde inşa edilmiştir. Türbe iç ve dıştan sekizgen planlı, külahlı, iki sahnin derinliğinde ve üç sahnin genişliğinde bir alanda olup kesme taştan yapılmıştır. Türbenin kitabesi bulunmamaktadır. Türbenin içi oldukça sade olup üç sanduka bulunmaktadır. Bunlardan biri Huand Hatun'un, ikincisi Selçuki Hatun'un mezarlarıdır. Üçüncü mezarın kitabesi yoktur. Sanduka üzerindeki kitabeden, caminin de banisi olan I. Alaeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Huand Hatun tarafından kendi adına yaptırdığı görülmektedir. Ortadaki sanduka Huand Hatun'a ait olup sandukanın güneye bakan tarafında mermer üzerine üç satırlık celi sülüs yazısı ile Arapça kitabesi (2,25 m boyunda ve 0,57 m eninde)⁷³⁹ şu şekildedir.:

دلة الصاحبة المعصومة العباددة الرابطة العابدة اهددة الز الشهيدة السعيدة الستيرة الست قبر هذا

⁷³⁷ Karamağaralı, "Kayseri'deki Hunad Camiinin Restitüsyonu", 213.

⁷³⁸ Akok, "Kayseri'de Hunad Mimari Külliyesinin Rölövesi", 9.

⁷³⁹ Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*, 61.

الوف بالمل المتصدقة المعروف صاحبة زمانها خدحة و اوانها مريم النظفة العفيفة العالم في النساء ملكة
الدنيا صفوة

اللهرحمهم كيقباد بن كيخسرو والدين الدنيا غياث الشهيد المرحوم السلطان والدة خاتون بري ماه والدي
امين احمعين

Okunuşu:

hâzâ kabiru es-sitti'-s-setirâ es-saide eş-şehide ez-zahide el-abide el-muabite el-
mücahide el-masuna el-masuma el-sahibe el-adile

meliketün-nisâi fi-l alem el-afife el-nazife Meryem evaniha ve Hadicetü'z
zemânihâ sahibet el-ma'ruf el-mutasaddikat bi'l-mal'il uluf safvetüd-dünya

ved-din Mahperi Hatun validet el-sultan el-marhum el-şehid Gıyase'd-dünya
ved'din Keyhüsrev bin Keykubat rahime-hum Allah ecmain, âmin.

Türkçesi: Bu mezar Keykubat oğlu dünya ve dinin koruyucusu ve şehit Sultan
Keyhüsrev'in annesi, iffetli, saadetli, şehide, takva sahibi, ibadet ehli, dindar, mücadeleci,
korunmuş, adalet sahibi, dünyada kadınların Sultanı, iffetli, temiz, çağının Meryem'i,
zamanının Hatice'si, maruf dost, binlerce mal sadaka veren, din ve dünyanın yüzakı,
hanım, dünyadaki kadınların kraliçesi Mahperi Hatun'a aittir. Allah cümlesine rahmet
etsin. Âmin.

Mahperi Huand Hatun'un sandukası üzerindeki kitabede tarih yoktur. Bununla
birlikte Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in merhum, şehit sıfatıyla anılması, Huand
Hatun'un oğlunun vefat yılı olan 643/1245 yılında hayatta olduğunu gösterir. Ayrıca
Hunad Hatun türbesi içinde yer alan diğer mezar sandukasındaki (0.33 m en ve 0.60 m
boy) altı satırlık celi sülüs yazılı Arapça kitabe⁷⁴⁰ ise şu şekildedir:

الرحيم الرحمن هلا بسم

القبر هذا صاحبة

بنت خاتون سلجوقي

كيخسرو الشهيد سلطان

ثلاثة سنة محرم في كيقباد بن

⁷⁴⁰ Göde, Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri, 62./ Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri, 116.

Okunuşu: Bismillâhirrahmânirrahîm

Sâhibetu hazal kabri

Selçuki Hatun binti

Sultan eş-şehid Keyhüsrev

bin Keykubad fî-muharrem seneti selâsete

ven sittemaye

Türkçesi: Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla, bu kabrin sahibi, Keykubad oğlu, şehid Sultan Keyhüsrev'in Muharrem 680 (Mart 1284) yılında ölen kızı Selçuki Hatun'undur.

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızı olan Selçuki Hatun'a ait olan mezar kitabesinde görülen sadelik, lakap ve unvana yer verilmemesi kendisinin, babası ve büyükannesinden çok sonra vefat ettiğini göstermektedir.⁷⁴¹

Huand medresesinin güneydoğu cephesine inşa edilen türbeye yine medresenin ana eyvanın güneyinden sekiz basamaklı merdivenle giriş yapılmaktadır. Türbenin güney cephesi ile kuzey girişi hariç diğer altı cephede ikiz kemerli pencereler bulunur. Türbenin iç kenar uzunlukları birbirinden yalnızca bir cm farklılık göstermektedir. Türbenin kaide kısmı başka yapılarda görülmeyen bir tarzda mukarnaslarla süslenmiştir.⁷⁴² Dış cephe yüzeyi ve pencerelerde ince işçilik kullanılarak külah altı mukarnasla dolaşılmış ve bunun altına da Ayet'el-Kürsi yazılmıştır.⁷⁴³ Düz bırakılmış olan yüzeylerin etrafı geometrik geçmelerden iki sıra sivri kemerli bordürle çevrilmiş, köşe dolguları ise; çeşitli sivastika (Gamalı haç) motifleriyle, küçük rozetlerden ibaret bir örnekle işlenmiştir. Türbenin kemer pervazları çeşitli biçimde geometrik şekillerle işlenmiştir.⁷⁴⁴ Bitkisel motiflerde ise rumi, kıvrık dal, palmet kompozisyonundan oluşur. Kemerlerin zarları sıra ile geometrik şekiller ile doldurulmuştur. Türbenin batı tarafında külah çatıya geçişi

⁷⁴¹ Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*, 62.

⁷⁴² Semra Ögel, *Anadolu Selçuklarının Taş Tezminatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1966), 36.

⁷⁴³ Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami ve Mescidleri*, 110.

⁷⁴⁴ Aslanapa, *Türk Sanatı II*, 133.

sağlayan tambur kısmında çift başlı kartal yer alır. Türbenin genel yapısı Anadolu'da fazlaca bulunan ve kümbet adı verilen tarzıdır.⁷⁴⁵

Yapı, caminin içinde inşa edildiği için çok iyi korunabildiği için günümüze kadar hasar görmeden gelebilmiştir.

3.8.1.4. Huand Hatun Hamamı

Huand Hatun hamamı Kayseri ilinin merkezinde İçkale'yi çeviren ikinci sıra surun dışında ve Huand caminin batısında yer almaktadır. Klasik Selçuklu çifte hamamları düzeninde inşa edilen Huand Hatun hamamının (kadın-erkek) kitabesi bulunmamaktadır. Hamam kuzeybatı-güneydoğu yönünde dikdörtgen bir alana inşa edilmiştir. Hamamın erkekler bölümü camiden daha önce 632/1235'li yıllarda Alaeddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır. Kadınlar bölümü ise erkekler bölümünden daha sonraki yıllarda cami ile Huand Hatun tarafından 635/1238 yılında inşa edildiği yapılan sondaj çalışmalarından anlaşılmaktadır.⁷⁴⁶ Mahmut Akok; hamamı külliye'yi oluşturan diğer yapılarla karşılaştırıldığında farklılık göstermesi ve külhan bölümünün bir kısmının sondaj çalışmaları esnasında cami temelini altında kalmasından yola çıkarak hamamın erkekler bölümünün külliye'nin en erken tarihli yapılarından olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁴⁷

Hamamın kadınlar bölümü ise caminin batısında konumlanmıştır. Bu bölüm zeminden daha alçakta olmasından ötürü on iki basamaklı bir merdivenle içeri ulaşılmakta ve kemerli bir kapıdan giriş yapılmaktadır. Hamamın erkekler kısmı soyunma bölümü 13.30×13.45 boyutlarında olup ahşap direkli'dir. Soyunma bölümünden 6.48×4.50 m boyutundaki ılıklik kısmına ise yuvarlak bir kapı ile girilir. Bu kapının ardından soyunma bölümüne geçilir. Buranın batı duvar yönünde bir penceresi ve güney köşesinde dikdörtgen kesitli bir niş bulunmaktadır. Günümüzde soyunma bölümünün doğu duvarı nişe dönüştürülerek erkekler bölümüne girilen kapı konulmuştur. Kapının üstünde ise erkekler bölümüne açılan bir pencere bulunur. Yapının kadın-erkek bölümlerinin güney duvarı arasında dikdörtgen planlı sivri beşik tonozla kapatılmış bir su deposu mevcuttur. Deponun güneyinde yer alan külhan ise cami duvarına dayandığı

⁷⁴⁵ Sema Doğan, "Kümbet", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 547-550./ Gönül Öney, "Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları", *Belleten*, 31/122 (1967):143-154.

⁷⁴⁶ Karamağaralı, "Kayseri'deki Hunad Camiinin Restitüsyonu", 214-215.

⁷⁴⁷ Akok, "Kayseri'de Huand Mimarî Külliyesinin Rölövesi", 5-6.

için açısı eğiktir. Külhan bölümü ile su deposu sivri kemerli beşik tonozlarla kapatılmıştır. Ayrıca mekânın kadınlar kısmına yapılan tepe penceresi ile aydınlık sağlanmıştır. Kubbe örtülü yerlerde kubbeye geçiş köşe üçgenleri ve pandantif ile geçiş yapılırken bu bölümlerde testere dişi sıraları kullanılmıştır. Bu uygulamanın kullanıldığı yer sıcaklık bölümünün merkezi ile ılıklik bölümünün batısında uygulandığı görülmektedir. Huand hamamı moloz taşlarla örülerek kesme taş malzeme ile kaplanmıştır. Kadınlar bölümü sıcaklık kısmı, üç eyvanlı ve köşe hareketli bir plana sahipken, erkekler bölümü özellikleri ise dört eyvanlı ve köşe hareketlidir. Aynı zamanda sıcaklık bölümünün merkezinde yer alan göbek taşı mermerdir.⁷⁴⁸

Huand Hatun hamamının duvarları moloz taşla örülüdür. Kapı, pencere ve kemerlerin açıklıklarının etrafı kesme taştan yapılmıştır. Hamamın tüm iç yüzeyleri sıvalı olup soyunma bölümleri hariç duvarların altından kapı yüksekliğine kadar olan kısmı mozaikle kaplanmıştır. Hamamın kadınlar bölümündeki ılıklik kısmı ile kuzeydoğu halvetinde bulunan çiniler dikkat çekmektedir. Sekiz köşeli çinilerin çoğunluğu insan, hayvan (çift başlı kartal, avcı kuş, kaz, ördek tavus kuşu, köpek, fil), bitkisel bezeme, yazı figürlü olup yıldız, kare ve haç biçimlidir Figürlü yıldız çiniler koyu mavi, koyu nefsi ve beyaz renklidir. Haçvari çiniler ise turkuaz sır altına siyah boyama tekniğı ile uygulanmıştır. Burada kullanılan çinilerin en önemli özelliğı Konya Kılıç Arslan köşkü, Akşehir Ulu cami, Güdük minare mescidi, Beyşehir Kubadabad sarayı çinileri ile hemen hemen aynı benzerliğı göstermesidir.⁷⁴⁹ Çinilerin yerleştirilmesinde belli bir sıra gözetmeksizin rastgele yan ve ters konmuştur. Hamamda kullanılan çinilerin diğeri yapılar ile mukayesesi dikkate alındığında bu çinilerin muhtemelen Kayseri'deki Selçuklu saraylarından artan parçaların burada kullanıldığı söylenebilir.⁷⁵⁰

Nitekim bu tasvirlerden en önemlisi sekiz kollu yıldız şeklindeki panoda yer alan ve Sultani bir imge olarak kabul edilen çift başlı kartal motifidir. Ayrıca insan başlı ve kuş gövdeli siren tasviri de ilgi çekici bir figür olup çaresiz ve yardıma muhtaç kimselere

⁷⁴⁸ Karpuz, *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, 110./ Erol Yurdakul, "Son Buluntulara Göre Kayseri'deki Huant Hamamı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II (1970): 141-151.

⁷⁴⁹ Yılmaz Önge, "Kayseri Huant Hatun (Mahperi Hatun) Külliyesi'nin Hamamı ve Yeni Bulunan Çini Tezyinatı", *Önasya*, 4/47 (1969): 1-12, 17./ M. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995), 193./ Bozer, "Kayseri Hunad Hamamı Çinileri", 1-27./Rüçhan Arık, *Kubad Abad Selçuklu Saray ve Çinileri*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000), 73-80.

⁷⁵⁰ Önge, *Anadolu'da XII.- XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, 195.

el uzatan bir meleği ya da Sultanı simgelediği düşünülmektedir.⁷⁵¹ Yapıda dikkat çeken diğer unsur Türk usulü diz çökerek oturan Melike figürüdür.⁷⁵²

1388/1969-1970 yılında yapılan hafriyat ve araştırmalar sonucunda 635/1238 yılında inşa edilen cami ile hamamın erkekler bölümündeki soyunmalık kısmı ile külhanın küçültüldüğü ayrıca güneybatı tarafına da kadınlar bölümü eklendiği ve bu sırada yapının onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca orijinal cümle kapısı kapatılarak bugün iki soyunma bölümünü birleştiren yere yeni cümle kapısı açılmıştır.⁷⁵³

3.8.2. Kayseri-İncesu Şeyh Turesan Zaviyesi

Zaviye, Kayseri'nin İncesu ilçesi ile Nevşehir-Ürgüp ilçesinin Başdere (Başköy) kasabası arasında bulunan Tekke dağ mevkinde yer almaktadır. Zaviyenin giriş kapısındaki dört satırlık kitabesi yere düştüğünden dolayı parçalanmış ve bazı bölümler bu nedenle okunamamıştır. Kitabeye göre bu yapıyı Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Huand Hatun'un yaptırdığı belirtilmektedir. Ancak adı geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den dolayı yapının tarihini XIII. yüzyılın ikinci çeyreği olarak tanımlayabiliriz. 60×50 cm ölçüsündeki dört satırlık mermer kitabe⁷⁵⁴ şu şekildedir:

السلطان دولت ايام في المشهد هذا بعمارة امر

(رب) الع سالتين سلتان الدين و غياثالدنيا العظم

كة (المل) منين(المو مير) ا (.....) باد كيق بن كيخسرو الفتح اي والعجم

والدين الدنيا صفوت الكبيرة

Okunuşu:

emare bi-imaret haza el-meşhed fi-eyyam-i devlet es-sultan

el-azam Gıyase'd-dünya ved-din Sultan-ı Selatini'l el-a (rab)

⁷⁵¹ Rüçhan Arık, Oluş Arık, *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*, (İstanbul: Kale Grubu Kültür Yayınları, 2007): 256./ Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar ve Çift Başlı Kartal”, *Malazgirt Armağanı*, (Ankara: TTK, 1993): 139- 172./ Rüçhan Arık, “Selçuklu Saraylarında Çini”, içinde *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, ed. Gönül Öney Zehra Çobanlı, (İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007): 73-104.

⁷⁵² Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1976): 47./ Sema Gündüz Küskü, “Hamamlara Taşınan İmgeler: Kayseri Huand Hatun ve Bursa Yeni Kaplıca Hamamlarındaki Çini Kullanımları Üzerine Düşünceler”, *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 11 (2013): 11-30./ Süslü, *Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, 178.

⁷⁵³ Önge, *Anadolu'da XII.- XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, 193-195.

⁷⁵⁴ Mehmet Çayırdağ, “Kayseri'nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi”, *Belleten*, 44/174 (1980): 274.

ve el-acem Ebu'l- feth Keyhüsrev bin Keyku(bad)..... Emir el-mu(manin) el-meli(ket)

el-kebiret safveti'd-dünya ved-din

Türkçesi: Bu meşhed (şehidlik-türbe)'nin yapımı büyük Sultan Gıyased-dünya ve'd-din, Arap ve Acem Sultanlarının Sultanı, fetihlerin babası, müminlerin emiri, Keykubad'ın oğlu Keyhüsrev'in saltanat günlerinde onun emriyle büyük Melike Saffetü'd-dünya ve'd-din tarafından imar edilmiştir.

Kitabeye göre yapının ismi meşhed (türbe-şehitlik) olarak geçse de Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki kayıtlı vakfiye tercümesinde zaviye olarak belirtilmektedir. Arşivde 737. defterin 168. sayfasında 63. sırada bulunan vakfiye metni şu şekildedir:⁷⁵⁵

Ya'melu bimâ fihi in lem yazharu ma benâ fihi harrarahu efhari uluhi el-mevla Hüseyin el-Kadı bi-Kaza-i Ürgüb afa anhu Fi'l-emri kema...el-fakir ...subhanehu ve Teâlâ el-Kadı Seyyid Ahmed bi-Kaza-i Ürgüb afa anhu Fi'l-emri kema ...el-fakir ileyhi izze şânehu el-Kadı Mehmed bi-Kaza-i Ürgüb afa anhu”, “Ürgüb'de Şeyh Turesân Evkâfi'nin Vakfiyesi'dir. Sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı mer'î budur ki, Livâ-yı Niğde ve Kazâ-yı Ürgüb'de mütemekkin olan Sultan Alâeddin zevce-i Huând Hatun Şer'i Nebevî'de gelüb şöyle takrir-i kelâm ve ta'bîr-i 'anî'l-merâm kılub dediki: Hâl-i sahihamla temellük edindiğim Livâ-yı Niğde ve Kazâ-yı Ürgüb müzâfâtından Sultanım nâm karye ki on iki sehinden Sultancık ve Saraycık ve Kozluca ve bi'l-ziyâret ve Kabak Depe ve Zambucak ve Sunular Kalesi ve karadan öz sıra sağ tarafa giden Öz Ovası'n Yolu kat' olunub Ulu Yol ve Ağça Meşhed, Ulu Yol ve Saraycık ve yine Ulu Yol sıra Han Kaşı'na varınca ve Kaş sıra Fakihli Dervendî ve Kaş sıra Sülüklü Pınarı ve Kaş sıra Kum Başı ve Kafirler Kalesi Kaşı ve Celebîr Deresi Kaşı ve Karalar Kaşı ve Güllik Kaşı sıra Dedemli Kapusu, öz sıra Kangallı Özü ve Bey Çardağı önünden giden öz sıra ve Kibel-i Kara'ya giden yolu kat' edüb ve öz sıra Ak Köy Yolu ve Samed ve Göç Yolu ve Muslucuk ve Timurtaş Suadlı ve Çakmak Taşı ve Yalnız Ceviz ve Eşekli(Eşgili) Beleşli'ne giden yol sıra bil-ziyâretinde nihâyet bulub bu zikr olunan araziden hâsıl olan hubûbâtın oşürlerin ve resm-i çift ve resm-i bennâk ve resm-i cebe ve resm-i ganem ve resm-i kovan ve resm-i bâd-i hevâ ve resm-i arûsâne rızâen li'llâh ve Rûh-ı Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi vesellem için vakfeylemiştir. Şöyle

⁷⁵⁵ Çayırdağ, “Şeyh Turesan Zaviyesi”, 275.

kim, e'azzi-i kiramdan ve meşâyih-i 'izâmdan ve Zaviye-i Şeyh Turesân için şart eylemiştir kim, ba'de'l-'işâi zikrullah kırâet edub hulûsla ba'de-z-zikir sûre-i Mülk tilâvet ede ve mezkûr Şeyh Turesân zî-hayatta oldukça el-masraf ba'de't-ta'mîri'r-rekabât bu şartları edâ ede. Ba'de'l-intikâl evlâda meşruta olub evlâd-ı seccâde-nişîn olanların ve ciheti tevliyeti ve ciheti meşihatı ve cihet-i kitâbeti ve cihet-i nezâreti ve cihet-i imâmeti ve cihet-i evlâdiyet ve meşrutiyet Şeyh Turesân'ın evlâdı ve evlâdinin eslahına ve evlâd-ı evlâdî silsilesine ve ehîbbâsından gerekdir. Kim bu kavli ve şartını tebdil ve tağyir ederse rûz-ı âhirette ve huzur-ı Hak'da da 'vâciyım. Şartü'l-vâkıf kenesi 'ş-şâri' kavlihi Teâlâ celle celâlihî "fe-men beddele ba'de mâ semî'ahû fe-inne mâ esmehû ale'l-lezîne tebeddelûne innallahe semîun alîmun" (Kim bu vasiyeti işittikten sonra değiştiren olursa bunun günahı değiştirenlerin üzerinedir. Allah şüphesiz işitir ve bilir (Bakara, 2/181)) âyet-i kerîme fehvâsı üzere şart-ı vâkıfın te'azzürü mâ vek'aa keteb ve terkim olundu. Vakt-i hâcetde izhâr oluna sene semâne ve tis'îne ve hamse mie (598/1201-1202).

Vakfiye kayıtlarında bazı yanlışlıklar olup metnin sonunda belirtilen 598/1201-1202 tarihi bunlardan biridir. Zaviyenin kitabesinde bu yapının Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde yapıldığından dolayı bu tarihin doğru olması mümkün görünmemektedir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre zaviyenin Şeyh Turesan'ın⁷⁵⁶ hayatta iken inşa edildiği,

⁷⁵⁶ Şeyh Turesan Veli'nin hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İsmi Dur-Ali, Tur-Ali, Tur-Hasan, Dur-Hasan ya da Tur-Afşin, isminin birleşmesinden oluştuğu düşünülmektedir. Turesan ismi yapının kitabesinde geçmemektedir. Ancak yapı vakfiyesine göre hem zaviyenin şeyhidir hem de vakfın ilk mütevellisidir. Şeyh Turesan, Ahmet Yesevi'nin dergâhında yetişen pirlere biri olduğu bilinmektedir. Şeyh Turesan Tekke dağına gelerek burada dervişleri ile ibadet, zikir yapmıştır. Şeyh Turesan Veli büyük olasılıkla Moğolların 1243 yılında Kayseri'yi işgal etmeleri ile yapılan savunmada şehit olmuştur. Hunat Hatun'un Zaviye'nin kitabesinde meşhed (şehitlik) olarak geçmesinin sebebinin de bu olduğu düşünülmektedir. Bknz: Çayırdağ, *Şeyh Turesan Veli Hazretleri*, 3,4./ Muhsin İlyas Subaşı, *Kayseri'nin Manevî Mimarları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Kayseri Şubesi, 1995), 99-100./ Abdullah Satoğlu, *Kayseri Ansiklopedisi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 341./ Ünver Günay, Harun Güngör, Şaban Kuzgun vd., *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996), 52./ Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Tekke ve Tarikatlar", içinde *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, (Kayseri: Orka Matbaacılık, 2022), 2: 117-123./ Recep Tek, "Anadolu Dervişlerinin Manevî Nüfuzlarının Günümüze Etkileri Bağlamında Şeyh Turesan Veli Hazretleri", *Tarih, Kültür ve Sanat Dergisi*, S.2 (2013): 157-172./ Mehmet Çayırdağ, "Kayseri Erciyes Dağı Eteklerinde Bulunan İki Türbe", içinde *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2001), 107./ Ali Kozan, "Kaynaklar ve Yöre İnsanın Görüşlerine Göre Selçuklu Anadolu'sunda Horasan Erenleri: Kayseri Yöresi Örneği", içinde *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu 27-30 Eylül 2010, Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler)*, (Ankara: TTK, 2014), 107-109./ Ayrıca Hasluck, Tur Hasan Veli'nin efsanevî dervişlerinin en büyüklerinden olduğunu vurgulayarak onun muhtemelen Anna Commena'nın bahsettiği Kapadokya'nın bu bölümünde egemeni olarak tanınan Hasan adlı şef olduğunu ifade eder. Onun mezarı Hasan Dağı'nın zirvesinde bulunmaktadır. Ayrıca Tur Hasan'ın kabilesinin Kırşehir yakınlarında Tur Hasanlı'da yaşadığını belirtmektedir. Bknz.: F. W. Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, (Oxford: Hasluck Press, 2007), 339.

şeyhin ölümünün ardından zaviyenin mütevelliliğinin çocuklarına geçeceği belirtilmiştir.⁷⁵⁷

Zaviye 21.60×14.30 ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Yapının kesme taşla örülü cepheleri kapalı olup, diğer üç cephenin üst kısmında küçük pencere açıklıkları bulunmaktadır. Zaviyeye 1.08×1.50 ölçülerindeki kemerli kapıdan giriş yapılmaktadır. Kapı ve pencerenin bulunduğu cephe diğer cephelere kıyasla daha yüksektir. Girişin ardından doğu-batı yönünde L şeklindeki avluya girilir. Yapının orta kısmının kuzeyindeki merdivenlerden zaviyenin damına çıkılmaktadır. Avlu tabanı ince sal taşlarla kaplı olup buranın güneydoğusunda bulunan kapıdan zaviyenin mescidine açılmaktadır. Mescit dikdörtgen planlıdır. Mekân üzeri sivri tonozla örtülmüştür. Mescidin batısında, kapısı avluya açılan dikdörtgen planlı, üzeri tonozla örtülü türbe bulunur.⁷⁵⁸

Avlunun kuzey cephesinde batı taraftaki kapısından 3.95×3.60 ölçülerindeki dikdörtgen planlı ve tonoz örtülü bir odaya geçilmektedir. Burası günümüzde çilehane olarak tanımlanmaktadır. Avlunun kuzey-güney doğrultusunda uzanan 2.80×5.25 ölçülerindeki bölüme geçildiğinde, biri hemen kapının önünde diğerleri ise üçü kuzey, beşi güney tarafta olmak üzere toplam dokuz sanduka yer almaktadır. Yapının kuzeyi iki takviye kemerle desteklenerek uzun bir tonoz ile örtülmüştür. Duvarlarda hayvan bağlanacak delikli taşlar ve nişler konulan bu kısım sonraları mezarlığa dönüştürülmüştür. Ayrıca yapının etrafındaki arazide de mezarlar bulunmaktadır. Zaviye içten beyaz renkle kireçle sıvalıdır. Yapıda herhangi bir süsleme unsuru kullanılmamıştır.⁷⁵⁹

3.8.3. Kayseri-İncesu Şeyh Turesan Zaviyesi Mescidi

Şeyh Turesan Zaviyesi Mescidi Kayseri'nin İncesu ilçesi ile Nevşehir-Ürgüp ilçesinin Başdere (Başköy) kasabası arasında bulunan Tekke dağ mevkinde yer almaktadır. Zaviyenin kitabesine göre mescid I. Alaeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Huand Hatun tarafından yaptırılmıştır.⁷⁶⁰

⁷⁵⁷ Abdulkadir Dündar, "Kayseri İncesu Şeyh Turesan Velî Zaviyesi", içinde *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu, (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, ed.: Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer, (Ankara: 2018), 456.

⁷⁵⁸ Çayırdağ, "Şeyh Turesan Zaviyesi", 272./Dündar, "Şeyh Turesan Velî Zaviyesi", 453-455.

⁷⁵⁹ Çayırdağ, "Şeyh Turesan Zaviyesi", 273.

⁷⁶⁰ Mehmet Çayırdağ, "İncesu Şeyh Turesan Zaviyesi", içinde *Kayseri Ansiklopedisi*, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Bel. Yayınları, 2023), 3: 330./ Ali Kozan, "Sözlü ve Yazılı Tarihe Göre Nevşehir Bölgesinde

Mescide giriş doğu cephesinden yapılmaktadır. Kuzey-güney doğrultuda bulunan mescide avlunun cümle kapısının sol tarafındaki ilk kapıdan giriş yapılır. Kapı ahşap olup basık kemerli, konsollu, pervazlı ve üzerine sık oyuklar oyularak süslemeler yapılmıştır.⁷⁶¹ Mescidin kible duvarları tek tonozludur. Kenarları basit silmeli olan mihrap nişi ise yapının 68 cm dışındadır. Dikdörtgen çerçevede yer alan mihrap yarım yuvarlak nişlidir. Mihrap üst kısmının iki tarafında iki mazgal ışıklık bulunur. Duvarlarda küçük raf nişleri bulunmaktadır. Mescidin taban döşemesi ise ahşaptır. Dış cephenin görünümü oldukça sadedir. Cephenin saçak kısmına yakın yerde dikdörtgen şeklinde bir tane mazgal pencere bulunmaktadır. Ayrıca cephede bir tane de düz oluklu çörten bulunmaktadır. Yapıda kesme taş malzeme kullanılmıştır.⁷⁶²

3.8.4. Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı

Tokat-Pazar yolunun 29. km'sinde inşa edilen yapı I. Alaeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Hatun tarafından 636/1238-39 yılında yaptırılmıştır. Yapı kuzeybatı-güneydoğu yönünde dikdörtgen planlı olup üç kitabesi bulunmaktadır. Ana girişte bulunan taç kapı kitabesi sülüs hattı ile yazılmıştır ve dört satırdan oluşmaktadır. İlk iki satırın bir kısmı hasarlı olduğundan çok az bir bölümü okunabilmektedir.⁷⁶³ Dört satırlık kitabe şu şekildedir:⁷⁶⁴

العزام

الفتح أبو الدين

كيخسرو بن السلطان سعيد كيكوباد قاسم أمير المؤمنين (!) المليكيتي الحابر

وستماية ثلثين خمس سنة في خاتون برى ماه سيلاتين السلطان والدة الدين و الدنيا صفوة

Horasan Erenleri Olarak Bilinen Şahsiyetler”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 61 (2012): 320./ Nevzat Topal, “509/1115 Tarihli Sultan İbrahim Vakfı, Şeyh Torasan Zaviyesi ve Türbesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, 30 (2011), 346./ Tanman, Parlak, “Tarikat Yapıları”, 2: 394./ Yıldıray Özbek, Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008), 2: 1044.

⁷⁶¹ Çayırdağ, “Şeyh Turesan Zaviyesi”, 271-273.

⁷⁶² Çayırdağ, “Şeyh Turesan Zaviyesi”, 271-273.

⁷⁶³ Serkan Sunay, “Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı” içinde *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2007), 256.

⁷⁶⁴ Sunay, “Mahperi Hatun Kervansarayı”, 257./ Osman Eravşar, *Anadolu Selçuklu Kervansarayları*, (Konya: Selçuklu Belediyesi, Özel Koleksiyon 2011), 84.

Okunuşu:

el-azam

.....ed-din
ebu'l feth

Keyhüsrev bin es-sultanüs-sa'id Keykubad kasımu emirü'l-müminin (!) el-meliketi'l-hayr

Safvetü'd-dünya ve'd-din validetü's-sultanü's-selatin Mahperi Hatun fi-seneti sitte ve selasin ve sittemaye.

Kapalı kısım kapısı üzerindeki kitabe ise şu şekildedir⁷⁶⁵:

هلا ل ظ العظم لسلطان دولة ايام في المبارك الخان هذا بعمارة امرت
السعيد السلطان بن كيخسرو الفتح ابي الدين و الدنيا غياث العالم في .
الخوانين ملكة والدين الدنيا صفوة العادلة الكبيرة الملكة المؤمنين أمير قسيم كيقباد .
وثلاثين ست سنة في تعالى هلا رحمة الى (!) المحتاج خاتون برى ه ما السالطين السلطان والدة .
وستمائة

Okunuşu:

Emere bi innaretı hâzihi'l-han el mübarek fi-eyyam-i devlet'üs sultanü'l azam
zil'lullahi

Fil-âlem Gıyased-dünya ve'd-din abu'l feth Keyhüsrev bin es-sultanü's-said

Keykubad kasımu emirü'l-müminin el-melike el-kebire el-adile safvet el-dünya
ved'din melile el-hatun

Validetü's-sultanü's-selatin safvetü'd-dünya ve'd-din meliketi fi-sene sitte ve
selasin ve sittemaye

Türkçesi: Bu mübarek hanın inşasını devletin yüce Sultanı, fetihler babası,
Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, din ve dünyanın koruyucusu, müminlerin emiri, hayırlar

⁷⁶⁵ Erdmann, *Das Anatolische Des 13. Jahrhunderts*, 139.

sahibi, Sultanın annesi Mahperi Hatun, Keykubad oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in döneminde 636 senesinde inşasını emretti.

Selçuklu kervansaraylarının en güzel örneklerinden biri olan yapı üç sahınlı bir kapalı bölüm ve geniş avludan meydana gelmektedir. Avlu ortasına ise sekizgen planlı, kısa prizma gövdeli bir havuz yapılmıştır. Avluya bakan cephelerde revaklar dinamik bir görünüm sunmakta olup, hafif içe çekilerek inşa edilmiştir. Yapı tamamen kesme taş malzeme ile üretilmiştir. Tek nefli olan kapalı mekânın bir portalı bulunmaktadır. 35.7×35.5 m boyutlarında avlusu bulunan yapının asıl kapısı kuzeybatı cephesinde bulunur. Dış cephe sade bir görünümde olup büyük blok taşlardan yapılmıştır. Portalın ön yüzünde iç içe geçmiş birer bordür bulunur. Geniş bordürde 6 kollu yıldızların kenarlarından hareketli görünüm sağlayan geometrik kompozisyon işlenmiştir. Sivri kemerleri üstten kaplayan bordürde düz ve ters yerleştirilmiş farklı ebatlarda yarım altıgenler birbirinin içine gelecek şekilde dizilmiştir. Güneybatı tarafındaki sütun başlığında bir adet üzüm salkımı motifi yer almaktadır.⁷⁶⁶

Yapı pencereleri kapalı kısımda altışar adet ve avlunun kuzey ile batı köşelerinde birer adet olmak üzere toplam 14 tanedir. Uzunca bir süre bakımsız ve boş olan kervansaray define avcıları tarafından zarar gördüğünden dolayı bazı taşıyıcı sistem yapılarının devşirildiği görülmektedir. Ancak 1419/1999 yılındaki restorasyon çalışmaları ile bu eksiklikler giderilmiştir.⁷⁶⁷

3.8.5. Tokat-Pazar Hatun Hanı Çeşmesi

Amasya-Tokat kervanyolu güzergahında Pazar ilçesi yakınındaki Mahperi Hatun Kervansarayının kuzeybatı cephesinde bir çeşme bulunmaktadır. Yapının banisi I. Alaeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Hatun tarafından 636/1239 yılında yapılmıştır. Çeşme

⁷⁶⁶ Şebnem Akalın Eryavuz, "Kervansaray", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 299-302./ Selçuk Mülayım, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler -Selçuklu Çağı-*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 32-33.

⁷⁶⁷ İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokad, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet. Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*, (İstanbul: İstanbul Milli Matbaa, 1927), 74-77./ İsmet İlter, *Tarihi Türk Hanları*, (Ankara: Karayolları Genel Müd., Yayınları, 1969), 40-43./ M. Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 15/20 (1965): 141-170./ Ögel, *Anadolu Selçuklarının Taş Tezyinatı*, 37-38./ Guillaume de Jerphanion, *Mélanges d'Archéologie Anatolienne Monuments Préhelléniques, Gréco-Romains, Byzantins et Musulmans de Pont, De Cappadoce et de Galatie*, (Beyrouth: 1928), 62.

kemerinin içinde 0.39×0.77 m ebatlarında Selçuklu sülüsü ile yazılmış iki satırlık Arapça kitabe mevcuttur. Kitabe şu şekildedir⁷⁶⁸:

السقاية هذه عمارة

والهداية الله بتوفيق

Okunuşu: İmarete hazihil sikaye

Bitevfik Allah v'el hidaye

Türkçesi: Bu çeşmenin yapılışı Allah'ın tevfik ve hidayetiyledir.

Çeşmenin en önemli özelliği önünde bulunan döneminin teknik ve estetik özelliklerini yansıtan bronzdan yapılmış ejder başlı lüleleridir.⁷⁶⁹ Çeşme aynasını oluşturan çerçeve sadedir. Ejder motifleri Selçuklu dönemi eserlerindeki ejder tasvirleri ile benzerlik taşımaktadır. Ancak çeşmenin ejder başlı lüleleri 1381-1382/1962 yılında çalınmıştır.⁷⁷⁰ Çeşme hiç tamir görmemiş gibidir fakat harap olan eski taş yalağın yerine çimento ile sıvalı bir yalak yapıldığı görülür. Yapı, Türkiye Selçuklu kervansaraylarının çeşmeleri içinde, değişmeden kalabilmiş ve suyu hala akan eski örneklerden biridir.⁷⁷¹

3.8.6. Yozgat-Saraykent Çiñçinlı/Çiñçinli Sultan Hanı

Kırşehir-Zile yolu üzerinde Sarayözü köyü girişi civarında 23×26-7 m holü ve 31×26 m ölçülerinde avlusu bulunan harap bir yapıdır. Hanın kitabesi mevcut değildir. Ancak Erdmann ve Özergin'in ifade ettiği yapı muhtemelen Mahperi Hatun tarafından 637/1239-40 yılında yaptırılmıştır. Karamağara'ya göre, cami minare kaidesinin doğu tarafında bu hanın kitabesinin bir kısmı bulunmaktadır.⁷⁷² Kitabe şu şekildedir⁷⁷³:

والدة العالمين فى الخيرات !محي والدين الدنيا صفوة العادلة العالمة

⁷⁶⁸ Yılmaz Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, (Ankara: TTK, 1997), 46.

⁷⁶⁹ Yılmaz Önge, “Anadolu’da Ejder Başlı Madeni Çeşme Lüleleri”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, (Ankara: TTK, 1970), 183-185./ J. Özlem Oktay Çerezci, “Türk Sanatında Ejder ve Su Birlikteliği”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2020): 211

⁷⁷⁰ Yılmaz Önge, “Türk-İslam Devri Yapılarında Eski Eser Kaçakçılığı Tahribatı, Nedenleri ve Çareler”, *AÜDTCFD*, 34/1-2 (1990), 421.

⁷⁷¹ Önge, *Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, 47.

⁷⁷² Özergin, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, 147./Erdmann, *Das Anatolische Des 13. Jahrhunderts*, 140-142.

⁷⁷³ Demet Turgut, *Mahperi Huand Hatun ve Yaptırdığı Yapılar*, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 75.

و غفرانه تعالى هلا رحمة الى المحتاج السالطين سلطان

ثلثين سبع شعبان غرة التاريخ في حسن بقبول عنها وتقبله ملكها د و خل دولتها هلا د اب خاتون ماهبرى
ستمائة

Okunuşu:

el-âlimetül âdiletü safvetü'd-dünya ve'd-din muhyi'l-hayrati fi'l âlemin validetü
es-Sultani's-selâtin el-muhtâc ilâ rahmet-illâhi tealâ ve gufrânihi el-meliketü

Mahperi Hatun ebbed- Allâhü devletehâ ve hallede mülkehâ ve tekabbele anhâ
bikabulîn hasenin fi't-tarih gurretü Şabane sebatün selâsine sittemaye (637/ 1239-
40)

Türkçesi: Allah, âlim, adil, dinin ve dünyanın yüz akı, Allah'ın rahmeti ve affına
muhtaç, valideler arasında hayrat veren Sultanlar Sultanı Mahperi Hatun'un Allah rızası
için 637 (1239-1240)'de yaptırdığı iyiliği kabul etsin ve daim kılsın.

Hangi yapıya ait olduğu bilinmeyen muhtemelen han kitabesi olan diğer bir
kitabede Çötel köyündeki Mollalar denilen ailenin ahır binasının arka duvarına köşe taşı
olarak ters şekilde yerleştirilmiştir. Avlu ve kapalı kısımdan oluşan yapı moloz taş üzeri
kesme taş ile kaplıdır. Günümüze kapalı mekândan yalnızca arka ve yan duvarların büyük
bir kısmı gelebilmiştir. Üst örtüsü tamamen yıkılmıştır. İç mekândan da herhangi bir iz
kalmamıştır. İç mekâna girişin nereden olduğu bilinmemekle birlikte kapalı mekândan 4
m sağ ve sola taşkındır. Sağ tarafta birbirine eş ölçülerde dört kapalı odası mevcuttur.
Yapıya ait herhangi bir süsleme unsuru günümüze kadar gelememiştir.⁷⁷⁴ Bununla
birlikte Erdmann, avlunun ortasında bir köşk mescit bulunduğunu belirtmiştir. Aynı
zamanda mescidin baldeken tarzda inşa edildiğine dair bilgilere yer vermiştir.⁷⁷⁵ Avluda
köşk mescidin mevcut olması bir Sultana aidiyetinin ya da hükümdar baniliğinin bir
sembolü olabileceği görüşü ileri sürülmüştür.⁷⁷⁶

⁷⁷⁴ Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", 147./ Hakkı Acun, "Yozgat ve Yöresi Türk Devri
Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, 13 (1981): 657.

⁷⁷⁵ Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, 140-141./ Şebnem Akalın, "Anadolu
Selçuklu Kervansaraylarındaki Köşk-Mescitler", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (1987): 3-7./ Ali
Kılıcı, *Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler*, (Ankara:
Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007), 28./ Reau Louis, *Dictionnaire Illustre D'Art et D'Archeologie*,
(Paris: 1930), 41.

⁷⁷⁶ Semra Ögel, *Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler*, (İstanbul: Matbaa Teknisyenleri Basımevi,
1986), 77-82

3.8.7. Amasya Ezinepazar Hanı

Han, Tokat-Amasya yolunda, Amasya'ya 35 km uzaklıkta Ezinepazar beldesinin 1.5 km kuzeyinde bulunmaktadır. Ezinepazar hanı: Ezirnepazar ve Çavuşin olarak da bilinmektedir.⁷⁷⁷ Yapının inşa kitabesi mevcut değildir. Ezinepazar Hanı'nın Mahperi Hatun tarafından II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde 635-1238/643-1246 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir.⁷⁷⁸ Yapının giriş kapısı üzerindeki Osmanlı dönemine tarihlenen üç satırlık onarım kitabesi bulunmaktadır. Bu onarım neticesinde moloz taş kullanılarak tamir edilmiş ve kirişler eklenmiştir. Kitabe şu şekildedir⁷⁷⁹:

1) *Hacı Muslu Muhammed Çavuş ol sahibü'l-kerem*

Eyledi tevfikle hayrın mahallinde ayân

2) *Bu kadîm hanı ma'mur etti malını sarf idüb*

Eyleye ecr-ü mükâfâtın Hüdâ-yı müsteân

3) *Guş idüb itmâmı Cevrî didi tarihini*

Cud ile Allah için a'lâ binâ oldu bu han

Türkçesi: Kerem sahibi Hacı Muslu Muhammed Çavuş bulunduğu yerde önemli olan bu eski hanı başarı ile malından harcayarak mamur (tamir) etti. En büyük yardımcı olan Allah onu cennette mükâfatlandırınsın. Hanın tamamlandığı duyulunca Cevri⁷⁸⁰'de tarihini yazdı (dedi). Cömertçe harcamada bulunarak Allah için bu han güzel yapıldı. Sene 1006/1597-98.

Yapı doğu-batı yönünde 6.50×39 m ölçülerinde dikdörtgen planlı ve üç sahtandan meydana gelmektedir. Her sahtin sekiz bölüme ayrılmıştır. Toplamda yirmi dört birime ayrılan yapı dikdörtgen kesitli ayaklar üzerine inşa edilmiştir. Belirli aralıklarla nişlerin

⁷⁷⁷ Gabriel Mandal Khan, *I Caravanserragli Turchi*, ed. Lucchetti, Bergome, (1988), 132./ Eravşar, *Anadolu Selçuklu Kervansarayları*, 63-64.

⁷⁷⁸ Özergin, *Anadolu Selçuklu Kervansarayları*, 150./ Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, 158-159./ Khan, *I Caravanserragli Turchi*, 132./ Semra Palaz Yıldırım, "Çamlıbel Mescidi", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1 (2017): 153.

⁷⁷⁹ Semra Palaz Yıldırım, *II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi Mimari Eserleri*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 883-884.

⁷⁸⁰ Osmanlı Dönemi'nde yaşamış olan Cevri İbrahim Çelebi divan şairi ve hattattır. 1004-1009/1595-1600 (d.t.), 1065/1654 (ö.t.) arasında yaşamıştır. Eserleri: *Divan*, *Selimname*, *Hilye-i Çihârî-yâr-ı Güzîn*, *Hall-i Tahkikât*, *Aynü'l-füyûz*, *Melhame*, *Nazm-ı Niyâz*'dir. Bknz: Hüseyin Ayan, "Cevri İbrahim Çelebi", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 460-461.

açıldığı duvarlar boyunca yolcuların dinlenmeleri amacıyla yapılmış 1.50 m yükseklikte setler bulunmaktadır. Doğu duvarlarında bir adet, güney-kuzey duvarında 7 olmak üzere toplam 8 ocak nişi vardır. Hanın plan tipi kapalıdır ve avlusu bulunmamaktadır. İç mekân sivri kemer profilili beşik tonozlarla kaplıdır. Kemer ve tonoz örgülerde malzeme olarak tuğla kullanılmıştır. Orta sahında yer alan pencereler diğer kısımdakilere göre daha yüksektir. Doğu cephesinde sarımsı renkte olan kesme taşla yapılmış dikdörtgen şeklinde üç adet penceresi bulunmaktadır. Doğu yönünde bulunan taç kapısı 2.5 m enindedir. Günümüzdeki kapısının malzemesi ahşap olup üzerinde küçük demir çiçek motifleri bulunur. Ayrıca yapı külah şeklinde kiremit örülü 8 baca mevcuttur.⁷⁸¹

Onarımlar neticesinde batıya doğru uzatılan han restorasyon çalışmaları ile hemen hemen orijinal yapısına yakın şekilde günümüze gelmiştir. Yapıda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.⁷⁸²

3.8.8. Tokat Çekereksu Hanı

Han, Yozgat'ın Saraykent ilçesine bağlı Kesikköprü köyü civarında bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda yapının Örencik köyünde bulunduğu söylenmesinin nedeni hanın Kesikköprü köyü ile Örencik köyü arasında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Ancak yapının idari sınırları Saraykent ilçesine bağlı Kesikköprü köyü içinde bulunmaktadır. 637/1239-40 tarihli kitabenin hana ait olduğu düşünülmektedir. Bugün harabe şeklinde olan yapının vakfiyesi günümüze ulaşamamıştır. Acun, yapının Mahperi Huand Hatun tarafından 637/1239-40 yılında inşa edildiğini bildirir. Yapı güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda dikdörtgen bir alanda konumlanmıştır. Kervansaray, Çekereksu köyünün güney kıyısında köprünün yanındadır. Çınçınlı Sultan Han'la aynı güzergâh üzerinde bulunmaktadır. Yapı, Çınçınlı Sultan Han'dan daha küçüktür.⁷⁸³

Hanın mevcut duvarları dikkate alınarak incelendiğinde kapalı ve avlulu bölümleri olan karma plan tipindedir. Hanın holü 23×26-7 m, avlusu 31×26 m ölçülerindedir. Kapalı bölüm kuzeydoğu-güneybatı yönünün iki yanında dörder kare

⁷⁸¹ Khan, *I Caravanserragli Turchi*, 132./ Haşim Karpuz, *Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü*, (Konya: Selçuk Belediyesi Yay., 2012), 102.

⁷⁸² Muhammet Görür, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Katoloğu", içinde *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, editör Hakkı Acun, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2007), 499.

⁷⁸³ Acun, *Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli) Türk Mimarisi*, 533.

kesitli payeleri bulunmaktadır. Bu payeler duvarlara kemerlerle bağlanarak mekânı üç sahına ayırmaktadır. Her sahin sivri beşik tonozlarla örülmüştür. Yapının avlu bölümü hakkında mimari plan özellikleri tespit edilememiştir.⁷⁸⁴

Ayrıca Çekereksu Hanının kuzeyinde Çekereksu Çayı üzerinde inşa edilmiş bir köprü bulunmaktadır. Yaklaşık 150-175 m uzunluğunda olan köprünün kemer ve gövdesi yıkılarak günümüzde kullanılamaz halde birkaç kalıntıdan ibarettir. XIII. yy.'ın ikinci çeyreğinde yapıldığı düşünülen köprünün kim tarafından yapıldığı bilinmemekle birlikte moloz taşla yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁸⁵

3.8.9. Tokat Tahtoba Hanı

Tahtoba hanı Tokat'a 30 km mesafedeki Pazar-Artova yolu güzergahında bulunmaktadır. Hana ait inşa kitabesi ve vakfiyesi günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak yapının Mahperi Hatun tarafından 635-1238/644-1246 yılları arasında yaptırıldığı düşünülmektedir.⁷⁸⁶ Doğu-Batı yönünde kareye yakın dikdörtgen planlı olan han açık-kapalı bölümlerden meydana gelmektedir. K. Erdmann'ın plan şemasına göre giriş eyvanının iki yanında küçük odalar bulunmaktadır. Yapının doğu cephesinde avlu girişi yer almaktadır. Avlunun kuzey-güney yönünde uzanan revaklar tonoz örülüdür ve dört kısımdan oluşmaktadır. Doğu cephe yönündeki portal giriş eyvanına açılmaktadır. Buradan da hanın avlu bölümüne girilmektedir. Avlunun kuzey kısmına bakıldığında revaklı bir bölüm görülmektedir. Bu kısımdaki kuzey duvarda dört kemerin mevcut olduğundan bahsedilerek bu kemerlerle avluya açılan beşik tonoz revaklı bölümün mevcudiyetinden bahsedilmiştir. Diğer taraftan avlunun güney cephe düzenlemesi hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁷⁸⁷

Kapalı kısım ise 24.00×24.00 m ölçülerinde üç sahlıdır. Sahınlar sivri kemer profilili beşik tonozlarla örülüdür. Bu bölüme batı cephesindeki bir girişle geçildiği duvar açıklığından anlaşılmaktadır. Kapıya ait herhangi bir unsur günümüze kadar

⁷⁸⁴ Özergin, *Anadolu Selçuklu Kervansarayları*, 147./ Kutlu, "Yozgat Hanları", 330-333.

⁷⁸⁵ Emine Saka Akın, Selahattin Sezer, "Tarihi Köprülerin Kullanımları: Yozgat Örneği", *Journal of Art and Design*, 11/1 (2023): 137.

⁷⁸⁶ Erdmann, *Das Anatolische karavansaray des 13. Jahrhunderts*, 58.

⁷⁸⁷ Görür, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu", 527.

ulaşmamıştır. Yapıyı oluşturan ana duvarlar dış taraftan payandalarla desteklenmektedir.⁷⁸⁸

Tahtoba Hanı günümüzde harap durumdadır. Yapı üzerinde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

3.8.10. Tokat Çamlıbel Hanı

Kervansaray Tokat-Sivas yolunun 25. km'sinde Mahperi Hatun tarafından inşa ettirilmiştir. Temene Han, Çiftlik Han, Yıldız Han olarak da bilinmektedir.⁷⁸⁹ Yapının kitabesi yoktur. Vakfiyesi de günümüze kadar gelmemiştir. Gabriel, yapının inşa tarihini XIII. yy. olarak bildirmektedir. Diğer araştırmacılarda bu tarihi kabul görmektedirler.⁷⁹⁰

Ezinepazar Han ve Çiftlik Han ile aynı güzergahta bulunan kervansaray kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Han yalnızca kapalı bölümden oluşmaktadır. Üç sahınlı plan özelliğinde olan yapının orta sahnı diğer sahnılara göre daha geniştir ve beşik tonozla kaplıdır. Kervansarayın doğu/batı cephesi dış duvar payandalarının arasında birer pencere bulunmaktadır. Hanın beden duvarları ve kemerleri kesme taş ile kaplanmıştır. Yapının cephe duvarları sandıklama tekniğinde moloz taş malzeme ile yapılmıştır.⁷⁹¹

Günümüzde harap halde olan yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

3.8.11. Tokat İbibse Hanı

Pazar-Tokat yolu üzerinde Sungur köyünün 5 km yakınında bulunan han, Mahperi Hatun tarafından inşa ettirildiği düşünülmektedir. İbibse köyünün 13 mil güneyinde yer alan hanın kitabesi bulunmamaktadır. İbibse hanı yapı mimari itibarıyla avlu ve kapalı bölümden oluşmaktadır. Han doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Hanın kapalı bölümü (16×24 m) avluya (25×16 m) göre daha küçüktür. Dış cephe moloz taş bloklarla kaplanmıştır. Kervansarayda devşirme malzeme de kullanılmıştır ancak günümüzde tonoz ve ana taşlar yağmalanmıştır. İbibse hanı, Çakallı Han ve Çiftlik Han ile aynı

⁷⁸⁸ Gündoğdu, Bayhan, vd., *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, 573.

⁷⁸⁹ Erdmann, *Das Anatolische karavansaray des 13. Jahrhunderts*, 156.

⁷⁹⁰ Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, 112./ Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts I*, 156-158./ Görür, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Katoloğu", 489.

⁷⁹¹ Erkan Atak, "Tokat Çamlıbel'deki Türk Dönemi Yapıları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 54 (2017): 233-259

boyutlarda (1300 m²) olduğu tahmin edilmektedir. Bugün harabe halde olan hanın yalnızca bir duvarı ayaktaır.⁷⁹²

3.9. Melike Adile/Adiliye Hatun

3.9.1. Kayseri Çifte Kümbet/Çifte Kümbetler

I. Alaeddin Keykubad'ın eşi olan Adile Hatun'un İzzeddin Kılıç Arslan, Rükneddin Süleyman Şah ve Melike Hatun adında 3 çocuğu olmuştur.⁷⁹³ Sultan Alaeddin Keykubad, İzzeddin Kılıç Arslan daha çocuk yaşta iken veliaht ilan etmiştir. Ancak Sultanın ölümüyle yerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta geçtikten sonra üvey kardeşlerini Uluborlu'da hapsedmiştir. Melike Adile Hatun ise önce Ankara'da hapsedilmiş ardından öldürülmüştür. Hatun'un kızlarından Melike Hatun 635/1238 yılında el-Melikü'n-Nâsır ile evlendirilmiştir. Kaynaklarda Hatun'un iki kız kardeşi daha olduğunu ve Kahire'de bulunduklarından bahsedilmektedir. Adile Hatun'un kızlarından birinin evlilik yolu ile Halep'e diğerlerinin ise Kahire'ye gitmeleri onların Anadolu'dan uzaklaştırıldığıının göstergesidir. Hatun'un çocuklarının Anadolu'ya dönüşü ancak Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatı ile genel af ilan edilmesi sonucu gerçekleşmiştir. Anadolu'ya gelen Hatunlar anneleri Adile Hatun adına Çifte Kümbeti inşa ettirmişlerdir. Kaynaklarda kız kardeşlerin sonraki yaşamları hakkında malumat bulunmamaktadır.⁷⁹⁴

Kayseri'nin Melikgazi ilçesi Sivas caddesi yolu üzerinde bulunan yapı 645/1247-48 tarihinde Melike Adiliye Hatun'un kızları tarafından Yusuf b. Musa'ya yaptırılmıştır.⁷⁹⁵

Kornış altındaki yazı Bakara suresinin ilk ayetini ihtiva etmektedir. Kitabenin zemininde çok az Rumi motifler bulunmaktadır. Beyaz mermer üzerine Arapça celi sülüs yazısı ile yazılmış beş satırlık kitabe⁷⁹⁶ şu şekildedir:

⁷⁹² Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*, 191-192.

⁷⁹³ Zehebî, *Târihu'l-islam*, XLI-L, 10-16./ İbn Bîbî, *Selçukname*, 90. İbnü'l Adim, *Buğyat At-Talab Fi Tarih Halab*, 5-6.

⁷⁹⁴ Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri I*, 271./ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 448./ Ahmed b. Lütfullah, *Cami'ud-Düvel II*, 80./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 141./Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 9.

⁷⁹⁵ Altun, "Çifte Kümbet", 311./ Doğan, "Kümbet", 547-550./ Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklu Döneminde Bânî Sanatçı İlişkisi", içinde *Zafer Bayburthuoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, ed. Mustafa Denktaş, Yıldırak Özbek, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2001), 247-278./ Erkiletlioğlu, *Kayseri Kitabeleri*, 68.

⁷⁹⁶ Halil Edhem, *Kayseri'ye Şehri (Kayseri Şehri)- Mebanii İslamiye ve Kitabeleri*, (İstanbul: Metbaa-i Orhaniye, 1335), 85./ Önkâl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 101.

عصمة الزاهدة العالمة الشهيذة السهيذة الملكة مشهذ هذ

الزمن زبيذة العالمين نساء سيذة والمسلمين السالم صفوة الدين و الدنيا

الملك بنت والبركات اليمن منشأ الملكات ملكة والخرة الدنيا خاتون الفاخرة لخصال ا صاحبة

المخدرات بناتها بعمارته امرت روحهاوريجها وعطر يحها ضر هلا نور ايوب بن بكر ابي العادل

ية وستما واربعين خمس سنة في حالها واحسن اكمالها هلا وبافهما

Okunuşu:

Hâzâ meşhed el-melike es-saide eş-şehide el-âlîme, ez-zahide ismet

Ed-dünya ved-Din safvetu'l İslam vel'müslimine seyidetün'nisa el-âlemin
Zübeydetüz-Zaman

Sahibet el-hisal el-fahiret hatun el-dünya vel-ahire meliket'ül, el-melikat, menş'e
el-yemni vel-berekat bint el-melik

El-adil Ebubekir b. Eyyûb nevver Allah-u zarihu-ha ve attara ruhiha ve reyhuha
emeret bi-imaretehu benatuha'l muhadderat

Ve'bellegahuma Allah'u ikmaleha ve ahsene haluha fi seneti hamse ve erbaine ve
sittemaye.

Türkçesi: Bu türbe Melike, saide, şehide, alime, zahide, din ve dünyanın ismetlisi, İslam ve Müslümanların saf kadını, alemde kadınların efendisi, iyi hasletler sahibi, dünya ve ahiretin hanımefendisi, melikelerin melikesi, iyilik ve bereketin menşei, Eyyûb oğullarından Melikü'l-Adil Ebubekir'in kızına aittir. Allah her ikisinin kabrini nurlandırsın ve onların ruhlarını ve kokularını temiz kılsın. Bu türbenin yapılmasını 645 senesinde onun namuslu kızları emretti. Allah onları emellerine kavuştursun ve hallerini güzel eylesin.

Vaktiyle yan yana iki kümbet olduğu için, tek yapı kaldığı halde hala Çifte Kümbet adını taşımaktadır. Yükselen kare subasman üzerine, köşeleri silindirik bezemeli profilli, piramit külahlı sekizgen bir gövdeden oluşmaktadır. Piramidin cephe panoları, kapı cephesi dışında hafif bir silme ile uygulanarak dikdörtgen içine çizilmiş sivri kemerlerle süslenmiştir.⁷⁹⁷ Kapısı batıdan açılan üst kata bugün yıkılmış olan tek yönlü

⁷⁹⁷ Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, 231.

ve yedi basamaklı merdivenle çıkılmaktaydı. Üst kat örtü şekli birçok Selçuklu türbelerinden farklı olarak Divriği'deki Sitte Melik ve Kamerüddin türbelerinde olduğu gibi satırları belirtilmiş bir mahrut ile örtülmüştür. Mescit katının güney duvarına mihrap nişi yerleştirilmiştir. Mihrap nişi dışta içbükey bir kademe ile derinleşen düz bir silme ile dikdörtgen çerçeve içine alınmış olup bunu on bir kolu yıldızların doldurduğu geniş çerçeve takip etmektedir. Ayrıca mihrabın dikkat çeken özelliği yıldız kompozisyonlarının ahşap teknik ile süslenmiş olmasıdır. Mekân kenarlarında karşılıklı açılan 1.45×0.70 m ölçülerindeki dört mazgal pencere ile aydınlanmaktadır. Yapının üst katında sanduka bulunmamaktadır. Yapının alt kat kapısı kuzey yönde olup 1.40×0.72 m ölçülerinde dikdörtgen şekilli bir açıklıktır. Kapıdan girildikten sonra üç basamak merdiven ile 5.28 ×5.30 m ölçülerindeki beşik tonozlu cenazeliğe geçilir. Toprak zeminli, beşik tonoz örülü olan cenazelikte sanduka mevcut değildir.⁷⁹⁸

Lahit odasında namaz kılma olanağını sağlamak için küçük bir mihrap niş ile örtülmüştür. Taç kapı mukarnası 7 sıralı bir niş içinde yer almaktadır. Mukarnas sırası palmet ve rumi kompozisyon örnekleriyle tezyin edilmiştir.⁷⁹⁹

Türbede hem iç hem de dış süsleme öğeleri mevcuttur. Mihrap nişi, mukarnaslar, geometrik şekiller ile süslenmiştir. Türbe bina olarak nispeten sağlam görünmesine rağmen türbenin üst kata girişi sağlayan merdiven ve külahta tahribatlar görülmektedir. 1394/1975 yılında külah yenilenmiştir ancak merdiven onarım görmemiştir. Üst kat girişinin önüne bugün yüksek, metal bir merdiven yapılmıştır. Çifte Kümbette taş oymaları muazzam işçilikte kaplanmıştır.⁸⁰⁰

Melike Adile Türbesi inşa kitabesi incelendiğinde dikkat çeken ayrıntı ise “meşhed” ve “İsmet’üt-dünya ved-din” tabirinin kullanılmasıdır. Şehadet kökünden türeyen Meşhed topluma mal olmuş kimselerin şehit olduğu veya defnedildiği mezar/türbe manasında kullanılmaktadır.⁸⁰¹ Melike Adile’nin kızları annelerinin şehit olduğunu kitabede özellikle belirtmişlerdir. Ayrıca “İsmet’üt-dünya ved-din” sıfatının ise anne veya baba tarafından hanedan üyesi olan Hatunlar için kullanılması ve Selçuklu

⁷⁹⁸ Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 233-234.

⁷⁹⁹ Ayşegül Bekmez, “Siyaset ve Sanat Bağlamında Anadolu Selçuklu Döneminde İki Kadın: Mahperi Hunat Hatun ve Melike Adile”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2020): 178-179./ Ögel, *Anadolu Selçuklarının Taş Tezyinatı*, 43.

⁸⁰⁰ Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 100-101.

⁸⁰¹ Mustafa Öz, “Meşhed”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 362-364.

hanedanlığından hiç bahsedilmemesi ve Melike Adile'nin türbesinin Kayseri merkezden uzak bir yere yapılması ve ölümünden dokuz sene sonra kızları tarafından yaptırılan türbeye cesedi getirilerek defnedilmesi dönemin siyasetinin, sanatsal yapılara yansıdığını ortaya koymaktadır. Mahperi Hatun'un sanduka kitabesinde "safvetü'd-dünya ve'd-din" sıfatının tercih edilmesi ve Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi olarak nitelendirilmesi valide Sultanlığa verilen değeri göstermektedir.⁸⁰² Ayrıca Mahperi Hatun'un türbesinin Kayseri şehrinin iç kale surlarının hemen yanındaki baniliğini yaptığı külliyein içinde yer almaktadır. Aynı zamanda dönemin iki etkili Hatunlarının türbe kitabelerinde yer alan methiye sıfatlarının farklılığı iki kadın arasındaki rekabeti somutlaştırmaktadır.⁸⁰³ Her iki yapının estetik zevk, amaç ve mimari üslubu göz önünde bulundurulduğunda ataerkil bir toplumda, yer alan saray Hatunlarının kendilerini ifade etmek için sanatı kullandıkları açıktır. Ancak ortaya konulan bu yapıların yalnızca estetik kaygılar ve hayır amacı güdülmeyerek birtakım mesajlar vermek içinde kullanıldığı da görülmektedir.

3.10. Havandzade/Hondi Hatun

3.10.1. Hatuniye Medresesi/Çifte Minareli Medrese

Bugün Çifte Medrese olarak anılan yapı Türkiye Selçuklu medreselerinin günümüze ulaşabilen en görkemli örneklerinden biridir. Yapı bugün Tebriz kapısı olarak anılan semtte Erzurum'un ana caddesi üzerinde yer almaktadır. Çifte minareli olarak da anılan medresenin kitabesi ve vakfiyesi mevcut değildir.⁸⁰⁴ Bu nedenle eserin banisi ve inşa tarihi hakkında bilgiler tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar yapının I. Alaeddin Keykubad'ın kızı Hondi Hatun tarafından yaptırıldığını bildirir. Gürbüz'ün belirttiğine göre Başbakanlık arşivi 205 numaralı kayıta 947/1540 tarihli Erzurum ve Pasin livaları mufassal defterindeki kayıt şu şekildedir.⁸⁰⁵

⁸⁰² Blessing, "Women Patrons in Medieval Anatolia", 492./ Doğan, "Kayseri'deki Selçuklu Dönemi Kadın Türbeleri", 15-26.

⁸⁰³ Bekmez, "Mahperi Hunat Hatun ve Melike Adile", 184-185./ Yalman, "The 'Dual Identity' of Mahperi Khatun", 246.

⁸⁰⁴ Doğan Yavaş, "Çifte Minareli Medrese", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 311-312./ Rahmi Hüseyin Ünal, "Erzurum Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese", içinde *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 204./ Rahmi Hüseyin Ünal, "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", *A.Ü. Ed. Fak. Araştırma Dergisi*, 6 (1973): 85.

⁸⁰⁵ Osman Gürbüz, "Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 25 (2004): 148.

ارضروم نفس در حمام . الدين على سلطانا به المشهور كيخسرو بن كيقياد بنت خاتون خواند مدرسة وقف

باب

Anlamı: “Sultan Alaeddin diye meşhur Keyhüsrev oğlu Keykubad’ın kızı Hand Hatun’un Medresesinin vakfı, Erzurum merkezide bir hamam”

Yapının kim tarafından yaptırıldığına dair diğer bir görüş ise XIII. yüzyılın son çeyreği ile XIV. yüzyılın başlarında İlhanlı hükümdarı Geyhatu’nun (689-1291/694-1295) eşi Hüdavend Padişah Hatun tarafından 689/1291 yılında yaptırıldığı ileri sürülmektedir. Ancak bu tarihlendirmenin çok geç olmasının yanı sıra Kirman’dan gelen Padişah Hatun’un Erzurum’da bir medrese yaptırması kolay değildir.⁸⁰⁶ Padişah Hatun’un kullandığı Hudavend-i Alem sıfatı özel isim olmayıp bir unvandır.⁸⁰⁷

Alaeddin Keykubad’ın kızı Hond Hatun tarafından bir medrese inşa edildiği görüşü ise dönemin koşullarına uymamakla birlikte Sultanın bilinen tüm kızları eşi Melike Adile Hatun tarafından olmuştur. Melike Adile Hatun ise önce Ankara’da hapsedilmiş ardından öldürülmüştür. Hatun’un kızlarından Melike Hatun 635/1238 yılında el-Melikü’n-Nâsir ile evlendirilmiştir. Kaynaklarda Hatun’un iki kız kardeşi daha olduğunu ve Kahire’de bulunduklarından bahsedilmektedir. Adile Hatun’un kızlarından birinin evlilik yolu ile Halep’e diğerlerinin ise Kahire’ye gitmeleri onların Anadolu’dan uzaklaştırıldığına göstergesidir. Hatun’un çocuklarının Anadolu’ya dönüşü ancak Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in vefatı ile genel af ilan edilmesi sonucu gerçekleşmiştir. Anadolu’ya gelen Hatunlar anneleri Adile Hatun adına Kayseri’de Çifte Kümbeti inşa ettirmişlerdir. Annelerinin türbelerini Kayseri’de yaptıran Sultan Alaeddin

⁸⁰⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, (İstanbul: Ercan Matbaacılığı, 1960), 356-358. /Suut Kemal Yetkin, “Çifte Minare”, *AÜİFD.*, II-III (1952): 46./ Gündoğdu, “Erzurum Çifte Minareli Medrese”, 36-44./ Abdülislam Uluçam, “Erzurum’daki Çifte Minareli Medresenin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım”, *AÜTAED*, 25 (2004): 147./ J.M. Rogers, *Waqf and Patronage in Seljuk Anatolia: The Epigraphic Evidence*” *Anatolian Studies*, 26 (1976): 69-103./Bruna De Nicola, “Padshah Khatun: An Example of Architectural, Religions and Literary Patronage in Ilkhanid Iran”, in *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants and Intellectuals*, eds: Michal Biran; Jonathan Brack and Francesca Fiaschetti, (California: University of California Press, 2020), 270-289.

⁸⁰⁷ Atilla Çetin, “Hudavendigâr”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 285./ Bahriye Üçok, *Femmes Turques Souveraines Et Regentes Dans Les Etats Islamiques*, çev: Ayşe Çakmaklı, (Ankara: Direction Generale de la Presse et d'Inf, 1988), 84./ Haluk Karamağaralı, “Erzurum’daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülâhazalar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3 (1971): 223.

Keykubad'ın kızlarının, Moğol işgali altındaki Erzurum'da ikamet ettiklerini ve orada bir medrese inşa ettikleri tarihsel olarak desteklenmemektedir.⁸⁰⁸

Araştırmacıların bu yapının banisi hakkındaki tartışmalarının başında bu esere ait olduğu söylenen ve gayrimüslimlerin eline geçen Farsça bir kitabe mevcuttur. Kitabeye⁸⁰⁹ şu şekildedir:

ملکه الله خلد خان ملك سلطان خلافت زمان در که پیشنویس را ما جواب است نظر مقام این خدارا بندگان از وقتی خوشترین کردم توطن را دیار (1) (آن) رسیدم که زمان آن در کردم الروم ارزن عزیمت خوارزم از بود طالبان که کنم بنا حجره چند و مسجد يك باشد ما خیرات و احسان ابدالآباد که گذارم چیزی يك بنای که آمد بیادم او هفت اجاره نمانید عمل و صنعت حجت باین شود خراب اگر که گذاشتم چنان را بنا این و نماینده مسکن آنجا در علم سال هر در و همیشه خان ملك لطان اوقاف محصول و عشر آنها اجاره باشد او اطراف در که ها وزمین دكاكین باو فریه عدد و سه کردم مدرس را الدین فخام الكامل الفاضل العالم شیخ را مدرسه آن و آید خرج گرفته را ها این خاتونیه (بانیه ویاخود بانی،) باره در هم او و نماید تسلیم و با آنچه نصد با و هزار سه سال هر در و کردم تسلیم سی این) خرابی(در که هر و نماید رحمت را او عالم خداوند نمایند سعی بنا این بتعمیر که هر باشد خوان دعا (۳۰۱ يك) و (نجاه) و (سید تاریخ در بنا این نماید خراب او را عمر عالم خداوند نماید

Bu makam, Tanrı kullarının nazargâhıdır; sözümüzü dinleyin: Melik Han'ın hilâfeti zamanında, Tanrı saltanatını ebedî kılsın; Harzem'den Erzen-ir-Rum'a geliyorduk. Buraya gelince burasını yurt edindik. Pek güzel bir vakitte buraya konduk; aklıma, burada bir şey yaptırayım da ebedi olarak hayratımız, İhsanımız olsun diye bir fikir geldi. Bir mescit, birkaç da hücre yaptırayım da ilim talipleri oralarda otursunlar dedim. Bu yapıyı öyle yaptırdım ki yıkılırsa bunların karşılıklarıyla yaptırınsınlar diye yedi dükkânın icarlarını, etrafındaki arazinin vakıf arazisinin mahsulünün öşrünü Melik Han, her yıl alıp imarına harç etsin diye şart koştum ve medreseye âlim, fadıl, kâmil Ferham-üd-din'i müderris tayin ettim. Üç köyü ona teslim ettim. Her yıl bin beş yüz akçanın da ona verilmesini, onun da Hatuniye'yi kurana dua etmesini şart ettim. Kim bu yapıyı onarmaya çalışırsa Allah ona rahmet etsin, kim yıkmaya uğraşırsa dünyanın Rabbi, onun ömrünü yıksın. Bu bina, hicretin üç yüz elli bir senesinde yapıldı.

Bir Ermeni'nin defterinden kopya edildiği söylenen kitabenin noksan ve tamamlanmamış yeri olmasına rağmen akla pek çok soru işareti getirmektedir. Öncelikle

⁸⁰⁸Karamağaralı, "Erzurum'daki Hatuniye Medresesi" 222.

⁸⁰⁹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 353./ Karl Koch, *Wanderungen im Oriente Während der Jahre 1843 und 1844*, II, (Nabu Press: 2010), 283-285./ F. A. Belin, "Extrait du Journal d'un Voyage de Paris à Erzeroum", *Journal Asiatique*, 4 (1852): 13-15.

adı geçen metnin muhtevası ve üslubu bakımından bir kitabe değil vakfiye niteliği taşıdığı görülmektedir. Medrese yapıları, 351/ 962 yılında henüz ortaya çıkmamıştı. Medrese adı verilen bu yapı tipi, İslam dünyasında özellikle Horasan bölgesinde XI. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle, Hicri 351 tarihli bir medreseye ait kitabe veya vakfiye bulunması mümkün değildir. Diğer taraftan Erzurum’u beğenerek buraya gelen ve medreseyi yaptıran kişinin kitabede adı bulunmamaktadır. Kitabede bir mescit ve birkaç hücreden bahsedilmesine rağmen medresenin 37 kadar hücresi olduğu görülmektedir. Kitabede Hatuniye’yi yaptıranı dua edilmesi istenirken medresenin adından mı yoksa yapının banisinin bir Hatun olduğundan mı bahsedildiği anlaşılmamaktadır. Ayrıca yapının önceden var olup bu zatın buraya gelerek birkaç hücre ve bir mescit ilave ettirmiş olabileceği sorunu da akla getirmektedir. Diğer taraftan Melik Han kimdir? sorunun cevabı da karışık olup tarihlendirmelerin doğruluğu tartışmalı olarak kalmıştır.⁸¹⁰ Metinde bahsedilen “akça” para birimi olarak anılmaktadır. Ancak Hicri 351 tarihinde bu isimle bilinen bir para birimi veya “akça” kelimesi mevcut değildi. *Divan-ı Lugati’t-Türk* gibi erken dönem Türkçe kaynaklarda bu kelimeye rastlanmamaktadır. “Akça” kelimesi ilk kez Ravendi tarafından, 569/1173-74 yılı hadiselerini anlatırken bahsedilmiştir. İran ve Türkiye Selçukluları döneminde, para birimi olarak dinar, dirhem veya dirhem karşılığı sayılar kullanılmıştır. “Akça” ise asıl olarak Orhan Bey tarafından bastırılan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde sürekli olarak kullanılan bir para birimidir. Sanat tarihçilerinin Çifte Minareli Medreseyi inceleyerek, inşaatın tamamlandığını ancak süslemelerin bitirilmediğini ve kitabenin yazılmadığını tespit etmeleri ile bu görüş çürütülmüştür.⁸¹¹ Çifte Minareli Medresenin Safer/ Rebûlevvel 676/ 1277 yılı ağustos ayında tamamlanmak üzereyken Muînüddin Süleyman Pervâne’nin hainliğinin ortaya çıkması ve ardından idam edilmesi (676/1277) nedeniyle inşaatının durdurulduğu ve yapının olduğu gibi bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, yapının tamamlanmayan süslemeleri ve eksik kitabesinin nedenini açıklamaktadır. Eğer medrese, Pervâne’nin Moğollara karşı bir güç gösterisi olarak inşa ettiriliyordu ise, Pervâne’nin ani düşüşü ve idamı, eserin tamamlanmamasına yol açmış olabilir. Kitabenin yazılmaması, medresenin amacını ve kim tarafından yaptırıldığını

⁸¹⁰ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, 354-355.

⁸¹¹ Ravendi, *Rahat-üs-Sudur ve Ayet’üs-Sürur*, 285./ Karamağaralı, “Erzurum’daki Hatuniye Medresesi”, 216.

belirten en önemli unsurun eksik kalmasına neden olmuştur. Bu, Pervâne'nin planlarının gerçekleşemediğini ve yapının tamamlanamamış bir siyasi mesaj olarak kaldığını göstermektedir.

I. Alaeddin Keykubad'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü kızı Tamar ile evliliğinden Alaeddin Keykubad adında bir oğlu, Aynü'l Hayat ve Havandzade adında iki kızı olmuştur. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızlarından Havandzade'nin Pervâne Muînüddin Süleyman'a nispet edilmesinin sebebi ise annesi Tamar Hatun'un I. Alaeddin Keykubad'ın vefatından sonra onunla evlenmesinden dolayıdır. Havandzade Hatun 660/1262 yılında Mecdüddin Mehmet Erzincani ile evlenmiştir. Gürbüz, Çifte minareli medresenin inşası konusunda 673/1275'li yıllarda Pervâne'nin Moğollar ve Memlükler arasında denge politikası yürüttüğü dönemde Moğollara karşı bir güç gösterisi olarak değerlendirmiştir.⁸¹² Çifte Minareli Medresenin inşası, bu dönemde Anadolu'da yapılan büyük ve gösterişli yapılar arasında sayılabilir. Bu tür yapılar, siyasi ve askeri güç gösterisi olarak kullanılmış ve Pervâne'nin bu yapıyı, Moğollara karşı bir duruş sergilemek amacıyla inşa ettirmiş olması olasıdır. Bu yapının Erzurum'da inşa edilmesinin nedenlerinden biri olarak Tebriz'den Anadolu şehirlerine bir ulaşım merkezi olarak görülmesidir. Hatuniye medresesinin Pervâne'nin üvey kızının dedesinin (Erzurum Selçuk beyi Mugiseddin Tuğrulşah) Erzurumlu olması da önemli bir etken olduğu tahmin edilmektedir.⁸¹³ Kaynaklarda II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'dan doğan oğlu II. Alaeddin Keykubad'ın mezarının Erzurum'da bulunduğu dair bilgi, Gürcü Hatun'un ailesinin Erzurum ile olan bağıını göstermektedir.⁸¹⁴ Ayrıca, 694/1295 yılında İlhanlı başkentine gitmekte olan Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin, Gürcü Hatun'un diğer kızı Aynü'l Hayat Hatun'unda Erzurum'da ikamet ettiğini bildirmesi, o dönemde Gürcü Hatun'un ailesinin Erzurum'da etkili bir varlık sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.⁸¹⁵

Hatuniye medresesi Erzurum'da sur duvarına dayalı olarak inşa edilen iki katlı, dört eyvanlı bir yapıdır. Güney-kuzey doğrultusunda uzanan yapı 35×48 m² lik alanı

⁸¹² Gürbüz, "Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", 157.

⁸¹³ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi II*, 93./ Aslanapa, *Türk Sanatı II*, 119./ Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 204./ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman*, 129.

⁸¹⁴ Osman Turan, "Keykubad II" içinde *İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: MEB Yayınları 2001), 6: 661-662.

⁸¹⁵ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri II*, 915-916.

kapsamaktadır. Kuzey cephesini yaklaşık olarak ortalayan taç kapı iki yanında yükselen minarelerin kürsüleri ile bütünleşmiş gibidir. Minarelerin kürsüleri ile taç kapı cepheleri üzerinde bulunan süslemeler, minare kürsülerinin farklı karakterini vurgulayacak şekilde düzenlenmiştir. Yapının taç kapısının doğu ve batı köşelerindeki minarelerin şerefe üstü bölümleri bulunmamaktadır.⁸¹⁶ Taç kapı cepheleri yoğun olarak süslenmesine rağmen alt kesimdeki figürlü panolar dışında boş bırakılmıştır. Minare kürsülerinin yan ve ön yüzlerinde bulunan süslemelerin ortak özellikleri, dördünde de birer hayat ağacı motifinin olmasıdır. Silmelerle çerçevelenmiş bu panoların cephe kısmında yer alan ikisinde, çift başlı birer kartal ve karşılıklı iki ejder figürü bulunmaktadır.⁸¹⁷ Sivri kemerli nişler içerisindeki iki ejderhanın kuyrukları ucundaki bir hilalden çıkan ve yelpaze gibi iki yana açılan yapraklarının arasında bir kalkan gibi bulunan hurma yapraklı motif görülür. Bunlardan sadece birinin, portalın sağındakinin kalkanı üzerinde çift başlı kartal işlenerek diğerleri boş bırakılmıştır.⁸¹⁸ Minarelerin üzerinde, tuğla ve çini malzemedan yapılmış on altı dilimli gövdeler yer alır. Ayrıca minarelerin şerefe altı kuşaklarında da çini malzeme kullanılmıştır.⁸¹⁹

Taçkapı ana nişi mukarnaslı bir kavsara ile örülüdür. Taçkapının iki yanında dikdörtgen ve yarım silindir şekilli, konik külahlı bir payanda bulunur. Taçkapıdan revaklı bir avluya geçilen medresenin güneyinde eyvana bitişik bir kümbet yer alır. Türbenin gövdesi içte 12 nişli, dışta 12 kenarlıdır. Bu kata eyvanın gerisindeki kapıdan birkaç basamak merdivenle girilmektedir. Cenazelik kısmı haçvari ve çapraz tonozla örülüdür. Cenazelik kısmında yer alan taş döşeli zemin üzerinde bir sanduka bulunmadığı gibi, daha önce yerleştirilip sonradan kaldırılmış bir sandukaya dair herhangi bir iz de tespit edilememiştir. Bu cephede sonradan yapılan ilaveler ve zamanla yapılan değişiklikler sonucunda eyvan ve türbe arasındaki bütünlük kaybolmuştur.⁸²⁰ Ayrıca revak sütunlarının bazıları rölyef işlemelidir. Ön cephe yüksek kabartmalı motiflerle süslenmiştir. Ön cephenin doğu kısmında bir de yalağı ve lüleleri kaybolmuş bir çeşme

⁸¹⁶ Nevin Ayduşlu, “Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin Çinileri ve Özellikleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17/2 (2013): 59-76.

⁸¹⁷ Robert Curzon, *Armenia, a year at Erzerum and on the Frontiers of Russia, Turkey and Persia*, (London: John Murray, 1854)./ Ünal, “Erzurum Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese”, 204.

⁸¹⁸ Kuran, *Anadolu Medreseleri*, 117.

⁸¹⁹ Bakırer, *Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, 484.

⁸²⁰ Haşim Karpuz, “Erzurum Şehrinin Tarihi Dokusu ve Türk-İslam Yapılarının Çevre Düzenlemeleri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2 (1987): 174-175.

yer almaktadır. Yapının batı cephesi doğu cephesine göre daha sade görünümde olup mazgal pencereler asimetrikler.⁸²¹

Dört eyvanlı plan gelişimine sahip olan medresenin doğu ve batı revakları avluya dik olarak konumlanmışken, kuzey revak avluya paralel tonozlarla örtülüdür. Eyvanın batısındaki hücre de bir kubbe ile örölüdür. Güney duvarındaki nişten burasının medresenin mescidi olduğu anlaşılmaktadır. Yapının kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerindeki hücreler birer beşik tonoz ile örtölüdür. Bu iki hücre birer mazgal pencere ile aydınlanmaktadır. Yapının batısında 7 hücre bulunmakta olup bunların tümü beşik tonozlarla örtölümüştür.⁸²²

Erzurum Hatuniye medresesi yalnızca Anadolu'nun en büyük medresesi olmakla kalmaz plan ve süslemeleri ile kendine özgü bir nitelik taşımaktadır. Yapı oldukça süslüdür ancak süs elamanları bazı yerlerde yarım bırakılmıştır. Avlunun iki yanındaki eyvanların kolon gövdeleri yuvarlak ve düz, başlıkları ise sadedir. Üst kat galerisinin bodur kolonları da yuvarlaktır. Diğerleri ise sekizgen gövdelidir. Yapıda kullanılan kenger yapraklı başlıklar bina için özel olarak yapılmıştır.⁸²³

Yapının onarımına dair ilk bilgi Osmanlı Dönemi'ne aittir. Kaynaklarda, yapının XIV. yüzyılın ortalarına kadar eğitime başlanmadığı ve XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar da eğitim-öğretim açısından çok aktif olmadığı bilinmektedir. Bu süreçte medrese Erzurum'da top dökümhane ve askeri birim yeri olarak kullanıldığı belirtilmektedir.⁸²⁴ Sultan IV. Murat tarafından kapsamlı bir şekilde tamir ettirilen Çifte Minareli Medrese, onarımın ardından top imalathanesi olarak kullanılmıştır.⁸²⁵

⁸²¹ Aslanapa, *Türk Sanatı II*, 116./ Ömer Yörüköğlü, "Çifte Minareli Medrese (Hatuniye) Hafriyatı", *Vakıflar Dergisi*, 12 (1978): 235-245.

⁸²² Karpuz, *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, 63.

⁸²³ Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, 90./ Z. Bayburtluoğlu, "Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni", *Vakıflar Dergisi*, 11 (1978): 67-127.

⁸²⁴ Evliya Çelebi "Nice kere Erzurum muhasara olunduğundan, atılan toplardan bu caminin ekser yerleri münhedim olmuş, evkafı da olmadığından harap olup gitmiştir... Minareleri eflake ser çekmiş olduğundan Sultan Murad-ı Râbi tamir ve termim edip içinde balyemez toplar için bir top imalathanesi yaptırmıştı..." şeklinde aktarmıştır. Bknz: Evliya Çelebi, *Seyahatname* 2, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1976): 501.

⁸²⁵ Yavaş, "Çifte Minareli Medrese", 311./ J. M. Rogers, "The Çifte Minare at Erzurum and the Gök Medrese at Sivas", *Anatolian Studies*, XV (1965): 80./W. Bachmann, *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*, (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1913), 74-79./ William John Hamilton, *Research in Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geoloji (in 1836)*, (London: 1840), 178-200.

3.10.2. Hatuniye Medresesi/Çifte Minareli Medresesi Çeşmesi

Erzurum'da Hatuniye medresesinin kuzey cephesinde bulunan çeşme 689/1291 yılında Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızlarından Havandzade/Hondi Hatun tarafından yaptırılmıştır. Hatuniye medresesi çeşmesinin kitabesi mevcut değildir. Yapının mimarı hakkında malumat bulunmamaktadır.⁸²⁶ Çeşme 0.41×1.87 m ölçülerinde üstü basık bir teğet kemerle örtülü bir niş halinde olup, yanlardan ve üstten iki değişik profilli silme kuşağı ile çerçevelenmiştir. Erzurum Hatuniye Medresesi Çeşmesi, XIII. yüzyılın en abidevi yapılarından biri olmasına rağmen sadeliği ile dikkat çekmektedir. Selçuklu mimarisinde sıkça görülen süslü ve detaylı işçilik yerine, bu çeşmede daha sade ve zarif bir estetik anlayış benimsenmiştir.⁸²⁷

Mevcut izlerden ve tarihi kaynaklardan anlaşıldığına göre inşaatı ve dekorasyonu yarım kalan Hatuniye medresesinin daha sonra Sultan IV. Murad'ın emriyle tophane olarak kullandığı bilinmektedir. 1243/1828-29 Osmanlı-Rus harbi esnasında da aynı vazifeyi gören yapı Rusların Erzurum'u işgaliyle bazı tahribata uğramıştır.⁸²⁸ Ancak 1262/1846 yılından sonra tekrar medrese haline getirilen yapı 1353/1935 yılında MEB tarafından onarım görmüştür. Bu esnada önceden açılarak arkadaki odaya geçit vere bir kapı haline getirilen çeşme aynası, sonradan tekrar kapatılmıştır. Konyalı, Portalın sol tarafındaki cephe duvarında kemerli bir kapı yeri bulunduğunu ve burasının çeşme haline getirildiğini bildirmektedir.⁸²⁹ Medresenin inşasının bitirilmeden yarım kalması nedeniyle çeşmesi de tamamlanmadan yarım bırakılan çeşme halen lüleleri ve önünde yalağı bulunmayan bir niş görünümündedir.⁸³⁰

⁸²⁶ Semavi Eyice, "Çeşme" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 8: 277./ Ünal, "Erzurum Çifte Minareli Medrese", 54-56./ Yavaş, "Çifte Minareli Medrese", 311-312.

⁸²⁷ Önge, *Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, 11-12.

⁸²⁸ William Edward David Allen, Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi (Kafkas Harekâtı)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966), 25./ Celal Erkin, *1828-1829 Türk-Rus Harbi (Kafkas Cephesi)*, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1940), 32./ Ali Rıza Seyfi, *Bir Milletin Bir İmparatorlukla Savaşı (1828-1829 Türk-Rus Harbi) İngiliz Zabiti James Brown'un Hatıratından*, (İstanbul: Kanaat Kitabevi Yayınları, 1940), 76,130./John Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı istilası ve Şeyh Şamil*, çev: Sedat Özden, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1995), 219./ Curzon, *Armenia*, 203.

⁸²⁹ Konyalı, *Erzurum Tarihi*, 335.

⁸³⁰ Önge, *Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, 55.

3.11. Gürcü Hatun

3.11.1. Konya Mevlânâ Türbesi

Mevlânâ türbesinin bulunduğu yere yapılan ilk bina 628/1230 yılında Bahaeddin Veled'in vefatıyla inşa edilmiştir. Mevlânâ'nın babası olan Sultan-ı Veled, Konya'nın dış kale duvarları yapılmadan önce bir gün katırına binerek şehri gezintiye çıkar. Şimdiki Mevlânâ türbesinin bulunduğu yerde o dönemlerde küçük bir tepe varmış. Bahaeddin Veled burada bir süre zaman geçirdikten sonra dedi ki: "Ben kendimin, yaranımın, çocuklarımın, beni takip edenlerin ve torunlarının kabirlerinin burada bulunmasını isterim". Bazı rivayetlere göre Bahaeddin Veled bu gezisini I. Alaeddin Keykubad ile yapıyordu. Türbenin bulunduğu yerde Sultanların gül bahçesi vardı. Alaeddin Keykubad, Bahaeddin Veled'in bu isteğini yerine getirmek için bahçeyi ona bağışladı. Konya surlarının inşasından (618/1221) 10 yıl sonra (628/1230) Bahaeddin Veled vefat etmiştir.⁸³¹ Bahaeddin Veled'in ölümü Sultan Alaeddin Keykubad'ı derinden üzmüş 7 gün saraydan çıkmayarak, iç kaledeki camide hatimler indirtti ve fakirlere sadakalar vererek halk için sofralar kurdurdu. Ayrıca mezarın etrafının duvarla örülmesini ve mermere ölüm tarihinin yazılmasını emretti. Kaynaklarda bu durum şu satırlar⁸³²la ifade edilmiştir:

تاریخ مرمر سنگ بر و کشیدند بر حریمی شیخ مبارک تربت اکر کرد که فرموده الدین علاء و سلطان وفات

کردند ثبت را

"Mevlâna türbesinin bulunduğu yerdeki ilk türbe bundan tam 732 yıl önce kurulmuştur".

Türbede biri güney duvarında diğerleri ahşap sandukada olmak üzere muhtelif kitabe mevcuttur. Güney duvarındaki iki satırlık kitabe⁸³³ şudur:

خان محمد بن بایزید سلطان المستعان الله بتأيید المؤید السلطان دولة ایام فی الخضرا القبة نقشت
البيتین هذین تاریخه فی انشد و الحلبي محمد بن الرحمن عبد المولى الضعیف العبد ید علی

⁸³¹ Konyalı, *Konya Tarihi*, 419.

⁸³² Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 22.

⁸³³ Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 347./Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 644.

Okunuşu: “Kubbe-i Hadra, yardımı dilenen Tanrının kuvvetiyle teyid olunan Sultan Bayezid bin Mehmet Han’ın devletli günlerinde zayıf kul, Mevlevi Halepli Abdurrahman bin Muhammed eliyle nakşedildi ve tarih için şu iki beyit inşad edildi”.

Kitabede belirtilen ve nakışların yapıldığı tarihi bildiren beyitler bugün mevcut değildir. Ayrıca kitabeden de anlaşılacağı üzere türbenin içini süsleyen nakışlar II. Bayezid Han tarafından sanatkâr Mevlevi Mehmed Zade Halepli Abdurrahman tarafından yapılmıştır.⁸³⁴

Ahşap sanduka üzerindeki ayetler, Mesnevi ve Divan-ı Kebir’den beyitler, Mevlânâ’ya övgüler içeren kitabelerin yanı sıra inşa tarihi ve usta kitabeleri bulunmaktadır. Türbenin ön yüzünde dik olarak konumlandırılmış çerçeve içinde yedi satır halde bulunan kitabe⁸³⁵ ise şu şekildedir:

- 1- نفوس محیی العالمین قطب
- 2- الملة و الحق جلال العالمین
- 3- المرسلین و الانبیاء وارث الدین و
- 4- المراتب ذی المکملین الانبیاء خاتم
- 5- الفضائل و المناقب و العلیة المنازل و
- 6- الحسین ابن محمد ابن محمد السنیة
- 7- وسلامة الرحمن تحية عليه البلخي

Türkçesi: “O, alemlerin kutbu, alemdekilerin ruhunu diriltten, Hakkın milletin ve dinin celali, enbiya ve resullerin varisi, kemal sahibi, evliyaların sonuncusu, mertebeler, meziller ve yüce menkıbeler ve faziletler sahibi Belh’li Hüseyin oğlu Muhammed oğlu Muhammed’dir. Allah’ın rahmeti ve selamı onun üzerine olsun”.

Sandukanın ayak ucunda bir önceki kitabenin tertibini aynen tekrarlayan yedi satırlık kitabe mevcuttur. Kitabe⁸³⁶ şu şekildedir:

⁸³⁴ Konyalı, *Konya Tarihi*, 426.

⁸³⁵ Şehabeddin Uzluğ, *Mevlânâ’nın Türbesi*, (Konya: Konya Halkevi Yayınları, 1946), 63./ Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 355./ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 665./ Önkâl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 323.

⁸³⁶ Uzluğ, *Mevlânâ’nın Türbesi*, 63-64./ Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 355./Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 665-666.

الله قدس انتقل وقد 1-

رمسه روح و نفسه 2-

الآخر جمادى خامس في 3-

4- وستمائه وسبعين اثنين سنة

5- صنعة من الضريح هذا

6- سليم بن الواحد عبد

7- عنه الله عفا المعمار

Türkçesi: “Allah ruhunu kutlu, toprağını mübarek kılsın. 672 senesinin Cemaziyel ahirinin beşinci gününde hakka yürüdü. Bu sanduka mimar Abdülvahid bin Selim’in eseridir. Allah onu affetsin”.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî kısa süren bir hastalığın ardından 5 Cumadelâhire 672/ 17 Aralık 1273 Pazar günü, Konya’da yaşadığı medresede vefat etti. Vefatından bir gün sonra, büyük bir kalabalık tarafından düzenlenen cenaze töreniyle defnedildi. Bugün Mevlânâ Türbesi olarak bilinen yere, babası Sultân-ül Ulemâ Bahâeddin Veled’in mezarının yanına defnedildi.⁸³⁷ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin türbesi, Selçuklu veziri Mûineddîn Süleyman Pervâne, onun eşi Gürcü Hatun, Emir Alemeddin Kayser ve Sultan Veled’in iş birliği ile inşa edilmiştir. Bu önemli yapı için 160.000 dirhem harcanmış ve dönemin tanınmış mimarlarından Tebrizli Bedreddin’e türbenin yapımı emanet edilmiştir.⁸³⁸ Kaynaklarda Mevlânâ üstüne yeşil mahrutu kubbeli türbeyi Karamanoğlu Alaeddin Bey’in yaptırdığı bildirilir. Konyalı’nın belirttiğine göre bugün ayakta duran Yeşil Türbe’nin fil ayakları, kemerleri, cenazelik ve mumyalık denilen bodrum katı Alaeddin Bey’in eseridir.⁸³⁹ Alaeddin Ali Bey’e ait 766/1364 ve 769/1367 tarihli iki vakfiye bulunmaktadır. 766/1364 yılı Cumadie’l-ula’sının başlarında tanzim edilen vakfiyesi ile Alaeddin Bey Larende (Karaman) de Buğday Pazarındaki fırın ile Gazi

⁸³⁷ Mehmet Önder, “Bir Selçuklu Şaheseri Mevlânâ’nın Ahşap Sandukası”, *Vakıflar Dergisi*, 17 (1983): 79

⁸³⁸ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri II*, 63-64.

⁸³⁹ Alaeddin Ali Bey’in babası Mirza Halil Bey de 772/1370 yılında Karaman’da Mevlânâ’nın annesine ait zaviyeyi ve onun içindeki oğlu Süleyman Bey türbesini yaptırmıştı. Şimdi bu yerin kitabesi yenilenen zaviye, cami ve Mader-i Mevlânâ Türbesi’nin kapısı üzerindedir. Kitabede Mevlânâ şu şekilde anılmaktadır: “Kutbü’l-Arifin Sultanu’l-Aşikiyn Mevlânâ Celalü’l-Milleti ve Hakk’ı ve’d-din” (Mevlânâ ve ailesine karşı olan sevgi ve saygıyı Alaeddin Bey babasından tevarüs etmişti). Konyalı, *Konya Tarihi*, 423.

Köprüsü ve Hammal Hüseyin Mescidi yanlarındaki tarlalarını Karaman'daki içinde biraderinin merkatı da bulunan Mevleviyye Zaviyesine vakfetmiştir. Vakfiye⁸⁴⁰ şu şekildedir:

قاهر الملة ناصر الامة معين والمسلمين الاسلام ليث والملحوفين المساكين مغيث والامان الامن صاحب ان
الامير ابن بك الدين علاء الورى أعدل والمشركين الكفرة قانع الامرا مفخر والدين الدنيا علاء البدعة قانع الطغاة
الدنيا بدر الأكرم الامير بن بك خليل ميرزا الجازمات الصدقات صاحب الخيرات أبي المغفور المرحوم الاعظم
بك فرمان العالي الأمير بن محمود والدين

769/1367 yılındaki vakfiyede ise Larende de şimdiki çiftlik halinde bulunan Selerek Köyü ile Bozkuş Çiftliğini; Kutbu'l-Aktab Mevlâna Celalü'l-Hakk-ı ve's-Şeriat-ı ve'l-Milleti ve'd-Din'in Karaman'daki zaviyesi şeyhine vakfetmektedir. Vakfiyede⁸⁴¹ kendisi şu şekilde anılmıştır:

الخيرات اصناف ناشر الحسنات قواعد باني والقلم السيف ارباب مستخدم الاعظم والدستور المعظم الأمير
امر ... مملكته وأبد سلطنته الله خلد قرمان بن بك محمود بن بك خليل ميرزا بن بك الدين علاء والمبرات

الشهيد الامير اخيه مرقد وفيها لارنده بمدينة السعيد ابوه بناها التي الزاوية جنب المباركة الزاوية بانشاء
بك سليمان المقتول

Okunuşu: “El-Emirü'-muazzam ve'd-düstürü'l-a'zam müstahdim-i erbabe's-seyf-i ve'l-kelam bani-i kavaidi'l-hasenat naşir-i esnafı'l-hayrat ve'l-meberrat Alaeddin Bey ibn Emirza Halil Bey ibn Mahmud ibn Karaman hallede'l-lahü saltanatehu ve ebbede memleketehu... Emre bi inşai'z-zaviyeti'l mübareketi cenbe'z-zaviyet-ü'lleti benaha ebuhu's-said bi medineti Larende ve fiha merkatü ahihi el-emir-ü's-Şehid el-maktul Süleyman Bey”.

Mevlânâ'ya karşı büyük sevgi ve saygı duyan Alaeddin Bey'in yaptırdığı türbenin kitabesi ve vakfiyesi günümüze kadar gelmemiştir. Mevlâna Türbesi'nin ilk yapısı kare plan üzerine inşa edilmiş olup, dört fil ayağı üzerine oturtulmuş bir yapıydı. Kible yönü ve iki yan duvarı kapalıydı, kuzeyinde ise sivri kemerli bir eyvan bulunuyordu. Bu yapının altında Mevlâna'nın mezar odası yer alıyordu. Ancak, 798/1396 yılına doğru Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey tarafından türbe üzerinde bazı değişiklikler yapıldı. Bu yenileme sırasında iki yan duvar açılarak yapıya daha geniş bir alan kazandırıldı. Ayrıca,

⁸⁴⁰ Konyalı, *Konya Tarihi*, 423.

⁸⁴¹ Konyalı, *Konya Tarihi*, 423.

yıldıza benzeyen tonoz kubbesinin üzerine tuğlalarla dilimli bir gövde ve külah örüldü. Bu müdahaleler, türbeyi hem mimari açıdan zenginleştirdi hem de daha anıtsal hale getirdi.⁸⁴²

Sultan Veled'in, babası Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin sağ tarafına defnedildiği bilinmekteyse de defninden sonra üzerine bir sanduka yapıp yapılmadığı konusunda da kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Sultan II. Bayezid döneminde inşa edilen ve Kubbe-i Hadra olarak bilinen yeşil kubbenin altında Mevlânâ ve Sultan Veled birlikte medfundur. Daha sonra, Kanuni Sultan Süleyman döneminde bu kabirlere mermer sandukalar yapılmış ve her iki mezarın üzerine ahşap sandukalar yerleştirilmiştir.⁸⁴³ Bu, Mevlânâ ve Sultan Veled'in anıtsal mezarlarının Osmanlı döneminde daha da ihtişamlı hale getirildiğini göstermektedir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin mezarının üzerine, Selçuklu döneminin ahşap oymacılık sanatının en güzel örneklerinden biri olan ceviz sanduka, Selimoğlu Abdülvahid isimli sanatkâr tarafından yerleştirilmiştir. Bu zarif ve aynı zamanda ihtişamlı sanduka, Mevlânâ'nın hatırasına büyük bir saygı göstergesi olarak yapılmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde Mevlânâ dergahına 918/1512 yılında Tulu'dan su getirmiş ve bahçesine bir şadırvan yaptırmıştır. Sultan Selim'in getirttiği bu su o dönemde bir aslan ağzından havuza akardı. Buna Aslanlı Havuz denilirdi. Mevlânâ'nın vefat günü yaz aylarına denk geldiği dönemlerde bu havuzun önünde sema yapılırdı. Düğün gecesini manasına gelen Şeb-i Arus⁸⁴⁴ kutlama töreni burada yapıldığından dolayı havuz böylece meşhur olmuştu.⁸⁴⁵

Mevlânâ türbesinde birçok onarım ve yeni tesisler Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleşmiştir. Kaynaklarda bu tekkenin tasavvufunda iki minareli bir cami, medrese, ziyafet evi, imareti Süleyman Han'ındır. Ayrıca kiler, fırın, mutfak takımları dahi hayrat eserleri Han Süleyman'ındır. Ayrıca Konya'da dergâh-ı Mevlânâ'da iki minareli bir cami ile dervişan için bir semahane, onların ikametlerine mahsus hücreler, fakirler için imaret yaptırmıştı.”⁸⁴⁶

⁸⁴² Önder, “Mevlânâ'nın Ahşap Sandukası”, 79.

⁸⁴³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Celaleddin*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1985), 12.

⁸⁴⁴ Tahsin Tapur, “Konya İlinde Kültür ve İnanç Turizmi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9 (2009): 473-492.

⁸⁴⁵ Konyalı, *Konya Tarihi*, 427.

⁸⁴⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.3/1, (İstanbul: YKY Yayınları, 2006), 36./ Joseph Von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev: Mehmet Ata, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333), 6:153.

964/1556 yılında, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mevlânâ'nın mezarına gök mermerden bir mustatil (dikdörtgen) sanduka yapıldıktan sonra, ceviz sanduka Mevlânâ'nın babası Sultan-ül Ulemâ Bahâeddin Veled'in mezarının üzerine nakledilmiştir. Yapının sandukasını Konya'lı Genak oğlu Hümamüddin Muhammed yapmıştır.⁸⁴⁷ Uzunluğu 2.91×1.15 m yüksekliği baş tarafında 2.65 m ayak tarafında 2.13 m olan ve cevizden yapılan sandukanın üzerindeki puşide⁸⁴⁸ ise III. Selim tarafından 1205/1790 yılında yaptırılmıştır.⁸⁴⁹ Sultan II. Abdülhamid 1312/1895 yılında Mevlânâ Türbesi'nde bazı değişiklikler yapmış ve türbedeki sandukaların üzerindeki puşideyi yenilemiştir. Bu yeni puşide, dönemin ünlü hattatlarından Hasan Sırrı Efendi tarafından hazırlanmıştır. Puşide, gök mermerden yapılmış tek mustatil sandukanın üzerine yerleştirilmiş olan iki ahşap sandukayı tek bir parça olarak kaplayacak şekilde tasarlanmıştır. II. Abdülhamit döneminde (1312/1895) yapılan puşide (397×630 ölçülerinde), deri üzerine atlas kaplama ve üzerindeki yazılar sim-sırma tekniği ile işlenmiştir.⁸⁵⁰ Mevlânâ türbesi II. Mahmud dönemindeki tamirde Yeşil Kubbenin çinileri Kütahya'da yapılan çinilerle değiştirilmiştir. V. Mehmet döneminde de Yeşil Kubbenin çinileri Kütahya'da yapılan yenileriyle değiştirilmiştir. Eski çiniler sandukalara konularak muhafaza edilmiştir ancak bunlar daha sonra kaybolmuştur.⁸⁵¹

Mevlânâ'nın Yeşil Kubbesi altında kendisi ile oğlu Sultan Veled'in merkadı vardır.⁸⁵² Daha sonra türbenin eni genişler, ölülerin yeri tek kubbeden çift kubbeye geçer. Burada Mevlânâ Türbesinin sol kuzey fil ayağının önündeki birinci sırada 3, Sultanı'ı-Ulema'nın mezarının bulunduğu sırada 12, üçüncü sırada 11 sanduka bulunur.

⁸⁴⁷ Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 324./ Mahmut Can Yağmurdur, "Türk Kültüründe Türbe Mimarisi ve Mevlânâ Muhammed Celaeddin Belhi'nin Puşide ve Sandukası Hakkında Bir Değerlendirme", *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (2023): 68.

⁸⁴⁸ Emine Ketencioğlu, "Eyüp Sultan'da Adile Sultan Türbesindeki Puşide Örnekleri" içinde *II. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 28-30 Mayıs 1999, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2000), 251./ Emine Koçak, "Konya- Mevlânâ Müzesi'nde Bulunan 637 Envanter Numaralı Puşide", *Arış Dergisi*, 12 (2016): 4-11.

⁸⁴⁹ Erdoğan Erol, "Padişah III. Selim'in Mevlânâ'nın Türbesi İçin Yaptırdığı Pûşide", *Türk Etnografya Dergisi*, 69 (1991): 9-31./

⁸⁵⁰ Önder, "Mevlânâ'nın Ahşap Sandukası", 76./ H. Örcün Barışta, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1999), 204./ H. Örcün Barışta, "Konya Müzelerindeki Türk İşlemelerinden Örnekler, Kültür ve Sanat", *Türkiye İş Bankası*, 4 (1989): 46./ H. Örcün Barışta, "19-20. Yüzyıl Yazılı Bezemeli Türk İşlemeleri İstanbul Hanedan Türbelerinden Puşide ve Puşide Levhalarından Örnekler", içinde *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi: Maddi Kültür Seksiyonu Bildirileri*, (Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi, 1997), 93.

⁸⁵¹ Konyalı, *Konya Tarihi*, 421.

⁸⁵² Ayverdi, "Merkad", 2: 2057.

Sandukaların aralarında düzen bulunmamaktadır. Burada Sultanu'l-Ulema Hanedanından ve hariçten 65 kişinin mezarı ve makamı bulunmaktadır. Bunlardan 11 kadınla 36 erkeğin hüviyetleri belli değildir. Türbede hüviyetleri belli olan 36 erkek sandukası şu şekildedir⁸⁵³: Sultanu'l-Ulema Bahaeddin Veled, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sultan Veled, Şemseddin Yahya, Hüsameddin Çelebi, Konyalı Salahaddin Zerküb, Sipehsalar Feridun Çelebi, Celâleddin Çelebi oğlu Alaeddin Çelebi, Sultan Veled Zade Ulu Arif Çelebi, Sultan Veled Zade Abid Çelebi, Sultan Veled Zade Büyük Zahid Çelebi, Bey Timur oğlu Şeyh Kerimüddin, Abid Çelebi Zade Zahid Çelebi, Hüseyin Çelebi Zade Kerimüddin Çelebi, Kerimüddin Çelebi Zade Galip Çelebi, Ethem Çelebi oğlu Münib Çelebi, İbrahim Çelebi oğlu Hüseyin Çelebi, Yakup Çelebi oğlu Adil Çelebi, Ethem Çelebi Veled Zade Osman Çelebi, Mevlânâ'nın oğlu Emir Alem Çelebi, Mehmet Çelebi Veled Zade Mehmet Said Hemdem Çelebi, İsmail Çelebi Veled Zade Hacı Mehmed Çelebi, Ferruh Çelebi Zade I. Bostan Mustafa Çelebi, Karabostan Çelebi'nin hafidi, Ata Çelebi, Hemdem Said Çelebi Zade Abdülvahit Çelebi, Hemdem Said Çelebi Zade II. Mahmud Çelebi, Hemdem Said Çelebi Zade Mustafa Safvet Çelebi, Hemdem Said Çelebi Zade Celâleddin Çelebi, Hemdem Said Çelebi Zade Kamerüddin, Celâleddin Çelebi Zade Salahaddin Çelebi, Celâleddin Çelebi Zade Abid Çelebi, Sadereddin Zade Hüsameddin Hasan, Karaman Beyler Beyi Hasan Paşa.

Hüviyeti belli olan gömülü kadınlar ise şunlardır⁸⁵⁴: Mevlânâ'nın refikalarından Guraçe Hatun, Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun, Mevlânâ'nın torunu Celale Hatun, Kadı Taceddin kızı Melike Hatun, Abdurrahman Çelebi kızı Arife Hatun, Hemdem Mehmed Çelebi kızı Nesibe Hatun, Hemdem Mehmed Çelebi kızı Feride Hatun, Ethem Çelebi kızı Zübeyde Hanım, İbrahim Çelebi kızı Emetullah Hatun, Ata Çelebi'nin refikası, Ebubekir Çelebi kızı Arife Hatun.

3.12. Gömeç Hatun

3.12.1. Gömeç Hatun Medresesi ve Türbesi

Gömmek fiil kökünden türeyen Gömec/Gömac adı arı peteğine, külde pişirilen bir çeşit ekmeğe denilirdi. Konya'nın Kalenderhane mahallesindeki Musalla mezarlığının başlangıcında sol tarafta yer alan türbenin üst kısmı dendanlı bir kale burcunun

⁸⁵³ Konyalı, *Konya Tarihi*, 433-434.

⁸⁵⁴ Konyalı, *Konya Tarihi*, 434.

bulunmasından dolayı Kız Kulesi adı ile de anılmaktadır.⁸⁵⁵ Diğer Selçuklu türbelerinden ayrı olarak üç tarafı kapalı, kuzeyi açık bir eyvan şeklindedir. Osmanlı hanedanının Mehd-i Ulya diye adlandırdığı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın eşi Gömeç Hatun hakkında Kemaleddin Oğulbeğ vakfiyesinde yer alan bilgilere göre, önemli hayır işleri yapmış bir figürdür. Vakfiyede, onun bir medrese, darüşşifa ve hamam yaptırdığı belirtilir. Ancak günümüze yalnızca türbesi ulaşmıştır.⁸⁵⁶

Gömeç Hatun Türbesi'nin üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığı için yapının kesin olarak tarihlendirilmesi zorlaşmaktadır. Bu tür durumlarda, yapıların tarihini belirlemek için genellikle mimari özellikler ve benzer yapılarla karşılaştırma yapılmaktadır. Gömeç Hatun türbesi döneminde yapılan benzer yapılarla karşılaştırılması sonucunda, eser XIII. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir.⁸⁵⁷ Yapı ile ilgili 881/1476-1477 tarihli Karaman İl yazıcı defterinin 32. sayfasındaki Vakf-ı Gur hane-i Gömeç Hatun şeklindeki kayıttan bu yapının Gömeç Hatun'a ait bir türbe olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁵⁸ Ayrıca Sipehsalar, Eflaki menakıbnamelerinden ve Sultan Veled'in bir kasidesinde Gömeç Hatun'u hürmetle anması Hatun'un XIV. yüzyılın başında hayatta olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁵⁹

Sultan Veled divanındaki kaside şu şekildedir:

Ey Tercüman: Gömeç Hatununeşiğine köleler gibi başını koy da bizim hizmetlerimizi arz et! Benim selamımı ilet ve her zaman her yerde bir gülşen gökte bir ay olduğunu söyle. Güzeller onun yüzünün gölgesi gibidirler. Etrafında dönüp dolaşıyorlar ve hepsi de:

Ey ay yüzlü senin güzelliğin gibi cihanda güzellik yoktur, diyorlar. Tanrı sana burada şahlık orada mahlık verdi. Bu dünyada ten vücut mülkini o bir dünyada

⁸⁵⁵ Ara Altun, "Gömeç Hatun Türbesi" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14:149./ Faik Soyman, İbrahim Tongur, *Konya Eski Eserler Klavuzu*, (Konya: Yeni Kitabevi, 1944), 105./ Yusuf Küçükdağ, *Konya Alaeddin Darüşşifası*, (Konya: Konya Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2020), 11-13./ Küçükdağ, *Konya'nın Kırk Tekkesi*, 47.

⁸⁵⁶ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri I*, 361, 543./ Sultan Veled, *Sultan Veled Divanı*, 553./ Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 292-293./ Hakkı Önkol, *Selçuklu- Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, (Ankara: Vakıflar Genel Müd. Yayınları, 1999), 28,88./ Küçükdağ, *Konya'nın Kırk Tekkesi*, 36-37./ Durukan, "Anadolu Selçuklu Dönemi", 70./ Gönül Öney, "İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 3 (1981): 47

⁸⁵⁷ Altun, "Gömeç Hatun Türbesi", 149.

⁸⁵⁸ M. Ferit Uğur, "Gömeçhane", *Konya Dergisi*, (1937): 566-570.

⁸⁵⁹ Suut Kemal Yetkin, *L'architecture Turque en Turquie*, (Paris: G. P. Maisonneuve et Larose, 1962), 39./ Suut Kemal Yetkin, *Note The Turbeh of Gumaç Hatun, A Seljuk Monument*, (Washington: Ars Orientalis, 1961): 357-360./ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri II*, 271.

*can mülkini verdi. Şu hâlde iki alemde server, can ve gönülde mehter, hak denizine cevhersin. Tanrı ömrünü ebedi kılsın. Allah sana ilhamlar verdi, huzur ve rahat verdi. Bundan sonra tahtlar bulacak ve muradına ereceksin. Senin istikbalini Tanrı bize keşfetti.*⁸⁶⁰

Bir kalenin tak kapısını andıran Gömeç Hatun türbesinin kuzeye bakan yüzü 9.95 m, arkası kibleye bakan yüzü ise 7.95 m ölçülerindedir. Türbenin duvarlarından itibaren derinliği 9.35 m, 12.35 m ise yüksekliği bulunmaktadır. Türbenin alttan 3/1 kısmı taştan geri kalanı ise tuğladan örülmüştür. Yapının cephe ve eyvan kemerinin yanlarını ve bunları saran sütunlukların içi tamamen çini ve siyah-mavi renkli mozaiklerle süslenmiştir. Yapının döşemesi taş kaplama olup mekân sivri beşik tonozla örülüdür. Gömeç Hatun türbesinin alt katına kuzey duvarının ortasına açılmış 1.13×0.75 m ölçülerindeki dikdörtgen bir kapıdan girilmektedir.⁸⁶¹ Yapının cenazelik kısmının hava alması için beş küçük mazgal açıklık bulunmaktadır. Güney tarafındaki duvarın mihrap nişinin hafif derin olmasının yanında başka bir özelliği yoktur. Gömeç Hatun Türbesi'nin, diğer türbelerde pek rastlanmayan bir özelliği, üst kısmında bulunan dendanlarıdır. Bu dendanlar, genellikle kale ve surlarda savunma amacıyla kullanılan unsurlardır, ancak burada herhangi bir koruyuculuk işlevi görmeden sadece yapının dış görünüşünü zenginleştirmek amacıyla dekoratif bir unsur olarak kullanılmıştır. Bu mimari tercih, türbenin estetik açıdan daha görkemli ve etkileyici görünmesini sağlamıştır.⁸⁶² Eyvanın iç kısmında ve kible tarafında bir mihrap yeri bulunmaktadır. 1322/1904 yılında türbede üç, dört adet mezar olduğu söylenilmektedir. Türbenin birinci katına sağlı sollu dörder basamaklı merdivenle çıkılır. Atçeken'e göre bu katta bulunan Gömeç Hatun'un sandukası da kaybolmuştur.⁸⁶³ Konyalı ise birinci katın üstünde bulunan Gömeç Hatun sandukasının çini ile kaplanmış olduğunu bildirmektedir.⁸⁶⁴

Konya Vakıflar Müdürlüğü'ndeki 4520 umumi ve 36 yaprak numarasını taşıyan bir kayıta bu yapı dört tarafı taşlık Gömeç Ana Tekkesi şeklinde gösterilmiştir. 881/1476

⁸⁶⁰ Sultan Veled, *Sultan Veled Divanı*, 553.

⁸⁶¹ Konyalı, *Konya Tarihi*, 401-403./ Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 302./ Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, 105.

⁸⁶² Metin Sözen, "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler", içinde *Anadolu Sanatı Araştırmaları I*, (İstanbul: Gün Matbaası, 1968), 184-188./ Nusret Çam, "Türk Sanatında Sultanların İşveren Olarak Estetik Roller", *Vakıflar Dergisi*, 27 (1998): 5-14.

⁸⁶³ Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapıları*, 294-295.

⁸⁶⁴ Konyalı, *Konya Tarihi*, 402./Aslanapa, *Türk Sanatı*, 169.

tarihli Karaman İl yazıcı defterinin 32. sayfasında Gömeç Hatun türbesi kadim bir vakıf olarak tasnif edilmiştir. Bu vakfiye⁸⁶⁵ şu şekildedir:

سلطانی بحکم مقرر العزیز عبد مولانا تصرف در خاتون کومج کورخانه وقف

Okunuşu: Vakafe Gurhane-i Gömeç Hatun der-tasarrufu Mevlânâ Abdülaziz mukarrer bi-hükmi sultani

Metinde yer alan Gurhane kelimesi Farsça olup türbe manasına gelmektedir. Türbenin vakıfları arasında Haccam (hacamat yapan anlamında) bağı ile Sultan Harmanı’nda bir tarla bulunmaktadır. Aynı zamanda Gömeç Hatun darü’l-Huffazı hakkında II. Bayezid’in Konya tahrir defterinde şöyle geçmektedir.⁸⁶⁶

مشروط ملکه شاه اولاد . خاتون کومج الحفاظ دار وقف

Okunuşu: Vakafe Darü’l-Huffaz Gömeç Hatun, evlad-ı şah Melike-i meşrud

Metinde yer alan ifadelerle göre Haccam bağı ile Sultan Harmanındaki tarlanın Darü’l-Huffaz’a vakfedildiği görülmektedir. Ayrıca bu ifade ile bir Darü’l-Huffaz’ın varlığı da ortaya çıkmaktadır. Kemaleddin Oğul Bey’in vakfiyesine göre (646/1248) Gömeç Hatun Darü’l-Huffaz’ının yerini Parsana Mahallesinde göstermekte olup medresenin de bu civarlarda olduğunu bildirir.⁸⁶⁷

880/1476 yılı kayıtlarına göre bu vakıflardan yıllık 20 akçe gelir elde edilmiştir. Ancak zamanla bu gelir artış göstermiş ve 906/1501 yılı defterinde “Vakf-ı Darülhuffaz Gömçe Hatun” olarak kaydedilen bu vakfın gelirinin 330 akçeye ulaştığı belgelenmiştir. Araştırmacılardan Kahraman, XVI. yüzyıl başlarına ait bir defterde, bu vakfın adını Gökçe Hatun olarak okumuş ve gelirinin 150 akçe olduğunu belirtmiştir.⁸⁶⁸

3.13. Hüdavend Hatun

3.13.1. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi

Türbe 712/1312-1313 yıllarında, İlhanlı valisi Sungur Ağa döneminde inşa edilmiştir. Kümbetin giriş kitabesinden anlaşıldığı üzere, Türkiye Selçuklu hükümdarı

⁸⁶⁵ Konyalı, *Konya Tarihi*, 402./ Önkol, *Selçuklu- Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, 28.

⁸⁶⁶ Konyalı, *Konya Tarihi*, 402./Ayşe Dudu Kuşçu, “Selçuklular Döneminde Konya’da Hatun/Kadın Vakıflar”, içinde *Konya Vakıfları*, (Konya: Ofset Matbaacılık, 2021), 1: 215.

⁸⁶⁷ Konyalı, *Konya Tarihi*, 402-403.

⁸⁶⁸ Seyit Ali Kahraman, *XVI. Yüzyıl Başları Karaman Vilayeti Vakıfları*, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009), 78.

IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı Hüdavend Hatun tarafından 712/1312-1313 yılında yaptırılmıştır.⁸⁶⁹ Hüdavend Hatun, babası IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın ölümünün ardından 674/1276 yılında İlhanlı Sarayı'na Abaka Han'ın gelini olarak gitmiştir. Evliliği sırasında, İlhanlı devletinin iç meselelerine ve politik atmosferine tanık olmuştur. Hatun, kocası Argun Han'ın 689/1291 yılında ölümünden sonra Anadolu'ya dönmüştür.⁸⁷⁰ Hüdavend Hatun, Anadolu'ya döndükten sonra, vaktiyle babası IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın yönetiminde olan Tokat ve Niğde bölgeleri üzerinde etkili olmuştur. 689/1292 yılından 732/1332'deki vefatına kadar “Melike-i Muazzama” unvanıyla bu bölgelerde II. Gıyaseddin Mesud ile fiili olarak hükümdarlık yaparak Tokat ve Niğde'de yönetimi elinde bulundurduğu bilinmektedir.⁸⁷¹

Zeki Oral, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Hüdavend Hatun ve Selçukî Hatun adında iki ayrı kızı olup olmadığını sorgulayarak, “Huand” ya da “Huvand” isminin “Hüdavend” anlamında kullanıldığına dikkat çekmiştir. Oral, bu tartışmada Tokat Halef Gazi Zaviyesi ve Niğde Beylerbeyi Türbesi'nin kitabeleri, Sultan Hatun senedi, Hüdavend Hatun'un Niğde'deki emlaklarını içeren vakıf kayıtları ve Kadı Ahmed bin el-Hoteni'nin bilgilerinden yola çıkarak bazı tarihi kanıtlar sunmaktadır. Bu kanıtlara dayanarak Oral, tarihçi İbn Bîbî'nin bahsettiği “Selçukî Huvand Hatun” ile Niğde'de kendi türbesini yaptıran ve türbenin inşasından yaklaşık 20 yıl sonra vefat eden Melike Hüdavend/Huand Hatun'un aynı kişi olduğunu ileri sürmüştür. Böylece Hüdavend Hatun'un, Selçukî Huvand Hatun ile aynı kişi olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.⁸⁷²

Türbenin portal kemerinin üzerindeki ilk tek satırlık kitabe Besmele ile bir ayet kitabesidir. Kitabe⁸⁷³ şu şekildedir:

⁸⁶⁹ Halil Ethem Eldem, *Niğde kılavuzu*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Antikiteler ve Müzeler Anıtları Koruma Kurulu Yayını, 1937). / Mehmet Özkaracı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001), 122-135.

⁸⁷⁰ Şebnem Akalın Eryavuz, “Hüdâvend Hatun Kümbeti” içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 284-285./ Canan Parla, “Melike Hüdavend Hatun Türbesi”, içinde *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, (Niğde: Bizim Büro Matbaacılık, 2017), 3: 49-164

⁸⁷¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 607, 611./ Ahmet Akşit, “Sultan Hatun Hakkında” içinde *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2011), 233-236.

⁸⁷² Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü'i-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik*, 449./ Fazullah, *Câmiu't-Tevârih*, 172-174./ Oral, “Sultan Hatun Senedi”, 391./Besim Darkot, “Niğde” içinde *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1964), 9: 253-256./ Oral, *Hüdavend Hatun Türbesi ve Hayatı*, 25-27./ Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 75./ Amitai, “Ghazan, İslâm and Mongol Tradition”, 3.

⁸⁷³ Önkâl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 159.

مستقيم صراط إلى يشاء من يهدى و السلام دار الى يدعوا والله الرحم الرحمن الله الله بسم

Türkçesi: Bismillahirrahmanirrahim. Allah sizi ebedi esenlik yurduna; cennte çağırılmaktadır ve dilediğini amacına ulaştırır.

Portaldaki ikinci kitabe⁸⁷⁴ ise mukarnaslar altında ve üç satır halindedir.

عفوہ و اللہ برحمة الراجية الجارية المباركة التربة هذه بعمارة امر والمغفرة الرحمة ولى الله

بغفرانه الله تغمده كيخسرو الدين و الدنيا ركن الشهيد السلطان بنت خاتون خداوند

اله و نبیه علی الصلوة و لولیه الحمد یه سبعها و عشر اثنی سنة شهور فی

Okunuşu: Allah-u veliyyürrahmeti vel'mağfireti emare ba'dehu biemreti't-Türbeti mübareketi ilhazinetürraciye bi'rahmetil-Allahi ve avfuhu. Hüdavend Hatun binti Sultan eş-şehid Rükned-dünya ved'din Keyhüsrev teamed'Allahu bi-gufranihi. Fi şuhuri sene isna aşere ve seb'e mie velhamdü livelihi ves'selatü ala nebiyyihi ve alihi.

Türkçesi: Allah rahmet ve merhamet sahibidir. Bu mübarek türbenin yapılmasını şehid Sultan Rükneddin (Kılıç Arslan bin) Keyhüsrev'in -Allah ona mağfiret etsin- Allah'ın rahmet ve affını dileyen naçız kızı Hüdavend Hatun, 712 senesinin aylarında emretti. Allah'a hamd onun Peygamberine ve aline salat ve selam olsun.

Hatun'un kabri bu türbe içindedir. Beyaz mermerden üçgen köşeli menşur şeklinde diğer dört, beş kabrin yanında bulunmaktadır.⁸⁷⁵ Mihrab da iki kitabe bulunmaktadır. Dilimli kemerin üzerindeki iki satırlık kitabe⁸⁷⁶ şu şekildedir:

الله رسول محمد الله الا اله لا

الحق دين و بالهدى ارسله

Okunuşu: La ilahe illallah Muhammedun Resullulah erselehu bil'hüda ve dinilhak

Türkçesi: Allahtan başka ilah yoktur. Muhammed Allah'ın resulüdür. Onu ve doğruluk rehberi Kuran ile hak dinini gönderen O'dur.

⁸⁷⁴ Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 159./Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, (Ankara: TTK, 2001), 134./ Kemali Aksüt, "Hüdavend Hatun Türbesi", *Resimli Tarih Mecmuası*, 10/82 (1956): 620.

⁸⁷⁵ Önköl'a göre türbe içinde 3 sanduka mevcuttur. İlki Hüdavend Hatuna ait olup diğer iki sanduka da Emir Şücaeddin'in kızı Paşa Hatun (öt.744) ve Merhume Şah Zade (?) (öt. 728) adlı iki hanıma aittir. Bknz: Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 160-161.

⁸⁷⁶ Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 160.

Hüdavend Hatun'un, kendi türbesini inşa ettirdikten 10 yıl sonra vefat ettiği ve bu süreçte Niğde valisi ile evli olduğu düşünülmektedir.⁸⁷⁷

Hüdavend Hatun Türbesi, mimari açıdan oldukça dikkat çekici bir yapıdır. Türbe, sekiz kenarlı bir kaide üzerine oturtulmuş ve sekizgen bir gövde olarak yükseltilmiştir. Bu gövde, yukarıda 16 kenarlı bir kasnak ile çevrelenmiş ve en üst kısmında sekiz yüzlü bir piramit (ahramı) şeklinde bir külahla örülmüştür. Yapının 1.80×0.95 m ölçülerindeki kapısı doğu yönüne bakmaktadır. Tamamı kesme taşla kaplı iç mekân yarım kubbe ile örtülmüştür. Mekânda 1.15×0.80 m ölçülerinde üç pencere ile aydınlatılmakta olup bu pencereler düz atkılı sivri kemerli birer niş içindedir.⁸⁷⁸

Hüdavend Hatun Türbesi, figürlü ve figürsüz kabartmaları ve bezemeleri ile dikkat çeken bir yapıdır. Kasnak cephelerinin her birinde, sivri kemer şeklinde çerçeveler içerisine alınmış bezemeli yüzeyler yer almaktadır. Bu bölümde dahil tüm cephelerin köşelerinde silindirik gövdeli köşe sütunceleri bulunmaktadır. Bu sütunceler, yapının köşe bölgelerinde destek sağlar ve mimari düzenlemeyi tamamlamaktadır. Yapı hem içte hem dışta zengin bir şekilde süslenmiştir ancak süslemelerdeki ağırlık yapının dışında görünmektedir. Türbenin mimari yapısında yer alan insan başlı Anka kuşu kabartmaları ve figürlerin dörtte üç cepheden verilmiş olması, dönemin sanat anlayışının ve dekoratif süslemelerdeki estetik yaklaşımların bir yansıması olarak kabul edilebilir. Anka kuşu gibi mitolojik figürlerin bu tür yapılarda yer alması hem kozmolojik hem de kültürel anlamlar taşımaktadır. Bu türbedeki kabartma figürler, sadece dekoratif olmaktan ziyade, bir inanç sistemini veya sembolik bir anlamı temsil etmektedir. Anka kuşu gibi figürler genellikle yeniden doğuşu ve ölümsüzlüğü simgeler. İnsan başlı kuş figürleri ise daha çok eski Türk-İslam sanatında koruyucu semboller olarak kullanılmıştır.⁸⁷⁹ Hüdavend Hatun Türbesi'ndeki önemli bir detay ise, portalın solunda, mihrabiye'nin üzerindeki bitkisel arabeskli panoda yer alan, cepheden verilmiş 0.5×0.7 m boyutlarında insan figürüdür. Bu figürde baş gövdeye göre daha büyük olup maske şeklinde oldukça belirgin bir kompozisyon oluşturmakta ve bitkisel arabesk desenlerle uyum içinde dikkatlice

⁸⁷⁷ Nevzat Topal, "Niğdeli Kadı Ahmed'e Göre Niğde ve Çevresi (13-14. Yüzyıl)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 14 (2021): 78-92./ Cahit Çelik, "Tarihi Kaynaklarda Anadolu'nun İlk Kadın Valisi Hüdavend Hatun", *Dört Mevsim Niğde Dergisi*, 28 (2024): 8-13.

⁸⁷⁸ Aksüt, "Hüdavend Hatun Türbesi", 621-622.

⁸⁷⁹ Canan Parla, "Niğde Hüdavend Hatun Türbesi'ne İkonografik Yaklaşım", *Turkish Studies Social Sciences*, 14/3 (2019), 1015.

yerleştirildiği görülmektedir. Hüdavend Hatun Türbesi'nin güneybatı cephesinde yer alan bir diğer figürde aslandır. Yapıda kullanılan simetrik ve yüksek kabartma iki aslan figürü, Selçuklu mimarisinde sıklıkla görülen hayvan motiflerinin bir örneği olarak dikkat çekmektedir. Selçuklu sanatında aslan, gücü, kudreti ve otoriteyi temsil eden önemli bir semboldür. Bu türbenin aslan kabartmaları, simetrik ve dikey bir yerleşimle estetik bir uyum sergilerken, heykellerin gövdelerinin profilden, başlarının cepheden işlenmesi, dönemin sanat anlayışına özgü bir detaydır. Arslanların oturur pozisyonda ve arka ayakları üzerine yerleştirilmeleri, figürlerin statik ama güçlü bir duruşunu simgelemektedir. Kompozisyonda görülen kırık ön bacaklar, zaman içinde meydana gelen hasarları gösterse de yapı ve figürler etkileyici bir şekilde korunmuştur. Motiflerin yüz hatlarının kaba ama belirgin bir şekilde işlenmesi, Selçuklu aslan figürlerinin tipik özelliklerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Dolgun sarkık yanaklar, iri badem gözler ve yüzün ağır işlenişi, bu heykellerin Selçuklu aslanlarına özgü güçlü bir duruşla tasarlandığını doğrulamaktadır. Bu tür figürlerin özellikle türbede kullanılması, muhtemelen yapının sembolik olarak korunmasını sağlamak ve aynı zamanda hükümdarlık ve gücün bir yansıması olarak düşünülmüş olabileceğini akla getirmektedir.⁸⁸⁰ Hüdavend Hatun Türbesi'nin batı tarafında, külah çatının tambur kısmında yer alan çift başlı kartal kabartması, Selçuklu sanatının karakteristik sembollerinden biri olarak dikkat çeker. Selçuklu Devletinde çift başlı kartal hem dünyevi hem de manevi otoriteyi simgelemektedir. Bir başı doğuya, diğer başı batıya bakan bu figür, aynı zamanda devleti iki yönlü olarak koruma anlamına gelmektedir. Kabartmanın kanat uçlarının ejder başlarıyla son bulması, Selçuklu süsleme sanatında sıklıkla görülen bir başka sembolizmi ortaya koymaktadır. Ejder, güç ve kudreti simgeler ve genellikle koruyucu figür olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kombinasyon, kartalın güçlü ve koruyucu yapısının ejderlerle birleştiği bir imge sunmaktadır. Kartal ve ejder figürlerinin birleşimi hem sembolik hem de sanatsal açıdan Selçuklu mimarisinde sıkça tercih edilen bir tasarım dilini temsil etmektedir.⁸⁸¹

⁸⁸⁰ Öney, "Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları", 143-144.

⁸⁸¹ Katharina Otto Dorn, *Kunst Der Welt Islam*, (Spain: Holle Verlag, 1965), 157./ A.J. Wensinck, *Three and Bird as Cosmological Symbols In Western Asia*, (Amsterdam: Johannes Müller, 1921), 1-35./ Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Ejderha Figürleri", *Belleten*, 33/130 (1969): 193-216./ Gönül Öney, "Das Lebensbaum Motiv in der Seldschukischen Kunst in Anatolien", *Belleten*, 32/125 (1968): 35-50.

Hüdavend Hatun türbesinin alt kat kısmının toprak altında kalması ve figürlü kabartmaların tahrip olması gibi kayıplarla günümüze kadar ulaşmıştır. Yapı 1381/1962 yılında restore ettirilmiştir.⁸⁸²

3.13.2. Niğde Beylerbeyi Türbesi

Yapı, Niğde'nin Yenice Mahallesi, Hüdavend Hatun Sokak'ta bulunan Hüdavend Hatun türbesi ve Gündoğdu türbelerinin arka kısmında yer almaktadır.⁸⁸³

Beylerbeyi türbesinin Arapça kitabesi⁸⁸⁴ şu şekildedir:

بمنزل هيئنا المحمود والمصطفى المعبود الله
خلد المعظمه الملكة دولته ايام في الاخره
ربه رحمته الى المحتاج عبده دولتها
منصف في الملكي الله عبد بن كي بكر
وسبعمائنه وعشرين خمس شعبان

Okunuşu: Allahu el-ma'bud ve'l-Mustafa el-Mahmud heyye'e bi-menzil

El-ahirihi fi eyyami devletihi'l-Meliketi'l-mu'azzama hallede

Devleteha abduhu'l-muhtac ila rahmetihi rabbihi

Beğler Beyi bin Abdullah el-Meliki fi mansafi Şa'bane hamse ve ısrine ve seb'a mi'e.

Türkçesi: “Melike'nin abdi (kulu) tanrının rahmetine muhtaç olan Abdullah el-meleki oğlu beylerbeyi, Melike-i Muazzama'nın devletli günlerindeki, tanrı onun devletini ebedi kılsın. 725/1325 Şaban ayının nısfında ahiret evini hazırladı.”⁸⁸⁵

Hüdavend Hatun'un sadece sembolik bir figür olmadığını, aksine devlette önemli bir nüfuz sahibi olduğunu gösterir. “Melike'nin abdi” ve “Melike-i Muazzama” gibi

⁸⁸² Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 159./ Emel Efe Yavaşcan, İlknur Acar Ata, Esmâ Karakoyun Yaşar, “Mezar Anıtlarında Bozulmaya Neden Olan Etkenler ve Koruma Önerileri: Niğde Hüdavend Hatun ve Gündoğdu Kümbetleri”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 9/3 (2023): 33-53.

⁸⁸³ Darkot, “Niğde”, 253-256./ Mehmet Özkarcı, “Niğde” içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 95-98./ Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie I*, 148-150./ Mehmet Özkarcı, “Niğde Türbelerinin Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi”, *14th International Congress of Turkish Art* (Collège de France Paris 19-21 September 2011), (Paris: 2011), 567-576.

⁸⁸⁴ Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, 185.

⁸⁸⁵ Oral, *Hüdavend Hatun Türbesi ve Hayatı*, 29-31.

ifadeler, onun etkili ve güçlü bir yönetici olduğunu, aynı zamanda devletin idaresinde söz sahibi olduğunu bildirmektedir. Kitabede, 725 Şaban (1325) ayının nısfında ahiret evini hazırladı” ifadesiyle, türbenin yapılış tarih belirtilerek beylerbeyinin ölümü de dolaylı olarak kaydedilmiştir. Türbenin sahibi olan beylerbeyinin, Hüdavend Hatun’un bir emiri ya da ona bağlı bir idareci olduğunu ve bu türbenin onun dönemindeki önemli figürlerden biri için inşa edildiğini göstermektedir.⁸⁸⁶

Niğde Beylerbeyi Türbesi’ne ait günümüze ulaşan kalıntıların olmamasından ötürü fotoğraflardan elde edilen bilgilere göre kare planlı olup tonoz örtülü bir yapı olarak tasarlanmıştır.⁸⁸⁷ Türbenin ana cephesinde yer alan çift kemerli açıklık, eyvanlı türbe mimarisini çağrıştırmaktadır. Bu açıklığın, bir tür giriş mekânı ya da anıtsal bir geçit görevi gördüğü anlaşılmaktadır. Büyük sivri kemerin ortasında, dekoratif bir düzenleme olarak, sivri kemerli ve derin olmayan bir niş içine yerleştirilmiş olan kitabe bulunmaktadır. Türbenin yapımında, Niğde ve çevresinde geleneksel olarak kullanılan sarı trakit taşı kullanılmıştır.⁸⁸⁸ Beylerbeyi Türbesi’nin inşa edildiği dönemin, Anadolu’da İlhanlı hakimiyetinin sürdüğü bir zaman dilimine denk gelmesi, yapı üzerindeki mimari etkilerin karmaşıklığını açıklamaktadır. Bu dönemde Anadolu, İlhanlıların siyasi kontrolü altında olmasına rağmen, yerel beyler ve emirler belirli ölçülerde özerklik kazanmış ve bu durum, bölgedeki mimari tarzların da bir sentez oluşturmaya yol açmıştır. Ayrıca türbede bir kemer içinde iki kemer tasarımı, Beylikler Dönemi mimarisine özgü bir özelliktir. Bu tarz, özellikle XIV. yüzyılda Anadolu’da inşa edilen birçok türbe, cami ve medresede karşımıza çıkmaktadır. Dışarıdan bakıldığında anıtsal bir giriş etkisi yaratmak için geniş ve büyük bir kemer kullanılırken, bu kemerin içinde daha küçük ve işlevsel iki kemer yerleştirilmiştir.⁸⁸⁹

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı’nda yer alan Beylerbeyi Türbesi’ne ait fotoğraf ve altındaki açıklama, türbenin zamanla ciddi şekilde zarar gördüğünü ve işlevinin değiştirildiğini göstermektedir. Fotoğrafa dair metinde yer alan “Niğde’de Hükümet civarındaki imaret ocağının duvarındaki mahkuk yazı” ifadesi,

⁸⁸⁶ Parla, “Niğde Hüdavend Hatun Türbesi’ne İkonografik Yaklaşım”, 1013./ Öztürk, *Niğde Sancağı*, 62.

⁸⁸⁷ Ahmet Akşit, *Selçuklular Devrinde Niğde Şehri*, (Konya: Kömen Yayınları, 2012), 50./ Mehmet Özkara, Mustafa Eryaman, “Niğde’de Üç Mimari Eser”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 6/11 (2020): 229.

⁸⁸⁸ M. Oluş Arık, “Erken Devir Anadolu Türk mimarisinde Türbe Biçimleri”, *Anadolu Dergisi*, 11 (1967): 89-90.

⁸⁸⁹ Sözen, “Anadolu’da Eyvan Tipi Türbeler”, 188-190.

türbenin sonradan başka bir amaçla kullanıldığını doğrular niteliktedir. Türbenin, muhtemelen yerel halkın ihtiyaçları doğrultusunda imaret olarak kullanıldığı görülmektedir.⁸⁹⁰ 1349/1391 yılında yıkılan türbe günümüzde ayakta değildir.⁸⁹¹

3.14. Gevher Naima Hatun

3.14.1. Afyonkarahisar Kadınana Suyu

III. Alaeddin Keykubad Moğol ordusunun başkumandanı Abışka tarafından Kayseri'nin doğusundaki Yabanlu yaylağına getirilmiş burada kendi otağının 1 fersah uzaklıkta kurdurduğu otağa (700/1301) yerleştirilmiştir. Ancak kısa süre sonra Müstevfi Nasirüddin Muhammed ile Hamza-i Alevi'nin ağır şekilde cezalandırıldığını gören III. Keykubad endişeye kapılarak Konya'ya kaçtı. Ürgüp'te yakalanan Sultan ölümüne mahkûm edildiye de Moğol hanedanından olan karısının arabuluculuğu ile bağışlandı. İsfahan'a sürgün edilen Alaeddin Keykubad maiyetinde bulunan bir kişiye ağır sözler söyleyince söz konusu kişi tarafından bıçaklanarak öldürüldü.⁸⁹²

Atabek'in aktardığı bilgilere göre, Sultan Alaeddin Keykubad'ın ölümünden sonra yaşanan karışıklıklar, kanlı ihtilaflar ve güvenlik sorunları, halkın mal ve can güvenliğini tehlikeye atmıştır. Bu dönemde Sultan Alaeddin Keykubad'ın Gevher Naima, Şահrah ve Asiye isimlerindeki üç kızı, babalarından kalan altın ve ziynet eşyaları ile Karahisar'a gelmişlerdir.⁸⁹³ Hızal'ın verdiği bilgilere göre ise Sultan Alaeddin'in kızlarının isimlerini Melek Peyker, Naime Gevher ve Asiye Sultan olarak sıralamaktadır.⁸⁹⁴ 7 Cemâziyelâhir 1299/ 26 Nisan 1882 tarihli bir mütevellî tayin kaydında Karahisâr-ı Sâhib şehrine getirilen suyun Alaeddin Keykubad'ın Kadınana isimli kızının yaptırdığı bildirilmektedir. 1 Cemazeyilevvel 1323/4 Temmuz 1905 tarihli bir dava kaydında suyun “Kadınana Suyu” olarak bilindiği ifade edilir iken, 2 Rebîülâhir

⁸⁹⁰ Sibel Yıldız Kısacık, “Beylerbeyi Türbesi”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 6/1 (2019): 92.

⁸⁹¹ Avram Galanti, *Niğde ve Bor Tarihi*, (İstanbul: Tan Matbaası, 1951), 50.

⁸⁹² Sümer, “Keykubad III”, 359-361./ Bayram, “III. Alâeddin Keykubad”, 162-163./ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 261, 274./ Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, 541./ Ebû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2: 617./ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 161-165./ Müneccimbaşî, *Câmiu'd-düvel II*, 132./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 637./ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 65./ Melville, “Moğol Yönetimi Altında Anadolu”, 79-138./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 292-293./ Kafesoğlu, “Keykubad III”, 662-663./ Spuler, *İran Moğolları*, 95.

⁸⁹³ Akkoyun, *Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilayeti Tarihçesi*, 103-104.

⁸⁹⁴ Hızal, “Afyonkarahisar'ın Su Yolları”, 3-4./ Mehmet Gündoğan, *Afyon Âlimleri ve Evliyalari*, (Afyonkarahisar: Medrese Kitabevi, 2018), 64.

1324/ 26 Mayıs 1906 tarihli diğerk bir sicil kaydında ise suyun eskiden beri “Anasuyu” olarak bilindiğı kaydedilmiştir. Her üç kayıttta da su kanalını yaptıran Hatun’un adı belirtilmese de Alaeddin Keykubad’ın kızlarının Karahisar’da önemli işler yaptığı aşıkardır.⁸⁹⁵ Gönçer ise, Kadınana Suyu olarak bilinen temiz içme suyunu Horasan harçlı büzlerle kapatarak şehre getirenin Melek Peyker Hatun olduğı belirtilmektedir. Karahisar’da köprüler ve geçitler yaptıran Hatun’un ise Naime Gevher Sultan olduğı; fakir halk için yaklaşık bin tane mezar yaptıran kadınında Asiye Hatun olduğı anlaşılmaktadır.⁸⁹⁶

O dönemde Sultanönü Hisarı olarak adlandırılan Karahisar halkının su sıkıntısı yaşadığını gören Hatunlar susuz Afyonkarahisar’a su kanalları yaptırırlar. Afyon’a 24 km. uzaklıktaki Kışlacık, Kalecik, Süğlün ve Deper (Ataköy) köyleri arasındaki tepeden arklar açılmış ve şehre getirilerek çeşmelere dağıtılmıştır.⁸⁹⁷ Aygen, Kadınaların Afyon’a su getirme olayını şu şekilde anlatmaktadır: Konya’dan Afyon’a gelen bu üç Hatun kısa zamanda burada hayata alıştılar. O zamanlar Afyon’da su sıkıntısı yaşanmaktaydı. Halkın çoğunluğu kuyu suyu içiyor, Kışlacık köyü civarından üstü açık basit bir su yolu ile getirilen içme suyu ihtiyacını karşılamıyor ve su bulanık akıyordu. Kışlacık ve kalecik köyleri arasındaki pınardan kilometrelerce uzaktan gelen bu suyun tadı ve içimi güzeldi. Hanım Sultanlar, Afyon halkının çektiğı su sıkıntısını görüp üzülüyorlardı. Bir temmuz ayında Kışlacık köyünün bahçelerini gezen Hatunlar Şirin Pınar denen bir yerdeki kır evinde bir ay kadar kaldılar. Bir gün Ömer Ağa denen kişi ile köylülerin rehberliğinde Afyon’a gelen su kaynağına gittiler. Hatunlar bağ evinde döndüklerinde Ablaları Melek Peyker Hatun düşünceli idi. Bir gün akşam yemeğinden sonra çardakta oturlurken Melek Hatun şöyle bir fikir öne sürdü: “Bu dünya hepimizin bildiğı gibi gelip geçicidir. Bizde bu dünyadan gelip geçeceğiz. Onun için elimizde imkân varken faydalı işler yapalım ve Afyon’a bir hayır yapalım. Bu suretle kıyamete kadar hayırla anılırız” dedi. Diğerk kardeşlerde onun fikrine katılınca üç kardeş Afyon’un içme suyu ihtiyacını gidermek için anlaştılar. Bu suretle Konya’dan yanlarında getirdikleri altınları bu uğurda harcamaya karar verdiler. Melek Peyker Hatun bu sırada bir fikir daha

⁸⁹⁵ Karazeybek, *Afyonkarahisar Kadınana Suyu*, 46.

⁸⁹⁶ Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, 325./ Özpınar, “Kadınana”, 6-7./ Mehmet Saadettin Aygen, *Kadınana*, (Afyon: Türkeli Matbaası, 1986), 15.

⁸⁹⁷ Cunbur, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, 615.

paylaşarak Konya'dan getirdikleri paranın üçünün de hakkı olduğunu ve parayı üçe bölerek herkesin hissesine düşenle kendi adına hayır yaptırın. Bu suretle üçümüzde ayrı ayrı hayırlı işlerde bulunuruz demiştir. Diğer kardeşler bu fikre sevindiler. Ablaları Melek Peyker Hatun'a sen hepimizin büyüğün su işini sen hallet dediler. Afyon'da ilk işleri su kaynağının kime ait olduğunu öğrenmek oldu. Ömer Ağa pınarın sahibini buldu. Rivayete göre bu pınar bir ölçek dolusu altın karşılığında satın alındı. İki sene devam eden çalışmalar neticesinde su yolu ıslah edilerek kapalı bir ark haline getirildi, buradan da çeşmelere dağıtıldı.⁸⁹⁸

Alaeddin Keykubad'ın kızlarından biri olan Melek Peyker Hatun, bölgenin önemli bir figürü haline gelerek su hayratı yaptıran son Selçuklu Hatunlarından biridir. Hatun su yollarını yaptıran kişi olarak Kadınana olarak anılmıştır. Kadınana, su yolu olan Hark-ı Kebir'in bakım ve onarımı için vakıflar kurulmuştur. Tespit edilen ilk vakıf XVI. yüzyılda kurulan Gülşirin Hatun Vakfı'dır. Kadınana Suyu ile ilgili tesis edilen en önemli vakıf ise Hark-ı Kebîr Vakfı'dır. Bu vakıf Kadınana Suyu Türk Anonim Şirketi'nin 1343/1925 yılında kuruluşuna kadar suyun bakımını ve işlerini üstlenmiştir.⁸⁹⁹ Kadınana su yolunun en önemli mimarisi Kışlacık Köyünün güneybatısında yer alan 36×2 m ölçülerindeki Kadınana su kemeridir. Üç gözlü yapının kemer açıklıkları kesme taşla inşa edilmişken, diğer kısımları moloz taş kullanılarak yapılmıştır.⁹⁰⁰

Bu üç Hatun'dan ikisinin (Melek Peyker, Naime Gevher) türbesi Kadınana Kümbeti adı ile Afyonkarahisar'da bulunan Mevlâna Mahallesi'nde Mevlevi Camisi civarında bulunmaktadır. Kız kardeşlerin en küçüğü olan Asiye Sultanın kabri ise kimsesizler için yaptırdığı 1000 kapaklı mezarlıkta bulunmaktadır.⁹⁰¹ Araştırmalara göre ilk vefat eden Hatun Asiye Sultan'dır. Vasiyeti üzerine ve ablalarının da isteğiyle 1000 kapaklı mezarlık yaptırdığı ve bu mezarlığın bir köşesine gömüldüğü bildirilir. Mezarı üzerine de bir türbe yapılmıştır. Bu türbe kare kesitli duvarlar üzerine sekiz köşe kasnak ve külah oturtularak yapılmış olup içten kubbelidir. Duvarları moloz taş, pencere ve kapı çerçeveleri kesme taştan inşa edilmiştir. Kapısı doğu yönündedir. Türbenin kuzey ve

⁸⁹⁸ Aygen, *Kadınana*, 11-13.

⁸⁹⁹ Karazeybek, *Afyonkarahisar Kadınana Suyu*, 50-51.

⁹⁰⁰ Fevzi Kaya, Mevlüt Üyümez, *Geçmişten Günümüze Afyonkarahisar Çeşmeleri*, (Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Bel. Yay., Yayın No:30), 151./ Zeynep Kerman, "Evliya Çelebi'ye Göre Afyonkarahisar", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1 (2002): 20.

⁹⁰¹ Gündoğan, *Afyon Âlimleri ve Evliyalari*, 64-65./Aygen, *Kadınana*, 14.

batısında birer, güney duvarında ise sivri kemerli olmak üzere üç penceresi bulunmaktadır.⁹⁰²

Afyonkarahisar'da bulunan diğer Kadınana Kümbeti, üzeri kiremitle örtülü taş duvarlı ahşap tavanlı bir binadan ibaret olan türbeye yoldan bir bahçe kapısıyla girilmektedir. Küçük bir avludan geçilerek binanın batı tarafına düşen bir kapıdan mezarların bulunduğu yere gidilmektedir. Türbede önde iki Hatun'un sandukaları bulunmaktadır. Bunun haricinde bu iki sandukanın yanında üç tane küçük sanduka bulunmaktadır. Bu sandukaların kime ait olduğu bilinmemekle beraber Hatunların çocukları var mıydı, evlilik gerçekleştirmişler miydi? gibi soruların cevapları bilinmemektedir.⁹⁰³

3.15. Hundi Hatun

3.15.1. Amasya Künc (Kunç) Köprüsü

Amasya'da güneybatıdan kuzeydoğuya doğru akan Yeşilırmak, şehri ikiye böldüğü için tarih boyunca bu iki yakayı birleştirmek amacıyla nehir üzerinde çeşitli köprüler inşa edilmiştir. Bu köprüler, şehri yaklaşık dört kilometrelik bir mesafeyle birleştiren önemli yapılar olarak dikkat çekmektedir. Yeşilırmak üzerinde batıya doğru köprüler sırası ile şöyledir: Ziya Paşa Köprüsü, Hükümet (Helkıs) Köprüsü, Alçak Köprü, Magdinos (Madenos) Köprüsü, Sultan Köprüsü, Meydan Köprüsü, Çeltik Köprüsüdür. Yeşilırmak üzerinde batıya doğru köprüler ise sırasıyla: Çalak, Meydan, Mağdinus, Alçak, Helkis ve Künc'tür. Köprülerden biri olan Künc Köprüsü ise İhsaniye ve Beyazıtpaşa Mahallelerini birbirine bağlamakta olup Sultan Mesud'un kızı Hundi Hatun tarafından inşa ettirilmiştir.⁹⁰⁴ Künc köprüsünün yapım tarihi tam olarak

⁹⁰² Aygen, *Kadınana*, 16.

⁹⁰³ Mustafa Sandıkcı, Sabri Çelik-Hümeysra Töre Başat, *Afyonkarahisar İnanç Turizmi*, (Ankara: Merdiven Yayınevi, 2016), 83./ Aygen, *Kadınana*, 16-17.

⁹⁰⁴ Amasya'yı ziyaret eden seyyahlardan Hans Dernschwam, 1555 yılında şehirde üçü taş, biri ahşap olmak üzere dört köprünün bulunduğu bahseder. Daha sonraki dönemlerde Sestini, Dupre ise, Amasya'da üçü taş, ikisi ahşap olmak üzere toplam beş köprünün varlığından bahsetmektedirler. Bknz: Kesik, "Mesud II", 342-344./ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,1987), 296./ Domeniko Sestini, *Voyage de Costantinople, A Bassora, En 1781*, (Paris: 1782), 44./ Adreine Dupre, *Voyage En Perse Fait Dans Lees Annes 1807, 1808 et 1809*, (Paris: 1819), 33./Süleyman Elmacı, *Amasya Şehri*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2010), 43./ Mustafa Bektaşoğlu, *Anadolu Şehrinin Su Yapıları*, (Ankara: ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013), 129./ Adnan Gürbüz, "15-17. Yüzyıllarda Amasya Kalesi", *I. Amasya Araştırmaları*, (Amasya: Amasya Valiliği Yay., 2007), 1: 91.

bilinmemektedir. Ancak 768/1366 yılı kayıtlarında Hundi Hatun köprüsünün adı geçmektedir.⁹⁰⁵

Köprü 67.0×8.0 m ölçülerinde olup yüksekliği 10.50 metredir. Selçukluların son dönem eserlerinden olan yapının tamamı kesme taştan yapılmış olup köprü geniş, yuvarlak, basık kemerli ve dört gözlüdür. Köprüde suyun akış hızını azaltmak ve köprü ayaklarının suyun aşındırıcı etkisinden korunmasını sağlamak amacıyla, köprü ayaklarının ön kısmına üçgen şeklinde çıkıntılar eklenmiştir.⁹⁰⁶ Yapı 1317/1900 ve 1378/1959 yıllarında onarım görmüştür.⁹⁰⁷

3.16. Melike Hatun/Melike Sultan Hatun

Osmanlı tahrir defterlerinde “Mülkiye” ve “Melek” isimleriyle kaydedilen Melike Hatun’un ailesi ve kimliği hakkında bilinenler oldukça kısıtlıdır. Gerek Selçuklu gerek geçiş dönemlerine ait belgelerin yetersizliği nedeniyle kimliği tespit edilemeyen Hatun’un XIV. yüzyılda yaşamış olduğu bilinmektedir. Ayrıca Ankara Şer’iye sicilinde Medrese-i Cedide ile ilgili Ramazan 1027 Ramazan/Ağustos-Eylül 1618 tarihli bir padişah emrinde Hatun’un babasının Sultan Alaeddin olduğunu bilmekteyiz. Padişah emri şu şekildedir:

Mevlânâ Murtazaâbâd Kâdîsi zîde fazluhû tevkî’-i refî’-i hümayûn vâsıl olıcak ma’lûm ola ki Ankara kazâsında nâibü’ş-şer’ olan Ali dergâh-ı mu’allâma mektûb gönderüb Ankara’da merhûm Sultân Alâeddin kızı merhûme Melike Hâtûn binâ itdüği Cedid nâm medresenin şart-ı vâkıfda ve defter-i hâkânide tevliyeti olmadığından gayri hariç payesi ve ahırdan bi’l-ifta ile müderris olan a-darende-i feman-ı hümayun iftiharü’l-ulemai’l-muhakkıkın Mevlânâ Ahmed zide fazluhu icra-i hizmet idüb ve mahsusat-ı medrese şey’i kalil olub elliye balığ olmaz iken Mehmed nam kimesne hilaf-ı şart-ı vakıf tevliyet ihdas idüb Mevlânâ’yı mezbura izrar kasd itmegin tevliyeti rafî olunmak babında emr-i şerif

⁹⁰⁵ Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, (Ankara: TTK, 2002), 75.

⁹⁰⁶ Aytaç Taşyürek, *Amasya’da Türk Sivil Mimari Eserleri*, (Tez, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Sanatı Kürsüsü, 1972), 16./Müjgan Cunbur, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, 9/26 (1996): 596./ Burçin Şenol Şeker, Murat Gökçe, “Tarihi Hundi Hatun (Kunç) Köprüsünün Artan Trafik Yüku Altında Davranışının İncelenmesi”, *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 13/2 (2021): 498.

⁹⁰⁷ Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, 75.

ricasına i'lam eylediği ecilden vech-i meşruh üzere tevliyet ref olunmak emer idüb tevliyeti.....fi-Evâhir-i şehri-i Ramazânî'l-Mübârek sene 1027⁹⁰⁸.

Elde edilen bu kayıtlardan Melike Hatun'un babasının hangi Alaeddin olduğu sorusunu akla getirmektedir. Selçuklular döneminde Sultanlık yapmış üç kişi bulunmaktadır. Bunlar: I. Alâeddin Keykubad (616-1220/634-1237), II. Alâeddin Keykubad (646-1249/651-1254) ve III. Alâeddin Keykubad (697-1298/701-1302)'dir. Ya da şehzadelerden adı Alaeddin olan başka bir Selçuklu hanedan mensubu bir melik olma ihtimalini ortaya koymaktadır. Ancak 698/1299 yılına ait Ankara Kızıl Bey Camii'nin ahşap minberindeki tamir kitabesinde, Sultan III. Alâeddin Keykubad'ın adı, "Ferâmurz oğlu Sultan Alâeddin" şeklinde geçmesi padişah emrinde bahsedilen Sultan Alâeddin'in, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un torunu ve Melik Ferâmurz'un oğlu III. Alâeddin Keykubad olduğu kanısını güçlendirmektedir. Ankara Kızıl Bey Camii'nin ahşap minberindeki tamir kitabesi⁹⁰⁹ şu şekildedir:

الاعظم السلطان أيام في المبارك هذا المنبر جدد

سلطانه الله خلد فراموز بن كفياد الفتح ابو الدين الدينار علا

مجده الله جدو عبشير بن يعترب الكبير الاجل الايد

وستمايه تسعين و تسع سنة شهور في

Okunuşu:

Caddad haza al minbar al mübârek fi ayyan al sultân el-a'zam Alâ al'dünya ve'eldin Ebu'l-feth Kaykubâd b. Faramürz hallada Allah Sultanahu, el'amîr el'acal el-kabir Ya'küb bin Alişir hallâd Allah macdahü fi'şühür senet tis'a va tis'in ve sittimaye.

Türkçesi: Bu mübarek minberin onarılması, yenilenmesi büyük Sultan din ve dünyanın yükseği, fetih babası, memleketler zapt eden Feramürz oğlu Keykubad döneminde büyük bey Alişir oğlu Yakub tarafından 699 yılı aylarında yaptırıldı.

Hatun Ankara'da cami/mescid, medrese, kervansaray, çeşme yaptırmış ayrıca bu yapıların devamlılığını sağlamak içinde vakıf kurmuştur. Hatun bu yapıların yanı sıra mezarının içinde yer alan bahçesi ile yapımına maddi katkı sağladığı Eynebey Hamamı

⁹⁰⁸ Ankara Şer'îye Sicili, 703.0016.A.991./ VGMA, Defter No. 2465, 49.

⁹⁰⁹ Oral, "Anadolu'da San'at değeri olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", 23-77./ Uğurlu, "Ankara Kızılbey Cami Minberi", 75-88.

ile dönemin hayırsever Hatunları arasında yer alarak geniş bir alanda hizmet sunmuştur. Melike Hatun'un adının arşiv kayıtlarında ilk geçtiği yer kendi mülkü olan Ankara Sancağı'nın Binari İli'ne bağlı Çardak köyündeki, Çırak Fakih'in elindeki mezrayı, I. Murad Hüdavendigâr döneminde vakfetmesiyle ilgili kayıttır. Bu mezra sonraki yıllara ait kayıtlarda Melike Hatun'un vakıf gelirleri arasında yer almamış; Çırak Fakih'in oğullarının tasarrufunda gösterilmiştir.⁹¹⁰

3.16.1. Melike Hatun Medresesi

Yapı, Melike Hatun tarafından Ankara şehir merkezinde Hacıdoğan Bey Mahallesi Taşçılar sokakta yer almaktadır. Vakıf belgelerinde Kara Medrese olarak da belirtilen medreseye Ankara'nın siyah taşı ile inşa edilmesinden dolayı bu ad verilmiştir. Ayrıca yapı Sevdai, Sevdaiye, Sevda, Koca Bey gibi isimlerle de anılmaktadır.⁹¹¹

Melike Hatun medresesi, cami, medrese, hamam, çeşme, bahçe gibi yapıları içine alan külliye durumundadır. Son dönemlere kadar harabe şeklinde olan medrese iki büyük kapılı bina olarak bilinmektedir.⁹¹² Aktarılan tapu verilerine göre medresenin tapuda 30 pafta, 226 ada, 8 parseldeki Melike Hatun Caminin yanında yer aldığı bilinmektedir. Bu parselin bitişiğindeki 7 parsel, evkaf hazinesi adına, 107 m² alanlı, ahşap iki hane olarak kayıtlara geçmiştir. Aynı yerde günümüzde yerinde baraka şeklinde dükkân bulunan Melike Hatun cami, burada bahsedilen parselin karşı köşesinde Hatuniye çeşmesi, arkasında Hatun'un mezarı, caminin ve mezarın biraz ilerisinde Hatun'un yapımına katkı sağladığı Eynebey hamamı bulunmaktadır.⁹¹³

Kara Medrese için 929/1523 ve 974/1567 tarihli vakıf tahrir defterlerinde, Kasaba'ya bağlı Solfasol Köyü'nde bulunan arazi ve değirmen ile Balgat Köyü'nün tımarının yarısının vakfedildiği kayıt altına alınmıştır. Bazı araştırmacılara göre, Melike Hatun, Girendos (Girindos) Köyü, Balgat Köyü, Ravlı (Akyurt), Beyceğez, Kilisecik,

⁹¹⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Maliyeden Müdevver Deftreler (M.A.D.d), 9, 867/14636 Tarihli Ankara Livası Tahrir Defteri, varak 233a.

⁹¹¹ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Yargı Yayınevi, 2006), 1497-1498./ TKGM Defteri-i Evkaf-ı Liva-ı Ankara nr.558, vr. 30b: BA, Ankara 438, s. 364.

⁹¹² Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, (İstanbul: İrfan Matbaası, 1978), 570.

⁹¹³ Hüseyin Çınar- Osman Gümüşçü, *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası*, (Ankara: Çubuk Belediyesi, 2002), 243./ Ali Kılıcı, "Hacı Bayram-ı Velî Döneminden Ankara'da Ak Medrese ve Kara Medrese", içinde *Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, ed. Ahmet Cahid Haksever, (Ankara: Anıl Matbacılık, 2016), 124./ Hüseyin Çınar, "Ankara'da Vakıf Kuran Kadınlar", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu*, (Ankara: 2012), 292.

Busaklar (Pursaklar) köylerini de vakfetmiştir. Solfasol Köyü’ndeki arazilerin gelirleri vakıf için tahsis edilmiştir. Medresenin, Solfasol Köyü ve Edhem Baba’nın kullandığı çiftlikten yıllık 4831 akçe geliri olduğu belirtilmektedir. Vakfın toplam geliri ise 979/1572 yılında 8942 akçeye ulaşmıştır. Melike Hatun’un yaptırdığı bu medrese 867/1463, 928/1522, 936/1530, 978/1571 yılı tahrir defterlerinde “*Vakf-ı Medrese-i Melike Hatun/Melike Hatun Medresesi Vakfı*” başlığı altında kayıtlara geçmiştir.⁹¹⁴ Bu köylerin ve mezraların Murat Hüdavendigâr zamanından beri Melike Hatun medresesinin vakfı olduğu 867/1463 yılı kayıtlarında bulunmaktadır. Aynı yerde Melike Hatun’un vakıflarından Solfasol köyünün “sülâtü’l-muhakkikin” olarak adlandırılan Baba Veled-i Şeyh Bayram’ın; Busaklar köyünün yarı hissesi ile Ravlı köyünün “sülale-i arifin/ sülale-i evliya” olarak adlandırılan Şeyh Baba Veled-i Şeyh Hacı Paşa’nın; Beycügez köyü ile Kilisacük mezarının I. Murad döneminde Mevlâna Feridüddin, 867/1463’te de Şeyh Baba’nın tasarrufundadır. Burada şeyh Baba olarak ismi geçen kişi Hacı Bayram-ı Veli’nin beş oğlundan biridir.⁹¹⁵

Melike Hatun medresesinin vakıf gelirleri 867/1463 yılında 13.680 akçe iken, 978/1571 tarihinde 22.000 akçe olmuştur. Ankara’daki ilk Osmanlı yapılarından biri olan medresede Hacı Bayram-ı Veli (ö.833/1430) 794/1392 yılına kadar burada müderrislik yapmıştır. Bu nedenle bu dönemde medresenin ünü artmıştır.⁹¹⁶ Hacı Bayram-ı Veli, daha sonra kurduğu Bayramiyye tarikatının merkezini Ak Medrese’nin yanına inşa ettirmiştir.⁹¹⁷ Osmanlı dönemi arşiv belgelerinde, Melike Hatun Medresesi’ne yapılan müderris atamalarıyla ilgili çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Bu belgeler, medresenin eğitim faaliyetlerinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Şehzade Bayezid (931-1525/15 Muharrem 969-25 Eylül 1561), Kara Medrese’de günlük 20 akçe maaş ile müderrislik yapan Mevlânâ Şücâ için beş akçe terakki (maaş artışı) yapılması hususunda

⁹¹⁴ Hüseyin Çınar, “Ankara’da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hatun”, içinde *Vakıf Kuran Kadınlar*, haz: Fahameddin Başar, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019) 51.

⁹¹⁵ Çınar, “Ankara’da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hatun”, 52.

⁹¹⁶ Seyfettin Erşahin, “Hacı Bayram-ı Veli’nin Yaşadığı Dönem”, içinde *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed: Ahmet Cahid Haksever, (Ankara: Anıl Matbaacılık, 2016), 31.

⁹¹⁷ Nihat Azamat, “Hacı Bayram-ı Veli”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14:442-447./ Fuat Bayramoğlu- Nihat Azamat, “Bayramiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5:269-273./ Kâmil Şahin, “Ankaralı Seyh İzzeddin Vakıfları ve Âk Medrese”, *Vakıflar Dergisi*, 19 (Ankara:2005), 43-54./ Özer Ergenç, “XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara’nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, içinde *Osmanlı Araştırmaları*, 1/1 (İstanbul: 1980), 99./ Özer Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, (Ankara: Ankara Ens. Vakfı Yay., 1995), 25.

tavassutta bulunmuştur.⁹¹⁸ Bu tür belgeler, dönemin ilmiye sınıfına verilen önemi ve medreselerin eğitimdeki merkezi rolünü gözler önüne sermektedir. Osmanlı devletinin son yıllarında Seyyid Mehmet Tevfik Efendi, Ahmed Refi Efendi ve oğulları, Osman ve Halid Efendiler, Abdülhalim Efendi ve kardeşleri Ahmed ve Osman Efendiler, Hoca Kara Salih Efendi, Ahmed Tevfik Efendi, Hacı İsmail Hakkı Efendi ve Zeynel Abidin Efendi gibi Şahıslar medresede bazen yarı zamanlı bazen de üç hisseye bölünen müderrislik vazifelerinde bulunmuşlardır. Medresenin son müderrisi 12 Şevval 1351/8 Şubat 1933 yılında vefat eden Zeynel Abidin Efendi'dir.⁹¹⁹

3.16.2. Melike Hatun Cami/Mescid

Melike Hatun tarafından yaptırılan mescid Ankara Hacıdoğan mahallesinin Taşçılar sokağında medresenin yakınında yer almaktadır. XV. ve XVI. yüzyıl vakıf defterlerinde “Vakf-ı Mescid-i Melike Hatun” başlığı ile kayıt altına alınan yapı Hatuniye Cami, Öğle Cami, Melike Hatun Mescidi, Hatuniye Mescidi olarak da anılmaktadır. Ayrıca 1153/1740 yılına ait Ankara hurufat defterinde yer alan “*Ankara’da Hatuniye Mahallesindeki Kirişçiyan Mescidi demekle ma’ruf Melike Hatun tamir eylediği camide...*” ifadesinden Hatun’un Ankara’nın Kirişçiler olarak bilinen mahallesindeki mescidi tamir ettirdiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı sonraki yıllarda bu mescide Hatuniye denilmiştir.⁹²⁰

Günümüze ulaşamamış cami/mescid hakkında kaynaklarda⁹²¹ yapı ile ilgili şu bilgi verilmiştir:

Mabed Ankara’da Doğan Bey mahallesinde Taşçılar sokağındadır. Mahallenin eski adı da Hatûniye idi. Mabedin sağında Pala sokağı vardır. Mabet duvarlarının alt kısmı taş, üst kısmı kerpiçtir. Sağ kısmında alttan üç, üstten dört penceresi vardır. Sağında son cemaat yerinden çıkılan kısa ve şerefesiz bir minaresi vardır. Son cemaat yerini ve antresini altı adi tahta sütunun ve iki yan duvarının tuttuğu bir saçak örter.

⁹¹⁸ Abdülkerim Erdoğan, “Ankara’da Selçuklu Melikesi: Melike Hatun”, içinde *IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu*, ed: Vahit Göktaş- Harun Alkan, (Ankara: İlahiyat Yayın, 2019), 323.

⁹¹⁹ VGMA, Defter No: 224.151, 298-299.

⁹²⁰ Erdoğan, “Ankara’da Selçuklu Melikesi: Melike Hatun”, 325./ VGM, Hurufat Defteri 1068, 78 (149), sıra 13.

⁹²¹ İsmail Hakkı Konyalı, *Ankara Camileri*, (Ankara: Vakıflar Genel Müd. Yayınları, 1987), 52.

Mescidin 928/1522 tarihli Evkâf Defteri'ne göre, Melike Hatun, Eynebey Hamamı'ndaki hissesinden aldığı günlük on yedi akçeyi çeşitli hayır işlerine şu şekilde tahsis etmiştir: dört akçesini kendi mescidine, iki akçesini Seyyid Mahmûd'a (Baba Mansur Kalenderhanesi şeyhi), iki akçesini Seyyid Yâyân'a (Ahî Evrân Zâviyesi şeyhi), iki akçesini Sultan Alâeddin Camii imamına vakfetmiştir. 978/1571 tarihli Ankara Evkâf defteri'nde ise, Eynebey Hamamı'ndaki aynı hissenin dört akçesinin, Melike Hatun'un mescidindeki imam ve müezzine vakfedildiği belirtilmiştir.⁹²² Bu dönemdeki kayıtlara bakıldığında Melike Hatun'un mescid vakfına katkı sağlayanlardan 11'i (%39) kadındır. Bu yılda mescidin gelirleri yılda yaklaşık 5.785 akçe olarak kaydedilmiştir.⁹²³ Ankara'nın günümüze ulaşan 867/1163 tarihli tahrir defterinde şehirdeki Saka değirmeninin senelik gelirinin 3.600 akçe olduğu bu gelirinde mescitteki hafızların tasarrufuna bırakıldığı yer almaktadır.⁹²⁴

Elde edilen kayıtlara göre, mescidin günde beş vakit ibadete açık olması, başlangıçta sadece küçük bir mescit değil, cuma namazlarının da kılındığı bir cami olduğunu göstermektedir. Bu durum, yapının dini ve toplumsal hayatta önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Birçok tamir gören mescidin bilinen ilk tamiri 1251/1835, diğeri ise 1328/1910 yıllarına aittir. Ayrıca mescidin vakıf kayıtları arasında mescid banisinin ruhu içinde Kur'an-ı Kerim okunması ile ilgili şartlarda bulunmaktadır.⁹²⁵

1 Şaban 1264/ 3 Temmuz 1848 yılında caminin hitabet görevini Seyyid Lütfullah oğlu Seyyid Mehmed Daniş Efendi yapmıştır. Aynı yerde beş vakit namazda imamet görevini ise 17 Zilhicce 1327/30 Aralık 1909 tarihinde Mehmed oğlu Hafız İbrahim Efendi yapmıştır. Günümüzde cami ve mescide ait kitabe, yapım ve onarıma dair herhangi bir iz kalmamıştır. Bugün caminin yerinde bir dükkân bulunmaktadır.⁹²⁶

⁹²² TKGM, Ankara Evkâf Defteri, 558, vr. 5a-b.

⁹²³ Çınar, "Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hatun", 46.

⁹²⁴ 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), (Ankara: Başkanlık Defter Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1993), 360./Emine Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 190.

⁹²⁵ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, 979/1571 Tarihli Defter-i Evkaf-ı Liva-i Ankara, Defter No: 558, 364.

⁹²⁶ Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, 25./ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 79-80.

3.16.3. Melike Hatun Çeşmesi, Bahçesi

Ankara merkezde Doğanbey mahallesinde bulunan çeşme Melike Hatun tarafından yaptırılmıştır. Çeşme taşçılar Sokak ile Pala sokağın kesiştiği yerde yaklaşık 3 ×3 ölçülerinde, tek kurnalı ve önünde 62×128 cm boyutunda bir oluk bulunmaktadır. Çeşmenin kitabesi zamanla aşınmaya uğramıştır. Çeşmenin alt ve üst köşelerinde birer rozet mevcuttur. Ancak sanat tarihçilerinin belirttiğine göre bu rozet Selçuklu üslubunda olmayıp Osmanlı'dan izler taşımaktadır. Günümüzde bakımsız halde bulunan çeşmenin kitabesi onarılmış ve son tamiri 21 Safer 1320/30 Mayıs 1902 tarihinde 4.329 kuruşa yenilenmiştir.⁹²⁷

3.16.4. Melike Hatun Mezarı

Melike Hatun'un mezarı, Melike Hatun medresesinin ve çeşmenin de bulunduğu Ankara Hacı Doğan mahallesinde, Eyne Bey hamamının kuzey cephesindeki sokağın solunda vakfettiği bahçe içinde yer almaktadır. Mezarın üstü açık olup, etrafı taş duvarlarla çevrilmiştir. Mezar taşları olarak sadece baş ve ayak taşları bulunmaktadır. Sekiz köşeli kartuşların üç tanesinin içerisinde kitabe mevcuttur. Mezarın başındaki üç satırlık Arapça kitabe⁹²⁸ şu şekildedir:

ترجعون واليه الحكم له وجهه الا هالك شيء كل

نعيم جنت روح وله برحمته له الله غفر

رحيم رب من سلم فله وقيل تاريخ لموته الحق اللهم

Okunuşu: Küllü şey'in halikün illa vechehu lehü'l-hükmü ve ileyhi turce'un

Gaferallahu lehu bi-rahmetihi ve lehu ruhi cennetu na'im

Allahümme'l hakka'l-mevtihi tarihi ve kile felehu selamun min rabbi rahim

Türkçesi: Ondan başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur, Ona döndürüleceksiniz. Allah rahmetiyle O'nun günahlarını bağışlasın. Rahatlık, hoşluk ve

⁹²⁷ VGMA, Defter No. 607, 265./ 928/1522 Tarihli Ankara Vakıf Defteri, v.18a., v. 30b./ Kâmil Şahin, "Ankara'da Melike Hatun Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991), 77-82./ Kılıcı, "Hacı Bayram-ı Velî Döneminden Ankara'da Ak Medrese ve Kara Medrese", 142.

⁹²⁸ Şahin, "Ankara'da Melike Hatun Vakıfları", 78./Abdülkerim Erdoğan, *Unutulan Şehir Ankara*, (Ankara: Akçay Yayınları, 2004), 145.

nimet cenneti onundur. Onun ölüm tarihini Cenâb-ı Hak bana ilham etti ve onun için denildi ki: Merhametli olan Rab katından onlara selam vardır.

Melike Hatun'un Taşçılar Sokak'taki vakfına ait bahçe içinde yer alan bu mezar, hayırsever kişiler tarafından yeniden düzenlenmek istenirken, toprak altından bir mezar taşı bulunmuş ve bu taş çıkarılarak mezarın başucuna yerleştirilmiştir. Kime ait olduğu bilinmeyen bu kitabede Melike Hatun'un ismi yer almamaktadır. Bu nedenle kitabenin kime ait olduğu konusu bilinmemektedir.⁹²⁹

3.16.5. Melike Hatun Kervansarayı

Melike Hatun'a ait olduğu belirtilen 867/1463 tarihli Ankara mufassal tahrir defterlerinde, "Melike Hatun Kervansarayı" adıyla bir kervansaray kaydı bulunmaktadır. Ancak, bu kervansarayın tam olarak nerede olduğu konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Çevrede yaşayan bazı kişiler, kervansarayın Ankara'nın Çubuk ilçesine bağlı eski adı Deliviran/Deliören, yeni adı ise Mutlu olan köyün yakınlarında olduğunu ifade etmektedir. Günümüze ulaşamayan kervansarayın vakfına ait Deliviran (Deliören), Kapaklı, Kışla, Ayvaluca, Oyumiğde, Karakeçili, Yavsal köyleriyle, Yağmurlu mezrasının gelirleri vakıf olarak tahsis edilmiştir. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde bu kervansaray adına olan gelirler vakıf olarak değil tımar olarak kaydedilmiştir.⁹³⁰

3.16.6. Eyne Bey Hamamı

I. Murad'ın subaşlarından Eyne Bey tarafından XIV. yüzyılın sonu ya da XV. yüzyılın başlarında yaptırılmıştır. Ankara'nın Hatuniye Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir. Melike Hatun Türbesi ve çeşmesi, hamamın 100 m kuzeyinde yer almaktadır. Hamamın inşası sırasında, Melike Hatun tarafından maddi yardımda bulunulmuş ve hamamdan elde edilen gelirler Ankara'daki hayratlarına vakfedilmiştir.⁹³¹ Eyne Bey Hamamı'nın 933/1527 yılında harap durumda olduğu, 990/1582 yılında ise El Hac Sinan Efendi

⁹²⁹ Şahin, "Ankara'da Melike Hatun Vakıfları", 78.

⁹³⁰ Erdoğan, "Ankara'da Selçuklu Melikesi: Melike Hatun", 321.

⁹³¹ Ergenç, *XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler*, 85-108./ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, 66./ Hüseyin Çınar, "Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar", içinde *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın*, ed: Bedriye Yılmaz-Miyase Koyuncu Kaya, (Ankara: Berikan Ofset, 2022), 277

tarafından onararak tekrar kullanılmaya başlandığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu dönemde hamam, “Öğlen Hamamı” adıyla anılmıştır.⁹³²

Dikdörtgen planlı olan yapı, kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmıştır ve 1371×4750 cm ölçülerindedir. Tek hamamdan oluşan bu yapı, kubbeli sıcaklık ana mekânının çevresinde yer alan dört eyvan ve dört halvetten oluşan tipik bir plan şemasına göre inşa edilmiştir. Yapının soğukluk bölümü hariç tüm taşıyıcı duvarlarında taş ve tuğla bir arada kullanılmıştır. Ancak soyunmalık ve ılıklik arasındaki duvarda tuğla yerine moloz taş tercih edilmiştir. Bu duvar, kötü bir işçilikle inşa edilmiştir ve 1398/1978 yılında yapılan tespitlerde 150 cm yüksekliğe kadar olan kısmının yıkıldığı belirlenmiştir. Yapının tonozları, kubbeleri, kubbe geçişleri ve iki kademeli kornişleri tamamen tuğladan inşa edilmiştir. Ayrıca yapıda, Roma dönemine ait sütunlar ve sütun başlıkları devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Yapının kuzey yönündeki soyunmalık bölümü, kareye yakın dikdörtgen planlı olup 1100×1009 cm ölçülerindedir. Soyunmalık bölümünün giriş kısmında, ortada dört adet korint başlıklı devşirme sütun bulunmaktadır. 880×850 cm ölçülerindeki soğukluk mekânında, kubbeye geçiş, üçgen piramidal çıkıntılara sahip (bademli) Türk üçgenleriyle sağlanmıştır.⁹³³

Sıcaklık ana mekânı, kubbeli olup çevresindeki dört eyvan ve dört halvetten oluşmaktadır. Bu bölüme giriş, kuzeydeki eyvandan yapılmaktadır ve ana mekân, tuğla kubbe ile örtülüdür. Tüm eyvanlarda, yan duvarların ortasında iki adet kurna yer almaktadır. Kuzey eyvanındaki seki izleri, diğer eyvanlarda da seki olabileceğini düşündürmektedir. Kuzey eyvanı, ılıklik ve sıcaklık arasında geçiş olarak kullanılmaktadır. Güney eyvanı ise, su deposunu genişletmek amacıyla sonraki dönemlerde ikiye bölünmüştür. Sıcaklık ana mekânının köşelerinde dört adet halvet bulunmaktadır. Bu halvetler, 375-380 cm ölçülerinde değişen kare planlı mekânlardır.⁹³⁴

Hamam, 1343/1925'ten önce bir süre Belediye tarafından gaz deposu olarak kullanılmıştır. Başlangıçta hazineye ait olan hamamın mülkiyeti daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Çevresindeki parseller kamulaştırılmış ve

⁹³² Şahin, “Ankara’da Melike Hatun Vakıfları”, 79.

⁹³³ Gül Asatekin, *The Eski Hamam in Ankara*, (Master Thesis, Middle East Technical University, 1978), 56.

⁹³⁴ Şahin, “Ankara’da Melike Hatun Vakıfları”, 80.

1412/1992 yılında çevresi temizlenip, hazırlanan projeye uygun olarak restore edilerek tekrar hizmete açılmıştır.⁹³⁵

⁹³⁵ Filiz Karakuş, “Zuhal Özcan, Tarihi Ankara Hamamlarının Tipolojik Analizi”, *Turkish Academic Research Review*, 7/3 (2022): 550-552.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HANIM SULTANLARIN SİYASİ-TOPLUMSAL-KÜLTÜREL ETKİLERİ

4.1. Diplomatik Evliliklerin Devlet Stratejileri ve İktidar Dengelerindeki Yeri

Toplumun en önemli yapı taşlarından biri olan aile, Türk tarihinde yalnızca sosyal birim olarak değil, aynı zamanda yönetim ve siyasetin temel bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk toplumlarında aile (oğuş), çekirdek yapıdan başlayarak kabileye (urug), boylara (bod) ve en sonunda devlete (il) kadar uzanan toplumsal sistemin temel taşı olarak toplumsal düzenliliğin sürdürülebilirliği ve devletin gelişimi açısından her zaman kritik bir rol üstlenmiştir.⁹³⁶ Bu yapı, devlet yönetiminde aile bağlarının ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Devletlerarası ilişkilerde aile, özellikle hükümdar soyları aracılığıyla bir diplomatik araç haline gelmiştir. Selçuklu Sultanlarının diğer devletlerden ya da topluluklardan kadınlarla evlenmesi, ittifakların kurulmasında ve düşmanlıkların sona erdirilmesinde etkin bir yöntem olarak kullanılmıştır. Bu tür evlilikler hem siyasi hem de askerî açıdan barış ve iş birliğinin sürdürülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklu devletinde de hanedan gücü, genellikle aile bağları üzerinden şekillenmiştir. Hükümdarların meşruiyeti, yalnızca askeri zaferlere değil, aynı zamanda güçlü bir aile geçmişine ve soy hattına dayanmaktaydı. Bu durumda, aile yalnızca bir sosyal kurum olarak değil, devlet yönetiminin temel taşı konumundadır. Aile bağlarının sağlamlığı, hanedanların sürekliliğini sağlarken aynı zamanda

⁹³⁶ Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 40-45./ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri II*, (Ankara: Başkent Matbaacılık, 2003), 305./ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 219-220./ Abdülkadir İnan, “Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 4 (1956): 179-195.

hükümdarın halk üzerindeki otoritesini güçlendirmiştir. Bu durumda, Türk devletlerinde aile yapısının devlet yönetimindeki rolü şu şekilde özetlenebilir:

1. *Soydan Gelen Meşruiyet*: Türklerde hükümdarın Tanrı tarafından seçildiğine inanılan bir anlayış olan “Kut”⁹³⁷ inancı, hanedanların soy bağlarına dayanmasını daha da önemli hale getirdi. Güçlü bir soy geçmişine sahip olmak, hükümdarın halk üzerindeki meşruiyetini artırmıştır.
2. *Siyasi Evliliğin Önemi*: Hükümdarların boylar, topluluklar veya devletlerle kurduğu evlilik bağları yalnızca akrabalık ilişkileri tesis etmekle kalmamış aynı zamanda bu sıhriyet bağları üzerinden siyasi ve askeri güç pekiştirilerek devlet mekanizması güçlendirilmiştir.
3. *Hanedan Kadınlarının Rolü*: Hükümdar anneleri, eşleri ve kız çocukları, Türk devletlerinde yalnızca birer aile üyesi değil, aynı zamanda devlet yönetiminde etkili figür olarak dikkat çekmektedir. Bu kadınlar, özellikle hanedan üzerindeki dengeyi sağlamak, siyaseti yönlendirmek ve toplum üzerinde otoriteyi güçlendirmek gibi önemli roller üstlenmişlerdir. Hanedan kadınları, farklı devletler ve boylar arasındaki ilişkilerde köprü görevi görmüştür. Örneğin

⁹³⁷ TDK, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: TDK Yayınları, 2005), 1271./A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. M. Akalın, (Ankara: TDK Yayınları, 1988), 284-285./ Mahmud, *Divanü 'l-Lugati 't-Türk Cilt: I*, 65-80./ Wilhelm Radloff, *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk- Dialecte II*, (Petersburg: Outlook Verlag, 1960), 990./Sir Gerhand Clausen, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, (Oxford: Oxford Un. Press, 1972), 594./Selahattin Tozlu, “Türklerde Devlet Yönetimi” içinde *Türk Tarihi ve Kültürü*, ed. Cemil Öztürk, (İstanbul: Pegem Yayınları, 2004), 209./ Muhammet Şahin, *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ankara: Gündüz Eğitim Yayınları, 2006), 72./ Salih Demirebilek, “Türkler Kut Kavramı”, içinde *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eserleri Kutadgu Bilig Bildirileri*, (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 181-197./ Kübra Yıldız Altın, *Türk Kültüründe Atalar Kültü*, (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021), 87./ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü II*, çev. Abdullah Taymas, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), 527./ Hülya Savaran, “Kutadgu Bilig’de Tanrı ve Tanrı’nın Özellikleri ile İlgili Birleşik Yapılar”, *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi (Özel Sayı)*, (Ekim 2016): 16-425./ Mehmet Çeribaş, *Türk Kültüründe Kut İnancı Ve Kut Aktarma Yolları*, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14/36 (2021): 1185-1206. Türk kültüründe kut kavramı, yönetim erkine dair derin bir anlam taşır ve kağan ya da hakanın bedeninde somutlaşan kutsal bir güç olarak kabul edilir. Bu kavram, hükümdarlığın ilahi bir kaynaktan türediği inancı temsil eder ve yöneticiyi halk gözünde meşru kılmanın bir aracı olmuştur. Potapov’un bu bağlamdaki değerlendirmelerine göre, kut, kutsal karizma tasavvuruyla birleştirilmiş, özellikle göçebe toplumlarda iktidarı güçlendirmek ve yöneten-yönetilen ilişkisini sağlamlaştırmak için stratejik bir araç olarak kullanılmıştır. Potapov, bu inancın sadece halk arasında değil, aynı zamanda aristokratik çevrelerde de pekiştiğini, bunun da yöneticilerin meşruiyetini destekleyen bir unsur olduğunu belirtir. Yönetici figürünün bedeninde somutlaşan kut, hükümdarın halkın kaderi üzerindeki etkisini ve iktidarını metafizik bir düzlemde kutsallaştıran bir sembol haline gelmiştir. Bu durum, hükümdarın hem fiziksel hem de manevi bir lider olarak algılanmasına katkıda bulunmuştur. Bknz: L. P. Potapov, “Etnografik Veriler Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1 (1996): 213-233.

hükümdarın kızı ya da kız kardeşiyle yapılan evlilikler, devletlerarası ittifakların temellerinden biri olmuştur.

4. *Devlet Yönetimine Katkı:* Hükümdarın eşi ya da annesi, özellikle siyasi kriz durumlarında veya hükümdarın çocuk yaşta olduğu dönemlerde yönetimde aktif rol oynamıştır. Bu Hatunlar naibe⁹³⁸ olarak yönetim sorumluluğunu üstlenmiş ve devlet idaresine doğrudan katılmışlardır.

Örneğin Sultan Süleyman Şah'ın Muna Hatun ile yaptığı evlilik Türkiye Selçuklu Devleti'nin stratejik hedeflerine uygun olarak tasarlanmış bir siyasi evlilik olarak değerlendirilebilir. Süleyman Şah, Ukayli emiri Kureyş b. Bedran'ın oğlu Müslim b. Kureyş'i 24 Safer 478/ 23 Haziran 1085'te Kurzahil yakınlarında yapılan savaşta öldürdü.⁹³⁹ Ukayliler, Halep ve çevresinde nüfuz sahibi olan Arap kökenli bir hanedanlıktı. Müslim b. Kureyş, Halep'i kontrol altında tutmak ve Selçuklu yayılmasını sınırlamak için Selçuklularla zaman zaman çatışmalara girmiştir. Ancak Müslim b. Kureyş'in ölümü Ukayliler açısından büyük bir kayıp olmuş ve hanedanın gücünü ciddi ölçüde zayıflatmıştır.⁹⁴⁰ Süleyman Şah, bu durumu avantaja çevirerek Ukayliler'in bölgedeki nüfuzunu kendi lehine çevirmiştir ve ardından onun dul kalan eşi Muna Hatun ile evlenerek Selçuklu hakimiyetini güçlendirmiştir. Bu evlilik, Halep ve Kınnesrin çevresindeki Arap kabilelerinin direncini kırmaya yönelik diplomatik bir araç olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan Müslim b. Kureyş, bölgedeki Arap toplumları arasında güçlü bir lider olarak tanınıyordu. Süleyman Şah'ın onun eşiyle evlenmesi, hem Müslim b. Kureyş'in mirasını kontrol altına almak hem de Selçukluların bölgede bir meşruiyet zemini oluşturması açısından önemliydi. Bu evlilik, Arap aşiretlerinin Selçuklu yönetimine daha az direnç göstermesine yol açmıştır.

Diğer bir evlilik olarak I. Haçlı Seferi (486-1096/490-1099) sürecinde Kılıç Arslan'ın Haçlı tehdidine karşı diplomatik ve siyasi bir güvence sağlama çabası neticesinde IV. Raimond'un kız kardeşi Isabella ile evliliğinde görmekteyiz. Sultan Kılıç Arslan,

⁹³⁸ Casim Avcı, "Naib" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 311-312./ Mehmet İşpirli, "Naib" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 312-313./ Bahriye Üçok, "İslam Devletlerinde Bazı Naibeler", *Belleten*, 31/122 (1967): 169-189.

⁹³⁹ İbnü'l Azimi, *Azimi Tarihi*, 25./ İbnü'l Adim, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb*, 22-25./ İbnü'l Esir, *el Kâmil fî Tarih*, 8:319./ Gülay Ögün Bezer, "Müslim b. Kureyş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 94-96.

⁹⁴⁰ Gülay Ögün Bezer, "Ukayliler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 59-61.

Haçlıların Anadolu'yu geçiş yolu olarak kullanmasından ve tehdit oluşturmalarından dolayı, önemli Haçlı komutanlarından biri olan Toulouse Kontu Raimond ile akrabalık kurarak bir tür güvence sağlamaya çalışmıştır.⁹⁴¹ Sultan I. Kılıç Arslan'ın Haçlı Seferleri sırasında gerçekleştirdiği bu evlilik onun siyasi stratejilerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Yine Sultan II. Kılıç Arslan dönemine bakıldığında Bizans sarayından bir gayrimüslim kadınla evlenmesi, Selçuklu-Bizans ilişkilerinde dönemin stratejik ittifaklarını ve siyasi manevralarını anlamak için önemlidir. Bu evlilik, iki devlet arasındaki dostluk dönemine işaret eder. Özellikle 557/1162 yılında gerçekleştiği tahmin edilen bu evlilik, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Bizans ile barış ve müttefiklik politikalarını güçlendirme girişimi olarak değerlendirilebilir. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesinin Bizans kökenli olması, onun Bizans ile güçlü bir bağ geliştirmesini sağlamıştır. Bizans İmparatoru Thedor, zorlu dönemlerde Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'den silah yardımı almıştır. Bu dönemde Gıyaseddin Keyhüsrev, Kraliçe Anna'yı kız kardeşi olarak tanıttığı bilinmektedir.⁹⁴² Bu, onun Bizans ile akrabalık bağlarını vurgulayarak ikili ilişkileri güçlendirme stratejisinin bir parçasıydı.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki yerel beylerle olan ilişkilerini güçlendirmek için gerçekleştirdiği siyasi evlilikler stratejik bir yöntemdi. Yaklaşık 23 yıl Erzurum melikliği yapan Tuğrul Şah'ın bilinen iki evliliği olup bunlardan biri Mengüceklî Fahreddin Behramşah'ın kızı Melike Hatun ile diğer evliliği ise Ahlatşahlar Beyliği'nin liderlerinden Begtimur'un kızı ile yapmıştır.⁹⁴³ Bu evlilikler ile Mugiseddin Tuğrul Şah Doğu Anadolu'daki güçlü beyliklerin konumundan faydalanarak Selçuklu Devleti'ndeki nüfuzunu artırmak ve iki önemli Türk ailesini birbirine bağlayarak, iç ve dış tehditlere karşı ortak hareket edebilme kapasitesini artırmak istemiştir.

Mugiseddin Tuğrul Şah'ın Gürcülerle olan ilişkilerine bakıldığında, dönemin siyasi stratejilerinin ilginç örneklerinden biridir. Bu dönemde Gürcü kraliçesi Thamara'nın kızı

⁹⁴¹ Babinger, Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, 15./ Rice, *Ancient Peoples and Places The Seljuks in Asia Minor*, 92.

⁹⁴² Baykara, I. *Gıyaseddin Keyhusrev (1164 – 1211) Gazi-Şehit*, 7./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 261-262./ Lehmann, “Theodor I. Laskaris 1204-22 ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev”, 594.

⁹⁴³ Sümer, “Mengüçüklüler”, 29: 138-142./ Sümer, “Mengüçükler”, 7: 711-718./ Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, 245./ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 38./ Sutay, *Anadolu'da Moğol İstilasının Başlangıcı ve Kadim Şehir Erzurum*, 53.

olan Rusudan, Tuğrul Şah'ın oğlu Rükneddin Cihan Şah ile evlilik yapmayı planlamıştır. Ancak Gürcü devletinin ileri gelen yetkilileri, bir Müslüman'ın başlarında hükümdar olarak yönetimi ele geçirmesine karşı çıkmış ve bu evliliği reddetmişlerdir. Bu reddedici tavra karşılık olarak, Mugiseddin Tuğrul Şah, oğlu için farklı bir strateji geliştirmiştir: “Oğlum Hristiyan olacak ve o şekilde kraliçenizle evlenecektir” şeklinde bir mektup göndererek, oğlunu Hristiyan yapmayı teklif etmiştir. Cihan Şah babasının emri üzerine Hristiyanlığı kabul ederek Gürcü ülkesine yerleşti. Böylece Selçuklu şehzadesi Gürcü hükümdar olarak ülkenin yönetimini ele geçirdi.⁹⁴⁴ Dini dönüşümü politik bir çözüm olarak gören Tuğrul Şah'ın bu hamlesi, Gürcü hükümetini hem diplomatik hem de askeri anlamda etkilemiş ve Selçuklu Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu artırmıştır.

II. Kılıç Arslan'ın kızlarından Selçuka Hatun Hısn-ı Keyfa hâkimi Nureddin Muhammed ile evliliği ile diğer kızı İsmeti Hatun'un Erzincan hükümdarı Fahreddin Behramşah'ın kızı ile olan evlilikleri devletin diplomatik stratejileri ve iktidar dengeleri için oldukça önemlidir. Behramşah, Türkiye Selçuklu Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmiştir.⁹⁴⁵ Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ile sıhriyet bağları kurarak Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyetine karşı tehdit oluşturmayacak bir politika izlemiştir. Bu evlilik ittifakları, beyliğin uzun süre varlığını sürdürebilmesini sağlamıştır. Beylikler arasında siyasi ittifakların güçlenmesi için yapılan diğer izdivaç ise Sultan İzzeddin Keykavus döneminde gerçekleştirilmiştir. Sultan Kılıç Arslan, Nizâmeddin Yağıbasan'ın oğlu Muzafferuddin Mahmud'un kızı Raziye Devlet Hatun ve Fahreddin Behramşah'ın kızı Selçuk Hatun ile evlenmiştir.⁹⁴⁶ Dânişmendli ve Mengücekli beylikleri ailesiyle kurulan sıhriyet bağları Selçukluların siyasi ve askeri güç dengelerinde önemli bir rol

⁹⁴⁴ İbnü'l Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 107-108./ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, 374-376./ Çiloğlu, *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, 355./ Melaşvili, *Gürcüstan Kültür, Edebiyat, Sanat, Tarih, Folklor*, 84./ Tellioğlu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, 103-108./ Beygua, *Ahbazya Tarihi*, 38.

⁹⁴⁵ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 447-448./ Münecimbaşı, *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*, 22-23./ Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vekayinamesi II*, 261./ Sobernheim, “Salah-Ad-Din Eyyübi” 10:104-106./Şeşen, “İmade'd-din el-Kâtib İsfahan”, 268-270./ Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, 27./ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 1./ Toksoy, “Mengücekli Hükümdarı Fahreddin Behram Şah”, 126./ Başar, “Artuklular”, 8: 251./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 237-238./ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, 120.

⁹⁴⁶ Münecimbaşı, *Camiu'd-Düvel*, 52-54./ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye I*, 192./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 340./ Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları*, 33-34./ Küskü, “Raziye Devlet Hatun: “Arusî Min Âl-i Selçuk”, 176.

oyunarak, doğudan gelecek olası tehditleri engelleyerek ortak bir güç dengesi sağlamıştır.

Rükneddin Kılıç Arslan ve İzzeddin Keykavus, Moğol lideri Hülâgû tarafından Sultan ilan edildiği dönemde, bu süreçte vergilerin zamanında ödenmesini istenmiştir. Ancak İzzeddin Keykavus'un ödemesi gereken vergiyi ödememesi üzerine Hülâgû, Sultan'ın ölüm emrini vermiştir. Moğolların Aksaray'a yaklaştığını öğrenen Keykavus, veziri Fahreddin Ali'yi, Rükneddin Kılıç Arslan'a yardım istemek üzere göndermiş, ancak vezirin ihaneti sonucunda İzzeddin Keykavus Antalya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte Altın Orda hükümdarı Berke Han, Hülâgû'ye karşı Sultan Baybars ile bir ittifak kurarak Moğollar ile arasındaki ilişkiyi derinleştirmiştir. Moğolların IV. Kılıç Arslan'ı desteklediği dönemde kardeşine karşı gösterdiği saltanat mücadelesinde etkili olamayan İzzeddin Keykavus Bizans'a sığınmak zorunda kalmıştır. Ancak Bizans İmparatoru VIII. Michael ile arası bozulunca, Keykavus'un yanındaki akrabalarının bir kısmı katledilmiş, diğer bir kısmı ise hapsedilmiştir. Keykavus'un kaleye hapsedildiğini gören Berke Han'ın eşi, (aynı zamanda Keykavus'un halası), durumu Han'a bildirmiş ve Han'ın desteğiyle de Sultan kurtarılmıştır. Berke Han, İzzeddin Keykavus'u Kırım'da ikramlarla karşılamış, ona Kırım ve Suğdak'ı ikta olarak ayırmıştı. Ayrıca ilişkileri güçlendirmek amacıyla kızı Urbay Hatun'u İzzeddin Keykavus ile evlendirdi.⁹⁴⁷ Berke Han'ın, Keykavus'a hem siyasi destek sağlaması hem de kızıyla evlenerek ilişkilerini güçlendirmesi, Altın Orda'nın Selçuklu Sultanına gösterdiği himayenin siyasi, askeri ve sosyal boyutları açısından önemlidir. Bu olaylar, Moğol istilas döneminde İslam dünyasındaki güç dengeleri ve müttefikliklerin nasıl şekillendiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

4.2. Hanım Sultanlar Aracılığıyla Müttefiklik ve Barış Antlaşmalarının Pekiştirilmesi

Hanım Sultanlar, sadece aile içindeki rollerle sınırlı kalmayarak, devletlerarası ilişkilerde stratejik birer araç olarak görülmüşlerdir. Kılıç Arslan'ın tahta çıkışı sonrası,

⁹⁴⁷İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13: 146./ Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, 175./ Shukurov, *The Byzantine Turks 1204-1461*, 105./ Anonim, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, 54./ Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, 175./ Shukurov, *The Byzantine Turks 1204-1461*, 105./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 478./ Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 2./ Pachymeres, *Relations Historiques-Bizanslı Gözüyle Türkler*, 160-161./ Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarihi-i Umûmîsi*, 642./ Grigor, *Moğolların Tarihi*, 38./ Lane, *The Mongols in Iran: Qutb Al-Din Şirazi's Akhbar-i Moghulan*, Routledge, 61./ Yuvalı, "Hülâgû", 18: 473-475.

Çaka Bey'in Batı Anadolu'daki bu bağımsız hareketleri ve yükselişi, Selçuklular için bir denge unsuru olarak görülmektedir. Dolayısıyla, Selçuklu Sultanı açısından Batı Anadolu'da bir rakip olarak Çaka Bey dışında büyük bir tehdit veya alternatif siyasi güç bulunmuyordu. Kılıç Arslan, Sultan Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Selçuklu Devleti'ni toparlamak için siyasi ittifaklara ihtiyaç duymuştur. Çaka Bey'in nüfuzu ve donanması, bu süreçte Selçuklu Devletinin deniz gücünü artırması ve Bizans'a karşı stratejik avantaj sağlamıştır. I. Kılıç Arslan'ın, İzmir Beyi Çaka Bey'in kızı Ayşe Hatun ile evlenmesi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin erken dönemdeki siyasi stratejilerinden biri olarak büyük önem taşır.⁹⁴⁸ Bu evlilik hem devletin yeniden toparlanması hem de Bizans'a karşı ortak bir Türk dayanışmasının sağlanması açısından kritik bir adım olmuştur. Çaka Bey, Bizans'a karşı Ege kıyılarında büyük bir tehdit oluştuyordu. Donanmasıyla bölgeye hâkim olan Çaka Bey, Selçuklu ve diğer Türk beyleriyle birleşerek Bizans'a karşı daha geniş bir harekât gerçekleştirmeyi hedeflemekteydi. Çaka Bey, Ege Denizi kıyılarında ve Adalar üzerindeki etkinliğini artırmak için güçlü bir müttefike ihtiyaç duymaktaydı. Kılıç Arslan ile kurulan akrabalık bağı, bu ihtiyacı karşılamış ve Çaka Bey'in Bizans'a karşı daha etkili bir mücadele yürütmesini sağlamıştır. Aynı zamanda, Çaka Bey'in deniz gücü Kılıç Arslan'ın karadaki mücadelelerini desteklemiş, Selçuklu-Çaka ittifakı Bizans'a karşı hem karada hem denizde baskı oluşturmuştur. Bu bağlamda, evliliğin doğrudan askeri sonuçları olmuş ve Ulubat Gölü ile Kapıdağ yöreleri fethedilmiştir.⁹⁴⁹

Ayrıca Çaka Bey, Khios/Sakız adasında Bizans amirali Konstantinos Dalassenos ile olan görüşmesi ve ona yaptığı dönürlük teklifi ile onun siyasi ve diplomatik hedefleri doğrultusunda bir ittifak arayışına girmiştir. İlgili metin şu şekildedir:⁹⁵⁰

⁹⁴⁸ Kurat, *Çaka Bey (İzmir ve Civarındaki Adaların Büyük Beyi M.S. 1081-1086*, 43./ Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, 17./ Ebru Altan, “Çaka Bey'in Peçeneklerle Beraber İstanbul'u Kuşatma Girişimi”, içinde *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*, ed. Murat Arslan, Turhan Kaçar, (İstanbul: 2017), 299-311./ Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikleri'nin Evlilikleri”, 398.

⁹⁴⁹ Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 165./ İlgürel, “Çaka Bey”, 187./ K. Arı, “Emir Çaka, Çakan Bey ve İlk “Deniz Feneri”, içinde *İzmir Kent Ansiklopedisi*, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013), 1: 36-45./ Alex Mallet, “Çaka Bey”, çev: Serkan Acar, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 3 (Haziran 2016): 73-74./ Sebahattin Çelik, “Çaka Bey Hâkimiyeti Öncesi Selçuklular ve İzmir”, *Tarih Bilinci Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 2008), 78-81./ Alptekin, “İzmir Türk Beyliği (Çaka Beyliği)”, 2: 476-480./Sebahattin Çelik, “İlk Türk Denizcisi Çaka Bey'in Constantinopolis'i Fethetme Girişimleri”, içinde *Tarih Alanında Seçme Yazılar- V*, ed: Yunus Emre Tansü-Fusun Kara, (İstanbul, Özgür Yayıncılık, 2023), 1-26.

⁹⁵⁰ Komnena, *Alexiad*, 220.

Bilesin ki ben, bir zamanlar Asya'da, hep yiğitçe dövüşerek, akınlar yapan, ama deneyimsizliğinin kurbanı olup şu ünlü Alexandros Kabalikos'ca tutsak edilmiş olan o genç adamım. Sonra, onun tarafından, hizmetinde bulunmam için, İmparator Nikephoros Botaniates'e armağan edilir edilmez bana Protonobilissimos [En Soyluların Birincisi] sanının verilmesiyle onurlandırıldım, değerli armağanlara boğuldum ve ona bağlılık sözü verdim. Ne var ki, Alexios Komnenos'un devlet dizginlerini eline geçirmesinden bu yana her işim bozuldu. İşte şimdi benim girdiğim düşmanca tutumun nedenini sana açıklamaya geldim. Bunu İmparator da öğrensin ve eğer ortaya çıkan düşmanlığa bir son vermek istiyorsa, benim hak kazanmış olup da sonradan yoksun bırakıldıklarımın tümünü bana geri versin. Sana gelince; eğer sen kendi gönül rızanla, çocuklarımız arasında bir evlilik yapılmasını düşünürsen hem siz Rumlarda hem de biz Barbarlarda adet olduğu üzere ikimizin anlaşmasıyla, evlilik mukavelesini yazılıp hazır edilsin. O zaman eğer benim belirtmiş bulunduğum koşulların tümü yerine getirilirse, İmparatora, senin aracılığınla, Rum devletinden almış bulunduğum ve istila ettiğim adaların her birini geri vereceğim ve seninle yaptığım antlaşmanın hükümlerini yerine getirmiş olarak yurduma (İzmir'e) döneceğim.

Çaka Bey ile Bizans amirali Konstantinos Dalassenos arasındaki konuşmanın 484/1092 yılından önce gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durum, dönemin siyasi bağlamı göz önünde bulundurulduğunda mantıklı bir çıkarımdır. Çaka Bey'in bu görüşmede bahsettiği çocuğunun, daha sonra Sultan I. Kılıç Arslan ile evlendirilen kızı olma ihtimali oldukça yüksektir. Eğer bu evlilik gerçekleşmeden önce bir ittifak girişimi söz konusuysa, Çaka Bey'in aynı çocuktan bahsetmiş olması muhtemeldir. Bu durumda Anna Komnena'da geçen metindeki ifadeler, Çaka Bey'in farklı bir çocuğu olduğu yönünde kesin bir delil sağlamamaktadır.⁹⁵¹

Dönemin bir diğer evliliği Sultan İzzeddin Mesud'un Dânişmendli Emir Gazi'nin kızıyla gerçekleştirdiği evliliğidir. Kurulan bu sıhriyet bağları ile Selçuklu ve Dânişmendli hanedanları arasındaki siyasi görüşlere yönelik bir dönüm noktası olmuştur. Bu evlilik, Sultan Mesud'a kayınpederinden önemli bir askeri destek sağlarken, Dânişmendli Emir

⁹⁵¹ Hasan Akyol, "Kaynaklar Işığında Eleştirel Bir Biyografi Denemesi: Çaka Bey", *Asia Minor Studies*, 12/1 (2024): 65-77./ Mücteba İlgürel, "Osmanlı Denizciliğinin İlk Devirleri", *Belleten*, 65/243 (Ağustos 2001): 637-654.

Gazi'ye de Selçuklu Devletinin iç işlerine erişme fırsatı sunmuştur. Emir Gazi'nin ölümüne kadar süren bu ilişkiler, dönemin siyasi dengeleri üzerinde etkili olmuştur.⁹⁵² Sultan İzzeddin Mesud'un diğer evliliğini Alman asıllı bir kadınla gerçekleştirmesi Selçuklu tarihindeki uluslararası bağların önemli bir örneğidir.⁹⁵³ Bu evlilik, Selçuklu Devleti'nin Batı ile arasında bir köprü kurmuştur. II. Kılıç Arslan'ın Alman Prensi Henri ile yaptığı görüşmede annesinin asil bir Alman kızının olduğunu vurgulaması, bu görüşü desteklemektedir. Sultan Mesud'un yine benzeri amaçlarla kaynaklarda adı belirtilmeyen bir kızını Komnenos prensi ile evlendirdiği bilinmektedir.⁹⁵⁴ Yine ismi bilinmeyen kızlarından birini Yağıbasan'ın yeğeni Zünnûn⁹⁵⁵, diğer kızını ise Dânişmendli melik Gazi'nin oğlu Yağıbasan ile evlendirmiştir.⁹⁵⁶ Kızlarından Selçuk Hatun'u ise Halep atabeyi Nureddin Mahmud ile evlendirerek iki devlet arasındaki ilişkileri güçlendirilmiştir.⁹⁵⁷ Bizans tarihçisi Kinnamos'un belirttiğine göre Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un Konya önlerine karargâh kurduğu günlerde Sultan Mesud, ordusunu ikiye ayırarak tedbir almış böylece hem dış savunmayı hem de şehir içi müdafaayı planlamıştır. Şehrin içindeki müdafa kuvvetlerini karısının idaresine bırakması, onun askeri kabiliyetine ve liderlik yeteneğine sahip olduğuna dair güvenin bir göstergesidir.⁹⁵⁸ Bizans ordusu, Selçuklular tarafından oldukça hırpalanmıştı. İmparator Konya'dan ayrılırken Sultan'ın eşine mektup göndermesi ise, bu Hatun'un yalnızca bir hanedan mensubu olarak değil, aynı zamanda bir yönetim ve savunma lideri olarak rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Dönemin diplomatik ilişkilerinde evliliklerin önemli bir araç olduğunu gösteren bir diğer evlilik ise Kraliçe Rusudan'ın kızı Tamara ile Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev arasında gerçekleşmiştir. Bu evlilik, Selçuklu ve Gürcü krallıkları arasındaki siyasi bağları güçlendirmek amacıyla düzenlenmiştir. Dönemin Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad, Yassıçemen Savaşı sonrası Anadolu'daki hakimiyetini

⁹⁵² Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 350./ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, haz. Refet Yinanç, (Ankara: TTK, 2013), 238./ Kesik, *I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, 120.

⁹⁵³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 232./ Çiftçioğlu, "Anadolu Selçuklu Sultanları", 11.

⁹⁵⁴ T. W. Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, terc. H. Gündüzler, Ankara: Akçağ Yayınları, 1982, 166./ Khoniates, *Historia*, 36.

⁹⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev: Abdülkerim Özaydın, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), 11: 258.

⁹⁵⁶ Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 225./ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 59.

⁹⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 390-393./ Bezer, "Sultan I. Mesud ve II. Kılıç Arslan Dönemi", 63.

⁹⁵⁸ Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*, 35, 42, 80./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 207.

pekiştirme çabasıdayken, Moğol saldırıları Sivas yakınlarına kadar ulaşmıştır. Moğol güçleri, Gürcü Kraliçesi Rusudan'ın etkisiyle harekete geçmiş ve Selçuklu topraklarında yağmalamalarda bulunmuştur. Bunun üzerine Selçuklu veziri Kemaleddin Kamyar, Moğolların Gürcistan'ın teşvikiyle hareket ettiğini öğrenmiş ve Gürcistan'a karşı bir askeri sefer düzenlemiştir. Kraliçe Rusudan, Selçukluların saldırıları karşısında diplomatik bir yol izlemeye karar vermiş ve iyi niyet göstererek, kızı Tamara'yı II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlendirme önerisinde bulunmuştur. Alaeddin Keykubad bu teklifi kabul etmiş ve evlilik, Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu evlilik, sadece ailevi bir bağ kurmakla kalmamış, aynı zamanda iki devlet arasında siyasi ittifakın temellerini atmıştır.⁹⁵⁹ Kraliçe Rusudan, Gürcistan'daki taht mücadelesinde oğlu David'i desteklemek amacıyla entrikalar düzenlemiştir. Ancak, David'in öldürülmesi için verdiği emirler Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Tamara Hatun tarafından dikkate alınmamış, David'e iyi davranılmıştır. Kraliçe, bu durum karşısında farklı bir plan geliştirerek Selçuklu sarayına asılsız mektuplar göndermiştir. Bu mektuplarda kızı Tamara'nın, David ile uygunsuz bir ilişki yaşadığını iddia etmiştir. Rivayete göre Sultan, bu mektupları okuyunca öfkelenmiş ve karısını cezalandırmış, onun hizmetindeki bazı kişileri sürgüne göndermiş ya da öldürtmüştür. Ardından David'i huzuruna çağırarak gerçekleri itiraf etmesini istemiştir. David, olayların Gürcistan'daki taht kavgalarının bir sonucu olduğunu, kraliçenin iftiralarının bu mücadelenin parçası olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamalar Sultan'ı kısmen yatıştırmış olsa da daha sonra David'in öldürülmesine karar vermiştir. İlk olarak denize atılmış, ardından kurtulduğu öğrenilince bir kuyuya atılarak üzeri taşlarla kapatılmıştır. Ancak, David'in bu kuyudan kurtulup Moğol hükümdarı Mengü Kağan'ın yanına gittiği ve daha sonra Gürcistan'a dönerek kendi topraklarında yönetici olduğu kaydedilmiştir.⁹⁶⁰ Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gürcü prensesi Tamara arasında gerçekleştirilen siyasi evlilik, Selçuklu ve

⁹⁵⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'îye fî'l-Umûri'l- Alâ'îyye I*, 420-421./ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'îye fî'l-Umûri'l- Alâ'îyye II*, 465-466./ Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, 1: 20-21./ Nesevî, *Celâlü'ttîn Harezemşâh*, 79./ Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, 576./ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, 27-28./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 396./ Hartog, *Cengiz Han: Dünyanın Fethi*, 152./ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 287./Kaymaz, *Mu'ineddin Süleyman Pervane*, 143, 146, 150./ Yinanç, "Celâleddin Harzemşah", 3: 49-53./ Demir, "Ahlat ve Çevresinden Eyyûbî Hakimiyeti", 186-187; Geyikoğlu, *Harzemşahlar ve Doğu Anadolu*, 4: 922./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 94./ Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, 22.

⁹⁶⁰ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi II*, 537-538./ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, 27-28./ Tskhovreba, *A History of Georgia*, 327-328./ Subaşı, "Gürcü Hatun Tamara", 391./ Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, 38-40./ Quentin, *Bir Keşiş'in Anıları*, 60./ Tellioğlu, *XI-XIII. Yüzyılda Türk Gürcü İlişkileri*, 138./

Gürcü Krallıkları arasındaki bağları güçlendirme amacı taşımaktadır. Ancak, beklenen olumlu sonuçların aksine, Gürcü prensesinin çevresi bu evlilikten faydalanarak Selçuklu sarayında nüfuz kazanmaya çalışmıştır. Bu durum, Selçuklu yönetiminde rahatsızlık yaratmıştır. Ayrıca, bu evlilik sonucunda Selçuklu ordusunda Gürcü askerlerin sayısında bir artış yaşanmıştır.⁹⁶¹ Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatının ardından, dul kalan eşi Gürcü prensesi Tamara, 643/1245 yılında Muînüddin Süleyman Pervâne ile evlenmiştir. Süleyman Pervâne'nin daha önceki evlilikleri hakkında net bir bilgi bulunmamakla birlikte, bu evlilik, onun siyasi gücünü önemli ölçüde artırmıştır. Pervâne, Sultan'ın dul eşiyle evlenmesi sayesinde Selçuklu Devleti içerisindeki nüfuzunu genişletmiş ve neredeyse bir hükümdar gibi davranmaya başlamıştır. Muînüddin Süleyman Pervâne, Moğollara karşı sadakat politikasını benimseyerek, Selçuklu Devleti içerisindeki otoritesini güçlendirmiştir. Bu politika, Moğol desteğini kazanarak Anadolu'da kontrol sağlamasına olanak tanımıştır. Bu dönemde Süleyman Pervâne'nin etkisi o kadar büyümüştür ki, Gürcü kroniklerinde kendisine "Sultan" unvanıyla hitap edilmiştir.⁹⁶² Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Tamara Hatun ile evliliği, siyasi çıkarların evlilik yoluyla nasıl pekiştirildiğine dair önemli bir örnektir.

Siyasi bir ittifakın ve bölgesel barışın sağlanması için önemli bir adım olarak görülen evliliklere baktığımızda II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Şarki-Karahisar (Köğonya) meliki Muzaffereddin Mehmed'in kızı ile gerçekleştirdiği evlilikte görmekteyiz. Bu evliliğin arka planında, Alaeddin Keykubad döneminde gerçekleşen Köğonya Kalesi kuşatması bulunmaktadır. Köğonya'nın meliki Muzaffereddin, kuşatma sırasında bağışlanma talep etmiş ve bunun sonucunda Köğonya ile buraya bağlı yerlerin karşılığı olarak Şam sınırındaki Rammam ve Erbisus (Afşin) mülk olarak kendisine verilmiştir. Ayrıca, Kırşehir'de Muzaffereddin'e iktâ olarak tahsis edilmiştir. Daha sonra, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Muzaffereddin Mehmed'in kızlarından birini kendisine eş olarak istemiş ve bu talep olumlu karşılanarak evlilik gerçekleşmiştir.⁹⁶³

Türkiye Selçuklu Devleti'nin diplomasi ve ittifak politikalarının önemli bir örneği de II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gaziye Hatun ile evliliğinde görülmektedir. Gıyaseddin

⁹⁶¹ Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, 27-28./ Müneccimbaşı, *Camîu'd-Düvel II*, 92./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 436./ Kaymaz, Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü, 124.

⁹⁶² Tskhovreba, *A History of Georgia*, 369.

⁹⁶³ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 366./ Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları", 377.

Keyhüsrev, Halep hükümdarıyla dostluğu derinleştirmek adına Tokat Kadısı İzzüddin aracılığıyla hükümdarın kız kardeşi Gaziye Hatun ile evlenmeyi tercih etmişti, buna karşılık kendi kız kardeşini de el-Melikü'n-Nâsır ile evlendirme önerisinde bulunmuştur. Teklifin her iki tarafça kabul etmesi ile Tokat kadısı nikâh sözleşmesini imzaladı.⁹⁶⁴ Bu süreçte Halep hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır Yusuf, Selçuklu tabiiyetini kabul ederek Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev adına Halep'te hutbe okutmuş ve onun adına para bastırmıştır.

Bu evliliklerden bir diğeri de IV. Kılıç Arslan'ın eşi Fatma Hatun ile evliliğinden olan kızı Melike Hüdavend Hatun'un Argun Han ile evliliğidir. Evlilikte Argun Han'ın Budist olmasından dolayı tepki çekmesine rağmen Selçuklu devleti saltanatının zayıflamasından dolayı bu duruma itiraz edilememiştir. Selçuklu ve İlhanlı hanedanları arasındaki yapılan bu evlilik, Moğol hakimiyetini Anadolu'da pekiştirmek ve Selçuklu tahtı üzerindeki kontrolü artırmak amacıyla yapılmıştır.⁹⁶⁵ Yine Sultan III. Alaeddin Keykubad dönemine bakıldığında Gazan Han'a bağlılığını bildirmek için Musul merkezli Rebia bölgesinde Han'ın huzuruna çıkan Sultan, büyük bir itibar ve cömertlikle karşılandı. Bu görüşmenin ardından Erzurum sınırından Antalya sahiline, Diyarbakir hududundan Sinop sahiline kadar olan topraklar Sultan Keykubad'a teslim edildi. Ayrıca Gazan Han, Sultan Keykubad'ı, Hülâgû Han'ın torunu ve Hülacü'nün kızıyla evlendirdi (700/1300). Bu stratejik evlilik Sultan Keykubad'ın hem itibarını artırmış hem de siyasi gücünü pekiştirmiştir. Bu gelişmeler, Moğol hâkimiyeti altındaki Selçuklu devletinin, Gazan Han ile kurulan bağlilik ilişkileri aracılığıyla Anadolu'daki otoritesini kısmen koruma çabalarını ortaya koymaktadır.⁹⁶⁶

4.3. Hanım Sultanların Veliaht Seçimi, Veraset Mücadeleleri ve Saltanatın İstikrarına Katkıları

Büyük Selçuklu Devleti'nde veraset sistemi, Türk devlet geleneğinin etkisiyle şekillenmiş ve bu durum, devletin istikrarını olumsuz etkilemiştir. Eski Türk

⁹⁶⁴ İbnü'l Adim, *Buğyat At-Talab Fi Tarih Halab*, 5./ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", içinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 2012), 6:375./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 425./ Yürekli, "Eyyübî Ailesi Kadınları", 329-342.

⁹⁶⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 150-175./ Baybars, *Kıtab el-Tuhfet el-Mülûkiyye fi'l-Devlet el-Türkiyye*, 120./ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 243-244.

⁹⁶⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 199-202, 226./ Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 282./ Özgüdenli, "Moğollar", 30: 225-229.

devletlerinde egemenliğin ilahi karakteri ve “devlet hanedanın ortak malıdır” anlayışı, Büyük Selçuklular döneminde de devam etmiştir. Bu anlayışa göre, hükümdarın ölümüyle birlikte taht için tüm erkek aile üyeleri hak sahibi kabul edilmiştir. Sonuç olarak, taht kavgaları ve iç mücadeleler devletin bekasını tehdit etmiştir. Melikşah’ın 485/1092’deki ölümünün ardından başlayan fetret dönemi, yaklaşık on iki yıl sürmüş ve taht için amcalar, üvey anneler ve kardeşler arasında şiddetli mücadelelere sahne olmuştur. Bu süreç, devletin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısında derin değişikliklere yol açmış ve nihayetinde Büyük Selçuklu Devleti’nin yıkılma sürecini hızlandırmıştır. Büyük Selçuklu Devleti’nin zayıflamasına ve parçalanmasına neden olan faktörler arasında veraset sistemindeki belirsizlik, taht kavgaları, Batınlık hareketleri, Atabeylerin bağımsızlık ilanları, Abbâsî Halifesi ile sultan arasındaki otorite çekişmesi ve Haçlı Seferleri’nin baskısı sayılabilir.⁹⁶⁷

Türkiye Selçuklu devletindeki veraset sistemine bakıldığında; Togan, I. Alâeddin Keykubad’ın Bizans sarayında geçirdiği yılların, onun yönetim anlayışını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Togan, bu dönemde Bizans’tan etkilenen Keykubad’ın, Selçuklu Devleti’nde merkeziyetçi bir yönetim anlayışını benimsediğini ve geleneksel “ülüş” sistemini ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Ancak, Keykubad’ın ölümünden sonra bu merkeziyetçi yapı zayıflamış ve ülüş sistemi yeniden uygulanmaya başlanmıştır.⁹⁶⁸ Turan ise, Göktürkler, Karahanlılar ve Büyük Selçuklular gibi Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi, Türkiye Selçuklularında da “ülke, hanedan üyelerinin ortak malıdır” anlayışı hâkim olduğunu ifade eder. Bu gelenek, eski Türk devlet töresine dayanmaktadır ve hanedanın erkek üyelerinin tahta geçme hakkını ifade etmektedir.⁹⁶⁹ Köymen ise; Türk hakimiyet anlayışına göre, Selçuklu hanedanına dahil her prens ve hatta her prensese bir ülke tevcih edilirdi veya bir ikta sahası gösterilirdi. Şehzadelerin bir kısmı hâkim oldukları sahalarda Selçuklu Devletinin vasalı devletler kurdular. Tahtta veraset meselesi bir kaideye bağlanmadığı için, her şehzade fırsat ve imkân bulunca başta bulunan hükümdara isyan ediyordu, şeklinde veraset sistemi ile ilgili bilgi vermiştir.⁹⁷⁰

⁹⁶⁷ Kafesoğlu, “Selçuklular”, 397./ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 217-218./ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, 498.

⁹⁶⁸ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 207./ Osman Gazi Özgüdenli, “Ülüş”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 298.

⁹⁶⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 242.

⁹⁷⁰ M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamanı*, (Ankara: TTK, 1992), 3: 43.

Gordlevski, Türkiye Selçukluları'ndaki yönetim anlayışını farklı bir açıdan ele almaktadır. Gordlevski, Türkiye Selçuklu Devleti'nde kurultayın, yani hanedan üyelerinin toplandığı meclisin, hükümdarın seçilmesinde etkili olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Maraş Beyi Nusreddin'in bir kurultayda "büyük kardeş varken eyniğe serverlik düşmez" şeklindeki söylemi, büyük oğlun taht üzerindeki ayrıcalıklı konumunu vurgulamaktadır.⁹⁷¹

Türkiye Selçuklu devletinde Sultan Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun'un oğlunu tahta çıkarmak için verdiği mücadeleler veraset sisteminin yansıtan en iyi örneklerden biridir. Ayşe Hatun, Sultan Kılıç Arslan'ın vefatından sonra üç Türk beyi (İl-Arslan- Emir Çavlı ve Belek Gazi) ile evlendi.⁹⁷² Ayşe Hatun, Sultan Kılıç Arslan'dan olan oğlu Tuğrul Arslan'ı korumak ve onun tahtını güçlendirmek amacıyla bu üç önemli Türk beyiyle evlenmiştir. Emir Çavlı ve Emir Bozmuş arasındaki mücadelede Çavlı'nın Musul'a hâkim olması, bölgedeki güç dengesini değiştirmiştir. Bu durum, Ayşe Hatun'un Tuğrul Arslan'ın tahtını sağlamlaştırma amacına ulaşması için fırsat yaratmıştır. Ayşe Hatun Malatya'daki beyleri toplayarak Tuğrul Arslan'ı Sultan ilan ettirdi. Ancak, Tuğrul Arslan'ın henüz küçük yaşta olması nedeniyle, Ayşe Hatun, şehrin idaresinde bizzat söz sahibi oldu.⁹⁷³ Ayşe Hatun, oğlu Tuğrul Arslan'ın tahtını korumak ve hükümdarlığını meşrulaştırmak amacıyla Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ile ilişkileri iyileştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla daha önce Malatya'da hapsedtiği İl-Arslan'ı serbest bırakarak Sultan Muhammed Tapar'a göndermiştir. Ancak durumlar Hatun'un beklediği gibi gitmeyince Ayşe Hatun'un Malatya'daki Selçuklu yönetimindeki etkisi sona ermiştir. Bu süreçten sonra Ayşe Hatun, oğlunun can güvenliği ve idareyi ele geçirmek için Artukoğulları beylerinden Belek b. Behramşah'ın himayesine girmek üzere Palu'ya gitmiştir. Hatun burada Belek Gazi ile 507/1113 yılında evlenmiştir.⁹⁷⁴ Belek Gazi, Tuğrul Arslan'ın atabeyliğini üstlense de Ayşe Hatun'un idarede asıl söz sahibi olması, Selçuklu hanedanı içindeki kadınların siyasi ve sosyal rollerinin önemli bir göstergesidir. Daha sonra Belek Gazi'nin Mengücekoğulları ile arası bozulmuş, özellikle İshak Bey'in

⁹⁷¹ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, 108.

⁹⁷² Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 349./ Cahen, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, 101.

⁹⁷³ Mihael, *Süryani Patrik Mihail'in Vekayinamesi*, 2: 54./Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 176./ Demirkent, *Sultan I. Kılıçarslan*, 64.

⁹⁷⁴ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 351./ Sümer, "Anadolu Selçukluları", 36: 381./Alptekin, "Belek B. Behrâm", 5: 402-403.

Belek Gazi'nin Malatya'daki kontrolünden dolayı şehre akınlar düzenlemesi, Ayşe Hatun'un oğlunun hâkimiyetinin tehlikeye girmesine yol açmıştır. Ayşe Hatun, buna karşılık olarak Urfa Kontu Josselin'e yardım teklifinde bulunmuştur. Belek Gazi'nin ölümünün ardından, Tuğrul Arslan, Belek Gazi'nin üvey oğlu olarak miras hakkına sahip olmuş Minşar ve Gerger gibi topraklar ona verilmiştir. Ancak Belek Gazi'nin en büyük desteğini kaybetmesi, Tuğrul Arslan'ın Malatya'daki yönetimini zayıflatmış ve Dânişmendliler'in bölgedeki etkisini artırmıştır.⁹⁷⁵

Bu olay, Selçuklu hanedanında Hatunların siyasi ve askeri alandaki etkin rollerini gözler önüne sermektedir. Ayşe Hatun'un hamleleri, sadece oğlunun tahta çıkışını güvence altına almakla kalmamış, aynı zamanda Malatya'daki yerel beylerin de denetim altına alınmasını sağlamıştır. Bu durum, hanedan içindeki kadınların siyasi gücünün önemli bir örneğidir. Ayrıca Ayşe Hatun'un Urfa Kontu Josselin'e yardım teklifinde bulunması, onun siyasi zekâsı ve diplomatik becerisi açısından oldukça önemli bir hamledir. Bu adım, dönemin siyasi ve askeri dengelerini değiştirmeye yönelik bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Gıyaseddin Keyhüsrev ağabeyi Rükneddin Süleyman Şah ile taht mücadelesi yaşadığı çalkantılı dönemde Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos'un yanına sığınarak Mavrozomes ailesi ile ilişki kurarak onların desteğini almıştır. Burada Manuel Mavrozomes'in kızıyla evlenen Gıyaseddin Keyhüsrev'in amacı, doğrudan siyasi bir ittifak amacı taşımaktadır. Bu evlilik sayesinde Gıyaseddin Keyhüsrev, Bizans'taki konumunu güçlendirmiş ve yeniden tahtı ele geçirme hedefine yönelik destek bulmayı amaçlamıştır. Bu evlilikten sonra, Manuel Mavrozomes ve ailesi Selçuklu topraklarında etkin bir rol oynamıştır. Manuel Mavrozomes, Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Honaz (Kadınhisar), Lâdik ve çevresi ile ödüllendirilmiş ve bu bölgede Selçuklu yönetimi adına faaliyet göstermiştir. Bizans'ın İznik merkezli yeniden toparlanma sürecini başlatan Theodoros Laskaris, bu dönemde Manuel Mavrozomes'in Selçuklu desteğiyle kurduğu otoriteyi tehdit olarak görmüştür. Laskaris, Mavrozomes'e karşı bir sefer düzenlemiş ve onu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Yenilginin ardından Manuel Mavrozomes, Selçuklu Sultanı olan damadı Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına sığınmıştır. Bu durum, onun Bizans

⁹⁷⁵Abû'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, 358./ Yinanç, "Belek", 2: 468-472./ Honingmann, "Malatya", 7: 225-239./ Mihael, Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi, 2: 66, 82./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 162-163.

İmparatorluğu'na karşı Selçuklu Devleti'nin hizmetine geçmesini sağlamıştır. Mavrozomes, Selçuklu ordusunda kumandan olarak görev almış ve bu süreçte Selçuklu-Bizans ilişkilerinde aracı figür olarak önemli bir yer edinmiştir.⁹⁷⁶

Sultan Alaeddin Keykubad, 618/1222 yılında Kalonoros'u kuşattı. İki ay süren kuşatma sırasında, kalenin hükümdarı Kyr Vard daha fazla direnemeyince Sultan'a şehrin teslimine karşılık Alaşehir ve bölgelerinin yönetiminin kendisine verilmesini ve kızını Sultan ile evlendirmeyi teklif etti. Teklife olumlu yanıt veren Sultan Alaeddin Keykubad Mahperi Hatun ile 617/1221 yılında evlenmiştir. Alaeddin Keykubad'ın, Selçuklu Devleti'nin Doğu bölgesindeki hakimiyetini sağlamlaştırmaya yönelik çabaları, Eyyûbî hükümdarlarıyla gergin ilişkilere yol açmıştır. Bu dönemde Sultan, Amid sahibi Mesud üzerine seferler düzenleyerek, bu bölgenin Selçuklu topraklarına katılmasını sağladı. Ancak Amid'in fethinin ardından Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref ile aile üyelerinin arası bozulmuştu. Amid sahibi Mesud'un Selçuklulara itaati sonrasında Sultan, Doğu'nun kontrolünü elinde tutabilmek için Eyyûbîlerle olan dostluk ilişkisini sıhriyet bağı kurarak desteklemeye karar vererek el-Melikü'l-Âdil'in kızı Adiliye Hatun ile evlenmiştir. Eyyûbî ailesiyle kurulan bu sıhriyet bağı, Selçuklu ve Eyyûbî devletleri arasında barışçıl ilişkileri kurarken diğer taraftan, Selçuklu Devleti'nin Doğu'daki hakimiyetini sürdürmesini sağlamıştır. Kaynaklarda Mahperi Hatun'un eşi Alaeddin Keykubad'ın Adiliye Hatun ile evliliğinde Hokkabazoğlu Naib Seyfeddin'in Malatya'ya götürdüğü çeyiz esnasında yolda ölmesinde etkisi olduğunu ve gerçekleştirilecek bu evliliğin uğursuz gösterilerek engellenmeye çalışıldığı kaynaklarda yer almaktadır. Yolda zehirlenerek ölen Naib Seyfeddin'in ardından Sultan Alaeddin Keykubad'ın da ciddi şekilde rahatsızlanmış; boynunda urlar çıkmış ve acıları nedeniyle hayatından bıkmaya derecesine gelmiştir.⁹⁷⁷ Bu iki olayın ard arda meydana gelmesi ve söz konusu dönemde yapılması planlanan evliliğin engellenmek istemesi dikkat çekici bir tesadüf olarak

⁹⁷⁶ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye I*, 76./ Sevim, "Keyhüsrev I", 346./ Özdemir, Baş, "Anadolu Selçuklu Devleti'nde Bizans Kökenli Bir Aile: Maurozomes Ailesi ve Anadolu'daki Eserleri", 106./ Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, 47./ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 149./ Dündar, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Evlilik*, 69./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 293./ Bayram, "Türkiye Selçukluları Uç Beyi Denizlili Mehmet Bey", 6: 480-481./ Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, 35./ Hacıgökmen, "Manuel Mavrozomes ve Türkiye Selçuklu Devletine Hizmeti", 249-265.

⁹⁷⁷ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 314-316./ Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 135./ Ünver, "Anadolu Selçuklu Sağlık Hizmetleri", 115-144./ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, 50-55./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 351./ Muhittin Kapanşahin, "Kayseri'de İki Selçuklu Melikesi ve İktidar Mücadelesi -Mahperi Hatun ve Melike-i Adiliye", içinde *Prof. Dr. Ali Aktan Armağanı*, ed: Özen Tok, Muhittin Kapanşahin, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2009), 451.

değerlendirilmiş; bazı kaynaklarda bu durumun Sultanın ilk eşi Mahperi Hatun tarafından planlanmış olabileceği ihtimali dile getirilmiştir. Alaeddin Keykubad'ın Mahperi Hatun ve Adiliye Hatun'dan üç oğlu dünyaya gelmişti. Sultan henüz küçük yaşta olan İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht ilan ederek taht sırasını belirlemiştir. Büyük oğlu Gıyaseddin'i ise Erzincan valisi yaparak deneyim kazanmasını sağlamıştır. Alaeddin Keykubad, ölümüne yakın aynı kararları tekrarlayarak bu konudaki kararlılığını göstererek en küçük oğlu Rükneddin'i de Kuzey Suriye melikliğine aday gösterdi.⁹⁷⁸ Bu durum, veliahtlık meselesinin ne kadar önemli olduğunu ve Sultanın bu konuda hassas olduğunu göstermiştir. Devlet erkani, Sultanın zehirlenmesi ve daha önce yemin ederek söz verdikleri İzzeddin Kılıç Arslan'ın veliahtlığı üzerinde hiç durmayarak bir elinden Seyfeddin Ayaba'nın diğer elinden Cemaleddin Ferruh'un tuttuğu Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkarıldı.⁹⁷⁹ Böylece Mahperi Hatun'da henüz küçük yaşta olan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta çıkararak oğlunun naibeliğini üstlenmiştir. Siyasi ve politik iş birliği yapan ve oğlunu destekleyen Hatun oğlunun tahta çıkışına zarar vermemek adına Müslüman olmuş ve Mahperi adını almıştır. Diğer taraftan Gıyaseddin Keyhüsrev kendisini tahtın meşru varisi olarak görmediği için kendini güvence altına almak istedi. Bu sebeple Sultan tahta çıktıktan sonra kendisi için engel gördüğü kişileri ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Üvey annesi Adiliye Hatun ve erkek kardeşlerinin öldürülmesi için Saadettin Köpek'e emir vermiştir. Bunun üzerine Sadeddin Köpek, Hatun'u Ankara'ya gönderdi. Gaziye Hatun burada yayın kırıışı ile boğduruldu. Diğer şehzadeleri ise Uluborlu kalesine hapsedti ve kız kardeşlerini de Anadolu'dan uzaklaştırdı.⁹⁸⁰ Bu ölümün gerçekleşmesinde Mahperi Huand Hatun'un, Melike Adiliye Hatun'un ön planda olmasının kendisinde yarattığı kıskançlık oğlu ile iş birliği yapmasına neden olmuştur. Ayrıca bu iki Hatun arasındaki rekabet kitabelerine yansımıştır. Mahperi

⁹⁷⁸ Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel II*, 70./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 403./Özbek, "Türkiye Selçukluları- Eyyübiler Arası Siyasi Münasebetler Üzerine (1175-1250)", 446.

⁹⁷⁹ Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta oturduğunda bekleyen en önemli problem devlet adamları ve komutanların kendi aralarında gruplaşmaydı. Alaeddin Keykubad'ın veliaht seçimi kararlarının yanında olanlar: Beylerbeyi Kemaleddin Kamyar, Sivas valisi Kayır Han ve Hüsameddin Kaymeri idi. Karşı çıkanlar ise, Atabey Şemseddin Altunapa, Taceddin Pervane, Ustadü'd-dar Lala Cemaleddin Ferruh, Sâdeddin Köpek ve Gürcüoğlu Zahîreddin gibi iktidar yetkisine sahip büyük devlet adamları ve komutanlardı. Bknz: Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Al-i Selçuk*, 617./ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 20.

⁹⁸⁰ Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, (Ankara: TTK, 1989), V./ Turan, "Keyhüsrev II", 621./ Karamağaralı, "Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülâhazalar", 221-222./ Arık, "Selçuklular Zamanında Türkiye'de Çıkarılan Kolektif Aflar (1075-1243)", 19-30./ Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", *Belleten*, XLV/2 -180 (1981): 467./ Nazif Efendi, *Kayseri Tarihi*, 86.

Hatun'un kitabelerine bakıldığında "Büyük Melike, Zamanın Zübeydesi" diye bahsedilirken Adiliye Hatun için "Melikeler Melike'si, Zamanın Meryemi ve Haticesi" denilmiştir. Kitabelerde Mahperi Hatun'a ait sıfatların daha fazla olmasının yanı sıra Mahperi Hatun'a Valide Sultan denilirken, Adiliye Hatun için Melik kızı denilmektedir.⁹⁸¹

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatından sonra, dul eşi Berduliye Hatun'un Selçuklu veziri Şemseddin İsfahânî ile evliliği Selçuklu Anadolu'sunun devlet yapısındaki bozulmanın ve siyasetteki güç mücadelelerinin bir devamı olarak nitelendirilebilmektedir. Selçuklu tarihinde benzersiz bir olay olarak görülen bu evlilik, bir vezirin, ölen Sultanın dul eşi ile evlenerek güç elde etme amacına yönelik bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Şemseddin İsfahânî'nin Selçuklu emirleri arasında fitne çıkararak, yalan ve dolanla aralarındaki huzuru bozduğu, bu süreçte birçok emirin ölümüne sebep olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Berduliye Hatun ile evlendikten sonra İran'daki atabeglik sistemine benzer bir şekilde, iki yıl boyunca Sultan gibi davranarak devleti fiilen yönetmiştir.⁹⁸²

Selçuklu döneminde veraset mücadelelerinin bir diğer örneğini de II. Sultan Mesud döneminde görmekteyiz. Rükneddin Kılıç Arslan'ın ikinci eşi olan Gömeç Hatun II. Mesud dönemindeki saltanat mücadelesini fırsat bilen Hatun, bu dönemde torunları adına aktif bir rol oynamış, onların saltanattaki hak iddialarını desteklemek için farklı stratejiler izlemiştir. Kayseri'de bulunan Sultan Mesud'un yokluğunu fırsat bilerek torunlarını öne çıkaran Gömeç Hatun, "Bu iki Sultan, Gıyaseddin'in çocuklarıdır ve birbirlerinin kardeşleridir." Şeklinde mektup yazarak Moğollara göndermiştir. Gömeç Hatun, siyasi desteği artırmak için Eşref ve Karaman Bey'lerini Konya'ya davet etmiş, Türkmenlerle iş birliği yaparak Anadolu'da huzursuzluk çıkarmıştı. Ancak dönemin Selçuklu veziri Sahib Ata, bu hareketin yarattığı tehlikeyi fark etmiş ve Hatun'u sakinleştirmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Sonuç olarak, Gömeç Hatun'un torunları

⁹⁸¹ Mustafa Işık, *Fetih'ten Cumhuriyet'e Kayseri'deki Mimari Eserlerde Kadının Adı, Türk Dünyasında Kadın Algısı*, (Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 2016), 114./ Ali Akyıldız, "Valide Sultan", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 472: 94./ Yavaş Alptekin, "Anadolu Selçuklu Banilerinin Politik Yaşamlarıyla Mimari Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (2010): 415.

⁹⁸² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 523./ Simon, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, 61./ Melville, "Anatolia Under The Mongols", 54./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 461./ Bal, "Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahânî", 276.

9 Rebîülevvel 684/15 Mayıs 1285'te Sultan ilan edilmiş, ancak Moğol destekli vezir Fahreddin Ali'ye bağlı Has Balaban'ın Konya'ya gelişiyle Gömeç Hatun ve destekçileri şehirden kaçmıştır. Daha sonra Moğolların yeniden Anadolu'ya gelmesi, Konya'da yeni taht mücadelelerinin başlaması ve Türkmenlerin bölgeden çekilmesi üzerine Sultan II Mesud, Argun Han'ın yanına gitmiştir. Gömeç Hatun da Argun Han'ın huzuruna çıkmış; yapılan görüşmeler sonucunda, torunların III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ait olmadığı anlaşılmıştır. Buna rağmen Argun Han, Gömeç Hatun'a Sivrihisar'ı ikta olarak tahsis etmiştir.⁹⁸³

4.4. Sosyal Refahın İnşasında Hanım Sultanların Rolü: Vakıf Kurumları, İmaretler, Hastaneler, Hanlar ve Hamamlar

Vakıf, bir mülkün ya da malın, kalıcı ve tamamen toplumun veya insanlığın yararına hizmet etmesi amacıyla tahsis edilmesidir. Vakfın temelinde Allah rızası, hayırseverlik, insanlık sevgisi ve vatan sevgisi gibi duygular yer almaktadır. Vakıf kurucuları, helal kazançlarını gönülden bağışlayarak, mallarını kendi mülkiyetlerinden çıkarıp Allah yolunda toplumun hizmetine sunmuşlardır. İslam tarih ve medeniyetinde önemli bir hayır kurumu olan vakıflar, VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında büyük bir etkiye sahip olmuştur. Vakıflar, toplumun ihtiyaçlarını karşılayan ve çeşitli hizmetler sunan bir yapı olarak, yüzyıllar boyunca İslam medeniyetinin sosyal dayanışma ve yardımlaşma anlayışını güçlendirmiştir. Vakıf kelimesi, Arapça kökenli bir sözcük olup, anlam olarak “alıkoyma, durdurma, tutuklama, duruş, hareketsizlik, tamamen verme, büsbütün bağışlama ve bağışlamak” gibi çeşitli anlamlar taşımaktadır. Bu anlamlar, vakıf müessesesinin temelini oluşturan “bir malı ya da mülkü Allah rızası için kalıcı olarak toplum yararına tahsis etme” kavramını açıklar niteliktedir.⁹⁸⁴

⁹⁸³ Sümer, “Mesud II”, 342-343./ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 227./ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, 303./ Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk*, 53-55./ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 605./ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, 54./ Kesik, “Mesud II”, 29: 342-343.

⁹⁸⁴ M. Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 93./ Suat Ballar, *Yeni Vakıflar Hukuku*, (İstanbul: Seçkin Yayınevi, 2008), 25./ İlhan Akbulut, “Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi*, 30 (2007): 61-72./ Bayram Kodaman, “Vakfın Sosyal Yönü”, *Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1988): 1-4./ A. Akgündüz, “Eski ve Yeni Hukukumuzda Devletin Kurduğu Vakıflar”, *Vakıf Haftası Dergisi*, 4 (1986): 235-246./ Ali Himmet Berki, “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”, *Vakıflar Dergisi*, 6 (1965): 9-13./ Hüseyin

Klasik fıkıh eserlerinde, vakıfların birçok farklı türüne rastlanmaktadır. Vakıfları genel olarak şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: Mülkiyet itibarıyla vakıflar ikiye ayrılır. Bunlar: Sahih vakıflar ve gayri sahih vakıflardır. Sahih vakıflar, mülkiyeti bireylere ait olan arazi, menkul veya gayrimenkul malların tahsis edildiği vakıflardır. Bu tür vakıflarda, mülkün tamamen Allah rızası için bağışlanması esastır. Gayri sahih vakıflar (İrsâdî Vakıflar) ise, devlete ait olan arazilerin kuru mülkiyetinin devlette kalması şartıyla, gelirlerinin kamu yararına tahsis edilmesiyle oluşur. Bu vakıflar, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi kamu hizmetlerinin finansmanına yönelik tahsis edilen devlet arazilerinin gelirlerinden oluşur. Devlet, bu tür vakıflarla mîrî arazi gelirlerini beytûlmâlde hakkı olan kamu hizmetlerine düzenli ve sürekli olarak tahsis eder. İslam dünyasında, mescid ve camiler, mektep ve medreseler, imaretler, tekke, hankâh ve zâviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, hastaneler, çeşmeler ve sebiller, hamamlar, makbereler, yollar ve köprüler, kervansaraylar gibi yapılar, sundukları hizmetlerle hayrat kavramının somut örnekleridir. Hayratın sürekliliği, bu kurumların düzenli bir şekilde işlemesini sağlayan gelir kaynaklarına bağlıdır. Tarım alanları, binalar ve nakit para gibi gelir getiren kaynaklar, bu yapıların finansmanını oluşturmaktadır. Bu gelir kaynakları, “asl-ı vakf” veya “akar” (çoğulu akarât) olarak adlandırılmaktadır ve hayratın uzun vadede etkin bir şekilde hizmet sunmasını sağlar. Bu tür eserler, yalnızca dini ve sosyal işlevlerini yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda toplumların kültürel ve estetik anlayışını yansıtan önemli yapılar haline gelmiştir. Bu eserlerin en gelişmiş örnekleri, bir araya gelip bütünleşerek İslam şehirlerine özgün bir görünüm kazandırmış ve estetikle işlevselliği harmanlayarak, şehirlerin kimliğini oluşturmuşlardır.⁹⁸⁵

Vakıf müessesesinin temel unsurlarından biri olan vakıf kuran kişi, “vâkıf” olarak adlandırılırken, vakfedilen mal ise “mevkuf” olarak tanımlanmaktadır. Vâkıf, malını Allah rızası için toplum yararına tahsis eden kişiyi ifade ederken, mevkuf, bu amaçla tahsis edilen ve vakıf olarak ayrılan mal veya mülkü ifade eder. Bu iki unsur, vakıf kurumunun işleyişi ve amacının temel taşlarını oluşturur.⁹⁸⁶

Ertuç, “İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması”, *Dünya Vakıflar Konferansı*, (23-24 Eylül/September 2013): 345-371.

⁹⁸⁵ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 475-479./ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 479-486.

⁹⁸⁶ Ballar, *Yeni Vakıflar Hukuku*, 25

Vakıf kurumunun ortaya çıkışı ve Türk-İslam kültüründeki önemini üç temel başlıkta açıklayabiliriz. Bunlar; dini, sosyal ve kültürel sebeplerdir. Dini sebeplere bakıldığında Müslüman-Türk toplumunun vakıf hizmetlerine verdiği önem, dini inançların bir gereği olarak görülmektedir. Bu kapsamda, camiler, mescitler, türbeler ve namazgâhlar gibi dini yapılar vakıf kapsamına dahil edilmiştir. Bu yapılar, halkın ibadet ve dini ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemiştir. Vakıflar, toplumsal ihtiyaçları karşılamak için sosyal sorumluluk anlayışıyla kurulmuştur. Hanlar, kervansaraylar, hamamlar, imarethaneler, çeşmeler, darüşşifalar, su kuyuları gibi yapılar, halkın günlük yaşamını kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Vakıflar eğitim ve bilginin yaygınlaştırılması amacıyla medreseler ve kütüphaneler gibi kurumları desteklemiştir. Bu yapılar, ilmi çalışmaların sürdürülmesi ve kültürel birikimin korunmasında önemli rol oynamıştır. Vakıf anlayışı, dini ve sosyal bir sorumluluk olmanın ötesinde, toplumun tüm katmanlarına hizmet eden bir sistem sunmuş ve Türk-İslam medeniyetinin karakteristik bir unsuru olarak karşımıza çıkmıştır.⁹⁸⁷

Selçuklu dönemindeki vakıf müesseseleri, yalnızca dinî amaçlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sosyal ve kültürel tesisler kapsamında da önemli roller üstlenmiştir. Ticaretin gelişmesi, Selçuklu döneminde kervansarayların inşa edilmesine vesile olmuştur. Bu kervansaraylar, yolcuların ve hayvanlarının hiçbir ayırım gözetilmeksizin ağırlanmasını sağlamış, Müslüman ve Hristiyan, zengin ve fakir, köle ve hür herkese eşit hizmet sunmuştur. Yolculara yemek verilmiş, ihtiyaç duydukları malzemeler sağlanmış, hayvanların bakımlarına yönelik hizmetler sunulmuştur. Hayvanların nallanması için nal ve çivi tahsis edilmiş, seyahat edenlerin güvenliği ve konforu sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, Selçuklu vakıfları toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılamada da önemli bir görev üstlenmiştir. Fakirlere, yaşlılara, engellilere, hastalara yardım yapılmış, bu kapsamlı hizmetler vakıf müessesesinin çok yönlü yapısını ortaya koymuştur. Bu dönem vakıfları, yalnızca bir hayır kurumu olmaktan öte, toplumsal dayanışma ve refahın temel taşı olarak hizmet etmiştir.⁹⁸⁸

⁹⁸⁷ Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 8/3 (1951): 495./ Akbulut, “Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, 65.

⁹⁸⁸ Mustafa Demir, “Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 2 (1998), 41-44.

Örneğin bu vakıf eserlerine baktığımızda Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kayseri'de inşa ettirdiği Gevher Nesibe darüşşifasını görmekteyiz Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev 600/1204 tarihinde hastane kısmının inşasını başlatır. İki yılda tamamlatarak 602/1206'da hizmete açmıştır. Daha sonra bu şifahanenin sağ yanına Gevher Nesibe Sultan'ın ikinci kardeşi ve 606-1210/615-1219 yılları arasında Selçuk tahtına çıkan İzzettin Keykavus tarafından tıp medresesi yaptırılmıştır. Bir rivayete göre Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun sarayın baş sipahisine âşık olmuş ancak ağabeyinin bu evliliğe karşı çıkmasıyla büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Sultan, Gevher Nesibe Hatun'u saray pervânesi ile evlendirmek istemiş ve baş sipahiye savaşa göndererek bu aşkı engellemeye çalışmıştır. Ancak bir müddet sonra sipahinin şehadet haberinin ulaşması, Gevher Nesibe Hatun'u derinden yaralamış, üzüntüsünden hastalanmış ve kurtarılamamıştır. Keyhüsrev, kız kardeşinden af dilemek için yanına geldiğinde, Hatun, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e, *"benim mal varlığımla adıma bir dârüşşifâ inşa ettir. Bu dârüşşifâ'da bir taraftan dertlilere şifâ verilirken bir taraftan da devası olmayan dertlere şifâ aransın. Bu dârüşşifâda ünlü cerrahlar, hekimler yetişsin. Burada kimse ücret ödemesin. Burası benim adıma bir vakıf olsun..."*⁹⁸⁹ demiştir.

Darüşşifanın orijinal vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır. Ancak 905-906/1500 ve 991-992/1584 yıllarındaki Kayseri tahrir ve evkaf defterlerine göre Talas köyünün malikanesinin yıllık geliri (10.800 akçe), Erkilet köyünün malikanesinin yıllık geliri (8.310 akçe), Malha nahiyesine bağlı Acı kuyu mezarası geliri (992/1584'te gelir 300 akçe idi), Yorgat köyü malikanesinin üçte bir hissesi, Erciyes nahiyesine bağlı Soslu mezarasının malikane geliri (yıllık 500 akçe), Sultan hamamının senelik ihalesinden alınan kira geliri (50 akçe), hamamın darüşşifa yanındaki arsadan alınan kira geliri (50 akçe), Gıyasiye medresesi yanındaki arsadan ve senelik alınan kira geliri (30 akçe) bulunmaktadır.⁹⁹⁰

Türkiye Selçuklu döneminde toplumsal dayanışma ve yardımlaşma anlayışının somut bir ifade olarak imaretler büyük önem taşımaktadır. Bu kurumlar, şehirlerdeki

⁹⁸⁹ Cumbur, "Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler", 343./ Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları*, 70.

⁹⁹⁰ Yinanç, "Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinin Vakfı", 14.

fakirlere, misafirler ve diğer ihtiyaç sahiplerine ücretsiz yemek dağıtarak toplumun kaynaşmasını sağlamaktaydı.⁹⁹¹

II. İzzeddin Keykavus'un kızı Hond Fatma Hatun tarafından Konya'da yaptırılan Ferhuniye Süt Tekkesi sütü azalan ya da süttten kesilen kadınların ziyaret ettiği aynı zamanda dilek ve adaklarda bulundukları bir mekandı. Zaman içerisinde halkın burada yoğunluğunu gören vakıflar sütü çekilen kadınlara süt dağıtmıştır. Günümüzde ise bu uygulamalar unutulmuş burası yalnızca dua amacıyla ziyaret edilmektedir. Burada ayrıca bir zaviye, mescid, iki göz ambar, şeyhin kalması inşa edilmiş bir ev ve Fatma Hatun Darülhuffazı bulunmaktadır. Böylece Ferhuniye vakfının bir külliye olduğunu anlaşılmaktadır. Bu külliye Selçuklu devletinin yıkılmasından önce 700/1300 yılında yapılmış ve vakfiyesi de düzenlenmiştir. Vakfiyede azatlı köleleriyle birlikte sekiz kişinin adı ve imzası bulunmaktadır. Ayrıca Fatma Hatun'un özgürlüğüne kavuşturduğu kadın hizmetlilerin adları da vakfiyede bulunmaktadır.⁹⁹²

Ayrıca Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Ümmühan Hatun tarafından Eskişehir'de yaptırılan Seyitgazi külliyesi yapı topluluğunun içerisinde de imarethane bulunmaktadır. 725/1325 yılında inşa edilen Hüdavend Hatun türbesinin işlevinde değişiklikler meydana gelmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda yer alan Beylerbeyi Türbesi'ne ait fotoğraf ve altındaki açıklama, türbenin zamanla ciddi şekilde zarar gördüğünü ve işlevinin değiştirildiğini göstermektedir. Fotoğrafa dair metinde yer alan “Niğde’de Hükümet civarındaki imaret ocağının duvarındaki mahkuk yazı” ifadesi, türbenin sonradan başka bir amaçla kullanıldığını doğrular niteliktedir. Türbenin, muhtemelen yerel halkın ihtiyaçları doğrultusunda imaret olarak kullanıldığı belirtilmektedir.⁹⁹³

“Kervansaray” veya Farsça kaynaklarda “Karbansaray” olarak adlandırılan yapılar, tarihsel olarak İslam dünyasında kurulan ribatların devamı niteliğindedir.

⁹⁹¹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, (Ankara: TTK, 2021), 515./ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2017), 498. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1971), 61./ CL Huart, “İmaret”, içinde *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1945), 5/2: 985./ Zeynep Tarım Ertuğ, “İmaret”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 219-220./ Osman Ergin, *Fatih İmareti ve Vakfiyesi*, (İstanbul: İstanbul Belediyesi Yayınları, 1945), 12./ Muhammet Kemaloğlu, “Türkiye Selçuklularında İctimai Müesseseler ve Eserler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1/4 (2014), 13.

⁹⁹² Küçükdağ, Konya'nın Kırk Tekkesi, 35./ Ünver, “Yetmiş Yıl Önce Konya”, 201-222./ Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapıları*, 168./ Bekleyiciler, *Yolu Konya'dan Geçen Ulu Hatunlar*, 94-95.

⁹⁹³ Kısacık, “Beylerbeyi Türbesi”, 92.

Selçuklu döneminde bu yapıların “han” olarak adlandırıldığını kitabelerden öğrenmekteyiz. Bazı kitabelerde ise “han” teriminin yanında “derbend” kelimesi de kullanılmıştır. Bu yapılar, özellikle ticaret yolları üzerinde tüccarlar, yolcular ve kervanlar için güvenli konaklama ve dinlenme alanları sunan yapılardır.⁹⁹⁴ XII. yüzyılın sonlarından itibaren, Anadolu toprakları doğu ile batı arasındaki ticaret yollarının birleşim noktasında bir köprü görevi görmüştür. Bu bağlamda, Selçuklu Sultanları ve devlet adamlarının yanı sıra Hatunlarda hem ticareti kolaylaştırmak hem de devletin refahını artırmak amacıyla kervansaray inşa ettirmişlerdir. Selçuklu dönemindeki kervansaraylar hem ticari hem de sosyal işlevleriyle dönemin en önemli vakıf yapılarından birini temsil eder. Bu yapılarda, vakıf geleneğinin bir parçası olarak yolcular ve tüccarlar, üç gün boyunca kervansarayın kurucusunun misafiri sayılır ve hiçbir ücret talep edilmezdi. Kervansaraylar güvenlik nedeniyle ihtiyaç duyulduğunda, geçici hapisane işlevi görmüştür. Aynı zamanda tehdit veya tehlike durumlarında hem tüccarlar hem de yolcular kervansaraylara sığınmış ve bu yapılar güvenli bir barınak sağlamıştır.⁹⁹⁵

I. Alaeddin Keykubad’ın eşi Mahperi Hatun tarafından Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı, Yozgat-Saraykent Çiçinli/Çiçinli Sultan Hanı, Amasya Ezinepazar Hanı, Tokat Çekereksu Hanı, Tokat Çamlıbel Hanı ve Tokat İbibse Hanı inşa edilmiştir. Kervansaray inşa eden diğer bir Selçuklu Hatun’u ise I. İzzeddin Keykavus’un eşi Raziye Devlet Hatun’dur. Kadınhanı, Raziye Hatun tarafından 622/1225 yılında Konya’nın Saideli/Saidili ilçesinde inşa edilmiştir.⁹⁹⁶ Kadınhanı’nın İpek yolu üzerinde olması bölgenin gelişmesini sağlarken 1143/1730 yılında Konya’ya bağlı nahiye konumundadır.⁹⁹⁷ Bugün elimize ulaşan 610/1213 ve 621/1224 tarihli vakfiye kayıtlarına bakıldığında ilk vakfiyede *Selçuk hanedan ve ailesinden Ahmed El-Arûsi’nin kızı Devlet Hatun’un... Konya mülhakatından (Seyrekviran) çiftliğinde de yolcular için bir han*

⁹⁹⁴ Mehmet Fuad Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973), 234./Osman Turan, *Selçuklu Kervansarayları*, Belleten, 10/39 (1946): 471-496./ Eravşar, *Anadolu Selçuklu Kervansarayları*, 12.

⁹⁹⁵ Şebnem Akalın Eryavuz, “Kervansaray”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 299-302. / Ayşıl Tükel Yavuz, “Anadolu’da Eşodaklı Selçuklu Hanları”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2/2 (Ankara 1976): 187-204./ Selami Sönmez, Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar), *Atatürk Ün. Kazım Karabekir Eğitim Fak. Dergisi*, 15 (2007): 270-296.

⁹⁹⁶ Dünder, “Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar”, 271./ Demir, “Anadolu Selçuklu Hanları Kadın Han”, 14-17.

⁹⁹⁷ Sarıköse, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemlerinde Kadınhanı”, 5: 15./ Sarıköse, “Kadınhanı ve Çevresinin İdari Yapısı (1467-1990)”, 33./ Yörük, “Osmanlı Döneminde Kadınhanı”, 5: 16.

yaptırdığım'dan, 621/1224 tarihli vakfiyede ise, Hatun'un inşa ettirdiği yapıların harcamaları ve tamirleri için vakfettiği dükkânlar bildirilmiştir. Ayrıca Hatun vakfın işlerini sağ iken kendisine, öldükten sonra kız ve erkek çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına eşit biçimde istifade etmek üzere şart koymuştur. Eğer sülalesi münkariz olursa vakıf mallarına bakma görevi Konya hakimine bırakılmıştır.⁹⁹⁸

Selçuklu Anadolu'sunda kervansaray inşa eden diğer Hatun ise Melike Sultan'dır. Melike Sultan Hatun'a ait olduğu belirtilen 867/1463 tarihli Ankara mufassal tahrir defterlerinde, "Melike Hatun Kervansarayı" adıyla bir kervansaray kaydı bulunmaktadır. Kervansarayın Ankara'nın Çubuk ilçesine bağlı eski adı Deliviran/Deliören, yeni adı ise Mutlu olan köyün yakınlarında olduğunu ifade etmektedir. Günümüze ulaşamayan kervansarayın vakfına ait Deliviran, Kapaklu, Kışla, Ayvaluca, Oyumiğde, Karakeçili, Yavsal köyleriyle, Yağmurlu mezrasının gelirleri vakıf olarak tahsis edilmiştir.⁹⁹⁹

Kervanların geçtiği kasaba ve bölgelerde bulunan hanların çevresi küçük bir ticari merkez haline geldiği görülmektedir. Tokat-Zile yolu üzerinde bulunan Ezinepazar Hanı Kervanlar ve tüccarlar için önemli bir durak noktası haline gelmiş ve zamanla çevresinde ticaretin büyümesine neden olmuş ve bu da yerleşimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹⁰⁰⁰

Hamamlar, tarih boyunca farklı medeniyetlerde temizlik, sağlık ve sosyal yaşamın önemli bir parçası olarak varlık göstermiştir. Ancak, Roma ve Türk hamamları, mimari ve işlevsel özellikleriyle diğer medeniyetlere ait yapılardan ayrılarak bu alanda en ileri düzeye ulaşmıştır. Türk hamamı, Roma hamamlarından ilham almakla birlikte kendine özgü bir gelişim süreci izlemiş ve farklı ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Türk hamamlarında, Roma hypocaust sisteminin daha ileri bir versiyonu olan külhan sistemi geliştirilmiştir. Bu sistemde, sıcak hava ve buhar, zeminin altındaki kanallar aracılığıyla tüm mekâna yayılır. Türk hamamları, Roma hamamlarına göre daha kompakt ve fonksiyonel bir yapıya sahipti. Göbek taşı ve halvet odaları gibi unsurlar, Türk hamamını

⁹⁹⁸ Konyalı, *Konya Tarihi*, 264./ Karpuz, "Konya", 26 :189-193./ Hacıgökmen, *Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, 40./Eravşar, "Kadınhanı", 5: 9-10

⁹⁹⁹ Erdoğan, "Ankara'da Selçuklu Melikesi: Melike Hatun", 321.

¹⁰⁰⁰ E. Emine Dönmez, "Anadolu Selçuklu Ticaret Yollarının Tanıkları: Kervansaraylar ve Köprüler (Harita Üzerinde Bir Deneme)", içinde *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri 9-10 Mayıs 2002*, (İstanbul: Dünya Basımevi, 2003), 55-60.

özgün kılmıştır. Selçuklu çifte hamamları, genellikle hem erkekler hem de kadınlar için ayrı kullanım alanlarına sahip olacak şekilde tasarlanmış, işlevsel ve simetrik bir mimari anlayışla inşa edilmiştir. Bu hamamlar, planlama açısından aradaki ortak bir duvar boyunca sıralanan bölümleriyle dikkat çeker. Bu bölümler arasında soyunma alanları, ılıklik, soğukluk, sıcaklık mekânları, su depoları ve külhan (ısıtma sistemi) bulunur.¹⁰⁰¹ Kayseri’de I. Alaeddin Keykubad’ın eşi Mahperi Huand Hatun tarafından yaptırılan Huand Hatun Külliyesi’nin bir parçası olarak inşa edilen ve 627/1230’lu yıllarda yapılmış olan Huand Hatun Hamamı, Selçuklu dönemi hamam mimarisinin önemli örneklerinden biridir. Bu hamam, klasik Selçuklu hamamlarında görülen düzenlemeyi yansıtır ve özellikle sıcaklık bölümleriyle öne çıkmaktadır.

Bizzat yaptırılmayan ancak yapımına ya da onarımına yardımda bulunan yapılarda mevcuttur. Bu yapılardan biri Eyne Bey Hamamı’dır. Hamam, I. Murad’ın subaşılarından Eyne Bey tarafından XIV. yüzyılın sonu ya da XV. yüzyılın başlarında Ankara’nın Hatuniye Mahallesi’nde inşa ettirilmiştir. Melike Hatun Türbesi ve çeşmesi, hamamın 100 m kuzeyinde yer almaktadır. Hamamın inşası sırasında, Melike Hatun tarafından maddi yardımda bulunulmuş ve hamamdan elde edilen gelirler Ankara’daki hayratlarına vakfedilmiştir.¹⁰⁰²

4.5. Hanım Sultanların Dini Mimari Mirası: Zaviye ve Türbeler Üzerinden Ruhani Otoritenin Kurulması

Hanım Sultanların vakıf olarak inşa ettirdiği camiler, mescidler, zaviyeler ve tekkeler Selçuklu dönemi Anadolu’sunun manevi yönünü en iyi yansıtan en önemli eserdir. Bunlardan biri 576/1180 yılında Sanavber Hatun tarafından mimar Eminüddin

¹⁰⁰¹ Eyice, Semavi, “Hamamlar”, içinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994), 3: 537-542./ Mustafa İsmet Uzun, Nurettin Albayrak, “Hamam”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 430-433./ A. Saim Ülgen, “Hamam”, içinde *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950), 5/1: 174-178./ EA Sophocles, *Greek Lexicon of The Roman and Byzantine Periods (From B.C. 146 to A. D. 1100)*, (New York: Charles Scribner’s Sons, 1990), 120./ Fikret Yegül, *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, (New York: Yhe MIT Press. 1992), 82./ Ekrem Işın, “Türk Hamamları Tarihçesi”, *Dekorasyon Dergisi*, 3 (1990): 110-111./ M. A. Meriç, “Mimari Açından Türk Hamamı”, *Dekorasyon Dergisi*, (1990): 112-116./ Alidost Ertuğrul, “Hamam Yapıları ve Literatürü”, *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, 7/13 (2009): 241-266./ Oğulcan Avcı, “Türk Hamamı Mekânları Üzerine Terminolojik Bir Yaklaşım”, *DTCF Dergisi*, 62/2 (2022): 1691-1720.

¹⁰⁰² Ergenç, “XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara’nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, 85-108./ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, 66./ Çınar, “Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar”, 277.

Mirgün'e inşa ettirilen Konya/Ilgın mescididir.¹⁰⁰³ Sanavber Hatun hakkında yalnızca Dediği Sultan tekkesinde yer alan kitabeden Sultan II. Kılıç Arslan'ın azatlı cariyesi olduğu görülmektedir. Dediği Dede türbesi çağına ulaşmış en erken tarihli tarikat yapısıdır. Dediği Sultan türbesinin mescid kitabesi Selçuklu neshiyle yazılmış olup vilayetdeki en eski kitabelerden biridir. Müelliflerden bazıları Hatun'un civardaki köylerde mülk sahibi olduğunu bu nedenle bu mescidi yaptırdığını söylemektedir.¹⁰⁰⁴

Külliye, bir cami etrafında şekillenen, farklı sosyal, dini, eğitimsel ve kültürel özelliklere sahip yapılardan oluşan bir topluluktur. Anadolu'da ilk külliye örnekleri XIII. yüzyılda, Türkiye Selçukluları döneminde, genellikle cami ve medrese çevresinde şekillenmiştir. Bu dönemde külliye terimi yerine “imaret” ya da “manzume” terimleri kullanılmıştır. Anadolu'daki külliyelerin en olgun ve kompleks örnekleri ise XIV. ve XV. yüzyıllarda inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde külliyeler, cami, medrese, hamam, türbe, imaret (aşevi), kütüphane ve bazen hastane gibi çeşitli yapıları içeren daha geniş bir mimari yapıya sahiptir.¹⁰⁰⁵ Türk mimarlık tarihindeki külliye kavramı, Türkiye Selçuklularından önce, X. yüzyılda Orta Asya'daki Türk-İslam şehirlerinde ortaya çıkmıştır. İlk külliye örnekleri, Buhara, Semerkand ve Tirmiz gibi Orta Asya'daki önemli şehirlerde görülmüştür. Bu külliyeler genelde şehirlerin merkezinde veya çevresinde yer almıştır ve özellikle yöneticilerin ikamet ettiği sarayların çevresinde şekillenmiştir.¹⁰⁰⁶

Türkiye Selçuklu dönemi Hatunlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Ümmühan Hatun tarafından Eskişehir'de yaptırılan Seyitgazi külliyesi ve Alaeddin Keykubad'ın eşi Huand Hatun'un Kayseri'deki en düzenli anıtsal yapı topluluğu olan Huand Hatun külliyesindeki yapı topluluğu içerisinde cami bulunmaktadır. Huand Hatun caminin tahrir kayıtlarına bakıldığında giderler şu şekilde sıralanmıştır: hitabet, imamet,

¹⁰⁰³ Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir: Tarihî-Turistik Kılavuz*, 595-598./ Küçükdağ, Gazi Özdemir, “Ilgın'da Tasavvufi Hayat, Tekke ve Zaviyeler”, 472./ Öztürk, “Dediği Sultan Adı ve Bir Yerelleştirme Örneği: Dedegi-Dediği”, 120.

¹⁰⁰⁴ Bakırer, Faroqi, “Dediği Dede ve Tekkeleri”, 447-471.

¹⁰⁰⁵ Semra Ögel, “Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi”, *Türk Kültürü*, 11 (1963): 37-41./Feridun Akozan, “Türk Külliyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, 8 (1969): 303-308./ Murat Katoğlu, “XIII. Yüzyıl Türk Mimarisinde Külliye”, *Belleten*, 31/123 (1967): 335-344./ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İmarat Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1963): 239-296./Hatice Demir, “Anadolu Selçuklu Dönemi Külliye Düzenlemesinde Cami ve Medrese'de Ortak Avlu Kullanımı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30 (2019): 143-166

¹⁰⁰⁶ Gönül Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002): 7-8.

müezzinlik, cüz okuyucular, ferraşlık şeklindedir. Vakfın gelirleri ise; Kayseri civarındaki Zincirdere, Salur, Erkilet, Karasu malikaneleri ve öşürleri ile Tokat'a bağlı Kazova ile bazı mezralar, Kayseri'de hamam, medrese civarında dükkân ve Kayseri çevresinde muhtelif yerlerdeki bahçeler olarak zikredilmektedir.¹⁰⁰⁷ Eskişehir'in Seyizgazi ilçesinde bulunan Seyyid Battal Gazi cami ise külliyeinin güneyinde yer almaktadır. Tek şerefeli minaresi olan caminin kitabesi günümüzde okunamaz haldedir.¹⁰⁰⁸

Ferhuniye süt tekkesinde ayrıca bir zaviye, mescid, iki göz ambar, şeyhin kalması inşa edilmiş bir ev ve Fatma Hatun Darülhuffazı bulunmaktadır. Böylece Ferhuniye vakfının bir külliye olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁰⁹ Raziye Hatun'un 609/1213 yılı vakfiyesine bakıldığında minare, mescit, han ve sarayı belirtirken 620/1223 yılı vakfiyesinde mescit ve ribatın yanı sıra 6 dükkândan bahsedilmiştir. Konya Vakıflar Müdürlüğünün üç numaralı defterinin 436 ve iki numaralı defterinin 203. sayfalarında bu yapının 610/1213 ve 621/1224 tarihli Arapça iki vakfiyesi mevcuttur. Birinci vakfiyede mescidin gelirleri için Said vilayetine bağlı Midan, Kalamıça ve Siyrek çiftliklerinin öşrü, Konya'da eski boyahanedeki 3 dükkân ve 2 ev vakfedilmiştir. Vakfedilen yerler sıralanırken Konya'da hamamı bulunan Ahi Murad'ın evi de geçmektedir. Vakfiyeye göre evkafın geliri 8'e bölünecek; ikişer pay imam, müteveli ve hanın tamirine, bir pay müezzine, bir pay mescidin kandil yağına, hasırına, sergisine verilecektir. İmam, namaz erkanına vakıf olacak ve her gün öğle namazının ardından birer cüz Kur'an okuyarak Peygamberin ve öldükten sonra kendisinin ruhuna bağışlayacaktır. Eğer mescit ve han yıkılırsa yeniden yapılacaktır. Yapılması mümkün olmaz ise vakfın gelirleri Müslüman fakirlere dağıtılacaktır.¹⁰¹⁰

Hatunların vakıf olarak inşa ettirdiği diğer yapılara bakıldığında bunlar; Elti Hatun Cami (650/1252), Hond Fatma Hatun tarafından Konya'da yaptırılan Ferhuniye Süt Tekkesi (700/1300), Raziye Devlet Hatun tarafından Konya'nın Karatay ilçesinde yaptırılan Hatuniye mescidi (Güdük minare) (627/1229), Ümmühan Hatun tarafından yaptırılan Seyit Battalgazi Türbesi (849/1464-65), Elti Hatun Türbesi, Mahperi Huand

¹⁰⁰⁷ Çam, "Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları", 76.

¹⁰⁰⁸ Altınsapan, "Eskişehir Seyitgazi Külliyesi", 115./ Say, *Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi*, 276.

¹⁰⁰⁹ Konyalı, *Konya Tarihi*, 399.

¹⁰¹⁰ Konyalı, *Konya Tarihi*, 264.

Hatun Türbesi, Hüdavend Hatun türbesi (712/1312-1313), Niğde Beylerbeyi Türbesi (725/1325), Melike Adile Hatun tarafından yaptırılan Uluborlu Alaeddin Cami (629/1231), Huand Hatun tarafından yaptırılan İncesu Şeyh Turesan Zaviyesi ve mescidi (XIII. yüzyılın ikinci çeyreği), Kayseri Çifte Kümbet (645/1247-48), Konya Mevlânâ Türbesi (673/1274), Melike Hatun Cami/Mescidi (699/1299-1300).

Uluborlu Alaeddin Cami, Mugiseddin Tuğrul Şah'ın kızı olan Melike Adile tarafından 629/1231 yılında inşa edilmiştir.¹⁰¹¹ Alaeddin Cami, Türkiye Selçukluları dönemine ait önemli bir yapıdır ve Uluborlu'nun tarihî kimliğini simgeleyen eserlerden biridir. Alaeddin Cami'nin halk arasında "Camii Kebir" veya "Ulu Cami" olarak anılması, bu yapının Uluborlu'nun en büyük ve önemli ibadet mekânlarından biri olduğunu göstermektedir. Caminin Sultan Alaeddin Keykubad'ın döneminde 629/1232 yılında Hızır Şah'ın kızı tarafından ihya çalışmaları, Selçuklu kadınlarının hayır işlerinde aktif roller üstlendiğini ortaya koymaktadır.¹⁰¹²

Melike Hatun tarafından yaptırılan Melike Hatun Cami/Mescidi Ankara Hacıdoğan mahallesinde yer almaktadır. Mescidin 928/1522 tarihli Evkâf Defteri'ne göre, Melike Hatun, Eynebey Hamamı'ndaki hissesinden aldığı günlük on yedi akçeyi çeşitli hayır işlerine şu şekilde tahsis etmiştir: dört akçesini kendi mescidine, iki akçesini Seyyid Mahmûd'a (Baba Mansur Kalenderhanesi şeyhi), iki akçesini Seyyid Yâyân'a (Ahî Evrân Zâviyesi şeyhi), iki akçesini Sultan Alâeddin Camii imamına vakfetmiştir. 978/1571 tarihli Ankara Evkâf Defteri'nde ise, Eynebey Hamamı'ndaki aynı hissenin dört akçesinin, Melike Hatun'un mescidindeki imam ve müezzine vakfedildiği belirtilmiştir.¹⁰¹³ Bu dönemdeki kayıtlara bakıldığında Melike Hatun'un mescid vakfına katkı sağlayanlardan 11'i (%39) kadındır. Bu yılda mescidin gelirleri yılda yaklaşık 5.785 akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁰¹⁴ Ankara'nın günümüze ulaşan 867/1163 tarihli tahrir defterinde şehirdeki Saka değirmeninin senelik gelirinin 3.600 akçe olduğu bu gelirinde

¹⁰¹¹ Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sahip Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamitoğulları Hakkında Malumat*, 234-238, 287./Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 394./ Doğan, "İsparta ve Çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı", 347./ Duymaz, "Uluborlu Alâeddin Camii", 62./ Akdemir, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Uluborlu'daki Vakıf Hizmetleri", 112-116.

¹⁰¹² Böcüzade, *Isparta Tarihi*, 194.

¹⁰¹³ TKGM, *Ankara Evkâf Defteri*, 558, vr. 5a-b.

¹⁰¹⁴ Çınar, "Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hatun", 46.

mescitteki hafızların tasarrufuna bırakıldığı yer almaktadır.¹⁰¹⁵ Ayrıca mescidin vakıf kayıtları arasında mescid banisinin ruhu içinde Kur'an-ı Kerim okunması ile ilgili şartlarda bulunmaktadır.¹⁰¹⁶ Ayrıca Melike Hatun mezarı ile ilgili Vakıf Tahrir Defterinde yer alan bir başka vakıf kaydına bakıldığında “Bula Hatun binti Yusuf, karye-i Busal'da bir haraçlu mülk değirmenini mezar-ı mezbur mescidinde kendü ruhu için her yıl Ramazan'da iki hatim-i Kelamullah okunmak için...” şeklinde ibare yer almaktadır. Bu vakıf kaydı Yusuf kızı Bula Hatun'un Ankara'nın Busal köyündeki haraçlı mülk değirmenidir. Bula Hatun vakıf şartında, Busal köyündeki mülk değirmeninden elde edilen geliri, Melike Hatun'un mezarı yanındaki mescitte, kendi ruhu için her yıl Ramazan ayında iki hatim okunması, vakfettiği değirmenin harcı ödendikten sonra geri kalan paranın hatim okuyan bu kişilere verilmesi şeklinde yer almıştır. Bu vakıf doğrudan Melike Hatun'un vakfı olmasa da onun mescidinde bir hizmet olarak dikkat çekmektedir.¹⁰¹⁷

Zaviye, Arapça'da “toplamak” ve “menetmek” anlamlarının yanı sıra “köşe, bucak, evin bir odası” gibi anlamlar taşımaktadır. Kelime anlamı olarak ise “hücre” veya “küçük oda” anlamına gelen zaviyeler, genellikle zaviyedar adı verilen bir şeyhin kullanımında küçük çapta tasavvuf yapılarıdır. Bu yapılar, bir tarıkata mensup dervişlerin bir şeyhin yönetiminde topluca yaşadığı, aynı zamanda yoldan geçen misafirlere ücretsiz yiyecek, içecek ve konaklama imkânı sunmaktadır. Bu tür zaviyeler, genellikle yerleşim yerlerinde veya yollar üzerinde inşa edilerek hem dini hem de sosyal işlevler üstlenmiştir. Zaviyeler, sosyal ve dini gelişmelerin şekillendiği birer kültür müessesesi olarak, özellikle ıssız bölgelerdeki Türklerin iskân edilmesi ve teşkilatlanma açısından önemli merkezler olmuştur. Çeşitli bölgelerden gelen göçmen dervişlerin bir kısmı, Bizans sınırına yakın kişilerin yurt açmak ve fütuhatla meşgul olmak amacıyla تنها ve boş alanlara yerleşmiş; bu süreçte harap durumdaki bölgelerin bayındır hale gelmesinde önemli rol oynamışlardır. Özellikle XIII. yüzyılın başlarında Moğol istilası nedeniyle Anadolu, çeşitli tasavvuf akımlarına mensup Sünni veya Batını şeyh ve dervişlerin sığınağı haline gelmiştir. Bu süreçte Anadolu, tasavvuf kültürünün uygulanmasında ve

¹⁰¹⁵ 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), 360./ Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, 190.

¹⁰¹⁶ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, 979/1571 Tarihli Defter-i Evkaf-ı Liva-i Ankara, Defter No: 558, 364.

¹⁰¹⁷ 979/1571 Tarihli Defter-i Evkaf-ı Liva-i Ankara, Defter No. 558, v. 30b.

farklı tarikatların oluşmasında önemli bir merkez olmuştur.¹⁰¹⁸ Bu mimari eserler aracılığıyla disiplin yoluyla alınan Türk göçmenlerin, zamanla zaviyelerin çevresine yerleşerek kalıcı köy ve kasabalar oluşturmuşlardır. Anadolu’da yerleşen muhacirlerin lideri şeyhler, kendilerine dağıtılan sahipsiz topraklardan elde edilen tarım gelirlerini, din farkı gözetmeksizin zaviyeye uğrayan yolcuların yemek ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmışlardır. Bu nedenle zaviyeler genellikle şehir ve kasabalardan uzak, ticari açıdan önem arz etmeyen yollar üzerinde, özellikle de tehlikeli geçişlerde kurulmuştur. Zaviyelerdeki hizmetler, vakıflar aracılığıyla finanse edilmiş ve ücret alınmadan dervişler tarafından yürütülmüştür.¹⁰¹⁹

İlk ortaya çıktığında sadece küçük bir odadan oluşan tekkeler, dönemin ihtiyaçları ve koşullarına bağlı olarak farklı mimari birimlere ve yapılara dönüşmüştür. Tekkeler tasavvuf geleneğine uygun olarak bir şeyh tarafından yönetilirdi. Tekkenin devamına ilişkin esaslar hem tasavvufun genel esaslarına hem de şeyhin tavrına ve yönetim anlayışına göre şekillenmekteydi. Vakıf geleneğinin yaygınlaşmasıyla birlikte, tekkenin yönetim esasları vakfiye metinlerinde belirtilen şartlarla da düzenlenmiştir. Vakfiyelerde, tekke şeyhliğinin babadan oğula geçmesi yaygın bir uygulama olarak benimsenmiştir. Ancak bu durum, yeterli bilgi ve yetkinliğe sahip olmayan şeyh evlatlarının göreve gelmesiyle çeşitli sorunlara yol açmıştır. Bu türdeki eksiklikler ve buna bağlı olarak yaşanan kavgalar, tasavvufun itibar kaybına neden olan önemli unsurlardan biri olmuştur. Tarih boyunca devlet düzeni, zaruri gördüğü problemler dışında genellikle tekke şeyhlerinin atanmasına doğrudan müdahale etmemiştir. Bazı tekke vakfiyelerinde, tekke şeyhinin aynı zamanda müderris koşulu şartı olması, tekkelerin zaman zaman medresenin işleyişinin üstlendiği görülmektedir. Bu durum, özellikle tasavvufun ilimle iç içe olduğu dönemlerde, tekkelerin sadece manevi ve dini eğitim değil, aynı zamanda ilmî bölümün

¹⁰¹⁸ Mustafa Kara, “Tekke”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 368-370./ Mustafa Kara, Din, Hayat, Sanat Açısından Tekke ve Zaviyeler, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1980), 150-151./ Yusuf Küçükdağ, “Konya’da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Tekke ve Zaviyeler”, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, (Konya, 2005), 367./ Saim Savaş, “Zaviyelerin Türk Kültürünün Gelişmesindeki Rolü”, *Yeni Türkiye Dergisi/Osmanlı Özel Serisi*, 4 (2000): 72./ Yusuf Küçükdağ, Güler Silay, “Osmanlı Döneminde Belviran Kazası’nda Tasavvuf, Tekke ve Zaviyeler”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 20 (2015): 20-21./ Büşra Bağcı, “Selçuklular ve Beylikler Dönemi Konya Zaviye Vakıfları”, içinde *Konya Vakıfları*, ed: Caner Arabacı-Nesimi Yazıcı- İsmail Kıvrım-Ahmet Akman-Mustafa Akkuş, (Konya, 2021), 341

¹⁰¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak-Suraiya Faoqhi, “Zaviye”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1986), 13: 476.

ayırma görevini de yerine getirilmiştir. Böyle tekkelerde tarikat terbiyesi ile medrese eğitiminin bir arada yürütüldüğü ve ilmî sistemlerin desteklendiği anlaşılmaktadır.¹⁰²⁰

Mahperi Huand Hatun tarafından inşa edilen Şeyh Turesan Zaviyesine bakıldığında kitabeye göre yapının ismi meşhed (türbe-şehitlik) olarak geçse de Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki 737. defterin 168. sayfasında 63. sırada bulunan kayıtlı vakfiye tercümesinde zaviye olarak belirtilmektedir.¹⁰²¹ Kayıtlardan anlaşıldığına göre zaviyenin Şeyh Turesan'ın hayatta iken inşa edildiği, şeyhin ölümünün ardından zaviyenin mütevelliliğinin çocuklarına geçeceği belirtilmiştir. Bu, vakıf sisteminin işleyişinde yaygın bir uygulamadır. Ailevi devamlılık, zaviyenin işlevselliğini korumasını ve vakfiyelerde belirlenen amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermesini sağlamıştır.¹⁰²²

Çifte Kümbetler Kayseri'nin Melikgazi ilçesi Sivas caddesi yolu üzerinde 645/1247-48 tarihinde Melike Adiliye Hatun'un kızları tarafından Yusuf b. Musa'ya yaptırılmıştır. I. Alaeddin Keykubad'ın eşi olan Adile Hatun, siyasi arenada önemli bir figür olmuştur. İzzeddin Kılıç Arslan henüz çocuk yaşta veliaht ilan edilmesine rağmen, babasının ölümünün ardından tahta çıkamamış ve üvey kardeşi II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçmesiyle Adile Hatun Ankara'da hapsedilmiş ve ardından öldürülmüştür. Adile Hatun'un kızlarının evlilik yoluyla Halep ve Kahire'ye gönderilmeleri, Selçuklu taht mücadeleleri sırasında saray kadınlarının siyasi tehdit olarak görüldüklerini ortaya koymaktadır. Hatun'un çocuklarının Anadolu'ya dönüşü ancak Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatı ile genel af ilan edilmesi sonucu gerçekleşmiştir. Anadolu'ya gelen Hatunlar anneleri Adile Hatun adına Çifte Kümbeti inşa ettirmişlerdir.¹⁰²³ Adile Hatun'un kızlarının Anadolu'ya döndükten sonra anneleri adına inşa ettirdikleri Çifte Kümbet hem ailelerini bir anma eseri hem de Selçuklu

¹⁰²⁰ Kara, "Tekke", 368-370./ Baki Öz, *Çağdaşlaşma Açısından Tarikat ve Tekkelerin Kapatılması Olayı*, (İstanbul: Can Yayınları, 2004), 75./ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", içinde *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9: 133- 153./ Rıfat Özdemir, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekke ve Zâviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", *OTAM*, 5 (1994): 265.

¹⁰²¹ Çayırdağ, "Şeyh Turesan Zaviyesi", 275.

¹⁰²² Günay, Güngör, Kuzgun vd., *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*, 52./Subaşı, *Kayseri'nin Manevî Mimarları*, 99-100./ Çayırdağ, "Kayseri'de Tekke ve Tarikatlar", 2: 117-123./ Satoğlu, *Kayseri Ansiklopedisi*, 341.

¹⁰²³ İbnü'l Adim, *Buğyat At-Talab Fi Tarih Halab*, 5-6./ İbn Bîbî, *Selçukname*, 90./ Ahmed b. Lütfullah, *Cami'ud-Düvel II*, 80./ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri I*, 271./ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-umûri'l Alâ'iyye II*, 448./ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 9./ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 141./ Altun, "Çifte Kümbet", 311./ Doğan, "Kümbet", 547-550.

mimarisinde önemli bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Çifte Kümbet, yalnızca bir anıt mezar değil, aynı zamanda Selçuklu dönemindeki sanat anlayışının ve mimari zenginliğin de bir yansımasıdır. Vaktiyle yan yana iki kümbet olduğu için, tek yapı kaldığı halde hala Çifte Kümbet adını taşıyan yapının inşa kitabesi incelendiğinde dikkat çeken ayrıntı ise “meşhed” ve “İsmet’üt-dünya ved-din” tabirinin kullanılmasıdır. Şehadet kökünden türeyen Meşhed kelimesi topluma mal olmuş kimselerin şehit olduğu veya defnedildiği mezar/türbe manasında kullanılmaktadır.¹⁰²⁴ Melike Adile’nin kızları annelerinin şehit olduğunu kitabede özellikle belirtmişlerdir.

Diğer önemli yapılardan biri olan Konya Mevlânâ türbesi, Mevlâna’nın ölümünden sonra, onun anısını yaşatmak ve ziyaretçiler için bir manevi merkez oluşturmak amacıyla dönemin önemli isimlerinden Selçuklu veziri Mûineddîn Süleyman Pervâne, onun eşi Gürcü Hatun, Emir Alemeddin Kayser ve Mevlânâ’nın oğlu Sultan Veled’in iş birliğiyle yapılmıştır. Mevlânâ türbesinin bulunduğu yere yapılan ilk bina 628/1230 yılında Bahaeddin Veled’in vefatıyla inşa edilen türbedir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, kısa bir hastalık dönemi sonrası Konya’daki medresesinde vefat etmiştir. Cenazesi, 5 Cumadelâhire 672/ 17 Aralık 1273 yılında büyük bir kalabalık eşliğinde bugünkü türbenin bulunduğu alana, babasının mezarının yanına defnedilmiştir.¹⁰²⁵

Bazı kaynaklarda, Mevlânâ’nın yeşil külah (mahruti kubbe) ile örtülü türbesinin Karamanoğlu Alaeddin Bey tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir. Konyalı’nın belirttiğine göre, bugün ayakta duran Yeşil Türbe’nin fil ayakları, kemerleri, cenazelik ve mumyalık denilen bodrum katı Alaeddin Bey’in eseridir.¹⁰²⁶ 766/1364 yılı Cumâü’l-ûlâ ayının başlarında düzenlenen vakfiyeye göre, Alaeddin Ali Bey’in, Larend’e (Karaman) Buğday Pazarı’ndaki fırın ile Gazi Köprüsü ve Hammal Hüseyin Mescidi çevresindeki tarlalarını, içinde kardeşinin kabri de bulunan Karaman’daki Mevleviyye Zaviyesi’ne vakfettiği bilinmektedir.¹⁰²⁷

¹⁰²⁴ Öz, “Meşhed”, 29: 362-364.

¹⁰²⁵ Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri I*, 22./ Konyalı, *Konya Tarihi*, 419.

¹⁰²⁶ Konyalı, *Konya Tarihi*, 423.

¹⁰²⁷ Konyalı, *Konya Tarihi*, 423.

4.6. Hanım Sultanların Eğitim, Sosyal ve Kültürel Hayata Katkıları: Medrese, Köprü, Hamam, Çeşme

Arapça *dirase* (ders) kökünden türetilen medrese kelimesi talebinin öğrenim gördüğü yer manasına gelmektedir. Selçuklu döneminde başta Tuğrul Bey, Alparslan, Melik Şah ve Sencer gibi Selçuklu devlet adamları, beyleri ve Hatunları bilim adamlarına, şair ve sanatkârlara saygı göstermiş ve onları himaye etmişlerdir. Büyük Selçuklular döneminde kurulan ve geliştirilen medrese mimarisi Anadolu’da yaygın hale gelmiştir. Din (hadis, kelam, tefsir, fıkıh) eğitimlerinin yanı sıra pozitif bilimlerin de (matematik, tıp, astroloji) okutulduğu eğitim kurumları artış göstermiştir. Türkiye Selçuklularında bunun en önemli örneği Türkiye Selçukluları döneminde kurularak günümüze kadar ulaşan en eski hastane ve tıp fakültesi özelliği taşıyan Gevher Nesibe Dârüşşifâsı’dır. 1206 yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev, kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan adına yaptırmıştır.¹⁰²⁸ İki ana binadan oluşan yapıda binalar birbirini fonksiyon olarak tamamlamakla birlikte Şifâiye (Hastane) ve Gıyâsiye (Temel Bilimler) olarak faaliyet göstermektedir.¹⁰²⁹ Gevher Nesibe Şifahanesi’nde eğitim, kışlık dershanelerde teorik, şifahanede ise uygulamalı olarak yürütülüyordu. Öğrenciler, Yunan ve Roma tıp kaynaklarının yanı sıra Hipokrat, Galen, İbn Sînâ ve er-Râzî’nin eserlerini inceleyerek teorik dersleri alıyorlardı. Tedavi yöntemlerinde ise İbn Sînâ’nın yöntemleri esas alınır, ilaçlar büyük ölçüde bitkisel ilaçlarla tedavi edilirdi. Ameliyatlarda İbn Sina’nın metodu ile anestezi yapılırdı. Aynı zamanda ağrılı hastalıklarda; dereotu, keten tohumu, arıyonca, acıbadem, ağrı kesici olarak; adamotu, gelincik, ban otu, baldıran, zakkum, baş ağrısı için; papatya, menekşe, kulak için; mazi, kenevir sütü kullanılırdı.¹⁰³⁰ Akıl hastalarının tedavisi için sinirsel ağrılarda hindiba, uykusuzluk için afyon, sinirlere iyi gelmesi için oğulotu, ökseotu, papatya, kediotu, baş dönmesi ve baygınlığa melisa

¹⁰²⁸ Afet İnan, *Kayseri’de Gevher Nesibe Şifaiyesi*, Malazgirt Armağanı, (Ankara 1993), 1-7./ Celaledin İçmeli, “Türk-İslâm Tabâbeti ve Dârü’s-şifâlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1 (1988): 157-175./ Şerare Yetkin, “Anadolu’da Selçuklu Şifahaneleri”, *Türk Kültürü*, 10 (Ağustos 1963): 28-29.

¹⁰²⁹ Kemal Göde, “Melike Gevher Nesibe Tıp Fakültesi ve Hastanesi”, *Kayseri Üniversitesi Gevher Nesibe Bilim Haftası ve Tıp Günleri*, (Kayseri 1982), 65.

¹⁰³⁰ Ünver, *Selçuk Tababeti (XI-XIV. Asırlar)*, 4-5./ Köker, “Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi”, 112./ Sucu, “Ege Bölgesi Halk İlaçları”, 217./ Hatemi, *Ağrı*, 73-78.

kullanılmaktaydı.¹⁰³¹ Hazırlanan bu ilaçlar ücretsiz olarak hastalara temin edilmiştir. Gevher Nesibe darüşşifasında akıl hastalarının tedavisi de yapılmıştır.

Anadolu’da inşa edilen medreselerin yanına cami, hamam ve kütüphane gibi yapılar da eklenerek birer külliye oluşturulmuştur. Kayseri’de Huand Hatun tarafından kurulan Huand Hatun külliyesi, Ümmühan Hatun tarafından inşa edilen Eskişehir-Seyitgazi Hatunlar tarafından vakfedilen önemli yapılardan biridir. Selçuklu döneminde Anadolu’da medreseler, birer vakıf kurumu olarak işlev görmüş ve eğitimin sürdürülebilirliği vakıf gelirleriyle sağlanmıştır. Huand Hatun Caminin tahrir kayıtlarına bakıldığında giderler şu şekilde sıralanmıştır: hitabet, imamet, müezzinlik, cüz okuyucular, ferraşlık, medrese masrafları ise: tedris, yardımcı, talebe ücretleri, yönetici giderleri ise: tevliyet, cibayet şeklindedir. Vakfın gelirleri ise; Kayseri civarındaki Zincirdere, Salur, Erkilet, Karasu malikaneleri ve öşürleri ile Tokat’a bağlı Kazova ile bazı mezralar, Kayseri’de hamam, medrese civarında dükkân ve Kayseri çevresinde muhtelif yerlerdeki bahçeler olarak zikredilmektedir.¹⁰³²

Medreselerde eğitim ücretsiz verilmiş; öğrencilerin yiyecek, barınma ve diğer ihtiyaçları vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. Ayrıca, hangi bilim dallarında eğitim yapılacağı ve eğitimci sayısı gibi detaylar önceden belirlenerek bu kurumlar sistemli bir şekilde yönetilmiştir. Dârülhadis, fıkıh medresesi ve tıp medresesi gibi belirli alanlarda uzmanlaşmış eğitim kurumları da bu dönemin dikkat çeken vakıf eserleri arasındadır.¹⁰³³

Anadolu medreselerinin planına bakıldığında üstü açık ya da kapalı olsun bir avlu ortasında şekillenen müstakil yapılardır. Avlusuz ve müstakil olmayan tek medrese Kayseri’de Küllük Camine bitişik medresedir. Avlusu olan fakat bir camiyle birlikte inşa edilmiş medresenin ilk örneklerine Artuklu döneminde rastlanır. Kızıltepe’deki Taceddin Mesud Medresesi ile Mardin Şehidiyye Medresesi bu tip medreselere girmektedir. Diğer taraftan medreselerin en önemli elemanı avludur. Avluların üstü bazen açık bazen kapalı olmakla birlikte kapalı avlulu medreselerde avlu kare veya kareye yakın dikdörtgen

¹⁰³¹ Asil- Soner, “Mut-Gülner-Ermenek Yöresi Halk İlaçları Üzerine Bir İnceleme”, 451./ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Şifalı Bitkiler*, 291./ Giray, *Şifalı Otlarla Halk İlaçları*, 78-79.

¹⁰³² Mevlüt Çam, “Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları”, içinde *Vakıf Kuran Kadınlar*, haz. Fahameddin Başar, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019), 76.

¹⁰³³ M. Asad Talas, *Nizamiye Medresesi*, trc. Sadık Cihan, (Samsun: Etüt Yayınları, 2000), 48./ Mefail Hızlı, “Osmanlı Klasik Döneminde Medrese,” içinde *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 11: 426-431./ İsmail Güven, “Türkiye Selçukluları’nda Medreseler”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 31/1 (1998): 125-146./48

biçimindedir. Kapalı avlulu medreselerde zaman zaman revaka rastlanılmakla birlikte açık avlulu medreselerde revak avlunun bir parçasıdır. Bazen iki, üç ya da dört yanda da görülebilmektedir. Ümmühan Hatun Medresesi örneğinde olduğu gibi, yalnızca avlunun iki tarafında revak bulunduğu durumlarda, bu revaklar talebe hücrelerinin önüne yerleştirilmiştir.¹⁰³⁴ Ümmühan Hatun Medresesinin özgün tasarımı, içinde eyvan türbe ve açık avlulu medresenin bir arada bulunmasıdır. Bu kombinasyon, Türkiye Selçuklu medreseleri arasında tek örnek olma özelliği taşır.¹⁰³⁵

Anadolu medreselerinde ana eyvan yazlık dershane olarak kullanılmıştır. Ancak soğuk havalarda kullanılmak üzere kışlık dershaneler de yapılmıştır. Bazı medreselerde türbe önemli bir yer tutmaktadır. Medrese banilerinin medrese içindeki türbeyi defnedildiği bir çeşit gelenek halini almıştır. Yine Eskişehir-Seyitgazi Külliyesi bünyesinde Ümmühan Hatun medresesine bitişik Ayni Ana (Kadıncık) türbesi yer almaktadır. Bazı araştırmacılar Ayni Ana'nın Ümmühan Hatun'un hizmetkârı olduğunu ve Ümmühan Hatun Medresesi ile Türbesi'nden sonra inşa edildiğini bildirir. Onlara göre, bu yapı XII. yüzyılın ilk çeyreği ile son çeyreği arasında tarihlendirilebilir.¹⁰³⁶

Üstü açık ya da kapalı olsun Anadolu medreselerinin avlularının ortasında havuz bulunan yapılarda mevcuttur. İki eyvanlı medrese grubunda yer alan dikdörtgen yapıları açık avlulu görünümde olan Huand Hatun medresesi avlusunda havuz bulunmaktadır. Diğer taraftan çeşmesi bulunan Anadolu medreseleri de mevcuttur. Buna en iyi örnek bugün Çifte Medrese olarak anılan yapı Türkiye Selçuklu medreselerinin günümüze ulaşabilen en görkemli örneklerinden Hatuniye Medresesidir. Erzurum'da bulunan Hatuniye medresesinin kuzey cephesinde bulunan çeşme 689/1291 yılında Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızlarından Havandzade/Hondi Hatun tarafından yaptırılmıştır. Hatuniye medresesi çeşmesinin kitabesi mevcut değildir. Yapının mimarı hakkında malumat bulunmamaktadır.¹⁰³⁷ Çeşme 0.41×1.87 m ölçülerinde üstü basık bir teğet

¹⁰³⁴ Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, (İstanbul: Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları, 2018), 66.

¹⁰³⁵ Erol Altınsapan, *Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999), 115./ Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, 70./ Filiz Yenişehirlioğlu, "The Tekke of Seyyid Battal Gazi", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 2 (2008): 121-164.

¹⁰³⁶ Altınsapan, Parla, *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, 235./ Menzel, "Das Bektasi Kloster Sejjid Gazi", 206./ Say, "Seyyid Battal Gazi", 187.

¹⁰³⁷ Eyice, "Çeşme", 8: 277./ Ünal, "Erzurum Çifte Minareli Medrese", 54-56./ Yavaş, "Çifte Minareli Medrese", 311-312./ Kuran, *Anadolu Medreseleri*, 117./Ayduslu, "Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin

kemerle örtülü bir niş halinde olup, yanlardan ve üstten iki değişik profilli silme kuşağı ile çerçevelenmiştir.¹⁰³⁸

Vakfiyeler medreselerdeki görevliler ve öğrenciler hakkında önemli bilgiler içermektedir. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın eşi Gömeç Hatun'un türbesi Konya'nın Kalenderhane mahallesindeki Musalla mezarlığının başlangıcında sol tarafta yer almaktadır. Türbenin üst kısmı dendanlı bir kale burcunun bulunmasından dolayı Kız Kulesi adı ile de anılmaktadır.¹⁰³⁹ Diğer Selçuklu türbelerinden ayrı olarak üç tarafı kapalı, kuzeyi açık bir eyvan şeklindedir. Kemaleddin Oğulbeğ Vakfiyesi'nde aktarılan bilgilere göre, ilgili Hatun, çeşitli hayır eserleriyle öne çıkan önemli bir kişilik olarak tanımlanmaktadır. Vakfiyede, onun bir medrese, darüşşifa ve hamam yaptırdığı belirtilir. Ancak günümüze yalnızca türbesi ulaşmıştır.¹⁰⁴⁰

881/1476 tarihli Karaman İl yazıcı defterinin 32. sayfasında Gömeç Hatun türbesi kadim bir vakıf olarak tasnif edilmiştir.¹⁰⁴¹ Türbenin vakıfları arasında Haccam Bağı ile Sultan Harmanı'nda yer alan bir tarla bulunmaktadır. II. Bayezid dönemine ait Konya tahrir defterinde yer alan bir kayıta, söz konusu Haccam Bağı ile Sultan Harmanı'ndaki tarlanın Gömeç Hatun'un Darü'l-Huffazı'na vakfedildiği belirtilmektedir. Bu kayıt, aynı zamanda bir Darü'l-Huffaz'ın mevcudiyetine de işaret etmektedir.¹⁰⁴² Kemaleddin Oğul Bey'in 646/1248 tarihli vakfiyesine göre ise, Gömeç Hatun Darü'l-Huffazı'nın Parsana Mahallesi'nde bulunduğu ve medresenin de bu civarda yer aldığı bildirilmektedir.¹⁰⁴³

880/1476 yılı kayıtlarına göre bu vakıflardan yıllık 20 akçe gelir elde edilmiştir. Ancak zamanla bu gelir artış göstermiş ve 906/1501 yılı defterinde “Vakf-ı Darülhuffaz Gömçe Hatun” olarak kaydedilen bu vakfın gelirinin 330 akçeye ulaştığı belgelenmiştir.

Çinileri ve Özellikleri”, 59-76./Ünal, “Erzurum Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese”, 204./ Karpuz, “Erzurum Şehrinin Tarihi Dokusu ve Türk-İslam Yapılarının Çevre Düzenlemeleri”, 174-175.

¹⁰³⁸ Önge, *Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, 11-12.

¹⁰³⁹ Altun, “Gömeç Hatun Türbesi”, 14:149./ Soyman, Tongur, *Konya Eski Eserler Klavuzu*, 105./ Küçükdağ, *Konya Alaeddin Darüşşifası*, 11-13./ Küçükdağ, *Konya'nın Kırk Tekkesi*, 47.

¹⁰⁴⁰ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri I*, 361, 543./ Sultan Veled, *Sultan Veled Divanı*, 553./ 50./ Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 292-293./ Önköl, *Selçuklu- Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, 28,88./ Küçükdağ, *Konya'nın Kırk Tekkesi*, 36-37./Öney, “İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi”, 47.

¹⁰⁴¹ Konyalı, *Konya Tarihi*, 402./ Önköl, *Selçuklu- Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, 28.

¹⁰⁴² Konyalı, *Konya Tarihi*, 402./ Kuşçu, “Selçuklular Döneminde Konya'da Hatun/Kadın Vakıflar”, 1: 215.

¹⁰⁴³ Konyalı, *Konya Tarihi*, 402-403.

Araştırmacılarından Kahraman, XVI. yüzyıl başlarına ait bir defterde, bu vakfın adını Gökçe Hatun olarak okumuş ve gelirinin 150 akçe olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴⁴

Yine Melike Hatun'un yapılarına bakıldığında medrese, cami, medrese, hamam, çeşme, bahçe gibi yapıları içine alan külliye durumundandır. Son dönemlere kadar harabe şeklinde olan medrese iki büyük kapılı bina olarak bilinmektedir. Aktarılan tapu verilerine göre medresenin tapuda 30 pafta, 226 ada, 8 parseldeki Melike Hatun Caminin yanında yer aldığı bilinmektedir.¹⁰⁴⁵ Melike Hatun'un yaptırdığı bu medrese 867/1463, 928/1522, 936/1530, 978/1571 yılı tahrir defterlerinde “*Vakf-ı Medrese-i Melike Hatun/Melike Hatun Medresesi Vakfı*” başlığı altında kayıtlara geçmiştir.¹⁰⁴⁶ 867/1463 yılı vakıf köyleri arasında Ankara Solfasol köyü, Ankara'nın Murtazabad kazasına bağlı Girendos köyü, Çubuk kazasına bağlı Busaklar köyünün yarı hissesi, Ravlı (Akyurt) ve Beycüğez köyleri ile Kilisacuk (Kilisecük) mezrasıdır. Ayrıca Murtazabad kazasının Girendos köyünün mutasarrıfı ise Melike Hatun medresesinin müderrisidir. Bu köyden elde edilen gelirden günde 8 akçe medresedeki talebeye, geri kalan kısmı müderrise tayin edilmiştir. 867/1463 yılında medresenin müderrisi ve bu köyün vakıf mutasarrıfı Mevlânâ Emre Çelebi'dir. 867/1463 yılı vakıf kayıtlarında Solfasıl köyünün yıllık vergi geliri 1.590 akçe; Çubuk'a bağlı Busaklar (yarı hisse), Ravlı ve Beycüğez köyleri ile Kilisacuk mezrasının bir yıllık toplam vergi geliri 5.550 akçedir. Bu durumda 867/1463 yılı tahrir defterindeki verilere göre 13.680 akçedir. Bunun 5.550 akçesi Hacı Bayram-ı Veli'nin oğlu Şeyh Baba'nın tasarrufundaki vakıf geliridir.¹⁰⁴⁷

928/1522 yılına ait Ankara'nın vakıf tahrir defterinde Melike Hatun medresesinin Kasaba nahiyesine bağlı Solfasol köyü, Çubuk kazasına bağlı Ravlı, Beycüğez, Kilisacuk ve yarı hissesi tımar olan Busaklar köyü ile Murtazabad kazasına bağlı Girendos köyü yer almaktadır. 936/1530 tahrir defterinde Melike Hatun medresesi vakfına ait 7 kayıt bulunmaktadır. Ankara'nın Kasaba'ya bağlı iki köyünden 6.909 akçe, Çubuk'taki vakıf

¹⁰⁴⁴ Kahraman, *XVI. Yüzyıl Başları Karaman Vilayeti Vakıfları*, 78.

¹⁰⁴⁵ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 570.

¹⁰⁴⁶ Çınar, “Ankara’da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hatun”, 51.

¹⁰⁴⁷ Çınar, “Ankara’da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hatun”, 51-52./ Semiha Nurdan, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Ankara Şehri Vakıfları”, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 40.

köylerinden 5.397 akçe, Murtazabad'daki vakıf köyünden 4.677 akçe olmak üzere toplam 16.983 akçe gelire sahipti.¹⁰⁴⁸

978/1571 yılı vakıf kayıtlarında Melike Hatun medresesi Çubuk'taki vakıflarının gelirinin toplamı 8.492 akçedir. Girendos köyünden (8.677 akçe geliri) elde edilen vakıf gelirinden günde 8 akçe talebeye, geri kalanı ise müderrisin ücretine tahsis edilmiştir. 978/1571 yılında medresenin müderrisi ve vakıf geliri mutasarrıfı Mevlânâ Muhyiddin'dir.¹⁰⁴⁹

Melike Hatun medresesinin diğer adı yaptığı tamirle Medrese-i Cedide/Yeni Medrese ismini almasını sağlayan Koca Bey'dir. 1321/1904 yılının başlarına ait bir belgede medresenin mamur halde olduğu ve içinde talebelerin bulunduğu, oşür gelirlerini alan müderrislerin binanın tamirini de yaptıkları yer almaktadır.¹⁰⁵⁰

Melike Hatun medresesinin vakıf gelirleri 867/1463 yılında 13.680 akçe iken, 978/1571 tarihinde 22.00 akçe olmuştur. Ankara'daki ilk Osmanlı yapılarından biri olan medresede Hacı Bayram-ı Veli (ö. 833/1430) 794/1392 yılına kadar burada müderrislik yapmıştır. Bu nedenle bu dönemde medresenin ünü artmıştır.¹⁰⁵¹ Hacı Bayram-ı Veli, daha sonra kurduğu Bayramiyye tarikatının merkezini Ak Medrese'nin yanına inşa ettirmiştir.¹⁰⁵² Osmanlı devletinin son yıllarında Seyyid Mehmet Tevfik Efendi, Ahmed Refi Efendi ve oğulları, Osman ve Halid Efendiler, Abdülhalim Efendi ve kardeşleri Ahmed ve Osman Efendiler, Hoca Kara Salih Efendi, Ahmed Tevfik Efendi, Hacı İsmail Hakkı Efendi ve Zeynel Abidin Efendi gibi şahıslar medresede bazen yarı zamanlı bazen de üç hisseye bölünen müderrislik vazifelerinde bulunmuşlardır. Medresenin son müderrisi 12 Şevval 1351/8 Şubat 1933 yılında vefat eden Zeynel Abidin Efendi'dir.¹⁰⁵³

Selçuklu dönemi diğer yapılarından biri olan köprüler, sadece ulaşımı kolaylaştıran yapılar değil, aynı zamanda devletin siyasi gücünü pekiştiren, ticaretin

¹⁰⁴⁸ Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983), 81./ Kadir Demirel, "Ankara Şer'iyye Sicilleri Işığında Ahi Şerefeddin Evkafı Üzerine Bir Değerlendirme (XVI – XVIII. Yüzyıl)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/6 (2021): 351-372.

¹⁰⁴⁹ TKGM Defter-i Evkaf-ı Liva-ı Ankara Defter No: 558, v. 106b-107b.

¹⁰⁵⁰ VGMA, Defter No: 2465, 46.

¹⁰⁵¹ Erşahin, "Hacı Bayram-ı Veli'nin Yaşadığı Dönem", 31./ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli Yaşamı-Soyu-Vakfi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983), 1: 11-25.

¹⁰⁵² Turan, "Hacı Bayram-ı Velinin Hayatı", 145./Şahin, "Ankaralı Seyh İzzeddin Vakıfları ve Âk Medrese", 43-54./ Ergenç, "XVII. yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", 99.

¹⁰⁵³ VGMA, Defter No: 224.151, 298-299.

gelişmesine katkı sağlayan ve sosyal hayatı şekillendiren önemli unsurlardır. Selçuklular, özellikle kervan yolları, ticaret yolları ve stratejik geçiş noktalarına büyük köprüler inşa etmişlerdir. Bu köprüler, taş malzeme kullanılarak inşa edilmiş olup genellikle kemerli yapıları ile dikkat çeker. Köprülerin çevresinde pazar yerleri ve küçük yerleşim alanları gelişmiş, şehirleşmeye katkıda bulunmuştur. Selçuklu köprüleri genellikle vakıflar tarafından desteklenmiş, bu da sosyal dayanışmayı artırmıştır.

Selçuklu Sultanları ve devlet adamlarının kurduğu köprüler dışında Selçuklu hanedanından Hatunların inşa ettirdiği köprülere en güzel örnek Sultan Mesud'un kızı Hundi Hatun tarafından Amasya'da inşa ettirilen Künç Köprüsü'dür. Künç Köprüsü, Selçuklu hanedanına mensup bir Hatun'un yaptırdığı nadir köprülerden biri olarak dikkat çekmektedir. Amasya'da güneybatıdan kuzeydoğuya doğru akan Yeşilırmak, şehri ikiye böldüğü için tarih boyunca bu iki yakayı birleştirmek amacıyla nehir üzerinde çeşitli köprüler inşa edilmiştir. Bu köprüler, şehri yaklaşık dört kilometrelik bir mesafeyle birleştiren önemli yapılar olarak dikkat çekmektedir. Yeşilırmak'ın üzerinde batıya doğru sıralanan (Çalak, Meydan, Mağdinus, Alçak, Helkis ve Künç) köprülerden biri olan Künç Köprüsü İhsaniye ve Beyazıtpaşa mahallelerini birbirine bağlamaktadır.¹⁰⁵⁴ Künç köprüsünün yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak 768/1366 yılı kayıtlarında Hundi Hatun köprüsü adı geçmektedir.¹⁰⁵⁵

Köprü 67.0×8.0 m ölçülerinde olup yüksekliği 10.50 metredir. Selçukluların son dönem eserlerinden olan yapının tamamı kesme taştan yapılan köprü geniş, yuvarlak, basık kemerli ve dört gözlüdür. Köprüde suyun akış hızını azaltmak ve köprü ayaklarının suyun aşındırıcı etkisinden korunmasını sağlamak amacıyla, köprü ayaklarının ön kısmına üçgen şeklinde çıkıntılar eklenmiştir.¹⁰⁵⁶ Yapı 1317/1900 ve 1378/1959 yıllarında onarım görmüştür.¹⁰⁵⁷

Selçuklu döneminde inşa edilen diğer yapılardan biri olan hamam Arapça "hamm" (حم) kökünden türemiş olup, "ısıtmak" veya "sıcak olmak" anlamına gelir. Bu bağlamda

¹⁰⁵⁴Elmacı, *Amasya Şehri*, 43./ Gürbüz, "15-17. Yüzyıllarda Amasya Kalesi", 1: 91./ Bektaşoğlu, *Anadolu Şehrinin Su Yapıları*, 129.

¹⁰⁵⁵ Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, 75.

¹⁰⁵⁶ Taşyürek, *Amasya'da Türk Sivil Mimari Eserleri*, 16./Cunbur, "Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı", 596./ Şeker, Gökçe, "Tarihi Hundi Hatun (Künç) Köprüsünün Artan Trafik Yüğü Altında Davranışının İncelenmesi", 498.

¹⁰⁵⁷ Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, 75.

“hammâm” (حمام) kelimesi, "ısıtan yer" anlamına gelir ve “yıkanma yeri” olarak kullanılmıştır. Farsça karşılığı ise germâbed (گرمابه) olup sıcak suyla yıkanılan yer manasındadır.¹⁰⁵⁸ Türkiye Selçukluları, şehircilik anlayışlarının bir parçası olarak hamamlar inşa etmişlerdir. Genellikle cami, medrese ve kervansarayların yakınında yapılan bu hamamlar, sosyal hayatın önemli merkezleri haline gelmiştir. Türkler göçebe hayat sürerken bile temizliğe büyük önem vermiş, gittikleri yerlerde geçici hamamlar (çadır hamamları) kurmuşlardır. Sultan I. Alâeddin Keykubad’ın seferlerde hamâm-ı seferî adı verilen taşınabilir hamam kullandığı bilinmektedir. Kayseri Sultan Hamamı, Selçuklu dönemi hamam mimarisinin önemli örneklerinden biri olup, 602/1206 yılında Gevher Nesibe Hatun adına yaptırılan Dârüşşifa’nın vakıfları arasında yer almaktadır. Ancak hamamın sıcaklık bölümünün kubbe şeklinde olması dikkat çekmektedir. Sultan Hamamı kesme taş malzemeden yapılmıştır. Tipik Selçuklu hamam planı uygulanan yapıda soğukluk (giriş), ılıklik ve sıcaklık bölümleri bulunmaktadır.¹⁰⁵⁹

Hunat Hatun Hamamı, 627-1230/637-1240 yılları arasında inşa edilmiş olup, Türkiye Selçuklu hamam mimarisinin önemli örneklerinden biridir. Huand Hatun Külliyesi’nin bir parçası olan bu hamam, I. Alaeddin Keykubad’ın eşi Mahperi Hatun tarafından yaptırılan külliyeyle bağlıdır. Hamamın sıcaklık bölümlerinde dört eyvanlı ve köşelerde halvet hücreleri (özel yıkanma odaları) bulunmaktadır. 1388/1969 yılında yapılan kazılarda hamamın içinde Selçuklu dönemine ait çiniler tespit edilmiştir. Haç şeklinde veya sekiz uçlu yıldız biçimindeki çinilerin üzerinde kanatlı melek, kuş, yazı, hayvan veya süs motifleri bulunduğu belirlenmiştir.¹⁰⁶⁰ IV. Rükneddin Kılıç Arslan’ın eşi Gömeç Hatun’un da bir hamam yaptırdığı Kemaleddin Oğulbeğ Vakfiyesinde yer almaktadır. Vakfiyede, onun bir medrese, darüşşifa ve hamam yaptırdığı belirtilir. Ancak günümüze yalnızca türbesi ulaşmıştır.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁸ Semavi Eyice, “Hamam”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 402-430./ Alidost Ertuğrul, “Hamam Yapıları ve Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, 13 (2009): 241-266./ Hatice Demir, “Eski Türklerde Su Kültü ve Anadolu Selçuklu Mimarisi Üzerine Etkileri”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2019): 27-30

¹⁰⁵⁹ Önge, Anadolu’da XII- XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, 145-146./ Birsan Erat, “Anadolu’da Türk Hamam Mimarisi”, içinde *Osmanlı Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 10:398.

¹⁰⁶⁰ Öney, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar ve Çift Başlı Kartal”, 139- 172./ Arık, “Selçuklu Saraylarında Çini”, 73-104./ Öney, Türk Çini Sanatı, 47./ Küskü, “Hamamlara Taşınan İmgeler: Kayseri Huand Hatun ve Bursa Yeni Kaplıca Hamamlarındaki Çini Kullanımları Üzerine Düşünceler”, 11-30.

¹⁰⁶¹ Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 292-293./ Önkal, *Selçuklu- Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, 28,88./ Küçükdağ, *Konya’nın Kırk Tekkesi*, 36-37./ Durukan, “Anadolu Selçuklu Dönemi”, 70./ Gönül Öney, “İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi”, 47.

Bizzat Selçuklu Hatunları tarafından yapılmayıp inşasına yardım edilen hamamlar mevcuttur. Bunlarda biri I. Murad'ın subaşılarından Eyne Bey tarafından XIV. yüzyılın sonu ya da XV. yüzyılın başlarında yaptırılan Eyne Bey Hamamıdır. Ankara'nın Hatuniye Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir. Hamam, Melike Hatun Türbesi ve çeşmesinin 100 m kuzeyinde yer almaktadır. Hamamın inşası sırasında, Melike Hatun tarafından maddi yardımda bulunulmuş ve hamamdan elde edilen gelirler Ankara'daki hayratlarına vakfedilmiştir.¹⁰⁶²

Selçuklu mimarisi, inşa edilen medrese, cami, hankah, zaviye, tekke, darüşşifa ve kervansaray gibi yapılarla İslam kültürünün ve sosyal hayatının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yapılar, toplumun eğitim, ibadet, sağlık ve ticaret gibi temel ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra, mimari estetikleriyle de dikkat çekmiştir. Özellikle suyla ilgili yapılar, Selçuklu döneminde hayırseverlik ve toplumsal hizmet anlayışının somut örnekleri olarak öne çıkar. Çeşmeler, sebiller, hamamlar ve şadırvanlar hem insanların su ihtiyacını karşılamak hem de sosyal etkileşim alanları oluşturmak amacıyla inşa edilmiştir. Bu su yapıları, sadece fonksiyonel değil, aynı zamanda estetik değerleriyle de dikkat çeker. Özenle işlenmiş taş süslemeler, kitabeler ve mimari detaylar, Selçuklu sanatının zarafetini yansıtır. Anadolu'da Türk-İslâm mimarisinin bilinen en eski çeşmesi, Mardin'de Artuklu hükümdarı Necmeddin İlgazi tarafından 502-1109/515-1122 yılları arasında inşa edilmiştir.¹⁰⁶³ Bu erken dönem su yapısı, Anadolu'da çeşme ve diğer su yapılarının inşasının Selçuklular döneminde hız kazandığını göstermektedir. Örneğin Ankara'da taşçılar Sokak ile Pala sokağın kesiştiği yerde Melike Hatun tarafından çeşme yaptırılmıştır. Çeşmenin kitabesi zamanla aşınmıştır. Çeşmenin alt ve üst köşelerinde birer rozet mevcuttur. Ancak sanat tarihçilerinin belirttiğine göre bu rozet Selçuklu üslubunda olmayıp Osmanlı'dan izler taşımaktadır. Günümüzde bakımsız halde bulunan çeşmenin kitabesi zamanla yenilenmiş ve son tamiri 21 Safer 1320/30 Mayıs 1902 tarihinde 4.329 kuruşa yenilenmiştir.¹⁰⁶⁴ Buna ek olarak Selçuklu Hatunları tarafından yaptırılan çeşmelere bakıldığında 636/1239 tarihli Hatun Hanının yanındaki çeşme,

¹⁰⁶² Ergenç, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", 85-108./Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, 66./ Çınar, "Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar", 277.

¹⁰⁶³ Eyice, "Çeşme", 278.

¹⁰⁶⁴ Kâmil Şahin, "Ankara'da Melike Hatun Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991), 77-82./ Kılıcı, "Hacı Bayram-ı Velî Döneminden Ankara'da Ak Medrese ve Kara Medrese", 142.

Erzurum Hatuniye medresesinin yanındaki çeşme, Tunceli Elti Hatun cami çeşmesi ve Afyonkarahisar Kadınana Suyu’nu sıralayabiliriz. Sultan Alaeddin Keykubad’ın ölümünden sonra yaşanan karışıklıklar, kanlı ihtilaflar ve güvenlik sorunları, halkın mal ve can güvenliğini tehlikeye atmıştır. Bu dönemde Sultan Alaeddin Keykubad’ın Gevher Naima, Şahrâh ve Asiye isimlerindeki üç kızı, babalarından kalan altın ve ziynet eşyaları ile Karahisar’a gelmişlerdir.¹⁰⁶⁵ Tespit edilen ilk vakıf XVI. yüzyılda kurulan Gülşirin Hatun Vakfı’dır. Kadınana Suyu ile ilgili tesis edilen en önemli vakıf ise Hark-ı Kebîr Vakfı’dır. Bu vakıf Kadınana Suyu Türk Anonim Şirketi’nin 1343/1925 yılında kuruluşuna kadar suyun bakımını ve işlerini üstlenmiştir.¹⁰⁶⁶

4.7. Giyim, Kuşam ve Saray Adabının Şekillenmesinde Hanım Sultanların Etkileri

Geleneksel toplumlarda giyinme ve kuşanma biçimleri, toplumsal kişiliğin bir parçası olarak önemli bir rol oynar. Toplumlarda giyinme biçimleri sadece fiziksel bir görünüm aracı değil, aynı zamanda bireyin sosyalliği, etnik kökeni, dini inançları ve tarih birikimiyle bir bütün oluşturmaktadır. Türklerin tarih boyunca biriktirdiği kültürel değerler, yaşam koşulları ve yaşam tarzlarıyla şekillenen özgün giyim biçimleri ve giyim usulleri ortaya çıkmıştır. Farklı kültürlerle zaman zaman karşılaşmalar sonucunda bazı değişimler yaşanmış olsa da, bu kıyafetlerin temel karakteristik özellikleri büyük ölçüde nesilden nesile aktarılmaya devam etmiştir.¹⁰⁶⁷

Türkler tarafından ayrı ve geleneksel bir elbise olarak benimsenen şalvar günlük yaşamda yaygın olarak kullanılmıştır. Selçuklu döneminde bu kıyafet tarzına sıkça rastlanarak “Oğuz kıyafetleri”, “Türk kıyafetleri”, “Türk giyimli”, “Türkmen görünümlü” gibi ifadelerle Türklerin kendine özgü giyim tarzı vurgulanmıştır.¹⁰⁶⁸ Şalvar ve çakşır Türklerde kaftanın altına giyildiği için iç giyim olarak adlandırılır. Türkler şalvar ve

¹⁰⁶⁵ Akkoyun, *Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilayeti Tarihçesi*, 103-104.

¹⁰⁶⁶ Karazeybek, *Afyonkarahisar Kadınana Suyu*, 50-51.

¹⁰⁶⁷ Abdülmecit Mutaş, “İnanç-Statü-Tarz Üçleminde Osmanlı Kadınlarının Giyim-Kuşam Kültürü ve Sosyal Hayattaki Fonksiyonelliği: 17. Yüzyıl Edremit Örneği”, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2015): 285./ Fatma Koç, Emine Koca, “Türk Halk Giysilerinin Biçimlendirilmesinde Tasarrufa Yönelik Terzilik Uygulamaları”, *Uluslararası Ankara Bilimsel Araştırmalar Kongresi 04-06 Ekim*, (2019): 223-235

¹⁰⁶⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türkler ve Medeniyeti*, (İstanbul: Hamle Yayınları, 1995), 248./ Bahaeddin Ögel, *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 93-94, 156, 217./ M. Z. Oral “Selçukilerde Giyim Eşyası”, *Türk Etnografya Dergisi*, 5 (1962): 14-20.

pantolona “üm” derlerdi. Kadınların şalvarları erkeklere göre daha bol olurdu. Şalvarın paçası dar olarak diz kapağından ayak bileğine kadar inerse potur denirdi. Şalvar, XII. yy. Gülşah ve Varka minyatüründe görülür (Resim111).¹⁰⁶⁹ Varka ve Gülşah’ın veda sahnesini gösteren minyatürde sağ tarafta Varka, sol tarafta Gülşah yer almaktadır. İkisinin de örgülü saçları eteklerine kadar inmektedir. Varka’nın pembe tuniğinin yakası kapalı etek ucu ise geniştir. Ayağında uzun konçlu çizme vardır. Gülşah’ın tuniği ise mavi renkli yakası V kesim ve kolları bol tirazlıdır. Tunığın altına büyük ihtimalle İran tipi geniş şalvar giymiştir.¹⁰⁷⁰

Selçuklu Türklerinin giyim kuşamı, farklı kültürlerle olan temaslarda sonucunda değişimlere uğramıştır. Özellikle kıyafet biçimleri, kullanılan kumaşlar, motifler ve desenlerde bu değişiklikler açıkça görülmektedir. Örneğin, Moğol kıyafetlerinde yaygın olan yaka şeklinin Selçuklu kıyafetlerinde yer alması, Türklerin Orta Asya ile olan kültürel bağlarının güçlü bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda Kafesoğlu, Türklerin giyim tarzına dair önemli bir ayrıntıya “Başka kavimler kopça kullandıkları halde, Türkler düğme kullanırlardı. Ceketlerini, Çinliler ve Moğolların aksine, sola doğru açarlardı” şeklinde söyleyerek dikkat çekmiştir.¹⁰⁷¹

Selçuklu döneminde saray mensuplarının giyim kuşamı, halkın giyim tarzından belirgin biçimde farklılık gösteriyordu. Sarayda kullanılan kıyafetler, özel olarak dokunmuş değerli kumaşlardan hazırlanmış, genellikle ipek, brokar ve altın ya da gümüş sıрма işlemeli dokumalardan dikilmiştir. Hükümdar, devlet adamları ve saray mensupları için tasarlanan kaftanlar ve diğer giysiler, statü ve makam göstergesi olarak büyük bir öneme sahipti. Bu kıyafetler, gösterişli desenler, nakışlar ve değerli taşlarla zenginleştirilmiş olup, renk seçimleri dahi kişinin sosyal statüsünü ve ait olduğu birimleri yansıtmaktaydı. Bunun yanı sıra bazı özel kumaş isimlerine de rastlanmaktadır. Bu kumaşlar geldikleri yerin isimleri ile anılır ve özel günler için kullanılırdı. Bunlardan biri olan “Şuster” kumaşı dokunduğu yer olan İran’ın Huzistan bölgesinden adını almaktadır. Diğer önemli kumaş ise “Attabî kumaşı”dır. Bağdat’taki Attab mahallesinde üretilen ve

¹⁰⁶⁹ Nildem Berber-M. Reşat Başar, “Tarihsel, Öyküsel ve İllüstratif Açından Varka ve Gülşah”, *Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 33 (2019): 70-79./

¹⁰⁷⁰ Neriman Görgünay, *Geleneksel Türk Giyim Tarihi Milattan Önce Binyıllardan Günümüze Kadar*, (İstanbul: Sergi Yayınevi, 2008), 122.

¹⁰⁷¹ Fikri Salman, *Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar Türklerde Kıyafet Biçimleri*, (Erzurum: Zafer Ofset Matbaacılık, 2013), 260-262./ Murat Hanılçe, “Şeriye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Tokat’ta Giyim”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30 (2011): 423- 455.

çizgili yapısıyla bilinen özel bir kumaştır. Sultan Rükneddîn II. Süleyman Şah, İranlı şair Zahirreddîn Faryabî'ye bu övgüye karşılık altın işlemeli, atlas, pamuklu, Sakilatun Attabî kumaşlarından oluşan elli takım elbiseyi hediye etmiştir.¹⁰⁷²

Halkın kıyafetleri daha çok yünlü, keten ve pamuklu kumaşlardan üretilmiş, günlük yaşam koşullarına uygun şekilde sade ve işlevsel olmuştur. Selçuklu hükümdarları ve üst düzey devlet erkânı, genellikle ipek kumaştan yapılmış gösterişli elbiseler giyinmekteydi. İpekli kumaşlar, yalnızca giysilerde değil, aynı zamanda saray törenlerinde kullanılan duvar ve yer kaplamalarında, çadırlarda ve diğer dekoratif unsurlarda da önemli bir yer tutmaktaydı. Hükümdar, devlet adamları ve saray mensupları için tasarlanan kaftanlar ve diğer giysiler, yalnızca estetik bir değer taşımakla kalmayıp, aynı zamanda bireylerin statü ve makamlarını belirleyen önemli göstergelerdi. Bu kıyafetler, zengin desenler, ince nakışlar ve değerli taşlarla bezenerek büyük bir görsellik kazanmış, aynı zamanda giyenin sosyal ve politik konumunu simgeleyen sembolik anlamlar yüklenmiştir. Renk seçimleri de bu bağlamda oldukça önemli bir rol oynamış, belirli renkler ve kombinasyonlar, kişinin ait olduğu sosyal sınıfı, etnik kimliği ve devlet içindeki rolünü yansıtmaktaydı. Bu nedenle, giyim tarzı, sadece estetik bir ifade değil, aynı zamanda toplumdaki bireylerin toplumsal yerlerini belirleyen bir araç olarak işlev görmüştür. Özellikle törenlerde giyilen ipek işlemeli kaftanlar ve altın ya da gümüş sırma ile giysiler, saray bireylerinin temsilleri ve toplumun yer aldığı önemli semboller arasında yer almaktadır.¹⁰⁷³

Kaftanlar, şekil bakımından çeşitli özellikler gösterir; bunlar arasında yuvarlak kesim, yakası V şeklinde açılan, kol yenleri bol olan, kolları dar olan ve ön kenarı açık olan kaftanlar sayılabilir. Elleri örtecek kadar uzun olan yenler, genellikle özel günlerde kullanılan kaftanlarda görülmektedir. Astarlı kaftanlara “kapama” denilmiştir. Dede Korkut destanında, kızlar ve erkekler evlenmeden önce “ak kaftan” giyerlerdi. Nişanlanan kızlara ise kırmızı kaftan gönderilirdi. Gelin ve güvey düğününde “kırmızı kaftan” giyerdi. Kubadabad sarayında çini tasvirlerinde bağdaş kurarak oturan figürün üzerinde

¹⁰⁷² İbn-i Bîbî, *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye I*, 82./ Nilay Ertürk, *Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Türklerde Giyim Kuşamı*, (İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2018), 36-37./ Hatice Demir, “Ortaçağ Dönemine Ait İki Kaynakta (İbn Bîbî-Selçuk Nâme ve İbn Batuta Seyahatnamesi) İsmi Geçen Kumaş ve Kıyafet Tasvirleri”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 4/7 (2011): 91-94.

¹⁰⁷³ Salman, *Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar Türklerde Kıyafet Biçimleri*, 261./ Minara Guliyeva, Cemal Meydan, “Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 16 (2020): 178.

kapalı yakalı bir kaftan ve kaftanın kollarında tiraz bantların olduğu görülür. Kaftanın önünde bir biye ve belinde ise bir kemer vardır. Saraydaki başka bir tasvirde ise, bağdaş kurarak oturan kişinin kaftanının önü açıktır. Kolları bileklere doğru daralmış bu kaftanın ön açıklığından, yakası kapalı entarisi görülmektedir. Selçuklular kaftanın altına ve üstüne başka giysiler de giymiştir. Kaftanın altına giyilen “cekrek” ya da “çekrek” denilmiştir.¹⁰⁷⁴ Kadınların giyindiği kaftanların üstündeki motifler çiçekli olup erkeklerinki daha sadedir. Nurettin Sevin’in üç etek elbise örneğindeki (Resim112) kadın figüründe üç etekli elbisenin yakası şal yaka ve kısa kolludur. Elbisenin üstünde koyu renkte lale motifleri bulunmaktadır. Kadının başındaki şapka yeşil renk olup elbisenin kemeri, yakası ve iç astarı ile uyumludur. Başında baş aşağı giyilmiş bir rokoko sepetini andıran tepeliğinin etrafına şal yakasının renginde muhtemelen işlemeli bir tül bent sarılmıştır.¹⁰⁷⁵

Kılık-kıyafetten önce baş süslemelerine bakıldığında eski Türk erkeklerinin saçlarının uzun olduğu tarihsel kaynaklarda yaygın olarak belirtilmektedir. Özellikle Orta Asya’daki Türk boyları, saçlarını uzatır ve örgü yaparlardı. Uzun saç, bazen savaşçılar için bir statü göstergesi olarak kabul edilirken, bazen de dini ve geleneksel inanışlarla ilişkiliydi. Hunlar, Göktürkler ve Kıpçaklar gibi pek çok Türk, saçlarını tek veya çift örgü şeklinde örmüştür. Örgülü saç geleneği Türkler tarafından Anadolu’da da devam ettirilmiştir. Örgülü saçın kulak arkasında bağlanması ve değerli taşlarla süslenmesi de yaygın bir saç şeklidir. Tek örgülü saçlar önden ya da arkadan omuza, bazen de bele kadar iner. Düz arkadan inen saç tipine Türkler “Sığan Saç” derlerdi. Arkaya doğru salınan saçlara “yülidi”, kadınların örgüsüne ise “örgüç” denirdi. Türklerde nadiren rastlanan kıvrıkcık saç da “boğurda” derlerdi.¹⁰⁷⁶ Kadınların başlıklarını süsleyen en önemli unsur bu devirde de saç olmuştur. Kâkül ve perçem Türklerde yaygın bir saç stiliydi. Divân-ı Lugâti’t-Türk’te kâkül ve perçem için kullanılan “*bürçek*” ifadesi, bu geleneğin en az XI. yüzyıla kadar sürdüğünü göstermektedir. Özellikle perçem (küjek) ve saç zülüfleri,

¹⁰⁷⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş V*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 7

¹⁰⁷⁵ Nurettin Sevin, *Onüç Asırlık Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 36-37./Süslü, *Tasvirler göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, 160-161.

¹⁰⁷⁶ Nejat Diyarbekirli, Oktay Aslanapa, *Türk Tarihi II*, (Ankara, Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu, 1977), 45./ Emel Esin, *İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, (İstanbul: Edebiyat Fak. Matbaası, 1978), 106./ Mehmet Değer, “Türklerde Berberlik Mesleği ve Saç, Sakal, Bıyık Modelleri”, *Online Kozmoloji Dergisi*, 1/6 (2007): 24.

başlıkları süslemeleri veya yüz hatlarını belirginleştirmek için kullanılırdı.¹⁰⁷⁷ Kadınların sadece doğal saçlarıyla yetinmeyip keçi kılından yapılan sahte zülüfler (Öñik) kullanmışlardır.¹⁰⁷⁸ Bu sahte zülüfler muhtemelen daha gür ve uzun göstermek için kullanıldı. Örneğin, Selçuklu devri kadın şairlerinden Erguvan Hatun, kocasına yazdığı bir mektupta “henüz saçlarım siyah, örgülerim zincir gibi olduktan sonra sen yüz niyazla bir kişiyi avlarsan ben bir gamze ile yüz kişiyi sürüklerim”¹⁰⁷⁹ ifadesi ile özellikle siyah saçlar ve örgüler, aşk, cazibe ve kadınsı güçlerle özdeşleştirilmiştir. Divan edebiyatında siyah saçlar genellikle “zülfü siyah”, “müşğîn zülf” (mis kokulu siyah saç) gibi ifadelerle yüceltilmiştir. Türkiye Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad’ın yaptırdığı Konya dış kal’ası kabartmalarına (Resim113) bakıldığında, kadın yüzlü kanatlı melek figüründe, taç biçimindeki üç dilimli başlığın altından saçların bele kadar sarktığı ve örgülerinin açık olduğu görülmektedir. Selçuklu dönemi kadınlarının taktığı bu başlıklar “bağaltak” veya “üşküf” adı verilmekteydi. Saraya mensup Hatunların bağaltaklarının altında çoğunluğu tavus tüyünden bir sorguç bulunurdu. Ayrıca Kubadabad sarayı çini figürler arasında sivri tepelikli saç topuzuna benzer başlık yer aldığı gibi Konya Selçuklu köşkü çinileri arasında bağdaş kurmuş kadın figüründe de tepesi yuvarlak püsküllü bir başlık görülmektedir.¹⁰⁸⁰ Bu âdetin Türkiye Selçukluları devrinde de devam ettiği, elimizde örneklerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, bir çini üzerinde, yaşmağını boynunda toplamış ve ucunu sol omuzuna düşürmüş bir kadın figüründe tepe saçının bir püskül gibi arkaya sarkıtıldığını görmekteyiz.

Ayrıca, Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı’nda bulunan ve 736/1336 yılında vefat eden Mehmed Bey’in kızı Rana Hatun’a ait mezar taşında, dönemin kadın başlıklarını yansıtan önemli bir tasvir bulunmaktadır. Bu tasvirde (Resim114), Rana Hatun gergef işlerken betimlenmiş olup, başında kadın fesine benzer yuvarlak bir başlık ve üzerine örtülen ince bir tül bulunmaktadır. Bu başlık, o dönemde kentli kadınların ev içinde giydiği “hotoz” adı verilen başlıklardandır. Saçları kâkül ve perçem dışında örter, değerli süsler, işlemeler, taşlar ya da tüylerle bezenirdi. Yandan elmas iğneyle tutturulurdu.

¹⁰⁷⁷ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, trc. Ahmet B. Ercilasun, Ziya Akkoyunlu, (Ankara: TDK Yayınları, 2015), 755.

¹⁰⁷⁸ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, 787.

¹⁰⁷⁹ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, 162.

¹⁰⁸⁰ Nevin Balta, *Anadolu Kadın Başlıkları*, (Ankara: Erek Matbaacılık, 2014), 168./ Mehmet Önder, “Selçuklu Devri Kadın Başlıkları”, *Türk Etnografya Dergisi*, 63 (1973): 3./ M. Zeki Oral, “Kubad Abad Çinileri”, *Belleken*, 17/66 (1953): 209-223.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde kadınların saçlarına büyük özen gösterdiği, saçlarını güzel kokularla taradığı ve çeşitli aksesuarlarla süslediği bilinmektedir. Altın veya gümüş saç tokaları, inci işlemeli örgüler ve renkli elbiseler, dönemin güzellik anlayışına uygun unsurlar arasındaydı. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türklerin giyim ve kuşamlarında önemli değişiklikler yaşandı. Geleneksel saç dağıtımı ve açık saç kullanımı azaltıldı. Böylece burnu ve burundan aşağısını örten yarım peçeye, yaşmak yani "bürünçük"; yüz örtüsüne "köşik"; baş örtüsüyle baş örtmeye "saraguçlan"; yaşmaklanmak, örtünmek "sarın" sözleri ile ifade edilmiştir.¹⁰⁸¹ Sokağa çıkarken takılan ve başı örten yaşmak, Osmanlı döneminde kadınların başörtüsü olarak kullanılırdı. "Süre Mahrama" terimi, yaşmağın diğer adıdır ve kişinin sosyal statüsüne göre farklı malzemelerden, özellikle ipekten yapılırdı. Yaşmak, bazen arkadan ve önden bel hizasına kadar inerdi. Hun Türklerinde de benzer başörtüsü uygulamaları bulunur; o dönemde deri ürünleri ve kumaşlardan başlıklar yapılır, ayrıca hotoz, takke ve üsküf gibi başlıklar da yaşmağın altına takılırdı. Baş örtüsü bürünmek sözcüğünden gelir. "Bürünçük", "Bürüncek" ve "Bürümcek" şeklinde de görülmekte olup kökeni Orta Asya'ya kadar inmektedir.¹⁰⁸² Türk kadınlarının süs için saçlarına taktıkları çeşitli renklerde yapılmış küçük başlıklara da "Hotoz" adı verilirdi. Kadın başlarını süsleyen unsurlar arasında küpeler (tolgağ) yer almaktaydı. Kadınlar altın, gümüş, inci gibi değerli taşlardan yapılan küpeleri süs eşyası olarak kullanıyordu. Özellikle hilal veya halka biçimli küpelere "ökmek" denirdi. Genç kızların inci küpeler takması, gençliğin, zarafetin ve güvenliğin simgesi olarak yorumlanıyordu.¹⁰⁸³ Kadınları erkeklerden ayıran yönleri süsleridir. Türk kadınlarının geleneksel süslenme alışkanlıkları, tarih boyunca zengin ve çeşitlilik göstermiştir. Cam işçiliğinden üretilen ağaç tığları, kirpiklere sürülen sürmeler ve yüz makyajında kullanılan pudra ve allıklar, bu geleneksel süs malzemeleri arasında yer alır. Cam işçiliğinden yapılan ağaç tığlarla kirpiklere sürülen sürme, kadınlarının süs malzemelerinden biridir. Kadınların yüzlerine ben kondurmaları da bir gelenektir. Kadınların yüzlerine sürdüğü pudraya, halk arasında "üstübeç-düzlük" veya "Kırşen" denir. Bu pudra, cildin tonunu dengelemek ve pürüzsüz bir görünüm elde etmek için kullanılır. "Englik" adı verilen kırmızımsı boyalar, yanaklara uygulanan allık olarak

¹⁰⁸¹ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, 700, 746./ S. Şimşek, "Başa Giyilen Başlıklar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 1/139 (1961): 2333.

¹⁰⁸² Süslü, *Tasvirlerle göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, 151.

¹⁰⁸³ Önder, "Selçuklu Devri Kadın Başlıkları", 2.

kullanılır. Bu uygulama, yüz hatlarını belirginleştirmek ve canlı bir görünüm kazandırmak amacıyla tercih edilirdi.¹⁰⁸⁴

Selçuklu döneminde başlıklarda oldukça dikkat çekicidir. Takke ve külah başa geçirilen küçük bir külah olup ipekten bir kaytan ile çene altından geçirilerek bağlanır, buna “sakalduruk” denirdi. Börk ise tepesi sivri olmayan bir çeşit külahtır. Beyaz çuhadan ve keçeden yapılırdı. Sırmalı olan börklere ise “Üsküf” denirdi. Yüksek olanlara ise “Sukarlaç” adı verilmekteydi. Altın varak ile süslenen börklere ise “börk burtalandı” adı verilirdi. Kadınların takkeleri altın ve gümüş ile süslenirdi.¹⁰⁸⁵ Taçlar şekilleri itibariyle altı gruba ayrılırdı. Tek taşlılar alnın ortasına gelecek şekilde saçlara oturtulur. Badem şeklinde olup kıymetli taşlardan yapılan tasvirler oldukça fazladır. Değerli ve büyük badem şeklindeki taşların kadınların alınlarına ve kâküllerinin arasına gelecek şekilde takıldığı görülmüştür (Resim115). Kubadabad Sarayı’ndaki çinilerde, bağdaş kurmuş biçimde oturan, önden açık entari giyen ve başında siyah bir örtü bulunan kadın figürleri dikkat çekicidir. Bu figürlerin baş örtüsünün bağlanma şekli, başın üzerinden çene altına getirilip sarılması ve alın üzerinden arkaya doğru uzatılmasıyla karakterize edilir. Bu tür baş bağlama şekilleri, Türk kültüründe evlilik işareti olarak değerlendirilir. Özellikle “sakalduruk” veya “sakalduluk” adı verilen, çene altını çevreleyen ve yanaklarda başörtüsüne tutturulan altın, gümüş, boncuk veya inciden yapılan takılar, evlilik sembolü olarak kullanılmıştır. Bu tür başlıklar, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde ve diğer Türk topluluklarında da görülmektedir.¹⁰⁸⁶ Ayrıca, Tokat Müzesi’nde bulunan ve ip/yün eğiren bir kadını tasvir eden seramik tabakta da benzer bir baş örtüsü görülmektedir. Bu figürde, baş örtüsü başın üstünden öne uzanan bir püskül ve başın üstünden çıkıp bele kadar uzanan kurdele şeklinde bir süslemeyle detaylandırılmıştır.¹⁰⁸⁷ Tokat Müzesi’nde bulunan ip/yün eğiren kadın tasvirli seramik ile Kubadabad Sarayı’ndaki kadın figürlü çini (Resim216) arasındaki benzerlikler bulunmaktadır. Her iki çini tasvirinde de figürlerin başındaki yaşmak ve başın üzerinden çıkıp bele kadar uzanan kurdele

¹⁰⁸⁴ Süslü, *Tasvirilere göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, 151.

¹⁰⁸⁵ Nebi Bozkurt, “Sarı”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36:152-154.

¹⁰⁸⁶ Süslü, *Tasvirilere göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, 149-152.

¹⁰⁸⁷ İsmail Fazlıoğlu, *Eskiçağda Dokuma*, (İstanbul: Ege Yayınları, 2001), 89./ Yurdağül Özdemir, “Anadolu’da Bizans-Selçuklu Sanatsal Etkileşimini Yansıtan Önemli Bir Örnek: Tokat Müzesi’nde Bulunan İp/Yün Eğiren Kadın Tasvirli Seramik”, *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 22 (2020): 21-29./ Lale Doğer, “Kadın Figürlü Bizans Seramikleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 20/2 (2011): 45-60./ Emel Esin, “Bağdaş ve Çökmek, Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 3 (1970): 231-242.

şeklindeki süslemeler ortaktır. Ancak Tokat Müzesi’ndeki figürde alnın hizasından çıkan püskül şeklinde ek bir süslemenin bulunduğu ve başörtüsünün önde göğse kadar uzandığı görülmektedir.

Selçuklu dönemi giyiminde “rida” olarak adlandırılan başa ve belden yukarısına örtülen şal ile hem erkek hem de kadınların kullandıkları “lavata” adı verdikleri bir nevi boyun atkısı bulunmaktadır.¹⁰⁸⁸

Metropolitan Sanat Müzesi’nin 1975.1.1643 envanter numaralı çini tabağı (Resim117), XII. yüzyıl sonu ile XIII. yüzyıl başına tarihlenmektedir. Bu eserde, karşılıklı oturan kadın ve erkek figürleri betimlenmiştir. Her iki figürün de uzun ve örgülü saçları bulunmaktadır. Başlarında, alın kısmı incilerle süslü ve arkadan bağcıklı diademler (taçlar) yer almaktadır. Diademler, bir inci sırası ile başı çevreler ve daha sade bir görünümündedir. Diademlerin alnın ortasında, palmet motifli yuvarlak bir taşla süslendiği görülmektedir.¹⁰⁸⁹ Bu tür diademler, Selçuklu dönemi baş süslemelerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Kadın ve erkeklerin saçlarını uzun ve örgülü şekilde bıraktıkları, başlarına diadem, taç, hotozlu başlık, takke, külah, börk, sarık, kavuk gibi aksesuarlar taktıkları bilinmektedir. Bu çini tabak, Selçuklu dönemi giyim ve baş süslemeleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Figürlerin başlarındaki diademler, dönemin estetik anlayışını ve zengin süsleme geleneğini yansıtmaktadır. Ayrıca, diademlerin alnın ortasında yuvarlak ve palmet motifli taşlarla süslenmesi, Selçuklu sanatında sıkça rastlanan bir özelliktir. Kaşgarlı Mahmud’un Divan’ında diadem=didek gelinlerin gelinlerin giydikleri taç şeklinde geçmektedir. Dilimli taç şekillerinden iki dilimli olanlara bakıldığında Niğde Hüdavend Hatun türbesinde görülmektedir.¹⁰⁹⁰

Türkiye Selçuklu kıyafetlerini oluşturan diğer bir unsurda tiraz (kol bandı)’dır. Tirazlar genellikle el yazmalarda altın yaldızlı ya da kırmızı, yeşil, mavi, beyaz renklerde. Bazen de lotus, palmet gibi şekillerde de görülmekte olup bazen de üstü yazılı haldedir.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁸ Balta, *Anadolu Kadın Başlıkları*, 178

¹⁰⁸⁹ Fatma Koç- Emine Koca, “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türklerde Giyim Kuşam Kültürü ve Tarihî Kökenleri” içinde *Güzel Sanatlarda Yenilikçi Çalışmalar*, ed: Göktürk Erdoğan, (İzmir: Duvar Yayınları, 2023), 246.

¹⁰⁹⁰ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü'l-Lugati't-Türk*, 14: 529.

¹⁰⁹¹ Süslü, *Tasvirlerle göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, 172.

Selçuklu dönemi giyim unsurlarını tamamlayan en önemli unsur çizmedir. En iyi çizme, deri sırtlarından elde edilirdi. Çizme grubu içinde diğer bir örnek Dolak-Pataya'dır. Dolak yünden dokunmuştur ve ucundan diz kapağının altına kadar sarılır ve üzerine çorap giyilirdi. Dolak başkası tarafından sarılırdı. “Adam ayağına dolak-yörgençü sardı” veya “dolak sarındı” denirdi. Çarık ise burun kısmı sivri kesilen deriden yapılırdı, topuk ve yan kısımlarına ip geçirilerek ayağa göre şekillendirilirdi. Tozluk ise tek bir bez parçasından ibaret olup çizme gibi giyilir ve yandan düğmelidir. Kadınların terlik ve pabuçlarına “büküm etük” adı verilirdi. Türk kadınlarının giymiş olduğu terlikler Oğuz ve Kıpçaklarda “başmak”, Karluk ve Çiğillerde “başak”, İdil Bulgarlarında ise “ökçeli” olarak adlandırılırdı.¹⁰⁹²

Giyimi tamamlayan diğer bir unsur olan kemer hakkında pek fazla bilgi bulunmasa da kuşak kelimesi “kursak” sözcüğünden gelmektedir. Kemere ise “kur” denilirdi. Kuşaklar genellikle deri ve yünden yapılırdı. Yün kuşak üzerine bazen deride sarılırdı ki buna “suf” denirdi. Kuşak kuşanmaya ise “kurşag” adı verilirdi. Kemerin kuşaktan farkı tokasının oluşudur. Bu tokalar gümüş, altın ve değerli taşlardan yapılırdı.¹⁰⁹³

Selçuklu Hatunlarının kullandıkları süs ve takılara gelince bunlar değerli madenlerden yapılmıştır. Altın ziynet eşyaları, yüzük, bilezik, kolye ve küpe gibi takılar, sadece süs eşyası olmanın ötesinde, aynı zamanda mertebe ve statü simgeleri olarak da önemli bir işlev taşımaktadır. Küpe sözcüğü, Selçuklu döneminin başlangıcında dahi “küpe” olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca, “tolgag”, “ısırga”, “kulakçak” ve “alburga” gibi terimler de küpe anlamına gelmektedir. Kadınlar, altın ve gümüşten yapılmış halka şeklindeki küpelerine “ökmek” adını vermiş ve bu küpeler, Selçuklu Hatunlarının kulaklarını süslemiştir. Küpelerin çoğu inciden yapılıyordu. Tellerin bükülmesi ile yapılan burmalı ve dilimli bileziklere “dilmiç”, tel şeklinde olanlara “seve”, boncuk dizisi şeklinden olanlara “tor” ya da “yandım”, geniş bileziklere “kolçak” ya da “kol bağı” adı

¹⁰⁹² Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş V*, 116./ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 29./ M. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve zamanı*, 3: 451-452./ Mehmet Altay Köymen, *Alparslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı*, Selçuklu Araştırma Dergisinin Üçüncü Sayısından Ayrı Basım (Ankara: 1971): 67-70./ Atasoy, “Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme”, 144./ Gökhan Kurt, “Erken Ortaçağ Türk Kavimlerinde Giyim Kuşam ve Moda”, *International Journal of Turkish Academic Studies*, 3/2 (2022): 30-50.

¹⁰⁹³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamanı*, 452./ Süslü, *Tasvirilere göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, 174.

verilmiştir. Düğün günü süslenen gelin için üzerlerine değerli taşlar ve inciler (yinçü) oturtulmuş altın ya da gümüşten gerdanlık takılmakta idi. Özel günlerde takılan zengin Selçuklu takılarından biri olan gerdanlıklara “boğmak” denirdi. Anadolu’nun bazı yerlerinde inci gerdanlığa “külte” denirdi. Firuze ve yakut gibi değerli taşlar özellikle “but” adı verilen büyük firuzeler aile büyükleri tarafından kızların alınlıklarına ve kâküllerine takılırdı. Boncuk anlamına gelen “monçuk”, “munçak” sözleri eski Türklerde gerdanlık için kullanılmıştır.¹⁰⁹⁴

Tarihi Türk toplumlarında kadınların güzellik ve bakım uygulamaları oldukça çeşitlidir. Kadınlar, yüzlerine “kirşen” adı verilen bir tür pudra uygulamışlardır; bu işlem “uraqut kirşelendi” olarak ifade edilirdi. Ayrıca, yanaklarına “englik” denilen kırmızı bir boya sürerlerdi. Saçlarını kına ile boyamak da yaygın bir uygulamaydı. Güzel kokulara büyük önem veren Türkler, parfüm ve hoş kokulu tütsüler kullanmışlardır. Özellikle misk, “yıpar” adıyla bilinir ve en çok tercih edilen koku türlerinden biriydi.¹⁰⁹⁵ Selçuklulara ait olduğu düşünülen takıların çoğunluğu döküm tekniğinde yapılmıştır. Niello, delik işi, renkli taş kakma, kabartma, filigre, kazıma tekniklerinde süslenmiştir. Selçuklu kuyumculuğu özellikle İran, Mezopotamya, Orta Asya, Bizans sanatı ile etkileşim altında gelişmiştir.¹⁰⁹⁶

¹⁰⁹⁴ Süslü, *Tasvirilere göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, 170./ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş V*, 243-252, 257.

¹⁰⁹⁵ Yaşar Bedirhan, Berna Karagözoğlu, “Divânü Lugati’t-Türk’e Göre Selçuklu Türklerinde Giyim-Kuşam ve Süslenme Eşyaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/148 (Ocak 2024): 9.

¹⁰⁹⁶ Gülgün Köroğlu, *Anadolu Uygarlıklarında Takılar*, (İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2004), 52.

SONUÇ

Orhun abidelerinde (Bilge Kağan Abidesi -kuzey yüzü)¹⁰⁹⁷ *oguş* kelimesiyle ifade edilen aile, Türk toplum yapısını tanımlamak için kullanılmıştır. Ailelerin birleşimiyle “urug” adı verilen sülaleler, urugların birleşimiyle “boy” (kabile), boyların birleşimiyle “bodun” (darı) ve en üstte “il” (devlet) yapısı oluşmuştur. Kadınlar, aile ve toplum içinde önemli haklara ilişkin bilgiler ve eşleriyle birlikte aile yönetimindeki söz sahibiydiler. Evlilik, sadece bireyler arası bir bağ değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak görülüyordu. Evlilik süreci, kız isteme, nişan, mehir, nikah ve düğün töreni gibi aşamalardan oluşmaktadır.

Türk toplumlarında aile, tarih boyunca sadece sosyal yaşamın temel birimi değil, aynı zamanda devletler arası siyaset ve politikanın da önemli bir unsuru olmuştur. Siyasi evlilikler, devletlerarası diplomasinin önemli araçlarından biri olarak kullanılmıştır. Bu evlilikler, ittifaklar, barışı sağlamak, toprak kazanmak veya mevcut toprakları korumak gibi çeşitli yapılara hizmet vermektedir.

Kaynaklarda Selâcika-ı Rûm (Selcûkıyân-ı Rûm) adıyla geçen Türkiye Selçuklu Devleti 1075-1308 yılları arasındaki hakimiyet sürecinde stratejik konumu nedeniyle Bizans, Gürcü, Rum, Alman, Türkmen Beylikleri (Dânişmend, Saltuklular, Artuklular, Ahlatşahlar, Karamanoğulları), Eyyûbîler, Harezmşahlar, Altın Orda Hanlığı, Moğollar, İlhanlı Devleti ile siyasi ve askeri ilişkilerde kritik bir rol oynamıştır. Örneğin; İzzeddin Mesud’un eşi Alman asıllı bir kadındır. Yine kaynaklarda II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in eşlerinden biri olan Berduliye Hatun’un (Prodoulia) Konya zenginlerinden bir ailenin kızı olup babasının bir Rum papaz olduğu belirtilmektedir.

Türkiye Selçuklu Devleti’nde hanedanlar arası evlilikler, yalnızca kişisel ya da ailevi birleşmelerden ibaret olmayıp, dönemin siyasi stratejileriyle doğrudan bağlantılı olan, diplomatik ve askeri hedeflerin gerçekleştirilmesinde etkili birer araç olarak kullanılmıştır. Bu evlilikler, Selçuklu Devleti’nin komşu beylikler ve devletlerle olan ilişkilerini şekillendirmede temel bir rol oynamış, kimi zaman bir savaşın ardından barışın teminatı olmuş, kimi zaman da ilerleyen askeri seferlerin zeminini hazırlayan ittifaklara dönüşmüştür. Süleyman Şah’ın, Müslim b. Kureys’in dul eşi Muna Hatun ile yaptığı

¹⁰⁹⁷ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2019), 89./ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 140.

evlilik, yalnızca bir zaferin ardından gerçekleşen geleneksel bir uygulama değil, aynı zamanda Halep bölgesinde siyasi nüfuzu pekiştirmek adına atılmış bilinçli bir adımdır. Benzer şekilde, Sultan I. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'in kızı Ayşe Hatun ile evlenmesi, yalnızca bir ailevi bağ değil, Batı Anadolu'da Bizans'a karşı oluşturulmak istenen bir Türkmen cephesinin temelidir. Ayşe Hatun'un, Sultan'ın ölümünden sonra oğlunun siyasi güvenliğini sağlamak adına üç önemli Türk beyliğiyle evlenmesi ise, kadınların siyasi alanda oynadıkları etkin rolü açıkça göstermektedir. Kadınlar sadece hanedanlar arası bağları kurmakla kalmamış, aynı zamanda oğulları adına atabeylik sisteminin inşasında da belirleyici olmuşlardır. Sultan Mesud döneminde gerçekleşen Nureddin Mahmud Zengî ile yapılan evlilik de Haçlı tehdidine karşı Müslüman güçler arasında oluşturulan dayanışmanın sembolü olarak değerlendirilebilir. Bu evlilik neticesinde Tell-başır gibi stratejik bölgelerin çeyiz olarak verilmesi, bu tür bağların yalnızca sembolik değil, aynı zamanda toprak ve güç paylaşımına dayalı somut sonuçlar doğurduğunu da göstermektedir. Tüm bu örnekler, Selçuklu hanedan kadınlarının siyasi evlilikler yoluyla yalnızca birer barış aracı değil, aynı zamanda devletin bekası, sınır güvenliği ve diplomatik denge politikalarının aktif unsurları olarak değerlendirildiklerini ortaya koymaktadır. Bu evlilikler sayesinde Selçuklu Devleti hem içerdeki Türkmen beyleriyle uyumu sağlamış hem de dışarıda Bizans, Haçlılar ve diğer İslam devletleriyle kurduğu dengeyi muhafaza edebilmiştir. Dolayısıyla, hanedan kadınları üzerinden yürütülen bu evlilik siyaseti, Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi, askeri ve diplomatik tarihinin en belirleyici unsurlarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin komşu devletlerle, özellikle Gürcistan ve diğer Hristiyan prensliklerle kurduğu siyasi evlilikler, yalnızca diplomatik nezaketin ötesinde, doğrudan devletin kurumsal siyaset anlayışının bir parçası olarak şekillenmiştir. Bu evlilikler, askeri tehditlerin bertaraf edilmesi, sınır güvenliğinin sağlanması, bölgesel hâkimiyetin pekiştirilmesi ve hatta zaman zaman iç siyasi denge unsurlarının oluşturulmasında temel bir rol oynamıştır. Gürcü Kraliçesi Rusudan ile yapılan evlilik girişimi, Müslüman bir şehzadenin Hristiyanlık dinini kabul edecek kadar siyasi hedeflere kendini adayabileceğini göstererek dönemin güç arzularının dini sınırları nasıl esnetebileceğini ortaya koymuştur. Yine Rusudan'ın, kızını Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlendirmeyi teklif etmesi, askeri çatışmaların ardından yeniden inşa edilmeye çalışılan siyasi diyalogun ve ittifak siyasetinin ne denli kırılgan fakat bir o kadar

da zaruri olduğunu göstermektedir. Sultan Alaeddin Keykubad'ın hem Rum kökenli Kyr Vart'ın kızı Huand Hatun ile hem de Eyyûbî hanedanına mensup Adiliye Hatun ile gerçekleştirdiği evlilikler, Akdeniz kıyılarından Doğu Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada Selçuklu siyasi nüfuzunun artırılmasına katkı sağlamıştır. Bu evlilikler sadece toprak kazanımı ya da siyasi meşruiyet için değil, aynı zamanda çok kültürlü bir yapının inşasında da önemli rol oynamıştır. Ancak bu tür stratejik evliliklerin her zaman arzu edilen istikrarı sağlamadığı, kimi zaman iç iktidar mücadelelerine ve hanedanlar arası çekişmelere zemin hazırladığı da göz ardı edilmemelidir.

Yine Türkiye Selçuklu Devleti'nde hanedanlar arası evliliklere bakıldığında, yalnızca diplomatik ilişkileri düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda iç siyaset ve veraset mücadelelerinde de belirleyici rol oynamıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Halep hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır ile olan ilişkilerinde bu stratejinin izleri açıkça görülmektedir. Sultan, Halep ile dostane ilişkileri pekiştirmek amacıyla el-Melikü'n-Nâsır'ın kızı Gaziye Hatun ile evlenmiş; buna karşılık kendi kız kardeşi Melike Hatun'u da Halep hükümdarına vermeyi teklif etmiştir. Karşılıklı olarak gerçekleştirilen bu evlilikler, her iki taraf arasında siyasi yakınlık ve güven temin etme arayışının bir yansımasıdır. Bu tür evlilikler, özellikle diplomatik alanda itimat oluşturmada, ortak düşmanlara karşı ittifak kurmada ve sınır güvenliğini sağlamada etkili bir araç olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan, Selçuklu hanedan kadınlarının iç siyasetteki rolü yalnızca dış ilişkilerle sınırlı kalmamış, veraset sistemine doğrudan müdahil olacak düzeyde etkili olmuştur. Nitekim Sultan I. Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun, eşinin vefatının ardından oğlu Tuğrul Arslan'ı tahta çıkarabilmek için aktif bir siyaset izlemiş, bu hedef doğrultusunda üç önemli Türk beyi (İl-Arslan, Emir Çavlı ve Belek Gazi) ile evlenerek oğlu adına atabeylik ilişkileri kurmuştur. Bu örnek, Selçuklu siyasi yapısında hanedan kadınlarının yalnızca diplomatik evliliklerle değil, aynı zamanda ittifaklar kurarak ve nüfuz alanlarını genişleterek aktif biçimde iktidar mücadelelerine yön verdiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca Hatunların savaş esnasında ordu kuvvetlerini idare ettiği de görülmektedir. Sultan Mesud 540/1145'te Bizans'ın Isauria eyaletindeki Prakana kalesini fethedince Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Selçuklu toprakları üzerindeki Ulubat'ta askeri hazırlıklara başlamıştır. Sultan Mesud Konya'da gerekli tedbirleri aldıktan sonra iki ordu payitaht önlerinde karşınca Sultan Mesud'un şehrin içindeki müdafaa kuvvetini Hatun'un idaresine bıraktığı görülmektedir. Böylece stratejik

kararların alınmasında ve savunmanın düzenlenmesinde kadınların etkin rol oynadığı kaydedilmiştir.

Sonuç olarak Selçuklu devletinin dönemin büyük güçleriyle yapılan evlilikler, Selçukluların bölgedeki dengeleri lehlerine çevirmelerine yardımcı olmuştur. Bu evlilikler, sadece askeri destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ticari yolların kontrolünü elinde tutmalarına ve bölgesel anlaşmazlıklarda diplomatik bir avantaj elde etmelerine de imkân vermiştir. Ayrıca tezin bu ikinci bölümünde yalnızca Hatunların evliliklerine değil, aynı zamanda meliklerin evliliklerine de yer verilmesi, Türkiye Selçuklu Devleti'ne dair önemli bir soy şeceresinin ortaya konmasına imkân sağlamaktadır.

Türkiye Selçuklu devletinde gerçekleştirilen siyasi evliliklerin yanı sıra özellikle hanım Sultanların, melikelerin baniliğini yaptığı ya da onarımına katkıda bulunduğu yapılar öne çıkmaktadır. Raziye (Rukiye) Hatun, Selçuklu döneminde kadınların toplumsal ve kültürel hayata yaptıkları katkıların en erken örneklerinden biridir. Konya'nın Kadınhanı ilçesinde yaptırdığı Kadın Hanı ve minaresi ile Konya'daki Hatuniye Mescidi, onun hem hayırseverlik hem de siyasi ve dini kimlik oluşturma çabalarının somut göstergesidir. Bu yapıtlar, yalnızca Selçuklu mimarisinin özelliklerini yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda, kadınların da kamu yararına önemli eserler inşa ederek, toplumsal hafızaya kazınmalarına olanak tanımıştır.

Mahperi Hatun, Selçuklu sarayının bilinen en ünlü kadın banilerinden biridir. Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın ilk eşi ve aynı zamanda Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi olarak hem siyasi hem de kültürel alanlarda önemli roller üstlenmiştir. Mahperi Hatun'un Kayseri'de yaptırdığı Huand Hatun Külliyesi, Selçuklu dönemi mimarisinin kadın baniler tarafından hayata geçirilen en önemli örneklerinden biridir. Yapı; cami, türbe, hamam ve medreseden oluşmaktadır. Hatun'un inşa ettirdiği diğer yapılar arasında Kayseri-İncesu Şeyh Turesan Zaviyesi, Kayseri-İncesu Şeyh Turesan Zaviyesi Mescidi, Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı, Tokat-Pazar Hatun Hanı Çeşmesi, Yozgat-Saraykent Çiçinli/Çiçinli Sultan Hanı, Amasya Ezinepazar Hanı, Tokat Çekereksu Hanı, Tokat Çamlıbel Hanı, Tokat İbibse Hanı olarak sıralanmaktadır. Mahperi Hatun'un kurduğu vakıflar ve yaptırdığı eserler, Selçuklu döneminde kadınların devlet yönetimi ve toplumsal hayata katkılarının ne kadar değerli

olduğunu ortaya koymaktadır. Mahperi Hatun, sadece aile bağlarıyla değil, aynı zamanda hayırseverlik faaliyetleriyle de adını tarihe yazdırmış; saray çevresinde ve kamu alanında inşa ettiği yapıtlar, Selçuklu mimarisi ve sosyal yaşamın gelişimine öncülük etmiştir.

Selçuklu döneminde, yalnızca kadın banilerin (vakıf ve yapı yaptıranların) örnekleri değil, aynı zamanda kültür ve sanat yaşamına da önemli katkılarda bulunan kadın figürleri öne çıkmaktadır. Bunlardan en dikkat çeken, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin müridesi olan ve Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gürcü Hatun'un kızı, aynı zamanda vezir Muînüddin Süleyman Pervâne'nin eşi olarak bilinen Sultan Gürcü Hatun'dur. Ahmet Eflaki'nin nakline göre, saray ressamı Rum asıllı Aynüddeve, Mevlânâ'nın on iki portresini “kâğıd-ı mahzeni” denilen özel tabaka kâğıtlara yapmış, ancak ne yazık ki bu eserlerden günümüze hiçbir iz kalmamıştır.

Ayrıca kadın baniler tarafından yaptırılan yapılar süslemeleriyle de dikkat çekmektedir. Kayseri’de, Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad’ın ikinci eşi olan Melike Adile için kızları tarafından yaptırılan Çifte Kümbet’in ön cephesi ve kapısı geometrik ve bitkisel motiflerle süslü olup, bu detaylar, Selçuklu sanatının zengin süsleme geleneklerine işaret eder. Çifte Kümbet, dönemin estetik ve sembolik değerlerini ortaya koyarken, aynı zamanda yapının işlevsel ihtiyaçları ile görsel zenginliği arasında uyumlu bir denge kurmaktadır. Melike Adile Türbesi inşa kitabesi incelendiğinde dikkat çeken ayrıntı ise “meşhed” ve “İsmet’üt-dünya ved-din” tabirinin kullanılmasıdır. Şehadet kökünden türeyen Meşhed topluma mal olmuş kimselerin şehit olduğu veya defnedildiği mezar/türbe manasında kullanılmaktadır. Melike Adile’nin kızları annelerinin şehit olduğunu kitabede özellikle belirtmişlerdir. Ayrıca “İsmet’üt-dünya ved-din” sıfatının ise anne veya baba tarafından hanedan üyesi olan Hatunlar için kullanılması ve Selçuklu hanedanlığından hiç bahsedilmemesi ve Melike Adile’nin türbesinin Kayseri merkezden uzak bir yere yapılması ve ölümünden dokuz sene sonra kızları tarafından yaptırılan türbeye cesedi getirilerek defnedilmesi dönemin siyasetinin sanatsal yapılara yansıdığını ortaya koymaktadır. Mahperi Hatun’un sanduka kitabesinde “safvetü’ d-dünya ve’ d-din” sıfatının tercih edilmesi ve Gıyaseddin Keyhüsrev’in annesi olarak nitelendirilmesi valide Sultanlığa verilen değeri göstermektedir. Ayrıca Mahperi Hatun’un türbesinin Kayseri şehrinin iç kale surlarının hemen yanındaki baniliğini yaptığı külliyein içerisinde yer almaktadır. Aynı zamanda dönemin iki etkili Hatunlarının türbe kitabelerinde yer alan methiye sıfatlarının farklılığı iki kadın arasındaki rekabeti

somutlaştırmaktadır. Her iki yapının estetik zevk, amaç ve mimari üslubu göz önünde bulundurulduğunda ataerkil bir toplumda, yer alan saray Hatunlarının kendilerini ifade etmek için sanatı kullandıkları açıktır. Ancak ortaya konulan bu yapıların yalnızca estetik kaygılar ve hayır amacı güdülmeyerek birtakım mesajlar vermek içinde kullanıldığı da görülmektedir.

Kendisi adına yapı inşa edilen bir diğer kişi, Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı olan Gevher Nesibe Hatun'dur. Sağlığında inşaatına başlanan Gevher Nesibe Darüşşifası, kitabesine göre vasiyetinin yerine getirilmesi amacıyla ölümünden sonra tamamlanmıştır. Kayseri'de 601/1205-06 yıllarında yapılan bu yapı topluluğu; darüşşifa, bimarhane, hamam ve medrese gibi işlevsel bölümlerden oluşmakta ve medresenin içinde yer alan Gevher Nesibe'nin türbesi ile tamamlanmaktadır. Bu yapı, yalnızca sağlık hizmetlerinin verildiği bir merkez olmanın ötesinde, tıp eğitiminin de verildiği, teorik ve pratik uygulamaların yapıldığı, hatta akıl hastalıklarının tedavisinde özel yöntemlerin kullanıldığı bir kurum olarak, dönemin bilimsel ve kültürel yaşamına da önemli katkılar sağlamıştır. Anadolu'da günümüze ulaşabilen bilinen en erken tarihli Selçuklu darüşşifa topluluğu olması açısından Gevher Nesibe Darüşşifası, Anadolu-Türk mimarisinde ayrı bir öneme sahiptir.

Selçuklu Dönemi'nde kadın baniler tarafından inşa ettirilen yapılar, mimari biçimleme ve malzeme-teknik özellikler açısından erkek banilerin eserleriyle büyük ölçüde benzerlik gösterir. Ancak, süsleme konusunda belirgin farklılıklar dikkat çeker; kadın banilerin yapılarında, dönemin diğer yapılarına kıyasla çok daha yoğun ve zengin bezeme kullanımı göze çarpmaktadır. Bu durum, kadınların inşa ettirdiği veya onarttığı yapıların, biçimleme ve işlevsel özelliklerde dönemin yaygın üslubuna fazla bir yenilik katmamış olmasına rağmen, süsleme anlayışına farklı bir boyut getirdiğini göstermektedir. Aynı şekilde Hüdavend Hatun türbenin mimari yapısında yer alan insan başlı Anka kuşu kabartmaları ve figürlerin dörtte üç cepheden verilmiş olması, dönemin sanat anlayışının ve dekoratif süslemelerdeki estetik yaklaşımların bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Sultan II. İzzeddin Keykavus'un kızı Fatma Hatun tarafından inşa edilen Konya Ferhuniye Darülhuffazı'nda yer alan vakfiye oldukça önemlidir. Selçuklu dönemindeki vakfiyelerde genellikle tevliyetin (vakfın yönetiminin) erkeklere veya erkek nesle şartı

koşulması, dönemin toplumsal ve kültürel şekli bir görünümdür. Fatma Hatun, vakfiyesinde kadınları da idareye dahil ederek, Selçuklu toplumunda kadınların sosyal ve ekonomik hayatta kalmalarını desteklemiştir. Ancak kadınların sadece aile ve ev işleriyle sınırlı olması, toplumsal sorumlulukların üstlenilebileceğini gösteren bir adımdır. Bu uygulama, dönemin Selçuklu toplumunda kadınların vakıf yönetimi gibi önemli işlerde yer alabileceğine dair bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye Selçuklu dönemi Hatunlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Ümmühan Hatun tarafından Eskişehir'de yaptırılan Seyitgazi külliyesi Hatunların inşa ettirdiği yapı toplulukları arasında oldukça önemlidir. Eskişehir Seyitgazi Külliyesinin çekirdeğini Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen yapılar oluşturmakla birlikte, külliye içerisindeki yapı topluluğu oldukça çeşitlidir. Bu yapılar arasında Zikir odası, Kırklar odası, Halife meydanı, ekmek evi, aşevi (imarethane), Bektaşî dergâhı, Çoban Baba türbesi, Semahane (Türbedar), Çilehane, Kesikbaşlar türbesi, Mescid (Cami), Mihaloğlu Ahmed ve Mehmed Beylerin kabirleri, Ümmühan Hatun Medresesi, Ayni Ana (Kadıncık Ana) türbesi, Ümmühan Hatun türbesi ve Seyit Battal Gazi türbesi yer almaktadır. Külliye'de yer alan Ümmühan Hatun Medresesinin özgün tasarımı, içinde eyvan türbe ve açık avlulu medresenin bir arada bulunmasıdır. Bu kombinasyon, Türkiye Selçuklu medreseleri arasında tek örnek olma özelliği taşımaktadır.

Yine Hatunların yaptırdığı yapılara bakıldığında Elti Hatun tarafından Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde yer alan Elti Hatun cami Türkiye Selçuklu yapıları göz önüne alındığında tamamı haç tonozla örtülü tek müessesedir. Bu dönemde inşa edilen Elti Hatun türbesi de Anadolu'da girişinin eyvan biçimli inşa edilen en erken tarihli türbe olması nedeniyle oldukça önemlidir.

Sultan III. Alaeddin Keykubad'ın kızları, XIII. yüzyıl Türkiye Selçuklu hanedanının kadın mensuplarının yalnızca sarayla sınırlı kalmayıp şehir inşası, altyapı düzenlemeleri ve toplum refahına doğrudan katkı sunduklarını ortaya koymaktadır. Bu dönemde Melek Peyker Hatun'un, günümüzde "Kadınana Suyu" olarak bilinen içme suyunu Horasan harçlı büzlerle kaplatarak şehre ulaştırdığı belirtilmektedir. Adını da taşıyan bu su hattı, yalnızca içme suyu ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, Selçuklu dönemindeki gelişmiş mühendislik uygulamalarını ve kadınların bu alandaki rehberlik rollerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Benzer şekilde, Karahisar'da köprüler

ve geçitler yaptırdığı bilinen Naime Gevher Sultan, hem kırsal-kentsel bağlantıları kuvvetlendirmiş hem de ticaret yollarının güvenliğini sağlamaya yönelik kalıcı yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bu tür yapılar, sadece ekonomik işleyişe değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşmeye hizmet eden stratejik girişimlerdir. Bir diğer hanedan kadını olan Asiye Hatun ise fakir halk için yaklaşık bin mezar yaptırarak, dönemin hayırseverlik anlayışının somut bir örneğini sunmuştur. Bu uygulama, hem mezarlık-külliye geleneğinin bir parçası olarak değerlendirilebilir hem de halkın manevi ihtiyaçlarını önceleyen bir “sadaka-i cariye” anlayışının yansımasıdır. Tüm bu örnekler, Selçuklu hanedan kadınlarının yalnızca sembolik figürler değil; mühendislik, kent planlaması, kamusal hizmet ve toplumsal duyarlılık gibi alanlarda da aktif ve bilinçli roller üstlendiklerini göstermektedir.

Yine III. Alaeddin Keykubad'ın kızı olarak tahmin edilen Melike Sultan Hatun, Ankara'da cami/mescid, medrese, kervansaray, çeşme yaptırmış ayrıca bu yapıların devamlılığını sağlamak içinde vakıf kurmuştur. Hatun bu yapıların yanı sıra mezarının içinde yer alan bahçesi ile yapımına maddi katkı sağladığı Eynebey Hamamı ile dönemin hayırsever Hatunları arasında yer alarak geniş bir alanda hizmet sunmuştur. Hatun, bu eserler ile hem şehrin manevi hayatını beslemiş hem de bölgedeki öğrenci ve âlimleri çekerek Ankara'yı bir ilim merkezi hâline getirmeyi amaçlamıştır.

Sonuç olarak Hatunların saray içerisindeki pozisyonu, dönemin ekonomik, siyasi ve kültürel etkileri onların banilik faaliyetlerini belirleme noktasında etkili olmuştur. Türkiye Selçuklu hanedanına mensup kadınların toplumdaki saygın konumları, dönemin edebi eserlerinde yazılan methiyeler ile vakfiye ve kitâbelerde kullanılan övgü dolu sıfatlardan açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca Hanım Sultanların gerçekleştirdiği evlilikler, sosyal yapıyı pekiştiren, toplumsal dayanışmayı sağlayan ve kültürel üretimi teşvik eden bir araç olmuş; hanım Sultanların hayır kurumlarında ise Selçuklu toplumunun estetik ve sergilediği önemli katkılar yapmıştır. Bu hareketler, sadece Selçuklu toplumunun kültürel mirasını değil, aynı zamanda kadınların toplumsal ve kültürel alanını da güçlendirmiştir.

Bu tez çalışması, Türkiye Selçuklu Devleti döneminde hanım sultanların siyasi, sosyal ve kültürel etkilerini çok boyutlu biçimde analiz ederek, tarih yazımında genellikle arka planda bırakılan kadın figürünün devlet yönetimindeki yerini görünür kılmayı amaçlamıştır. Çalışmanın ana eksenini, hanım sultanların hem hanedan içi ve hanedanlar

arası evlilikler yoluyla oynadıkları diplomatik roller hem de banilik faaliyetleriyle ortaya koydukları kültürel miras oluşturmaktadır. Hanım sultanların siyasi evlilikleri, sadece hanedan içi dengeyi kurmakla kalmamış, aynı zamanda Hanım Sultanların iktidar mücadelelerinde oynadıkları rolün de başlangıç noktası olmuştur. Diğer taraftan Hanım Sultanların Selçuklu mimarisi üzerindeki etkisi somut ve gözlemlenebilir düzeydedir. Banilik faaliyetleri, sadece dinî değil, sosyal, eğitimsel ve ekonomik hayatı da doğrudan etkilemiştir. Hanım Sultanların inşa ettirdiği ya da onarımına katkıda bulundukları tüm bu yapılar şehirleşmeye, kamusal hizmete ve İslamî mimarinin yaygınlaşmasına sağladığı katkıyı açıkça göstermektedir. Diğer taraftan Hanım sultanların saray hayatına katkıları sadece siyasi ya da sanatsal değil, aynı zamanda kültürel temsil alanında da görülmektedir. Giyim kuşamdan sofraya, müzikten eğlenceye kadar uzanan saray protokolü, onların estetik zevkiyle şekillenmiştir. Süsleme sanatlarında kullanılan kumaşlar, çeyizler ve gerdanlıklar, aynı zamanda toplumsal statünün de ifadesi olmuştur. Selçuklu Hanım Sultanları, toplumun birçok katmanında görünür olmuş, sadece bir hükümdarın eşi ya da kız kardeşi değil, aktif bir siyasi özne, sanat hamisi, kültür üreticisi ve sosyal hizmet sağlayıcısı haline gelmiştir. Tez kapsamında ulaşılan tüm bulgular; birinci elden kaynaklar başta olmak üzere araştırma eserler, süreli yayınlar, vakayinameler, seyahatnameler, menakıpnameler, Vakfiyeler ve Kitâbeler, makaleler incelenerek tek başlık altında ele alınmış; böylece Selçuklu kadınlarının gücü yeniden yorumlanarak günümüz toplumsal cinsiyet algılarına da tarihsel bir perspektif sunmak adına değerli bir katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi

438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530). Ankara: Başkanlık Defter Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1993.

Şer'îye Sicilleri

10 numaralı Konya Şeriye Sicili (1070-1071/1659-1661). Transkripsiyon ve Dizin, Hazırlayan İzzet Sak, Konya: S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2003.

47 Numaralı Konya Şeriye Sicili (1128-1129/1716-1717). Transkripsiyon ve Dizin, Hazırlayan İzzet Sak, Konya: Tablet Kitabevi, 2006), 252.

Ankara Şer'îye Sicili, 703.0016.A.991.

Vakıflar Genel Müdürlüğü

VGMA, 928/1522 Tarihli Ankara Vakıf Defteri, v.18a., v. 30b.

VGMA, Hurufat Defteri 1068, 78 (149), sıra 13.

VGMA, Defter No. 607, 265.

VGMA, Defter No: 224.151, 298-299.

VGMA, Defter No: 2465, 46.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA), 979/1571 Tarihli Defter-i Evkaf-ı Liva-i Ankara, Defter No. 558, v. 30b.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, 979/1571 Tarihli Defter-i Evkaf-ı Liva-i Ankara, Defter No: 558, 364.

TKGM Defter-i Evkaf-ı Liva-ı Ankara Defter No: 558, v. 106b-107b.

TKGM Defter-i Evkaf-ı Liva-ı Ankara nr.558, vr. 30b: BA, Ankara 438, s.364.

TKGM, Ankara Evkâf Defteri, 558, vr. 5a-b.

Eserler

Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. “Çeyiz”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8: 297-298. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Abu Bakr İbn Al-Zaki. *Ravzat Al-Kuttab va Hadikat Al-Albab*. Yayınlayan Ali Sevim, Ankara: TTK, 1972.

Abû Bakr İbn Al-Zaki. *Ravzatü'l-Küttâb ve Hadikatü'l-Elbâb*. Çeviren Ali Sevim, Ankara: TTK Yay., 2011.

Acar, Halil İbrahim. “Nişan”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33: 152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Acar, Halil İbrahim. “Talak”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33: 496-500, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Acun, Hakkı. “Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları”. *Vakıflar Dergisi*. 13 (1981): 635-715.

- Acun, Hakkı. *Bozok Sancağında (Yozgat ili) Türk Mimarisi*. Ankara: TTK, 2005.
- Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı. *Cami'u'd-Düvel Selçuklular Tarihi II (Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*. Yayınlayan Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi, 2001.
- Ahmed Nazif Efendi. *Kayseri Tarihi (Mir'at-ı Kayseriye)*. Yayınlayan M. Palamutoğlu. Kayseri: Kayseri Belediyesi Kültür Yayınları, 1987.
- Ahmet Eflaki. *Âriflerin Menkıbeleri I*. Çeviren Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- Ak, Şahin, Ahmet Şahin. *Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları*. İstanbul: Özeğitim Yayınları, 1997.
- Akalın, Şebnem. "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarındaki Köşk-Mescitler". *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 1/1 (1987): 3-7.
- Akbulut, İlhan. "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi". *Vakıflar Dergisi*, 30 (2007): 61-72.
- Akçay, İlhan. "Mazgirt". *Yeni Fırat Aylık Sanat Fikir Dergisi*, 34 (1966): 13-14.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 1243-1453 I*, Ankara: Tekin Yayınevi, 1979.
- Akdemir, M. Sadık. "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Uluborlu'daki Vakıf Hizmetleri". *İnsan Bilimleri Araştırmaları*. 7/13 (2005): 109-137.
- Akgündüz, Ahmet. "Başlık". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5: 131-133. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Akgündüz, Ahmet. "Eski ve Yeni Hukukumuzda Devletin Kurduğu Vakıflar". *Vakıf Haftası Dergisi*, 4 (1986): 235-246.
- Akgündüz, Ahmet. "Türk-İslam Hukuk Tarihinde Başlık ve Hükümleri". *Yeni Ümit Dergisi*, 8 (Ocak-Şubat-Mart 1990): 15-18.
- Akın, Emine Saka, Selahattin Sezer. "Tarihi Köprülerin Kullanımları: Yozgat Örneği". *Journal of Art and Design*, 11/1 (2023): 130-148.
- Akın, G., V. Özkoçak, T. Gültekin. "Geçmişten Günümüze Geleneksel Anadolu Mutfak Kültürünün Gelişimi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 30 (2015): 33-52.
- Akkoyun, Turan. *Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilayeti Tarihçesi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, 1997.
- Akkuş, Mustafa, Şükrü Daşdelen. "Turgutoğlu Pir Hüseyin Bey'in Deddiği Sultan Zaviye Vakfı". *USAD*, C.9 (2018): 244-262.
- Akok, Mahmut. "Kayseri'de Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası ve Sahabiye Medresesi Rölöve ve Mimarisi". *Türk Arkeoloji Dergisi*, 17/1 (1968): 133-184.
- Akok, Mahmut. "Kayseri'de Hunad Mimari Külliyesinin Rölövesi". *Türk Arkeoloji Dergisi*, 16/1 (1967): 5-44.
- Akok, Mahmut. "Konya Şehri İçindeki Alaeddin Tepesinde Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Arkeolojik Kazıların Mimari Buluntuları". *Belleten*, 34/154 (1975): 217-224.
- Akozan, Feridun. "Türk Külliyesi". *Vakıflar Dergisi*, 8 (1969): 303-308.
- Akropolites, Georgios. *Vekayiname*. Çeviren Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

- Aksarayi. *Müsameratü'l Ahbar*. Tercüme Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2000.
- Aksoy, Mustafa. "Sosyal Hayatımızda Başlık, Kadın ve Mehîr Kavramlarını Sosyolojik Tahlili". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8/1 (2006): 1-4.
- Aksüt, Kemali. "Hüdavend Hatun Türbesi". *Resimli Tarih Mecmuası*, 10/82 (1956): 620-622.
- Akşehirlioğlu, Ayşegül, Can Şakir Binan. "Hunat Hatun Cami'nin Osmanlı'dan Günümüze Geçirdiği Onarımlar". *Bilimname*, 45 (2021): 379-426.
- Akşit, Ahmet. "Melike-i Adiliye Kümbetinde Selçuklu Devri Saltanat Mücadelesinden İzler". *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11 (2002): 239-245.
- Akşit, Ahmet. "Sultan Hatun Hakkında". İçinde *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, 233-237. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2011.
- Akşit, Ahmet. *Selçuklular Devrinde Niğde Şehri*. Konya: Kömen Yayınları, 2012.
- Aktok, Meliha. Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*. Ankara: Kök Yayınları, 1990.
- Akyıldız, Ali. "Valide Sultan". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42: 494-499. İstanbul: TDV Yayınları, 2012).
- Akyol, Hasan. "Kaynaklar Işığında Eleştirel Bir Biyografi Denemesi: Çaka Bey". *Asia Minor Studies*, 12/1 (2024): 65-77.
- Akyüz, Jülîde. "Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan 'Mehir' Hakkında Bazı Düşünceler". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/37 (2005): 213-230.
- Alâeddin Atâ Melik Cüveynî. *Târîh-i Cihân Güşâ*. Tercüme Mürsel Öztürk, Ankara: TTK: 1998.
- Albek, Suzan. *Dorylaion'dan Eskişehir'e*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim ve Sağlık Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları, 1991.
- Algar, Hamid. "Ahmet Teküder". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2: 139. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Alıç, Samet. *Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Ali Boran, "İlgın'daki Kültür Varlıklarının Durumu". İçinde *I. Ulusal İlgın Sempozyumu Bildirileri*, editör Ali Boran, Hakan Sarı, Aydın Arılık, 97-115. Konya: İlgın Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Allen, William Edward David, Paul Muratoff. *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi (Kafkas Harekâtı)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966.
- Alptekin, Coşkun. "Artuklular". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3: 415-418. İstanbul: TDV yayınları, 1991.
- Alptekin, Coşkun. "Belek B. Behrâm". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5: 402-403. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Alptekin, Coşkun. "İzmir Türk Beyliği (Çaka Beyliği)". İçinde *Tarihte Türk Devletleri C.II*, Ankara 1987.
- Alptekin, Coşkun. "Türkiye Selçukluları". İçinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarih*. 7: 224. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Alptekin, Yavaş. "Anadolu Selçuklu Banilerinin Politik Yaşamlarıyla Mimari Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (2010): 409-417.

- Altan, Ebru. “Çaka Bey’in Peçeneklerle Beraber İstanbul’u Kuşatma Girişimi”. İçinde *Byzantion’dan Constantinopolis’e İstanbul Kuşatmaları*, editör Murat Arslan, Turhan Kaçar, 299-311. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2017.
- Altın, Alper. *Hükümlerlik Mührü Kayseri Minberleri*. Kayseri: Tezmer Kitapçılık, 2015.
- Altın, Kader, Elif Kömürcü. “Selçuklu Hatunlarından Mahmelek Hatun ve Çeyizi”. İçinde *Uluslararası Kadın ve Aile Sempozyumu 04-05 Kasım 2021*, editör Hatice Kumcağız, Şener Şentürk, Damla Nur Kinsiz, 13-23. Samsun, 2021.
- Altın, Kader, Elif Kömürcü. “Türk Tarihinde Görülen Siyasi Evliliklere Bir Örnek: Levirat”. *Turkish Studies Social*, 16/6 (2021): 2159-2161.
- Altın, Kader, Elif Kömürcü. “Türk Tarihinin Siyasi Evliliklerine Bir Örnek: Atabey Evlilikleri”. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (Haziran 2022): 1-10.
- Altın, Kader, Elif Kömürcü. Memlüklerde Levirat Evlilikler”. *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2 (2022): 161-169.
- Altın, Kübra Yıldız. *Türk Kültüründe Atalar Kültü*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2021.
- Altınsapan, Erol, Canan Parla. “Konya Kadın Hanı”. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/3 (2002): 31-38.
- Altınsapan, Erol, Canan Parla. *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I (Günyüzü, Mihalgazi, Mihaliççık, Sarıcakaya, Seyitgazi, Sivrihisar)*. Eskişehir: Anadolu Ün. Yay., 2004.
- Altınsapan, Erol, Hasan Yılmazyaşar. “Eskişehir’de Seyyid Battal Gazi Kültü Odağında Gelişen Anıt Türbe Mimarisine Bir Bakış”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/117 (2021): 1-17.
- Altınsapan, Erol. “Eskişehir Bölgesinde 13.-14. Yüzyıllara Tarihlenen Türbeler”. İçinde *Tarihte Eskişehir Sempozyumu- I (2- 4 Kasım 1998)*, 129-149. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Altınsapan, Erol. “Eskişehir Seyitgazi Külliyesi”. *Dekorasyon Dergisi*, (1993): 115.
- Altınsapan, Erol. “Heterodoks İnanç Sürecinde Seyit Battal Gazi Türbesinin Seyitgazi Bölgesindeki Diğer Anıt Mezarlara Olan Biçimsel Etkisi”. İçinde *I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı, 12-15 Mayıs 2004*, 403-413. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Altınsapan, Erol. *Ortaçağ’da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Altun, Ara. “Çifte Kümbet”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8:113. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Altun, Ara. “Gömeç Hatun Türbesi”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14:149. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Altun, Ara. “Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu’da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi”. *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, (1988): 33-44.
- Altun, Sudan. “Altın Çağın Altın Şairi Şota Rustaveli ve Mecnunluk, Aşk, Akılla Anlaşılmaz; Yürekte Yaşanır”. *TURAN-SAM Uluslararası Hakemli Dergisi*, 9/33 (2017): 54-62.
- Amitai, Reuven. “Ghazan, İslâm and Mongol Tradition: A View From The Mamlûk Sultanate”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 59/1 (London 1996): 1-10.

- Anglois, Victor. *Extrait de la Chronique de Sempad, Seigneur de Babaron, Connétable d'Armenie*. Petersbourg: 1982.
- Anna Komnena. *Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*. Çeviren Bilge Umur. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.
- Anonim *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*. Çeviren Feridun Nafiz Uzluk, Ankara: Kemal Bey Matbaası, 1952.
- Anonim. *Selçukluların Nadir Paralarından Bazıları ve Cimri'nin Sikkeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1972.
- Anonim. *Tarih-i Al-i Selçuk*. Tercüme Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşkun, Ankara: Atıf Yayınları, 2014.
- Ansay, Şakir. "Aile Hukuku". *AÜİFD*, 1/1 (1952): 20-32.
- Arı, Kemal. "Emir Çaka, Çakan Bey ve İlk "Deniz Feneri". İçinde *İzmir Kent Ansiklopedisi*, (1: 36-45). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.
- Arık, Feda Şamil. "Selçuklular Zamanında Türkiye'de Çıkarılan Kolektif Aflar (1075-1243)". *Selçuk Dergisi*. S.3 (1988): 19-30.
- Arık, Feda Şamil. "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl (1075-1243)". *Belleten*, 63/236 (1999): 43-94.
- Arık, M. Oluş. "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri". *Anadolu Dergisi*, 11 (1967): 89-90.
- Arık, Rüçhan. "Selçuklu Saraylarında Çini". İçinde *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, editör Gönül Öney, Zehra Çobanlı, 73-104. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Arık, Rüçhan. *Kubad Abad Selçuklu Saray ve Çinileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.
- Arnold, T. W. *İntişar-ı İslâm Tarihi*. terc. H. Gündüzler, Ankara: Akçağ Yayınları, 1982.
- Arsal, Sadri Maksudi. "Eski Türklerin Hususi Hukuku". İçinde *Türkler*, editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 3: 88-96. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Arsal, Sadri Maksudi. *Türk Tarihi ve Hukuk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1947.
- Arslan, Muhammet. "Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme)". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2017.
- Arslan, Muhammet. "Konya'nın Günümüze Ulaşamayan Selçuklu Mescitleri". *Selçuk Ün. Sosyal Bil. Ens. Dergisi*. 45 (2021): 182-196.
- Artuk, İbrahim. "Sahte Selçuklu Sultanı Cimri". *Tarih Dergisi*, 9/13 (1958): 151-160.
- Artuk, İbrahim. *II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler*. Ankara: TTK, 1972.
- Asatekin, Gül. *The Eski Hamam in Ankara*. Master Thesis, Middle East Technical University, 1978.
- Asil, Eriş, Osman Soner. "Mut-Gölnar-Ermenek Yöresi Halk İlaçları Üzerine Bir İnceleme". İçinde *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (23-25 Kasım 1988)*, 39-49. Ankara: Mifad Yayınları, 1988.
- Aslanapa, Oktay. *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2007.

- Aslanapa, Oktay. *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*. Ankara: Türksöy Yayınları, 1996.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı II (Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar)*. İstanbul: MEB, 1973.
- Aşan, Muhammet Beşir. Elâzığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enst., 1992.
- Atak, Erkan. "Tokat Çamlıbel'deki Türk Dönemi Yapıları". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 54 (2017): 233-259.
- Ataoğlu, Remzi. "Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Davud'un Siyasi Faaliyetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16/27 (1992):33-43.
- Ataoğlu, Remzi. "Selçuklu-Artuklu Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*. İstanbul 1995.
- Atar, Fahreddin. "Nikâh". İçinde *TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 33: 112-117. İstanbul: TDV Yayınları 2007.
- Atasoy, Nurhan. "Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme". *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4 (1971): 111-151.
- Atçeken, Zeki, Yaşar Bedirhan. *Malazgirt'ten Vatana Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*. Konya: Eğitim Yayınları, 2014.
- Atçeken, Zeki. "Güçük Minare ve Hatuniye Mescidi". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14: 215-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Atçeken, Zeki. *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*. Ankara: TTK, 1998.
- Ateş, Erhan. "Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32/2 (2017): 363-390.
- Atıcı, Elif, Mehmet İnceoğlu. "Seyit Battal Gazi Külliyesi'nin Mimari İletişimde Düny ve Bugünü". *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*. 26/3 (2018): 117-123.
- Avcı, Abdulhamit. "Eskişehir'deki Selçuklu Eserleri ve Kitabeleri". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2007.
- Avcı, Casim. "Naib". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 32: 311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Avcı, Oğulcan. "Türk Hamamı Mekânları Üzerine Terminolojik Bir Yaklaşım". *DTCF Dergisi*, 62/2 (2022): 1691-1720.
- Ayan, Ergin. "Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri". *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 10/1 (2008): 151-165.
- Ayan, Ergin. "Türkiye Selçuklularında Köle Emirler (I) Mübârizeddin Çavlı". *Karadeniz*, 3 (2010): 125-139.
- Ayan, Ergin. *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Ayan, Hüseyin. "Cevri İbrahim Çelebi". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7: 460-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Üstadüddar". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42: 393-395. İstanbul: TDV Yayınları 2012.

- Aydın, Ali İbrahim. “Kadınhanı (Konya) İlçesi’nin Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Aydın, Erhan. *Sibirya’da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Aydın, M. Akif. *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1985.
- Aydınlı, Abdullah, İ. Lütfi Çakan. “Aşere-i Mübeşşere”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3: 547. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ayduslu, Nevin. “Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin Çinileri ve Özellikleri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17/2 (2013): 59-76.
- Aygen, Mehmet Saadettin. *Kadınana*. Afyon: Türkeli Matbaası, 1986.
- Aykut, Nezih. “Türkiye Selçuklu Sultanı Siyavuş (Cimri)’un Sikkeleri”. *Belleten*, 52/203 (1988): 475-484.
- Aynakulova, Gülnisa. “Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri”. *Millî Folklor*, 72 (2006): 95-106.
- Ayönü, Yusuf. “Myriokephalon Savaşının Bizans İmparatorluğunun Açısından Ne İfade Ettiğine Dair Bazı Düşünceler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, (2014): 139-148.
- Ayönü, Yusuf. *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: TTK, 2018.
- Ayverdi, İlhan. “Mehir”. İçinde *Misalli Büyük Türkçe Sözlük Cilt:2*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2005.
- Azamat, Nihat. “Hacı Bayram-ı Veli”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14:442-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Babinger, Franz, Fuad Köprülü. *Anadolu’da İslamiyet*. Tercüme Ragıp Hulusi. İstanbul: İnsan Yayınları: 1996.
- Bachmann, Walter. *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*. Leipzig: J. C. Hinrichs’sche Buchhandlung, 1913.
- Baddeley, John. *Rusların Kafkasya’yı istilası ve Şeyh Şamil*. Çeviren Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1995.
- Bağcı, “Büşra. Selçuklular ve Beylikler Dönemi Konya Zaviye Vakıfları”. İçinde *Konya Vakıfları*, editör Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş, 339-361. Konya, 2021.
- Bağlı, Mazhar, Aysan Sever. “Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat”. *Aile ve Toplum: Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi*, 2/8 (Ocak-Mart, 2005): 9-21.
- Bakır, Abdullah. “Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (Isparta 2013): 55-66.
- Bakır, Abdullah. “Uluborlu Tarihi Kültür ve Medeniyet Eserleri”. İçinde *Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-kültürel Özellikleriyle Isparta*, editör Ayşegül Şentürk, Muzaffer Duran. 14-42. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Bakır, Betül, İbrahim Başağaoğlu. “Akıl Hastalıklarında Geleneksel Tedaviler ve Birkaç Selçuklu Darüşşifa Yapısı Tasarımı Üzerindeki Etkileri”. İçinde *I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, editör Ayşegül Demirhan Erdemir, Öztan Öncel, Yusuf Küçükdağ, Berrin Okka, Sezer Erer. 530-644. İstanbul: TTK, 2008.

- Bakırer, Ömür, Suraiya Faroqhi. “Dediği Dede ve Tekkeleri”. *Bellekten*. 39/155 (1975): 447-471.
- Bakırer, Ömür. *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları*. Ankara: TTK, 2000.
- Bakırer, Ömür. *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı I*. İstanbul: Numune Matbaası, 1945.
- Bal, Mehmet Suat. “Moğol İstilâsından Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İçinde Çıkan Türkmen (Oğuz) İsyanları (1243-1262)”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2 (2005): 60-68.
- Bal, Mehmet Suat. “Türkiye Selçuklu Devletinde Bir Dönüm Noktası: II. İzzeddin Keykavus Dönemi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/38 (2005): 239-258.
- Bal, Mehmet Suat. “Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahânî”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19 (2006): 265-294.
- Bal, Mehmet Suat. “Türkiye Selçukluları, Mısır Memlükleri ve Altın Orda Devleti’nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17 (2005): 295-310.
- Bal, Mesud Suat. “Türkiye Selçuklu Devletinde Kardeş Katli”. *Selçuklu Siyasi Tarihi Bildirileri*. Hazırlayan Metin Hülâgü- Abdulkadir Yuvalı vd., Ankara: TTK, 2014.
- Bala, Mirza. “Kadı Burhaneddin”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 6: 47-48. İstanbul: MEB, 1977.
- Balaman, Ali Rıza. *Evlilik Akrabalık Türleri*. Ankara: KB Yayınları, 2002.
- Balta, Nevin. *Anadolu Kadın Başlıkları*. Ankara: Erek Matbaacılık, 2014.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1978.
- Barışta, H. Örcün. “19-20. Yüzyıl Yazılı Bezemeli Türk İşlemeleri İstanbul Hanedan Türbelerinden Puşide ve Puşide Levhalarından Örnekler”. İçinde *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi: Maddi Kültür Seksiyonu Bildirileri*, 93-104. Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi, 1997.
- Barışta, H. Örcün. “Konya Müzelerindeki Türk İşlemelerinden Örnekler, Kültür ve Sanat”. *Türkiye İş Bankası*, 4 (1989): 46-50.
- Barışta, H. Örcün. *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1999.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1963): 239-296.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri”. İçinde *Türkler*, editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 9: 133- 153. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Barthold, Vasiliy Viladimiroviç. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Neşreden Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK, 1990.
- Başar, Fahmeddin. “Artuklular”. İçinde *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*. 8: 251. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994.
- Başar, M. Emin. “Konya’daki Selçuklu Minareleri”. İçinde *İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya I*, editör Yusuf Küçükdağ. 307-324. Konya: 1998.

- Başdin, Aziz. “İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Düğün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arslan Dönemi)”. *Bilecik Şeyh Edebali Üni. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, 2/2 (Aralık 2017): 400-406.
- Battal-Name (*Eski Türkiye Türkçesi*). Hazırlayanlar Necati Demir, Mehmet Dursun Erden. Ankara: Hece Yayınları 2006.
- Baybars El-Mansûrî el-Devâdâr. *Kıtab el-Tuhfet el-Mülûkiyye fi'l-Devlet el-Türkiyye*. Yayınlayan Abdülhamid Salih Hamdan, Kahire: 1987.
- Baybars. *Kıtab el-Tuhfet el-Mülûkiyye fi'l-Devlet el-Türkiyye*. Çeviren Hüseyin Polat, Ankara: TTK, 2016.
- Bayburtluoğlu, Zafer. “Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni”. *Vakıflar Dergisi*, 11 (1978): 67-127.
- Bayındır, Abdullah. “Sultan İzzeddin Mesud’un Emir Gazi’nin Çocukları ile Mücadelesi”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1 (2018): 371-377.
- Baykara, Tuncer. “Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılması ve İlk Tatkikat”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10/1 (1995): 1-11.
- Baykara, Tuncer. *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164 – 1211) Gazi-Şehit*. Ankara: TTK Yayınları, 1997.
- Baybars Tarihi II*. Neşreden M. Şerefüddin Yaltkaya. Ankara: TTK, 2000.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri Cilt.5*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002.
- Bayram, Mikail. “Anadolu Selçukluları Devrine Ait Bir Yapı Kitabesi ve Düşündürdükleri”. *Antalya 5. Selçuklu Semineri, Bildiriler ve Seçkiler*, Antalya: Antalya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1988.
- Bayram, Mikail. “III. Alâeddin Keykubad”. İçinde *Konya Ansiklopedisi*. 1: 162-163. Konya: KBB yay., 2012.
- Bayram, Mikail. “Türkiye Selçukluları Uç Beyi Denizlili Mehmet Bey”. İçinde *Türkler*, editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 6:480-481, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Bayram, Mikail. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*. Konya: Kömen Yayınları, 2005.
- Bayramoğlu, Fuat, Nihat Azamat, “Bayramiyye”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5:269-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bayramoğlu, Fuat. *Hacı Bayram-ı Veli Yaşamı-Soyu-Vakfı I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Bedirhan, Yaşar, Berna Karagözoğlu. “Divânü Lugatî’t-Türk’e Göre Selçuklu Türklerinde Giyim-Kuşam ve Süslenme Eşyaları”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/148 (Ocak 2024): 1-11.
- Bedirhan, Yaşar. *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Konya: Eğitim Kitabevi, 2004.
- Bedirhan, Yaşar. *Selçuklular ve Kafkasya*. Ankara: Çizgi Kitabevi, 2000.
- Bekar, M. Serdar. “el-MELİKÜ’l-KÂMİL, Muhammed” içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29:68-70. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bekleyiciler, Nezahat. *Yolu Konya’dan Geçen Ulu Hatunlar*. Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2007.

- Bekleyiciler, Nezahat. “Devlet Raziye Hatun”. İçinde *Konya Ansiklopedisi*, 3: 87. Konya: KBB Yayınları, 2012.
- Bekmez, Ayşegül. “Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Moğol İstilasası Sonrası Değişim Dönüşüm ve Süreklilik”. Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2020.
- Bekmez, Ayşegül. “Anadolu Selçuklu Döneminde Kadınların Mimari Etkinlikleri”. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2016.
- Bekmez, Ayşegül. “Siyaset ve Sanat Bağlamında Anadolu Selçuklu Döneminde İki Kadın: Mahperi Hunat Hatun ve Melike Adile”. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6 (2020): 165-188.
- Bekmez, Ayşegül. Anadolu Selçuklu’sunda Kadın Olmak ‘Selçuki Hatun’ (Hüdavent Hatun). İçinde *Sanat ve Kültür Tarihi Araştırmaları*, editör Ercan Çalış, Resul Yelen, 13-41. İstanbul: Hiper Yayın 2020.
- Beksaç, A. Engin. “Kayseri (Mimari)”. İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, 25: 103-105. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Bektaşoğlu, Mustafa. *Anadolu Şehrinin Su Yapıları*. Ankara: ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013.
- Berber, Nildem, M. Reşat Başar. “Tarihsel, Öyküsel ve İllüstratif Açından Varka ve Gülşah”. *Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 33 (2019): 70-79.
- Berdzenişvili, N., S. Canaşa. *Gürcüstan Tarihi*. Çeviren Hayri Hayrioğlu, İstanbul: Sorun Yayınları, 1997.
- Berki, Ali Himmet. “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemîyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”. *Vakıflar Dergisi*, 6 (1965): 9-13.
- Berkok, İsmail. *Tarihte Kafkasya*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958.
- Beyani, Şirin. *Moğol Dönemi İran’ında Kadın*. Ankara: TTK, 2015.
- Beydili, Kemal. “Vaka-i Hayriyye”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42: 454-457. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Beydili, Kemal. “Yeniçeri”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43: 450-462. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Beygu, Abdurrahim Ş. *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*. İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936.
- Beygua, Valeri. *Ahbazya Tarihi*. trc. P. M. Tuna, İstanbul: Asyayın, 2000.
- Beyhan, Mehmet Ali. “Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler, Vak’a-ı Hayriyye”. İçinde *Osmanlı*, 7: 259-263. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Beyşehir Araştırmaları*. Editör Hüseyin Muşmal, Konya: Palet Yayınları, 2021.
- Bezer, Gülay Ögün. *Sultan I. Mesud ve II. Kılıçarslan Dönemi, Türkiye Selçuklu Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Bezer, Gülay Ögün. “Müslim b. Kureys”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32: 94-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bezer, Gülay Ögün. “Sultan I. Mesud ve II. Kılıç Arslan Dönemi”. *Türkiye Selçuklu Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Bezer, Gülay Ögün. “Ukayliler”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42: 59-61. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bi, Mahmut. *Kafkas Tarihi II*. İstanbul, Berikan Yayınevi, 2013.

- Bilici, Z. Kenan. *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: Selçuklu Belediyesi, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu Cilt:2*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1950.
- Binler, Mehmet Ziya. *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2007.
- Björkman, W. “Menşûr”. *İçinde İslam Ansiklopedisi*. 7: 721-722. Eskişehir: MEB, 2001.
- Blessing, Patricia. “Women Patrons in Medieval Anatolia and a Discussion of Māhbarī Khātūn’s Mosque Complex in Kayseri”. *Belleten*, LXXVIII/282 (2014): 475-516.
- Bodur, Said, Semin Güler, Mehmet Akman. “Konya Dügün Yemeği Üzerine Bir Çalışma”. *Beslenme ve Diyetik Dergisi*, 25/2 (1996): 38-40.
- Boran, Ali. “Didiği (Dediği) Sultan (ö.550/1156?) Menkıbevi Horasan Eri”. *İçinde Konya Ansiklopedisi*, 3: 95. Konya: KBB Yayınları, 2012.
- Boran, Ali. “İlgın ve Köylerindeki Tarihi Eserler”. *İçinde Geçmişten Günümüze Bütün Yönleriyle Ilgın*, editör Ali Boran, Abdülhamit Tüfekçioğlu, Ahmet Ögke, 20-57. Ilgın: Ilgın Hizmet Birliği ve Kaymakamlık, 2001.
- Boran, Ali. *Anadolu’daki İç Kale Cami ve Mescidleri*. Ankara: TTK, 2001.
- Boratav, Pertev Naili. “Battal”. *İçinde İslam Ansiklopedisi*, 2: 344-345. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Bozan, Oktay. “Celâleddin Harezmsah’ın Ahlat’ı Muhasarası ve Yankıları”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2012): 133-159.
- Bozer, Rüstem. “Kayseri Hunad Hamamı Çinileri”. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi (Yrd. Doç. Dr. Lale Bulut’a Armağan)*, 14/1 (İzmir 2005): 1-27.
- Bozkurt, Nebi. “Darülkurra”. *İçinde TDV İslam Ansiklopedisi*, 8: 543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. “Sarı”. *İçinde TDV İslam Ansiklopedisi*, 36: 152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Brand, Charles M. “The turkish element in Byzantium Eleventh Twenty Centuries”. *Dumbarton Oaks Paper*, 43 (1989): 1-25.
- Brooks, E. W. “The Jources of Theophanes and the Syriac Chronicles”. *Journal Byzantinische Zeitschrift*, 15 (1960): 578-587.
- Bulut, Nebahat Gülcü, Hilal Sarı. “Dünyanın İlk Eğitim Hastanesi: Gevher Nesibe Şifaiyesi”. *İçinde Türk-İslam Tarihinde Yükseköğretim Selçuklu-Osmanlı Sınırında Gelenek ve Değişim*, editör Mustafa Gençler, Bolu: İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Bundari. *Zübdetü’n- Nusra ve Nuhbetu’l-Usra*. trc. M. Th. Houtsma, Leiden 1889, trc. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. Ankara: TTK, 1999.
- Burgu, Yavuz Selim. *Anadolu Selçukluları Alaeddin Keykubad ve Zamani*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- Büyükçınar, Ayşe Beyza. “Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar”. *Karen*, 3/4 (2017): 31-46.
- Büyükçınar, Ayşe Beyza. “Gürcü-Moğol İlişkilerinin İlk Evresi: 1220-1247”. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 4/6 (2018): 267-282.

- Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1993.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. Çeviren Yıldız Moran, İstanbul: E yayınları, 1979.
- Cahen, Claude. *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*. Çeviren Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: TTK, 1992.
- Can, Sevim. *Selçuklular Döneminde Kadın*. İstanbul: Ufukötesi Yayınları, 2008.
- Cantay, Gönül. *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.
- Cantay, Gönül. *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002.
- Carnotensis, Fulcherius. “*Kutsal Toprakları Kurtarmak*” *Kudüs Seferi*. Çeviren İlcan Bihter Barlas. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- Carpini, Johann De Plano. *Moğolistan Seyahatnamesi (13.Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk)*. Tercüme Ergin Ayan, İstanbul: Kronik Yay., 2018.
- Celâlüttîn Harezemşâh*. Çeviren Necip Asım Yazıksız. İstanbul: Devlet Matbaası, 1934.
- Cevdet, Ahmet. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa II*. Hazırlayan M. İz, İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2000.
- Cevdet, Muallim. *İslâm Fütüvveti ve Türk Ahiliği: İbn-i Battuta'ya Zeyl*. Çeviren Cezair Yarar, İstanbul: İşaret Yayınları, 2008.
- Ceylan, Mehmet Akif. “Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 187 (2010): 159-196.
- Charles, Du Fresne Du Cange. *Histoire de L'Empire de Constantinople Sous Les Empereurs Francais Jusqu'a La Conquete Des Turcs*. editor J. A. Buchon, Paris: 1826.
- Cin, Halil, Gül Akyılmaz. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Sayram Yayınları, 2011.
- Cin, Halil. “İslam Hukukunda Mihr”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 29/1 (1972): 199-254.
- Cin, Halil. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- CL Huart, “İmaret”. *İçinde İslam Ansiklopedisi*, 5/2: 985. İstanbul: MEB Yayınları, 1945.
- Clausen, Sir Gerhand. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford Un. Press, 1972.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Crane, H. Grant. “Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C.36 (1993): 1-57.
- Crow, W. B. *Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi*. Çeviren Fulya Yavuz, İstanbul: Drahma Yayınları, 2002.
- Cumbur, Müjgan. “Selçuklu Devri Konya Kütüphanesi”. *SÜ Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1 (1986): 37-44.
- Cumbur, Müjgan. “Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler”. *Erdem*, 3/8 (1987): 341-348.

- Cunbur, Müjgan. “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”. *Erdem*, 9/26 (1996): 585-620.
- Cunbur, Müjgân. “Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler”. *Erdem*, 3/8 (1987): 341-348.
- Curzon, Robert. *Armenia; A Year at Erzurum and on the Frontiers of Russia, Turkey and Persia*. London: John Murray, 1854.
- Cüveyni. *Tarih-i Cihangüşa*. Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2013.
- Cüzcani. *Tabakat-ı Nasiri*. Tercüme Erkan Göksu, Ankara: Ankara 2015.
- Çam, Mevlüt. “Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları”. İçinde *Vakıf Kuran Kadınlar*, 73-83. Hazırlayan Fahmeddin Başar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019.
- Çam, Nusret. “Türk Sanatında Sultanların İşveren Olarak Estetik Rollerini”. *Vakıflar Dergisi*, 27 (1998): 5-14.
- Çaycı, Ahmet, Bayram Ürekli. “Dediği Sultan Haziresi Mezar Taşları”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2003): 359-401.
- Çaycı, Ahmet. *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Çayırdağ Mehmet. “Huant Hatun Külliyesi”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18: 261-262. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çayırdağ, Mehmet. “İncesu Şeyh Turesan Zaviyesi”. İçinde *Kayseri Ansiklopedisi*, 3: 229-331. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Bel. Yayınları, 2023.
- Çayırdağ, Mehmet. “Kayseri Erciyes Dağı Eteklerinde Bulunan İki Türbe”. İçinde *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, 2: 163-178. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2001.
- Çayırdağ, Mehmet. “Kayseri’de Pervane Bey Medresesi”. *Vakıflar Dergisi*, 26 (1997): 225-236.
- Çayırdağ, Mehmet. “Kayseri’de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri”. *Türk Etnografya Dergisi*, 67 (1982): 79-114.
- Çayırdağ, Mehmet. “Kayseri’de Tekke ve Tarikatlar”. İçinde *Kayseri Tarihi Araştırmaları Cilt:2*, 117-123. Kayseri: Orka Matbaacılık, 2022.
- Çayırdağ, Mehmet. “Kayseri’nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi”. *Belleten*, 44/174 (1980): 271-278.
- Çayırdağ, Mehmet. *Şeyh Turesan Veli Hazretleri*. Kayseri: Şeyh Turesan Veli Hazretleri Derneği Yayınevi, 2008.
- Çelebi, Elvan. *Menakıbu'l Kudsiyye Fi Menasibi'l-Ünsiyye -Baba İlyas-I Horasani ve Sülalesinin Menkabevi Tarihi*. Der. Ahmet Y. Ocak, İsmail E. Erünsal. Ankara: TTK, 2014.
- Çelik, Adil. *Türk Folklorunda Levirat*. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022.
- Çelik, Cahit. “Tarihi Kaynaklarda Anadolu’nun İlk Kadın Valisi Hüdavend Hatun”. *Dört Mevsim Niğde Dergisi*, 28 (2024): 8-13.
- Çelik, Hatice. “Selçuklu-Beylikler Dönemi Konya Çeşme ve Su Vakıfları”. İçinde *Konya Vakıfları Konya Kitabı XVIII*, editörler Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş. 301-326. Konya: Anadolu Ofset, 2021.
- Çelik, Recep. “Selçuklu’da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/15 (2017): 158-164.

- Çelik, Sebahattin. “Çaka Bey Hâkimiyeti Öncesi Selçuklular ve İzmir”. *Tarih Bilinci Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 2008/6), 78-81.
- Çelik, Sebahattin. “İlk Türk Denizcisi Çaka Bey’in Constantinopolis’i Fethetme Girişimleri”. İçinde *Tarih Alanında Seçme Yazılar- V*, editör Yunus Emre Tansü, Füsun Kara, İstanbul: Özgür Yayıncılık, 2023, 1-26.
- Çelik, Züriye. “Selçuklu Hükümdarlarının Ölümleri Hakkında Bilgiler”. İçinde *Selçuklu Siyasi Tarihi Bildirileri*, haz. Metin Hülâgü-Abdulkadir Yuvalı vd., Ankara: TTK, 2014.
- Çerezci, J. Özlem Oktay. “Türk Sanatında Ejder ve Su Birlikteliği”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2020): 207-227.
- Çeribaş, Mehmet. Türk Kültüründe Kut İnancı ve Kut Aktarma Yolları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14/36 (2021): 1185-1206.
- Çetin, Atilla. “Hudavendigar”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18: 285. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çetin, Kenan. *Selçuklu Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2011.
- Çetin, Osman. “Anadolu’nun İslamlaşmasında Kadınların Rolü”. İçinde *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, 61-69. 1993.
- Çetin, Osman. *Türk-İslam Devletleri Tarihi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011.
- Çetintaş, Özgür. “13. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Mimarisinde Selçuklu Sülüsü”. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2017.
- Çevik, Bülent. “Sınanmış Bir Yer Olarak Ferhuniye Tekkesi”. İçinde *Konya Ansiklopedisi*, 3: 301-302. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2012.
- Çevik, Murtaza. “Selçuklu Sultanlarının Moğol Hanlarını Ziyaretleri (1246 – 1259) ve Bu Ziyaretlerin Anadolu’ya Etkileri”. *Tarih Okulu Dergisi*, 9/27 (2016): 43-71.
- Çınar, Hüseyin, Osman Gümüşçü. *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası*. Ankara: Çubuk Belediyesi, 2002.
- Çınar, Hüseyin. “Ankara’da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hatun”. İçinde *Vakıf Kuran Kadınlar*. Hazırlayan Fahmeddin Başar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019.
- Çınar, Hüseyin. “Ankara’da Vakıf Kuran Kadınlar”. *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu (25-26 Ekim 2011) Bildiriler I*. Editör Yılmaz Kurt, Ankara: AÜDTCF Yay., 2012.
- Çınar, Hüseyin. “Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar”. İçinde *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın*, editör Bedriye Yılmaz, Miyase Koyuncu Kaya, Ankara: Berikan Ofset, 2022.
- Çiftçiöğlü, İsmail. “Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri”. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 5/1 (2013): 7-25.
- Çiftçiöğlü, İsmail. “Türkiye Selçuklularında Sosyal Bir Zümre: Rindler”. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 14 (2015): 239-255.
- Çiloğlu, Fahrettin. *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*. İstanbul: Ant Yayınları, 1993.
- Çimen, Latife Kabaklı. *Türk Töresine Kadın ve Aile*. I. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

- Çolak, Ali. “Hadis Temelli Anadolu Dügün Adetleri”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2012):147-188.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2000.
- Çulpan, Cevdet. *Türk Taş Köprüleri*. Ankara: TTK, 2002.
- D’ohsson, M. Baron. *Moğol Tarihi*. Yayına Hazırlayan Ekrem Kalan, Qiyas Şükürov, editör Deniz Saraç, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2006.
- Dağcı, Şamil. “İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri I. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.39 (1999): 175-238.
- Dalkesen, Nilgün. “Gender Roles and Women’s Status in Central Asia and Anatolia Between the Thirteenth and Sixteenth Centuries”. Basılmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi 2007.
- Danık, Ertuğrul. “Mazgirt Elti Hatun Camisi ve Türbesi Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”. İçinde *10. Ortaçağ- Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 3-6 Mayıs 2006 Bildiri Kitabı*, hazırlayan Muhammet Görür, 263-281. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Darkot, Besim. “Niğde”. İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, 9: 253-256. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1964.
- Darkot, Besim. “Sinop”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 10: 683-689. Eskişehir: MEB Yayınları 2001.
- Daşdelen, Şükrü. “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi Konya Türbe Vakıfları”. İçinde *Konya Vakıfları Konya Kitabı XVIII*, editörler Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş. 351-368. Konya: Anadolu Ofset, 2021.
- Deguignes, Joseph. *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Tatarların Târîhi Umûmîsi VI*. Tercüme Hüseyin Cahid Yalçın, İstanbul: Tanin Matbaası, 1924.
- Değer, Mehmet. “Türklerde Berberlik Mesleği ve Saç, Sakal, Bıyık Modelleri”. *Online Kozmotoloji Dergisi*, 1/6 (2007): 24.
- Değirmençay, Veyis. “Sultan Veled’in Anadolu Selçuklu Sultanlarına Methiyeleri”, içinde *Mevlâna Araştırmaları 5*. Editör Adnan Karaismailoğlu, Ankara: Akçağ Basım, 2014.
- Demir, Ahmet. “Tatvan’ın Bağlı Bulunduğu Ahlat ve Çevresinden Eyyûbî Hakimiyeti”, içinde *I. Uluslararası Düünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu*. 743-793. İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.
- Demir, Ataman. “Anadolu Selçuklu Hanları Kadın Han”. *İlgi Dergisi*, 48 (1987): 14-17.
- Demir, Hatice. “Anadolu Selçuklu Dönemi Külliye Düzenlemesinde Cami ve Medrese’de Ortak Avlu Kullanımı”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30 (2019): 143-166.
- Demir, Hatice. “Eski Türklerde Su Kültü ve Anadolu Selçuklu Mimarisi Üzerine Etkileri”. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2019): 27-30.
- Demir, Hatice. “Ortaçağ Dönemine Ait İki Kaynakta (İbn Bîbî-Selçuk Nâme Ve İbn Batuta Seyahatnamesi) İsmi Geçen Kumaş ve Kıyafet Tasvirleri”. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 4/7 (2011): 91-94.
- Demir, Mustafa. “Danişmendli Emaretinin Kurucuları”. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1 (2008): 141-149.

- Demir, Mustafa. “Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları”. *Vakıflar Dergisi*, 2 (1998): 41-45.
- Demirbilek, Salih. “Türkler Kut Kavramı”. İçinde *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eserleri Kutadgu Bilig Bildirileri*, Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- Demirci, Mustafa. “Selçuklular ve Danişmendliler Arasındaki Evlilikler ve Evlilik Diplomasisi”, *Danişmendliler Sempozyumu, (12-13 Kasım Tokat 2015) Bildiriler*, 1-50. 2016.
- Demirdal, Sait. *Bütünüyle Uluborlu*. İstanbul: Acar Matbaası, 1968.
- Demirel, Kadir. “Ankara Şer‘iyye Sicilleri Işığında Ahi Şerefeddin Evkafı Üzerine Bir Değerlendirme (XVI – XVIII. Yüzyıl)”. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/6 (2021): 351-372.
- Demirgöl, Furkan. “Çadırdan Saraya Türk Mutfağı”. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (Temmuz 2018): 105-125.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri Tarihi*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri Tarihi*. İstanbul: Dünya Yayınları, 2007.
- Demirkent, Işın. *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*. Ankara: TTK, 2020.
- Deniz, Arda. “Türkiye Selçuklu Sultanı Şahin Şah’ın Oğlu Şerefü’l-din İshak ve Yapı Kitabesine Dair Yeni Bir Bakış”. *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 8/37 (2015): 327-332.
- Deniz, Bekir. “Aksaray Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane Kazısı)”. *Sanat Tarihi Dergisi*, 9/9 (1998): 13-36.
- Dernschwam, Hans. *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*. Çeviren Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1987.
- Deveci, Abdullah. “Seyyid Battal Gazi Külliyesi”. *Kebikeç Dergisi*, 15 (Ankara: 2003): 103-120.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2017.
- DİA, “Ammuriye”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3: 79. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dilaver, Sadi. “Anadolu’daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi”. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4 (1971): 17-28.
- Dirimtekin, Feridun. “Selçukluların Anadolu’da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer”. *Malazgirt Armağanı*, Ankara: TTK Yayınları, 1972.
- Diyarbakirli, Nejat, Oktay Aslanapa. *Türk Tarihi II*. Ankara, Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu, 1977.
- Doğan, Nermin Şaman. “İsparta ve Çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı”. *Vakıflar Dergisi*, 26 (1997): 347-354.
- Doğan, Nermin Şaman. “Kayseri’deki Selçuklu Dönemi Kadın Türbeleri”. *Vakıflar Dergisi*, 39 (2013): 15-26.
- Doğan, Nermin Şaman. “Kayseri’deki Selçuklu Külliyesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.16 (2012): 191-214.
- Doğan, Sema. “Kümbet”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26: 547-550. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Doğer, Lale. “Kadın Figürlü Bizans Seramikleri”. *Sanat Tarihi Dergisi*, 20/2 (2011): 45-60.
- Doğru, Halime. *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*. İstanbul: Afa Türkiye Üzerine Araştırmalar, 1992.
- Donuk, Abdülkadir. “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”. *Tarih Dergisi*, 11 (Haziran 2011): 147-168.
- Dorn, Katharina Otto. *Kunst Der Welt Islam*. Spain: Holle Verlag, 1965.
- Dönmez, E. Emine. “Anadolu Selçuklu Ticaret Yollarının Tanıkları: Kervansaraylar ve Köprüler (Harita Üzerinde Bir Deneme)”. İçinde *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri 9-10 Mayıs 2002*, İstanbul: Dünya Basımevi, 2003.
- Dupre, Adreine. *Voyage En Perse Fait Dans Lees Annes 1807, 1808 et 1809*. Paris: 1819.
- Duran, Remzi. *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri*. Ankara: TTK, 2001.
- Durukan, Aynur. “Anadolu Selçuklu Dönemi Kaynakları Çerçevesinde Banileri”. İçinde *Sanat Tarihi Defterleri*. 5: 43-112. İstanbul: Ege Yayınları, 2001.
- Durukan, Aynur. “Anadolu Selçuklu Döneminde Bânî Sanatçı İlişkisi”. İçinde *Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, editör Mustafa Denктаş, Yıldırak Özbek, 247-278. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2001.
- Durukan, Aynur. “Anadolu Selçuklu Sanatında Kalan Baniler”. *Vakıflar Dergisi*, 27 (1988): 15-36.
- Durukan, Aynur. “Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar”. İçinde *Vakıf Kuran Kadınlar*. 21-36. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bezmîâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 2019.
- Duymaz, Şevki. “Uluborlu Alâeddin Camii”. *Vakıflar Dergisi*, 32 (2010): 65-90.
- Dündar, Abdulkadir. “Kayseri İncesu Şeyh Turesan Velî Zaviyesi”. İçinde *IV. Uluslararası Alevîlik ve Bektaşilik Sempozyumu, (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, editör Orhan Kurtoğlu, Ayşe Çamkara Erginer. 449-479. Ankara: 2018.
- Dündar, Abdulkadir. “Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar”. İçinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, 269-280. Konya: Selçuklu Üniversitesi Basımevi, 2001.
- Dündar, Abdülkadir. “Kayseri İncesu Şeyh Turesan Velî Zaviyesi”. *Belleten*, 44/174 (1980): 271-278.
- Dündar, Munis, Rabia Emekli ve Elif Şener, “Anadolu’daki Tıbbın Doğuşu, Dünyadaki İlk Tıp Okulu Olarak Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Dârüşşifâsı”. *Bilimname*, 39 (2019): 79-103.
- Dündar, Seval Orhan. *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Evlilik 1075-1308*. İstanbul: DBY Yayınları, 2021.
- EA Sophocles. *Greek Lexicon of The Roman and Byzantine Periods (From B.C. 146 to A. D. 1100)*. New York: Charles Scribner’s Sons, 1990.
- Eastmond, Anthony. “Gender and Patronage between Christianity and Islam in the thirteenth Century”. İn *Change in The Byzantine World in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, ed. A. Ödekan, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 2010.
- Eberhard, Wolfram. *Çin’in Şimal Komşuları*. Çeviren N. Uluğtuğ, Ankara: TTK, 1996.

- Ebiri, Gülsen. “Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Bir Yapı ile Bağlantılı Türbeler”. Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2021.
- Ebu'l Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer II*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.
- Ebu'l Hayr-ı Rumi. *Saltuk-name I*. Yayınlayan Şükrü Haluk Akalın, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Ebû'l-Ferec, İbnül İbri. *Tarihi Muhtasariüddüvel*. Türkçe Tercüme Şerafeddin Yaltkaya, Ankara: TTK, 1941.
- Edhem, Halil. *Kayseri'ye Şehri (Kayseri Şehri)- Mebanii İslamiye ve Kitabeleri*. İstanbul: Metbaa-i Orhaniye, 1335.
- Editör Kate Fleet, *Türkiye Tarihi (1071-1453), Bizans'tan Türkiye'ye*. Çeviren Ali Özdamar. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Egorov, V. Leonidoviç. *Altın Orda'nın Tarihi Coğrafyası (XIII- XIV. Asırlar)*. Çeviren Alihan Büyükçolak, İstanbul: Ötüken, 2022.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2014.
- Ekrem, Işın. “Türk Hamamları Tarihçesi”. *Dekorasyon Dergisi*, 3 (1990): 110-111.
- Eldem, Halil Ethem. *Niğde Kılavuzu*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Antikiteler ve Müzeler Anıtları Koruma Kurulu Yayını, 1937.
- El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye*. Tercüme N. Lügal, Ankara: TTK, 1999.
- Elibol, Ahmet. “Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü”. *Akademik Bakış Dergisi*, 3/5 (2009): 21-40.
- Elmacı, Süleyman. *Amasya Şehri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2010.
- el-Ömeri. Şehabeddin b. Fazlullah, *Ebsar fî Mesaliku'l Memalik'il-emsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*. Neşreden Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Emre, Mehmet. *İslam'da Kadın ve Aile*. İstanbul: Bedir Yayınları, 1974.
- Erat, Birsen. “Anadolu'da Türk Hamam Mimarisi”. İçinde *Osmanlı Ansiklopedisi*, 10:398. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Eraşar, Osman. “Kadınhanı”. İçinde *Konya Ansiklopedisi*, 5: 9-10. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2013.
- Eraşar, Osman. *Anadolu Selçuklu Kervansarayları*. Konya: Selçuklu Belediyesi, Özel Koleksiyon 2011.
- Eraşar, Osman. *Yolların Tanıkları- Anadolu Selçuklu Hanları*. Ankara: TC. Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2017.
- Ercan, Ayşe Beyza. “11. ve 12. Yüzyıllarda Gürcü Siyasetini Etkileyen Kadınlar”. *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar 1*, editör Enis Baha Biçer, Orhan Şanlı, İzmir: Duvar Yayınları, 2023.
- Ercan, Ayşe Beyza. “Gürcü Krallığında Kadın Kral Tamar ve İktidarı”. İçinde *Ortaçağda Kadın (Hırs, Tutku ve Hakimiyet)*, editör Tülay Metin, Songül Dumlupınar Alican, İstanbul: Kronik Kitap, 2024.
- Ercan, Ayşe Beyza. “Patronqmoba: Orta Çağ Gürcü Krallığı'nda Feodaliteye Genel Bir Bakış”. *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/13 (2022):1-24.
- Erdeğer, Melek Göksu. *III. Alaeddin Keykubad ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sonu*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi 2020.

- Erdem, İlhan. “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/33 (2003): 49-67.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan. *Şifalı Bitkiler*. İstanbul: Alfam Yayınları, 2001.
- Erdemir, Yaşar. “Karatay Medresesi ve Karatay Müzesi”. İçinde *Konya Ansiklopedisi*, 5: 110-114. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2012.
- Erdmann, Kurt. *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*. Berlin: Verlag Gebr. Mann, 1961.
- Erdoğan, Abdülkerim. “Ankara’da Selçuklu Melikesi: Melike Hatun”. İçinde *IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu*, editör Vahit Göktaş, Harun Alkan, Ankara: İlahiyat Yayın, 2019.
- Erdoğan, Abdülkerim. *Unutulan Şehir Ankara*. Ankara: Akçay Yayınları, 2004.
- Erdoğan, Emine. *Ankara’nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2004.
- Erdoğan, M. Akif. “Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar I”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 18/1 (2003): 119-160.
- Erer, Sezer, Elif Atıcı. “Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler”. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 36/1 (2010): 29-32.
- Ergenç, Özer. “XVII. yüzyılın Başlarında Ankara’nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”. İçinde *Osmanlı Araştırmaları*, 1/1 (İstanbul: 1980): 85-108.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Ens. Vakfı Yay., 1995.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Hisar Yayınları, 2003.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2019.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Âbideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1975.
- Ergin, Osman. *Fatih İmareti ve Vakfiyesi*. İstanbul: İstanbul Belediyesi Yayınları, 1945.
- Ergun, Pervin. “Türk Gelinin Mitolojik Göçü”. *BAÜ SBED*, 13/24 (2010): 275-290.
- Erkiletlioğlu, Halit. *Kayseri Kitabeleri*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., 2001.
- Erkin, Celal. *1828–1829 Türk-Rus Harbi (Kafkas Cephesi)*. İstanbul: Askeri Matbaa, 1940.
- Erkoçoğlu, Fatih. “Hamideli Tarihi Coğrafyası ve Battal Gazi’nin Hayatına Dair Bazı Notlar”. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (2014): 65-81.
- Erkul, Ali. “Eski Türklerde Aile”. İçinde *Türkler*, Editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 3: 97-105. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.
- Erkul, Ali. “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”. İçinde *Türkler*, Editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 3: 63. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.
- Erol, Erdoğan. “Padişah III. Selim’in Mevlâna’nın Türbesi İçin Yaptırdığı Pûşide”. *Türk Etnografya Dergisi*, 69 (1991): 9-31.
- Eröz, Mehmet. *Türk Ailesi*. İstanbul: MEB, 2000.
- Ersan, Mehmet, Mustafa Alican. *Sorularla Selçuklular Tarihi, Osmanlılardan Önce Onlar Vardı: Türkiye Selçukluları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Ersan, Mehmet. “Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri”. *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, editör İdris Bal- Mustafa Çufalı. Ankara: Nobel Yayınları, 2003.

- Ersan, Mehmet. “Türkiye Selçuklularında Halkın Eğlence Hayatı”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21/2 (Aralık 2006): 77-92.
- Ersan, Mehmet. *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*. Ankara: TTK, 2007.
- Erşahin, Seyfettin. “Hacı Bayram-ı Veli’nin Yaşadığı Dönem”. İçinde *Uluslararası Hacı Bayram-I Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, editör Ahmet Cahid Haksever, Ankara: Anıl Matbaacılık, 2016.
- Ertuç, Hüseyin. “İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması”. *Dünya Vakıflar Konferansı*, (23-24 Eylül 2013): 345-371.
- Ertuğ, Zeynep Tarım. “İmaret”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22: 219-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ertuğrul, Alidost. “Hamam Yapıları ve Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, 13 (2009): 241-266.
- Ertürk, Nilay. *Orta Asya’dan Osmanlı İmparatorluğu’na Türklerde Giyim Kuşam*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2018.
- Eryavuz, Şebnem Akalın. “Hudâvend Hatun Kümbeti”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18: 284-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Eryavuz, Şebnem Akalın. “Kervansaray”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25: 299-302. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Eryavuz, Şebnem Akalın. “Kervansaray”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25: 299-302. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Esin, Emel. “Bağdaş ve Çökmek, Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 3 (1970): 231-242.
- Esin, Emel. *İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fak. Matbaası, 1978.
- Esterabadi. *Bezm-u Rezm*. Çeviren: Mürsel Öztürk. Ankara: TTK, 2014.
- Etem, Halil. *Niğde Klavuzu*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü Anıtlar Koruma Kurulu, 1936.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt: 3/1*. İstanbul: YKY Yayınları, 2006.
- Evliya Çelebi. *Seyahatname 2*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1976.
- Eyce, Berrin. “Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı”. *SÜSBD*, 4 (2000): 223-243.
- Eyce, Semavi. “Alaeddin Köşkü”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2:330-331. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Eyce, Semavi. “Çeşme”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8: 277-287. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Eyce, Semavi. “Hamam”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15: 402-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Eyce, Semavi. “Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2 (1962-1963): 1-80.
- F. A. Belin, “Extrait du Journal d’un voyage de Paris â Erzeroum”. *Journal Asiatique*, 4 (1852): 13-15.
- Fallmerayer, Jakob Philipp. *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*. Çeviren Ahmet Cevdet Eren. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

- Faruqi, Suraiya. "Seyyid Gazi Revisited: The Foundation as Seen Through Sixteenth and Seventeenth-Century Documents". *Turcica*, 13 (Paris 1981): 90-122.
- Fazlıoğlu, İsmail. *Eskiçağda Dokümanlar*. İstanbul: Ege Yayınları, 2001.
- Ferruh, Ömer. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: Sebil Yayinevi, 1994.
- Fevzi Kaya, Fevzi, Mevlüt Üyümez. *Geçmişten Günümüze Afyonkarahisar Çeşmeleri*. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Bel. Yay., Yayın No:30.
- Fleming, Barbara. *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien ve Lykien im Spätmittelalter*. Wiesbaden: Deutsche Morgenländische Gesellschaft, 1964.
- Fragner, Bert. "Social and Internal Economic Affairs". In *Cambridge History of Iran*. ed: Peter Jackson, 6 (2018): 491-567.
- Fürüzanfer, B. *Mevlâna Celaleddin*. Konya: MEB Yayınları, 2005.
- Gabachvili, Manana. "La Politique de la Reine Thamar envers la Perse et l'Occident". In *Giorgi Tsereteli Institute of Oriental Studies-60 Selected Papers 1960-2020*, Georgia: Ilia State University Press, 2020.
- Gabain, A. Von. *Eski Türkçenin Grameri*. çev. M. Akalın, Ankara: TDK Yayınları, 1988.
- Gabain, A. Von. *Eski Türkçenin Grameri*. çev. M. Akalın, Ankara: TDK Yayınları, 1995.
- Gabriel, Albert. *Monuments Turcs d'Anatolie I*. Paris: E. De Boccord, 1931.
- Gabriel, Albert. *Kayseri Türk Anıtları*. Çeviren Ahmed Akif Tütenk, Ankara: Güneş Matbaası, 1954.
- Gabriel, Albert. *Monuments Turcs d'Anatolie: Kayseri-Nigde*. Paris: E. De Boccord, 1931.
- Gabriel, Albert. *Monuments Turcs D'Anatolie 1*. Paris: Du Ministère Turc De L'Instruction Publique, 1931.
- Galanti, Avram. *Niğde ve Bor Tarihi*. İstanbul: Tan Matbaası, 1951.
- Galstyan, A. G. *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*. trc. İlyas Kamalov. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.
- Gan, Lin. "Göktürklerde Gelenekler ve Dinî İnançlar". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 3/2 (1999): 219-233.
- Genç, Reşat. *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1997.
- Geyikoğlu, Hasan. "Harzemşahlar ve Doğu Anadolu". İçinde *Türkler*. editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 4:922. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Giray, Saib. *Şifalı Otlarla Halk İlaçları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1956.
- Gordlevski, Vladimir. *Anadolu Selçuklu Devleti*. trc. A. Yaran. İstanbul: Onur Yayınları, 1988.
- Gordlevsky, Vladimir Aleksandroviç. *Küçük Asya'da Selçuklular*. Ankara: TTK, 2015.
- Göde, Kemal. "Anadolu'nun Vatanlaşmasında Myriokephalon Zaferinin Yeri ve Önemi". *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, 47-50. Denizli: Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayınları, 1997.
- Göde, Kemal. "Melike Gevher Nesibe Tıp Fakültesi ve Hastanesi", *Kayseri Üniversitesi Gevher Nesibe Bilim Haftası ve Tıp Günleri (11-13 Mart 1982)*, Kayseri 1982.
- Göde, Kemal. *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri. -Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay, 2011.

- Gök, Halil İbrahim. “Karamanoğullarının Selçukluların Vârisi Olduğu İddiasının Ortaya Çıkışı Üzerine Bir Değerlendirme”. İçinde *Ermenek Araştırmaları I*, editör Hüseyin Muşmal, Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapor, 197-210. Konya: Palet Yayınları, 2018.
- Gökbilgin, M. Tayyip. *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Gökhan, İlyas. “Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”. *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2 (2012): 70-108.
- Göksu, Erkan. “Kösedağ Savaşı (1243)”. *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2009): 7-11.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlâna Celaleddin Mektupları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1999.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlâna Celaleddin*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1985.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2018.
- Gönçer, Süleyman. *Afyon İli Tarihi*. İzmir: Karınca Matbaacılık, 1971.
- Gönülal, Özand. “Seyitgazi Külliyesinde Selçuklu Dönemi İnşaatı”. İçinde *Eskişehir I. Selçuklu Eserleri Semineri Bildirileri*, 35-40. Eskişehir 1990.
- Gönülal, Özand. “Seyyid Battal Gazi Külliyesinde Selçuklu Dönemi İnşaatı”. İçinde *Eskişehir I. Selçuklu Eserleri Semineri Bildirileri, 17-18 Ağustos 1989*, 37-39. Eskişehir: Basım Yılı Yok.
- Görgünay, Neriman. *Geleneksel Türk Giyim Tarihi Milattan Önce Binyıllardan Günümüze Kadar*. İstanbul: Sergi Yayınevi, 2008.
- Görkey, Şefik. “Asklepios Kültü ve Anadolu’dan Bazı Örnekler”, içinde *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri (20-23 Eylül 1993)*, 347-353. Ankara: TTK, 1999.
- Görür, Muhammet. “Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Katoloğu”. İçinde *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, editör Hakkı Acun, 473-532. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Grigor, Aknerli. *Moğolların Tarihi*. Çeviren H. D. Andreasyan, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1954.
- Grigor, Aknerli. *Okçu Milletin Tarihi*. Çeviren H. D. Andreasyan. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.
- Guignes, Joseph de. *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi II*. Çeviren Hüseyin Cahit Yalçın, yay. haz. Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Guliyeva, Minara, Cemal Meydan. “Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 16 (2020): 176-191.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları I*. Çeviren D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.
- Gül, Muammer. *Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da Moğol Hâkimiyeti*. İstanbul: Yeditepe yay, 2005.
- Gülensoy, Tuncer. “Altay Dillerindeki Akraba Üzerine Notlar”. *Belleten*, 21/22 (1973-1974): 283-318.

- Güler, Ali. “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”. İçinde *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 1: 69-81, Ankara: T.C. Başkanlık ile Kurumu, 1992.
- Güler, Sibel. “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (Nisan 2010): 24-30.
- Gümrükçüoğlu, Saliha Okur. “İslam Aile Hukukunda Kadının Mehir Hakkında Toplumun Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Gazi Üni. Hukuk Fak. Dergisi*, 17/4 (2013): 223-256.
- Gümüş, Nebi. “İlk Anadolu Selçuklu-Gürcü Karşılaşması: Pasinler Savaşı ve Sonuçları”. *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3 (2006): 199-219.
- Günel, Zerrin. “Selçuklu Hizmetinde Gabras’lar ve Vezir İhtiyarüddin Hasan”. İçinde *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- Günay, Ünver, Harun Güngör, Şaban Kuzgun vd. *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996.
- Gündoğan, Mehmet. *Afyon Âlimleri ve Evliyalari*. Afyonkarahisar: Medrese Kitabevi, 2018.
- Gündoğdu, Hamza, A. Ali Bayhan, A. Murat Aktemur, İ. Umut Kukuracı, Adem Çelik, Burhanettin Güneş. *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara: PYS Vakıf Sistem Matbaa Müdürlüğü, 2006.
- Gündoğdu, Hamza. “Erzurum Çifte Minareli Medresenin Son Restorasyonunda Ortaya Çıkan yeni Bulgular”. *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 10 (2015): 36-44.
- Gündüz, Ahmet. “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”. *The Journal of Academic Social Science Studies International*, 5/5 (2012): 129-148.
- Güneri, Ekrem, K. Gökhan Şeker ve Şebnem İ. Güner. “Dârüşşifâlardan Günümüz Sağlık Kurumlarına Yılan Sembolü”. *Lokman Hekim Dergisi*, 9/1 (2019): 97-104.
- Güneş, Ahmet. “İslam Hukuku Açısından Nişanlanma”. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 13/29 (Eylül-Aralık 2007), 161-188.
- Gürbüz, Adnan. “15-17. Yüzyıllarda Amasya Kalesi”. İçinde *I. Amasya Araştırmaları*, 1: 85-104. Amasya: Amasya Valiliği Yay., 2007.
- Gürbüz, Osman. “Erzurum Çifte Minareli Medresenin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11/25 (2004): 145-160.
- Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*. Gürcüceden Çeviren Marie Felicite Brosset, çeviren. Hrand D. Andreasyan, Yayına Hazırlayan Erdoğan Merçil, Ankara: TTK, 2003.
- Gürkan, Kazım. *Selçuklu Hastaneleri*. Ankara: TTK, 1972.
- Gürsoy, Emine, Aylin Koç. *Kültür Tarihimizde Çeyiz*. Picus Yayınları: İstanbul 2007.
- Güven, İsmail. “Türkiye Selçukluları’nda Medreseler”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 31/1 (1998): 125-146.
- Güzel, Ahmet. *Battal Gazi Tarihi- Edebi- Menkıbevi Kişiliği*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012.
- H., T. “Keyhüsrev III”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 6: 629-630. Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42: 475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Hacıgökmen, Ali. *Selçuklu Hanımları: Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Hacıgökmen, M. Ali. “Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Eseddin Ayaz”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27 (2010): 471-488.
- Hacıgökmen, M. Ali. “Türkiye Selçukluları Zamanında Konya’nın Devlet Merkezi Oluşu”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29 (2011): 231-260.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. “İ. Alaaddin Keykubat’ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma”. *Mediterranean Journal of Humanities*, 2/1 (2012): 113-114.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. “Konya’da Bir Danişmendli Hatunu ve Vakfiyesi: Raziye Devlet Hatun”. İçinde *Konya Vakıfları Konya Kitabı XVIII*, editörler Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş. 201-220. Konya: Anadolu Ofset, 2021.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. “Manuel Mavrozomes ve Türkiye Selçuklu Devletine Hizmeti”. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18 (2017): 249-265.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. “Selçuklu-Danişmendli İlişkileri Çerçevesinde Kadınhanı’na Adını Veren Raziye Devlet Hatun”. *Vakıflar Dergisi*, 44 (2015): 37-47.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. Ankara: TTK, 2009.
- Halel Argınbayev, Halel. *Kazak Otbası (Kazak Ailesi)*. Almatı: Kaynar, 1996.
- Halıcı, Feyzi. “Çevgan”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8: 294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hamdullah Müstevfi. *Tarih-i Güzide*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK, 2018.
- Hamilton, William John. *Research in Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geoloji (in 1836)*. London: 1840.
- Hammer, Joseph Von. *Devlet-i Osmaniye Tarihi Cilt:6*. Çeviren Mehmet Ata, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.
- Hanılçe, Murat. “Şeriye Sicillerine Göre XIX. yüzyıl Başlarında Tokat’ta Giyim”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30 (2011): 423- 455.
- Harman, Mürüvet. “Tunceli’de Yer Alan Tarihi Öneme Sahip Dini Yapılar”. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2 (2013): 29-55.
- Hartog, Leo de. *Cengiz Han: Dünyanın Fethi*. çev: Serkan Uzun. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003.
- Hasan Köksal, Hasan. “Anadolu Türklerinde Fütihat Felsefesi ve Battal Gazi Destanı”, içinde *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu (24-27 Ekim 1985)*, 201-223. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Yay., 1992.
- Hasluck, Frederick William. *Christianity and Islam Under The Sultan*. Oxford: Hasluck Press, 2007.
- Hatemi, Hüsrev. *Ağrı*. İstanbul: Abdi İbrahim İlaç ve Ticaret A.Ş., 1997.
- Hayırlıdağ, Mustafa. “Gevher Nesibe Sultan Dârüşşifâsı”. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 10 (2021): 219-232.
- Haykıran, Kemal Ramazan. “Anadolu’da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)”. *Muğla Ün. Sos. Bilimler Ens. Dergisi (İlke)*, 23 (2009): 161-178.

- Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku Cilt I*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001).
- Hayton, Korykoslu. *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*. Neşreden A. Tayfun Özcan, İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Hızal, İsmail. “Afyonkarahisar’ın Su Yolları”. *Beldemiz*, 6 (Afyon 1986): 3-4.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Klasik Döneminde Medrese”. *İçinde Türkler*, editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 11: 426-431. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Honingmann, Ernst. “Malatya”. *İçinde İslam Ansiklopedisi*. 7: 225-239. İstanbul: MEB, 2001.
- Horst, Heribert. *Die Staatsverwaltung Der Grosselguen Und Horazamsahs 1038-1231*. Weisbaden: 1964.
- Huart, Clement. *Epigraphie Arabe, D’asie Mineure*. Paris: Imprimerie Paul Lemare, 1895.
- Hüsameddin, Hüseyin. *Amasya Tarihi II*. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1913.
- Işık, Abdulcelil. “Türkiye Selçukluları ve Danişmendliler Mücadelesinde Zengilerin Yeri ve Önemi”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/4 (2019): 2271-2272.
- Işık, Mustafa. *Fetih’ten Cumhuriyet’e Kayseri’deki Mimari Eserlerde Kadının Adı, Türk Dünyasında Kadın Algısı*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 2016.
- İbn Bîbî. *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*. Çeviren M. N. Gençosman. Ankara: Uzluğ Basımevi, 1941.
- İbn Bîbî. *el-Evâmirü’l Alâ’iyye fi’l-umûri’l Alâ’iyye Selçukname I-II*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi, 1996.
- İbn Bîbî. *el-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umuri’l-Alâ’iyye*. Hazırlayan A. S. Erzi. Ankara: TTK, 1956.
- İbn Bîbî. *Selçukname*. Çeviren M. Halil Yinanç, İstanbul: Kitabevi, 2007.
- İbn Kalanisi. *Şam Tarihine Zeyl –I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye, Büyük İslâm Tarihi XIII*. Çeviren Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları: 2000.
- İbn Şeddad. *el-Ravz el-zâhir fi sîret el-Melik el-Zâhir*. Edirne Selimiye ktb. No.134; *Baypars Tarihi II*. trc. M. Şerafettin Yaltkaya, Ankara: TTK, 1994.
- İbn Tagrıberdi. *En Nücumu’z-Zahire*. trc. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- İbnü’l-Ezrak. *Meyyafarikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısım)*. Çeviren Ahmet Savran, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Yay., 1992.
- İbnü’l Adim. *Buğyat At-Talab fi Tarih Haleb Selçuklularla İlgili Haltercümeleri*. Yayınlayan Ali Sevim, Ankara: TTK, 2011.
- İbnü’l Adim. *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb’de Selçuklular (H.447-521 = 1055-1127)*. Ankara: TTK, 2014.
- İbnü’l Azimi. *Azimi Tarihi*. Çeviren Ali Sevim. Ankara: TTK, 1988.
- İbnü’l Esir. *el-Kâmil fi’t-Tarih Cilt:10*. Çeviren Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016.

- İbnü'l Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih Cilt:11*. Çeviren Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016.
- İbnü'l Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih Cilt:11*. Çeviren Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İbnü'l Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih Cilt:13*. Çeviren Abdülkerim Özaydın İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016.
- İbnü'l Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih Cilt:8*. Çeviren Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016.
- İbnü'l Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih Cilt:9*. Çeviren Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016.
- İbnü'l İbri, Ebul Farac. *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*. Çeviren Şerafeddin Yaltkaya, Ankara: TTK, 2011.
- İbnü'l Kalanisi. *İbnü'l Kalanisi'nin Zeylû Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklular ile İlgili Bilgiler I (H. 436-500=1044/45- 1106-07) Belgeler*. Çeviren Ali Sevim, 29/33 Ankara: TTK, 2008.
- İbnü'l Verdi. *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*. Hazırlayan Mustafa Alican, İstanbul: Kronik Yayınevi, 2014.
- İbnü'l-Cevzi. *Mir'aztü'z-Zaman fi tarihi'l-Ayan*. Çeviren Ali Sevim, Ankara: TTK, 2011.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-Târih Cilt:10*. Çeviren Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İçmeli, Celaledin. “Türk-İslâm Tabâbeti ve Dârü's-şifâlar”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1 (1988): 157-175.
- İlgürel, Mücteba. “Çaka Bey”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8: 186-187. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İlgürel, Mücteba. “Osmanlı Denizciliğinin İlk Devirleri”. *Belleten*, 65/243 (Ağustos 2001): 637-654
- İlter, İsmet. *Tarihi Türk Hanları*. Ankara: Karayolları Genel Müd., Yayınları, 1969.
- İnan, Abdülkadir. “Han-ı Yağma Deyiminin Kökeni”. *Türk Dili Dergisi*, 6/70 (1957): 543-546.
- İnan, Abdülkadir. “Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 4 (1956): 179-195.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. 5. Baskı, Ankara: TTK, 2000.
- İnan, Afet. “Kayseri’de Gevher Nesibe Şifaiyesi”. İçinde *Malazgirt Armağanı*. Ankara: TTK Yayınları, 1993.
- İnan, Afet. *Kayseri’de Gevher Nesibe Şifaiyesi, Malazgirt Armağanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972.
- İpekoğlu, Başak. “Birleşik İşlevli Yapılar”. İçinde *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, editör Ali Uzay Peker, Kenan Bilici, 111-125. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- İstek, Gülşen. “Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasi Hilafeti Arasında Gerçekleşen Siyasi Evlilikler”. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 6/32 (2020): 944-961.
- İşçen, İbrahim Yavuz. *Osmanlı Dönemi’nde Ankara’nın Mahalle Çeşmeleri*. Ankara: Sincan Matbaası, 2019.

- İvgin, Hayrettin. “Seyyid Battal’ın Alp- Gaziliği”. İçinde *I. Uluslararası Seyyit Battal Gazi Semineri Bildirileri 10-11 Eylül 1990*, 21-24. Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları, 1990.
- İzgi, Özkan. “İslamiyet’ten Önceki Türklerde Kadın”. *Türk Kültürü Araştırmaları*. C.XI-XV (1973): 149-157.
- Jerphanion, Guillaume de. *Mélanges d’Archéologie Anatolienne Monuments Préhelléniques, Gréco-Romains, Byzantins et Musulmans de Pont, De Cappadoce et de Galatie*. Beyrouth: 1928.
- Kaçın, Bülent. *Selçuklu Hatunları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Kademoğlu, Osman. *Çeyiz Sandığı*. Duran Ofset: İstanbul 1999.
- Kafalı, Mustafa. “Altın-Orda Hanlığı”. İçinde *Makaleler-1*, 105-150. Hazırlayan Semih Yalçın, Süleyman Özbek, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005.
- Kafalı, Nustafa. *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1976.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Keykubad III”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 6: 662-663. Eskişehir: MEB Yayınları 2001.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Melikşah”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 7: 665-673. Eskişehir: MEB Yayınları, 2004.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Selçuklu Çağındaki İzmir Beyi’nin Adı: Çaka mı, Çağa Mı, Çakan Mı”. *İÜFTED*, 34 (1984): 55-60.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Selçuklular”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 10: 381. Eskişehir: MEB Devlet Kitapları, 2001.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken, 2017.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türkler ve Medeniyeti*. İstanbul: Hamle Yayınları, 1995.
- Kahraman, Seyit Ali. *XVI. Yüzyıl Başları Karaman Vilayeti Vakıfları*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.
- Kalafat, Yaşar. “Türk Kültür Coğrafyasında Dul Karı Kültü”. *Lokman Hekim Journal*, 1/2 (2011): 7-10.
- Kallek, Cengiz. “Miskal”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30:182-183. TDV Yayınları: Ankara, 2020.
- Kanar, Mehmet. “Nişan”. İçinde *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2003.
- Kapaşahin, Muhittin, Kübra Duman. “Anadolu Selçuklu Devleti’nde Rum Kökenli Melikeler”. *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2023): 1-19.
- Kapaşahin, Muhittin. “Kayseri’de İki Selçuklu Melikesi ve İktidar Mücadelesi -Mahperi Hatun ve Melike-i Adiliye”. İçinde *Prof. Dr. Ali Aktan Armağanı*, editör Özen Tok, Muhittin Kapaşahin, 445-468. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2009.
- Kara, Bünyamin. “Tunceli (Mimari)”. İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, 41: 380-381. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Kara, Mustafa. “Tekke”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40: 368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kara, Mustafa. *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekke ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.

- Karabey, Turgut. “Evliyâ Çelebî Seyâhatnâmesinde Gûy-u Çevgân Oyunu”. *Turkish Studies*. 7/1 (2012): 81-86.
- Karakök, Tunay. “III. Haçlı Seferine Bir Adım Kala: Miryokefalon Savaşı (17 Eylül 1176)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, (2014): 192-211.
- Karakuş, Filiz, Zuhâl Özcan. “Tarihi Ankara Hamamlarının Tipolojik Analizi”. *Turkish Academic Research Review*, 7/3 (2022): 525-575.
- Karamağaralı, Beyhan. “Anadolu’da XII. ve XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 21/1-4 (1976), 247-276.
- Karamağaralı, Haluk. “Erzurum’daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülâhazalar”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. 3 (1971): 209-242.
- Karamağaralı, Haluk. “Kayseri’deki Hunad Camiinin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesi’nin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XXI (1976): 199-245.
- Karamanlı, Hüsamettin M. “Gürcistan”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14: 311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Karamanoğlu, Haluk. “Erzurum’daki Hatuniye Medresesi’nin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülâhazalar”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi Malazgirt Özel Sayısı*, (1971): 209-247.
- Karazeybek, Mustafa. “Afyonkarahisar Kadınana Suyu”, içinde *VIII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu (5-7 Nisan 2018)*, editör İhsan Akar, 45-54. Afyonkarahisar: 2019.
- Karazeybek, Mustafa. “Afyonkarahisar Kadınana Suyu”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26/4 (Aralık 2024): 2016-2038.
- Karpuz, Emine. “Ferhuniye Süt Tekkesi”. İçinde *Konya Ansiklopedisi*, 3: 301. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Karpuz, Haşim – Tolga Bozkurt. “İlgin-Beykonak (Tekke) Köyü’nde Halk Mimarisi”. İçinde *K. Levent Zoroğlu’na Armağan*, editör Mehmet Tekocak, Antalya: İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, (2013): 345-360.
- Karpuz, Haşim, Tolga Bozkurt. “İlgin-Beykonak (Tekke) Köyü’nde Halk Mimarisi”, içinde *K. Levent Zoroğlu’na Armağan*, editör Mehmet Tekocak, 345-360. Antalya: İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2013.
- Karpuz, Haşim. “Erzurum Şehrinin Tarihi Dokusu ve Türk-İslam Yapılarının Çevre Düzenlemeleri”. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2 (1987): 171-191.
- Karpuz, Haşim. “Konya”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26 :189-193. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Karpuz, Haşim. *Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü*. Konya: Selçuk Belediyesi Yay., 2012.
- Karpuz, Haşim. *Anadolu Selçuklu Mimarisi*. Konya: Selçuk Ün. Basımevi, 2004.
- Karpuz, Haşim. *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42*. Ankara: TTK, 2009.
- Kaşgarlı Mahmud. *Dîvânü Lugâti’t-Türk*. haz: Fuat Bozkurt, İstanbul: Salon Yayınları, 2017.

- Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü Lugâtî't-Türk*. trc. Ahmet B. Ercilasun, Ziya Akkoyunlu, Ankara: TDK Yayınları, 2015.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divanü'l-Lugati't-Türk Cilt: I*. trc. Besim Atalay, Ankara: TDK Yayınları, 1992.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divanü'l-Lugati't-Türk Cilt: II*. trc. Besim Atalay, Ankara: TDK Yayınları, 1992.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divanü'l-Lugati't-Türk Cilt: III*. trc. Besim Atalay, Ankara: TDK Yayınları, 1992.
- Katoğlu, Murat. "XIII. Yüzyıl Türk Mimarisinde Külliye". *Belleten*, 31/123 (1967): 335-344.
- Kavruk, Hasan, Salim Durukoğlu. *Battalnâme*. Malatya: Malatya Kitaplığı Yayınevi, 2012.
- Kaya, Selim. "Süleyman Şah II". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38: 105-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kaya, Selim. *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi*. Ankara: TTK 2006.
- Kayalan, Ferruh. "Geçmişte Erzincan Şehrinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II. Yüzyıl- M.S. XVII. Yüzyıl)". *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 9 (2017): 152-174.
- Kaymaz, Nejat. *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*. Ankara: TTK, 2014.
- Kaymaz, Nejat. *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*. Ankara: TTK, 2011.
- Kaymaz, Nejat. *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.
- Kazıcı, Ziya. *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. İstanbul: Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları, 2018.
- Keçiş, Murat. *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Keleş, Erol. "Elbistan Meydan Muharebesi ve İlhanlıların Yeni Anadolu Politikası". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 123/242 (2019): 63-72.
- Kemaloğlu, Mehmet. "XI- XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Darüşşifalar". *Hikmet Yurdu, Düşünce -Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7/13 (2014): 289-301.
- Kemaloğlu, Muhammet. "Türkiye Selçuklularında İctimai Müesseseler ve Eserler". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1/4 (2014): 1-31.
- Kerman, Zeynep. "Evliya Çelebi'ye Göre Afyonkarahisar". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1 (2002): 17-22.
- Kesik, Muharrem. "Melik Arab". *Tarih Dergisi*, 38 (2011): 17-26.
- Kesik, Muharrem. "Melik Şahinşah'ın Saltanat Mücadelesi (1155-1176)". *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2014): 89-99.
- Kesik, Muharrem. "Melikşah". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29: 58-59. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Kesik, Muharrem. “Mesud II”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29: 342-344. Ankara: TDV Yayınları 2004.
- Kesik, Muharrem. “Muînüddin Süleyman Pervâne”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31: 91. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kesik, Muharrem. “Pervaneogulları”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34: 245-246. İstanbul: TDV Yayınları 2007.
- Kesik, Muharrem. “Sadettin Köpek”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35: 392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kesik, Muharrem. “Sultan I. Kılıç Arslan’dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti Tahtına Kim Geçti?”. *XIV. Türk Tarih Kongresi Bildiriler I*. Ankara: TTK, 2005.
- Kesik, Muharrem. “Sultan Melikşah ve Sultan I. Mesud Dönemleri”. İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, Editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca. 6: 952. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kesik, Muharrem. “Türkiye Selçukluları- Danışmendliler İlişkilerinde Siyasi Evlilikler ve Hatunların İdaredeki Roller”, *Selçuklu Siyasi Tarihi*. Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan, Ed. Emine Uyumaz vd., Ankara: TTK, 2014.
- Kesik, Muharrem. *Danışmendliler (1085-1178) Orta Anadolu’nun Fatihleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Kesik, Muharrem. *Türkiye Selçuklular Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*. Ankara: TTK, 2003.
- Ketencioğlu, Emine. “Eyüp Sultan’da Adile Sultan Türbesindeki Puşide Örnekleri”. İçinde *II. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*. 250-261. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2000.
- Khan, Gabriel Mandal. *I Caravanserragli Turchi*. Editore Lucchetti Bergome. Italy: 1988.
- Khoniates. Niketas. *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. Çeviren Fikret İşıltan. Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- Khowaiter, Abdul-Aziz. *Baibars the First: His Endeavours and Achievements*. Londra: Green Mountain Press, 1978.
- Kiel, Michael. “Sarı Saltık ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar”. *TDAD*, 3/19 (1990): 25-47.
- Kılıcı, Ali. “Hacı Bayram-ı Veli Döneminden Ankara’da Ak Medrese ve Kara Medrese”. İçinde *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı I*, editör Ahmet Cahid Haksever, 115-144. Ankara: Anıl Matbaacılık, 2016.
- Kılıcı, Ali. *Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Kılıç, Şahin. “Yükselme Devri Selçuklu-Bizans İlişkileri”. İçinde *Türkler*, Editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca. 6: 1079-1080. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kırzioğlu, Fahrettin. *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar*. Ankara: TTK, 1992.
- Kısacık, Sibel Yıldız. “Beylerbeyi Türbesi”. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 6/1 (2019): 85-94.
- Kıvrım, İsmail. “XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1950-1700)”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22 (2007): 357-392.

- Kinnamos. *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*. Çeviren Işın Demirkent, Ankara: TTK, 2020.
- Kiragos, Müverrih. *Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar*. Çeviren G. Solmaz. Ankara: Elips Yay., 2009.
- Kitapçı, Zekeriya. *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*. Konya: Alperen Kitabevi, 1994.
- Koca, Salim. "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddîn Keykubâd'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25 (2009): 1-38.
- Koca, Salim. "Toy". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41: 270-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Koca, Salim. *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*. Ankara: TTK, 2005.
- Koca, Salim. *Türk Kültürünün Temelleri II*. Ankara: Başkent Matbaacılık, 2003.
- Koca, Salim. *Türk Kültürünün Temelleri*. V. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.
- Koca, Salim. *Türkiye Selçuklu Tarihi, Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)*. Çorum: Karam Yayınları: 2003.
- Koca, Salim. *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Koch, Karl. *Wanderungen im Oriente Während der Jahre 1843 und 1844 II*. Nabu Press, 2010.
- Koç, Fatma, Emine Koca, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türklerde Giyim Kuşam Kültürü ve Tarihî Kökenleri". İçinde *Güzel Sanatlarda Yenilikçi Çalışmalar*, editör Göktürk Erdoğan. 229-259. İzmir: Duvar Yayınları, 2023.
- Koç, Fatma, Emine Koca. "Türk Halk Giysilerinin Biçimlendirilmesinde Tasarrufa Yönelik Terzilik Uygulamaları". *Uluslararası Ankara Bilimsel Araştırmalar Kongresi 04-06 Ekim*. (2019): 223-235.
- Koçak, Emine. "Konya-Mevlâna Müzesi'nde Bulunan 637 Envanter Numaralı Puşîde". *Arış Dergisi*, 12 (2016): 4-11.
- Koçu, Reşat Ekrem. *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967.
- Kodaman, Bayram. "Vakfın Sosyal Yönü". *Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1988): 1-4.
- Kofoğlu, Sait. "Selçuklu Sonrası Güneybatı Anadolu'da Bir Uç Beyliği: Eşrefoğulları". İçinde *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu I*, Ankara: TTK, 2018.
- Koman, M. Mesut. Konya'da "Kutlu Melik Hatun Darülhuffazına Dair Bir Vakfiye ve Şeyh Siracüddin Urmevi Hakkında Birkaç Söz". *Konya Halkevi Dergisi*, 7/51 (1943): 50-53.
- Konak, Işıl. "Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi Çinili Minarelerinin Mevcut Durumu ve Tamamlama Uygulamaları". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2022): 44-59.
- Konukçu, Enver. "Berke Han". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5:506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Konukçu, Enver. *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1992.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. İstanbul: Ercan Matbaacılığı, 1960.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Yeniden Gözden Geçirenler: Muhammet Ali Orak, Ali Bektaş, Konya: 2007.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi I*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*. Erzurum: Atatürk Ün. Yayınları, 1991.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Akşehir (Tarihi-Turistik-Klavuz)*. İstanbul: Numune Matbaası, 1945.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Akşehir Tarihi*. İstanbul: Nümune Matbası, 1945.
- Konyalı, İsmail Hakkı. *Ankara Camileri*. Ankara: Vakıflar Genel Müd. Yayınları, 1987.
- Koprman, Kazım Yaşar. “Baybars I”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5: 221-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Koprman, Kazım Yaşar. *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmudi Devri (1412-1421)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Kotan, Necati. *Türk ve İslam Âlemine Karşı Haçlı Seferleri*. Adana: Kemal Matbaası, 1974.
- Kozan, Ali. “Kaynaklar ve Yöre İnsanın Görüşlerine Göre Selçuklu Anadolu’sunda Horasan Erenleri: Kayseri Yöresi Örneği”. İçinde *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu 27-30 Eylül 2010, Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler)*, 107-109. Ankara: TTK, 2014.
- Kozan, Ali. “Sözlü ve Yazılı Tarihe Göre Nevşehir Bölgesinde Horasan Erenleri Olarak Bilinen Şahsiyetler”. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 61 (2012): 313-336.
- Köker, Ahmet Hulusi. “Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14: 39-42, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Köker, Ahmet Hulusi. “Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi”. İçinde *Tıbbi Etik Yıllığı II*, yayınlayan Arslan Terzioğlu, 109-119. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1992.
- Köker, Ahmet Hulusi. “Gevher Nesibe Tıbbiyesinde Çalışan Hekim ve Müderrisler”, içinde Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi, editör Ahmet Hulusi Köker, 49-56. Kayseri: Erciyes Ün. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1991.
- Köksal, Hasan. “Türk Düğünlerinde ‘Saçı’ Geleneği Buna Bağlı Ritler-Pratikler”. *Bilgi/1* (Bahar 1996): 75-81.
- Köksal, Hasan. *Battanamelerde Tıp ve Motif Yapısı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1984.
- Köprülü, Bülent. “Tarihte Vakıflar”. *Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 8/3 (1951): 479-518.
- Köprülü, M. Fuat. “Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökmenin Memnuiyeti”. *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, (1949): 1-9.

- Köprülü, Mehmet Fuat, Franz Babinger. *Anadolu'da İslâmiyet*. trc. Ragıp Hulusi, haz. M. Kanar, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973.
- Koroğlu, Gülgün. *Anadolu Uygarlıklarında Takılar*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2004.
- Köse, Neşet. "Hamidelinde Eski Eserler: Uluborlu Kitabeleri". *Ün Dergisi*, 1/13 (1935): 174-177.
- Köymen, M. Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve zamanı Cilt III*. Ankara: TTK, 1992.
- Köymen, Mehmet Altay. *Alparslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı*. Ankara: Selçuklu Araştırma Dergisinin Üçüncü Sayısından Ayrı Basım, 1971.
- Köymen, Mehmet Altay. *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Akyıldız Matbaası, 1963.
- Kuban, Doğan. *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Kucur, Sadi S. "Rahatoğulları". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34: 410-411. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kucur, Sadi S. "Vekil-i Hasslık ve Selçuklu Saraylarında Üstadü'd-darlık". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 14 (2006): 1-10.
- Kuran, Abdullah. *Anadolu Medreseleri I*. Ankara: TTK, 1969.
- Kurat, Akdes Nimet. *Çaka Bey (İzmir ve Civarındaki Adaların Büyük Beyi M.S. 1081-1086)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966.
- Kurat, Akdes Nimet. *Peçenek Tarihi*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1937.
- Kurt, Gökhan. "Erken Ortaçağ Türk Kavimlerinde Giyim Kuşam ve Moda". *International Journal of Turkish Academic Studies*, 3/2 (2022): 30-50.
- Kurtoğlu, Orhan. "Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği". *Milli Folklor Dergisi*, 21/8 (2009): 89-99.
- Kurtoğlu, Yasemin. *Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Aile*. Ankara: TTK, 2019.
- Kurtuluş, Rıza. "Keyâniler", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25:345-346.
- Kuşçu, Ayşe Dudu. "Selçuklular Döneminde Konya'da Hatun/Kadın Vakıflar". İçinde *Konya Vakıfları*, editör Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş, 1: 201-220. Konya: Ofset Matbaacılık, 2021.
- Kutlu, Mehmet. "Kayseri Çifte Medrese'de Gevher Nesibe Darüşşifası'nın Konumu Üzerine Bir Değerlendirme". *Sanat tarihi Dergisi*, 26/2 (2017): 363-377.
- Kutlu, Mehmet. "Yozgat Hanları". İçinde *Yozgat Tarihi ve Kültürü*, editör Ebubekir Güngör, 1:319-338. Ankara: Akçağ Yayınları, 2022.
- Küçükbaşçı, Mustafa S. "Müşrif". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32: 167-169. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Küçükcan, İlyas. "Kültürel Geleneğimizde Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi". *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 36 (2005): 159-188.
- Küçükcan, İlyas. *Nacolea'dan Seyitgazi'ye Seyyid Battal Gazi Külliyesi ve Vakfı*. Eskişehir: Seyyid Battal Gazi Vakfı Yay., 1997.

- Küçükdağ, Yusuf, Caner Arabacı. *Selçuklular ve Konya*. Konya: Mikro Yayınları, 1999.
- Küçükdağ, Yusuf, Gazi Özdemir. “İlgin’da Tasavvufi Hayat, Tekke ve Zaviyeler”. İçinde *I. Ulusal İlgin Sempozyumu Bildirileri*, editör Ali Boran, Hakan Sarı, Aydın Arılık, 465-480. Konya: İlgin Beled. Kültür Yay., 2012.
- Küçükdağ, Yusuf, Güler Silay. “Osmanlı Döneminde Belviran Kazası’nda Tasavvuf, Tekke ve Zaviyeler”. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 20 (2015): 19-50.
- Küçükdağ, Yusuf. “Konya’da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Tekke ve Zaviyeler”. *Türk Tasavvuf Araştırmaları*. Konya, 2005.
- Küçükdağ, Yusuf. *Konya Alaeddin Dariüşşifası*. Konya: Konya Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2020.
- Küçükdağ, Yusuf. *Konya Şehri’nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı-Makaleler I*, Konya: Selçuklu Bel. Kültür Müd. Yayınları, 2004.
- Küçükdağ, Yusuf. *Konya’nın Kırk Tekkesi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2020.
- Küçükdağ, Yusuf. *Türk Tasavvuf Araştırmaları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2005.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. “Birinci Haçlı Seferi’nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers”. *İÜEFİD*, 41 (2005): 19.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. “Haçlılar Karşısında İlk Türk Lideri: Sultan I. Kılıçarslan”. *Şarkiyat Mecmuası*, 26 (2015): 63-83.
- Küskü, Sema Gündüz. “Hamamlara Taşınan İmgeler: Kayseri Huand Hatun ve Bursa Yeni Kaplıca Hamamlarındaki Çini Kullanımları Üzerine Düşünceler”. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 11 (2013): 11-30.
- Küskü, Sema Gündüz. “Hanedan Kadınları: Anadolu Selçuklu Devleti ve Aydınolu Beyliği Zamanı”. İçinde *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III*, editör Hakan Göncü, Akın Ersoy, Duygu S. Akar Tanrıver, 247-268. İstanbul: Ege Yayınları, 2019.
- Küskü, Sema Gündüz. “Raziye Devlet Hatun: “Arusî Min Âl-i Selçuk” Canan Parla Armağanı Sanat Tarihi”, içinde *Arkeoloji, Tarih ve Filoloji Araştırmaları*. Editör M. Erol Altınsapan, B. Yelda Olcay Uçkan, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020.
- Küskü, Sema Gündüz. *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği*. Ankara: TTK, 2014.
- Kütük, Ahmet. “Kösedağ Savaşı’nın kaybedilmesinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Kişiliği ve Uygulamalarının Rolü”, içinde *1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu’nun Moğollar Tarafından İşgali Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Editör Abdullah Kaya, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay, 2018.
- Landau, Jacob M. “Küttâb” içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27:3-4. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Lane, George. *The Mongols in Iran: Qutb Al-Din Şirazi’s Akhbar-i Moghulan*. Routledge. London-New York, 2018.
- Lane, Stanley, Poole. *İslam Devletleri Tarihi Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*. Çeviren Halil Edhem Eldem, Hazırlayan Samet Alıç, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Laurent, Joseph. *Byzance et les Turcs Seldjoudide Dans l’Asie Occidentale Jusqu’en 1081*, Paris-Nancy, 1914.

- Lehmann, Bruno. "Theodor I. Laskaris 1204-22 ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3 (1971): 593-598.
- Leiser, Gary. "The Madrasah and the Islamization of Anatolia before the Ottomans", *Law and Education in Medieval Islam: Studies in Memory of Professor George Makdisi*. der. J. E. Lowry vd., E. J.W. Gibb Memorial Trust, Cambridge, 2004.
- Liv, Cemil. "İslâm Aile Hukukunda Boşama Yetkisinin Kullanım Şekline Devletin Müdahalesi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Temmuz 2020): 571-586.
- Louis, Reau. *Dictionnaire Illustre D'Art et D'Archeologie*. Paris: 1930.
- Lundberg, A.- Schrag, C.- Larsen, N. *Sosyoloji. Cilt:2*, Ankara: Siyasal Bilimler Derneği Yayınları, 1970.
- Madran, Emre. "Ariflerin Menkıbelerinde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme". *Vakıflar Dergisi*, 10 (2006): 175-198.
- Makal, Çeyiz. "Seyit Battal Gazi Külliyesi Tarih İçindeki Yeri ve Önemi". *İçinde İnönü Üniversitesi III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler, Malatya 19-21 Ekim 1988*, 198-200. İstanbul: 1989.
- Makrizi. *Kitabü's-Sülûk li-Ma'rifeti düveli'l-mülûk I*. Yay. Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire, 1936.
- Mallet, Alex. "Çaka Bey". çev. Serkan Acar. *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 3 (Haziran 2016): 73-74.
- Mandaloğlu, Mehmet. "Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/8 (2022): 481-498.
- Mehmet Akif. "Mehir". *İçinde TDV İslam Ansiklopedisi*. 28: 389-391. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Mehmet İspirli, "Naib". *İçinde TDV İslam Ansiklopedisi*. 32: 312-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Mehmetov, İsmail. *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- Melaşvili, Ahmet Özkan. *Gürcüstan Kültür, Edebiyat, Sanat, Tarih, Folklor*. İstanbul: Aksiseda Matbaası, 1968.
- Melville, Charles. *The Fall of Amir Chupan and The Decline of The İlkhante 1327-37*. Indiana: Indiana University, 1999.
- Melville, Charles. "Anatolia Under The Mongols". in *Turkey -Volume1- Byzantium to Turkey 1071-1453*. Editor Kate Fleet. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Melville, Charles. "Chinese-Uigur Animal Calendar in Persian Historiography of the Mongol Period". *Iran (JBIPS)*, 32 (1994): 83-98.
- Melville, Charles. "Moğol Yönetimi Altında Anadolu". *İçinde Türkiye Tarihi Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*. Editör Kate Fleet, Çeviren Ali Özdamar, 79-138. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Menzel, Thedor. "Das Bektasi Kloster Sejjid Gazi". *Mitteilungen des Seminars Für Orientalische Sprachen*, 28/2 (1925): 100-105.
- Mercan, Mehmet, Mehmet Emin Ulu. *Tokat Kitabeleri*. Ankara: Türk Hava Kurumu Basım Evi İşletmeciliği, 2003.

- Merçil, Erdoğan. “Kirman Selçukluları” içinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 7: 231-289. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Merçil, Erdoğan. “Bizans’ta Hanedan Mensupları”. İçinde *XI. Türk Tarih Kongresi*, 6: 715-717. Ankara: TTK Bildiriler, 1994.
- Merçil, Erdoğan. “Büyük Selçuklular Devrinde Saçı Geleneği”. İçinde *Prof. Dr. Abdülkerim Özyadın’a Armağan*, ed. Ebru Altan-Muharrem Kesik, Murat Öztürk, 500-504. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Merçil, Erdoğan. “Gazneliler”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13: 480-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Merçil, Erdoğan. “Gulam”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14: 184. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Merçil, Erdoğan. “İslam’dan Sonra Türklerde Kadın”. İçinde *Kadın Ansiklopedisi*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1984.
- Merçil, Erdoğan. “Na’l Baha ve Kullanışına Dair Örnekler”. *Belleten*, 60/227 (Nisan 1996): 21-32.
- Merçil, Erdoğan. “Sahib Ata”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35: 515-516. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Merçil, Erdoğan. “Şahne”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38: 292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri*. Ankara: TTK, 1993.
- Merçil, Erdoğan. *Selçuklular’da Hükümdarlık Alametleri*. Ankara: TTK, 2007.
- Meriç, M. A., “Mimari Açından Türk Hamamı”. *Dekorasyon Dergisi*, (1990): 112-116.
- Metin, Tülay. “Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine”. İçinde *Ortaçağda Kadın*. Editör Altan Çetin, 470-482. Ankara: Lotus Yayınları, 2001.
- Metin, Tülay. *Selçuklular Döneminde Malatya*. Malatya Kitaplığı Yayınları: İstanbul, 2013.
- Mevlânâ Celâleddin Rûmî. *Mesnevî*. trc. Adnan Karaismailoğlu, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Mevlânâ Celâleddîn. *Dîvân-ı Kebîr I*. Hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1955.
- Mevlânâ Celâleddîn. *Dîvân-ı Kebîr IV*. Hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1959.
- Mevlânâ Celâleddîn. *Dîvân-ı Kebîr V*. Hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1960.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rumî. *Rubailer*. Çeviren Şefik Can, Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Mevlânâ, *Fih-i mâ-fih*. Çeviren Meliha Ülker Anbarcıoğlu, Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Der. Yay., 2006.
- Mevlânâ. *Mesnevi Cilt: IV*. Çeviren Recep Kibar, İstanbul: MEB Yayınları, 2014.
- Minorsky, V. “Tiflis”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 12/1: 264-278. Eskişehir: MEB, 2001.
- Mıynat, Ali. “Bir Selçuklu Türkmen Beyi: Fahreddin Behramşah ve Yeni Keşfedilen Altın Sikkeleri”. *Tarih Dergisi*, 70 (2019):19-36.

- Mikail Bayram, “Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?”, *Belleten*, XLV/2 -180 (1981): 467.
- Minorsky, V. *Studies in Caucasian History: I. New Light on the Shaddadids of Ganja II. The Shaddadids of Ani III. Prehistory of Sladin*. London: Taylor’s Foreign Press, 1953.
- Miras, Kâmil. *Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi 9*. Ankara: Sönmez Neşriyat, 1973.
- Mirhand, *Ravzatu’s-Safa fi Sireti’l-Enbiya ve’l-Müluk ve’l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)*. Tercüme Erkan Göksu, Ankara: TTK, 2015.
- Miroğlu, İsmet. *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*. Ankara: TTK, 1990.
- Mutaf, Abdülmecit. “İnanç-Statü-Tarz Üçleminde Osmanlı Kadınlarının Giyim-Kuşam Kültürü ve Sosyal Hayattaki Fonksiyonelliği: 17. Yüzyıl Edremit Örneği”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2015): 283-299.
- Mutlu, Mehmet. “Seyit Battalgazi Külliyesinde İnanışlar ve Adaklar”. İçinde *III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler*, hazırlayan Mehmet Yardımcı, Tahir Kutsi Makal, 212-217. Malatya: 1988.
- Mülayim, Selçuk. *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler -Selçuklu Çağı-*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Müverrih Kiragos Dulaury, “Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar”. *Türkiyat Mecmuası*, Çeviren Mahmud Kemal Ayas, 5 (1938): 27-48.
- Nas, Emine. “Türk Çeyiz Kültürü Çevresinde Sözsüz İletişim Dili Olarak Gelişen Milli Söz Hazinesi”. *Turkish Studies Social Sciences*, 13/18 (Ankara, 2018): 991-1005.
- Nayır, Şeyhmus. “Artukluların Yaptığı Siyasî Evliliklere Dair Örnekler”. İçinde *Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın’a Armağan*, 521-533. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Nayır, Şeyhmus. “Artukluların Yaptığı Siyasî Evliliklere Dair Örnekler”, *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın’a Armağan*, editör Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Nesevi. *Celâlüttîn Harezemşâh*. Çeviren Necip Asım Yazıksız. İstanbul, MEB, 1934.
- Neşri. *Kitab-ı Cihannüma*. Cilt: 1. Çeviren Faik Reşit Unat, M. Altay Köymen. Ankara: TTK, 1949.
- Nicol, Donald M. *Bizans’ın Son Yüzyılları 1261-1453*. Çeviren Bilge Umar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.
- Nicola, Bruna De. “Padshah Khatun: An Example of Architectural, Religions and Literary Patronage in Ilkhanid Iran”. In *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants and Intellectuals*, eds Michal Biran, Jonathan Brack, Francesca Fiaschetti, 270-289. California: University of California Press, 2020.
- Niğdeli Kadı Ahmed. *el- Veledü’i-Şefik ve’l-Hafidü’l-Halik I (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*. Tercüme Ali Ertuğrul, TTK: Ankara, 2015.
- Nurdan, Semiha. “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Ankara Şehri Vakıfları”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012.
- Nutku, Özdemir. “Türklerde Düğün”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10: 16-18. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Ocak, Ahmet Yaşar, Suraiya Faoqhi. “Zaviye”. İçinde İslam Ansiklopedisi, 13: 476. İstanbul: MEB Yayınları, 1986.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Battal Gazi”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5: 204-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvet”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13: 261-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu’da İslam-Türk Heterodakisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Odabaşı, Sefa. “Didiği Sultan Menakıbnamesi’nin Konyalı Seyyid Mustafa Rüşdi Tarafından Yapılan Manzum Tercümesi”. *Yeni İpek Yolu*, 2 (1998): 365-403.
- Odabaşı, Zehra. “Selçuklu Hanedanından Bir Bani: Fatma Hatun ve Külliyesi”. *Belleten*, 88/313 (2024): 731-769.
- Oflaz, Mustafa. “Niğde”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33: 94-95. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Okca, Ayşegül Koyuncu. “Geleneksel Dokumalarda Kadın”. *Akademik Bakış Dergisi*, 54 (Mart-Nisan 2016): 1-16.
- Oktay, Hasan. *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2007.
- Okudan, Muhammet. Tokat Halef Sultan Hankahı Vakfı (691/1321). *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/13 (2019): 133-148.
- Onay, Gönül. “İran Selçukluları ile Mukayeseli Anadolu Selçuklularında Atlı Av Sahneleri”. *Anadolu Dergisi*, 11 (1967): 121-138.
- Oral, M. Zeki. *Niğde Tarihi Tetkiklerinden Hüdavend Hatun Türbesi ve Hayatı*. Niğde: Niğde Halkevi Yayınları, 1939.
- Oral, M. Zeki. “Anadolu’da San’at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri”. *Vakıflar Dergisi*, 5 (1962): 23-77.
- Oral, M. Zeki. “Anadolu’da San’at değeri olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri”. *Vakıflar Dergisi*, 5 (Ankara: 1962): 23-77.
- Oral, M. Zeki. “Selçuk Devri Yemekleri ve Ekmekleri”. İçinde *Yemek Kitabı I*. Editör M. Sabri Koz, 18-34. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- Oral, M. Zeki. “Selçukilerde Giyim Eşyası”. *Türk Etnografya Dergisi*, 5 (1962): 14-20.
- Oral, M. Zeki. “Sultan Hatun Senedi”. *Belleten*, 19/75 (1955): 385-389.
- Oral, M. Zeki. “Turgut Oğulları Eserleri Vakfiyeleri”. *Vakıflar Dergisi*, 3 (1956): 31-64.
- Orbelean, Step’annos. *Step’annos Orbelean’s History of the State of Sisakan*. Çeviren Robert Bedrosian. New Jersey, 2015.
- Orhan, Şemsettin. *Kadın*. İstanbul: Yaz Yayınları, 2005.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları, 1987.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Türk Tarihi IV*. Ankara: Akba Kitabevi Yayını, 1946.
- Ortaylı, İlber. “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”. *Osmanlı Araştırmaları*, 1/1 (1988): 33-40.
- Ostrogorsky, George. *Bizans Devleti Tarihi*. Çeviren Fikret İşıltan. Ankara: TTK, 2006.
- Öden, Zerrin Günal. “Kadı Burhaneddin Karşısında Bir Selçuklu Şehzadesi Kılıç Arslan”. *Belleten*, 64/241 (2000): 847-862.

- Ögel, Bahaeddin. *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş V*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi II*. Ankara: TTK, 1995.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi II*. Ankara: TTK, 2014.
- Ögel, Semra. “Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi”. *Türk Kültürü*, 11 (1963): 37-41.
- Ögel, Semra. *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1966.
- Ögel, Semra. *Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler*. İstanbul: Matbaa Teknisyenleri Basımevi, 1986.
- Ögel, Bahaeddin. *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Ölmez, Mehmet. “Soyurgal”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37:388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ölmez, Sökmen. “İsparta-Gönen’de Geçmişten Günümüze Evlilik Adetleri”. *Milli Folklor Dergisi*, 24/95 (2012): 333.
- Önder, Mehmet. *Mevlânâ Şehri Konya*. Ankara: Güven Matbaası, 1971.
- Önder, Mehmet. “Bir Selçuklu Şaheseri Mevlânâ’nın Ahşap Sandukası”. *Vakıflar Dergisi*, 17 (1983): 79-92.
- Önder, Mehmet. “Selçuklu Devri Kadın Başlıkları”. *Türk Etnografya Dergisi*, 63 (1973): 5-12.
- Öney, Gönül. “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar ve Çift Başlı Kartal”. İçinde *Malazgirt Armağanı*. 139-172. Ankara: TTK, 1993.
- Öney, Gönül. “Anadolu Selçuklu Sanatında Ejderha Figürleri”. *Belleten*, 33/130 (1969): 193-216.
- Öney, Gönül. “Das Lebensbaum Motiv in der Seldschukischen Kunst in Anatolien”. *Belleten*, 32/125 (1968): 35-50.
- Öney, Gönül. “İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi”. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 3 (1981): 41-66.
- Öney, Gönül. “Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları”. *Belleten*, 31/122 (1967):143-154.
- Öney, Gönül. “Selçuklu Figür Dünyası”. İçinde *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, editör Doğan Kuban, 411-428. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Öney, Gönül. *Türk Çini Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1976.
- Önge, M. Yılmaz. *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995.
- Önge, Yılmaz. “Alaeddin Keykubad Döneminde Konya’da İnşa Edilmiş Mimarlık Eserleri”. *Selçuk Dergisi*, 3 (1988): 49-60.
- Önge, Yılmaz. “Anadolu’da Ejder Başlı Madeni Çeşme Lülery”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*. 183-185. Ankara: TTK, 1970.
- Önge, Yılmaz. “Kayseri Huant Hatun (Mahperi Hatun) Külliyesi’nin Hamamı ve Yeni Bulunan Çini Tezyinatı”. *Önasya*, 4/47 (1969): 1-12.

- Önge, Yılmaz. “Seyyid Battal Gazi Külliyesinde Sultan Hatun Türbesi”. *Önasya*, 5/57 (1970): 56.
- Önge, Yılmaz. “Türk-İslam Devri Yapılarında Eski Eser Kaçakçılığı Tahribatı, Nedenleri ve Çareler”. *AÜDTCFD*, 34/1-2 (1990): 419-425.
- Önge, Yılmaz. *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara: TTK, 1997.
- Öngören, Reşat. “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29: 441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Öngül, Ali. “Anadolu’nun Tapusu: Miryokefalon Savaşı 17 Eylül 1176”. *Askeri Tarih Bülteni*, 16 (1984): 67-70.
- Öngül, Ali. “Saltuklular”. İçinde *Türkler*. Editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca. 6: 798. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.
- Önkal, Hakkı. *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1996.
- Önkal, Hakkı. *Selçuklu- Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*. Ankara: Vakıflar Genel Müd. Yayınları, 1999.
- Önpeker, Hikmet. *Eskişehir*. Eskişehir: Hicret Kitapevi, Basım Yılı Bulunmuyor.
- Öz, Baki. *Çağdaşlaşma Açısından Tarikat ve Tekkelerin Kapatılması Olayı*. İstanbul: Can Yayınları, 2004.
- Öz, Mustafa. “Meşhed”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29: 362-364. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özakdağ, Nadejda. “Gagauz Türkçesinin Söz Varlığında Toy Kelimesi Üzerine”, *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3/4 (2018): 127-137.
- Özaydın, Abdülkerim. *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-911/ 1105-1118)*. Ankara: TTK, 1990.
- Özaydın, Abdülkerim. “Ahlatşahlar”. İçinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Ansiklopedisi*. 8:194-208. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Özaydın, Abdülkerim. “Aynicalut Savaşı”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4: 275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özaydın, Abdülkerim. “Danişmendliler”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8: 469-474. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özaydın, Abdülkerim. “Harizm”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16: 217-220 İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özaydın, Abdülkerim. “Kadı Burhaneddin”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24: 74-75. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim. “Menşur”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29: 148-149. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özaydın, Abdülkerim. “Saltuklular”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36: 54-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özbek, Süleyman. *Selçuklu – Eyyübî İlişkileri*. Ankara: Berikan Yayınları, 2018.
- Özbek, Süleyman. *Türkiye Selçukluları- Eyyübîler Arası Münasebetler Üzerine (1175-1250)*. Prof. İsmail Aka Armağanı, Hazırlayan Nejdett Bilgi. İzmir, 1999.

- Özbek, Yıldırım, Celil Arslan. *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008.
- Özcan, Abdülkadir. “Ayyar”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4: 296. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özcan, Abdülkadir. “Hatun”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16: 499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özçelik, Mustafa. *Seyyid Battal Gazi*. Ankara: Sistem Ofset Matbacılık, 2003.
- Özdemir, Fatma. “13. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Hanlarının Taç Kapılarında Kullanılan Kitabelerin Değerlendirilmesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1 (2022): 308-328.
- Özdemir, Rıfat. “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”. *OTAM*, (1994): 259-310.
- Özdemir, Rıfat. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Özdemir, Yurdağül, Ali Baş, “Anadolu Selçuklu Devleti’nde Bizans Kökenli Bir Aile: Maurozomes Ailesi ve Anadolu’daki Eserleri”. *Güncel Sosyal Bilimler Araştırmaları III*, Ankara: Vadi Matbaacılık, 2021.
- Özdemir, Yurdağül. “Anadolu’da Bizans-Selçuklu Sanatsal Etkileşimini Yansıtan Önemli Bir Örnek: Tokat Müzesi’nde Bulunan İp/Yün Eğiren Kadın Tasvirli Seramik”. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 22 (2020): 21-30.
- Özer Ergenç, “XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara’nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 1 (1980): 85-108.
- Özergin, M. Kemal. “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”. *İstanbul Üniv. Ed. Fak. Tarih Dergisi*. 15/20 (1965): 141-170.
- Özgüdenli, Osman G. “İlhanlı Devrine Ait Bir Münşeat Mecmû’ası: Risâla al-Şâhibiyya”. *Belleten*. 63/238, (1999): 725-747.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Moğollar”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30: 225-229. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Tiyul”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41: 207-208. İstanbul: TDV Yayınları 2012.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Ülüş”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42: 297-298. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özkan, Ahmet. *Gürcüstan -Tarih Edebiyat Sanat Folklor*. İstanbul: Aksesida Matbaası, 1968.
- Özkara, Mehmet, Mustafa Eryaman. “Niğde’de Üç Mimari Eser”. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 6/11 (2020): 213-230.
- Özkaracı, Mehmet. *Niğde’de Türk Mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.
- Özkaracı, Mehmet. “Niğde Türbelerinin Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi”. *14th International Congress of Turkish Art (Collège de France Paris 19-21 September 2011)*, 567-576. Paris: 2011.
- Özkaracı, Mehmet. “Niğde”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33: 95-98. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özkaracı, Mehmet. *Niğde’de Türk Mimarisi*. Ankara: TTK, 2001.

- Özkeçeci, İlhan. *Tarihi Kayseri Cami ve Mescidleri*. Kayseri: Kayseri Kocasınan Bel. Yayınları, 1997.
- Özme, Adil. “Mengücekli Beyliği Sikkeleri”. *Sanat Tarihi Dergisi*, 13/1 (2004): 95-105.
- Özpınar, Hasan. “Afyonkarahisar’ın Yüzlerce Yıllık Su Kaynağı Kadınana”, *Taşpınar Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, 10 (2013): 6-11.
- Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar Türkiye II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Öztürk, Gülin. *Niğde Sancağı Merkez Kasabası Asar-ı Atika Defteri*. Konya: Kömen Yayınları, 2012.
- Öztürk, Nazif. *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.
- Öztürk, Osman, Ahmet Gümüştöpe. “Türkiye Selçuklu ve Karamanoğulları Dönemi Konya Cami ve Mescid Vakıfları”. İçinde *Konya Vakıfları Konya Kitabı XVIII*, editörler Caner Arabacı, Nesimi Yazıcı, İsmail Kıvrım, Ahmet Akman, Mustafa Akkuş. 283-300. Konya: Anadolu Ofset, 2021.
- Öztürk, Rıdvan. “Dediği Sultan Adı ve Bir Yerelleştirme Örneği: Dedegi-Dediği”. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 74 (2015): 119-130.
- Pachymeres, G. *De Michaele et Andronico Palaeologis II*. ed. Immanuel Bekker, CSHB: 1835.
- Pachymeres, Georges. *Relations Historiques-Bizanslı Gözüyle Türkler*. Çeviren İlcan Bihter Barlas. İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2009.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1971.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1: 360, İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Pala, İrem Çalışıcı. “Türk Çini Sanatında Kullanılan Teknikler”. İçinde *21. Yüzyılda Türk Sanatı: Meseleler ve Çözüm Önerileri Milletlerarası Sempozyum, Sergi, Konser, Çalıştay Bildiriler Kitabı*, editör Ruhi Konak. 347- 368. 2018.
- Palabıyık, M. Hanefi. “Gazneliler Devletinde Teşkilat ve Kültür”. *Yeni Türkiye Dergisi Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı*. 3 (2002): 29-53.
- Parla, Canan. “Melike Hüdavend Hatun Türbesi”. İçinde *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, 3: 49-164. Niğde: Bizim Büro Matbaacılık, 2017.
- Parla, Canan. “Niğde Hüdavend Hatun Türbesi’ne İkonografik Yaklaşım”. *Turkish Studies Social Sciences*, 14/3 (2019): 1007-1032.
- Parlar, Gündegül. “Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Sikkelerinde Görülen Geçme Motifler”. İçinde *Türkler*. 7: 918-922. Editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Parlar, Gündegül. “Sanat Tarihi Yönleriyle Figürlü Anadolu Selçuklu Sikkeleri”, içinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Kongresi Bildirileri*. Hazırlayan O. Eravşar. Konya: Selçuk Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2001.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2006.
- Paşaoğlu, Derya Derin. “Altın Orda Hanlığında Kadın (Ailede, Toplumda ve Yönetimde)”. *Journal of Black Sea Studies*, 34 (2023): 371-400.

- Paydaş, Kazım. “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 39 (2006): 195-218.
- Peker, Ali Uzay. “Hunad Külliyesi”. *Tasarım Merkezi Dergisi*, 1 (2006): 22-29.
- Pfeiffer, Judith. “Karşılıklı Yakınlaşma: Erken İlhanlı Devrinde Moğol Seçkin Sınıfının İhtidası Üzerine Düşünceler”. Çeviren Kâzım Uzun, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 33/2 (2018): 642-646.
- Potapov, L. P. “Etnografik Veriler Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1 (1996): 213-233.
- Quentin, Simon de Saint. *Histoire de Tatares, Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. Çeviren E. Özbayoğlu. Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları, 2006.
- Quentin, Simon de Saint. *Histoires des Tatares*. Yayınlayan J. Richard. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1965.
- Raby, Julian, Zeren Tanındı. *Turkish Bookbinding in the 15 th Century: The Foundation of an Ottoman Court Style*. London: 1993.
- Radloff, Wilhelm. *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk- Dialecte II*, Petersburg: Outlook Verlag, 1960.
- Rasonyi, Laszlo. *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971.
- Rasonyi, Laszlo. “Tuna Havzasında Kumanlar”, *Doğu Avrupa'da Türklük*, çev. Yusuf Gedikli. İstanbul: Selenge Yayınları, 1939.
- Ravendi. *Rahatüs-Sudur ve Ayetüs-Surur I*. çev. Ahmed Ateş, Ankara: TTK, 1999.
- Rayfield, Donald. *Edge of Empires A History of Georgia*. London: Reaktion Books, 2012.
- Reşidüddin Fazullah. *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*. Çeviren İ. Aka, M. Ersan, S. H. Khelejani, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Rice, Tamara Talbot. *Anadolu Selçuklu Tarihi*. Çeviren Tuna Kaan Taştan. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015.
- Rice, Tamara Talbot. *Ancient Peoples and Places The Seljuks in Asia Minor*. Editör Dr. Glyn Daniel. London: Thames and Hudson, 1961.
- Rogers, J. M. “The Çifte Minare at Erzurum and the Gök Medrese at Sivas”. *Anatolian Studies*. XV (1965): 63-85.
- Rogers, J. M. “Waqf and Patronage in Seljuk Anatolia: The Epigraphic Evidence”. *Anatolian Studies*. 26 (1976): 69-103.
- Rubruck, William. *The Journey of Rubruck to the Eastern Parts of the World 1253-55*. trans: W. W. Rockhill, London: Printed For The Hakluyt Society, 1900.
- Rubruk, W. V. *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*. Çeviren E. Ayan, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi I*. Ankara: TTK, 2008.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi, II*. Ankara: TTK, 2008.
- Rükniddin Baybars. *Zübdetü'l-fikre fî târîhi'l-hicre. Altınordu Devleti Tarihine ait Metinler*. Hazırlayan W. De Tiesenhause, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

- Sağın, Neslihan. “Seyitgazi İlçesindeki Ortaçağ Yapıları”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Sağlam, Hadi. “İslam Hukukunda Mehîr Evlilik Sigortası Mıdır?”. *Universal Journal of Theology*, 1/1 (2016): 1-19.
- Sağlam, O. Ferid. “Şimdiye Kadar Görülmeyen Cimri Sikkesi”. *Belleten*, 9/35 (Temmuz 1945): 299-304.
- Sağol, Gülden. “Destanlarda Evlilik”. *İçinde Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III, Teşkilat, Kültür, Ekonomi*, 8/45 (Mayıs-Haziran 2002): 264- 289.
- Salman, Fikri. *Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar Türklerde Kıyafet Biçimleri*. Erzurum: Zafer Ofset Matbaacılık, 2013.
- Sami Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Sami, Böcüzade Süleyman. *Isparta Tarihi*. Isparta: Isparta valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2012.
- Samur, Tahsin. “Akşehir’de Gündük Minareli Mescid”. *Selçuk Ün. Sosyal Bil. Ens. Dergisi*, 3 (Konya, 1994): 285-296.
- Sandıkcı, Mustafa, Sabri Çelik, Hümeýra Töre Başat. *Afyonkarahisar İnanç Turizmi*. Ankara: Merdiven Yayınevi, 2016.
- Sarıköse, Barış. “Kadınhanı ve Çevresinin İdari Yapısı (1467-1990)”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2018): 32-47.
- Sarıköse, Selma Turhan. “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemlerinde Kadınhanı”, içinde *Konya Ansiklopedisi*, 5: 15. Konya: KBB Yayınları, 2012.
- Sarre, Friedrich. *Konya Köşkü*. Tercüme Ş. Uzluk, Ankara: TTK, 1989.
- Satoğlu, Abdullah. *Kayseri Ansiklopedisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Savaran, Hülya. “Kutadgu Bilig’de Tanrı ve Tanrı’nın Özellikleriyle İlgili Birleşik Yapılar”. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi (Özel Sayı)*, (Ekim 2016): 389-397.
- Savaş, Saim. “Fetva ve Şer’iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”. *İçinde Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi C.II*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları 1992, 504-547.
- Savaş, Saim. “Zaviyelerin Türk Kültürünün Gelişmesindeki Rolü”. *Yeni Türkiye Dergisi/Osmanlı Özel Serisi*, 4 (2000): 72-78.
- Say, Yağmur. “Seyyid Battal Gazi Külliyesi”. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1999.
- Say, Yağmur. “Seyyid Battal Gazi Kültü ve Seyyid Battal Gazi Külliyesi”. *İçinde Anadolu Üniversitesi Tarihçe Eskişehir Sempozyumu-I 2-4 Kasım 1998*, 151-208. Eskişehir: 2001.
- Say, Yağmur. “Seyyid Battal Gazi”. *Alevilik Araştırmaları I*. (1998): 45-80.
- Say, Yağmur. *Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi*. İstanbul: Su Yayınları, 2006.
- Seçim, Yılmaz. “Selçuklu ve Osmanlı Mutfağının Gastronomi Açısından Değerlendirilmesi”. *Journal of Tourism Theory and Research*. 4/2 (2018): 122-132.
- Selami Sönmez, Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar), Atatürk Ün. Kazım Karabekir Eğitim Fak. Dergisi, 15 (2007): 270-296.

- Selim Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah Dönemi Selçuklular Tarihi (1192-1211)*. Ankara: TTK, 2006.
- Semavi, Semavi. “Hamamlar”. İçinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3: 537-542. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, 1994.
- Serdar, Murat, Murat Hanar. “Moğol Hakimiyeti Sırasında Ermenek ve Çevresinde Yaşanan Siyasi ve Sosyal Gelişmeler (1277-1292)”. İçinde *Ermenek Araştırmaları I*, editör Hüseyin Muşmal, Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, 237-250. Konya: Palet Yayınları, 2018.
- Sestini, Domeniko. *Voyage de Costantinople, A Bassora, En 1781*. Paris: 1782.
- Sevim, Ali, Erdoğan Merçil. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: TTK, 1995.
- Sevim, Ali, Yaşar Yücel. *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara, TTK, 1989.
- Sevim, Ali. “Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not”. *TTK Belleten*. 25/97 (1961): 63-74.
- Sevim, Ali. “Çağrı Bey”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8: 183-186. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Sevim, Ali. “Keyhüsrev I”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35: 346-348. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Sevim, Ali. “Keyhüsrev III”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25: 350-351. Ankara: TDV Yayınları 2022.
- Sevim, Ali. “Kılıçarslan III”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25: 403. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Sevim, Ali. “Süleyman Şah I”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38: 103-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Sevim, Ali. *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: TTK, 2018.
- Sevim, Ali. *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*. Ankara: TTK, 1989.
- Sevim, Ali. *Genel Çizgileri ile Selçuklu-Ermeni İlişkileri*. Ankara: TTK, 2002.
- Sevin, Nurettin. *Onüç Asırlık Kıyafet Tarihine Bir Bakış*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Sevinç, Nejdett. *Eski Türklerde Kadın ve Aile*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1987.
- Seyfi, Ali Rıza. *Bir Milletin Bir İmparatorlukla Savaşı (1828–1829 Türk-Rus Harbi) İngiliz Zabiti James Brown’un Hatıratından*. İstanbul: Kanaat Kitabevi Yayınları, 1940.
- Sezer, Hamiyet. “Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılışının Taşradaki Yansıması, (1826-1827)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. 19/30 (1997): 215-238.
- Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Shukurov, Rustam. “Harem Christianity: The Byzantine Identity of Seljuk Princes”. In *The Seljuks of Anatolia Court and Society in the Medieval Middle East*. ed. A.C.S. Peacock, S. N. Yıldız, London, 2012.
- Shukurov, Rustam. *The Byzantine Turks 1204-1461*. Brill: Leiden, 2016.

- Sıbt İbnu'l-Cevzî. *Mir'atü 'z-Zamân fî Târîhi 'l-Âyân 'da Selçuklular*. Seçme, Tercüme ve Değerlendirme Ali Sevim. Ankara: TTK, 2011.
- Simbat. *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*. Çeviren Hrant D. Andreasyan. İstanbul: TTK Basılmamış Nüsha, 1946.
- Sinclair, Thomas Alain. *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*. London: 1989
- Sipehsâlâr, Ferîdûn b. Ahmed-i. *Mevlânâ ve Etrafındakiler*. trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Sipehsalar, Mecdeddin Feridun. *Mevlânâ ve Etrafındakiler*. Çeviren Mustafa Çıpan, İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.
- Smirnov, V. D. *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*. Çeviren Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları 2016.
- Sobernheim. “Salah-Ad-Din Eyyübi”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 10: 104-106. Eskişehir: MEB Yayınları 2001.
- Solmaz, Gürsoy. “Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Solmaz, Gürsoy. “Gürcü Kraliçesi Tamara’nın Sarıkamış (Micigert) Savaşı (23-31 Temmuz 1202)”. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28 (2014):171-180.
- Solmaz, Sefer. “Danişmedliler Devleti ve Kültürel Mirasları”. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Solmaz, Sefer. “Danişmendli Ailesi ile Büyük Selçuklu Hanedanı Arasındaki Akrabalık İlişkileri”. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II*. Konya: Süsüm Yayınları, 2001.
- Solmaz, Sefer. “Danişmendliler”. İçinde *Türkler*, Editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca. 6: 731. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Solmaz, Sefer. “Danişmend-Nâme’ye Göre Emirgazi’nin Faaliyetleri”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2009): 199-209.
- Solmaz, Yasemin. “Türk Mutfak Kültürü ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (2018): 108-124.
- Soyman, Faik, İbrahim Tongur. *Konya Eski Eserler Klavuzu*. Konya: Yeni Kitabevi, 1944.
- Soysaldı, Mehmet. *Kuran ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*. İstanbul: Şule Yayınları, 1999.
- Sönmez, Zeki. *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: TTK, 1995.
- Sözen, Metin. “Anadolu’da Eyvan Tipi Türbeler”. İçinde *Anadolu Sanatı Araştırmaları I*. 167-210. İstanbul: Gün Matbaası, 1968.
- Sözen, Metin. *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri II, Kapalı Medreseler*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1972.
- Spies, Otto. “Mehir”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 7: 494-496. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları*. Çeviren Cemal Köprülü, Ankara: TTK Yay., 1957.

- Suat Ballar, Suat. *Yeni Vakıflar Hukuku*. İstanbul: Seçkin Yayınevi, 2008.
- Subaşı, Muhsin İlyas. *Kayseri'nin Manevî Mimarları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Kayseri Şubesi, 1995.
- Subaşı, Ömer. “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/33 (2016): 384-401.
- Subaşı, Ömer. *Gürcü-Moğol İlişkisi- Güney Kafkasya 1220-1346*. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Subaşı, Ömer. *Gürcü-Moğol İlişkisi*. İstanbul: İstanbul Kitabevi, 2015.
- Subaşı, Ömer. *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Subaşı, Ömer. *XI.- XIII. Yüzyıl Yakın Doğu Hristiyan Dünyasında Kadın ve Siyaset (Haçlı, Bizans, Ermeni ve Gürcü)*. İstanbul: Kitabevi, 2024.
- Sucu, İkbâl. “Ege Bölgesi Halk İlaçları”. İçinde *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, 211-221. Ankara: Ankara Ün. Basımevi, 1989.
- Sultan Veled. *İbtidâ-Nâme*. çev. Abdülbâkî Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2014.
- Sultan Veled. *Sultan Veled Divanı*. Çeviren Veyis Değirmençay. Konya: Konya Başakşehir Belediyesi Kültür Bakanlığı Yayınları, 2015.
- Sunay, Serkan. “Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı”. İçinde *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. 255-273. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Sutay, Gonca. *Anadolu’da Moğol İstilasının Başlangıcı ve Kadim Şehir Erzurum*. İksad Yayınevi: Ankara, 2020.
- Sümer, Faruk. “Abaka”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1: 8. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Sümer, Faruk. “Anadolu Selçukluları”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36: 381. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sümer, Faruk. “Anadolu’da Moğollar”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*. Ankara: Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, 1970.
- Sümer, Faruk. “Argun”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 3: 355-357. İstanbul: TDV Yayınları 1991.
- Sümer, Faruk. “Arslanşah b. Tuğrul”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 3: 404-406. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sümer, Faruk. “Çukur-Ova Tarihine Dâir Araştırmalar” içinde *Tarih Araştırmaları Dergisi I*, Ankara: Ankara Ün. Yayınları, 1963.
- Sümer, Faruk. “II. Tuğrul”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41: 342-344. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sümer, Faruk. “Irak Selçukluları”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36: 365-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sümer, Faruk. “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir”, *Belleten*, 53/206 (1989): 175-198.
- Sümer, Faruk. “Keykavus I”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25: 351-353. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

- Sümer, Faruk. “Keykavus II”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25: 354-356. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Sümer, Faruk. “Keykubad I”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25: 357-359. Ankara: TDV Yayınları, 202.
- Sümer, Faruk. “Keykubad II”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25: 359. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Sümer, Faruk. “Keykubad III”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25: 359-361. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Sümer, Faruk. “Kılıçarslan IV”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25: 403-405. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Sümer, Faruk. “Kutalmış”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26: 480-481. Ankara: TDV Yayınları 2002.
- Sümer, Faruk. “Mengüçükler”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 7: 711-718. Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Sümer, Faruk. “Mengüçüklüler”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29: 138-142. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Sümer, Faruk. “Mesud I, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29: 339-342. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Sümer, Faruk. *Anadolu’da Moğollar*. Ankara: TTK, 2022.
- Sümer, Faruk. *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*. Ankara: TTK, 1990.
- Sürücüoğlu, Metin Saip, Ayşe Özfer Özçelik. “Eski Türk Besinleri ve Yemekleri”, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar C.12*. Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayın No:34, Ankara: Birlik Matbaacılık, 2005.
- Sürücüoğlu, Metin Saip, Ayşe Özfer Özçelik. “Türk Mutfak ve Beslenme Kültürünün Tarihsel Gelişimi”. *Standart Dergisi*, 439 (2008): 1289-1310.
- Süryani Mihael, *Süryani Patrik Mihail’in Vekayinamesi*. Tercüme Hrant D. Andreasyan, Ankara: TTK, 1944.
- Süryani Mihael, *Vekayiname II, (1042-1195)*. Tercüme Hrant D. Andreasyan, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi Kayıt No: 11932, 1944.
- Süslü, Özden. *Tasvirilere göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1989.
- Şahbaz, Mehibe. “Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad’ın Kolonoros Kalesini Fethi ve Siyasi Evlilikleri”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Araştırma Makalesi*, 7/19 (2018): 81-95.
- Şahin, Kâmil. “Ankara’da Melike Hatun Vakıfları”. *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991): 77-82.
- Şahin, Kâmil. “Ankaralı Seyh İzzeddin Vakıfları ve Âk Medrese”. *Vakıflar Dergisi*, 19 (Ankara: 2005): 43-54.
- Şahin, Muhammet. *Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Gündüz Eğitim Yayınları, 2006.
- Şahin, Mustafa Kemal. “Anadolu Selçuklu Dönemi Düşünce ve Kültürünün Oluşumunda Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinden Bir Grup Yapı Üzerine Düşünceler”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14/3 (2022): 635-678.

- Şahin, Mustafa Kemal. “Anadolu Selçuklu Dönemi Düşünce ve Kültürünün Oluşumunda Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinden Bir Grup Yapı Üzerine Düşünceler”. *Uluslararası Tarih Araştırmalar Dergisi*. 14/3 (2022): 635-678.
- Şahin, Mustafa Kemal. “Anadolu’da Selçuklu Döneminde Dikine Planlı Camiler (Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışına Kadar)”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2004.
- Şahin, Mustafa Kemal. “Anadolu’da Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Taçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler-I”. İçinde *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 14-16 Ekim 2009, 569-581. İstanbul: Pamukkale Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yay., 2011.
- Şahin, Mustafa Kemal. “Mazgirt Elti Hatun Camisi, Türbesi ve Çoban Baba (Dede) Türbesi Üzerine Gözlemler”. *Anadolu Arkeolojisine Katkılar 65. Yaşında Abdullah Yahyalı’ya Sunulan Yazılar*, Der. Turan Takaoğlu. İstanbul: Hitit Color: 2006.
- Şahin, Mustafa Kemal. Anadolu Selçuklu Döneminde Malatya ve Tokat Çevresinde Bulunan Bazı Yapılar Üzerine Düşünceler. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3 (2018): 221-253.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Güven Matbaası, 1972.
- Şat, Seda. *Ahmed Eflâkî’nin Menâkıbü’l-Ârifin Adlı Eserine Göre Selçuklu Türkiye’sinde Türkler/Türkmenler, Moğollar, Ahiler ve Mevlevîler*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Şeker, Burçin Şenol, Murat Gökçe. “Tarihi Hundi Hatun (Kunç) Köprüsünün Artan Trafik Yüğü Altında Davranışının İncelenmesi”. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*. 13/2 (2021): 496-507.
- Şeker, Mehmet. “Türk Devlet Yönetiminde Farklı Başkadılık Uygulamaları: Hazarlar, Altın Orda ve Memlükler Örneği”. *ABAD*, 1/1 (2018): 75-88.
- Şemseddin Sami. *Kamus-ı Türki*. Ankara: TTK, 2021.
- Şen, Hüseyin, Mehmet Yağcı. Moğol İstilasına Karşısında İznik Rum İmparatorluğu: III. İoannes Vatatzes Dönemi. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2021): 101-106.
- Şen, Mehmet Emin, Galip Bingöl. “Anadolu’da Moğol Tahakkümüne Karşı Aykırı Bir Ses: Beylerbeyi Hatiroğlu Şerafeddin”. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2022): 381-392.
- Şen, Zühal. “Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in Karakter İncelemesi”. *USAD*, 14 (2021): 255-284.
- Şeşen, Ramazan. “Eyyubîler”. İçinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 6: 235. İstanbul: Çağ Yayınları, 2012.
- Şeşen, Ramazan. “İmade’-d-din el-Kâtib İsfahan’ının Eserlerindeki Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar”. *SAD*, 3 (1971): 250-369.
- Şeşen, Ramazan. *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013.
- Şeşen, Ramazan. *Salahaddin’den Baybars’a Eyyubîler Memluklar (1193-1260)*. İstanbul: İSAR, 2007.
- Şeşen, Ramazan. *Selahattin Devrinde Eyyubîler Devleti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1983.
- Şeşen, Ramazan. *Selahattin Eyyubi ve Devri*. İstanbul: İSAR Yayınları, 2000.

- Şevki, Osman. *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*. Hazırlayan İlter Uzel, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1991.
- Şikari, *Karaman Oğulları Tarihi*, Neşr: M. Mesud Koman. Konya: Konya Halkevi Yayınları, 1946.
- Şikârî. *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamanîlerin Tarihi)*. Hazırlayan Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu, İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi-ÇEKÜL Vakfı Yay., 2005.
- Şikari. *Karamanoğulları*. Çeviren Murat Dursun Tosun, (İstanbul: 2021).
- Şimşir, Mehmet, Yaşar Candemir, *Seyyit Battal Gazi*. Eskişehir: Güzeliş Matbaası, 1966.
- Şişman, Bekir. *Türk Kültüründe Evlilik*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2017.
- Şükürov, Rüstem. *Türk-Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*. İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi, 2016.
- Taeschner, Franz. *İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvat Teşkilâtı)*. Çeviren Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 15/1 1953.
- Talas, M. Asad. *Nizamiye Medresesi*. trc. Sadık Cihan, Samsun: Etüt Yayınları, 2000.
- Tan, Pınar Kaya. "Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi İnanç Hâtûn ve Evlilikleri", *USAD*, 9 (2018): 205- 218.
- Taneri, Aydın. "Celaledin Karatay". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7: 251-252. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taneri, Aydın. "Çaşnigir". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8: 232. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taneri, Aydın. "Emîr-i Dâd" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11:130. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Taneri, Aydın. *Celalu'd Din Harizmşah ve Zamanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Taneri, Aydın. *Harezmşahlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Tang, Ch'i. *Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1973.
- Tanman, Baha, Sevgi Parlak. "Tarikat Yapıları". İçinde *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, editör Ali Uzun Pekker, Kenan Bilici, 391-419. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Tanman, M. Baha, Sevgi Parlak. "Tekke (Mimari)". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40: 370-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Tapur, Tahsin. "Konya İlinde Kültür ve İnanç Turizmi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2/9 (2009): 473-492.
- Taşcı, Kemal, Berna Gülşah Bahar, "Moğollar/İlhanlılar Döneminde Erzincan'da İktisadî Vaziyet". *Müverrih Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (Aralık 2024): 1-41.
- Taşcı, Kemal. "Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri" içinde *1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. 161-197. ed.: Abdullah Kaya, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay, 2018.

- Taşcı, Kemal. “Serman/Seryan Savaşı (514/1120) Beylikler Dönemi Türkiye’sinde Mengücekli - Artuklu - Selçuklu - Danişmendli - Bizans İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası”. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2023): 247-299.
- Taşcı, Kemal. “Türkiye Selçuklu Devletinde Gayri Meşru Bir Kan Bağı İddiası: Emir Sadeddin Köpek’in Selçuklu Hanedanına Mensubiyeti Meselesi”, içinde *Kan Bağı Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2022.
- Taşdelen, Şükrü. *Turgutoğulları Vakfiyelerine Göre Beylikler Dönemi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2024.
- Taşgın, Ahmet. *Dediği Sultan ve Menakıbı (Konya ve Çevresinde Ahmet Yesevi Halifelerinin İzleri)*. Konya: Çizgi Kitapevi Yay., 2015.
- Taşkıran, Hasan. *Selçuklu Devletlerinde Suikastlar*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Taşyürek, Aytaç. “Amasya’da Türk Sivil Mimari Eserleri”. Tez, İstanbul Üniversitesi, 1972.
- TDK, *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 2005.
- Tek, Recep. “Anadolu Dervişlerinin Manevî Nüfuzlarının Günümüze Etkileri Bağlamında Şeyh Turesan Veli Hazretleri”. *Tarih, Kültür ve Sanat Dergisi*, 2 (2013): 157-172.
- Tekin, Şinasi. *Uygurca Metinler II Maytrisimit: Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Tekin, Talat. *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*. haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Tekinalp, Macit. “Palace Churches of the Anatolian Seljuks: Tolerance or Necessity?”. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 33/2 (2009): 148-167.
- Tekindağ, Şehabeddin. *Karaman Beyliği XIII - XV. Asırda Cenubî Anadolu Tarihine Ait Tetkik*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1947.
- Tekiner, Halil. *Gevher Nesibe Dârüşşifâsı Ortaçağ’da Öncü Bir Tıp Kurumu*. Kayseri: Kalkan Matbaacılık, 2006.
- Tellioğlu, İbrahim. *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009.
- Terzi, Mustafa Zeki. “Gulam”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14: 178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Terzioğlu, Arslan. “Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji Alanında Dünya Tıbbına Katkıları”. İçinde *Türkler*, Editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 11: 348-355. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.
- Texier, Charles. *Description De L'Asie Mineure*. Paris: Imprimeurs De L'Institut De France, 1849.
- Thomson, Robert. *Rewriting Caucasian History- The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles- The Original Georgian Texts and The Armenian Adaptation*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Tiesenhhausen, W. De. *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. Çeviren İ. Hakkı İzmirli, İstanbul: Kubbealtı Sahaf, 1941.
- Togan, İsenbike. “Bir Miras Olarak Yenge”. *NTV Dergisi*, 14 (2010): 98.
- Togan, Z. Velidi. “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadi Vaziyeti”. İçinde *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.

- Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Yayınları, 1981.
- Tokalak, İsmail. *Bizans- Osmanlı Sentezi –Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi-*. İstanbul, Güler Boy Yayıncılık, 2006.
- Toksoy, Ahmet. “Mengücekli Hükümdarı Fahreddin Behram Şah”. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/3 (2020): 123-128.
- Tokuş, Ömer. “Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu’da Moğol Noyanlarının İsyânları”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 117/230 (2017): 117-208.
- Tokyürek, Hacer. “Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 61/1 (2013):119-130.
- Tomar, Cengiz. “el-MELİKÜ’n-NÂSİR, Yûsuf” içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29:78-79. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Topal, Nevzat. “509/1115 Tarihli Sultan İbrahim Vakfı, Şeyh Torasan Zaviyesi ve Türbesi”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, 30 (2011), 339-360.
- Topal, Nevzat. “Education-Training And Scientific Activities In Aksaray City During The Seljuk Period Of Turkey”. *The Journal of International Civilization Studies*, 1/2 (2016): 214-228.
- Topal, Nevzat. “Niğdeli Kadı Ahmed’e Göre Niğde ve Çevresi (13-14. Yüzyıl)”. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 14 (2021): 78-92.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. “Yahudilik-Hristiyanlık ve İslam Hukukuna Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10/2 (2010): 79-120.
- Topraklı, Ramazan. “Battal Gazi’nin Türbesi Nerede?”. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (2014): 83-92.
- Tozlu, Selahattin. “Türklerde Devlet Yönetimi”. İçinde *Türk Tarihi ve Kültürü*, editör Cemil Öztürk, İstanbul: Pegem Yayınları, 2004.
- Tskhovreba, Kartlis. *A History of Georgia*. Trans.: Dmitri Gamq’relidze. Editor Roin Metreveli and Stephen Jones. Tbilisi: Georgian National Academy of Sciences, Artanuji Publishing, 2014.
- Tuncer Baykara, I. *Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi Şehid*. Ankara: TTK, 1997.
- Tuncer, Orhan Cezmi. “13. Yüzyıla Ait Üç Kümbet”. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 6 (1976): 89-124.
- Tuncer, Orhan Cezmi. “Geleneksel Bazı Vakıf Yapılarımızda Duvar Kalınlıkları, Yükseklikleri, Açıklıkları Arasındaki Matematiksel ve Temeller Üzerine Bir İnceleme”. *Vakıf Haftası Dergisi*, 9 (1992): 285-296.
- Tuncer, Orhan Cezmi. “Kayseri Yedi Selçuklu Taçkapısında Geometrik Düzen”. *Vakıflar Dergisi*, 26 (1997): 105-152.
- Tuncer, Orhan Cezmi. “Konya-İlgın-Beykonak Köyü ‘Dediği Mahmut Sultan Mescidi’”. *Milli Kültür Dergisi*, 1/9 (1977): 52-55.
- Tuncer, Orhan Cezmi. “Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Camii”. *Önasya*, 7/75 (1971): 14-17.
- Tuncer, Orhan Cezmi. *Anadolu Kümbetleri I. Selçuklu Dönemi*. Ankara: Güven Matbaası, 1986.
- Turan, Osman. “Celaledin Karatay Vakıfları ve Vakfiyesi”. *Belleten*, 12/45 (1948): 34-35.

- Turan, Osman. “Keyhüsrev I”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 6: 613-620. Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Turan, Osman. “Keyhüsrev II”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 6: 620-629. Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Turan, Osman. “Keykavus I”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 6: 631-642, Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Turan, Osman. “Keykavus II”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 6: 642-645. Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Turan, Osman. “Keykubad I”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 6: 646-661. Eskişehir: MEB Yayınları 2001.
- Turan, Osman. “Keykubad II”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 6: 661-662. Eskişehir: MEB Yayınları 2001.
- Turan, Osman. “Kılıç Arslan III”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 6: 703. Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Turan, Osman. “Saded-Din Köpek”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 10:32-35. Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Turan, Osman. “Selçuklu Kervansarayları”. *Belleten*, 10/39 (1946): 471-496.
- Turan, Osman. “Süleyman Şah II”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 11: 219-231. Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Turan, Osman. “Süleyman-Şah I”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 11: 201-219. Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Turan, Osman. “Celaledin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 13/45 (1948): 17-170.
- Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1986.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken, 2011.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. XI. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1988.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*. Ankara: TTK, 2014.
- Turan, Refik, Güray Kırpık. *Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, Selçuklu El Kitabı*. Editör Refik Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Turan, Refik. *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*. İstanbul: MEB Yayınları, 2005.
- Turan, Şerafettin. *Türkiye-İtalya İlişkileri I (Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine)*. Ankara: TTK, 2020.
- Turfan, Kemal. “Myriokephalon Savaşının Yeri Üzerine Yeni Araştırmalar”. İçinde *X. Türk Tarih Kongresi*, 1117-1161. Ankara: TTK, 1991.

- Turgal, Hasan Fehmi. *Anadolu Selçukîleri Münecimbaşıya Göre*. İstanbul: Türkiye Matbaası, 1935.
- Turgut, Demet. “Mahperi Huand Hatun ve Yaptırdığı Yapılar”. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2015.
- Türkdoğan, Orhan. *Türk Tarihinin Sosyolojisi*. II. Baskı, İstanbul: IQ Kültür –Sanat Yayıncılık, 2004.
- Türkmen, Kerim. “Ölümün Engel Olamadığı İki Hatun Sultanın Rekabeti”. İçinde XVI. *Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 18-20 Ekim 2012*, editör M. Acara Eser, E. Bilget Fataha, G. Koyun, 2:781-790. Sivas: Cumhuriyet Ün. Yayınları, 2014.
- Türkmen, Kerim. *Kayseri’de Türk Dönemi Yapılarında Kadınların Rolü*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Proje Raporu, 2010.
- Türküne, Mualla. *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*. Ankara: Ark Yayınevi, 1995.
- Tyrensis, Willermus. *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği, Başlangıcından Kudüs’ün Zaptına Kadar*. Çeviren Ergin Ayan. İstanbul: Ötüken, 2016.
- Uğur, Ferit M, M. Mesud Koman. *Selçuk Büyüklerinden Celaleddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayatı ve Eserleri*. Konya: Konya Halkevi Yayınevi, 1940.
- Uğur, M. Ferit. “Gömeçhane”. *Konya Dergisi*, (1937): 566-570.
- Uğurlu, Ergül. “Ankara Kızılbaş Cami Minberi”. *Türk Etnografya Dergisi*, 60 (1967): 75-88.
- Uğurlu, Kâmil. “Kubâdâbâd Sarayı”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26: 299-300. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Uluçay, Çağatay. *İlk Müslüman Türk Devletleri*. İstanbul: Ötüken, 1975.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*. Çeviren Hrant D. Andreasyan. Ankara: TTK, 2000.
- Usal, S., Selhan Yalçın. “Türklerde Çeyiz Sandığının Kullanımı ve Geleneksel Süslemeleri”. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2010): 157-167.
- Useev, Nurdin. “Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı”. *Dil Araştırmaları*, 11/11 (2012): 57-66.
- Usta, Aydın. “Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler”. *Belleten*, 77/ 279 (Ankara: TTK, 2013): 365.
- Usta, Aydın. *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.
- Uydu, Mualla. *Türk İslam Bütünleşmesi*. İstanbul: Hamle Basın Yayıncılık, 1995.
- Uyumaz, Emine. “Eski Bir Türk Geleneği Olan Saçı’nın Türkiye Selçuklu Devleti Resmi Protokolü’nde Uygulanışına Dair”. İçinde *Mehmet Eröz Armağanı*, Hazırlayan M. Aksoy, O. Yorulmaz, İstanbul: 2011.
- Uyumaz, Emine. “I. Alaeddin Keykubad Zamanında (1220-1237) Türkiye Selçuklu Devletinin Elçilik İlişkileri”. *Tarih Dergisi*, 39 (2004): 55-84.
- Uyumaz, Emine. “Selçuklu Hanedanının Sonu ve İkinci Beylikler Dönemi”. İçinde *Türkiye Selçuklu Tarihi*. Editör Gülay Öğün Bezer. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.

- Uyumaz, Emine. "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyûbî Münasebetleri". İçinde *Türkler*. Editör Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca. 5: 147-148. Ankara: YTY, 2002.
- Uyumaz, Emine. "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri". İçinde *Eyyûbiler Yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat*, Editör Önder Kaya, İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Uyumaz, Emine. "XII.- XIII. Yüzyıllarda Anadolu'daki Düğün Törenlerine Bir Bakış". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5 (2020): 25-36.
- Uyumaz, Emine. *Sultan Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti (1220-1237)*. Ankara: TTK, 2003.
- Uyumaz, Emine. *Türkiye Selçuklu- Eyyûbî Siyasi Münasebetleri Eyyûbiler; Yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat*. Editör Önder Kaya, İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Uyumaz, Emine. "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikleri'nin Evlilikleri". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II*. 397-422. Konya 2001.
- Uz, Mehmet Ali. *Tarihi Konya Mahalleleri*. Konya: Konya BBY, 2015.
- Uzluk, Feridun N. *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.
- Uzluk, Şehabeddin. *Mevlânâ'nın Türbesi*. Konya: Konya Halkevi Yayınları, 1946.
- Uzun, Mustafa İsmet, Nurettin Albayrak. "Hamam". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15: 430-433. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. "Emir Çoban Sulduz ve Demirtaş". *Belleten*, 31/124 (Ankara, 1967): 601-646.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: TTK, 2003.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokad, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet. Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*. İstanbul: İstanbul Milli Matbaa, 1927.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Kitabeler*. İstanbul: Maarif Vekaleti, 1927.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*. Ankara: TTK, 1988.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: TTK, 1994.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: TTK, 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Kitabeler ve Sahip Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamitoğulları Hakkında Malumat*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1347-1929.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: TTK, 1988.
- Üçok, Bahriye. "İslam Devletlerinde Bazı Naibeler". *Belleten*, 31/122 (1967): 169-189.
- Üçok, Bahriye. *Femmes Turques Souveraines Et Regentes Dans Les Etats Islamiques*. Çeviren Ayşe Çakmaklı, Ankara: Direction Generale de la Presse et d'Inf, 1988.
- Üçok, Bahriye. *İslam Devletlerinde Hükümdar Kadınlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.
- Üçok, Coşkun. *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*. 5. Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972.

- Ülgen, A. S., “Hamam”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 5/1: 174-178. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950.
- Ülker, İbrahim. “İki Belge Işığında Anadolu Selçuklularda Noterlik İşlemleri”. İçinde II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri 13-14 Mayıs 2016, editör Fethi Gedikli, (İstanbul, 2016), 1: 31-48.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. “Erzurum Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese”. İçinde *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. “Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”. *A.Ü. Ed. Fak. Araştırma Dergisi*, 6 (1973): 49-142.
- Ünsi. *Ünsi'nin Selçuk Şehnamesi*. çev: Mehmet Ferit Uğur. Konya: Ülkü Basımevi, 1942.
- Ünver, Ahmet Süheyl. “Yetmiş Yıl Önce Konya”. *Belleten (Nisan 1967'de Ayrı Basım)*, 31/122 (1967): 201-222.
- Ünver, Süheyl. “Anadolu Selçuklu Sağlık Hizmetleri”, içinde *Malazgirt Armağanı*. Ankara: TTK, 1993.
- Ünver, Süheyl. *Selçuk Tababeti (XI-XIV. Asırlar)*. Ankara: TTK, 2014.
- Üremiş, Ali. *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2005.
- Vardan, Müverrih. “Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)”. *Tarih Semineri Dergisi*, çeviren Hrant D. Andreasyan, (İstanbul: Milli Mecmua Basımevi, 1937): 153-244.
- Varlık, M. Çetin. *Germiyanogulları Tarihi*. Ankara: Atatürk Ün. Yay., 1974.
- Vehbe Zuhâyli. *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi Cilt. IX*. Çeviren Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, İstanbul 1994.
- Vryonis, Speros. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. London: University of California Press, 1971.
- Wensinck, A. J. *Three and Bird as Cosmological Symbols In Western Asia*. Amsterdam: Johannes Müller, 1921.
- Wing, Patrick. *The Jalayirids – Dynastic State Formation in the Mongol Middle East*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016.
- Wittek, Paul. “Yazijioghlu ‘Ali on the Christian Turks of the Dobruja”. *BSOAS*, XIV/3 (1952): 639-668.
- Wulzinger, Karl. *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*. Berlin: Forgote Bokks, 1913.
- Yağmurdur, Mahmut Can. “Türk Kültüründe Türbe Mimarisi ve Mevlâna Muhammed Celâleddin Belhi'nin Puşide ve Sandukası Hakkında Bir Değerlendirme”. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (2023): 63-78.
- Yaldız, Esra, Şefika Nur Turan. “Konya'daki XIII. Yy Minareli Mahalle Mescitleri”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5/24 (2018): 1859-1871.
- Yalman, Suzan. “The ‘Dual Identity’ of Mahperi Khatun: Piety, Patronage and Marriage across Frontiers in Seljuk Anatolia”. İçinde *Architecture and Landscape in Medieval Anatolia 1100-1500*. editor Patricia Blessing, Edinburg: Rachel Goshgarian Edinburgh University Press, 2017.
- Yalvar, Cihan. “Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan'da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124/245 (2020): 279-306.

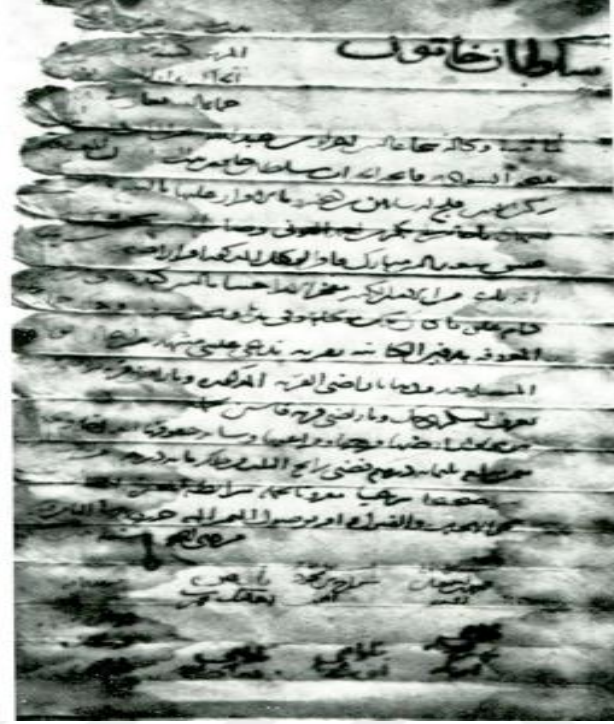
- Yaman, Ahmet. *İslâm Aile Hukuku*. Konya: Risale Yayınevi, 2002.
- Yaran, Rahmi. “Düğün”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10: 15-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1994).
- Yaşar, Hasan. “Ferhuniye Darulhüffazı”. İçinde *Konya Ansiklopedisi*, 3: 300. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., 2012.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Maide Suresi”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27: 403-405. Ankara: TDV Yayınları 2003.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Mümtehhine Suresi”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31: 560-561. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yavaş, Doğan. “Çifte Minareli Medrese”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8: 311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yavaşcan, Emel Efe, İlknur Acar Ata, Esmâ Karakoyun Yaşar. “Mezar Anıtlarında Bozulmaya Neden Olan Etkenler ve Koruma Önerileri: Niğde Hüdavend Hatun ve Gündoğdu Kümbetleri”. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*. 9/3 (2023): 33-53.
- Yavuz, Ayşıl Tükel. “Anadolu’da Eşodaklı Selçuklu Hanları”. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2/2 (Ankara 1976): 187-204.
- Yazıcızade Ali. *Tevarih-i Al-i Selçuk*. Hazırlayan Abdullah Bakır. Çamlıca Yayınları: İstanbul, 2017.
- Yazır (Elmalılı), Muhammed Hamdi. *En Kolay Okunan Hat ile Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*. İstanbul: Bağımsız Yayıncılık, 2009.
- Yazır, (Elmalılı) Muhammed Hamdi. *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meali (Günümüz Türkçesiyle)*. haz: Mustafa Özel, İstanbul: Seda Yayınları, 2008.
- Yedişildiz, Bahaeddin. “Vakıf”, İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42: 479-486. İstanbul, TDV Yayınları, 2012.
- Yegül, Fikret. *Baths and Bathing in Classical Antiquity*. New York: The MIT Press. 1992.
- Yenişehirlioğlu, Filiz. “The Tekke of Seyyid Battal Gazi”. *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 2 (2008): 121-164.
- Yetkin, Suut Kemal. *L’architecture Turque en Turquie*. Paris: G. P. Maisonneuve et Larose, 1962.
- Yetki, Suut Kemal. *İslam Mimarisi*. Ankara: Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları, 1965.
- Yetkin, Suut Kemal. “Çifte Minare”. *A.Ü.İ.F. D.*, II-III (1952): 46-57.
- Yetkin, Suut Kemal. *Note The Turbeh of Gumaç Hatun, A Seljuk Monument*. Washington: Ars Orientalis, 1961.
- Yetkin, Şerare. “Anadolu’da Selçuklu Şifahaneleri”. *Türk Kültürü*, 10 (Ağustos 1963): 23-31.
- Yetkin, Şerare. “Türk Çini Sanatından Bazı Önemli Örnekler ve Teknikleri”. *Sanat Tarihi Yıllığı 1964-1965, I*. (İstanbul: 1965): 60-102.
- Yıldırım, Semra Palaz. “Çamlıbel Mescidi”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1 (2017): 143-156.
- Yıldırım, Semra Palaz. “II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi Mimari Eserleri”. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2017.
- Yıldız, Doğan. *Çağlarboyu Türkler’de Spor*. İstanbul: Tele Basım, 2002.

- Yıldız, Hakkı Dursun. “Anadolu Türk Tarihi”. İçinde *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*. 3: 694. İstanbul: Görsel Yayınları, 1982.
- Yıldız, Ramazan. *Şifalı Bitkiler ve Hastalıklar*. İstanbul: Akpınar Yayınları, 1983.
- Yılmaz, Saim. Abbasilerde Üstadarlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı. *İslam Araştırmaları Dergisi*. 21 (2009): 1-24.
- Yılmaz, Sarp. “The Prominent Health Institutions (Dârüşşifâ) and Their Functions in Anatolia From Turkic Conquest the Ottoman Era”. A master’s Thesis, Bilkent University, 2013.
- Yinanç, Mükrimin Halil. “Anadolu’nun Fethi”. İçinde *Türkler*. Editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 6: 313-314. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Yinanç, Mükrimin Halil. “Çağrı Bey”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 3: 324-328. Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Yiğit, Fatma Akkuş. “Memlükler’de Evlilik Hazırlıkları”. *Türkiyat Mecmuası*, C.25 (2015): 331-351.
- Yinanç, Mükrimin Halil. “Belek”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 2: 468-472. Eskişehir: MEB, 2001.
- Yinanç, Mükrimin Halil. “Danışmendliler”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 3: 468-479. Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.
- Yinanç, Mükrimin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*. Hazırlayan Refet Yinanç. Ankara: TTK, 2013.
- Yinanç, Refet. “Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinin Vakfı”. İçinde *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi (1206)*, editör Ahmet Hulusi Köker, 13-16. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1992.
- Yinanç, Mükrimin Halil. “Celâleddin Harzemşah”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*. 3: 49-53. Eskişehir: MEB Yayınları, 1993.
- Yorulmaz, Osman. “Kazak Türklerinde Evlilik Adetleri”. Hazırlayan Mustafa Aksoy, Osman Yorulmaz, Mehmet Erzöz Armağanı. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Yörük, Doğan. “Osmanlı Döneminde Kadinhani”. İçinde *Konya Ansiklopedisi*, 5: 16. Konya: KBB Yayınları, 2012.
- Yörük, Tülün. “Toplumumuzda Çeyiz Geleneği ve Sandığı”. İçinde *Uluslararası Atatürk ve Güzel Sanatlar Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Cumhuriyet Kültür ve Tanıtım Vakfı Yayınları: 2005.
- Yörükoğlu, Ömer. “Çifte Minareli Medrese (Hatuniye) Hafriyatı”. *Vakıflar Dergisi*. 12 (1978): 235-245.
- Yudahin, K. K. *Kırgız Sözlüğü II*. çev. Abdullah Taymas, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.
- Yurdakul, Erol. “Son Buluntulara Göre Kayseri’deki Huan Hamamı”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. II (1970): 141-151.
- Yurdakul, Eylem. *Kayseri Mihrablari (Kayseri Merkez ve İlçelerinde Bulunan Cami ve Mescitlerdeki Mihrablari)*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Bel. Yayınları, 2007.
- Yusuf Has Hâcib. *Kutadgu Bilig II*. çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara: TTK, 1985.
- Yuvalı, Abdülkadir, Hikmet Demirci. *Türk Dünyasının Ortak Kültür Tarihinde Aile ve Kadın*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

- Yuvalı, Abdülkadir. “Gazan Han” içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13:429-431. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yuvalı, Abdülkadir. “Hülâgû”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18: 473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yuvalı, Abdülkadir. *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Yücel, Harun. “Kazak ve Kırgız Türklerinde Evliliğin Gerçekleşmesi İçin En Önemli Şart: Kalın”. *Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, (2010): 1-10.
- Yücel, Yaşar. *Çobanogulları Candarogulları Beylikleri*. Ankara: TTK, 1980.
- Yücel, Yaşar. *Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti*. Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay., 1970.
- Yüksekkaya, Güliden Sağol. “Kalın ve Çeyiz”. İçinde *Hediye Kitabı*. Editör Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007.
- Yüksel, Zühal. “Kırım’da Sarı Saltuk”. İçinde *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, editör Orhan Kurtoglu, Ayşe Çamkara Erginer, 775-782. Ankara: Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Uygulamaları ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.
- Yürekli, Tülay. “Eyyûbî Ailesi Kadınları”. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2011): 234-235.
- Zachariadou, Elizabeth A. *Trabzon’da Kuman Adları*. Çeviren Murat Keçiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 9/18 (2015): 45-48.
- Zachariadou, Elizabeth A. “Pachymeres on the Amourioi of Kastamonu”. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 3/1 (Oxford 1977): 57-70.
- Zambaur, E. De. *Manuel de Genealogie et de Chronologie pour l’histoire del’Islam*. Hanovre: 1927.
- Zehebî. *Târihu’l-islam XLI-L*. tahkik: Ömer Abdusselâm Tedmurî. Beyrut: Dâru’l-kitâbi’l-arabî, 1996-2000.
- Zonaras, Ioannes. *Tarihlerin Özeti*. çev. Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/461158>
- Amasya Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi (19.09.2024)
- Eskişehir İl Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivinden (17.07.2024)
- Sahip Ata Vakfı Müzesi Arşivi (9.08.2024)

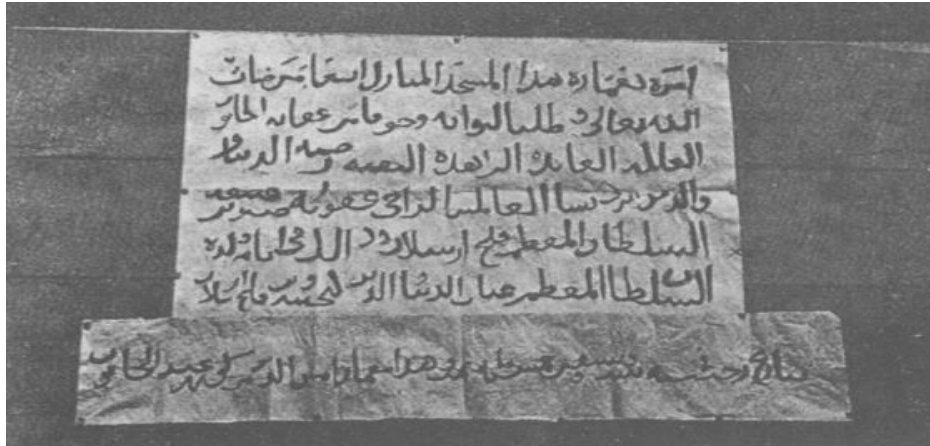
EKLER

Resim 1: Sultan Hatun Senedi

Kaynak: (Oral, “Sultan Hatun Senedi”, 391.)

Resim 2: Deddiği Sultan Türbesindeki Kitabe

Kaynak: (Oral, *Turgut Oğulları Eserleri Vakfiyeleri*, 47.)

Resim 3: Dediği Sultan Türbesine Giriş

Kaynak: (İlgın Belediyesi Arşivi)

Resim 4: Konya İlgın Sultan Mescidi Giriş

Kaynak: (Muhammet Arslan, “Anadolu’da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme)”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017), 2361.)

Resim 5: Gevher Nesibe Hatun Darüşşifasının Batı Taçkapısı

Kaynak: (A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie: Kayseri-Nigde*, (Paris: E.de Bocard, 1931./ Mehmet Kutlu, “Kayseri Çifte Medrese’de Gevher Nesibe Darüşşifası’nın Konumu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 26/2 (2017): 368./Aynur Durukan, “Anadolu Selçuklu Dönemi Kaynakları Çerçevesinde Banileri”, *Sanat Tarihi Defterleri*, (İstanbul: Ege Yayınları, 2001), 118.)

Resim 6: Gevher Nesibe Darüşşifasının Kitabesi

Kaynak: (Kutlu, “Kayseri Çifte Medrese”, 369.)

Resim 7: Gevher Nesibe Darüşşifasının Koridorları ve Hasta Odaları

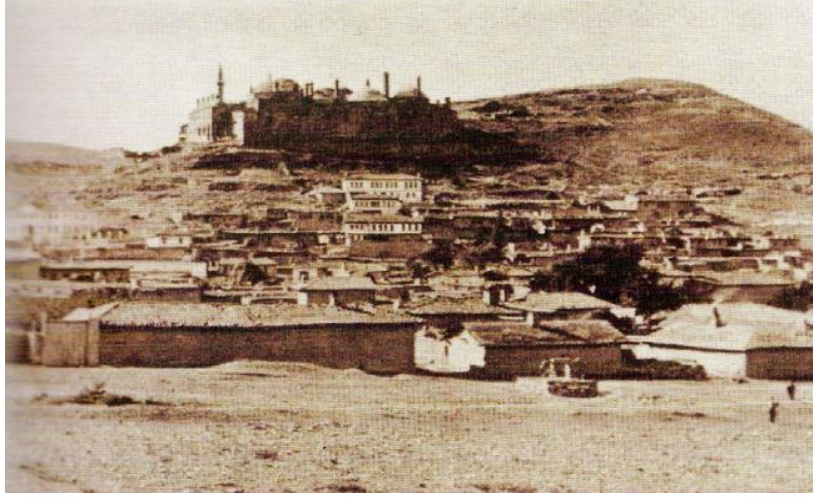
Kaynak: (Kutlu, “Kayseri Çifte Medrese”, 375.)

Resim 8: Eskişehir- Seyitgazi Külliyesi

Kaynak: (Eskişehir İl Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi)

Resim 9: Eskişehir- Seyitgazi Külliyesinin 1911’li Yıllardaki Görünümü

Kaynak: (Karl Wulzinger, *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*, (Berlin: Forgotten Books, 1913): 22.)

Resim 10: Eskişehir- Seyitgazi Külliyesinin Avludan Görünümü

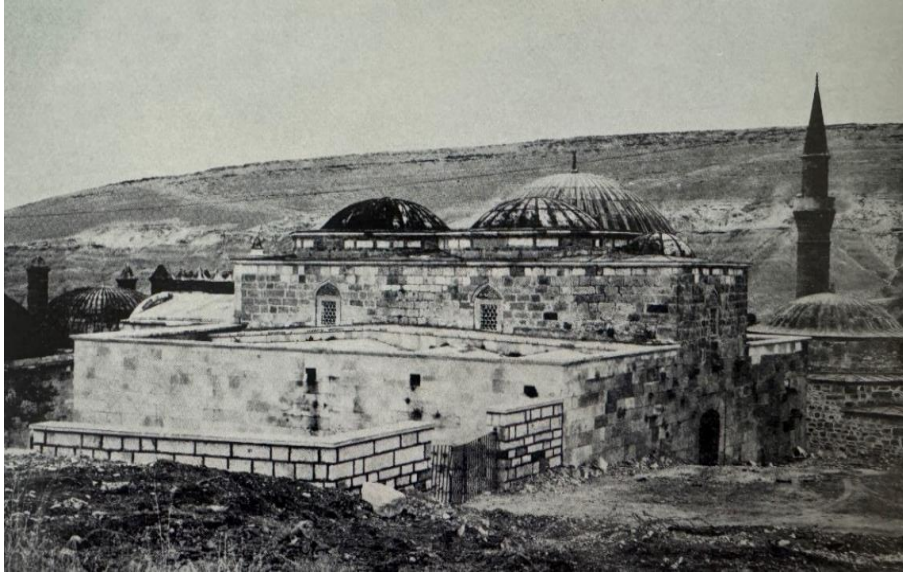
Kaynak: (Wulzinger, *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*, 36.)

Resim 11: Eskişehir- Seyitgazi Külliyesinin Ana Eyvan ve Türbe Girişi

Kaynak: (Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, resim158.)

Resim 12: Seyitgazi Ümmühan Hatun Medresesinin Dıştan Görünümü

Kaynak: (Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, resim155.)

Resim 13: Seyitgazi Ümmühan Hatun Medresesinin İç Kısımından Çilehane Odalarına Giriş

Kaynak: (Neslihan Sağın, “Seyitgazi İlçesindeki Ortaçağ Yapıları” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., 2011).

Resim 14: Seyitgazi Seyyid Battal Gazi Cami Genel Görünüm

Kaynak: (Özgür Çetintaş, “13. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Mimarisinde Selçuklu Sülüsü” (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 139.)

Resim 15: Seyitgazi Seyyid Battal Gazi Cami Kitabesi

Kaynak: (Arslan, “Anadolu’da Selçuklu Çağı”, 519.)

Resim 16: Seyitgazi Seyyid Battal Gazi Cami Harimi

Kaynak: (Arslan, “Anadolu’da Selçuklu Çağı”, 519.)

Resim 17: Seyyid Battal Gazi Caminin Avlusu

Kaynak: (Sağın, “Seyitgazi İlçesindeki Ortaçağ Yapıları”, 125.)

Resim 18: Seyyid Battal Gazi Türbesi Kuzey Cephe

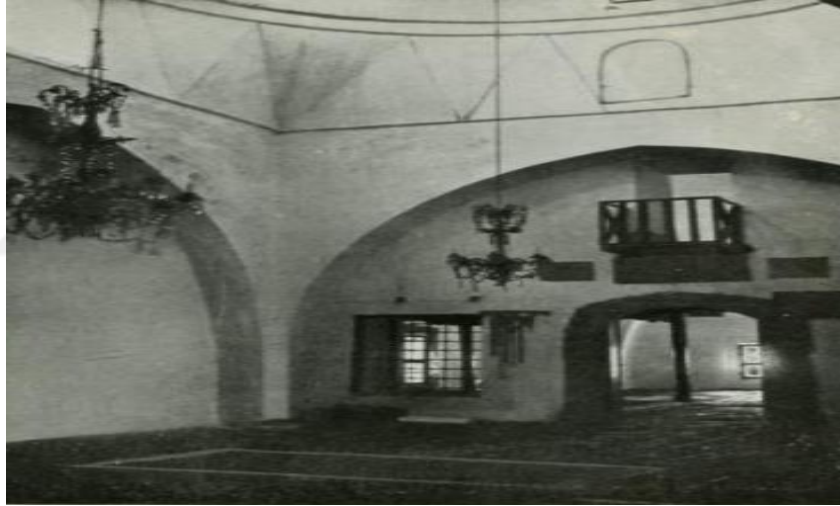
Kaynak: (Erol Altınsapan, Hasan Yılmazyaşar, “Eskişehir’de Seyyid Battal Gazi Kültü Odağında Gelişen Anıt Türbe Mimarisine Bir Bakış”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/117 (2021): 3.)

Resim 19: Seyitgazi Seyyid Battal Gazi Türbesinin Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

Kaynak: (Altınsapan, Yılmazyaşar, “Eskişehir’de Seyyid Battal Gazi Kültü”, 4.)

Resim 20: Seyitgazi Seyyid Battal Gazi Külliyesi Semahanesinin Güney Kısmı

Kaynak: Wulzinger, *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*, 33.

Resim 21: Seyitgazi Seyyid Battal Gazi Külliyesi Ekmekevi

Kaynak: (Wulzinger, *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*, 40./ Karl Wulzinger'e göre 1911 yılında külliyedeki tekkede, 15-20 kadar derviş bulunmaktadır. Kırklar meydanı olarak adlandırılan ekmek evinde ve bitişiğindeki medresede 'Halife meydanı' II.

Abdülhamid'in redif askerleri kalmaktadır.)

Resim 22: Seyyit Battal Gazi Türbesi

Kaynak: (Wulzinger, *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*, 27.)

Resim 23: Seyyid Battal Gazi Türbesi İç Kısmı

Kaynak: (Gülşen Ebiri, “Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Bir Yapı ile Bağlantılı Türbeler”, (Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 555.)

Resim 24: Ümmühan Hatun Türbesi Kuzey Cephe

Kaynak: (Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 601.)

Resim 25: Ümmühan Hatun Türbesi

Kaynak: (Ebiri, “Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Bir Yapı”, 553.)

Resim 26: Kadıncık Ana Türbesi

Kaynak: (Ebiri, “Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Bir Yapı”, 558.)

Resim 27: Kesikbaşlar Türbesinin Cenazelik Katı

Kaynak: (Ebiri, “Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Bir Yapı”, 556.)

Resim 28: Elti Hatun Cami Kitabesi

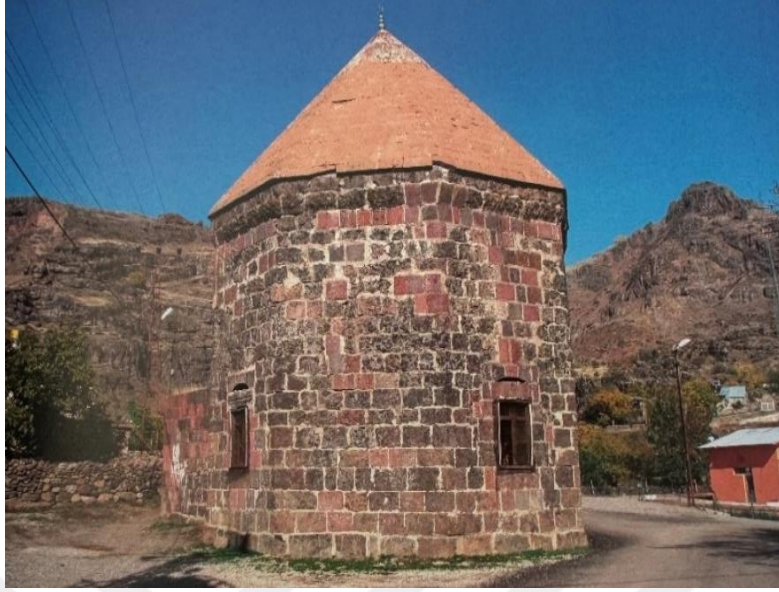
Kaynak: (Bekmez, “Selçuklu Çağı Anadolu Türk Mimarisinde Kadının Rolü”, 128.)

Resim 29: Mazgirt Elti Hatun Camisi Güney Cephe

Kaynak: (Arslan, “Anadolu’da Selçuklu Çağı”, 1316.)

Resim 30: Elti Hatun Türbesi Güney-Batıdan Görünümü

Kaynak: (Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 489.)

Resim 31: Elti Hatun Türbesi Kapı Süslemeleri

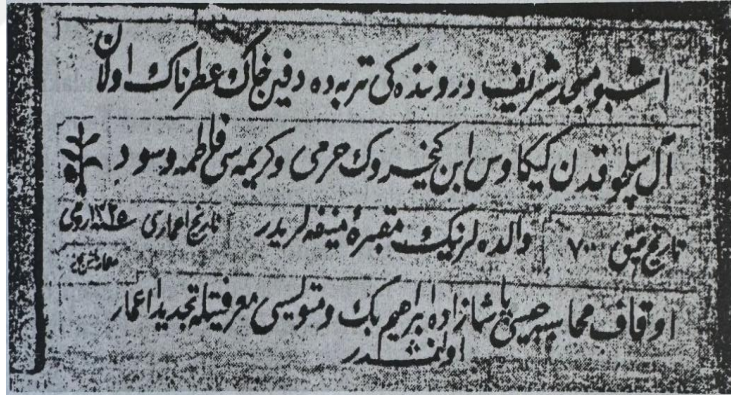
Kaynak: (Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 488.)

Resim 32: Elti Hatun Çeşmesi

Kaynak: (Ayşegül Bekmez, “Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Moğol İstilası Sonrası Değişim Dönüşüm ve Süreklilik”, (Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 438.)

Resim 33: Ferhuniye (Süt Tekkesi) Mescidi ve Türbesi Kitabesi

Kaynak: Atçeken, Konya'daki Selçuklu Yapıları, 169.)

Resim 34: Ferhuniye (Süt Tekkesi) Mescidi ve Türbesi

Kaynak: Sahip Ata Vakfı Müzesi Arşivi

Resim 35: Hatuniye (Güdük Minare) Kitabesi

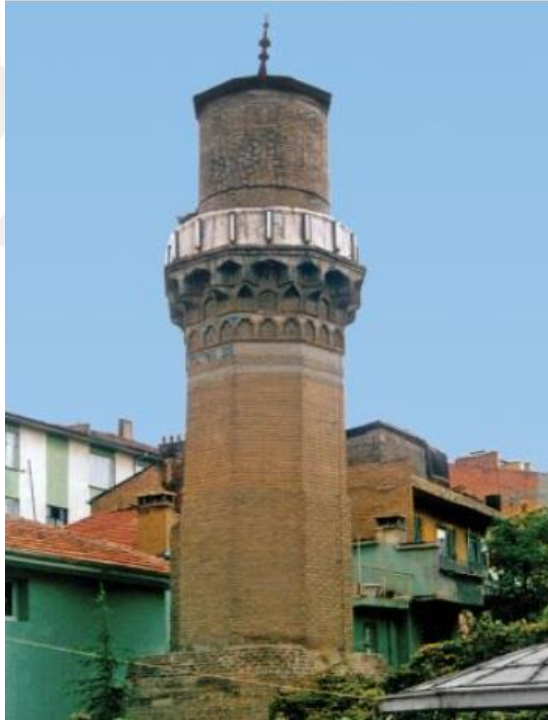
Kaynak: (Konyalı, *Konya Tarihi*, 263.)

Resim 36: Konya Hatuniye Mescidinin (Güdük Minare) Kuzey Cephesi

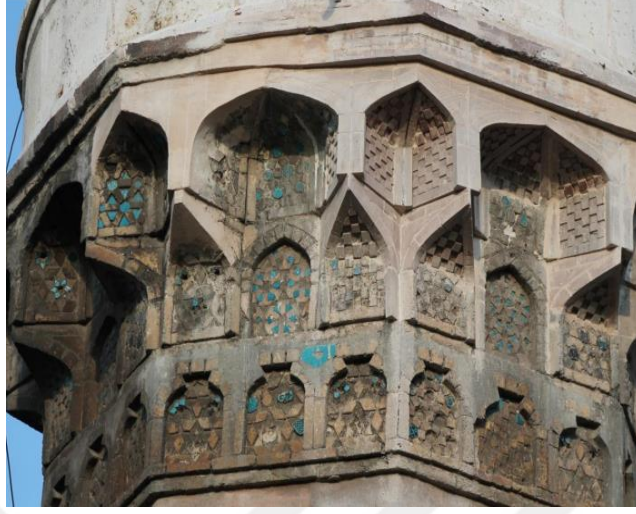
Kaynak: (Samur, “Akşehir’de Güdük Minareli Mescid”, 293.)

Resim 37: Konya Hatuniye Mescidi Minaresi

Kaynak: (Başar, “Konya’daki Selçuklu Minareleri”, 321.)

Resim 38: Hatuniye Mescidi-Güçük Minare Şerefe Altlığı

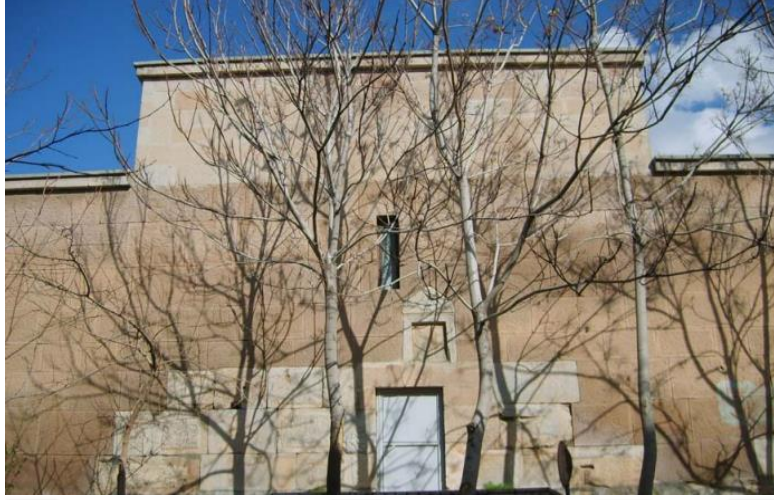
Kaynak: (Arslan, “Anadolu’da Selçuklu Çağı”, 1694.)

Resim 39: Kadınhanı’nın Batı Cepheden (Giriş) Görünümü

Kaynak: (Ali İbrahim Aydın, “Kadınhanı (Konya) İlçesi’nin Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 159.)

Resim 40: Kadınhanı Doğu Cephesinden Görünümü (Restore Edildikten Sonraki Hali)

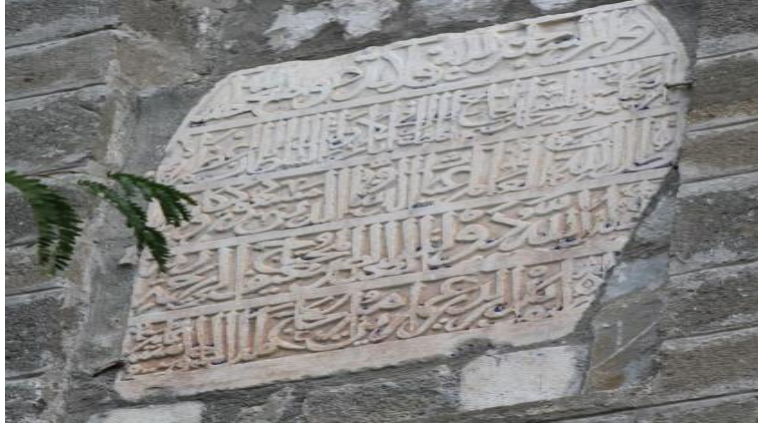
Kaynak: (Aydın, “Kadınhanı (Konya) İlçesi”, 160.)

Resim 41: Kadınhanı’nın İnşa Kitabesi

Kaynak: (Ayşegül Bekmez, “Anadolu Selçuklu Döneminde Kadınların Mimari Etkinlikleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., 2016), 302.)

Resim 42: Uluborlu Alaaddin Camii Minare Kaidesindeki Onarım Kitabesi

Kaynak: (Arslan, “Anadolu’da Selçuklu Çağı”, 597.)

Resim 43: Uluborlu Alaaddin Camiinin Kuzey Cephesinden Genel Görünümü

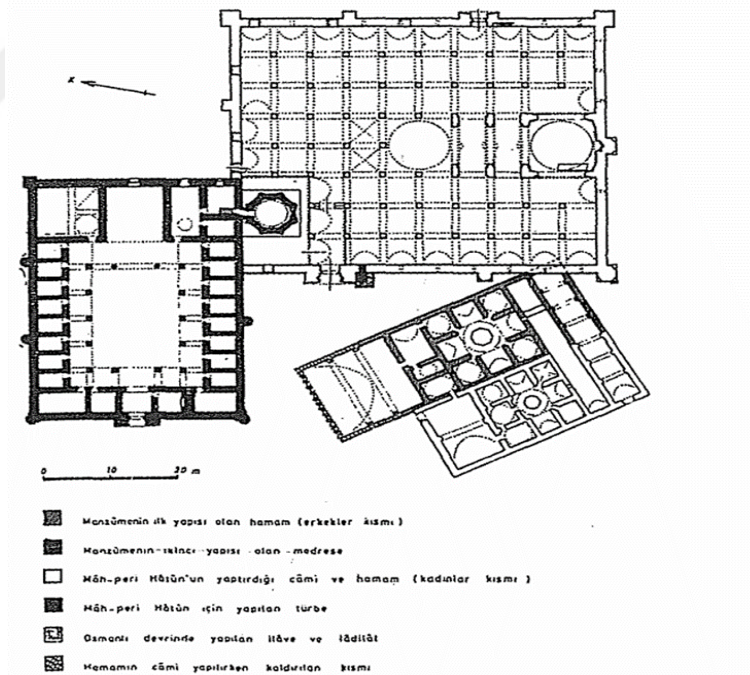
Kaynak: (Duymaz, “Uluborlu Alâeddin Camii”, 81.)

Resim 44: Uluborlu Alaaddin Cami Harimi

Kaynak: (Arslan, “Anadolu’da Selçuklu Çağı”, 597.)

Resim 45: Kayseri Mahperi Hatun Külliyesi, Planı

Kaynak: (Haluk Karamağaralı, “Kayseri’deki Hunad Camiinin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesi’nin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXI (1976): 199-245.)

Resim 46: Kayseri Mahperi Hatun Külliyesinin Genel Görünümü

Kaynak: (Yalman, “The ‘Dual Identity’ of Mahperi Khatun”, 225.)

Resim 47. Huand Hatun Caminin Batı Cephesi Taçkapı Kitabesi

Kaynak: (Arslan, “Anadolu’da Selçuklu Çağı”, 701.)

Resim 48: Huand Hatun Caminin Kuzey Cephesinden Görünümü

Kaynak: (Arslan, “Anadolu’da Selçuklu Çağı”, 695.)

Resim 49: Huand Hatun Caminin Güneydoğu Tarafından Dıştan Görünümü

Kaynak: (Ali Uzay Peker, “Hunad Külliyesi”, *Tasarım Merkezi Dergisi*, 1 (2006): 25.)

Resim 50: Huand Hatun Cami (Aslan Başlı Çörten)

Kaynak: (Peker, “Hunad Külliyesi”, 26.)

Resim 51: Huand Hatun Medresesinin Avlusuna Ana Eyvandan Bakış

Kaynak: (Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, Resimler Bölümü.)

Resim 52: Huand Hatun Türbesi Kaidesi

Kaynak: (Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 497.)

Resim 53: Mahperi Huand Hatun Türbesi, Sandukalar

Kaynak: (Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 496.)

Resim 54: Mahperi Huand Hatun'un Sandukasındaki Kitabe

Kaynak: (Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 500.)

Resim 55: Huand Hatun Hamamı İç Görünümü

Kaynak: (Önge, *Anadolu'da XII.- XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, 197.)

Resim 56: Turesan Veli Zaviyesi Kitabesinin Tamir Edilmeden Önceki Hali

Kaynak: (Dündar, “Şeyh Turesan Velî Zaviyesi”, 477.)

Resim 57: Turesan Veli Zaviyesi Kitabesinin Tamir Edildikten Sonraki Hali

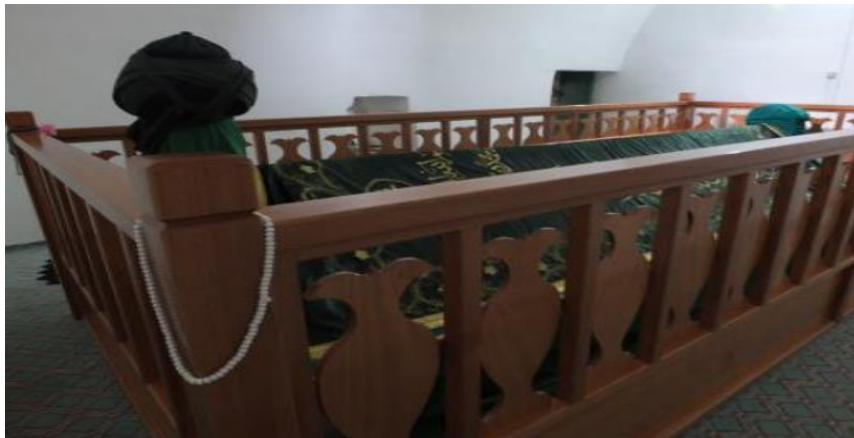
Kaynak: Dündar, “Şeyh Turesan Velî Zaviyesi”, 477.

Resim 58: Şeyh Turesan Zaviyesinin Kuzey ve Batı Cephelerinden Görünümü

Kaynak: (Arslan, “Anadolu’da Selçuklu Çağı”, 2352.)

Resim 59: Turesan Veli Zaviyesi Türbesi’ndeki Sanduka

Kaynak: (Dündar, “Şeyh Turesan Velî Zaviyesi”, 474.)

Resim 60: Şeyh Turesan Zaviyesi Mescidin Doğu Cephesindeki Süsleme

Kaynak: (Arslan, “Anadolu’da Selçuklu Çağı”, 2352.)

Resim 61: Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı Ana Giriş Taçkapısı Kitabesi

Kaynak: (Fatma Özdemir, “13. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Hanlarının Taç Kapılarında Kullanılan Kitabelerin Değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1 (2022): 323.)

Resim 62: Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı Avlusunun Kuzeybatıdan Görünümü

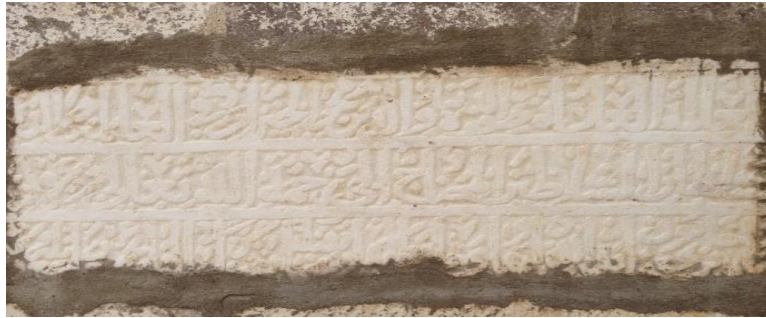
Kaynak: (Sunay, “Mahperi Hatun Kervansarayı”, 259.)

Resim 63: Tokat-Pazar Hatun Hanı Çeşmesinin Orijinal Lüleleri

Kaynak: (Önge, “Türk-İslam Devri Yapılarında Eski Eser Kaçakçılığı”, 422.)

Resim 64: Yozgat-Saraykent Çınçınlı Sultan Hanı Kitabesi

Kaynak: (Hakkı Acun, *Bozok Sancağında (Yozgat ili) Türk Mimarisi*, (Ankara: TTK, 2005), 530.)

Resim 65: Yozgat-Saraykent Çinçinli Sultan Hanı Duvar Yapısı

Kaynak: (Mehmet Kutlu, “Yozgat Hanları”, içinde *Yozgat Tarihi ve Kültürü*, ed. Ebubekir Güngör, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2022), 1:327.)

Resim 66: Yozgat-Saraykent Çinçinli Sultan Hanı

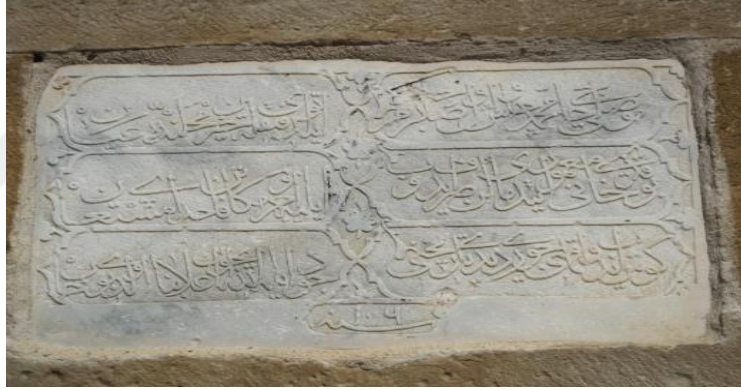
Kaynak: (Yozgat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)

Resim 67: Yozgat-Saraykent Çiñcınlı Sultan Hanının İçi

Kaynak: (Acun, *Bozok Sancağında (Yozgat ili) Türk Mimarisi*, 532.)

Resim 68: Amasya Ezinepazar Hanı Taçkapı Üzerindeki Kitabe

Kaynak: (Yıldırım, *II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi*, 884.)

Resim 69: Amasya Ezinepazar Hanı

Kaynak: (Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)

Resim 70: Amasya Ezinepazar Hanı İç Görünümü

Kaynak: (Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)

Resim 71: Çekereksu Hanı Duvar/ Payanda Kalıntılarından Görünümü

Kaynak: (Turgut, “Mahperi Huand Hatun ve Yaptırdığı Yapılar”, 209.)

Resim 72: Çekereksu Han’ın Avlu Bölümünden Görünümü

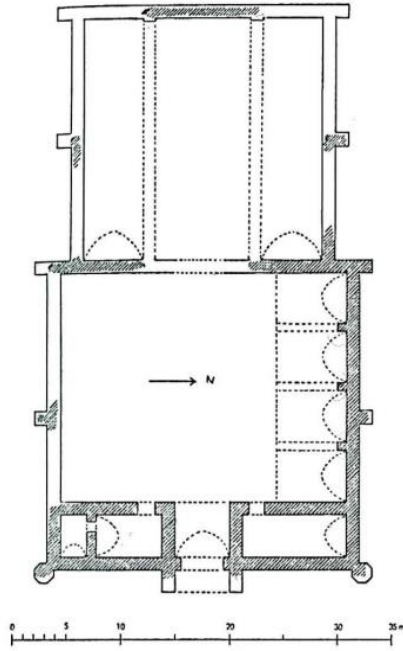
Kaynak: (Turgut, “Mahperi Huand Hatun ve Yaptırdığı Yapılar”, 211.)

Resim 73: Çekereksu Han Köprüsü

Kaynak: (Acun, *Bozok Sancağında (Yozgat ili) Türk Mimarisi*, 538.)

Resim 74: Tokat Tahtoba Hanı Planı

Kaynak: (Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, No.14.)

Resim 75: Tahtoba Hanı Genel Görünümü

Kaynak: (Osman Eravşar, *Yolların Tanıkları- Anadolu Selçuklu Hanları*, (Ankara: TC. Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2017), 272.)

Resim 76: Tahtoba Hanının Kuzey-Güney Cephesi

Kaynak: (Turgut, “Mahperi Huand Hatun ve Yaptırdığı Yapılar”, 214.)

Resim 77: Tokat Çamlıbel Hanı Güney Cephe

Kaynak: (Z. Kenan Bilici, *Anadolu Selçuklu ağı Mirası*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: Selçuklu Belediyesi, 2016), 300.)

Resim 78: Tokat Çamlıbel Hanı Duvar Tonoz rts

Kaynak: (Eravşar, *Yolların Tanıkları*, 127.)

Resim 79: Tokat İbibse Hanı Dış Cephe

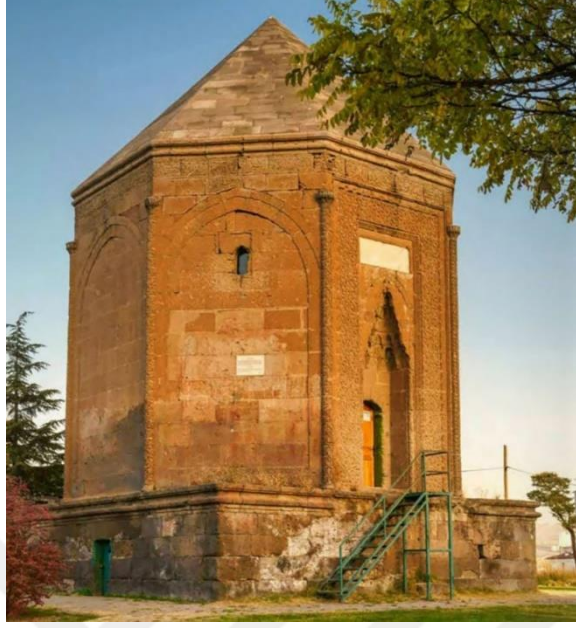
Kaynak: (Eravşar, *Yolların Tanıkları*, 488.)

Resim 80: Kayseri Çifte Kümbet Kitabesi

Kaynak: (Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 486.)

Resim 81: Kayseri Çifte Kümbet Genel Görünüm

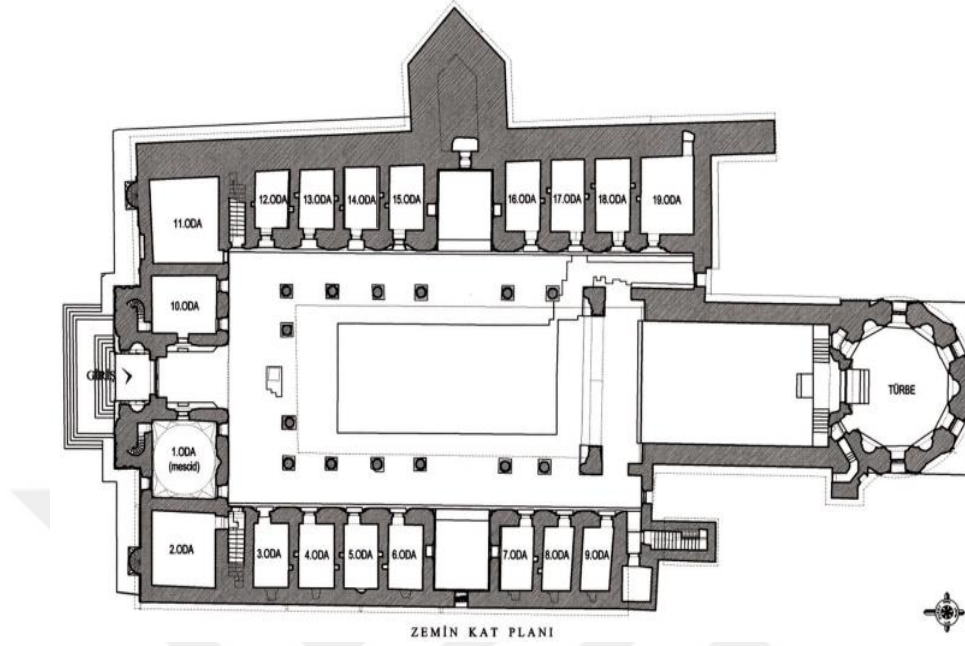
Kaynak: (Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 233.)

Resim 82: Hatuniye Medresesinin Genel Görünümü

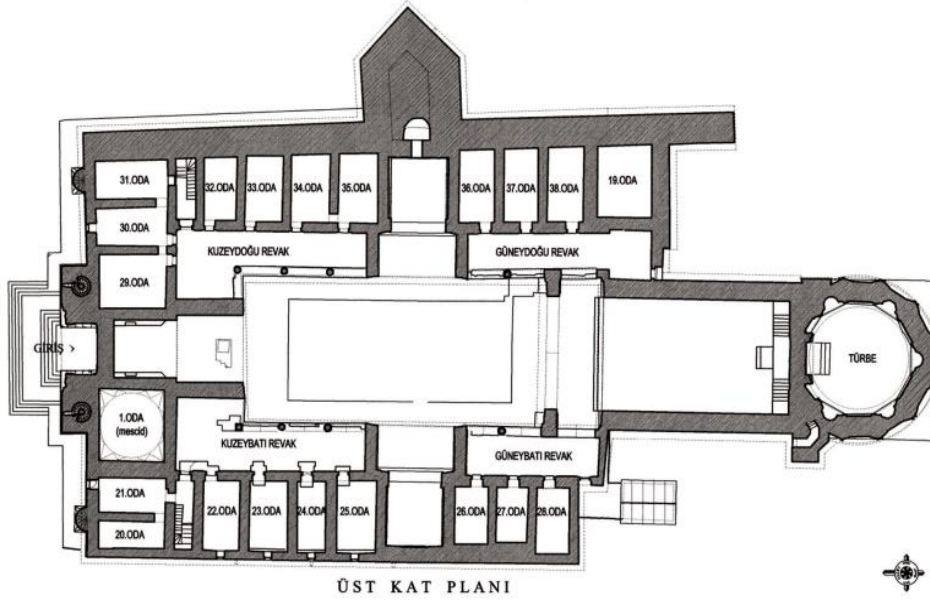
Kaynak: (Aslanapa, *Türk Sanatı II*, 117.)

Resim 83: Hatuniye Medresesinin Zemin Kat Planı

Kaynak: (Gündoğdu, “Erzurum Çifte Minareli Medrese”, 39.)

Resim 84: Hatuniye Medresesinin Üst Kat Planı

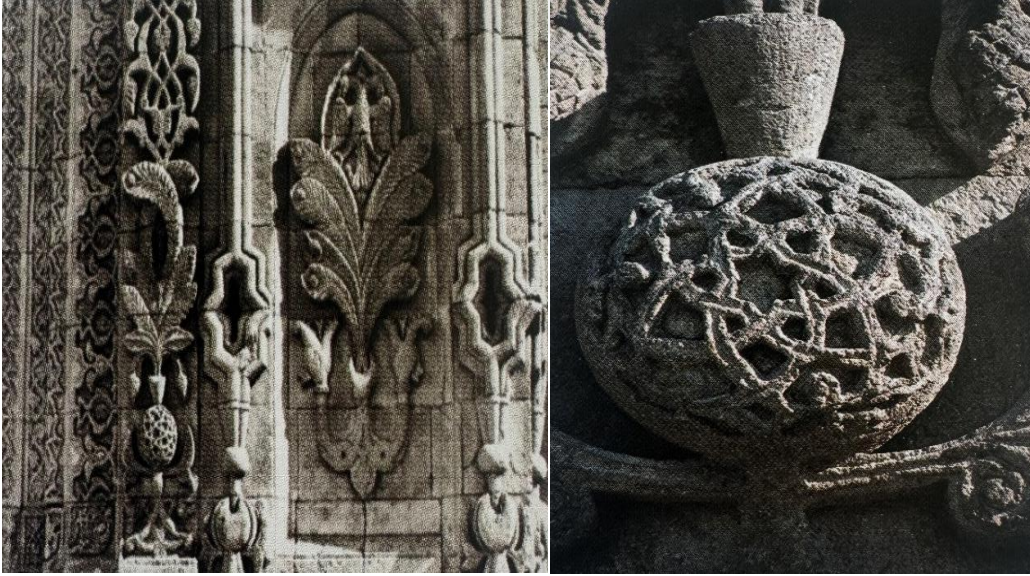
Kaynak: (Gündoğdu, “Erzurum Çifte Minareli Medrese”, 39.)

Resim 85: Hatuniye Medresesinin Avludan Görünümü

Kaynak: (Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 208.)

Resim 86: Hatuniye Medresesinin Taçkapı Bezeme Ayrıntıları

Kaynak: (Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 211.)

Resim 87: Hatuniye Medresesinin Doğu ve Batı Minare Şerefe Altı Kuşak ve Mukarnasları

Kaynak: (Işıl Konak, “Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi Çinili Minarelerinin Mevcut Durumu ve Tamamlama Uygulamaları”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2022): 47.)

Resim 88: Erzurum Hatuniye Medrese Çeşmesi

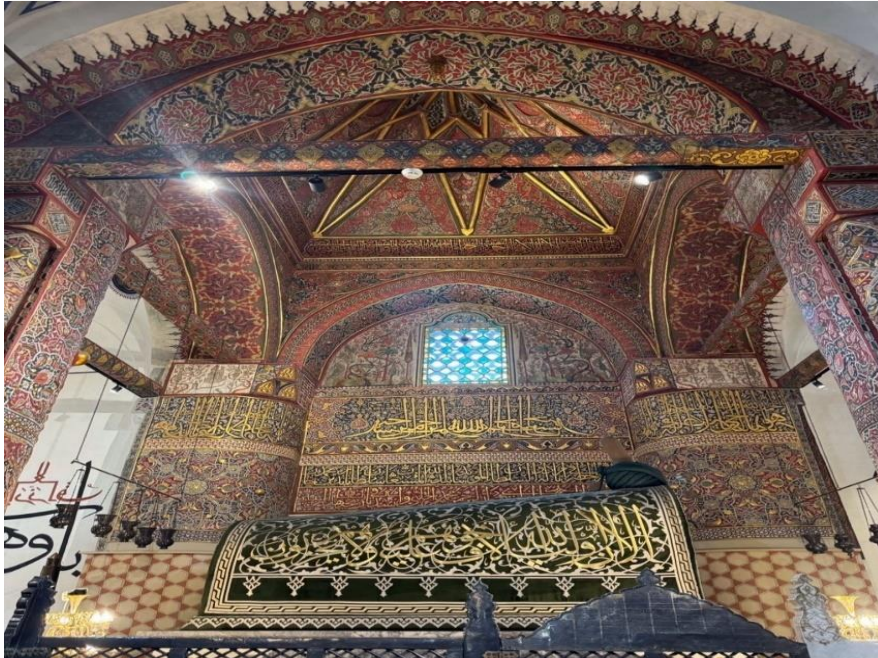
Kaynak: (Önge, *Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Resim57.)

Resim 89: Konya Mevlânâ Türbesi Giriş Kapısı

Kaynak: (Elif Kömürcü Arşivi)

Resim 90: Konya Mevlânâ Türbesi ve Sandukanın Üzerindeki Puşide

Kaynak: (Elif Kömürcü Arşivi)

Resim 91: Konya Mevlânâ Türbesi İç Görünümü

Kaynak: (Elif Kömürcü Arşivi)

Resim 92: Mevlânâ Türbesinin Genel Görünüşü

Kaynak: (Elif Kömürcü Arşivi)

Resim 93: Konya Mevlânâ Türbesinin Avlusu ve Şadırvanı

Kaynak: (Elif Kömürcü Arşivi)

Resim 94: Gömeç Hatun Türbesinin Doğu Cepheden Görünümü

Kaynak: (Elif Kömürcü Arşivi)

Resim 95: Gömeç Hatun Türbesinin Güney Cepheden Görünümü

Kaynak: (Elif Kömürcü Arşivi)

Resim 96: Gömeç Hatun Türbesinin Kuzey Cepheden Görünümü

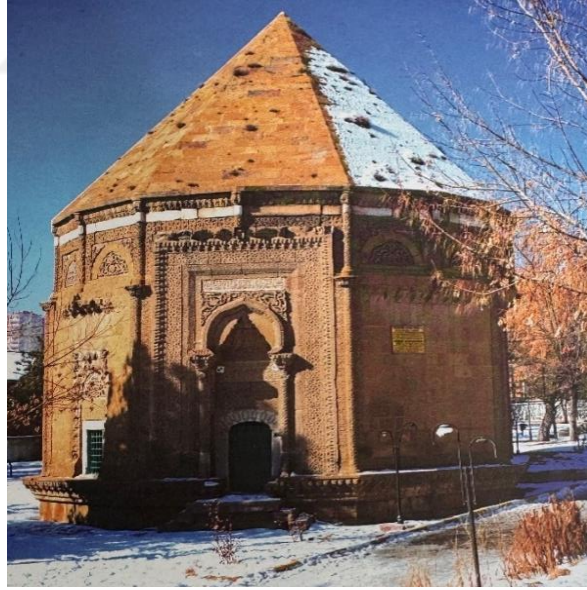
Kaynak: (Elif Kömürcü Arşivi)

Resim 97: Gömeç Hatun Türbesinin Batı Cepheden Görünen Dendanlı Kale Burçları

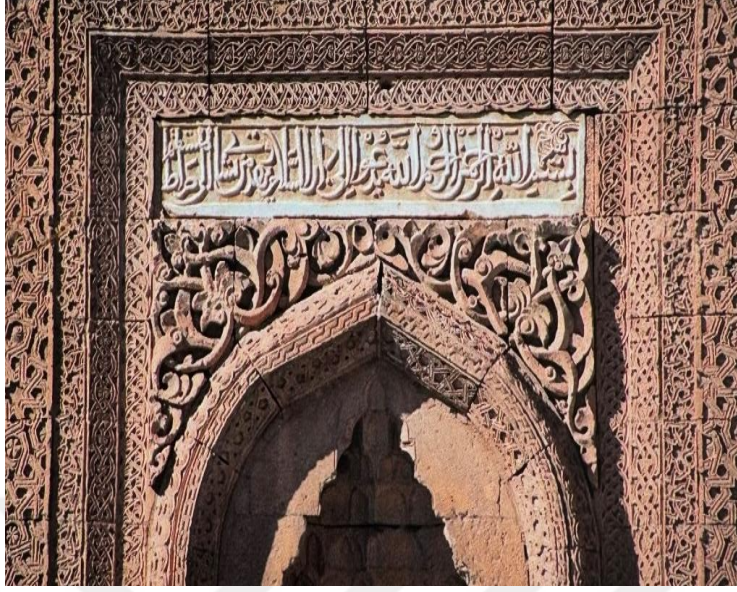
Kaynak: (Elif Kömürcü Arşivi)

Resim 98: Niğde Hüdavend Hatun Türbesi Genel Görünümü

Kaynak: (Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 525.)

Resim 99: Niğde Hüdavend Hatun Türbesi Taçkapısı

Kaynak: (Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 527.)

Resim 100: Niğde Hüdavend Hatun Türbesindeki Kabartma Figürler

Kaynak: (Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 527.)

Resim 101: Niğde Hüdavend Hatun Türbesi İçinde Bulunan Sandukalar

Kaynak: (Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 525.)

Resim 102: Niğde Beylerbeyi Türbesi, Türbeler Mevki Alanı

Kaynak: (Kısacık, “Beylerbeyi Türbesi”, 88.)

Resim 103: Afyon Kadınana Su Kaynağı

Kaynak: (Aygen, *Kadınana*, ‘Resimler Bölümü’.)

Resim 104: Afyon Kadınana Su Kemerı (Kışlacık)

Kaynak: (Özpınar, “Afyonkarahisar’ın Yüzlerce Yıllık Su Kaynağı Kadınana”,8.)

Resim 105: Afyon Kadınana Su Yolu

Kaynak: (Özpınar, “Afyonkarahisar’ın Yüzlerce Yıllık Su Kaynağı Kadınana”,10.)

Resim 106: Amasya Künç (Kunç) Köprüsü Genel Görünümü

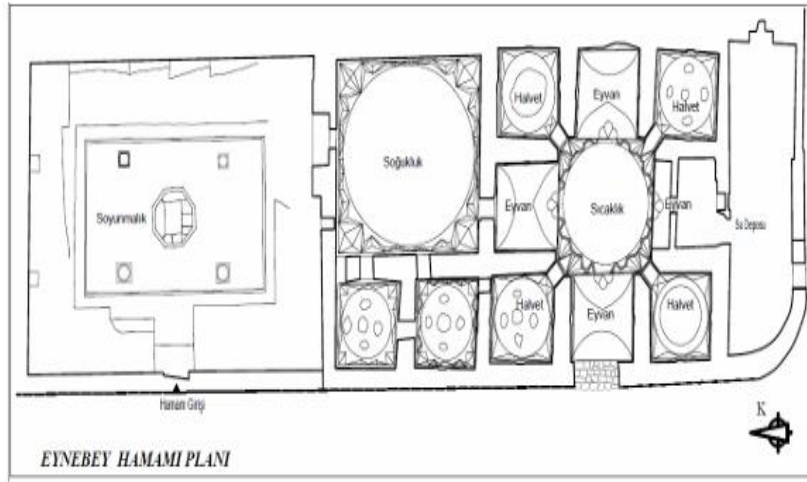
Kaynak: (Amasya Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi)

Resim 107: Melike Hatun’un Mezarı

Kaynak: (Çınar, “Melike Hatun”, 71)

Resim 108: Eyne Bey Hamam Planı

Kaynak: (Karakuş-Özcan, “Tarihi Ankara Hamamlarının Tipolojik Analizi”, 550.)

Resim 109: Eyne Bey Hamamı İç Mekan

Kaynak: (Karakuş-Özcan, “Tarihi Ankara Hamamlarının Tipolojik Analizi”, 551)

Resim 110: Melike Hatun Çeşmesi

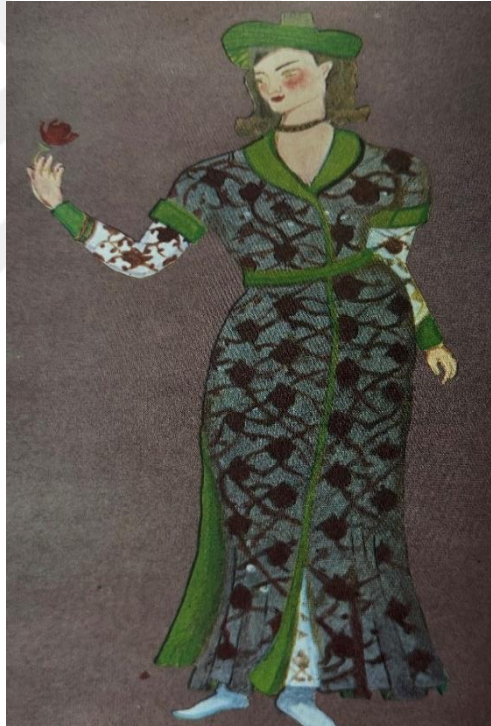
Kaynak: (İbrahim Yavuz İşçen, *Osmanlı Dönemi'nde Ankara'nın Mahalle Çeşmeleri*, (Ankara: Sincan Matbaası, 2019), 49.)

Resim 111: Varka ve Gülşah birbirine veda ederken

Kaynak: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Ertürk, *Türklerde Giyim Kuşam*, 37.)

Resim 112: Üç Etek Elbise Örneği

Kaynak: (Sevin, *Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, 1990.)

Resim 113: Selçuklu Devri Kanatlı Melek Figürü

Kaynak: (Önder, “Selçuklu Devri Kadın Başlıkları”, 4.)

Resim 114: Akşehir Rana Hatun Mezar Taşındaki Başlık

Kaynak: (Balta, Anadolu Kadın Başlıkları, 173.)

Resim 115: Kubadabad Sarayında Badem Taçlı Figür

Kaynak: (Arık, “Selçuklu Saraylarında Çini”, 146.)

Resim 116: İnsan Figürlü Çini, Kubadabad Sarayı Buluntusu

Kaynak: Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi, Envanter No:1572

Resim 117: Metropolitan Müzesi, Envanter No: 1975.1.1643

Kaynak: (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/461158>)

Resim 118: XII.-XIII yy. Anadolu Selçuklularına ait cam bilezik örneği

Kaynak: (S. Özgüncü vd. (ed.), Selçuklu Uygarlığı Müzesi/Katalog I, 268.)

Resim 119: Bronz malzemedен yapılmış yüzükler

Kaynak: (S. Özgüncü vd. (ed.), Selçuklu Uygarlığı Müzesi/Katalog II, 235.)

Resim 120: Bronz malzemedен yapılmış hayvan motifli kolye ucu örneği

Kaynak: (S. Özgüncü vd. (ed.), Selçuklu Uygarlığı Müzesi/Katalog II, 236.)

Resim 121: Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde basılan Şir-i Hürşid (aslan ile güneş) tasvirli paralar

Kaynak: (Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Anadolu Selçukluları Müzesi, Elif Kömürcü Arşivi)

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: ELİF KÖMÜRCÜ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Yüksek Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Tarih (Ortaçağ)
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1. Kader Altın- Elif Kömürcü, “Memlüklerde Levirat Evlilikler”, <i>Alinteri Journal of Social Sciences</i>, 6/2, pp.161-169, 2022. 2. Kader Altın- Elif Kömürcü, “Türk Tarihinin Siyasi Evliliklerine Bir Örnek: Atabey Evlilikleri”, <i>Ortaçağ Araştırmaları Dergisi</i>, 5/1, pp.1-10, 2022. 3. Kader Altın- Elif Kömürcü, “Anadolu’nun Türkleşmesine Beylikler Döneminin Katkıları”, <i>Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi</i>, 5/2, pp.170-186, 2021. 4. Kader Altın- Elif Kömürcü, “Türk Tarihinde Görülen Evliliklere Bir Örnek: “Levirat”, <i>Turkish Studies - Social Sciences</i>, 16/6, pp.2157-2170, 2021. 5. Elif Kömürcü, "Bektaşiliğin Doğuşunu Hazırlayan Kalenderliğin Anadolu'daki Siyasi Etkileri", II. <i>Uluslararası Türkistan'dan Anadolu'ya İrfan Geleneği: Abdal Ata Sempozyumu</i>, no.130, Çorum, Turkey, pp.367-386, 2024. 6. Kader Altın- Elif Kömürcü, “Türk Dünyasının İz Bırakan Kadınları: Tomris Hatun- Süyünbike Hatun- Kurmancan Datka”, <i>Geçmişten Geleceğe Türk Dünyası Sempozyumu</i>, Erzincan, pp.941-948, 2022. 7. Elif Kömürcü, “Selçuklu-Abbasi Sıhriyet Bağlarından Bir Hatun: Mahmelek”, <i>Uluslararası Kadın ve Aile Sempozyumu</i>, Samsun, pp.13-23, 2021. 8. Kader Altın- Elif Kömürcü, "Selçukluların Abbasi Halifeleri ile Kurdukları Sıhriyet Bağları: Tuğrul Beyin Evliliği Kaimbiemrillah Örneği", <i>I. Uluslararası Akdeniz Kadın Çalışmaları Dergisi</i>, Antalya, pp.46-47, 2021. 9. Kader Altın- Elif Kömürcü, “Bizans Lonca Teşkilatının Ahi Teşkilatı Üzerindeki Yansımaları”, <i>IV. Uluslararası Ahilik Sempozyumu</i>, Kırşehir, pp.338-345, 2018. 10. Elif Kömürcü, "Selçuklu Anadolu'sunda Kadın Banilerin Kültür Mirasına Bir Örnek: Darüşşifalar", <i>Kadının Öyküsü (Gelenekten Moderniteye Bir Yolculuk)</i>, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2024, pp.123-144. 11. Elif Kömürcü, “Artuklular Hanedanında Siyasi Evliliklerin Güç Dengeleri Üzerindeki Rolü”, <i>Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi</i>, 65/1, 2025, pp. 413-437.	